

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XXXIX

უ ს ტ ა ნ ე ს ი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საქართველოს უმცაობა არსებულ უცხოური წყაროების
კომისია

უ ხ ტ ა ნ ე ს ი

ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან.

სომეხური ტექსტი ქართული თარგმანითა და
გამოკვლევით გამოსცა ჯ ა ჯ ა ა ლ ე ქ ს ი ძ ე მ

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი

1975

9 (C 41)

9 (47.522) (001)+90 (47.525)

უ 994

X ს-ის სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის თხზულება „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ პირველი ცდაა VII ს-ის დამდეგს ქართველთა და სომეხთა შორის მომხდარი საეკლესიო განხეთქილების შესწავლისა დოკუმენტური მასალის საფუძველზე. იგი მნიშვნელოვანია არა მარტო აღნიშნული ხანის ამიერკავკასიის ისტორიის შესასწავლად, არამედ X ს-ის II ნახევრის სომეხთაგან-ხეთქილების საკითხებზე შექმნილი საზოგადოებრივი აზრის გამოსავლენადაც.

წიგნში სომხური ტექსტი ქვეყნდება ქართულ თარგმანთან ერთად. გამოკვლევაში განხილულია საეკლესიო განხეთქილებასთან დაკავშირებული წყაროთმცოდნეობით-ტექსტოლოგიური საკითხები. ავტორი კვლავ უბრუნდება ისეთ მნიშვნელოვან წყაროთმცოდნეობით პრობლემებს, როგორც არის ქართული დამწერლობის წარმოშობის საკითხები ძველ სომხურ მწერლობაში, ცნობები ცურტავის საეპისკოპოსოს სამღვდელთმსახურო ენის შესახებ და სხვ.

მთავარი რედაქცია: რ. კიკნაძე, ს. ყაუხჩიშვილი (მთ. რედაქტორი), ო. ცქიტიშვილი, ნ. ჯანაშია, ს. ჯიქია
სომხური წყაროების სერიის რედაქტორი: ნ. ჯანაშია

10^F01—000
უ M C07 (03)—75

109—73

© გამომცემლობა „მეცნიერება“ 1975

წინასიტყვაობა

1. კავკასიაში საეკლესიო განხეთქილება VI ს-ის მანძილზე მსადღებოდა და VII ს-ის დაშლევს დასრულდა: დასრულდა ისე, რომ მომდევნო თაობების ცხოველი ინტერესი არ დაუკარგავს. ახალი თაობების ასეთი დანტერესება განხეთქილების პრობლემით მას შესიერებაში კვლავ და კვლავ აცოცსლებდა, თანადროული საჭირბოროტო საკითხებით ავსებდა (ასე მიეწერა VII საუკუნეს ცხრასარისხიანი საეკლესიო სისტემის გამო სომეხ-ბერძენთა გაცილებით უფრო გვიანი ხანის დავა) და ზოგჯერ რამდენიმე საუკუნით დაცილებულ ამბებს საზოგადოებას საკუთარი თავგადასავალივით განაცდევინებდა.

რაზე იყო დამყარებული ასეთი უწყვეტი კავშირი უკვე დამთავრებულ ისტორიულ მოვლენასა და შთამომავლობას შორის? რა კვებავდა ასეთ ცოცხალ ინტერესს?

VII ს-ის დამდეგს კავკასიაში მომხდარი საეკლესიო განხეთქილება დიდად იყო დამოკიდებული საერთაშორისო პოლიტიკურ სიტუაციასა და სიმპათია-ანტიპათიებზე, ხოლო შემდეგ თვითონაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა კავკასიის ქვეყნების მიერ საგარეო ორიენტაციის კურსის განსაზღვრაში. თუ VII ს-ის დამდეგს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი შემოფოთებული სწერდა კირონ ქართლის კათალიკოსს — „დაუჯერებლად გვეჩვენა, რომ უცხო სამეფოსთან (მიზანტიასთან) შექმნას მეფეთა მეფის მონათაგანმა სიკვარულის ერთობა და ბუნებით თანამოზიარეს (სწარსეთს) გაშორდესო“, X ს-ში უსტანესი არანაკლებ ღელავდა — „მიეტოვებინა ღმერთი და დანდობოდა კაცთ — ბერძენთა მეფეს და იერუსალემის მამამთავარსო“.

საეკლესიო განხეთქილება მნიშვნელოვნად იყო განსაზღვრული მონაწილე ქვეყნებისა და ეკლესიების მიერ მთელი კავკასიის მანშტაბით პრიმატობის მივებით, ხოლო შემდეგ თვითონვე უწყობდა ხელს რომელიმე ორგანიზმის მიერ მისი დაჩემებისათვის ბრძოლას. VII ს-ის დამდეგს მოსე ცურტაველი ლოცავს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს: „დაე, თქვენც იამაყოთ ქრისტეს მიერ, რომ: მომეცა მადლი უფლისაგან, რათა მექადაგა ქართლიდან აღბანთა ქვეყანამდე გამოუკვლეველი სიდიადე ქრისტეს დიდებისა“. ხოლო XI ს-ში ეფთვიმე გრძელი მკაცრად მიმართავს სოსთენს: „ესრეთ არს წესი, რამეთუ თქვენნი მეფენი წინაშე მეფეთა ჩუენთა და მღუდელთ-მოძღუარნი მღუდელთ-მოძღუართა და მთავარნი მთავართა შიშით და ძრწოლით წარმოღებნიან და შეკრდომით თაყუანის-სცემენ“.

საკლესიო განხეთქილება შედეგად მოჰყვა ქართლის მესვეურთა მიერ მთელი VI ს-ის მანძილზე გარე საფრთხისა (ხპარსეთი) და მისი იდეოლოგიური იარაღისგან (მონოფიზიტობა) თავდაცვის საშუალებათა მიებას. ამ მიებაში ქართლმა იდეოლოგიურ ფარად ქალკედონური მრწამსი აირჩია. მაგრამ ასეთი მისიის წარმატების, შესრულებას იგი მხოლოდ მაშინ შესძლებდა, თუ ეროვნული თვითშეგნების გამომხატველიც გახდებოდა, თუ ქვეყნის კონსოლიდაციას და პოლიტიკურ ცენტრალიზაციას ხელს შეუწყობდა. გასანებია, რომ ქალკედონური მრწამსისათვის ამ მისიის დაცვისრებაში გამოიწვია „უცხო ქვეყანაში“ მოსახლე სომხების თავდადებული დეა, შეენარჩუნებინათ თავისი ეთნიკურ-იდეოლოგიური სახე. შეენახათ მონოფიზიტური მრწამსი. VII ს-ის დამდეგს ქართლის კათალიკოსის საეკლესიო პოლიტიკით შეფიქრიანებული ცურტავის საპატრიარქოსის სომხურენოვანი თემი წერდა: „ან უნდა დაერჩეთ ამ ქვეყანაში და ამის სურვილისამებრ მოვიქცეთ, ან უნდა დატოვოთ და გავეცდლოთ“. X ს-ში კი იმავე მოსახლეობისათვის უკვე სომხეთია „უცხო ქვეყანა“, ხოლო გიორგი მერჩულე ამაყად აცხადებს: „ქართლად ფრიადი ქვეყანაა აღირაცხების, რომელსა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ეოველი აღესრულების“.

2. ეოველ ახალ თაობას თავისი მსახური ისტორიოგრაფია ჰყავს, რომელსაც ვვალეა წარსულის ფაქტები აწმეოს სამსახურში ჩააქენოს, მით უფრო მაშინ, როცა წარსულს თანამედროვეებისათვის ცოცხალი ჰროცენის მნიშვნელობა აქვს. ასე წინასწარ არის განსაზღვრული რეკონსტრუქციის სუბიექტურობა: განხეთქილების შედეგებს და მონაწილე გმირებს შუასაუკუნეების მწერლები აფასებენ იმ კრიტერიუმებით, რომლითაც შეაიარაღა ისინი თანადროული საზოგადოების დაინტერესებამ; ამ სავარაუდო ჰოზიციებიდან, რომლებსაც დაიკავებდნენ თვითონ, განხეთქილების ფინალური სტენის მონაწილენი რომ ეოფილიევენ. ვინაიდან კავკასიაში საეკლესიო განხეთქილების მონაწილეთა შთამომავლობა ორ მთავარ იდეოლოგიურ ბანაკად გაიყო (ქალკედონურ და მონოფიზიტურ), ბუნებრივია, რომ ისტორიკოსებმაც განხეთქილების ისტორიის ორი მთავარი, ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული მოდელი ჩამოაქალიბეს. თუ ქალკედონური მოდელის რეკონსტრუქცია ერთი ეთნიკურ-კულტურულ-პოლიტიკური ორგანიზმის (ქართლის) ეკლესიამ იკისრა, მონოფიზიტურის შექმნაში ორი ქვეყნის (სომხეთისა და ალბანეთის) ეკლესიამ მიიღო მონაწილეობა— შედეგად მონოფიზიტური მოდელის ორი განშტოება მივიღეთ.

3. რაც უნდა სუბიექტური იყოს შუასაუკუნეების პოლემისტი ისტორიკოსი თავისი საკლევო ობიექტის მიმართ, იგი წარსულის რეკონსტრუქციისას მაინც წყაროებს ეერდნობა. მაგრამ ეველა დოკუმენტი, რომელსაც იგი ივენებს, უკვე გამოვლილია იმავე ეკლესიის მსახური რედაქტორებისა და გადაამწერების ხელში. უფრო მეტიც, ისტორიკოსი თვითონ არის ერთ-ერთი ასეთი რედაქტორი. ასე რომ, დოკუმენტები ჯერ თვითონ

განიცდიან ცვლილებებს აღსადგენი ისტორიის შესაბამისად, შემდეგ კი ამავე ისტორიის შენევაში მონაწილეობენ.

ასეთი ვითარება ამწელებს შუასაუკუნეების პოლემისტი მწერლის ტექსტის კრიტიკას, ართულებს გზას წყაროს ფაქტიდან ისტორიულ ფაქტამდე, მაგრამ კვლევის შედეგებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს. ამიტომვე, საეკლესიო განხეთქილების ისტორიის წერისას წყაროთა ყოველმხრივი კრიტიკა უნდა ჩაითვალოს პირველი რიგის ამოცანად.

4. კოლექტიური მესხიერება ერთი თავისებურებით ძალიან წააგავს ინდივიდუალურ მესხიერებას. ეველახე უფრო ძლიერი შთაბეჭდილებები ზოგჯერ ხალხში მრავალსიტყვაობით ჰოულობს გამოხატავს, ზოგჯერ კი დუმილით. კავკასიის ეკლესიებს შორის მომხდარი განხეთქილების ისტორიის ორი მოდელი ამ მხრივაც განსხვავებულია ერთმანეთისაგან: მონოფიზიტურმა მოდელმა იშვიათი მრავალსიტყვაობით აღადგინა განხეთქილების ფინალური სცენა, ხოლო ქალკედონურმა თითქმის სრულიად დაივიწყა იგი. ამიტომ მონოფიზიტური მოდელის შინაგანი კრიტიკა უფრო ადვილია, ვიდრე ქალკედონურისა: მრავალსიტყვაობისას მკვლევარს მეტი შესაძლებლობა აქვს გამოავლინოს წყაროს შინაგანი წინააღმდეგობები, დაადგინოს დოკუმენტების ავთენტურობა თუ ნატუარობა, შენიშნოს რედაქტორთა და გადამწერთა შემოქმედების კვალი, დაუპირისპიროს ერთმანეთს პირველადი და მეორადი წყაროები. ცხადია, დუმილიც არ არის მრავალსიტყვაობაზე ნაკლებ მეტყველი, მაგრამ მისი წაკითხვაა უფრო ძნელი („Торжество исторической критики—из того, что говорят люди известного времени, подслушать то, о чем они умалчивают“ — ვ. კლუჩევსკი). მიუხედავად ცალკეული (ზოგი თვალსაზრისით იქნებ წარმატებულიც) ცდებისა, ჯერ კიდევ არ არის საკმარისად ნათელი ამ მცირე და მრავალსიტყვაობის საფუძველი.

5. რაც უნდა სუბიექტური და ფანტიკოსები იყვნენ შუასაუკუნეების პოლემიკოსი მწერლები და ისტორიკოსები, მათ შორის მანც გამოირჩევა პროგრესული ფრთა, რომელიც ტონს აძლევს იმდროინდელ საზოგადოებრივ აზრს. ამ ფრთის საუკეთესო წარმომადგენლების შეხედულებით, კავკასიაში მომხდარი საეკლესიო განხეთქილება ფატალურად კი არ არის წინასწარ განსაზღვრული საწინააღმდეგო აღსარების მქონე ხალხის თანდაყოლილი ბუნებრივი თვისებებით (სტეფანე მტბევარი), არამედ შედეგია გარეშე ძალის დაწოლით უმადლეს საეკლესიო ხელისუფალთა მიერ არჩეული მცდარი იდეოლოგიურ-პოლიტიკური ორიენტაციისა. ასეთი რეალისტური თვალსაზრისის მქონე ისტორიკოსების პოზიცია ზუსტად და ლაკონურად გამოხატა არსენი საფარელმა: „სპარსთა მეფენი აიძულებდენს ღამესთა, რათა განეშორნენ ბერმენთა სარწმუნოებასა.... რათა სიძულილი შთავარდენს შორის მათსა განშორებითა სჯულისათა და ამით უმეტეს

მორჩილ იკვნენ საშეფოსა სპარსთასა...“ ქალკედონიტი ისტორიკოსის აზრით, ნერსე კათალიკოსმა და მისმა მომხრეებმა „ფიცხელი ეკალი ნებისით განაწონეს სულია მათთა და ერსა მას უბრალოსა“. დაახლოვებით ასეთივე პოზიცია უკავია უსტანესსაც, რომელიც განხეთქილების გამო მთელ ჰანუსისმკვებლობას კირონ კათალიკოსსა და ბერძენთა კეისარს აკისრებს. ამით ისინი არა მარტო ანგარიშს უწევენ ორივე ქვეყნის ხალხების რეალური თანამშრომლობის ფაქტს, არამედ უკან დასახევენ უსტანესს იტოვებენ გათიშულ ეკლესიების კვლავ დასაასლოვებლად.

6. უსტანესის „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ კავკასიის ისტორიის ერთი ქრონოლოგიურად მცირე (ექვსიოდე წლიანი), თემატურად განსაზღვრული (იდეოლოგიური პოლემიკა) გამოკვლევაა და არა ჩვეულებრივი „უწება“ (ყაჰამაჰჩხუ). იგი პირველი ცდაა მონო-ფიზიკური თვალსაზრისით აღადგინოს კავკასიაში მომხდარი საეკლესიო განხეთქილების ფინალური ისტორია თანადროული დოკუმენტების, წინაპარ ისტორიკოსთა ნაშრომებისა და ზეპირი გადმოცემების მიხედვით. უფრო ზუსტად რომ განვსაზღვროთ, უსტანესის „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ არის პირველი კომენტირებული კრებული წერილობითი და ზეპირსიტყვიერი დოკუმენტების ერთი ჯგუფისა, პირველ-წყაროთა კრიტიკული გამოცემის პირველი ცდა. იგი შეიძლება ერთადერთი საისტორიო თხზულებაც კი იყოს მთელ სომხურსა და ქართულ მწერლობაში, რომლის ეველა წყარო არა მარტო ვიცით, არამედ ხელთაც გვაქვს. ეს ბედნიერი შემთხვევა შესაძლებლობას გვაძლევს, ჩავინედოთ ისტორიკოსის (პოლემისტის, წყაროთმცოდნის, ტექსტოლოგის, ფოლკლორისტის) სამუშაო ლაბორატორიის ეველა კუნტულში; დავაკვირდეთ, როგორ ამზადებს იგი მასალას თავისი ნაშრომის დასაწერად; გავადევნოთ თვალი იმ ცვლილებებს ეთნო-სოციალურ და რელიგიურ-პოლიტიკურ აზროვნებაში, რაც მოხდა წყაროდან ავტორამდე გასული დროის მანძილზე; შევისწავლოთ, როგორ იკვნებენ მის თხზულებას როგორც უკვე პირველ-წყაროს მომდევნო ხანის ისტორიკოსები და სხვა მისთ. ტექნიკური მიზეზების გამო წიგნში გამოკვლევის ავტორის მიერ გამოსაქვეყნებლად მომზადებულთაგან მხოლოდ ტექსტოლოგიურ-წყაროთმცოდნეობითი საკითხები შევიდა.

7. ამ წიგნის მეორე ნაწილის მკითხველი ადვილად შეამჩნევს, რომ გამოკვლევის წერისას ზემოთ მოცემული პოსტულატები ავტორს მუდამ მხედველობაში ჰქონდა. ეს წანამძღვრები მას ჩამოუეალიბდა V-VII სს-ის კავკასიაში იდეოლოგიური სიტუაციისა და შესაბამისი წყაროების მრავალწლიანი კვლევის დროს, რომლის შედეგები ნაწილობრივ გამოქვეყნებულია კიდევ „ეპისტოლეთა წიგნისათვის“ დართულ გამოკვლევა-კომენტარებისა და ცალკე წერილების სახით. ამიტომ დაინტერესებულ სპეციალისტს აქ მხოლოდ ნახსენებ ან ნაგულისხმევ ბევრ საკითხზე ავტორის შესვლეულებათა გათვალისწინება თუ დასჭირდა, მათში ჩახედვაც მოუხდება.

„მატენადარანის“ ღირეკციის თავაზიანი ხელშეწყობით, ტექსტზე მუშაობისას 1871 წლის გამოცემასთან ერთად ხელთ გექონდა № 1774 და № 3732 ხელნაწერების მიკროფილმები. ამოსავალ ტექსტად დავტოვეთ 1871 წლის გამოცემა, რომელიც, საჭიროების შემთხვევაში, ვასწორეთ № 1774 ხელნაწერითა და, შესატყვის ადგილებში, „ეპისტოლეთა წიგნისა“ და მოსე კალანკატუელის „აღბანეთის ისტორიის“ მიხედვით. № 3732 აშკარად გადაწერილია № 1774 ხელნაწერიდან, ოღონდ ლაფსუსები ნასწორებია და ზოგჯერ აღდგენილია პუბლიკაციის მდგომარეობა (მაგ., მკლარ *გიიჟან*-ს ზევიდან დამატებული აქვს *ქ—გიიქან*; *აიილანჩე* წაშლილი და გადაკეთებულია *აიილანჩე*-ად და სხვ.). ვინაიდან № 1774 ხელნაწერის ვარიანტები არ არის ბევრი და მნიშვნელოვანი, სქოლიოში მათი ჩატანა აღარ ჩავთვალეთ საჭიროდ. შედარებით მნიშვნელოვან განსხვავებებს, შესწორებებსა და მათ საფუძველს აქვე ვაჩვენებთ.

2. ვარიანტები უმეტეს შემთხვევაში ფონეტიკურია: მონაცვლეობენ მკლერი და ყრუ თანხმოვნები (*რ-ღ-ყ, რ-თ, რ-ჩ, რ-ჯ* და სხვ.). მაგ.: *რნორსაქ—რნერსაქ, შაააიიე—შაააიიე, რანთ—რანჯ; ქაღიღესაქ—ქაფიღესაქ, ქირღ—ქირჯ; ქიქაიიიქ—ქიქაიიიქ* და სხვ., ასეთ შემთხვევებში უპირატესობას უფრო გავრცელებულ ფორმებს ვანიჭებდით, ან კიდევ ისეთს, რომელსაც „ეპისტოლეთა წიგნიც“ უჭერდა მხარს.

ძველი გამოცემის -ო- № 1774 ხელნაწერის მიხედვით ყველგან შევასწორეთ *აღ-ით: აგიქ—აგაქ, მისბარანიღ—მისბარანაღ, ირინასქ—აღრინასქ*. ზოგჯერ გამოცემაში *Nomen agentis* სუფიქსის -იი ნაცვლად გვხვდება -იი, ხოლო ხელნაწერში -აღ³. ასეთი ადგილებიც შესწორებულია: *ჩხრბოსაბიი (ჩხრბოსაბაღ) — ჩხრბოსაბიი, რბიქსაბაბანაღნიიღნიი — რბიქსაბაბანაღნიიღნიი*.

როგორც გამოცემაში, ისე ხელნაწერში არ იყო დაცული ერთგვაროვნება ირიბ ბრუნვებში დაყენებული სახელების დაწერილობისა: *შიიქსაბი, ქრქმანქაბი — შიიქსაბი, ქრქმანქაბი*. ჩვენს გამოცემაში ყველგან ერთგვარობა და ძველი ფორმა დაცულია—*შიიქსაბი, ქრქმანქაბი*. ამისდა კვალად ხელნაწერის მიხედვით გავასწორეთ პუბლიკაციის *ხრქეხი (ხრქეხი)*.

საინტერესოა ჩვენებებს გადაძლევენ ხელნაწერები „კვრონ“ სახელის დაწერილობის თვალსაზრისით. № 1774—*ქიქრიონ (კვრონ), ქიქლიონ (კიქრონ), ქიქლიონ (კვრკონ), ქიქლიონ (კვრკონ)*; ზოგჯერ, ტექსტის დასაწყისში, ეს ფორმები გადაშლილია და წერია *ქიქრიონ (კვრონ)*,

³ ზოგი ავტორი -აღ-ს უფრო ძველ, სუფიქსად მიიჩნევს. ამ საკითხზე იხ. *Ա. Աբրահამյան, Հայերենի դեբეჟანები, სრ., 1953, გვ. 228-230.*

თანჯნოყაყაღჲ, ჸ სრკსრქრცუნ (var. სრკსრქრცუნ)՝ որ ქსქსთთ (22); Սորա թագաւորեցելոյ (var. թագաւորեցեսալ) ըստ յանդճնու-
 թիան անձին... (26); ...քանզի բազում խառնութիւնք եղեսալ (var.
 կլեսալ) ի ժողովդականաց (28); ...նախ սրտիւք մերովք և սպա
 մատանաւք (var. մարմնաւք) մերովք (33)¹⁰; թղթոյս (var. թղթոյն)
 ձերոյ՝ որ գրեալ էիք՝ հասու եղև (45); Մի՛ պարծեսցուք... անու-
 ամբ (var. անուն) սրբոյ քաղաքին Նրոսաղէմի (47); ...նախ առ
 ողորմութեանն (var. ողորմութիւնն) Աստուծոյ (52); ...կաթուղիկոս
 անուանն (var. անուանեալ) առ մեր աստուածասպասիւ տէր (58);
 պատունաս գայն (var. զոր) արժան է (58); ...թուղթս տայր աւ-
 նել յաշխարհին (var. աշխարհին) և զինքն ինքեան յանպիմանէ
 (59); ...յառաջագոյն աշխարհականաց (var. աշխարհականաց)
 լուեալ էր (59); ...միաւորելոյն ընդ մեզ բնութեամբ (var. բնու-
 թեան)՝ յերկուս բաժանէր բնութիւնս (61); ...և զունայն (var. զնոյն)
 տալով սկրմ (59); ...վասն այնորիկ բարձեալ թողան՝ երթան
 (var. կրթալ) (59); ...այլ դարանակալ (var. դարան կալ) նասու-
 ցանել (61); ...իսկ սա և ոչ յառաջ զզջացաւ (var. զջացաւ) և ոչ
 յստոյ (62); ...զլալն (var. զզլալն) ի գթոյ; ...և ի նոցունց զժոխա-
 ժառանգեցուցանող փոխմանցն (var. փոխմանցն), զամբիծ (var.
 զանբիծ) հաւատան զառաքեալ ի մեզ պահելով (70); ...մի ազու-
 թիւք (var. ազութեամբ) երթալով ի խաչն (70); ...զմբուր դեկացն
 (var. դեկոյ) պահեցին (70).

ზემოთ მოტანილი შესწორებების უმრავლესობა შესრულებულია
 „ეპისტოლეთა წიგნისა“ და № 1774 ხელნაწერის ვარიანტების დამ-
 თხვევის საფუძველზე. ზოგ შემთხვევაში (თავი 65) შესწორების სა-
 ფუძველი მოგვცა მოსე კალანკატუელის „ალბანეთის ისტორიამ“:

Յանამ սեղևոջ կղև սկիզբն սուկեկաց եկեղեցեաց մայրաքա-
 ղաքաց և լուսաւորութեան սեղևոց (var. տիեզերաց, սեղև)՝¹¹.

პუბლიკაციაში გვაქვს წინადადება: *Քահանայք՝ ասէ Տէր՝ ոչ
 ասացին...* (14). ხელნაწერში *Տէր* გადაშლილია. ჩანს, გადამწერს
 ზედმეტად მიუჩნევია (ასეც არის) და ამოუშლია. ვინაიდან „ეპისტო-
 ლეთა წიგნშიც“ აღნიშნულ ადგილზე *Տէր* არა წერია, ახალ გამოცე-
 მაში წინადადება ამეთი სახე მცოდნე: *Քահանայք՝ ասէ՛, ոչ ասացին...*

¹⁰ იხ. M. Brosset, Deux historiens arméniens, II, გვ. 311, შენ. 2;
 გვ. 316, შენ. 1, იხ. აგრეთვე, ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 59.

¹¹ ა შჯრ. Մ ս Վ ի Ւ Ւ Ւ Վ ա զ ա ն կ ս ա ո լ ո ս ա զ ի, გვ. 17. აღნიშნული ადგილი
 მ. ემინმა ბუნდოვნად მიიჩნია და კალანკატუელის ტექსტიდან ამოიღო. უხტანესის ვარი-
 ანტს უპირატესობას ანიჭებს გ. აბგარიანი. იხ. Գ. Ա Բ Գ ս Ր Կ Վ Ն, „Սեբևոսի
 Պատմություն“ ხվ անանունի առեղծվածք, სერქამ, 1965, გვ. 132, შენ. 230.

მოსე კალანკატუელის „ალბანეთის ისტორიის“ მიხედვით გაიმართა უ-ტანესის ერთი გაუგებარი წინადადება, მიუხედავად პუბლიკაციისა და ხელნაწერის ჩვენების სოლიდარობისა:

...*և առակ զան զնասագահին (var. զսინարհին) զՍուանայ ի Վաղարշակայ տանն Սյուսանից...* (65)¹².

რამდენგანმე საჭირო ვახდა ხელნაწერისა და „ეპისტოლეთა წიგნის“ ვარიანტების გათვალისწინებით წინადადებებში ცალკეული სიტყვებისა თუ წინდებულების ჩამატება:

...*միշտ եղիցի [քիզ] արիանայ և անքակիլի մսայ* (12); *Հաստատեցան դրով սրբոյն Գրիգորի և իս Հայաստանსայես...* (14); ...*խաւար [և] յոյս կերպարան իւր..* (61); ...*իսկ նոքա [სრკოს] ասեն զնობիւն մարմնացելոյ Բանին Սասառծոյ* (70).

ერთგან გამომკემელს, ჩანს, მთელი ფრაზა ვერ ამოუკითხავს ხელნაწერში:

...*և այլ ինչ բանք և խաւսք չէին լսալ ի ներքս* (52)¹³.

ვფიქრობთ, გამოკემისას უნდა გამოჩვენოდათ მთელი წინადადება ორ *იხიքრაგოცგანს*-ს შორის. ახალ გამოკემაში წინადადება აღდგენილია № 1774 ხელნაწერისა და „ალბანეთის ისტორიის“ მიხედვით:

...*և ի մեծի մաքառման լսալ ընդ մերս կողմ առ ի Կիքრა-ցոցանს [զմիզ: Զոր ապա Հայք վասն մեծաբանութեանն Սունաց, որ Կիքრაგოցանს] ջանացան զկայս հանգստեան սրբոյն Թագ-նոսի առաքելոյ* (64)¹⁴.

4. „ეპისტოლეთა წიგნში“ ერთ წერილად წარმოდგენილი ვრთანეს ქერდოლის პასუხი მოსე ცურტაველის მესამე ეპისტოლეზე უხტანესის თხზულებებში ორად არის გაყოფილი (26 და 28 თავებში). ივ. ჭავჭავიძე უპირატესობას აძლევდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქციას, რადგან მეორე ნაწილის დასაწყისში ვრთანესი კვლავ იმეორებს ცნობას წერილის მიღების შესახებ. ასეთი გამეორება კი ზედმეტია, რადგან აღრესატი და ავტორი იგივენი დარჩენნო. ივ. ჭავჭავიძეული ლიად ტოვებს საკითხს, ასეთი დანაწილება

¹² Մ ի վ ա է ս կ ա դ ա ն կ ս ա տ ի ու ս ց ի. გვ. 16. Մժր. 3. Բրոսես տარգմանի „შეუსწორებელი ტექსტისა: ...l'humiliation de la maison des Aghovans par Arhan, au temps de Vaghachac“. Deux historiens arméniens, II, § 65.

¹³ Մժր. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 90.

¹⁴ Մ ի վ ա է ս կ ա դ ո ն կ ս ա տ ի ու ս ց ի. გვ. 312.

ისტორიკოსს ეკუთვნის. თუ უკვე იყო „ეპისტოლეთა წიგნის“ იმ ნუსხაში, რომელიც უხტანესს ჰქონდა ხელთ¹⁵.

უხტანესის თხზულების ახალ გამოცემაში ძველი პუბლიკაციის მდგომარეობაა დატოვებული, რადგან: 1. ხელნაწერები სოლიდარული არიან გამოცემასთან. 2. უხტანესს, როგორც რედაქტორს, საფუძველი არა ჰქონდა (სუბიექტური ან ობიექტური), ორად გაეყო ვრთანესის ეპისტოლე. თუ იგი ამას გააკეთებდა, კომენტარებში სადმე აღნიშნავდა. 3. უხტანესს ხელთ ჰქონდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ რამდენიმე ნუსხა. ჩანს, ვრთანესის პასუხი ყველგან ასეთი რედაქციით იყო გადაწერილი. სხვა შემთხვევაში უხტანესი აღუნიშვნელს არც ამას დატოვებდა. 4. წერილის პირველი ნაწილი უხტანესთან დასრულებული სახით არის მოცემული და გამოსათხოვარი ფორმულით მთავრდება. სათაურად მას აქვს „პასუხი ვრთანესს ქერდოლისა მოსე ეპისკოპოსის მესამე ეპისტოლეზე“. სრული აგებულებისაა ამ წერილის მეორე ნაწილიც, ოღონდ მას სათაურად უკვე აქვს არა „პასუხი“, არამედ „ვრთანესს ქერდოლის ეპისტოლე სარწმუნოებისა და კვლავ განმტკიცების შესახებ მოსე ცურტავის (რომელიც ახლა გაჩინია) ეპისკოპოსისადმი“. ეს იმას ნიშნავს, რომ მას უხტანესი თვლიდა არა პასუხად, არამედ მეოთხე მსოფლიო საეკლესიო კრების შესახებ დაწერილ განმარტებით ბარათად, რომელიც ვრთანესმა მოსეს გაუგზავნა პასუხთან ერთად, ან იქნებ ცოტა მოგვიანებით. 5. ვრთანესის ამ ორ ეპისტოლეს შორის უხტანესს ჩასმული აქვს მცირე კომენტარი (თავი 27), რომლის საშუალებითაც ყველაფერი ცხადი ხდება: „პასუხის შემდეგ [ვრთანესი] წერს [მოსეს] სხვა ეპისტოლესაც მართლმადიდებელ მეფეთა ზენონისა და ანასტასის დროს სარწმუნოების დამტკიცების შესახებ“. აშკარაა, უხტანესს იმის თქმა უნდა, რომ ვრთანესმა მოსეს ორი წერილი გაუგზავნა: ერთი მიმდინარე ამბების შესახებ და მეორე, დამატებით, მსოფლიო საეკლესიო ისტორიის გარკვეული პერიოდის შესახებ. 6. ზუსტად ასეთივე ვითარება გვაქვს „ეპისტოლეთა წიგნში“ სხვა შემთხვევაში: მოსე ცურტაველის საყოველთაო ეპისტოლე ცურტავის სომხურენოვანი მრევლისადმი და მისი დამატებითი ბარათი IV მსოფლიო კრების შესახებ ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი.

¹⁵ И. А. Джавахов, История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века, Известия Императорской Академии Наук, VI, № 5, 1908, гл. 438-439.

ამრიგად, ამ შემთხვევაში ჩვენ უპირატესობას უყოყმანოდ უხტანესის რედაქციას ვანიჭებთ და ახალ გამოცემაში ტექსტს ხელუხლებლად ვტოვებთ¹⁶.

ივ. ჭავჭავიძის ყურადღება მიიპყრო კიდევ ერთმა განსხვავებამ „ეპისტოლეთა წიგნისა“ და უხტანესის რედაქციებს შორის. კირონის მეორე პასუხის დასასრული (ბოლო აბზაცი)¹⁷ უხტანესთან მოთავსებულია მის მესამე პასუხში (თავი 51). ივ. ჭავჭავიძის ვარაუდით, აღრევა უხტანესის ბრალი უნდა იყოს და არა „ეპისტოლეთა წიგნის“ იმ ეგზემპლარისა, რომელიც მას ჰქონდა ხელთ: ეპისტოლეების შემოკლებისას ისტორიკოსს ადვილად შეიძლებოდა შეშლოდა ერთი ეპისტოლე მეორეში¹⁸.

განსახილველი ტექსტი უხტანესის რედაქციით ასეთია: „ხოლო თუ ერთობისა და სიყვარულის დაცვა გსურთ და ჩვენთან მშვიდობიანი ცხოვრება, როგორც ჩვენი და თქვენი მამები ცხოვრობდნენ, ჩვენ მზად ვართ მშვიდობისათვის. ხოლო უკეთეს სხვაგვარად გსურთ ფიქრი, მეტად ნუ გაირჩებით და ამის შესახებ ნულარ მოგვწერთ, რადგან ეხლა მე სომხეთზე გზად გავლა თუ მომიწევს ოდესმე, თორემ სხვა საქმე [მანდ] არაფერი მაქვს“.

მოტანილი ტექსტი გაცილებით უფრო შეეფერება კირონის პასუხს აბრაამის მესამე ეპისტოლეზე, ვიდრე — მეორეზე. მისი მეორე ეპისტოლეს პასუხის საერთო ტონი არ არის ასეთი მკაცრი და შეურთხველი. აბრაამის მესამე ეპისტოლეც, სადაც კირონის მეორე პასუხი საკმაოდ ვრცლად არის ასახული, არა ტოვებს ისეთ შთაბეჭდილებას, რომ მის ავტორს ასეთი პასუხი წაკითხული ჰქონდეს. სულ სხვა ვითარება იქმნება მესამე პასუხის შემდეგ, რამაც გამოიწვია აბრაამის საყოველთაო ეპისტოლეში კირონისა და საერთოდ ქართველთა დაწყევლა. თუნდაც მხოლოდ ამის გამო, ჩვენ არა ვართ დარწმუნებული იმაში, რომ უპირატესობა „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქციას უნდა მიენიჭოს¹⁹.

უხტანესის კომენტარებიც ცხადად მოწმობენ, რომ მას კირონის მეორე და მესამე პასუხები სწორედ ისე ჰქონდა წაკითხული, როგორც თვითონ შემოინახა. 52-ე თავში იგი თითქმის მთლიანად გადმოსცემს კირონის მეორე პასუხის იმ ადგილებს, რომლებიც დოკუმენტში არ შეიტანა და ზემოთ მოტანილი ტექსტის შესახებ

¹⁶ იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 145, შენ. 1.

¹⁷ იქვე, გვ. 91.

¹⁸ История церковного разрыва..., გვ. 439-440.

¹⁹ შდრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 159, შენ. 6.

არაფერს ამბობს. ამიტომ, სავსებით მართალი იყო უხტანესი, რო-
დესაც წერდა: „როცა წავიკითხეთ კირონის მესამე ეპისტოლე,
პასუხი აბრაამის წერილზე, რომელიც არა ჰგავდა პირველ ან მეორე
ეპისტოლეს, არამედ სხვაგვარი ცბიერებითა და ცილისწამე-
ბით [იყო] აღსავსე, უკუვადეთო“. ცოტა ქვემოთ უხტანესი პირ-
დაპირ მიუთითებს: „იმ ბოროტ ეპისტოლეში“ კირონი ამბობდა:
„სარწმუნოების შესახებ თუ მომწერთ, პასუხს ჩემგან ვერ მიი-
ღებთო. სომხეთში გზად თუ მომიწევს გავლა, თორემ სხვა არაფე-
რი იქნებაო“.

ცხადია, უხტანესს კარგად ჰქონდა გააზრებული, რომელ
წერილში რა ეწერა. ისიც ცხადია, რომ მას ხელთ ჰქონდა „ეპის-
ტოლეთა წიგნის“ ის ნუსხა (თუ ნუსხები), სადაც სავარაუდო
რედაქციული ცვლილება უკვე შეტანილი იყო („როცა წავიკითხეთ
კირონის მესამე ეპისტოლე“), თუ კი იგი თავიდანვე ასე არ და-
წერა ეპისტოლეთა ავტორმა. ასეთი მოსაზრებების გამო ეს ეპის-
ტოლეს ხელუხლებლად დავტოვეთ უხტანესის თხზულების ახალ
გამოცემაში.

უხტანესის რედაქციაში ორ ნაწილად არის გაყოფილი „ეპის-
ტოლეთა წიგნის“ მიხედვით მთლიანი ტექსტი სათაურით: „ხელწე-
რილი, რომელიც სთხოვა სმბატ ვრკანის შარჰპანმა ეპისკოპო-
სებს, რომლებიც კვლავ, შეიკრიბნენ მისი ბრძანებით დვინს... და
ეს ხელნაწერი მისცა მათ“²⁰. უხტანესთან პირველია ხელწერილი,
რომელიც მისცეს ეპისკოპოსებმა სმბატ ბაგრატუნის (თავი 12) და
მეორე — ხელწერილი, რომელიც უკვე მან მისცა სომხეთის ეპის-
კოპოსებს (თავი 13). უხტანესის ვარიანტი არ უნდა იყოს პირვან-
დელი. ამას მოწმობს ორივე მხრისაგან საერთო დამტკიცება, რო-
მელიც სმბატისა და მის თანამზარხველთა პირობას მოსდევს უშუ-
ალოდ. მაგრამ რედაქცია მაინც შეგნებულად არის გაკეთებული,
რასაც უხტანესისეული სათაურიც მოწმობს, რომელიც დაყოფის
შესაბამისად არის შეცვლილი. ნაცვლად წინადადებისა „და ეს
ხელწერილი მისცა მათ“, წერია: „და თავისი ხელწერილი მისცა
მათ“. სმბატის ხელწერილის დასაწყისიც ისეა გაკეთებული, რომ
მექანიკური გაყოფა არა ჩანს²¹. ამის გამო ახალ გამოცემაში ის
ვითარება დავტოვეთ, რაც გვაქვს ხელნაწერებსა და ძველ პუბ-
ლიკაციაში.

²⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 59-61.

²¹ იქვე, გვ. 147, შენ. 1.

სულ სხვა ვითარება გვაქვს მოსე ცურტაველისა და აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მიმოწერასთან დაკავშირებით. უხტანესის გამოქვეყნებულ ტექსტში „მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლეს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს“ (თავი 41) მთავრდება სიტყვებით: „იმედი გვაქვს ქრისტე ღმრთის მოწყალებისა, რომ აღსრულება კიდევ უკეთესი იქნება“. ეპისტოლეს არა ბოლოვდება გამოსათხოვარი ფორმულით, როგორც ბუნებრივი იქნებოდა უხტანესისეული რედაქციისათვის. ეპისტოლეს მთელი დაწარჩენი ნაწილი კი მექანიკურად ებმის აბრაამ კათალიკოსის პასუხს მოსე ცურტაველისადმი (თავი 42), რომელიც, როგორც მოსალოდნელი იყო, მთავრდება სიტყვებით — „მრთელად იყავ“. უხტანესის მიერ მოსეს წერილისადმი წამძღვარებული კომენტარიდან კარგად ჩანს, რომ მას წერილის შინაარსი ბოლომდე სცოდნია და მთლიანად მოტანასაც აპირებდა: „მისწერა აბრაამს და აცნობა თავისი შეუიწროების ვასაჰირი და დევნა კირონისგან, აგრეთვე ცურტავის შესახებ, შეევედრა კირონის გამო, და სხვა ცნობები კი ვრთანესისაგან ისმინეო“ (თავი 40). ეპისტოლეს სწორედ ის ნაწილი, სადაც ლაპარაკია „თუ ჩვენი უღირსობის შესახებ იკითხავთ, ვრთანეს ქერდოლისგან შეიტყობთო“, გადატანილია აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის პასუხში (თავი 42). ამჟამად, რომ შეცდომა უხტანესს არ ეკუთვნის. არ უნდა იყვნენ დამნაშავენი არც გადაწერები, რადგან ჩვენთვის ცნობილ ხელნაწერებში ამ მხრივ ყველაფერი რიგზეა. ასეთი მოსაზრებების საფუძველზე ახალ გამოცემაში ის მდგომარეობა აღვადგინეთ, რაც „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით არის ცნობილი და როგორც იყო, უეჭველია, უხტანესის მიერ რედაქტირებულ ტექსტში.

5. უხტანესის თხზულება დღემდე მხოლოდ ფრანგულად იყო თარგმნილი მ. ბროსეს მიერ²². მ. ბროსეს მუშაობა უხდებოდა ერთადერთი და გვიანდელი (1847 წ.) ნუსხის მიხედვით. ჯერ კიდევ არ იყო სპეციალისტებისთვის ცნობილი „ეპისტოლეთა წიგნი“, რომლითაც შესაძლებელი იქნებოდა უხტანესის ტექსტის გაკონტროლება. ყველაფერმა ამან თავისი დალი დაასვა მის თარგმანს, თუმცა მ. ბროსე რიგ შემთხვევაში მაინც ახერხებდა ტექსტში ისეთი შესწორებების შეტანას, რომლებიც შემდეგში დაადასტურა „ეპისტოლეთა წიგნმა“.

ზოგჯერ მ. ბროსე ტექსტს თავისუფლად თარგმნის და საკუთარ სახელებსაც (კირონი, ქართველები და სხვ.) უმატებს აღდგე-

²² M. Brosset, Deux historiens arméniens...

ნის ნიშნების გარეშე. ასეა თარგმნილი მაგ. 62-ე თავის პირველი აბზაცი, მთლიანად 70-ე თავი და სხვ.

ფრანგული თარგმანი ყოველთვის არ არის სრული, რაც ჩვეულებრივ მითითებულია სქოლიოებში, თუმცა არის შემთხვევა, როცა ეს წესი არ არის დაცული. მაგ., 61-ე თავში გამოტოვებულია 9 გვ. (1871 წლის გამოცემის მიხედვით), 66-ში — 2 გვ., 70-ე თავია 5 გვ. გადმოცემულია ერთ გვერდზე. ყველა გამოტოვებული ადვილი განსაკუთრებით ძნელია სათარგმნელად.

მიუხედავად იმისა, რომ მ. ბროსეს თარგმანი თავის დროზე მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, დღეს მისით სარგებლობა მხოლოდ მკაცრი კონტროლის შემდეგ შეიძლება. სწორედ ისეთ ზაკითხებთან დაკავშირებით, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ საეკლესიო განხეთქილების ისტორიის შესასწავლად, უბტანეის ტექსტის ფრანგულ თარგმანში ვხვდებით შეცდომებსა და უზუსტობებს.

ფრანგული თარგმანის უზუსტობებსა და, ზმირ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შეცდომებს აქ არ აღვნიშნავთ. დაინტერესებული მკითხველი ადვილად შეადარებს ამ ორ თარგმანს და, საჭიროების შემთხვევაში, გაითვალისწინებს განსხვავებებს. მიუეთითებთ მხოლოდ იმ განსხვავებებზე, რასაც მ. ბროსეს თარგმანში ვხვდებით ქართული ეპისკოპოსების სიის გადმოცემისას: დავით ბოლნელი—David, évêque de Mogni; ენეს მარუელი ეპისკოპოსი—Enes Taronel; იოსებ აღსუნელი—Hoseph Adounel; მეორე იოსებ კუმურდოს ეპისკოპოსი—un autre Hohannes de Coumourd; ზაქარია კასტელი ეპისკოპოსი—Zakaria de Kartha.

6. უბტანესის თხზულების ქართულად თარგმნისას დაცულია იგივე პრინციპები, რის შესახებაც ლაპარაკია „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამოცემაში²³. მკითხველი ადვილად შეამჩნევს განსხვავებებს „ეპისტოლეთა წიგნის“ და უბტანესის „ისტორიაში“ დაცული ერთი და იმავე წერილის თარგმანებს შორის. ჩვეულებრივ, ეს განსხვავებები გამოწვეულია უბტანესისეული ტექსტის თავისებურებებით: ცვდილობდით არ დაგვეკარგა არც ერთი ნიუანსი, რაც კი ამ ორ რედაქციას ერთმანეთისაგან განასხვავებს, ისეთ შემთხვევებშიც კი, როდესაც „ეპისტოლეთა წიგნის“ ვარიანტის გამოყენებით თარგმანი უფრო გამართული გამოვიდოდა. ზოგჯერ განსხვავებები შედეგად მოჰყვა მთარგმნელის ცდას, გაეუმჯობესებინა ადრინდელი თარგმანი. ამიტომ იმ ეპისტოლეების გამო-

²³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 068.

ყენებისას, რომლებიც გვაქვს ორივე გამოცემაში, სპეციალისტი მკითხველები, იმედი გვაქვს, მეორე თარგმანსაც გაითვალისწინებენ.

უხტანესის სტილი მაღალფარდოვანია და, ზოგჯერ, ძალიან ბუნდოვანი. ვცდილობდით შინაარსობრივად ადეკვატურ თარგმანთან ერთად მისი სტილის მხატვრული თავისებურებანიც შეგვენარჩუნებინა. ძნელია, მაგალითად, შინაარსის დაუზიანებლად გადმოსცე უხტანესის ცდა გარკვეული განწყობილების შესაქმნელად შეარჩიოს სიტყვების ისეთი ჯგუფი, რომელშიც ყველა სიტყვა ერთი თანმგონით ან მარცვლით იწყება: *Իսկ այժմ և յայժմու ժամանակս հնչ և հնազանդ հարցն հաւատոյ, և հաւան և հպատակ ուղղապիսու հաւատոյ սուրբ հարցն և վարդապետացն, և կարի պէտ և կարեկից ամենաչն կարითեւելի...* (თავი 31).

ისე აქვს ევ მაჟიმუ ჟამანაკს ჰეზ ევ ჰნაზანდ ჰარცნ ჰავატო, ევ ჰავან ევ ჰპატაკ ულღაფარ ჰავატო სურბ ჰარცნ ევ ვარდაპეტაცნ, ევ კარი პეტ ევ კარეკიც ამენაჲნ კაროტელოც...

7. ციტატები ძველი და ახალი აღთქმიდან ჩვენ მიერ არის დაძებნილი. თავები და მუხლები მითითებულია მხოლოდ ქართულ თარგმანში. ციტატებს, ჩვეულებრივ, ვიძლევი „წმიდა წერილთა“ ძველი ქართული თარგმანების მიხედვით, თუ უხტანესის ტექსტი მათ დიდად არა სცილდება. სხვა შემთხვევებში ვთარგმნით ჩვენი სიტყვებით.

Ի ժամանակս թագաւորութեանն Հոսմալեցւոց Մուրկայ, և ի բռնակալութեան Պարսից և Թնեկտասներորդ ամի Ապրուէզ-Սոսրովու արքայից արքայի, և ի տէրութեանն տևաւն Սմբատայ Վրկան Մարզպանի Հայոց Մեծաց՝ ևկայ յաթոռ հայրապետութեան Հայոց՝ Աբրահամ. որ էր քսաներորդ վեցերորդ ի սրբոյն Գրիգորէ, ի գաւառէ Ռշտունեաց: Սա կիցեալ ամս քսան և կրկը: Ի սորա ժամանակս ևղև բաժանումն Վրաց ի միաբանութենէ Հայոց ի ձևն Կիւրոնի Վրաց առաջնորդի, և հստեցան լինել կցորդակից չար աղանդւոյն Բաղկիդոնի, փոխեալ դաւրէնս սրբոց հարցն, և մտացեալ զուխտն աստուածեղէն: Իսկ Կիւրոնի ընկալեալ էր ձեռնադրութիւն ի Մովսիսէ Հայոց կաթուղիկոսէ. զորոյ վննի մահուան նորա յաջորդէ գաթոռն Աբրահամ, զոր վիրապոյն ասացաք: Իսկ զԿիւրոնէ, թէ ուստի՞ կամ յորմէ՞ դաւառէ և ի դեղջէ է, և կամ որո՞վ օրինակաւ եկեալ ի Հայս՝ ասացից սակաւիկ զպատճառն:

Սա էր աշխարհաւ և ազգաւ ի Վրաց՝ ի դաւառէ Զաւախոց՝ ի գեղջէ՝ որ կոչի Սկուտրի. և ունէր զպարութիւն վասն Վրաց և Հայոց: Եւ երթեալ լկրկիրն Հոռոմոց բնակեցաւ անդ ամս հնգետասան ի գաւառին՝ որ կոչի Կողոնիայ. և բնակի անդ ի մեծ քաղաքակն Նիկոպոլիս կոչեցեալ՝ լկզր գետոյն՝ որ կոչի Գայլ: Եւ վարժեալ և ուսեալ զպարութիւն նոցա, և զայլ ևս չարարուեստ գիտութիւն, որով որոշեցաւ ի մէնջ: Եւ ելեալ անտի դնաց ի Հայս առ Մովսէս կաթուղիկոսն Հայոց, և բնակէ առ նա ի սուրբ Կաթուղիկէին որ ի Դուին քաղաքի, քանդի յայնմ ժամանակի անդ էր աթոռ հայրապետութեանն Հայոց: Եւ նա կացուցանէ դնա Վանաց երէց սրբոյ Կաթուղիկէին, այլև քորեպիսկոպոս՝ տալով նմա զվիճակ զգաւառն Ալլարատեան: Եւ կացեալ ի նմին ամս հինգ. ապա ընդ այն ժամանակս մեռանի կաթուղիկոսն Վրաց: Եւ առաքեն իշխանք աշխարհին և նախարարքն հանդերձ եպիսկոպոսաւքն առ Մովսէս կաթուղիկոսն Հայոց՝ խնդրէ իւրեանց առաջնորդ: Իսկ

რომაელებზე მავრიკეს მეფობის დროს, მეფეთა-მეფის აპრუ-
ეზ-ხოსროს სპარსელთა მპყრობელობის მეჩვიდმეტე წელს დადიდ
სომხეთში უფალ სმბატ ვრკანის მარზპანის ბატონობისას, სომეხთა
პატრიარქის საყდარი დაიკავა აბრაამმა, რშტუნთა გავარიდან, რომე-
ლიც წმიდა გრიგოლიდან ოცდაშეექვსე იყო. მან ოცდასამ წელს
იცხოვრა. მის დროს მოხდა ქართველთა გამოყოფა სომხებთან
ერთობისგან კირონ ქართველთა წინამძღვრის მიერ. [ქართველებ-
მა] მოინდობეს, რომ ქალკედონის ბოროტი წვალეების მოზიარე-
ნი ყოფილიყვნენ, შეცვალეს წმიდა მამათა სჯულნი და დაივიწყეს
ღვთაებრივი აღთქმა. კირონს ზელდასხმა მიღებული ჰქონდა მოსე
კათალიკოსისგან, რომლის სიკვდილის შემდეგ საყდარი იმ აბრა-
ამმა დაიკავა, რომლის შესახებაც ზემოთ ვთქვი. ხოლო კირო-
ნის შესახებ, თუ საიდან, ან რომელი გავარიდან და სოფლიდან
არის [წარმოშობით], ან როგორ მოვიდა სომხეთში, ცოტა რა-
მეს გეტყვი.

ის იყო ქვეყნით და ნათესავით ქართველთაგან, ჯავანთის გა-
ვარიდან; სოფლიდან, რომელსაც სკუტრი ეწოდება, და ქართ-
ველთა და სომეხთა მწიგნობრობა იცოდა. რომაელთა ქვეყანაში
რომ მივიდა, ცხოვრობდა იქ თხუთმეტ წელს გავარში, რომელსაც
კოლონია ეწოდება, დიდ დაბა-ქალაქ ნიკოპოლისში, მდინარის
პირზე, რომელსაც გაილი ჰქვია. გაიწაფა და ისწავლა მათი მწიგ-
ნობრობა და სხვაც ბოროტი მეცნიერება, რომლითაც ჩვენ გავვე-
მიჯნა. წამოვიდა იქიდან და მოვიდა სომხეთს მოსე სომეხთა კა-
თალიკოსთან და დასახლდა წმიდა კათოლიკეს, რომელიც ქალაქ
ღვინშია, რადგან მაშინ სომეხთა საპატრიარქო საყდარი იქ იყო.
მან დააყენა იგი წმიდა კათოლიკე მონასტრის უხუცესად, აგრეთვე
ქორეპისკოპოსად და მისცა აირარატის გავარი სამწყაოდ. ხუთი
წელი იყო ამ [ხარისხზე]. იმ ხანებში გარდაიცვალა ქართველთა

նա խորհուրդ արարեալ՝ զի ի տանէ իւրմէ տացէ նոցա առաջ-
նորդ յաղագս հաւատարմութեանն և միտքանութեան հաւատոյ
երկոցունց կողմանցն, միանգամայն և վստն հաստատելոյ զուխտ
առաջնոց հարցն՝ որք նախ քան զնա, ձեռնադրէ զԿիւրոն՝ որպէս
յառաջն սասցաք՝ իւր համարելով զնա, իբր թէ հաւատարիմ զնա
վարկանելով և միամիտ ի դրան իւրում, անդիտացեալ զծածուկ
նորա սրտին: Առաքէ զնա ի ձեռն Պետրոսի եպիսկոպոսի՝ որ էր
ի Վրաց աշխարհէն՝ և այլ ևս նախարարաց եկեալ ընդ նմա մե-
ծաւ պատուով: Իսկ յորժամ եհաս Կիւրոն ի վիճակ իւրոյ իշխան-
ութեանն և ի քաղաքն իւրեանց՝ որ կոչի Մցխեթայ, ժողով ևս
իւնքն զեպիսկոպոսունսն հանդերձ լաւաւք աշխարհին և զիշխանս
և զնախարարս, և նուաճէ նոքաւք հանդերձ ասուտարակ զամե-
նայն աշխարհն ընդ իւրով իշխանութեամբ: Իսկ ապա յորժամ
տեսանէր զամենայն յաջողեալ ըստ կամաց իւրոց, այնուհետեւ
խորհուրդ նենդութեան ի միտ արկեալ՝ ձեռնադրէ եպիսկոպոս մի
խուժիկ նկատորական. որում անուն Կիս կոչիւր, որ է խստու-
թիւն: Քանզի և էր իսկ խիստ, և խստութեամբ վարեցաւ ի տե-
առնակողմն կոչս, և ի ցամաքութիւն ցասմամբ բարկացոյց զՏէր:
Սա եկեալ առ նա յաշխարհէն Հոռոմոց՝ ի գաւառէն Կողոնիայ՝
քնակութեամբ ի զեղջէն՝ որ կոչի Զուտարիմայ, մերձ ի Նիկոպո-
լիս: Եւ են երկոքեան յեզր Գալլ գետոյ, որպէս նախասացեալ
եզև. որ կարծեմ ոչ միայն գաւառակից միմեանց լեալ՝ կամ դե-
ղակից, այլև ուղանդակիցք և ուսումնակիցք չար ուսմանց ի չար
վարդապետաց. և ձեռնադրէ զնա աւտարատեսուչ՝ այսինքն աղան-
դաւոր եպիսկոպոս. և միաբանեալ ընդ դէմ միմեանց՝ որպէս
Արամն ընդ Եփրեմի, և դարձեալ՝ որդին Արամայ և որդին Հոռ-
մեղալ խորհեցան խորհուրդ չար, և զարհուրեցաւ անձն նոցա:
Զոր ասէ Տէր զաւրութեանց՝ մի՛ կացցէ խորհուրդն այն, և դարձե-
ալ՝ այլ խորհուրդ չար հանդոյն Կիւրոնի և խուժիկին այնմիկ: Զոր
Տէր սպառնայ մարգարէին, մի կալ խորհուրդն այն հաստատուն
և կամ թէ հաւասար նոցա: Ծանեաւ, ասէ, այս Վասակ զայն Վա-
սակն. որ նենգեաց առ ի սպանումն սրբոցն լի նենգութեամբ և
գաւաճանութեամբ հակառակ ճշմարտութեան զինքեանս սրեալ:

კათალიკოსი. გამოაგზავნეს იმ ქვეყნის მთავრებმა და ერისთავებმა ეპისკოპოსებთან ერთად [კაცი] მოსე სომეხთა კათალიკოსთან წინამძღვრის სათხოვნელად. ხოლო მან განიზრახა, რომ თავისი სახლიდან მისცეს მათ წინამძღვარი ერთგულებისა, ორივე მხარის სარწმუნოების ერთობისა და, აგრეთვე, პირველ მაშათა, რომლებიც მასზე ადრე იყვნენ, აღთქმის განსამტკიცებლად. [ამიტომ] ხელი დაასხა კირონს, როგორც ადრე ვთქვით, რომელსაც თავისად თვლიდა, სანდო და თავისი კარის ერთგული ეგონა და არ კი იცოდა მის გულს დაფარული. გააყოლა იგი პეტრე ეპისკოპოსს, რომელიც ქართველთა ქვეყნიდან იყო, და სხვა მასთან მოსულ ერისთავებს დიდი პატივით. ხოლო როცა მიაწია კირონმა თავისი სამთავროს სამწყსოს და თავის ქალაქს, რომელსაც მცხეთა ეწოდება, შემოიკრიბა ეპისკოპოსები, ქვეყნის წარჩინებულები, მთავრები და ერისთავები და დაიმორჩილა მათთან ერთად სრულიად მთელი ქვეყანა თავისი ხელმწიფების ქვეშ. ხოლო მერე, როცა დაინახა, რომ ყოველივე მისი სურვილისამებრ მოეწყო, ამის შემდეგ გულში მზაკვრული ზრახვა გაიფლო: ხელი დაასხა ერთ ზუფიკ ნესტორიან ეპისკოპოსს, რომელსაც სახელად კისი ეწოდებოდა, რაც სისატიკეს ნიშნავს, რადგანაც მკაცრი იყო, სისასტიკით წარიმართა უფლის მხარეს და სიფიცხიზ განარისხა უფალი. იგი მასთან მოვიდა რომაელთა ქვეყნიდან, კოლონიის გავარიდან, წარმოშობით იმ სოფლიდან, რომელსაც ეწოდება ზუტარიმა, ნიკოპოლისის მახლობლად. ორივე მდინარე გაილის ნაპირებზე მდებარეობს, როგორც ადრე იყო თქმული. ვფიქრობ, რომ არა მხოლოდ ერთი გავარიდან, და გინდაც ერთი სოფლიდან, [იყვნენ], არამედ — თანამწვალებელნიც და ბოროტი სწავლის ბოროტ მოძღვართაგან ერთად მოსწავლენიც. ხელი დაასხა მას უცხოთა ზედამხედველად, ესე იგი მწვალებელ ეპისკოპოსად, და შეუთანხმდნენ ერთმანეთს «ვითარცა არამ ეფრემისა თანა»¹, და, კვლავ, «ქემან არამისმან და ქემან რომაელისმან განიზრახეს განზრახვა ბოროტი»² და «განკრთა სული მათი»³. როგორც იტყვის უფალი ძლიერებათა: „ნუ იყოფინ ზრახვაჲ იგი“ და კიდევ სხვა მსგავსი ბოროტი ზრახვა კირონისა და იმ ზუფიკისა, როგორც უფალი იქადის წინასწარმეტყველის [პირით]: „არა გქონდეს ზრახვა იგი მტკიცე, ან კიდევ თანსწორი მათი“. იცნოვო, ამბობს, ამ ვასაკმა ის ვასაკი, რომელმაც იცრუა მოსაკლავად წმიდანთა; საესემ მზაკვრობითა და სიცრუით ჭეშმარიტების

1 ესაია 7,2. 2 ესაია 7, 4-5. 3 ესაია 7,2.

Եւ այնպէս լծակից լիալ Կիւրոնի անհաւատութեան ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ ունելով ի ծածուկ յինքն ինքեան հաւանութեամբ գհաւատս նոցա, վաղուրեմն ներկեալ ի գոյն երկարնսկացն, թէպէտ և խուժկէն դարձեալ նորոգումն կել:

Արդ ձեռնադրէ զխուժիկն զայն կախիկոպոս՝ որպէս սասցաւք՝ զանխլաբար ունելով ի Մովսիսէ ի Հայոց կաթուղիկոսէ՝ մինչև յայտնեցաւ խորհուրդ նենգութեան նոցա. զոր ի վաղնջուցն էր ծածկեալ: Իսկ երանելի հայրապետն Մովսէս՝ նմանեալ մեծին Մովսիսի նախամարգարէին՝ քաղցր և հեղ առ ամենեկեան: Սա էր ի գաւառէ Արադաժոսաւնէ, ի գեղջէ Եղիփարայ: Սա կացեալ յաթոռ իւրոյ հայրապետութեան ամս երեսուն: Ի սորա տասներորդի ամի աթոռակալութեանն՝ ի սորին իսկ հրամանէ եղաւ թուականութիւնս Հայոց թորդոմեանն՝ և պատճէն տաւմարի Հայ ամսոց: Ի սորա քսանհինգերորդ ամի կալաւ Կիւրոն զաթոռ կաթուղիկոսութեանն տանն Վրաց. որ և Սաւղաբար երկրորդ ամ եղև նմա հնազանդել ճշմարտութեան: Ապա այնուհետև սկսաւ ամբարշտել և սակ ճշմարտութեան. ձեռնադրէ զխուժիկն ի յերորդ ամի իւրոյ հայրապետութեան: Ապա իմացեալ զայն կախկոպոսին Մովսիսի՝ որ ի Յուրտաւ, որ այժմ կոչի Գաչէնք. որ և նա ընկալեալ էր ձեռնադրութիւն ի Կիւրոնէ՝ մինչդեռ յուղղափառութեան էր, յառաջի ամի իւրոյ հայրապետութեան. զոր և յիւր իսկ ի թուղթան յիշէ Կիւրոն սոյն բան: Արդ ծանուցանէ կախիկոպոսն Յուրտաւայ բանիւ և ի ձեռն գրոյ հայրապետին Մովսիսի զեղեալսն ի Կիւրոնէ՝ որ վասն խուժիկն կախիկոպոսին և որ այլ ինչ գործք ի նմանէ գործեալ էր: Զոր տեսութեամբ և իմացութեամբ ի վերայ հասեալ ստուգիւ, և իթէ զՔաղկեդոնին ունի զհաւատ՝ պատրուակեալ զինքն կեղծաւորութեանք՝ որպէս պատմէ ինքն իսկ յիւր թուղթան: Արդ երանելի կախիկոպոսս այս՝ զորմէ ասացաւ ճշմարտասէր և բարեփառ՝ ունել զինքն միջնորդ խաղաղութեան ի մէջ երկոցունց կողմանց Հայոց և Վրաց՝ իբրև թէ միջնորդ խաղաղութեան գոլ և հաստատութեան հաւատոյ ի մէջ երկոցունց՝ որպէս պատմի ի Գիրս թղթոցն:

Քանզի և էր միջնորդ խաղաղութեան և ունէր զպրտութիւն զՀայոց և զՎրաց: Քանզի երթեալ էր ի տիս տղայութեան իւրոյ ի զեղաքաղաքն Յուրտաւ. և ի նմա սնեալ և ունեալ զգպրտութիւն զմերս և զՎրաց՝ աշակերտեալ երանելի կախիկոպոսացն՝ որք զաթոռն զայն ունէին որք նախ քան զնա. որ ապա և իւրն շնորհեցաւ ի Տեառնէ՝ յաջորդեալ զաթոռն երեսնամէ գոլ: Արդ իբրև լուաւ կաթուղիկոսն Մովսէս զեղեալսն ի Կիւրոնէ, ի տարակուսի

საწინააღმდეგოდ, ერთმანეთი მოსრეს. ასე მეუღლე იყო კირონი ქალკედონის ურწმუნო კრებისა, ინახავდა რა ფარულად თავის თავში მოწონებით მათ სარწმუნოებას, აღრევე შეფერილს ორბუნიანთა ფერით, თუმცა ხუეიკისაგანაც კვლავ აღორძინდა.

ხოლო როგორც ვთქვით, ხელი დაასხა იმ ხუეიკ ეპისკოპოსს ფარულად მოსე სომეხთა კათალიკოსისგან, ვიდრე გამოაწკარავდებოდა მათი ცბიერი ზრახვა, რომელიც აღრიდანვე იყო დაფარული. ხოლო ნეტარი მამამთავარი მოსე, დამსგავსებული დიდ წინასწარმეტყველს, ტკბილი და ნაზი ყველას მიმართ, იყო არაგაწოტნის გავარიდან, სოფელ ელივარდიდან. საპატრიარქო საყდარზე იყო ოცდაათ წელს. მისი საყდრისმპყრობელობის მეათე წელს, მისივე ბრძანებით დაიღო სომეხ თორგომეანთა წელთაღრიცხვა და სომხურ თვეთა კალენდრის ნუსხა. მის ოცდაშვითე წელს იპყრა ქართველთა სახლის საკათალიკოსო საყდარი კირონმა, რომელიც საელეს მსგავსად ორ წელს ემორჩილებოდა ჭეშმარიტებას, ხოლო ამის შემდეგ იწყო უღმრთოება და ჭეშმარიტების მოტყუება: ხელი დაასხა ხუეიკს თავისი მამამთავრობის ნესავე წელს. ეს შეიტყო იმ მოსე ეპისკოპოსმა, რომელიც ცურტავში იყო, ახლა რომ გაჩიანი ეწოდება. მასაც ხელდასხმა კირონიანგან მიეღო მისი მამამთავრობის პირველ წელს, როცა ჯერ მართლმადიდებელი იყო. ამ გარემოებას კირონი თავის პირველ წერილში თვითონ იხსენიებს. ცურტავის ეპისკოპოსმა აცნობა სიტყვიერად და წერილის საშუალებით მამამთავარ მოსეს კირონისგან ქანილი: ხუეიკი ეპისკოპოსის შესახებ და რაც სხვა მსგავსი საქმეები ჩაიდინა, რომელთა ნახვითა და გაგებით შეიტყო ჭეშმარიტად, რომ ქალკედონის სარწმუნოება ჰქონდა [და] სიყალბით ფარავდა, როგორც თვითონვე გვაუწყებს თავის წერილებში. ხოლო ეს ნეტარი ეპისკოპოსი, რომლის შესახებაც ვთქვით, ჭეშმარიტებისმოყვარე და მართლმადიდებელი, თავს ორივე მხარეს შორის — სომეხთა და ქართველთა — მშვიდობის შუამავლად, მშვიდობისა და სარწმუნოების სიმტკიცის შუამავალად თვლიდა, როგორც მოგვითხრობს «ეპისტოლეთა წიგნი».

მშვიდობის შუამავალი იყო და იცოდა სომხური და ქართული მწიგნობრობა, რადგანაც სიყრმეში მოსულა დაბა-ქალაქ ცურტავს, იქ აღზრდილა და უსწავლია ჩვენი და ქართული მწიგნობრობა, დამოწაფებულა ნეტარ ეპისკოპოსებს, რომელთაც მასზე აღრე ჰქონდათ ის საყდარი, რაც მერე უფლისგან მას მიემადლა და დაუმკვიდრებია საყდარი ოცდაათი წლისას. ხოლო როცა მოსე კათალიკოსს ესმა კირონისგან ჩადენილი, ექვით შეპყრობილი ზრუ-

լիալ հոգալը, և սուգ առևալ որպէս Սամուէլ ի վերայ Սաւուդայ՝
ասելով զբանս գրոցն, և թէ զղջացեալ, զի թաղաւորեցուցի զՍա-
ւուդ թագաւոր ի վերայ Իսրայէլի: Եւ այնպէս սուգ առևալ սակս
Կիւրոնի կորստեանն՝ խնդրէր ի մտի իւրում զիւր իրացն: Ապա այնու-
հետեւ գրէ թուղթ առ Կիւրոն սիրոյ պատճառաւ, և առաքէ ի ձեռն
Ստեփաննոսի կալիսկոպոսին, որ էր ի գրան իւրում, սակաւ ինչ
անգիտանալով զկղեալսն ի նմանէ. զի թերևս կարասցէ շահել
զնա, և իմանալ զմեղկ միտս նորա: Արդ զրէ նախ զգուշանալ ի
վարս և ի գնացոս, և կալ հաստատուն ի հաւատս ճշմարիտս՝ և
հեռանալ ի հայնոյութենէ աղանդոյն Քաղկեդոնի, միանդամայն և
վասն խոժիկ նատորին գրէ, գիտելով ի նմանէ ստուգել: Իսկ
նա տակաւին ևս ծածկէր խաբելով զպարզամիտսն, և առժամայն
շինէլով զմիտս կաթուղիկոսին Մովսիսի: Եւ այս լինէր լանխը-
խանութեանն Հալոց. քանզի բարձեալ էր թագաւորութիւնն լազգէ
Արշակունեաց. և զաշխարհս լերկուս բաժանեալ էին Պարսկիք
և Հոռոմք:

Գ Լ Մ Խ Բ

**ԹՈՒՂԹ ՏԵԱՌՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ ՎՐԱՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ**

Կիւրոնի վրաց կաթուղիկոսի և այլ կալիսկոպոսաց աթոռակ-
ցաց քոց՝ ի Մովսիսէ Հալոց կաթուղիկոսէ և լայլ կալիսկոպոսաց
աթոռակցաց իմոց՝ սիրով ողջոյն:

Յառաջագոյն իսկ՝ մինչդեռ առ մեզն էիր՝ իսաւեցաք ընդ
քեզ բան խրատու և մխիթարութեան. որպէս սիրելի եղար և
աթոռակից՝ որպէս և եսդ, և եղիցիս արժանապէս գնալ քեզ ի
ճանապարհս Տեառն, և պահել զպատուիրանս նորա սուրբ սըր-
տիւ և անկեղծաւոր հաւատով, և զպուշանալ ի վարս և ի գնացոս,
և բարիոք հովուել և հովուապետել, և զգոյշ լինել հաւտիդ՝ որ
քեզ հաւատացաւ. և այլ ամենայն պատուիրանք Տեառն՝ որ յայդ
բան բովանդակին: Եւ դարձեալ զնոցն գրեմ՝ գնալ արժանապէս ի
ճանապարհս Տեառն. և երանելի լինել ըստ մարգարէին ձայնի, և
ոչ գնալ ի խորհուրդս ամբարշտաց, և լիշել զամենայն բանս
Աստուածաշունչ Հին և Նոր Կտակարանաց, որ պատուիրեն մեզ՝
պահել զպատուիրանս Տեառն ուղիղ մտաւք և ճշմարիտ խոստո-
վանութեամբ, և ոչ խոտորել ի ճանապարհաց Տեառն յաջ կամ
յահակակ. և ես զնոցն խնդրէի լսել ի քէն: Բայց արդ լսեմ, թէ

ნავდა და წუხდა ვითარცა სამუელი საულზე და ამბობდა [წმიდა] წერილის სიტყვებს: „ვნანობ, რომ გავამეფე საული ისრაელზე“¹. ასევე დარდობდა კირონის წარწყმედის გამო და გუნებაში გამოსავალს ეძებდა. მაშინ მისწერა კირონს წერილი სიყვარულის საბაბით და გაუგზავნა სტეფანე ეპისკოპოსის ხელით (რომელიც მის კარზე იყო და სულ მცირე რაიმეც კი არ იცოდა მისგან ჩადენილთა შესახებ), რათა ეგების შეძლოს მოგება და შეიტყოს მისი გონების უსუსურობა. ჯერ მისწერა, რომ გაფრთხილებულიყო ქცევასა და სვლაში, მტკიცედ მდგარიყო ჭეშმარიტ სარწმუნოებაზე და განწორებოდა ქალკედონის წვალების ღვთისმკნობელობას; აგრეთვე, ხუციკი ნესტორიანის შესახებ მისწერა, უწყოდა რა მისგან ჭეშმარიტად. ხოლო იგი ჯერ კიდევ მალაგლა და ატყუებდა გულუბრყვილოებს და იმავე დროს ამშვიდებდა მოსე კათალიკოსს. ეს მოხდა სომხეთში უმეფობისას, რადგან აღეფხვრა მეფობა არშაკუნიანთა ნათესავთაგან და ეს ქვეყანა ორად ჰქონდათ გაყოფილი სპარსელებსა და რომაელებს.

თ ა ვ ი 2

მოსე სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლე კირონ ქართველთა კათალიკოსს

კირონ ქართველთა კათალიკოსს და სხვა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებს მოსე სომეხთა კათალიკოსისა და სხვა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებისგან სიყვარულით მოკითხვა.

წინათაც, როცა ჩვენთან იყავი, დაგარიგეთ და განუგეშეთ როგორც საყვარელი და თანამოსაყდრე, როგორც შენა ხარ, რათა ღირსი შეიქნე უფლის გზაზე სვლისა, დაიცვა მისი მცნება წმიდა გულით და ჭეშმარიტი სარწმუნოებით, გაფრთხილდე ცხოვრებასა და სვლაში, კეთილად მწყემსო, უმწყემსთაგრო და გაუფრთხილდე მაგ სანწყსოს, რომელიც შენ მოგენდო, [დაიცვა] უფლის ყოველი მცნება, რომელთაც ეგ სიტყვა შეიტყავს. კვლავ იმასვე გწერ, რომ ღირსეულად ვიდოდე უფლის გზაზე და ნეტარი გახდე წინასწარმეტყველის სიტყვის მსგავსად; არ იარო უღმრთოთა რჩევით და მოიხსენიო ყოველი სიტყვა წმიდა წერილთა, ძველ და ახალ აღთქმათა, რომელნიც გვიბრძანებენ დავიცვათ მცნებანი უფლისა წრფელი გონებით და ჭეშმარიტი აღსარებით; არ გადა-

¹ შტრ. 1 მეფეთა, 15, 11.

հերձուածք գոն ի քեղ. և ստիաւ ինչ հաւատացի: Բայց հաւատա
ցի, վասնզի ի հաւատարիմ վկայից կղև ծանուցիաւ: Եւ լուաք
այսպէս, եթէ այլ մի խուժիկ նկատորական եկն առ քեղ, և ի քէն
առկալ ձեռնադրութիւն կպիտկոպսութեանն. և զարմացայ յոյժ,
զի զայնպիսին ոչ միայն ի պատիւն յայն ածել արժան էր, այլև
պատժել, և ի ժողովս հաւատացիլոց ոչ ընդունել. զի գայլ ոչ
կրբէք բնակի ի մէջ ոչխարաց, այլ եթէ կրբէք բնակել հանդիպի՝
աւձտէ և ցրուէ զնոսա: Նմանապէս և զողք. զի Կող ոչ գայ՝ եթէ
ոչ զի զողացի և սպանցէ և կորուսցէ՝ սասաց մկզ Տէրունական
բանն: Վասնզի աչնպիսիքն զողք են և աւտղակք և գայլք յափշ-
տակողք. և դարձեալ սուտ առաքիալք և մշակք նկնգաւորք, և
կերպարանին զգեստիւք ոչխարաց, և ի նկրքոյ գայլք են յափշ-
տակողք. յայնպիսեացն զգուշանալ մկզ հրամայեաց Հովիւն քաջ-
որ կռ զանձն իւր ի վերայ ոչխարաց. և ապա յաւուր վրիժուց
հատուցման հատուցանէ նոցա որոշելով ի ձախակողմն կոյս՝ ասե-
լով, երթայք անիծեալք յինէն, և որ ի կարգին է բան: Եւ դար-
ձեալ, եթէ ի բաց կացէք յինէն սամնայն մշակչ սնիրաւութեան.
զի ոչ Կիտեմ դձեկ: Նաև ընդ մէջ կտրուցէ զնոսա, և զմասն
նոցա ընդ անհաւատսն դիցէ. զի և առաքէ ի տեղին, զոր պատ-
րաստեալ է սատանայի և հրեշտակաց նորա:

Արդ զիտեմք, զի անգիտութեամբ արարեր զայդ: Արդ՝ գար-
ձի՛ր և ապաշաւեա՛ հանդերձ ապաշխարութեամբ. և արտասուաք
ասա՛ դու զմարգարէին. Տէր, մի՛ յիշեր զմկզս մանկութեան իմոյ
և զանգիտութեան. և այլ մի՛ հս տացես տեղի բնակութեան
խուժիկն այնորիկ ի մէջ հաւատացիլոց: Եւ պատուիրեա՛ մեծաւ
սաստիւ, զի մի՛ ոք իշխեսցէ ընդունել զնա ի լարկս իւր, և մի՛
տալ նմա ողջոյն ամենեկն, և մի՛ տեղի բնակելոյ նմա ընդ իշ-
խանութեամբ քոյ: Եւ դարձեալ՝ մի՛ կրբէք ողջոյն սալ նմա ի
հաւատացիլոց քոց. վասնզի հրաման սուաք յաստուածային պա-
տուիրանաց՝ այնպիսեացն ողջոյն ոչ տալ. այլ դու ապաշաւեա՛
հանդերձ արտասուաք և ողորմութեամբ աղքատաց, և ապաշխա-
րեա՛ մեծաւ զղջմամբ. զի ապաշաւելն [է] դադարելն ի մեղացն:
Զի եթէ մեղիցես, դարձցիս ասէ, և թէ ուղղուցես, յերկար ձեռ-
ցիս. և յորժամ դարձցես և յողոց հանիցես և հեծեծիցես: Արդ
դարձցին առ Աստուած՝ որ խնդրին զնա, դրեալ է: Վասնզի

ვუხვიოთ უფლის გზიდან მარჯვნივ ან მარცხნივ. მეც იმას ვთხოვდი, რომ შენგან გამეგო. ოღონდ ეხლა მესმის, რომ «მწვალებელნი არიან შენთან»¹, და ძლივს ვირწმუნე; მაგრამ დავიჯერე, რადგან სანდო მოწმებმა შემატყობინეს. გავიგეთ, რომ ერთი ხუთიკი კაცი ნესტორიანი მოვიდა შენთან და შენგან მიიღო ეპისკოპოსად ხელდასხმა. ფრიად განეცვიფრდი, რადგან ასეთი პატრივისციემის ღირსი კი არ იყო, არამედ განპატიყებასა და მორწმუნეთა შეკრებულებაში შეუწყნარებლობას [იმსახურებდა], რადგანაც მგელი არასოდეს დამკვიდრდება ცხვართა შორის, ხოლო უკეთეს მოხდება და დამკვიდრდება, «წარიტაცნის იგინი და განაბნინის ცხოვარნი»². ასევეა ქურდებიც: «რამეთუ მპარავი იგი არა მოვიდეს, არამედ რაჯთა იპაროს და დაკლას და წარწყმიდოს»³ — გვითხრა ჩვენ საუფლო სიტყვამ. რადგან ასეთნი ქურდები, ავაზაკები, მტაცებელი მგლები და, აგრეთვე, ცრუმოციქულნი და მზაკვარი მუშაკები არიან. იმოსებიან «სამოსლითა ცხოვართაჯთა, ხოლო შინაგან არიან მგელ მტაცებელ»⁴. გვიბრძანა „მწყემსმან კეთილმან, რომელმან სული თვისი დაღვის ცხოვართათს“⁵, ვუფრთხილდეთ ასეთებს. ხოლო შურისგების დღეებში საზღაურს მიუზღავს მათ, გამოჰყოფს მარცხენა მხარეს და ეტყვის: „წარვედით ჩემგან წყეულნი“ და ასე შემდეგ. და კვლავ: «განჰეშორენით ჩემგან ყოველნი მოქმედნი ეგე უსჯულოებისანი, რამეთუ არა გიცნი თქუნენ»⁶. აგრეთვე: «ორგან განკუეთოს იგი და ნაწილი მისი დაღვას ორგულთა თანა»⁷, რათა წარავლინოს ადგილსა მას, «რომელი განმზადებულ არს ეშმაკისათს და ანგელოზთა მისთა»⁸.

ვიცით, რომ უმეტრებით ჩაიდინე ეგ. აწ მოიქეც, შეინანე და ცრემლით თქვი წინასწარმეტყველის [სიტყვები]: «უფალო, ნუ მოიხსენებ ცოდვათა სიჭაბუკისა და უმეტრებისა ჩემისათა»⁹, და ნულარ მისცემ სამკვიდრო ადგილს იმ ხუთიკს მორწმუნეთა შორის. ამცნე დიდი მუქარით, რომ არავინ გაბედოს მისი შეფარება თავის ჰერქვეშ და სრულიად არ მოიკითხონ იგი, არ მისცენ დასამკვიდრებელი ადგილი შენს სამფლობელოში და, აგრეთვე, არასოდეს მოიკითხონ შენმა მორწმუნეებმა, რადგან ბრძანება მივიღეთ ღვთაებრივ მცნებათაგან, რომ ასეთები არ მოვიკითხოთ. ხოლო შენ მოინანიე ცრემლებითა და გლახაკთა მოწყალეებით; მოინანიე დიდი ღინანულით, რადგან მონანიება [არის] ცოდვათა-

¹ შტრ. 1 კორინთელთა 11, 19. ² იოანე 10, 12. ³ იოანე 10, 10. ⁴ მათე 7, 15. ⁵ შტრ. იოანე 10, 11. ⁶ მათე 7, 23. ⁷ მათე 24, 51. ⁸ მათე 25, 41. ⁹ ფსალმუნი 24, 7.

զդարձն միայն խնդրէ Աստուած. և դարձարու՛ք առ իս՝ և ևս դարձաց առ քեզ: Արդ մի՛ լինիր չարի յիշատակ, և մի՛ գտիչք չարեաց. վասնզի ունիս բազում պատուիրանաց յիշատակ. դրարի գործովք մի դանց տուներ: Արդ այսոքիկ քեզ պատուէր ի դրոց սրբոց. զի սիրեցես զՏէր Աստուած քոյ. քանզի այն է պատուիրանն Աստուծոյ՝ զի սիրեմք զնա ի սուրբ սրտէ և յանկեղծաւոր հաւատոյ. զի գրեալ է, սիրեցես զՏէր Աստուած քոյ յամենայն սրտէ քումմէ և զաւրութենէ, և որ այլն ևս: Այս է առաջին պատուիրանն. և ամենայնն Գիրք աստուածայլնք յայս բան բովանդակին: Արդ պահեա՛ զհաւատ և զխոստովանութիւն սրբոց հարցն. զոր ինքեանք դաւանեցին, և զնոյն մեզ աւանդեցին երեք հարիւր տասն և ութքն՝ որ ի Նիկիայ, և հարիւր և յիսունքն՝ որ ի Կոստանդնուպաւսին, և երկերիւրքն՝ որ յԵփեսոս, իմա՛ զայն՝ որ ի ժամանակս Կալատայ արքայաց արքայի խնդիր ևղև քննութեան հաւատոց. և Հոռոմք զԲաղկիդոնին ընկալան զհաւատս. և մեր աշխարհս և ձեր հրոժարեցին՝ և հեռացան. և դեռ ևս գրով կայ և պահի մեր և ձեր միաբանութիւն հաւատոյ: Արդ մի՛ ստեր ուխտի հարցն մերոց՝ որ եղին ի մէջ երկոցունց. և մի՛ մեկնեցիր ի միաբանութենէ մերմէ. և մի՛ թողուր զուսումն մանկութեան. և մի՛ մոռանար զուխտն աստուածիդէն. և մի՛ ձայնակից լինիր Հոռոմոց. և մի՛ դառնար սրտիւք քոյ յԵգիպտոս. այլ յիշեա՛ ուստի ելեր ի նոր Եգիպտոսէ, և ի փչողէ քեզ զփարաւոնի դառն տանէն Հոռոմոց, և ի չար վերակացուացն, և ի դառն ծառայութենէ. մի՛ յանդիմանիր ի մարդարէին, թէ ոչ կացին նոքա յուխտին Տեառն, և ըստ իրանց նորա ոչ կամեցան զնալ: Եւ այլուր թէ՛ դարձան սրտիւք իւրեանց յԵգիպտոս: Արդ մի՛ չնուր ի ցուպն ևղևզնէ ի ջախջախեալն. զի թէ չնուցուս, մնաս ոչ սակաւ առնիցես անձին քում: Մի՛ քակեր զցանկ հայրենի, զոր հաստատեցին սուրբ հարքն յիմաւք հաւատոյ: Զի որ քակէ զցանկ, հարցէ զնա աւձ. և որ գլէ վէմ, կորուստ անձին իւրոյ առնէ: Արդ հաստատուն կա՛լ զխոստովանութիւն երկոց սուրբ ժողովոցն. զոր հարքն մեր և ձեր միաւորական գրով հաստատեցին ի մէջ իւրեանց, որ դեռ ևս

გან მოსვენება. რამეთუ, „უკეთუ სცოდო, მოიქცეო — ამბობს — თუ გასწორდე — დაყოვნო, და როცა მოიქცე — სული განუტევო და იკვნესო“. „ხოლო მოიქცენ ღმრთისა მიმართ, რომელნიც ეძიებენ მასო“ — დაწერილია — რადგან მხოლოდ მოქცევას ითხოვს უფალი: «მოიქცით ჩემდა, იტყვის, და მე მოვაქცე თქუენდა»¹. ნუ იქნები ბოროტის გამსენებელი, ნურც მოვინებ ბოროტთა; რადგან მრავალი მცნება გახსოვს, ნუ გარდახვალ კეთილ საქმეთაგან. ამას გამცნებთ წმიდა წერილი, რათა შეიყვარო შენი უფალი ღმერთი, რადგან ღმრთის ბრძანებაა, რომ გვიყვარდეს იგი წმიდა გულითა და წრფელი სარწმუნოებით, ვინაიდან წერია: «შეიყუარო უფალი შენი ყოვლითა გულითა შენითა და ძალითა»², და ასე შემდეგ. ეს არის პირველი მცნება და ყოველი საღმრთო წიგნი ამას შეიცავს. აწ, დაიცავი ის სარწმუნოება და აღსარება წმიდა მამათა, რომელნიც თვითონ აღიარეს და იგივე ჩვენ გარდამოგვცეს: სამას თვრამეტმა, რომლებიც ნიკეას [შეიკრიბნენ], ას ორმოცდაათმა, რომელნიც კონსტანტინეპოლს [შეიკრიბნენ] და ორასმა, რომელნიც ეფესოს [შეიკრიბნენ]. სცან იგი, რაც კავად მეფეთა-მეფის დროს იქმნა — გამოძიება სარწმუნოებათა გამოკვლევისა: რომაელებმა ქალკედონის სარწმუნოება მიიღეს, ხოლო ჩვენი და თქვენი ქვეყნები განდგნენ და გაშორდნენ. ჭერაც წერილით არის დაცული ჩვენი და თქვენი სარწმუნოების ერთიანობა. ნუ ეცრუები ჩვენს მამათა აღთქმას, რომელიც ჩვენ ორთა შორის დადეს, ნუ განეშორები ჩვენი ერთობისაგან; ნუ მიატოვებ ყრმობისას წასწავლს და ნუ დივიწყებ ღვთაებრივ აღთქმას და ნუ იქნები თანახმა რომაელთა; ნუ მიიქცევი გულით ეგვიპტისაკენ. არამედ გაიხსენე როგორ გამოხვედი ახალი ეგვიპტიდან და შენი მღვწეული ფარაონის მწარე სახლიდან, ბოროტ ზედამხედველთაგან და მწარე მონობისაგან³; ნუ იმხილები წინასწარმეტყველთაგან, რომ არ დგანან ისინი უფლის აღთქმაზე და მისი სიმართლით არ ისურვესო სვლა (სხვაგან [წერია], რომ გულით ეგვიპტისაკენ მიიქცევიანო); ნუ დაეყრდნობი გატეხილ ლერწამის კვერთხს, რადგან თუ დაეყრდნობი, არა მკირედ ვნებას მიაყენებ შენს თავს: ნუ დაარკვევ მამათა ზღუდეს, რომელიც განამტკიცეს წმინდა მამებმა სარწმუნოებას ლოდებით, რადგან — «დამარღვეველსა ღობისასა უკბინოს მას გუელმან»⁴, და «რომელი აგორებდეს ლოდსა, წარწყმედს თავსა თვისსა»⁵, მტკიცედ გეპყრათ სამი წმიდა კრების აღსარება, რომელიც ჩვენმა და თქვენმა მამებმა ერთობლივი წერილით დაამ-

¹ შტრ. მალაქია 3, 7. ² მათე 22, 37. ³ შტრ. 2 სჯელთა 13, 5. ⁴ ეკლესიასტე 10, 8. ⁵ იგავნი 26, 27.

կայ: Եւ փախի՛ր անչափ հեռավորութեամբ ի պիղծ ժողովոյն Քաղ-
կեղոսնի և յանընդունակ տոմարէն Լեոնի. և նզովիս՝ դամենայն
հերձուածողսն զառաջինսն և զմիջինսն և զվերջինսն. զոր սուրբ
հարքն նզովիցին, և մեք նզովիմք. և բա՛րձ գամենայն չար ի միջոյ:
Վասնզի գրեալ է, բարձէ՛ք՝ ասէ՛ զչարն ի միջոյ ձերմէ: Եւ դար-
ձեալ, եթէ ելէ՛ք ի միջոյ նոցա և մեկնեցարուք, և ի պիղծս մի՛
մերձեանայք. և ես ընկալայց զձեզ՝ տսէ Տէր: Արդ զխոթիկն գայն
հալածեա՛ յերկրէ քումմէ և յաշխարհէ, մի՛ դարձեալ արմատ դառ-
նութեան ի վեր երեւալ, և նովաւ բազումք պղծեսցին:

Յիշեա՛, զի եկիր բնակեցար ընդ հովանեաւ սրբոյ Կաթուղի-
կէիս, և ծառայեցեր միամտութեամբ սրտի քո ի ձեռն հոգևոր
ծառայութեանն՝ որ քեզ հաւատացաւ ի մէնջ. և մեք վստահու-
ցեալ ի կնանս քո՝ առ սէր քո՝ արարաք զկամս քո՝ առաջնորդ
զքեզ կացուցանելով աշխարհիդ այդմիկ. զի թէպէտ և էիր ազգաւ
բնակութեամբ յաշխարհէդ, այլ վաղ ուրեմն հեռացեալ և աւտա-
րացեալ ի Հոռոմայեցւոցն վարեցար աշխարհ:

Իսկ շնորհք Հոգւոյն՝ որ կոչեաց զքեզ ի կոչումնդ յայդ հո-
գևոր, իբր ըմբ[ոն]մամբ իմն ձգեաց և հնան զքեզ յերկաթի հնո-
ցէն՝ և ի միջոյ հալոցացն Հոռոմոց բռնութենէն. վասն զի փառք
Տեառն ի կղզիս ծովու. և անուն նորա փառաւոր կղզիի՝ յամե-
նայն տեղիս հեռաւորս: Արդ մի՛ լինիր պատճառ կորստեան քեզ
և ժողովրդեան քում, զի մի՛ դուցէ հասանիցեն նզովք ի Տեառնէ
յաղագս քո ի վերայ ժողովրդեան երկրիդ՝ ըստ ասելոյ մարդա-
րէին, եթէ նզովք կերիցեն զերկիր. զի մեղան բնակիչք նորա, և
մնացեն մարդք սակաւաւորք: Եւ դարձեալ, եթէ առաքեսցէ:
Տէր ի պատիւ քո անարգանս, և զփառս հանցէ ի քէն: Եւ դար-
ձեալ, եթէ յորժամ կատարեսցէ Տէր առնել զամենայն ինչ, ածցէ
զձեռն իւր ի վերայ մեծամտին, և որք զանձինս առ իմաստունս
ունին, և խորհեցան խորհուրդ այլ ոչ Տէրամբ:

Արդ զայսոսիկ ի բազում մշտաց և ի նեղութենէ սրտի
զրկցի առ քեզ: Քանզի սէրն Աստուծոյ ստիպէ զմեզ խաւ-
սել զբանս ճշմարտութեան՝ որ վասն նորա: Ողջ լի՛ր ի Տէր:

ტკიცეს ურთიერთ შორის, რომელიც ჰერაც გვაქვს; გაიქეცი ძალიან შორს ქალკედონის ბილწი კრებისა და შეუწყნარებელი ლეონის ტომარისაგან და დაწყევლე ყოველი მწვალებელი — პირველი, საშუალო და უკანასკნელი, რომელნიც დაწყევლეს წმიდა მამებმა და ჩვენც ვწყევლით, და აღმოფხვრით ყოველივე ბოროტი [თქვენ] შორის, რადგან დაწერილია: „აღფხვრითო, ბოროტი თქვენ შორის“; და შემდეგ: «ამისთვის გამოვედით შორის შათსა და გამოეშორენით, იტყვს უფალი, და არაწმიდასა ნუ შეეხებით და მე შეგიწყნარნე თქუენ»¹. ხოლო ის ხუთიკი განდევნე შენი მიწისა და ქვეყნიდან და «ნუ ვისმე თანა ძირი სიმწარისაჲ აღმოცენებულ იყოს შემაურებელი, და მის მიერ შეიგიწინენ მრავალნი»².

გაიხსენე, რომ მოხვედი და დაემკვიდრე წმიდა კათოლიკეს საფარველის ქვეშ და ერთგულად ემსახურებოდი სულიერი მსახურებით, რომელიც შენ ჩვენგან მოგენდო. ჩვენც, დანდობილებმა შენს ცხოვრებასა და სიყვარულზე, აღვასრულეთ ნება შენი [და] მაგ ქვეყნის წინამძღვრად დაგაყენეთ, რადგან თუმცა ტომით და მკვიდრობით მაგ ქვეყნიდან იყავი, მაგრამ ადრევე განშორებოდი და გაუცხოვებოდი რომაელთაგან მართულ ქვეყანაში.

ხოლო მადლმა სულისა, რომელმაც მოგიწოდა მაგ სულიერ წოდებაზე, თითქოს ძალით მოგზიდა და გამოგიყვანა რკინის ქურიდან და ბერძენთა ძალადობის ბრძმედიდან, «ამისთვის დიდება უფლისა ჭალაკთა შორის იყოს ზღვისათა»³, და მისი სახელი იდიდოს ყოველ შორეულ ადგილას. ხოლო იმუ იქნები შენი და შენი ხალხის წარწყმედის მიზეზი, რომ არ მიეწიოს უფლის წყევლანი შენს გამო მაგ ქვეყნის ხალხს, წინასწარმეტყველის თქმისაებრ, რომ «წყევამან შეჭამოს ქუეყანა»⁴, რადგან სცოდეს მასმა მკვიდრებმა და ცოტალა დარჩა ხალხი; და კიდევ: „მოგივლინოს შენ უფალმან პატივად უპატიობა“⁵ და დიდებანი წარიღოს შენგან: და კიდევ: „როცა აღასრულოს უფალმა ქმნა ყოველივესი, ხელი მიჰყოს გულზეიადებსა და მათ, რომელთაც თავი ბრძნად მოაქვთ“⁶ და უფლისა მიერ არ იზრახვიან.

ხოლო ეს დიდი გულისტკივილითა და წუხილით მოგწერე შენ, რადგან ღმრთის სიყვარული მაიძულებს, რომ გითხრა ჭეშმარიტი სიტყვა მის შესახებ. იყავი მრთელად უფლისა მიერ.

¹ 2 კორინთელთა 6, 17. ² ებრაელთა 12, 15. ³ ესაია 24, 15. ⁴ ესაია 24, 6.

⁵ შდრ. ესაია 10, 16. ⁶ შდრ. ესაია 5, 21.

Եւ զպատասխանիդ թղթոյդ ըստ կամաց Աստուծոյ կղիցի մեզ լսել: Ողջ լն'ր ի Տէր:

Գ Լ ու խ Գ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
Ի ԿԻՒՐՈՆԷ ՎՐԱՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԷ

Մրբասիրի և պատուականի տեսածն իմոյ Մովսիսի Հայոց կաթուղիկոսի՝ և ամենայն եպիսկոպոսոսաց աթոռակցաց քոց՝ ի Կիւրոնէ Վրաց կաթուղիկոսէ խոնարհ երկրպագութեամբ և սիրով ողջոցն, և լամենայն աթոռակցաց իմոց եպիսկոպոսոսաց՝ կրկին խոնարհութեամբ և երկրպագութեամբ ողջոցն և աւրհնութիւն ձեզ ի սուրբ Խաչէս:

Զթուղթս ձեր՝ զոր գրեալ էիք՝ ընկալաք և հաստ կղաք: Եւ զպատգամս՝ զոր արարեալ էիք՝ լսեցաք յեպիսկոպոսէս. և որ գրով և բանիւ հոգացեալ էիք զմեզ խրատական վարդապետական բանիւ, նաև յանդիմանեալ էիք որպէս տէր և վարդապետ և հայր հոգեկոր, որպէս և էքդ իսկ, երկրպագի և շնորհակալ հոգեձեր հոգեկոր սիրոյդ: Բայց ևս հանդերձ եպիսկոպոսաւք լիովք և լաւաւք աշխարհիս խորհուրդ արարի աւրէնս համարելով ոչ արգելու ի գալոյ զամենեսեան զայնոսիկ՝ որք ի զղջումն դան և յապաշխարութիւն: Իսկ իբրև իմացաք զնորա չարութիւն, դարձեալ մերժեցաք ի մէնջ և արգելաք զմարդիկ ոչ տալ ողջոցն նմա: Եւ որ գրեալս էիք, թէ հերձուածք գոն ի ձեզ՝ և մեք ոչ հաւատացաք. և դարձեալ հաւատացաք յաղագս հաւատարիմ վկայից. ահա մեք մեզէն իսկ ասացաք զեղիալսն ի մէնջ: Եւ որ զԿուստայ արքայից արքայի ժամանակն էիք դրեալ, դիտեմք՝ զի աջպէս կղև որպէս բաղում անգամ լսեալ եմք, և որ վասն հարցըն մեր և ձեր միաբանութեան և ուխտի և հաստատութեան հաւատոյ էիք դրեալ, մեք անշարժ ունիմք զնոցն: Եւ որ վասն մեր և ձեր աշխարհաց էիք գրեալ և ասացեալ յաղագս միաբանութեան՝ զոր ի մերում ժամանակիս է, մեք ի նոցնս ունիմք միաբանութիւն և ոչ փոխիմք: Իսկ վասն խուժկին էիք հաստատեալ զհրամանս ձեր գրով և բանիւ. որպէս դրեցաք վերագոցն, վաղ մերժեցաք զնա ի մէնջ, և հրամայեցաք մերոց ոչ ընդունել զնա: Այլ մեք լամենայնի հնազանդ եմք ձեզ և ձերոց հրամանացդ Ողջ լերու՛ք ի Տէր. և մեզ աղաւթս արարէ՛ք:

და ღმრთის ნებისაებრ მესმის მაგ წერილის პასუხი. იყავი მრთელად უფლისა მიერ.

თ ა ვ ი 3

უფალ მოსე სომხთა კათალიკოსის ეპისტოლეზეჲ კირონ ქართველთა კათალიკოსის პასუხი

ქენშარიტებისმოყვარე და პატიოსან ჩემს უფალს მოსე სომხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს, კირონ ქართველთა კათალიკოსისგან ღრმა თაყვანისცემითა და სიყვარულით მოკითხვა, და ყველა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსისაგან ასევე მდაბლად და თაყვანისცემით მოკითხვა და კურთხევა თქვენ ამ წმიდა ჯვრისაგან.

წერილი რომ მოგიწერიათ, მივიღეთ და გავეცანით. რაც გვამცნეთ, მოვისმინეთ ამ ეპისკოპოსისაგან. წერილობით და სიტყვიერად რომ გიზრუნიათ ჩვენთვის მწრფათნელი სამოძღვრო სიტყვიათ: აგრეთვე გიმხილებივართ როგორც უფალს, მოძღვარსა და სულიერ მამას, როგორცა ხართ კიდეც, თაყვანსა გცემ და მადლიერი ვარ თქვენი სულიერი სიყვარულისა. მაგრამ მე ჩემ ეპისკოპოსებთან და ამ ქვეყნის წარჩინებულებთან ვითათბირე [და] კანონიერად მივიჩნიე, რომ არ დამებრკოლებინა მოსვლისას ყველა ისინი, რომლებიც მოდიან სინანულითა და მონანიებით, ხოლო როცა შევიტყვეთ მისი ბოროტება, კვლავ განვიმორეთ ჩვენგან და ავუტრძაღეთ ხალხს მისი მოკითხვა. რომ მოგიწერიათ, წვალებანი არიან თქვენში და ჩვენ ჯერ არ დავიჯერეთ, მაგრამ შემდეგ ვირწმუნეთ სანდო მოწმეთა გამო, აჰა, ჩვენ თვითონ გითხარით ჩვენგან ქმნილი. კავად მეფეთა-მეფის დროის [შესახებ] რომ მოგიწერიათ, ვიცით, რადგან ისე იყო, როგორც მრავალჯერ გვსმენია. ჩვენი და თქვენი მამების ერთობის, აღთქმისა და სარწმუნოების დამტკიცების შესახებაც რომ მოგიწერიათ, ჩვენ იგივე გვაქვს უცვლელად. ჩვენი და თქვენი ქვეყნების შესახებ რომ მოგიწერიათ და გითქვამთ ერთობის გამო, რომელიც ჩვენ დროს არის, ჩვენ იგივე ერთობა გვაქვს და არა ვცვლით. ხოლო ხუჟიკის შესახებ რომ დაგიმტკიცებიათ ბრძანება წერილობით და სიტყვიერად, როგორც ზემოთ მოგწერეთ, აღრევე განვიმორეთ იგი ჩვენგან და ვუბრძანეთ ჩვენებს, რომ არ შეიწყნარონ იგი, ხოლო ჩვენ ყველაფერში თქვენი და თქვენი ბრძანებების მორჩილი ვართ. იყავით მრთელი უფლისა მიერ და ჩვენთვის ილოცეთ.

ՊԱՏՃԱՐԲ ԹՂԹՈՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆՈՅՆ ԿԻՒՐՈՆԻ ԵՔԷ Ո՞Ր ՊՏԱՒ ԵՒ ՈՐՊԷՍ

Արդ զայսոսիկ թուղթս Մովսիսի Հայոց կաթուղիկոսի՝ և զպատասխանին Կիւրոնի ոչ դտաք ի գրել ի Գիրս թղթոցն. և ի բազում ջան մտեալ հազիւ կարացաք դտանել: Քանզի վաղ ուրեմն լուսալ էր իմ յուսումնասիրաց ոմանց՝ կթէ սկիզբն Կիւրոնի կորստեան ի Մովսիսի ժամանակն եղև. զոր ապա սակաւ ինչ զպատճառն տալ Կիւրոն յստաջին պատասխանումն իւրոյ թղթին՝ որ առ Աբրահամ Հայոց կաթուղիկոս. և ասէ այսպէս. Մովսէս հայրապետն Հայոց՝ ասէ, որ նախ քան զքեզ յաթող յայդ՝ գրեաց առ մեզ վասն խոսիկին և ոչ վասն հաւատոյ ինչ իրաց. զոր ապա ընթեռնուք լիւր իսկ ի թղթի անդ: Արդ մեք ի բանէդ յայդմանէ ուսուլք յաղաղս թղթոյդ, և լուեալ ի հաւատարիմ մարդոց՝ որպէս ասացաք, ի խնդիր ելեալ դտաք ի Տըվղիս քաղաքի, որ է ի Վրաց նահանգի՝ մերձ առ ստորոտով լեւորինն Կովկասու՝ ի վերայ գիտոյն որ կոչի Կուր: Քանզի էր քահանայի միոյ գտեալ ի գիրս Վրաց, որում անուն քահանային Կիրակոս կոչիւր: Որ և նա մեծաւ աշխատութեամբ գրեալ և թարգմանեալ ի մերս լեզու՝ ետ մեզ գրով: Վասն զի ինքն իսկ կարի քաջ գիտէր զգիր և զլեզու Վրաց: Եւ մեր առեալ դստուգիւքնութեամբ գրեցաք առ ձերդ հարցասիրութիւն:

Գ Լ ու խ Ե

ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՒՐՈՆԻ ԵՐԿԻՒՂԻՆ ԵՒ ԿԱՍԿԱԾԱՆԱՏ

Արդ քանզի Կիւրոնի ոչ իշխեցեալ համարձակապէս ի հակառակս ելանել Մովսիսի Հայոց կաթուղիկոսի, որպէս Աբրահամայն, թէպէտ և ի ցաւս մտեալ երկանց. վասն զի երկնչէր. մի՞ զի կարի երախտեացն Մովսիսի յաղթահարեսցի և զամաւթ կրեսցէ. և միւս՝ զի մնայր այլում ժամանակի. չորում ծնաւ զանաւորէնութիւն, որպէս եղև իսկ: Քանզի մեռաւ իսկ Մովսէս կաթուղիկոսն Հայոց եւ Կիւրոնի եհաս ժամանակ և իշխանութիւն. խաւարի: Քանզի զխոսիկն զայն, զորմէ ասացաքն, որ սկիզբն եղև Կիւրոնի կորստեան, թաքուցեալ էր իբրև զկորոյն իժի ի ժակս և ի ծերպս զիմաց: Եւ ինքն զայս ինչ և զայս բաղբաղէր և պատճառէր

თუ სად და როგორ აღმოჩნდა სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლე და კირონის პასუხი

ეს წერილები, მოსე სომეხთა კათალიკოსისა და კირონის პასუხი, ვერ ვიპოვეთ «ეპისტოლეთა წიგნში». ბევრი ვეცადეთ და ძლივს შევძელით აღმოჩენა. აღრევე გამოვლო ვიღაც სიბრძნისმოყვარეთაგან, რომ კირონის წარწყმედის დასაწყისი მოსეს დროს იყო, რის საბაბსაც რამდენადმე იძლევა კირონი თავისი წერილის პირველ პასუხში აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი. [იგი] ასე ამბობს: „მოსე სომეხთა მამამთავარმა, რომელიც მაგ საყდარზე [იყო], მოგვწერა ზუჟიკის შესახებ და არა რაიმე სარწმუნოების საქმეთა გამო“ — რასაც მერე წაიკითხავთ მისსავე წერილში. ხოლო ჩვენ ამ სიტყვებიდან შევიტყვეთ მაგ წერილის შესახებ და ზანდო კაცთაგანაც გვესმა, როგორც ვთქვით, ვეძებეთ [და] ვიპოვეთ ქალაქ თბილისში, რომელიც ქართველთა ქვეყანაშია, კავკასიის მთის კალთების მახლობლად, მდინარეზე, რომელსაც მტკვარი ეწოდება. ერთ მღვდელს, რომელსაც მღვდლობის სახელად კირაკოზს უწოდებენ, ეპოვნა ქართულად, რომელიც მან დიდი შრომით დაწერა და გადმოთარგმნა ჩვენს ენაზე [და] ჩვენ მოგვცა წერილობით, რადგანაც თვითონ ძალიან კარგად იცოდა ქართველთა წიგნი და ენა. ჩვენც ჰეშმარიტად გამოვიკვლიეთ და მოგწერეთ თქვენს ცნობისმოყვარეობას.

კირონის უიშისა და ეპიპატის შესახებ

რადგან კირონმა ვერ შეძლო მოსე სომეხთა კათალიკოსის წინააღმდეგ გაბედულად გამოსულიყო, ისე როგორც აბრაამის [მართლმადიდებელთა], უიშისაგან ძლიერ დასნეულდა. ეშინოდა: ჯერ ერთი — შეიძლება იძლიოს მოსეს დიდი სიკეთისაგან და სირცხვილი ჰამოს; მეორეც — უცდიდა სხვა დროს, როდესაც „იშვა უსჯულოება“¹, როგორც მოხდა კიდეც. რადგან მოკვდა მოსე სომეხთა კათალიკოსი, კირონსაც ეწია «ყამი და ხელმწიფებაჲ ბნელისაჲ»². ის ზუჟიკი, რომლის შესახებაც ვითხარით, რომ კირონის წარწყმედის დასაბამი გახდა, დამალულიყო ვითარცა გველის

¹ შტრ. ესაია 54, 4. ² ლუკა 22, 53.

զպատճառս մեղաց, քանզի զպատասխանի թերի և թևիժ քանիւք իրք կասկածանաւք էին, և բեկբեկելով առնէր. և ասէր, ուրէնս համարեցայ զայն առնել: Ոչ արգելոյր զսք վալույ ի զղջումն. և կամ թէ մեք զուխտն հաստատուն ունիմք զհարցն մերոց, զոր կզին. և որ այլն ևս: Եւ այտքիկ ասացեալքս լինէին նենդութեամբ. քանզի ծածկեալ էր զինքն նենդութեամբ: Զխուժիկն զայն որոշեալ ևմք ասէր, և հրամայեալ եմք մերոց ոչ տալ ողջոյն նմա: Իսկ ինքն բնաւ ոչ մեկնէր ի նմանէ, թէպէտ և ի ծածուկ զնա ունէր, մինչև ի ժամանակ քաջայայտ լինելոյ նորա յամբարշտութեանն: Բայց նախ քան զյայտնել նորա չարութեան, որ եղև մինչև ի պատասխանիս ևրորդ թղթոյն Աբրահամու. զոր արար կիւրոն չարաչար և դառն բանիւք, զի տակաւին ևս ծածկեալ ունէր զինքն պատրուակաւ կեղծաւորութեամբ, և ոչ առնոյր ի միտ զբանս դրոց սրբոց, զոր առակաւք, և սերինակաւք յանդիմանեալ զկեղծաւորս, միամղամայն և զպատիժ պատուհասին իմացուցանելով: Վանզի ասէ մի ոմն յաստուածայնոցն, եթէ ճշմարտապէս խաւար է, և լոյս կեղծաւորի: Եւ այլ ոմն՝ եթէ կեղծաւորք ի բանս և ի դէմս իւրեանց երեկուցանին զիրս ինչ հաւատալիս: Եւ դարձեալ, եթէ մինն լինի ասել լոկ բանիւ փիլիսոսոս իբրու չիցէ փիլիսոսոս, այլ կերպարանս ունի վասն առ ի պատմել զդրոժ արուստին. և որ ի ներքոյ փիլիսոսոսն էր՝ արտաքինն դարբին գտաւ: Ահա առաւ ի բաց զիմակ նորա՝ որ ծածկեալ ունէր, և մեկնեցաւ խորէութիւն նորա. և գտաւ՝ որ ի ներքոյ ազատն էր՝ արտաքոյ ծառայ: Եւ այսպէս յերկուս դէմս զտեսիլ կեղծաւորութեան ցուցանել կամին: Եւ այտքիկ սատանային գործք. նաև սատանայ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ՝ ասէ աստուածային առաքեալն: Եւ ինքն Տէրն ասէ, տեսանէի զՍատանայ անկեալ յերկնից իրբև զիտայտին: Եւ այն՝ զի ունէր կեղծաւորութեամբ զտեղի բնակութեան իւրոյ՝ ուստի անկաւն. վասնզի սիրեաց վերագոյն լինել ինքն քան զամենեսին, սիրելով զվառս, այնմ ոչ եհաս՝ զոր խնդրէր, և լայնմանէ զրկեալ գտաւ՝ զոր ունէր միանգամայն: Եւ լուեաց ի փառաբանութեանն՝ յորում կարգեալն էր և սահմանեալ: Արդ կիւրոն այսպիսի մտաւք վարեցաւ ի ծածուկ կեղծաւորեալ զինքն. և ոչ զիտէր զբանս գրոյն՝

წიწილი კლდის ხვრელებსა და ნაპრალებში. თვითონაც ამასა და ამას ბრალდებდა და „ცოდვათა მიზეზებს იმიზეზებდა“¹, რადგანაც პასუხს უსრული და ცბიერი სიტყვებით, ეკვიანად და ბორძიკით იძლეოდა. ამბობდა: „კანონიერად მივიჩნიე იმის გაკეთებაო“; არ აბრკოლებდა მათ, რომლებიც ინანიებდნენ, ან კიდევ [ამბობდა] — „ჩვენ მამათა სარწმუნოების აღსარება გვაქვს, რომელიც მათ დაგვიდესო“, და სხვა. ამას მზაკვრულად ამბობდა, რომ თავი ცბიერებით დაეფარა. „ის ხუთიკი განვიწორეთო, ამბობდა, და ჩვენებს ვუბრძანეთ, რომ არ მოიკითხონ იგიო“. ხოლო თვითონ სრულიად არ მოსცილდა მას, თუმცა იგი დამალული ჰყავდა მისი უღმრთოების კარგად გამოაშკარავებამდე, მისი ბოროტების გამოცხადებამდე, აბრაამის მესამე წერილის პასუხამდე, რომელიც კირონმა უბოროტესი და მწარე სიტყვებით დაწერა; ჯერ კიდევ დაფარული ჰქონდა თავი ორგულების საბურველით და ყურად არ იღებდა წმიდა წერილთა სიტყვებს, რომელიც არაკეზითა და მაგალითებით ამხილებდა ორგულებს და, აგრეთვე, სასჯელსაც შეაგონებდა. რადგან, ამბობს ერთი ვინმე საღმრთოთაგანი: „უკეთუ ჰეშმარიტად ბნელია, სინათლეს ორგულებს“. სხვა ვინმე კი [ამბობს], რომ ორგულნი ჰიტყვიან და სახით გამოაჩენენ რა სანდოა მათი საქმენი. და შემდეგ: „თუ ვინმე მარტო სიტყვით ამბობს თითქოს ფილოსოფოსი ფილოსოფოსი არ არის, არამედ გარეგნობა აქვს ხელობის მაუწყებელი, [იცოდეს] — ვინც შინაგანად ფილოსოფოსი იყო, გარეგნულად მკედელი აღმოჩნდა“. აჰა, მოიხსნა ნიღაბი, რომელიც ფარავდა, მოსცილდა ჰიცრუე და აღმოჩნდა, რომ შინაგანად თავისუფალი იყო, გარეგნულად — მონა. ასე სურთ, რომ ორივე სახით აჩვენონ ორგულების ხილვა. ესენია სატანას საქმეები: «თვთ იგიცა ეშმაკი იცვალისკვე ანგელოზად ნათლისა»² — ამბობს საღმრთო ნოციქული. თვითონ უფალი ამბობს: «ვხედევდ ეშმაკა ვითარცა ელვასა, ზეცით გარდამოვრდომილსა»³; და იმას, რომ ჰქონდა ორგულებით აღგილი დამკვიდრებული [იქ], ჰაიდანაც გადმოვარდა, რადგან შეიყვარა თავისი თავის ყველაზე უფრო ამაღლება, უყვარდა რა დიდება; მას ვერ მიადწია, რასაც ეძებდა და იმისგანაც განძარცვული აღმოჩნდა, რაც ჰქონდა; დადუმდა დიდებისაგან, რომელშიც განეწესა და განისაზღვრა. ხოლო კირონი ასეთი გონებით იქცეოდა [და] ფარულად ორგულობდა. არ იცოდა სიტყვები [წმიდა] წერილისა: „რომ ბნელი, მხილებული ნათლისაგან, განცხად-

¹ შტრ. ფსალმუნი 140, 4. ² 2 კორინთელთა 11, 14. ³ ლუკა 10, 18.

եթէ իսաւար լանդլումանհալ ի լուսոյ յայտնի լինի, և որ ինչ սոցին նման: Եւ դարձեալ, եթէ մեր ազգ ինչ իցէ թաքցել ոչ կարէ: Արդ այսքանեալք և այսպիսի իրաւք կացեալ Կիւրոն ամս հինգ, զերկուս ամս ի ժամանակս Մովսիսի Հայոց կաթողիկոսի, և զերկուս ամս զկնի մահուան նորա՝ մինչև ի ժամանակս Աբրահամու, որ յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեան զկնի Մովսիսի:

Իսկ յառաջնումն ամին Աբրահամու սկսաւ ամբարշտել և յայտնել զչարութիւն իւր: Քանզի իբրև յաճախեցան գրեալքն առ նա յԱբրահամայ կաթողիկոսէ, ապա անուհեան սունէր ընդ դէմ նմա պատասխանի յերրորդում իւրոյ թղթին. եթէ կամիք և ոչ՝ ասէ՛ մեր հաւատ այդ է: Այլ թէպէտ և յառաջագոյն գրեալ էր առ նա Վրթանիսի քերթողի՝ որ տեղապահն էր աթոռոյ սրբոցն Գրիգորի, և առեալ էր զչափ նորա չարութեանն, բայց քանզի հայրապետ ոչ կայր ի ժամանակին, նա ոչինչ կարաց հնարել, միանգամայն և ընդ երկու ելեալ էր աշխարհս Հայոց. և նա ի տարակուսի լեալ՝ ոչինչ կարէր հնարել՝ ոչ հոգևոր ինչ սաստիւ և ոչ մարմնաւոր պատուհասին: Քանզի հոգևորն զեռ ևս տակաւին չէր հաստատեալ, և մարմնաւորն հեռի էր և աւտար: Եւ Սմբատն՝ զորմէ ասացաք՝ թէ մարգպան էր Հայոց, այր բարի, և բարեպաշտ, և հաւատարիմ, և հաստատուն ի հաւատս ուղղափառութեան, զիտէր զկամս Կիւրոնի՝ եթէ ձայնակից եղև Հոռոմոց, ոչ կարաց զգացուցանել կայսեր զիղեալս ի Կիւրոնէ, նա և ոչ արքայի ժանոց. քանզի դիտէր՝ եթէ ոչինչ աւգտի. միանգամայն և իմացեալ իսկ էր զկամս կայսեր, եթէ միաբան է ընդ Կիւրոնի՝ և նորա հրաման՝ ասէ՛ զործն այն. քանզի կարծիս տայ մեղ բանն Կիւրոնի՝ զոր չիւր թողթան գրէ առ Աբրահամ և առ Սմբատ. թէ կեցուցէ Աստուած զկայսրն, զի նա զաշխարհս մեր կեցոյց: Եւ դարձեալ, թէ Աստուած փառաւորեացէ զարքայ, քանզի նա փառաւորեաց. որ արդարև այնպէս եղև Կիւրոն. զի սիրեաց զփառս մարդկան առաւել քան զփառս Աստուծոյ. և յուսացեալ եղև ի զաւրութիւն բազկի իւրոյ. և ոչ լուաւ ի մարգարէէն՝ մի՛ յուսալք լիշխանս, լորդիս մարդկան, զի ոչ գոյ փրկութիւն ի նոսա. և որ լետ այսորիկ ասի բան. և դարձեալ զմիւս մարգարէի՝ թէ անիծեալ է, որ դնէ զլոյս իւր ի մարդ և ոչ յԱստուած:

დეს“, და ამის მსგავსნი. და აგრეთვე: „რომ არ ძალუძს დაფარვა, რა არის ჩვენი ტომი“. ხოლო ამნაირი და მსგავსი საქმეებით იყო კირონი [საყდარზე] ხუთ წელს; ორ წელს მოსე სომეხთა კათალიკოსის დროს და ორ წელს მისი სიკვდილის შემდეგ, აბრაამამდე, რომელმაც დაიმკვიდრა საპატრიარქო ტახტი მოსეს შემდეგ.

აბრაამის [პატრიარქობის] პირველსავე წელს იწყო უღმრთოება და თავისი ბოროტების გამოქვლავნება [კირონმა], რადგან როდესაც გამრავლდა წერილები მისადმი აბრაამ კათალიკოსისაგან, მაშინ მიუგო საწინააღმდეგოდ თავის მესამე წერილში: „გსურთ თუ არა, ჩვენი საარწმუნოება ეგ არის!“ თუმცა ადრეც მიეწერა მისადმი ვრთანეს ქერდოლს, რომელიც წმიდა გრიგორის ადგილის მცველი იყო და მისი ბოროტება გამოკვლეული ჰქონდა, მაგრამ, რადგან მამამთავარი არ იყო იმ დროს, მას არაფერი შეეძლო ეღონა. ამასთანავე სომეხთა ქვეყანა ორად იყო გაყოფილი. ისიც ყოყმანობდა, არაფერი შეეძლო რომ ეღონა, არც სულიერი და არც ხორციელი სასჯელით, რადგან სულიერი ჯერაც არ იყო დამტკიცებული და სხეულგებრივი შორს იყო. სმბატმა, რომლის შესახებაც გიხანართ, რომ სომეხთა მარზბანი იყო, კაცი კეთილი და კეთილმსახური, სანდო და მტკიცე მართლმადიდებლობის საარწმუნოებაში, იცოდა ნება კირონისა, რომ თანახმა იყო რომაელთა, ვერ შეძლო ეცნობებინა კეისრისათვის კირონის ნამოქმედარი. მან არც მეფეს შეატყობინა, რადგან იცოდა, რომ ვერაფერს ისარგებლებდა. იმავე დროს კეისრის ნებაც შეეტყო, რომ კირონის თანახმაა და მისი ბრძანებით [არისო] ეს ამბავი, რადგან გვაეჭვებს კირონის ის ჰიტყვა, რომელსაც თავის წერილში წერს აბრაამსა და სმბატს, რომ აცხოვნოს ღმერთმა კეისარი, რადგან მან ჩვენი ქვეყანა აცხოვნაო; და შემდეგ — ღმერთმა აღიღოს მეფე, რადგან მან აღიდა [ჩვენი ქვეყანაო]. ნამდვილად ასეთი იყო კირონი, რადგან უყვარდა კაცთა განდიდება უფრო მეტად, ვიდრე ღმრთისა და მიენდო თავისი მკლავის ძლიერებას და არ ისმინა წინასწარმეტყველისაგან: «ნუ ესავთ მთავართა, ძეთა კაცისათა, რომელთა თანა არა არს ცხორებაჲ»¹ და რასაც ამის შემდეგ ამბობს; და შემდეგ სხვა წინასწარმეტყველისაგან: „წყვეულ იყავნ, რომელსა სასოებაჲ აქუს კაცისა მიმართ და არა ღმრთისა“².

¹ ფსალმუნი 145. 3. ² შტრ. იერემია 17. 5; ფსალმუნი 117. 8.

Թէ ՌՐՊԷՍ ՆԵՆԳՈՒԹԵԱՄԲ ԿՈՉԵԱՅ ԿԻՒՐՈՆ ԶԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ՏՈՒՐՏԱԽԱՅ ՄՈՎՍԻՔՍ ԱՌ ԻՆՔՆ, ԵՒ ՈՉ ՆԱ ԳՆԱՅ ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԻՒՂԻ ԵՒ ԿԱՍԿԱԾԱՆԱՅ, ԲԱՅՑ ԱՊԱ ՅԵՏՈՅ ԳՆԱՅ ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՆԴԻՄԱՆԵԼՈՅ ԶՆԱ, ԹԷՊԷՏ ԵՒ ԽԱՓԱՆՈՒՄՆ ԱՐԱՐ ՈՒԽՏԻՆ ԻՒՐՈՅ

Իսկ իբրև մեռաւ Մովսէս կաթուղիկոսն Հայոց, Կիւրոսն յանձըն կասկած լեալ վասն կաթիսկոպոսին Տուրտաւայ, թէ նա յայտնեաց զչարիս նորա, առաքէ առ նա և կոչէ առ ինքն: Քանզի խորհեալ էր չար առնել նմա հանդերձ իշխանաւք աշխարհին: Իսկ նորա իմացեալ զնկնդութիւն Կիւրոսնի՝ ոչ էառ յանձն երթալ, միանգամայն և վասն բանին՝ զոր հրամայէ աստուածային առաքեալն, եթէ յառնէ յանիրաւէ յետ միանգամ և երկիցս յրատելոյ՝ հրաժարեսցիր. զի թիւրեալ է այնպիսին և մեղանչէ անձամբ զանձըն դատապարտեալ: Իսկ նա ոչ միտնգամ և երկիցս, այլ բազում անգամ զչափ առեալ էր նորա չարութեանն, ոչ կամեցաւ երթալ առ նա. նաև ուխտ իսկ եղեալ էր ի սրտի իւրում՝ բնաւ ոչ տեսանել զնա. քանզի խոցեալ էր ի գաղտածիդ նետից նորա, զոր ձղէր ընդ խաւար յայնոսիկ՝ որ ուղիղ են սրտիւք: Այլ միայն զայս եղեալ էր ի մտի իւրում, թէ յորժամ ծանուցանին նմա չարիք իւր, թերևս դարձցի և զղջացի. վասն զի ցաւ էր նմա վասն նորա՝ յաղագս այնորիկ՝ զի միջնորդ և շարկապ էր սիրոյ ի մէջ երկուց կողմանց Հայոց և Վրաց:

Գ Լ ու խ Է

ԳՆԱԼՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՏՈՒՐՏԱԽԱՅ ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ

Բայց ապա յետոյ զնացեալ, և խափանումն իւրոյ ուխտին արարեալ, սակս այնորիկ՝ զի տեսանելոյ՝ ասէր՝ զիս, դուքէ արդեաւք ամաչեացէ յուխտէն և ի դաշանցն՝ զոր իդին հայրապետքն Հայոց և Վրաց հանդերձ ինև ի մէջ երկուց կողմանցն: Եւ երթեալ հանդիպի Կիւրոսնի ի քաղաքին՝ որ կոչի Տիգրիս, զոր յառաջագոյն ի չորրորդ ճառի անդ լիշեցաք: Քանզի էր նա ի գաւթի սրբոյն Սիուլնի, որ էր մերձ յապարանս արքունի. զոր տեսեալ զնա սպասաւորացն Կիւրոսնի, աղբ առնեն նմա: Իսկ նա առաքէ ընդ առաջ նորա զմի ոմն ի սպասաւորացն իւրոց, և ար-

თუ როგორ მზაკვრულად მოუწოდა კირონმა მოსა
 ცურტავის ეპისკოპოსს თავისთან. იგი არ წავიდა
 შიშისა და ეჭვის გამო, მაგრამ უმადეგ კი წავიდა
 მის სამხილვლად, თუგცა თავისი ალთქმა
 დაარღვია

როცა მოკვდა მოსე სომეხთა კათალიკოსი, კირონი გულში ეჭ-
 ვობდა ცურტავის ეპისკოპოსის გამო, რომ მან გამოაძეღაენა ში-
 სი ბოროტება, გააგზაენა [კაცი] მასთან და დაიბარა, რადგან
 განეზრახა იმ ქვეყნის მთავრებთან ერთად ბოროტად მოქცეოდა.
 ხოლო მან შეიტყო კირონის მზაკვრობა და არ წავიდა. [არ წავი-
 და] კიდევ იმ სიტყვის გამო, რომელსაც გვიბრძანებს ზალპრთო
 მოციქული, რომ «წველებელსა კაცსა შემდგომად ერთისა და
 ორისა სწავლისა განეშორე. უწყოდე, რამეთუ გარდაგულარძნილ
 არს ეგვეითარი იგი და ცოდაეს და არს იგი თვთ დასჯილ»¹. მას
 კი არა ერთხელ და ორჯერ, არამედ მრავალგზის გამოეკვლია მი-
 სი ბოროტება და არა სურდა წასვლა მასთან. აგრეთვე, აღთქ-
 მა დაედო გულში, რომ სრულიად არ ენახა იგი, რადგან გან-
 გშირული იყო ფარულად ინასროლი ისრით, რომელიც აძგერა იმ
 სიბნელეში მათ, რომელნიც გულით წრფელნი არიან. ზოლო
 გულში მხოლოდ ეს ჩაედო, რომ როცა გააგებინებენ მას თავის
 ბოროტებას, ეგების მოიქცეს და შეინანოსო, რადგან სტკიოდა
 მისთვის, იმიტომ, რომ სიყვარულის შეუპავალი და კავშირი იყო
 ორთა მზარეთა, სომეხთა და ქართველთა შორის.

მოსა ცურტავის ეპისკოპოსის წასვლა კირონთან

ხოლო მერე წავიდა და თავისი აღთქმა დაარღვია, იმის გამო,
 რომ ჩემი ნახვით ეგების შერცხვესო აღთქმისა და პირობის, რო-
 მელიც დადეს სომეხთა და ქართველთა მამამთავრებმა, ჩემითურთ,
 ორივე მხარეს შორის. წავიდა კირონთან შესახვედრად ქალაქს,
 რომელსაც ეწოდება თბილისი, რომელიც აღრე მფოთხე თავში ვახ-
 სენეთ. რადგან იგი წმიდა სიონის ფარეხში იყო, რომელიც სა-
 ნეფო სასახლის ახლოს მდებარეობდა, დაინახეს თუ არა იგი კირო-

¹ ტიტეს 3, 10-11.

գեղու զնա չերեսաց իւրոց: Իսկ նա երթեալ ի տուն քահանայի միոյ՝ որում անունն Յակովբ կոչիւր, որ էր մերձ ի սուրբ Սիոնի: Եւ անդ կացեալ աւուրս ինն, յղէ այնուհետեւ և պատուամ առ Կիւրոն, և խաւսի ընդ նմա դաստաստանաւ ոչիւն զանդիտացեալ ի նմանէ: Ես՝ ասէ՝ գիտեմ զոր ինչ պակասութիւն լինէր ի քէն սակս ուղղափառ և սուրբ հաւատոյն: զոր ուսուցին մեզ սուրբ հարքն՝ զառաջագոյն քարոզեալն ի սրբոց առաքելոց՝ և զհաստատեալն ի սրբոյն Գրիգորէ, և զնոյն ավանդեալ՝ մեզ լերից սուրբ ժողովոցն՝ լերեք հարիւր սասն և ութիցն ի Նիկիայի, և ի հարիւր և չիսնիցն որ ի Կոստանդնուպալիս, և լերկերիւրոցն որ յնիկեսոս. և երկոքեան աշխարհս մեր Հայոց և Վրաց զնոյն ունէին և ունիմք: Արդ զի՞ եղև քեզ, զի խախտիչ եղեր զու անխախտ և անշարժ հաստատուն և սուրբ հաւատոցս մերոյ, զոր ի սրբոց հարցն հաստատեցաւ, և նոյն մեզ տուաւ հաստատուն պահել: Քանզի նոքա մեծաւ հանդիսիւ և բազում աշխատութեամբ այսահալածեալ կործանեցին զսատանայ: Եւ նզովեցին զամենայն հերձուածողսն զառաջինսն և զմիջինսն, և զվերջինսն, մանաւանդ զանիծեալ ժողովն Քաղկեդոնի և զպիղծ տոմարն Լեոնի, և զայնոսիկ՝ որք նոցայն հաւատացին. որ մինչև ի մեր ժամանակս հաստատուն հին նոյն աւանդեալն ի նոցանէ: Իսկ երանելի հայրապետն Մովսէս, չորմէ դու ընկալար զձեռնադրութիւն, վասն այնորիկ ընտրեաց զքեզ ի սանէ իւրմէ հաւատարիմ համարելով զքեզ, զի ուխտ և դաւանութիւն հարցն մերոց հաստատուն կացցէ, և մեք ի խաղաղութեան մնայցեմք. և քեզ՝ հաւատաց զաթուղ զայդ հայրապետութեան, զի մի՛ կուտեսցես քարինս ի շաւիղս ժողովրդեանս հաւատացելոց, այլ զխոչ և զխոչթ ի բաց խիսցիս ի ճանապարհաց նոցա: Իսկ դու տրդել արկեր ճանապարհաց նոցա զայդ ամենայն՝ ոչ զնալ ի ճանապարհս Տեառն ուղիդ՝ ընդ որ զնացին հարքն մեր. և զխոթիկդ զայդ ապականիչ ընկեցեր ի մէջ, զի էր լինքն իմոր դառնութեան ծածկեալ՝ զոր ունէր ի հնմէն և ի քացախուտ չարութենէն Քաղկեդոնի ի հրէական զանկուածոյն ի նա հասեալ: Արդ ես անպարտ եղիցեմ և քուեալ ի միջնորութենէ քումմէ:

Գ. Լու խ . Ը

ՈՐ ԻՆՁ ԶԿՆԻ ԱՅՍՈՐԻԿ ՊԱՏՄԻ ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՒՐՈՆԻ

Արդ զայս նորա ասացեալ առ Կիւրոն ի ձեռն պատգամի իբր ի մահ և լապտակ զինքն զնեւով ինքնակամ կամաւք և լաւժա-

ნის მსახურებმა, აცნობეს მას. ხოლო მან მოუვლინა ერთი თავის მსახურთაგანი და არ მიიღო იგი. ხოლო იგი წავიდა სახლში ერთ მღვდელთან, რომელსაც სახელად იაკობს უწოდებდნენ, რომელიც წმიდა სიონთან ახლოს ცხოვრობდა და იყო იქ ცხრა დღეს. შეუთვალა იქიდან სიტყვა კირონს, ესაუბრა მას სამართლიანად და უშიშრად. „მე ვიციო, უთხრა, თუ რა დააკლდა შენგან მართლმადიდებელ და წმიდა სარწმუნოებას, რომელიც გვასწავლეს წმიდა მამებმა, ადრევე გვიქადაგეს წმიდა მოციქულებმა, დაამტკიცა წმიდა გრიგორმა და იგივე გარდამოგვცა ჩვენ სამმა წმიდა კრებამ: ჰამასთვრამეტმა ნიკეას, ასორმოცდაათმა კონსტანტინეპოლს და ორასმა ეფესოს. ორივე ამ ქვეყანას, ჩვენსას — სომეხთა და თქვენსას — ქართველთა, იგივე გვექონდა და გვაქვს; ეხლა რა მოგივიდა, რომ დამარღვეველი გახდი ჩვენი ურყევი, უცვლელი, მტკიცე და წმიდა სარწმუნოებისა, რომელიც წმიდა მამათაგან დაემტკიცა და იგივე ჩვენ მოგვეცა მტკიცედ დასაცავად. მათ დიდი გარჯითა და მრავალი შრომით განდევნეს და წარწყმიდეს სატანა და დაწყევლეს ყველა მწველებელი — პირველნი, საშუალონი და ბოლონი — მით უფრო ქალკედონის წყველი კრება და ლეონის ბილწი ტომარი და ისინი, რომელთაც ესენი ირწმუნეს, ჩვენ დრომდე მტკიცედ მოაღწია მათგან გარდამოცემულმა. ხოლო ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ, რომლისგანაც შენ მიიღე ხელდასხმა, იმიტომ შეგარჩია თავისი სახლიდან და სანდოდ მიგიჩნია, რომ მამათა აღთქმა და გარდამოცემა მტკიცედ გვეპყრას და მშვიდობა შევინარჩუნოთ; იმიტომ მოგანდო ეგ საპატრიარქო საყდარი, რომ არ დაუყარო ქვა მორწმუნე ხალხს ბილიკზე, არამედ ამოგლიჯონარ-ეკალი მათი გზიდან. ხოლო შენ დააბრკოლე ისინი და დაუყარე ყოველივე ეგ გზაზე, რომ არ იართონ უფლის სწორი გზით, რომლითაც ვიდოდნენ ჩვენი მამები, და ეგ განმრყენელი ხუტიკი ჩამოაგდე ჩვენს შორის, რადგან თვითონ ჰქონდა სიმწრის ცომი დაფარული, რომელიც მიღებული ჰქონდა ქალკედონის ძმრიანი ბოროტებისა და ურიული საფუარისაგან. ხოლო მე უბრალო და შენდობილი ვიყო შენი შუამავლობისაგან“.

თავი 8

ამის შემდეგ რაც მოთხრობილია კირონის შესახებ

ეს შეუთვალა მან კირონს და თითქოს ნებაყოფლობით სასიკვდილოდ და სილის გასაწვენელად გადადო თავიო, რადგან ყვე-

րութեամբ, վասն զի թշնամիք էին նմա ամենեքեան՝ իշխանքն և ժողովրդականքն հանդերձ Կիւրոնիւ: Եւ նա ոչ ևս նմա պատասխանի այնքան բազում յանդիմանութեան, այլ որպէս խփի և քարբի խցկալ էր զականջս իւր, զի մի լուլցէ զձայն թուլչի ճարտարի. այլ և ոչինչ կարէր չար ինչ խառնել նմա կամ տռնել. զի խցցին բերանք այնոցիկ՝ որ խառնին զանիրաւութիւն: Քանզի գիտէր ի մտի իւրում, եթէ չորժամ կաթուղիկոս նստի Հայոց, դարձեալ խնդիր լինի իմոց իրացս. զի թերևս կարասցէ հնարիւք ինչ ալլազգ ինչ խորհել. զի դեռ ևս տակաւին չերկուս ոտս կաղայր: Իսկ երանելի կախկոպոսն զբարւոք մարտն մարտեաւ բազում բանիւք յանդիմանեալ զնա, և ոչինչ կարաց տալուել: Ապա դառնայ ի վիճակ իւր ի մեծի զարմացման եղևալ և ի տրամութեան սակս Կիւրոնի անդարձութեանն, միանգամայն վասն զուշակելոյ նմա զենեղութիւն նորա. և յանձն արարեալ զվիճակեալսն իւր շնորհաց Հոգւոյն՝ պահապան թողլով նոցս զայն՝ որ պահէրն զԻսրայէլ, զնայ մեծաւ տրամութեամբ ի վասնն՝ որ կոչի Յոհաննու, որ է յԱրադածոտան, և ընկալեալ լինի անդ բազում սիրով և մեծաւ պատուով ի Բաբելոնացի Վանաց կրիցէ: Չոր ապա բազում գոհութիւն գրէ ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Վրթանէս քրթող. և զառաջին ուխտ իւր դարձեալ հաստատէ ի սրտի իւրում յաղագս Կիւրոնի՝ միայն եթէ դարձցի առ ճշմարութիւնն և ուղղեսցի:

Իսկ Կիւրոնի զգնալ կախկոպոսին Յուրտաւայ ի նմանէ համբաւէ այսպէս, թէ գիշերի դաղտ գնաց փախստեալ ի մէջ յաղագս իւրոյ ինչ չարի և բազում բանից նորա՝ զոր խառնեցաւ ընդ նա վասն հաւատոց. և դարձեալ յաղագս յանդիմանութեանն և մեղադրանաց ոչինչ պատմեաց յայնցանէ, թէպէտև եպիսկոպոսն զամենայն էր պատմեալ ամենեցուն. զոր և զնոյն գրէ Կիւրոն իւրում թղթի անդ՝ որ առ Աբրահամ կաթուղիկոսն Հայոց. զնա՝ ասէ՝ մեք ոչ ևմք հանեալ ի վիճակէ մերմէ, այլ ինքն զնաց ի գիշերի փախստեալ յաղագս իւրոյ ինչ յանցանաց: Եւ այսպէս անիրաւութեամբ և ստութեամբ առնէ պատասխանի իւրոց և աւտարաց: Քանզի ամենայն՝ որ անիրաւ է՝ ի պատասխանիսն է պատրաստ. քանզի անիմաստ մտաւք վարէր առ ամենեւեան. զի հոգիք՝ ըմբռնեալք ի մեղս՝ ի մտաց ևս անկանին: Արդ Կիւրոնի՝ թէպէտև վաղուրեմն ատեալ էր զճշմարտութիւն, ինքն ատեցեալ էր ի ճշմարտութիւնէն: Քանզի յառաջ թշնամի էր եպիսկոպոսին Յուրտաւայ՝ կասկածելով զնմանէ յաղագս յայտնելոյ զշարութիւն նորա. և որսայի[ր] զնա ի մահ. Վասնզի գիտէր նա զնորա զամենայն ինչ ստուգիւ, որ ինչ ի ժածուկ և յայտնի, որպէս ասաց

ლანი მის მტრებად იქცნენ — მთავარნი და მდაბურნი კირონთან ერთად. მან არ გასცა პასუხი მათ ასეთ მრავალ წილებაზე, რამეთუ «დაყოფილ არიედ ყურნი მისნი, ვითარცა ასპიტისა და იქედნისა ყრუხსა, რამეთუ არა ესმის მას კმაჲ მსახერალისა ხელოვნისაჲ»¹. არც რაიმე ბოროტის თქმა ან გაკეთება შეეძლო, «რამეთუ დაიყო პირი, რომელი იტყოდა სიცრუესა»². რადგან იცოდა გულში, რომ როცა კათალიკოსი დაჯდება სომხეთს, კვლავ გამოიძიებენ ჩემ საქმეებს; იქნებ შეძლოს რაიმენაირად სხვა რამ მოიფიქროს, რადგან ჯერაც ორივე ფეხით მოიკოჭლებს. ხოლო ნეტარი ეპისკოპოსი კეთილად შეებრძოლა და მრავალი სიტყვით ამხილა იგი და ვერაფერი გააწყო. შემდეგ დაბრუნდა თავის სამწყსოში დიდად გაოცებული და შეძრწუნებული კირონის მოუქცევრობის გამო, მით უმეტეს, რომ ამჩნევდა მას მზაკვრობას; მიანდო თავისი სამწყსოს სული [წმიდის] მადლს და დაუტოვა იგი დასაცავად მას, რომელიც მფარველობდა ისრაელს; წავიდა დიდად მწუხარე ვანს, რომელსაც იოვანესი ეწოდება, არაგაწოტნს და დიდი სიყვარულითა და პატივით მიიღო მონასტრის უხუცესმა ბაბელასმა, რომელსაც ეხლა მრავალ მადლობას სწერს თავის წერილში ვრთანეს ქერდოლისადმი და თავის პირვანდელ აღთქმას კვლავ ამტკიცებს გულში კირონის გამო, მხოლოდ იმისათვის, რომ მოიქცეს ჭეშმარიტებისაკენ და გასწორდეს.

ხოლო კირონი ცურტავის ეპისკოპოსის მისგან წასვლას ასე მოგვითხრობს, რომ ჩვენგან ღამე ფარულად გაიქცა თავისი რაღაც ბოროტი ყბედობის გამო, რაც მელაპარაკა საარწმუნოების შესახებო. მხილებისა და ბრალდებათა შესახებ ვერაფერი თქვა, თუმცაღა ეპისკოპოსს ყველასათვის ეუწყებინა ყოველივე, რაც დაწერა კირონმა თავის წერილში აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი: „იგი ჩვენ არ გაგვიძევებია ჩვენი სამწყსოდან, არამედ თვითონ გაიქცაო ღამე თავის დანაშაულთა გამო“. ასეთი უსჯულოებითა და სიცრუით აძლევდა პასუხს თავისიანებსაც და უცხოთაც, რადგან ყოველივე, რაც უსჯულოა, პასუხისათვის არის გამზადებული. რადგანაც უგუნურად იქცეოდა ყველას მიმართ, ცოდვაში დაჭერილი გულები ჰკუთხეც შეიშალნენ. ხოლო კირონმა თუმცაღა ადრევე შეიძულა ჭეშმარიტება, თვითონ იქნა ჭეშმარიტებისაგან მოძულებული, რადგან ადრევე მტერი გამხდარიყო ცურტავის ეპისკოპოსისა, ეჭვობდა რა, რომ მან გამოამყლავნა მისი ბოროტება. მასზე მოსაკლავად ნადირობდა, რადგან მოსემ ნამდვილად იცოდა მისი ყველაფერი, რაც ფარულად და ცხადად ჰქონ-

¹ ფსალმუნი 57, 5-6. ² ფსალმუნი 62, 12.

ինքն ի ձեռն պատգամին: Քանզի յառաջ մինչ դեռ ոչ էր հրապարակագրութ լնալ, բազում անգամ յանդիմանեալ լինէր ի նմանէ ի ծածուկ: Իսկ նա ասէր զնա յաղագս յանդիմանական բանից նորա՝ թշնամի իմն համարելով զնա, ասեցին՝ ասէ՛ ի զրուես զյանդիմանիչս իւրեանց, և զրանս սուրբս պիղծ արարին. զի յորժամ խրատու ոչ լսեաց, ապա յանդիմանեցաւ. զի խրատ առանց յանդիմանութեան մոլար շրջի՛ ասաց ոմն ի սրբոցն:

Արդ լետ այսոցիկ եղելոց իրաց գրէ առ Վրթանէս թուղթ եպիսկոպոսն Մովսէս՝ լի բազում ամբաստանութեամբ, զոր լիւր իսկ թուղթն պատմէ յաղագս Կիւրոնի, և զՎրաց աւրինակաւ ինչ իրաց նմանեցուցեալ նոցա վասն անպսիւղութեան նոցա աւրինակաւ թգենոյն, և հայցէ գրեւ թուղթ առ Կիւրոն, զի թերեւ կարիցէ հնարել ինչ, լուրք ինչ իրաւք շահել զնա: Խնդրէ նալս գրել և առ իկեղեցին Յուրտաւալ՝ որք հայալիզուք էին, առ ի մխիթարիչ զնոսա: Իսկ նա ալր իմաստուն և հանճարիղ և նախանձալոյզ աստուածային պատուիրանին, և զաւրալիզ և աւգնական ուղղատառ հաւատոյ, ճշմարտասէր և լի դիտութեամբ, որ սակս իւրոյ հաւատարմութեանն տեղապահ զնա կայուցեալ աթոռոյ սրբոցն Գրիգորի: Իսկ նա ապա ցաւակից լեալ եպիսկոպոսին միանգամայն և դործակից և ջատագով աստուածային պատուիրանին՝ գրէ առ Կիւրոն թուղթ ծանուցելով նմա զամենայն մի ըստ միոցէ, որպէս ուսուցանէ քնդ գրեալքն առ ի նմանէ չիւրում թղթին: Գրէ և առ եկեղեցին Յուրտաւալ շրջաբերական թուղթ լի մխիթարութեամբ, և յորդորէ զնոսա կալ հաստատուն ի հաւատս ճշմարիտս, և զգուշանալ յայնցանէ՝ որք ոչն գնան ճշմարտութեամբ ի ճանապարհս Տեառն: Եւ այս լինէր մինչև ի ժամանակս Աբրահամու. որ յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեանն Հայոց զկնի երեք ամաց մահուանն Մովսիսի Հայոց կաթուղիկոսի:

Գ Լ ու լ ս Թ

**ՊԱՏՃԷՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՎՐԱՅ ԶԿՆԻ
ՄԱՀՈՒԱՆ ՄՈՎՍԻՍԻ**

Ի ժամանակն Աբրահամու Հայոց կաթուղիկոսի եղև բաժանումն Վրաց՝ քաջայայտ գոլով՝ որպէս ուսուցանեն մեզ Գիրք թղթոցն: Բայց այսոքիկ գրեալքս առ ի մէնջ մինչև ցայս վայր ի ժամանակս Մովսիսի Հայոց կաթուղիկոսի եղև՝ որպէս պատմեցաք ձեզ ստուգիւ. այլև այնմ վկային Գիրք թղթոցն. ահա ցուցաք ձեզ ըստ կարի մերում համառաւտ բանիւ սկիզբն և զպատ-

და, როგორც შეუთვალა კიდეც, ვინაიდან ადრე, ვიდრე გამო-
აშკარავდებოდა, მრავალჯერ იქნა მისგან მხილებული ფარულად.
ხოლო მან მოიძულა იგი მამხილებელი სიტყვების გამო და მტრად
მიიჩნია. «მოიძულეს, ამბობს [წმიდა წერილი], ბჭეთა ზედა მამხი-
ლებელი და სიტყუაჲ ღირსი მოიძაგეს»¹, რადგან, როცა არ ისმინა
რჩევა, მხილებულ იქნა ვინაიდან «სწავლულებითა უმხილებელი
შესცთებისა»², თქვა ერთმა წმიდანმა.

ხოლო ამ მომხდარ ამბავთა შემდეგ წერს ვრთანესს მოსე ეპის-
კოპოსი წერილს, საესეს მრავალი შესმენით, რასაც მისი წერი-
ლი გვაუწყებს, კირონის შესახებ და ქართველთა საქმეებს მათი
უნაყოფობის გამო ამსგავსებს ლედვის მაგალითს. ევედრება, რომ
მისწეროს წერილი კირონს, რათა იქნებ შეძლოს რაიმე იღონოს
და რამენაირად მოიგოს იგი. სთხოვს, რომ ჯერ მისწეროს ცურ-
ტავის ეკლესიაში მათ, რომელნიც სომხურენოვანი იყვნენ, რათა
ანუგეშოს ისინი. ხოლო იგი — ბრძენი და გონიერი კაცი. მო-
შურნე ღვთაებრივი მცნებისა, დამცველი და შემწე მართლმადიდე-
ბელი სარწმუნოებისა, ჭეშმარიტების მოყვარე და სიბრძნით სავ-
სე, რომელიც მართლმორწმუნეობისათვის დადგენილ იქნა წმიდა
გრიგორის საყდრის მცველად, ხოლო ესლა გულშემატკივარი და,
აგრეთვე, თანამოქმედი გახდა იმ ეპისკოპოსისა, დამცველი ღვთა-
ებრივი მცნებისა — სწერს ეპისტოლეს კირონს და აცნობებს ყო-
ველივეს ერთი მეორეზე, როგორც გაიგებ მისგან დაწერილი ეპის-
ტოლედან. სწერს ცურტავის ეკლესიასაც ნუგეშისცემით აღსავსე
საყოველთაო ეპისტოლეს; არიგებს მათ, რომ მტკიცედ იდგნენ
ჭეშმარიტ სარწმუნოებაზე, უფრთხილდნენ მათ, რომლებიც ჭეშ-
მარიტებით არ მიდიან უფლის გზაზე. ასე იყო აბრაამამდე, რო-
მელმაც დაიმკვიდრა სომეხთა მამამთავრობის საყდარი მოსე სო-
მეხთა კათალიკოსის სიკვდილიდან სამი წლის შემდეგ.

თ ა ვ ი 9

მეორე წერილი მოსეს სიკვდილის შემდეგ ქართველთა
გამოუყოფის შესახებ

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს გამოგვეყენენ ქართვე-
ლები აშკარად, როგორც გვასწავლის «ეპისტოლეთა წიგნი». ხო-
ლო აქამდე რასაც ჩვენ გწერდით, მოსე სომეხთა კათალიკოსის
დროს მოხდა, როგორც ნამდვილად გაუწყეთ. ამასვე მოწმობს

¹ ამოსისი 5. 10. ² ივანე სოლომონისნი 10, 17.

ճառ բաժանմանն Վրաց: Վասնզի այսոքիկ այսպէս իմացեալ եղև ի մէնջ ստուգիւ ըննեալ: Իսկ ի նոցին թղթոցն կամէի ե այլ չի- սըկզբան մերոյ գործառնութեանս յաղագս նոցա յարմարել բանս, միանգամայն ե յաղագս Կիւրոնի կշտամբութեանն յաւելուլ ի սլաու- մութեանս՝ որ մինչև ցայս վայր. բայց թողաք յայլում տեղուոյ ասել: Իսկ նախ քան զձեռնարկելն մեր՝ էր ի բանս ե ի գործս՝ որ յաղագս Կիւրոնի ե բաժանման նորա ի մէնջ՝ կամէի ասել ե այլ իմն պատճառ. զոր ի բազմաց լուեալ մեր բազում անդամ՝ թէպէտև գրով ոչ գտեալ ուրևք ի մատենի, նաև ոչ ի դրուցաց՝ ե եթէ ընդվայրաբանութեանն, այլ յաւանդութենէ ծերոց ե լընթեր- ցասիրաց ոմանց հաւատարիմ արանց, զոր կամէի ասել յայսմ պատմութեանս ի կարգի ճառիս: Բայց քանզի ոչ եղև ասել, զի մի խորհուրդս ընդմիջեացի՝ որ ի կարգիս, զոր պատմի ի Գիրս թղթոցն, ասացից յետոյ յայլում տեղուոյ:

Գ լ ու խ Ժ

Թէ ՋԻՆՉ ԱՒԻԻՆԱԿԱԻ ԳՐԵԱՅ ՄՈՎՍԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ՅՈՒՐՏԱՒԱՅ ԱՌ ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂՆ՝ ԳՐԵԼ ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎԻՃԱԿԵԱԼՍ ԻՒՐ ԵՒ ԱՌ ԿԻԻՐՈՆ ԵՒ ԻՇԽԱՆՍ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

Արդ գրէ թուղթ եպիսկոպոսն Մովսէս առ Վրթանէս քիւ- թողն զգնալն իւր վանսն Յովհաննու, ե պատմէ նմա զամենայն իրս եղիւոցն միանգամայն ե զձմեռնային դառնաշնչութեան հող- մոցն՝ ե զիւր գոհութիւն յառաջնորդէն՝ որ ի վանսն, որում անունն Բաբեղաս ճանաչիւր, ե հայցէ գրել առ եկեղեցին Յուրտաւայ գիր շրջաբերական յաղագս հաստատուն կալ ի հաւատս, որպէս յա- ռաջն ասացաք, ե յետ այնորիկ առ Կիւրոն ե առ իշխանս աշ- խարհին:

Գ լ ու խ ԺԱ

ԹՈՒՂԹ ԱՌԱՋԻՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՅՈՒՐՏԱՒԱՅ ԱՌ ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂՆ՝ ՏԵՂԱՊԱՀ ԱՌՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

Փառազելի վիճակի Քրիստոսեան հաւատոցն սիրելութիւն ընդունող ե ինձ երևեալ հայրաձև ե մերձաւոր տէր Վրթանէս, ի Մովսիսէ անարժանէ՝ քեզ ե քոյոցդ՝ բազում խոնարհու-

«ეპისტოლეთა წიგნიც». აჰა, გაჩვენეთ, ჩვენი შეძლების კვალად მოკლედ ქართველთა გამოყოფის დასაბამი და მიზეზი, რადგან ასე ევიტყვეთ და ჩვენც ჭეშმარიტად გამოვიძიეთ. მინდოდა მათი წერილებისთვის ჩვენი შრომის დასაწყისშივე მათ შესახებ [რამდენიმე] სიტყვა დამერთო, აგრეთვე კირონის გაკიცხვის შესახებ დამერთო ამ ისტორიაში, რომელიც აქამდე [მოდის], მაგრამ სხვა ადგილას სათქმელად მოვიტოვეთ. ხოლო სანამ [შრომას] ხელს მოვკიდებდი, კირონისა და მისი ჩვენგან გამოყოფის გამო სიტყვებსა და საქმეში იყო სხვა რამ მიზეზიც, რომელიც მინდოდა მეთქვა. რომელიც მრავალთაგან გამიგია მრავალჯერ, თუმცაღა ჩაწერილი ვერსად ვნახე ვერც მატთანეში და ვერც თქმულებებში. ყბედობისათვის კი [არა], არამედ მოხუცთა და კითხვისმოყვარე სანდო კაცთა გადმოცემებიდან მინდოდა მეთქვა ამ ისტორიაში თავების რიგით. მაგრამ, რადგან არ იქნება თქმა, რათა არ შეიპყრას ჩემი ზრახვა იმ რიგში, რომლითაც მოგვითხრობს «ეპისტოლეთა წიგნი», შემდეგ ვიტყვი — სხვა ადგილას.

თ ა ვ ი 10

თუ როგორ მისწერა მოსე ცურტავის ეპისკოპოსმა ვრთანეს ჰერდოლს, რომ მან მისწეროს მის სამწყსოს, პიროვნ და იმ ძველნი მთავრებს

სწერს წერილს მოსე ეპისკოპოსი ვრთანეს ჰერდოლს თავის მისვლის შესახებ იოანეს მონასტერში და აუწყებს ყველა მომხდარ ამბავს, ამასთანავე, ზამთრის სუსხიანი ქარების შესახებ და თავის მადლიერებას მონასტრის წინამძღვრისადმი, რომლის სახელად ბაბელასია ცნობილი; სთხოვს მისწეროს ცურტავის ეკლესიას საყოველთაო ეპისტოლე სარწმუნოებაზე მტკიცედ დგომისათვის, როგორც ზემოთ ვთქვი და მის შემდეგ — კირონსა და იმ ქვეყნის მთავრებს.

თ ა ვ ი 11

მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის პირველი ეპისტოლე ვმიდა ბრიგორის — საუღრის ადგილის მცველს ვრთანეს ჰერდოლს

ქრისტეს სარწმუნოების სასურველი მრევლის სიყვარულით შემწყნარებლო, ჩემთვის მამასავით გამოცხადებულო და მახლობლო, უფალო ვრთანეს, უღირსი მოსესგან შენ და შენთანათა

թեամբ Երկրպագութիւն, ընդ որով և առաւել ողջունի հարցութիւն:

Ծանուցանեմք փոքր ի շատէ Տեառն մերում զդժնդակութիւնս՝ որ եհաս մեզ: Դեպ եղև ինձ ի սղայութեանն հասանել չեպիսկոպոսարան Յուրտաւայ, որոյ կկեղեցւոյն ըստ աւրինաց աշակերտ իսկ էի: [Յ]որ սնայ և լուսայ ուսում դպրութեանն Հայերէն և Վրացերէն, [յ]որն պարգևեցաւ ինձ իսկ անարժանիս ի Տեառնէ հասանել յաթոռ վարդապետական, և յետ այնորիկ կպիսկոպոստան դրան բղեշխի, ոչ կթէ ըստ արժանեաց իմոց ինչ ասեմ, այլ կարծեմ, եթէ յանդիմանութիւն ուրացողացն զորդին Աստուծոյ, քանզի չետ այսչափ անցելոց ժամանակաց՝ ապա և ես հասի ի վերայ՝ թէ որպէս Վիրք զկանաչապեղ տերևն միայն ունէին ըստ առանց պտղոյ ցուցանելով լինքեան ըստ աւրինակի սաղարթալիցս, զի նոյն՝ յորում պտուղ ոչ կզկտ Տէրն, այլ տերև միայն: Ըստ որում այսոքիկ ի հաճոյս մարդկան զամենայն պաշտաւնն լի և կատարեալ կարծեցուցանէին: Իսկ յորժամ ծանեաք ի Կիւրոնէ զմեծարանսն մատուցանել հրէսկան սահմանին ժողովոյն Քաղկիդոնի և զհայհոյութիւնն՝ որ յՈրդին Աստուծոյ, նաև ոչ տերևս կանաչ գոյր ի նոսա:

Վասնորոյ և իմ զբանն ի վեր առեալ՝ թշնամի եղէ կաթուղիկոս անուանն՝ և ամենայն իշխանացն՝ և նախարարացն՝ և ամենայն աշխարհին, և վախճան այս է, զի հալածեցայ, և թէպէտ վասն իմ մեղաց՝ ժամուս յառաջնորդութենէ զրկեալ է աշխարհս Հայոց, հարկ համարեցայ զալ ծանուցանել սրբութեանդ ձերում զկորուստ աշխարհին և զիմ տառապանսն: Եւ թէ ո՞րպէս վասն խստութեան ձմերայնոյս և փքայոյզ լինելոյ արգելեալ եղէ ի սրբոյ Յովհաննու Մկրտչի, ի վանս՝ որ յԱրագածոտան: Եւ ընկալեալ իմ ի ձեռն երանելոյ տեառն Բարեղասայ վանաց երիցու, զայլն ի մանկանէդ լսէք: Բայց առ ժամս գրեցի ես ի հայ[ա]լեզու իշխանութեանն Յուրտաւայ եկեղեցւոյն, հրամայեցէ՛ք և դուք գրել, զի նախանձաւոր են ուղղափառ հաւատոցն, թող զի յաղանդոցն առաւել զգուշանան: Գրեցէ՛ք և առ Կիւրոն և առ իշխանս աշխարհին,

ფრიადი სიჰდაბლით თაყვანისცემა და ამასთან ერთად, უმეტესად. სიმრთელის მოკითხვა.

გაცნობებთ ჩვენს უფალს, მცირეს მრავლიდან, იმ საშინელე-ბას, რომელმაც ჩვენზე მოაწია. მომიხდა მე, ყრმობისას მივსუ-ლიყავ ცურტავის საეპისკოპოსოში, რომლის ეკლესიის მოწაფეც ვიყავ წესის მიხედვით, სადაც აღვიზარდე და ვისწავლე სიბრძნე სომ-ხური და ქართული მწიგნობრობისა, სადაც მე უღირსს მომენიჭა უფ-ლისაგან, რომ მიმეღწია სამოძღვრო საყდრისათვის, რის შემდეგაც [გავხდი] ეპისკოპოსი პიტიახშის სახლის კარზე. ჩემი ღირსების გამო კი არ გეუბნები [ამას], არამედ, ვგონებ, იმ ღმრთის ძის უარისმყოფელთა სამხილებლად; რადგან ამდენი ხნის შემდეგ, ეხლა-ლა შევიტყე, რომ ქართველებს მხოლოდ მწვანე ფოთლები ჰქონიათ, უნაყოფო უჩანთ რა რტონი, მსგავსად იმ ფურცლოვანისა, რომელზედაც ვერ იპოვა ნაყოფი უფალმა, არამედ — მხოლოდ ფოთლები. ამის მსგავსად ესენიც ხალხს მოსაწონებლად მთელ მსახურებას სრულად და აღსრულებულად წარმოუდგენენ. ზოლო როცა შევიტყვეთ კირონისგან განდიდება ქალკედონის კრე-ბის ურიული განსაზღვრებისა და ღმრთის ძის გმობა, მწვანე ფურ-ცელიც კი აღარ აღმოაჩნდათ.

ამის გამო ავიმალე ხმა, მაგრამ მტრად მექცა კათალიკო-სად წოდებული, ყველა მთავარი, ერისთავი და მთელი ქვეყანა; და ბოლო ის არის, რომ ვიღვენე, თუმცა ჩემი ცოდვებისათვის კი. ეხლა წინამძღვარს მოკლებულია სომხეთი, საჭიროდ მივიჩნიე მოვსულიყავი და მეცნობებინა თქვენი სიწმიდისათვის იმ ქვეყ-ნის დაღუპვა და ჩემი გასაჭირი. თუ როგორ შემაფერხა ამ ზამ-თრის სიმკაცრემ და ქარბუქმა (?) იოანე ნათლისმცემელში, მონას-ტერში, რომელიც არაგაწოტნში [მდებარეობს] და როგორ მი-მილო მონასტრის უხუცესმა ნეტარმა უფალმა ბაბელასმა, ამას მაგ ყრმისაგან მოისმენთ. ამავე დროს მივწერე ცურტავის ეკლე-სიის სომხურენოვან მრევლს, ბრძანეთ და თქვენც მისწერეთ, რადგან თავგამოდებულნი არიან მართლმადიდებელი სარწმუნოე-ბისათვის. დაე, იმ წვალებას უფრო მეტად ერიდონ. მისწერეთ კირონს და იმ ქვეყნის მთავრებსაც და წერილით რჩევა-დარიგე-

և ի ձևոն թղթոյ իւրատ տ'ուք բերել. և զողջոյն սրբութեան ձե-
րոյ ծանուցէ՛ք մեզ: Եւ դուք ողջ լիւրու՛ք ի Տէր:

Գ Լ ու լս ժ Բ

**ՊԱՏԱՍԽԱՆԷԻ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ի ՎՐԹԱՆԻՍԷ
ՔԵՐԹՈՂԷ**

Ձզիր ողջոյնի սրբութեան քո ընկալայ, և գոհանալով զԱստու-
ծոյ՝ ուրախացայ, զի նախանձաւոր էք ուղղափառ հաւատոց, և
ասպնջական սուրբ հարցն ճշմարիտ վարդապետութեան՝ որ աւ-
անդեցաւ յաշխարհս մեր ի ձևոն կրանեալ և քաջ և սուրբ և ան-
զանգիտող նահատակին տեառն սրբոյն Գրիգորի: Եւ զի յապտումք
և ի վերջին ժամանակս հասեալ եմք, ոչ են զարմանք տեսանել՝
զոր սրբութիւնդ ձեր գրեաց առ մեզ: Քանզի տակաւին ևս տե-
սանեմք զգուշութիւն նուիրական առաքելոց, իթէ հերձուածք
լինելոց են ի ձեզ. և զայն ևս, թէ՛ որ ընտիրք են ի ձեզ երե-
եսցին. զոր ճշմարտիւ սրբութիւնդ քո կատարեսց՝ հալածանաց
և բազմապատիկ նեղութեանց համբերելով: Եւ ի վերայ դորին
միշտ եղիցի քեզ արիանալ և անքակիլի մնալ շնորհաւքն Գրիս-
տոսի Աստուծոյ մերոյ, և լրջամտութեամբ ստանալ պարզևս ի
բաւական աջոյն Գրիստոսի: Իսկ որ ի բազմացն վութալք շահա-
ւորութիւն, ցանկալի է: Եւ որ [1]ընկերսիրութիւն ընթանայք,
աւգուտ է և տենչալի ըստ այնմ թէ՛ ոչ խնդրեմ զանձին
աւգուտ, այլ զբազմաց, զի ապրեսցին: Ձթուղթս՝ զոր խնդրեցիր
ի հայալեզուան, առնեմք շնորհիւն Աստուծոյ: Նոյնպէս և ի Կիւ-
րոն և լիշխանս աշխարհին առնեմք ըստ չառաջելոցն Աստուածոյ:
Եւ եթէ կամի Աստուած, ի մաւտ աւուրս կաթողիլուս կամին
նստուցանել. զհոգս ձեր շնորհիւն Գրիստոսի Աստուծոյ նա հողայ.
և մեք սատար եմք միւնչև ի կատարումն պործոյն ըստ կարի
մերում: Ողջ լե՛ր ի Տէր:

ბა გაუგზავნეთ. თქვენი სიწმიდის სიმრთელე გვაცნობეთ და პრთელად იყავით უფლისა მიერ.

თ ა ვ ი 12

პრთანეს ჰერდოლის პასუხი მოსე ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე

მივიღე შენი სიწმიდის მოკითხვის წიგნი, ღმერთს მადლი შეეწირე [და] გავიხარე, რადგან თავგამოდებული ხართ მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის და მასპინძელი წმიდა მამათა ჭეშმარიტი მოძღვრებისა, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში გარდამოიცა სანატრელი, მხნე, წმიდა და უშიშარი მოწამის, უფლის წმიდა გრიგორის მიერ. რადგან ურჩსა და ჟამის აღსასრულს მივალწიეთ, საკვირველი არ არის იმის ხილვა, რაც თქვენმა სიწმიდემ მოგვწერა, ვინაიდან ჯერ კიდევ ვხედავთ წმიდა მოციქულის გაფრთხილებას, «რამეთუ წვალებანიცა ყოფად არიან თქუენ შორის» და იმასაც, რომ «რჩეულნი იგი თქუენ შორის გამოჩნდენ»¹, რაც შენმა სიწმიდემ ნამდვილად შეასრულა დევნათა და მრავალი ჭირის მოთმენით. მაგის გამო მუდამ მხნედ და დაურღვევლად იყო ჩვენი ქრისტე ღმრთის მადლით, რომ სიხარულით მიიღო ნიჭი ქრისტეს მძლე მარჯვენისაგან. ხოლო მრავალთათვის რომ ესწრაფვით სარგებელს, სასურველია; მოყვასის სიყვარულის გამო რომ მიილტვით სარგებლისათვის, საწადელია იმის მსგავსად: «რამეთუ არა ვეძიებ თავისა ჩემისა უმჯობესსა, არამედ მრავალთასა, რაჟთა ცხოვნდენ»². წერილი რომ მთხოვე სომხურენოვანთათვის, ღმრთის მადლით ვასრულებთ. ვუგზავნით, აგრეთვე, კირონსა და იმ ქვეყნის მთავრებს ღმრთის წინამძღვრობით. თუ ღმერთი ისურვებს, ახლო დღეებში კათალიკოსი უნდა დასვან. თქვენს საზრუნავს ქრისტე ღმრთის მადლით ის იკისრებს და ჩვენც შევეწმენით მაგ საქმის აღსრულებაში ჩვენი ძალის შესაბამისად. მრთელად იყავ უფლისა მიერ.

¹ კორინთელთა, 10, 33. ² კორინთელთა, 11, 19.

ԶԿՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՒ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ԵՒ Ի ՍԱԿԱՒՈՒՑ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Գրէ թուղթ շրջարևրական եպիսկոպոսն Մովսէս առ վիճակեալն իւր ի քաղաքն Յուրտալայ և ի նորին նահանդն, զգուշանալ նոցա յաղանդոյն Քաղկեդոնի և ի նոցին նմանեաց, տալով նոցա զեղեալսն աւրինակի, և որ լինելոցն. և վարդապատէ նոցա զգրեալսն ի յաւրէնսն և ի մարդարէսն, յանձն սոնելով զնոսա շնորհաց Հողուցն: Որպէս միանդամ ասացաք, գրէ և զգալն իւր յեպիսկոպոսութիւն՝ և ամբաստանութիւն զՂրաց, և վասն աղետի նկղութեան իւրոյ չիշէ լամինայն տևելու: Նաև յաղագս ուրացաւդացն զորդին Աստուծոյ գրէ զղուշանալ և կալ մնալ շնորհիւն Աստուծոյ:

Գ Լ ու խ Ժ Գ

ԹՈՒՂԹ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱՌ ՎԻՃԱԿԵԱԼՍՆ ԻՒՐ

Ի ժառանգութիւն երկնից վիճակեալք՝ և սրբութեամբ երկրպագեալք սրբոյ Երրորդութեան՝ Քրիստոսեան հաւատոցն սիրելութեան ընդունողք ի ձեռն երիցս կրանելոյ անզանդիտող նահատակին տեառն սրբոյն Գրիգորի՝ հայալեզու իշխանութեամբ Յուրտալայ եկեղեցւոյդ, առ որս առաւել հարկ համարեցայ գրել: Իսկ յաւժարութեամբ լսողաց առհասարակ ամինայն պաշտանէից եկեղեցւոյդ հանդերձ միաբան ժողովրդեամբդ, ի Մովսիսէ անարժան՝ տերամբ ողջոցն, ընդ որով և առաւել ի խաղաղութեան պահպանեալք լինիջիք յուսով սրբոյ Երրորդութեան, սիրել ի սկզբանէ: Իսկ որ հաճեցաւ Աստուած և կոչեաց ի սպասաւորութիւն մեծի տէրութեան իւրոյ, զյոյժ քաջահաճոյսն ընտրեալ իմացեալ տեսանեմք. որոց զվերակացութիւն ժողովրդեան շնորհաց, և կամ՝ որոց զմարդարէութեան շնորհսն առաջի արկ. ոմանք տեղի ետուն և յաւժարութեամբ լուսն կոչմանն, և կէսք յապագեցին զշնորհսն, և բամբասի և ոչ մի ոք ի նոցանէ:

Արդ վասնզի և մեզ դիպուած աստիճանին թէպէտև կարգ [մ]ի զհրաժարելն ուսուցանէր, և առաւել ևս երկչոտանալ ընդ երկչոտան, սակալն վերագոյն էր քան զմեր տկարութիւնս, միջնորդ ընդ Աստուած և մարդիկ լինել՝ զհնազանդելն ուսաք, զի որպէս

მოსკის და ვრთანის მკისტოლეების შემდეგ
მცირე განმარტება

სწერს მოსკის ეპისკოპოსის საყოველთაო ეპისტოლეს თავის სამ-
წყსოს ქალაქ ცურტავში და იმ მხარეში, რომ გააფრთხილოს ისინი
ქალკედონის წვალებისა და მის მსგავსთაგან, და მისცეს მათ ნიშნუში
იშისა, რაც მომხდარა და რაც მოსახდომია. ასწავლის ნაწერს
[მოსეს] კანონებსა და წინასწარმეტყველთა [წიგნებში] და ავედ-
რებს მათ სული [წმიდის] მადლს. როგორც ერთხელ გითხარით,
წერს თავის ეპისკოპოსად გახდომისა და ქართველთა მხილების
შესახებ, ხოლო უბედურებას თავისი შევიწროებისაგან ყველგან
ახსენებს. წერს, აგრეთვე, ღმრთის ძის უარისმყოფელთა შესახებ,
რომ გაფრთხილდნენ და მოიცადონ ღმრთის მადლით.

თ ა ვ ი 14

მოსკის ეპისკოპოსის საყოველთაო ეპისტოლე
თავისი მრევლისადმი

კათა სამემკვიდრეოდ წილხვდომილნო, წმიდა სამების სიწმი-
დით თაყვანისმცემელნო, სამგზის სანატრელისა და უშიშარი
შოლვაწის, უფლის წმიდა გრიგორისგან ქრისტეს სარწმუნოების
სიყვარულით შემწყნარებელნო, მაგ სომხურენოვან თემს ცურტა-
ვის ეკლესიისა, რომელთა მიმართ ფრიად საჭიროდ მივიჩნიე
მომეწერა — გულშოდგინედ მსმენელთათვის, საერთოდ წმიდა
ეკლესიის ყველა მსახურისთვის ერთობლივ ხალხთან ერთად —
უღირსი მოსესგან მოკითხვა უფლისა მიერ, რომლის [მფარვე-
ლობის] ქვეშ უფრო მშვიდობით იქნეთ დაცული წმიდა სამების
სასოებით, [და] სიყვარული დასაბამითგანვე! ღმერთთა რომ მოი-
წონა და მოუწოდა თავისი დიდი საუფლოს სამსახურებელად,
ფრიად სათნონი შეარჩია — ვიციით და ვხედავთ — ზოგს ხალხის
ზემდგომობა და ზოგს კი წინასწარმეტყველების მადლი უბოძა.
ზოგი დაემორჩილა და ხალისით უსმინა მოწოდებას, ხოლო ზოგმა
დააყოვნა მადლის [მიღება]; ძვირი არ ითქმის არც ერთ მათგანზე.
ეხლა, რადგან ჩვენც [წილად] გვხვდა ხარისხის [დაკავება],
თუმცა ერთი წესი გვასწავლიდა უარი გვეთქვა და უფრო მეტად
გვშინებოდა მოშიშრებთან ერთად, მაგრამ ჩვენ უძლურებას აღე-
მატებოდა, უშამავლად ყოფნა ღმერთსა და კაცს შორის [და] ვის-

ի հայրհենեաց իմն ի սննդոյ տեղոյ կոչեցեալք եղաք հաւատովք Աստուծոյ նախախնամութեանն զշնորհն վարկանկելով, յաղաղս որոյ տեղի տուեալ յաւժարութեամբ լուաք կոչմանն. վասնորոյ յանկարծակի իմն ի վերայ հասեալք հայհոյութեան ինչ՝ զոր յՈրդին Աստուծոյ էր հաստատել շնորհակրուսացն. առ որս ծանուցեալ զվէրս անհնարինս և շիշխեցեալ ընկինուլ ընդ լուութեամբ զախտն, զոր և շարժեցաք իսկ. վասնորոյ և թշնամի եղաք ամենեցուն: Եւ որչափ յանդիմանեցաք, առաւել ևս սպառնացեալ եղաք ի քահանայապետից և յիշխանաց, մինչև հալածեալ եղև: Բայց ինձ աչսպէս թուի, թէ զորաւրինակ՝ հս ընդ դատապարտութեամբ անկեալ լինէի, եթէ դիտէի զախտն և ժածկէի. նոյնպէս և չարաչար բարկութեան է արժանի՝ որ լսեն և սնտիոյթ առնեն, որպէս և արարին իսկ անտիոյթ: Ասյա ուրեմն յիբաւի լուիցին զսպառնացեալն Աստուծոյ, զոր աստուածայնոյն Երեմեայիւ. Բահանայք՝ ասէ՝ ոչ ասացին՝ ո՞ւր է Տէր. և հովիւք ամբարշտեցան չինէն, և ցրուեցին զոչխարս արաւտի իմոյ: Եւ ապա զի՞նչ յաղագս այդորիկ. այսպէս ասէ Տէր, ո՞վ հովիւք՝ որ կորուսէք և ցրուեցէք զոչխարս արաւտի իմոյ. արդ անաւասիկ ես վրէժս առլց ի ձէնջ, զի լցան աւուրք ձեր ի խողխողումն: Արդ զի զսիրելի Միածնի Որդւոյն Աստուծոյ զսպանողացն յայտ է թէ՛ ըստ աւրինակի նոցա՝ և ոչ ի մարմնաւոր պատուհասէ վրիպելոց իցին. և նոքա զի՞նչ պատուհաս կրեցին արդեւք: Սովոյն դեղ արարին. կանայք նոցա զսիրելի որդիս իւրեանց խորովէին և ուտէին ի սաշարելն Տխտոսի զԵրուսաղէմ. զորս վեց բիւրովն սատակեաց, և հարիւր և քսան բիւր սրով կտտորեաց, և չիտուն բիւր ի դերութիւն վարեաց: Եւ պատճառք այսքան բաղձութեան ի քաղաքին զտանելոյ՝ զատկի տաւնին էր, յորում ամենայն ազգն ի մի վայր գումարեալ էին. և իբրև ի բանտի արգելան. զի յորում յաւուր նենպեցին զիւրեանս՝ իւրեանց-դ՛բրիստոս Աստուած, ի նմին աւուր և զհատուցումն ընկալան. և այժմ որք զնոցայն ախտանան, յայտ է թէ՛ ընդ նոսին պատժելոց են և զաստիս և զանդին: Արդ զի ընդ որս մի՛ և մեկ լիցի լսել զահադին սպառնալիսն Աստուծոյ, և կրել զանողորմ պատուհասն այն՝ այլ ես հարկ համարեցայ ի ձեռն զգուշացուցիչ թղթոյս խաւսել յականջս աստուածասիրութեան ձերոյ, զգոյշ լինել ի հաղորդութենէ Տեառն

წავლეთ მორჩილება. რადგან სამშობლოდან, აღზრდის ადგილიდან ვიქენით მოწოდებული ღმრთის სარწმუნოებით და განგების მაღლი გვეგონა, ამიტომ დავემორჩილეთ და ხალისით ვისმინეთ მოწოდება, რის გამოც უეცრად შევეყარეთ ძე ღმრთისას გპობას, რომელსაც ამტკიცებდნენ მაღლწარწყმედილნი, რომელთა შესახებ შევიტყვეთ წარმოუდგენელი წყლულნი და ვერ შევძელით გავჩუმებოდით სნებას, რომელმაც აგვაღელვა, რის გამო ყველას მტრად ვიქეციოთ. რამდენადაც ვამხილეთ, იმდენად უფრო დაგვემუქრნენ მღვდელმთავარნი და მთავარნი, ვიდრე [არ] გამაძევეს. მე ანე მგონია, რომ სწორედ მსჯავრში მისაცემი ვიქნებოდი, თუ მეცოდინებოდა სენი და დავფარავდი. აგრეთვე, უდიდესი მრისხანების ღირსი არიან, რომელთაც ესმით და არა ზრუნავენ, როგორც მოიქცნენ კიდევ უზრუნველად. მაშასადამე, კანონიერად ისმინონ ღმრთის ქაღილი, რასაც იერემია [ამბობს] ღმრთისპიერებით: «მღვდელთა არა თქუეს, სადა არა უფალი?» და «მწყემსნი უღმრთოობენ ჩემდამო და განაბნივეს ცხოვარნი საძოვრისაგან ჩემისა»¹. და მერე რა? ამის გამო ასე ამბობს უფალი: «ო, მწყემსნო, რომელნი განაბნივეთ და წარსწყმედთ ცხოვართა საძოვრისაგან ჩემისა. აჰა, ესერა მე შური ვიძიო თქვენგან»², რამეთუ აღივსნენ დღენი თქვენნი მოსაწყვედელად. ღმრთის საყვარელი მხოლოდშობილი ძის მკვლელებს, ცხადია, მათი მაგალითისამებრ არც ხორციელი სასჯელი ასცდებათ. მათ კი რა სასჯელი იტვირთეს? შიმშილის წამლად გაიხადეს მათმა ცოლებმა თავიანთი საყვარელი შვილები, რომელთაც წვაგდნენ და ჭამდნენ ტიტეს მიერ იერუსალემის გარემოცვისას, რომელნიც სამოცი ათასი შიმშილით ამოწყვიტა, მილიონ ოთხასი ათასი მოსრა, ხუთასი ათასი ტყვედ წაასხა. ქალაქში ასეთი სიბრავლის ყოფნის მიზეზი აღდგომის დღესასწაული იყო, როდესაც ყოველი ტომი ერთ ადგილზე იყო თავმოყრილი, როგორც საპყრობილეში ჩაგდებული, რადგან, რა დღესაც გასცეს მათ თავისი მაცხოვარი იესუ ქრისტე, იმავე დღეს მიიღეს საზღაური. ეხლა, რომლებიც მათგან დასწულდებიან, ცხადია, მათთანვე დაიხჯებიან სააქაოსაც და საიქიოსაც. ხოლო მათთან ერთად ჩვენც რომ არ ვისმინოთ ღმრთის საშინელი მუქარა და არ ვიტვირთოთ უწყალო სასჯელი, საკიროდ ვცან ამ გამაფრთხილებელი წერილით, მაგ თქვენ დვთისმოყვარეობას ყურში ჩაეძახო, რომ გაფრთხილდეთ უფლის უარყოფელთა და უფლის მკვლელებთან — ქალკედონის კრების განმა-

¹ იერემია 2, 8. ² იერემია 23, 1-3.

ուրաց[ող]ացն և Տևառն սպանողացն՝ մեծարողաց ժողովոյն Քաղ-
կեզոնի: Քանզի առաջնորդ[ք] ժողովոյն ազանդակիցք Նևասորի
էին և հալածեալք չեկեղեցուցն, որոց սատար գտեալ զթագաւորն
Մարկիանոս՝ և զկին նորին՝ որում անուն Պողքէր կոչուար, երկու
բնութիւն ասիլ զՏէր մեր Յիսուս Բրիսատոս. զոր մեզ մի՛ լիցյի հա-
ղորդել նոցա: Այդ զայս ամենայն պիտացեալ սիրեկիք՝ ճանապարհ
զարքունի գնացուք, մի՛ յաջ խոտորեսցուք և մի յահեակ:

Եւ զայս այսչափ հարկ համարեցաք փոքր ի շատէ գրել առ
ձեզ. զի զգուշացուք այնպիսեացն: Եւ որ ոք յետ այդր պատու-
իրանի անփութ առնէ, ինքն տայէ պատասխանի Աստուծոյ, և
մեք անպարտք եղիցուք: Ողջ լիբու՛ք ի Տէր մեր Յիսուս Բրի-
սատոս:

Գ Լ ու Լ ս Ժ Ե

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՅՈՒՐՏԱՒԱՅ
Ի ՎԻՃԱԿԵԼՈՅՆ ԻԻՐՈՅ

Զգիր ողջունի սրբութեան քո զխրատութեան և զգուշացու-
ցիչ ընկալեալ ամենայն եղբայրութեանս, գոհանալով զԱս-
տուծոյ մեծաւ ուրախութեամբ լցաք. որ տէրդ՝ սրբոյ Երրորդու-
թեանն պահպանութեամբ ողջ է, և որք մնացեալ ի ձէնջ զա-
շխարհ հոգայք՝ որպէս արժան իսկ է. ամենայն ուղղափառ խոս-
տովանողաց աղաւթից լուիցէ Աստուած, է առաքնացէ զՀոգին
սուրբ ի քեզ՝ տէր՝ և յաւգնականս քո՝ զաւրացուցանելով զձեզ,
լինելով վերակացու և աւգնական զարտուղեալ կողմանցս մերոց. և
վերստին ի ձեռս ձեր՝ տեր տէրանց սուրբ Հոգին. քարոզեսցէ և
հաստատեսցէ զաշխարհիս մերում զընթանուր բան կինաց. որ
յառաջ քան զյաւիտեանս ի Հաւրէ և ընդ Հաւր. և [ի] վախճան
ժամանակաց վասն մերոյ փրկութեան ի սրբոյ կուսէն Մարիա-
մայ մարմնացեալ լինելով ամենայնիւ որպէս զմեզ. բայց ի մե-
ղաց մնալով այնպէս Աստուած, որպէս էրն յառաջ ընդ Հաւր
իւրում և սուրբ Հոգուցն. զոր և յառաջավաստակ սուրբ մարգա-
րէիցն զծածկութ խորհրդոցն՝ որ յաւիտենից ընդ Հաւր մարգա-
րէացեալ, զոր և երանելին Պաւղոս մեկնէ, թէ այժմ յայտնեցաւ
գրովք սրբովք, և ամենայն ուղղափառաց ընկալեալ հաստատեցան
գրով սրբոցն Գրիգորի և ի Հայաստանեայցս հաւատն, և յոյն,
և սէրն, զոր աստուածայինն Պաւղոս աւանդեաց եկեղեցուո՛ր՝ զհա-

დიდებლებთან — ზიარებისაგან, რადგან იმ კრების წინამძღვრები ნესტორის წვალების მონაწილენი იყვნენ, დევნილნი ეკლესიიდან, რომელთაც შემწედ გამოუჩნდათ მეფე მარკიანე და მისი ცოლი, რომელსაც პოლქერიანე ეწოდებოდა, [და] ჩვენი უფალი იესუ ქრისტე ორბუნებიანიო, თქვეს. ჩვენ ნუ ვეზიარებით მათ. აწ. ეს ყოველივე ვიცით რა, საყვარელნო, სამეუფო გზით ვიაროთ, ნურც მარკვნივ გადავუხვევთ და ნურც მარცხნივ.

ესოდენ მცირეა მრავლიდან თქვენთვის მოწერა საჭიროდ ჩავთვალე, რათა გაგაფრთხილოთ ასეთთაგან. და ვინც ამ მცნების შემდეგ უზრუნველად მოიქცევა, თვითონ გასცეს პასუხი ღმერთს და ჩვენ უბრალო ვიყოთ. იყავით მრთელი ჩვენი უფლის იესუ ქრისტეს მიერ.

თ ა ვ ი 15

პასუხი მოსა ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე მისი სამწყსოსაგან

შენი სიწმიდის მოკითხვის წიგნი, დამრიგებლური და გამაფრთხილებელი, მივიღეთ მთელმა ძმობამ, ღმრთის მადლით დიდი სიხარულით აღვივეთ, რომ თქვენ, უფალო, წმიდა სამების დაცვით მრთელად ხართ და ზრუნავთ თქვენგან ობლად დარჩენილ ქვეყანაზე, როგორც ჯერ არს. ყოველი მართლმადიდებლის აღსარებას უსმინოს ღმერთმა და მოგივლინოს სული წმიდა შენ, უფალო, და შენს შემწეთ; გაგაძლიეროს თქვენ და გყოთ წინამძღოლად და შემწედ ჩვენი გზას აცდენილი მხარეებისა; კვლავ იქადაგოს თქვენ მიერ, უფალთა უფალმა სული წმიდამ და განამტკიცოს ჩვენს ქვეყანაში საყოველთაო სიტყვა ცხოველი, რომელიც [იყო] უწინარეს საუკუნეთა მამისაგან და მამისა თანა, აღსასრულის ყამს ჩვენ სახსნელად წმიდა ქალწულის მარიამისგან ხორცი შეისხა ყოველითურთ ჩვენ მსგავსად, მაგრამ უცოდველი დარჩა როგორც ღმერთი, ვითარცა იყო უწინარეს თავის მამასა და სული წმიდასთან. პირველმოდგაწე წმიდა წინასწარმეტყველებმა იწინასწარმეტყველეს ფარული საიდუმლო, რომელიც უკუნითგან მამასთან [იყო] და რასაც ნეტარი პავლე განმარტავს, რომელიც ეხლა ცნობილი გახდა წმიდა წერილით და ყველა მართლმადიდებელმა მიიღო [და] დაამტკიცა სომხეთში წმიდა გრიგორის წერილით სარწმუნოება, სასოება და სიყვარული, რაც ღვთაებრივმა პავლემ გარდამოსცა ეკლესიას: რწმენა მამისა მიმართ, სასოება ძისა

ւատն ի Հայր, գլոխն յՈրդի, և զսէրն ի Հոգին սուրբ: Ձայս երկուս պտուղն ի ձեռն քո և երանելի վարդապետաց՝ լի և զեղուն լիկեղեցիս կողմանցս մերոց պահեսցէ Քրիստոս Աստուած մեր, և ընդունել ընդ միոյն վաթսուն և ընդ միոյն հարիւր: Նորոգեսցէ և Տէր Աստուած և զաթոռ քո տեառն ի նմին հիկեղեցւոյդ, յոր վիճակեցար ի ձեռն ուղղափառ խոստովանողաց Քրիստոսի. ապա թէ ոչ՝ և մեզ այլ ինչ ճար չէ. բայց կամ կեալ յաշխարհիս՝ ըստ կամաց նորա լինել, կամ թողուլ և գնալ: Ողջ լին'ր տէր մեր. և մեզ աղաւթս արա՛:

Գ Լ ու խ Ժ Զ

ԹՈՒՂԹ ՇՐՁԱԲԵՐՍԿԱՆ ՏԵՍՈՆ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՔԵՐԹՈՂԻ
ԱՌ ՀԱՅԱՒԷԶՈՒ ԱՇԽԱՐՀՆ ՑՈՒՐՏԱՒԱՅ՝ Ի ԽՆԴՐՈՅ
ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ի ՀԱՍՏԱՏԵԼ ԶՆՈՍԱ Ի ՀԱՒԱՏՍ

Սրբասէր ուղղափարաց և ճշմարտից, ամենայն վանաց երկուսանց և գեղջաց քահանայից, ազատաց և շինսկանաց, ծերոց և տղայոց հայալեզու աշխարհաց, և համաւրէն ամենայն ժողովրդականաց, որ էք ընդ իշխանութեամբ կեկեղեցւոյդ Յուրտաւայ, ի Վրթանիսէ և յայլ պաշտաւնէից սրբոյ հիկեղեցւոյս՝ Տերամբ ողջոյն:

Վասնդի եհաս առ մեզ լուր չախորժելի՝ թէ զհերձուածն նեստորի և զնզովեայն Քաղիկեդոնի, զոր Հալոց և Վրաց և Աղուանից միաբանականաց կախսկոպոսաց և իշխանաց, սոսկալի նզովիւք անյիշատակութեամբ էր ի բաց բարձեալ: Արդ կաթուղիկոսդ անուանեալ կախսկոպոսաւք հանդերձ և իշխանաւք ընդունելութիւն և մեծարանս առնեն հերձուածողաց: Լուաք և վասն սրբութեան ձերոյ՝ ունել նախանձ վասն ուղղափառ հաւատոյ, ամենայն բարեպաշտութեամբ որ տնկեալ է ի սկզբանէ յաշխարհիդ ձերում, և աղաւթեմք միշտ հաստատուն մնալ և արիանալ անզանդիտող համարձակութեամբ: Գիտացէ՛ք եղբարք, զի ի վերջին ժամանակս եմք, և չար գազանին հրապոյրք մերձեալ են ապստամբութիւն առնելով ուղղափառ հաւատոյ, զի մոլորութեանն իւրոյ կազմեսցէ ասպնջականս. վասնորոյ արթուն կացէ՛ք և հսկեցէ՛ք խորշել լանգգամացն, զի պարգեացն Աստուծոյ արժանի լիցուք: Եւ եթէ աւելի ինչ պետք լինին հակառակութեան և պա-

მიმართ და სიყვარული სული წმიდისა მიმართ. ეს სამივე სავსე და სრული ნაყოფი შენგან და მაგ ნეტარ მოძღვართაგან ჩვენს მხარეთა ეკლესიაში დაიცვას ჩვენმა ქრისტე ღმერთმა, რომ მიიღოს ერთის წილ სამოცი და მეორისა — ასი; განაახლოს უფალმა ღმერთმა შენი, უფალო, საყდარი იმავე ეკლესიაში, რომელიც სამწყსოდ გხვდა ქრისტეს მართლმადიდებელ აღმსარებელთა მიერ. ხოლო თუ არა, ჩვენთვის სხვა ღონე არ არის: ან უნდა დავრჩეთ ამ ქვეყანაში, და მისი ნებისამებრ მოვიქცეთ, ან დავტოვოთ და წავიდეთ. იყავით მრთელი, უფალო ჩვენო, და ჩვენთვის ილოცე.

თ ა ვ ი 16

ვრთანეს ჰეროდოლის საყოველთაო ეპისტოლე, მოსე ეპისკოპოსის თხოვნით, ცურტავის სომხურენოვან შვიძანას, მათ განსამტბიციბლად სარწმუნოებაში

სიწმიდისმოყვარე მართლმადიდებლებსა და ჭეშმარიტებს: სავანეთა ხუცესებს და სოფლის მღვდლებს, აზნაურებსა და გლეხებს, მოხუცებსა და ყრმებს სომხურენოვანი ქვეყნების სრულიად ყოველ მსოფლიონს, რომელნიც ხართ ცურტავის ეკლესიის სამწყსოში, ვრთანესისა და ამ წმიდა ეკლესიის ყველა მსახურისაგან უფლისა მიერ მოკითხვა.

მოაღწია ჩვენამდე უსიამოვნო აშბავმა, რომ ნესტორისა და ქალკედონის კრების წვალებას, რაც სომეხთა, ქართველთა და აღბანელთა ეპისკოპოსებმა და მთავრებმა ერთად საშინელი წყევლით მოუხსენებლად აღმოფხვრეს, ეხლა ეგ კათალიკოსად წოდებული ეპისკოპოსებთან და მთავრებთან ერთად იწყნარებს და ჯანადიდებს მწვალებლებს. გვესმა თქვენი სიწმიდის შესახებ, რომ თავგამოდებული ხართ მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის, მთელი კეთილმსახურებით რომ დასაბამითგანვეა დანერგილი მაგ თქვენს ქვეყანაში და ვლოცულობთ, რომ მუდამ მტკიცედ დარჩეთ და მხნედ იყოთ უშიშარი კანნიერებით. უწყოდეთ ძმანო, რომ ჟამის აღსასრულსა ვართ და მოახლოებულნი არიან ბოროტი მხეცის -საცთურნი და ამღვრევენ მართლმადიდებელ სარწმუნოებას, რათა თავის ცთუნებას მოუპოვონ მასპინძელი. ამიტომ იფხიზლეთ და იმღვიძარეთ; გაეცალეთ უგუნურთ, რათა ღირსი შეიქნეთ ღმრთის ნიჭითა! და თუ კიდევ რაიმე იქნება საჭირო წინააღსაღგომად და საპასუხოდ, მოგვწეროს თქვენმა სიწმიდემ, რომ თქვენ-

տասխանելու, գրեցոյց առ մեզ սրբութիւնդ լներ: Եւ շնորհիւ ամենասուրբ Երրորդութեան հասեալ առ ձեզ՝ պապանձեցուցուք զբերանս հախոյութեան չարախաւսացն: Ողջ լիբու՛ք ի Տէր:

Գ լ ու խ Ժ Է

ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՎՐԹԱՆՆՍԻ ՆԱՅԱՒԷՁՈՒ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՅՈՒՐՏԱԽԱՅ

Տեսաք զթուղթ ուղղափառ հաւատոց ձերոց, և լուաք զողջոյն ձեր և զամենայն պաշտաւնէից սրբոյ կիկղեցուցդ. և մեծ ուրախութեամբ լցեալ գոհացաք զՔրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ: Եւ որպէս երկիր ծարաւի ի բազում երաշտութենէ պասքեալ՝ ընդունելով անձրև շահեկան՝ զուարճացեալ լինքեան ցուցանէ զգալարութիւն, և դանուշահոտ ծաղիկս կրեկցուցանելով տեսողացն: Զի էք իսկ շնորհիւն Քրիստոսի հոտ անոյշ ըստ գրեցելումն կինաց ի կեանս, ոչ միայն ի ձերում աշխարհիդ, այլ և ամենայն հիւսիսային կողմանցս. զոր մեր ընկալեալ զգրեալս ի ձէնդ, և ցուցեալ ամենայն եղբայրութեանս մերոյ. զոր ախորժելով լուեալ՝ հոռուն գոհութիւն Աստուծոյ: Եւ վարդապետութեանդ ձերում հոգալով զաշխարհս մեր՝ լիշեցուցանելով սուրբ և զուգիդ հաւատն՝ զոր մեծին Գրիգորի սահմանեալ էր յայս Կապասային կողմանս: Արդ համարձակիմք և աւրհնեմք զտէր Վրթանէս, և եղիցիս աւրհնեալ ամենայն ուխտիւդ հանդերձ. և պահպանեալ լիշիք Հոգւով սրբով յայս ծովածուի կենցաղոյս, աղաւթիւք միշտ նորոգել և սրբոց աթոռոյդ սրբոյն Գրիգորի, զի արասցէ խնդիր մոլորեալ ոչխարիս մերում, ըստ աւրինակի առաջին վարդապետացն, զի մեզ առանց այտի աւգնականութեան և թիկանց աստ չմարթի կալ. զի այնպիսի բռնաւոր գոռոզի՝ որ հայրապետս անուանի՝ դիպեալ չէ ոք, և մեզ բաց թողուլ զաշխարհս և գնալ: Ողջ լե՛ր ի Տէրն մեր:

Գ լ ու խ Ժ Ը

ՅԱՂԱԳՍ ՅՈՒՐՏԱԽԱՅ ԵՒ ՈՐ ԻՆՁ ՎԱՍՆ ԲԴԵՇԽԻՆ՝ ՈՐ Ի ՆՄԱ ԼԵԱԼ՝ ԵՒ ՎԱՍՆ ՎՐԱՅ

Ունիմ ի մտի և զայս ևս կարգել դոյզն լիշատակաւք բանից, որ ինչ յաղագս Յուրտաւայ՝ և որ զկնի այնորիկ: Զի Յուրտաւայն անուն՝ որ միշտ և յար լիշատակեցաք ի պատմութեան, աստ

ზე მოწეული ყოვლადწმიდა სამების მადლით შეეძლოთ და დაე-
დუმოთ ბაგენი გმობის მქადაგებელთა. იყავით მრთელად უფლი-
სა მიერ.

თ ა ვ ი 17

ცურტავის სომხურენოვანი ჰმეჲნის პასუხი ვრთანისის ეპისტოლეჲე

თქვენი მართლმადიდებელი სარწმუნოების ეპისტოლე ვიხი-
ლეთ და თქვენი და მაგ წმიდა ეკლესიის ყველა მსახურთა მოკი-
თხვა გვესმა. დიდი სიხარულით აღვსილებმა მადლი შეეწირეთ
ჩვენს ქრისტე ღმერთს, როგორც მწყურვალე, დიდი გვალებებისა-
გან გამხმარი მიწა ნაყოფიერ წვიმას რომ მიიღებს, გამხიარუ-
ლებული ამწვანდება და უჩვენებს მხილველთ სურნელოვან ყვა-
ვილთ, რადგან ქრისტეს მადლით ხართ «სული სულნელი — წე-
რილისაებრ — ცხორებითი ცხორებისამდე»¹ არა მხოლოდ თქვენს
ქვეყანაში, არამედ მთელს ამ ჩრდილო მხარეში. წერილი რომ
მივიღეთ თქვენგან, ვუჩვენეთ მთელ ჩვენს ძმობას, რომელმაც
კმაყოფილებით მოისმინა [და] მადლი შესწირა ღმერთთა და
თქვენს მოძღვრებას, რომ ზრუნავთ ჩვენს ქვეყანაზე და მოგვაგო-
ნებთ წმიდა და წრფელ სარწმუნოებას, რომელიც დიდმა გრი-
გორმა დათესა ამ კავკასიის მხარეში. ვკადნიერდებით და ვლოცავთ
უფალ ვრთანეს: დაჲ, კურთხეული იყო მთელი მაგ სამწყსოთი
და დაგიცვათ სული წმიდამ ამ მღელვარე ცხოვრებაში! ნიადაგ
ლოცვით განახლდეს ეგ წმიდა საყდარი წმიდა გრიგორისა, რა-
თა მოკითხოს ჩვენი ცთუნებული ცხვრები პირველ მოძღვართა
მსგავსად, რადგან ჩვენთვის მანდედან დახმარებისა და ზურგის
გარეშე აქ ყოფნა არ შეიძლება, ისეთ მძლავრ გოროზს შეეყრი-
ვართ, რომელიც მამამთავრად იწოდება; თუ არა, [უნდა] დავ-
ტოვოთ ეს ქვეყანა და წავიდეთ. იყავით მრთელად უფლისა მიერ.

წმ: 5

თ ა ვ ი 18

ცურტავის, იმ გყოფი კიტიასშიისა და ჰართველთა

შესახებ

ვფიქრობ, ცოტა რამ მოგწერო, რასაც ცურტავის შესახებ
გავიხსენებ და რაც იმის შემდეგ [მოხდა], რადგან ცურტავს ეს
სახელი, რომელსაც ისტორიაში იწოდებ და ყოველთვის ვახსენებ-

¹ 2 კორინთელთა 2, 15-16.

լիշատակեմք, յայնմ ժամանակի այն կոչէր անուն, իսկ այժմ յորջորջեալ կոչի Գաչկնք: Յայնժամ լի և ընդարձակ մայրաքաղաք մեծ և հուշակաւոր. իսկ այժմ փոքրեալ և չափաւորեալ քաղաքակող լեզր դետոյն՝ որ կոչի չիւր անուն՝ Գաչկնադէտ, ի նահանգին՝ որ կոչի Վրաց-դաշտ, որ է միջասահման երկուց աշխարհացն Հայոց և Վրաց, հայի հանդէպ լերինն Կալիսաու, որ է սահմանակից հրաշաշէն և հրաշալի, հուշակաւոր և ականաւոր մեծի մայրաքաղաքին Տփղիսաց. և եղեալ Յուրտաւն այն բնակարան Բդեշխի մեծի Գուգարացւոց՝ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգեալ ի Վաղարշակայ Արշակունւոյ մերոյ արքայէ:

Եւ էր լեալ բդեշխն այն ի զաւակէ Միւրհրատայ, Գարեհի նախարարի, որպէս պատմէ մեզ Ճմարտապատումն Մովսէս. զոր ածեալ՝ ասէ՝ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, և թողեալ իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացւոցն ազգաց. զորս էած Նաբուգոդոնոսոր զաւրութեամբ զաւրուն Լիբէացւոց, և վանեալ՝ վիանդեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր, և զմասն մի ի նոցանէ յաշակողմն Պոնտոս ծովու տարեալ բնակեցուցանէր՝ ասէ պատմագիրն. և է Վերիայն այն լեզր չերկրի յարեմուտս: Արդ ի բնակեցուցանել զնոսա լեզր Պոնտոսի, աճումն առնու աղոյն այն, և բաղմացեալ սիոփ լեզր ծովուն աստի և անտի, և շրջի յայն կողմն և ձդի մինչև ի սահմանս Հայոց և Աղուանից, և լինի ազգ՝ բաղում յոյժ, և կոչի անուն աշխարհին Արիսապք, և իւրաքանչիւր անուանք գաւառացն՝ որ շուրջ զիւրև անթիւք, և այլ ևս դաւառք շուրջ զՏփղիս քաղաքս, որ կոչին Ծանարք՝ և Զալխիք՝ և Թռնիք: Արդ սերեցան և բազմացան, և եղեն ազգ. և զոր յառաջին իւրեանց յաշխարհին անուանէին Վերիայ, աստ Վրացիք անուանեցան ազգաւ, և լեզուաւ, և զրոյ, և հայրապետութեամբ, և թագաւորութեամբ հաստատեցան. զոր մերժեալ և հերձեալ հեռացոյց ի մէնջ կիւրոն Սկուտրացի՝ հանգոյն և հաւասար լեալ Յուդայի Սկարովտացոյ, և կորուսեալ կործանեաց զայնքան բաղմութեան ազգ՝ պատճառ լլեալ կորստեան նոցա: Բայց դու մի՛ աստանաւր բամբասեցես զմեզ իբրև զաւելորդ ինչ գրել զայս՝ ո՛վ ուսումնասէր. զի կամեցաք սակաւ բանիւք զբաղում չիշողութիւն Յուրտաւայ ծանուցանել քեզ. զի պարտ և արժան էր ոչ առնել զանց սեփականութեան նորա. զի բնաւ բնակարան ելեալ արքունի և հանգստարան սրբոյն Շուշանայ, որ դեռ ևս կան տե-

დით და აქაც მოვიხსენებთ, მაშინ ერქვა, ხოლო ეხლა ეწოდება გაჩიანი. მაშინ სავსე და ვრცელი, დიდი და სახელოვანი დედა-ქალაქი [იყო], ხოლო ეხლა შემცირებული და ზომიერი დაბა-ქალაქია მდინარის პირზე, რომელსაც ეწოდება გაჩენაგეტ, მხარეში, რომელსაც ვრაც-ღანტი* ჰქვია, რომელიც შუა საზღვარია სომეხთა და ქართველთა ქვეყანას შორის, გასცქერის პირდაპირ კავკასის მთას, რომელიც ესაზღვრება საკვირველნაშენ და საოცარ, სახელოვან და გამოჩენილ დიდ დედა-ქალაქს თბილისს. ცურტავი სამკვიდრებელი იყო გუგარელთა დიდი პიტიახშის, ჩრდილოეთის მხარეთმპყრობელისა, ჩვენი მეფის ვალარშაკ არშაკუნია-ნის მიერ განწესებულისა.

ის პიტიახში ყოფილა მირდატ დარეჰის ნახარაჩის ჩამომავალი, როგორც გვაუწყებს ჰემმარიტების მთხრობელი მოსე, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელმა მოიყვანა და მთავრად დატოვაო ტყვე ივერიელთა ტომებზე, რომლებიც მოიყვანა ნაბუქოდონოსორმა ლიბიელთა ჯარის ძალით, მორეკა, დაქცია და დაიმორჩილა. მათი ნაწილი პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირს წაასხა და დაასახლაო, ამბობს ისტორიკოსი, ის ვერია კი არის დასავლეთის ქვეყნის კიდე. ხოლო პონტოს ნაპირზე რომ დაბანაკდა ის ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითეული გავარისა, რომლებიც მის გარშემოა, და სხვა გავარებისა ქალაქ თბილისის გარშემო, რომელთაც ეწოდებათ: წანარეთი, ჯავახეთი, თრიალეთი. ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ვერიას უწოდებდნენ, აქ [კი] ქართველნი ეწოდებათ. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირონ სკუტრელმა (ამით იუდა ისკარიოტელის მსგავსი და თანაბარი შეიქნა), დააქცია და წარწყმიდა ესოდენი სომრავლის ტომი, მიზეზი გახდა მათი დაღუპვისა. მაგრამ შენ აქ ნუ მაგინებ, თითქოს ეს რაღაც ზედმეტი მოგწერე, ო, სიბრძნისმოყვარევე, რადგან მსურდა ჩამოდენიმე სიტყვით ცურტავის მრავალი მოსახსენებელი მეტრობებინა შენთვის, ვინაიდან საჭირო იყო და იმსახურებდა, რომ [გვერდი] არ აგვექცია მისი ზეპურობისათვის, რადგან დასაბამიდან სამეუფო სამკვიდრებელი და განსასვენებელი იყო წმიდა მუშანიკისი; სადაც ჯერაც არიან ადგილნი მისი მოწამეობის ვენე-

* ქართულად: „ქართველთა ველი“.

զիք չարչարանաց նահատակութեան նորա, և հանդստարան սուրբ և պատուական նշխարաց նորա. զոր մեր բազում անդամ կրթեալ և համբուրեալ զսրբութեան տեղին, զոր ապա զորպիսութիւն նահատակութեան նորա յետոյ ասացից յայլում տեղեոջ:

Կ Լ ու խ ԺԹ

ՅԱՂԱԳՍ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՅՈՒՐՏԱՒԱՅ՝ ԹԷ ՈՒՍՏԻ՞
ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ԵԿԵԱԼ Ի ՊԱՏԻՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԼԵՒ
ԳՈՎՈՒԹԻՒՆ ՆՄԱ, ԵՒ ԿՇՏՄԲՄԱՆՔ ԵՒ ԱՄԲԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԿԻՐՈՆԻ ԵՒ ԻՇԽԱՆԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԵՒ ԱՅԼՈՑ

Այլ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր ի բանս՝ որ յաղագս Մովսիսի մոռացումն եղև միզ յառաջագոյն լիշատակել վասն նորա՝ զգաւաւ, և զղեղ, և զգալ նորա ի պատիւ կպիսկոպոսութեան: Բայց անցցուք այսուհետև սակաւ բանիւք լիշատակել ըստ կարի մերում: Սա էր ի գաւառէ Տաշրաց ի դեղջէն Մեհենկիրտոյ: Եւ կրթեալ ի տիս տղայութեան իւրոյ ի գեղաքաղաքն Յուրտաւ զորմէ յառաջագոյն ճառեցաք, և ի նմա սնեալ և ուսեալ՝ որպէս ինքն պատմեաց ի թղթի անդ իւրում: Եւ ուսեալ զուսումն զկրկուց ազգաց զձայոց և զՎրաց, և հասեալ յարբունս, հանդիպի նմա աստիճան վարդապետութեան, և յետ այնորիկ ամթոռ կպիսկոպոսութեան տան բռնելսի: Որ և զսոյն վկայի ինքն ի թղթին՝ որ առ Վրթանէս. և կոցեալ միջնորդ հաւատոյ հաստատութեան ի մէջ երկուց ազգաց՝ Հայոց ասեմ և Վրաց՝ մինչև ի ժամանակս Կիրճոնի կորստեանն. վասնզի ի նմանէ էր ընկալեալ ձեռնադրութիւն՝ մինչդեռ յուղղափառութեանն էր: Բայց զայն ամենայն կրէր ի Կիրճոնէ՝ զլիշտ և զնեղութիւն՝ և զհալածանս՝ ինքն և իւրքն ամենայն, նաև վիճակեալքն առհասարակ հայալիզու իշխանութեանն. որ և թողուլ զաշխարհն և գնալ գրեմ առ Վրթանէս ի պատասխանումն անդ նորա թղթին: Այլ արդ ճշմարտիմաց լեալ կպիսկոպոսն Մովսէս և ազնուապաշտաւն առ ի խրատել և ուսուցանել զեկեղեցին Յուրտաւալ, նախ քան կպիսկոպոսութիւն վարդապետ կեցեալ և ուսուցեալ՝ որպէս ասաց մեզ ի թղթի անդ իւրում, և յետ այնորիկ ապա կպիսկոպոսութիւն նմա հանդիպի ի վերին տեսութեանն. կրկին ևս կեցեալ վարդապետ և տեսուչ և առաջնորդ առ ի հաստատել և յուսուցանել զտակաւին և տղայաբարոյսն մտաւք, և իբրև զհովիւ քաջ դանձն իւր դնելոյ ի վերայ ոչխարաց իւրոց գալլահալած լեալ, և ճանաչող զիւրսն և

ბათა და მისი წმიდა და პატიოსანი ნეშტის განსასვენებელი; სადაც ჩვენ მრავალჯერ მივსულვართ და ვმთხვეულვართ წმიდაადგილს. ხოლო მისი წამების ვითარებას შემდეგ, სხვა ადგილას, გეტყვით.

თ ა ვ ი 19

მოსე ცურთავის ეპისკოპოსის შესახებ თუ საიდან, ან როგორ მიღწია წინამძღვრობის პატივს; ჰება მას და კირონის, იმ ჰეპუნის მთავართა და სხვათა მხილება და დასმენა

სანამ მოსეს შესახებ დავიწყებდით ლაპარაკს, დაგვაიწყადა, რომ ჯერ მოგვეხსენებინა მისი გავარის, სოფლისა და ეპისკოპოსობის პატივის მიღების შესახებ. მაგრამ ეხლა გადავიდეთ რაოდენიმე სიტყვით ჩვენი შესაძლებლობისამებრ განხილვაზე. ივი იყო ტაშირის გავარიდან, სოფელ მექენკერტიდან. წავიდა ყრმობისას დაბა-ქალაქ ცურთავს, რომლის შესახებაც ზემოთ ვისაუბრეთ. იქ გაიზარდა და ისწავლა, როგორც თვითონ გვაუწყა თავის წერილში და ისწავლა მწიგნობრობა ორივე ხალხის — სომეხთა და ქართველთა. სრულ ასაკს რომ მიღწია, მას მოძღვრის ხარისხისა და ამის შემდგომ პიტიახშის სახლის ეპისკოპოსობის საყდრის [დაკავება] მოუხდა, რასაც თვითონვე მოწმობს ვრთანესისადმი ეპისტოლეში. სარწმუნოების სიმტკიცის მეოხად იდგა ორ ტომს შორის — სომეხთა და ქართველთა — კირონის წარწყმედამდე, რადგან მისგან მიეღო ხელდასხმა, ვიდრე იგი მართლმადიდებელი იყო. მაგრამ ყოველივე იტვირთა კირონისაგან: ტანჯვა, შევიწროება და დევნა თვითონ და ყველა მისიანმა, აგრეთვე იმ მრევლმა საზოგადოდ სომხურენოვანი თემის, რომელნიც იმ ქვეყნის დატოვებისა და წასვლის შესახებაც კი სწორედ ვრთანესს მისი ეპისტოლეს პასუხში. ხოლო ეპისკოპოსი მოსე, კემმარიტების მცოდნე და კეთილმსახური ცურთავის ეკლესიის წვრთნასა და სწავლებაში, ეპისკოპოსობამდე მოძღვარი იყო და ასწავლიდა, როგორც გვითხრა თავის წერილში, და ამის შემდეგ მიიღო ეპისკოპოსობა ზენა განგებისაგან, კვლავაც დარჩა მოძღვრად, ზედამხედველად და წინამძღვრად, განსამტკიცებლად და სამოძღვროდ ჯერ კიდევ ჭაბუკური გონებით. როგორც «მწყემსმან კეთილზან სული თვისი დადვის ცხოვართათვის»¹, და მგლისაგან დევნილ-

¹ იოანე 2, 11.

ժանուցեալ չլւրրոցն, և որ ոչն լինէին յայնմ գաւթի, ածէր և մու-
ժանէր անդէն, ուսեալ ի քաջ հովուէն՝ որ ասէր, Ես եմ հովիւ
քաջ, և դնեմ զանձն իմ ի վերայ ոչխարաց իմոց. և սա զնոյն
ատնէր. և որ ոչ մտանէին ընդ դուսն գաւթի նորա, այլ արատ-
քոյ շրջէին քան զգաւիթ աւազակաբար և դաւաճանութեամբ, ի
նոցանէ զգուշանայր և զգուշացուցանէր զլսեցեալսն իւրոյ ձայնին՝
և զնտ կրթեալսն կոչողին հովուաբար և պատարար չաղադս
սուղալոյն: Եւ պատուիրէր մի՛ աւտար ձայնի լսել, որ զողանայ և
աւձտէ ի ճշմարիտ և յառաջին հովուէն և կիցուցանողին զկորու-
սեալս. որ ասացն, եկն որդի մարդոյ խնդրել և կիցուցանել զկո-
րուսեալս. և դարձեալ, Հայր՝ զոր կտուր ցիս, ոչ կորուսից ի նո-
ցանէն և ոչ մի. և դարձեալ, եթէ որ գայ առ իս՝ ոչ քաղցիցի.
և որ հաւատայ չիս՝ ոչ կրէք ծարաւեսցի, զի ես եմ կինսք, և
ճշմարտութիւն և լոյս: Իսկ սա աշակիրտ գոլով քաջ հովուին
Քրիստոսի, զսոցն ասէր և ուսուցանէր իւրոյ վիճակիւրոցն, և զայն-
ոսիկ յանդիմանէր՝ որք խորհէին յառողջ հաւատոցն ի բաց տա-
նել, որ ի Հայր և զՈրդի և ի սուրբ Հոգին. նաև զայնոսիկ՝ որ ի
մարմնացեալ Բանին Աստուծոյ միաւորութեան բաժանումն բե-
րէին: Վասն որոյ ամենիմաց լեալ ստանայի և Կիւրոնի՝ ատեցին
զնա, և ի բաց ընկեցին յեկեղեցոյ իւրեանց, թշնամի ոմն վար-
կանելով զնա, զի զստոյզն խաւսեցաւ. նա և մահու սպառնային
նմա իշխանք աշխարհին՝ և նախարարաք՝ և խաժամուժ ամբոխն
այն, որք ոչ գիտէին զարեհնս և զպատուիրան Տեառն, և նզովե-
ալք էին. վասնզի զՀոգիցն ունէին զկատարութիւնս չինքեանս:
Եւ այսպէս բազում նեղութեամբ և չարչարանաւք հալածէին զնա,
և որպէս ասացաք՝ մահու սպառնային, և ատէին, եկա՛յք սպանցու՛ք
զնա, զի դժպիհ եղև մեզ: Եւ չին ինչ զարմանք, զի որդիք են
ստանայի և համաձայնք այնոցիկ՝ որ սպանին զմարդարէսն և
զՏէր մարգարէիցն: Սրգ այս ամենայնի պատճառ և ևս քան
զսոցն չար ի Կիւրոն դուաւ. զի ստաջնորդ եղև չարի և բաշխիչ
գտաւ գայթակղութեան աշխարհին Վրաց՝ հանդերձ Սուժիկ նեա-
տորին, զի որոգայթ եղև նա նոցա: Ատէ կրանելին Ովոէէ, և
իւրն զվարմ ձգեալ ի զլուս գահաւանդի, զոր որսորդք յորս
հաստատեցին: Քանզի նա զլի և զանթերի հաւատս ուղղափառու-
թեան մերոյ, զոր ուղիղ դաւանութեամբ աւանդեցին մեզ սուրբ
հարքն մեր, նա յալացեղոս վարդապետեաց նոցա, և այլազգ իմն
ուսոյց աւտար խորհրդով, զհախոյութիւն՝ որ լՈրդին Աստուծոյ՝ ի
մարմնացեալ Բանն-Աստուծո՞ւ անբաժանելի միաւորութեամբ՝ նա
բաժանելով ի ներքս բերէր զհայնոյութիւն, մինչզի ամենքեան

მა იცნო თავისი და თავისიანებმაც იცნეს იგი, და ისინიც, რომლებიც მისი არ იყვნენ, ბაკიდან მოჰყავდა და შეჰყავდა, ვაანისწავლებოდნენ მხნე მწყემსისაგან¹, რომელიც ამბობდა: «მე ვარ მწყემსი კეთილი» «დასულსა ჩემსა დავსდებ ცხოვართათვის»² — ესეც იმასვე აკეთებდა. რომელნიც არ შედიოდნენ მისი ფარების კართით, არამედ დაძრწოდნენ ავაზაკურად და ქურდულად, უფრთხოდა მათ და შთანთქმისაგან აფრთხილებდა მწყემსივით და გაბედულად იმათ, ვინც ისმენდა მის ხმას და მისდევდა მწოდებელს; ამცნებდა: „არ ისმინოთო უცხო ხმისა, რომელიც მოჰპარავს და გაუფანტავს წარწყმედილებს ჭეშმარიტსა და პირველ მწყემსსა და მაცხოვარს“³, რომელმაც თქვა: «მოვიდა ძე კაცისაჲ მოძიებად და ცხორებად წარწყმედულისა»⁴; და შემდეგ — მამაო «რომელნი მომცენ მე, არა წარწყმედიდნენ მათგანი არცა ერთი»⁵; და შემდეგ — «რომელი მოვიდეს ჩემდა, არა ჰშეიოდის, და რომელსა ჰრწმენეს ჩემი, არასადასწყუროდის»⁶, რამეთუ «მე ვარ ცხობეზა და ჭეშმარიტება და სინათლჳ»⁷. ხოლო ეს მოწაფე იყო რა კეთილი მწყემსის ქრისტესი, ამასვე ეტყოდა და ასწავლიდა თავის სამწყსოს და იმათ ამხილებდა, რომლებმაც განიზრახეს სრული სარწმუნოებისაგან მოშორება [იმიან], რაც მამასთან, ძესთან და სული წმიდასთან არის; [ამხილებდა] აგრეთვე მათ, რომელნიც განხორციელებული ღმრთის სიტყვის ერთიანობის განყოფას განადიდებენ. იმის გამო, რომ სატანასი და კირონის შესახებ ყველაფერი იცოდა, მოიძულეს იგი და გააძევეს თავისი ეკლესიიდან, ვინაიდან მტრად ჩათვალეს, რადგანაც სიმართლე თქვა; სიკვდილით ემუქრებოდნენ იმ ქვეყნის მთავრები, ერისთავები და ქრელი მასა, რომელთაც არ იცოდნენ სჯული და მცნება უფლისა და დაიწყებდნენ, რადგან ურიული სიცოფე ჰქონდათ. ასე მრავალი შევიწროებითა და ვნებით დევნიდნენ მას, როგორც გითხარით, სიკვდილით ემუქრებოდნენ და ამბობდნენ: „მოდო მოკვლათ, რადგან ჩვენ არ გვეთანხმებო“. გასაკვირი არ არის, რადგან სატანას ძენი არიან და თანახმა მათი, რომელთაც დახოცეს წინასწარმეტყველები და წინასწარმეტყველთა უფალი. ხოლო ყველა ამის მიზეზი, და უფრო ბოროტისა, კირონი აღმოჩნდა, რადგან წინამძღვარი გახდა ბოროტისა და მაცთუნებელი ქართველთა ქვეყნისა ხუეიკ ნესტორიანთან ერთად, ვინაიდან მახე გახდა იგი მათი: ნეტარი ოსე ამბობს — «ვითარცა ბადე განმარტებული ოლესა ზედა, რომელი მომნადი-

¹ შტრ. იოანე 10, 14-17. ² იოანე 10, 11. ³ შტრ. იოანე 10, 1-8. ⁴ ლუკა 19, 10. ⁵ იოანე 6, 39; 18, 9. ⁶ იოანე 6, 35. ⁷ შტრ. იოანე 14, 6.

առհասարակ ներկիցան ի գոյն նորա երկարնակութեանն, եպիսկոպոսք, և քահանայք, իշխանք, զսուրավարք և վաւարականք, մլտանգամայն իսկ և ամենայն շափ հասակի իմի և ի նոյն խորհուրդ վառեցան, զորաւրիշակ հուր յանտառի վառեալ բորբոքի, և զամենայն անտառն առհասարակ վառեալ բորբոքմամբ տողորէ. նոյնպէս և անկարգ նորա բանքն եղև նոցա հուր միախառն ալրեւոյ՝ զնոսա իբրև զիտիւ ինչ: Արդ զայս ամենայն տեսեալ երանելի եպիսկոպոսն Մովսէս, վառեցաւ հրով Հողուոյն սրբոյ, և յանդիմանէր զհիւրոն միանգամ և երկիցս, և երկիցս առանձին և առաջի վկայից: Եւ եկեղեցւոյն՝ ըստ աւետարանական բանին, այլև բազում անգամ խրատական բանիւք ողորձէր, բանալով նմա զգիրս, և առաջի արկանելով զխրատ հոգևոր: Իսկ նա ոչ ընկալեալ զխրատ նորա երբէք, վասն զի անձն անխրատ առանց բժշկութեան է. խրատեցաւ Բաբելոն և ոչ բժշկեցաւ՝ գրեալ է: Արդ իբրև ոչ կարաց ժուժել և ծածկել զչարութիւն նորա, ապա այնուհետև յայտնեաց. զի ոչ իմացան և ոչ ի միտ առին ըստ մարգարէին բանին. քանզի ընդ իաւար էր ճանապարհ նոցա. և յայնմհետէ և առ յապա թշնամի եղև ամենեցուն. ըստ Կիւրոն կարի իսկ առաւել. զի նա եղև սկիզբն չարի. և ոչ զլտէր իղիկիւն՝ թէ լաւ է թշնամի իմաստուն քան սիրիլի անմիտ: Եւ դարձեալ, հիթէ արդարն հարկանէ զքեզ, ե՛րթ զհետ նորա. զի նա է որ սիրէ զքեզ: Արդ այսքանեաց և յսպիսեաց հալածանաց և տառապանաց տուեալ և տարեալ լինէր երանելիս այս եպիսկոպոս ի Կիւրոնէ և ի նորայոցն, մինչզի թողեալ զաշխարհն և զվիճակ իւր՝ և ի բաց հեռանալ ի տար աշխարհ: Իսկ ապա չորժամ գրեաց ինքն առ վիճակ իւրոյ եկեղեցւոյն, խնդրէ և գրել Վրթանիսի. զոր և գրեալ նա մեծաւ զգուշութեամբ՝ որպէս ընթեռնուք ի մատենի անդր նամակի: Զոր ապա գրէ դարձեալ երկրորդ թուղթ, և յիշատակէ այսպէս. գոհութիւն և շնորհակալիս նմա մատուցանէ յազազս շրջագայական գրոյն, զոր գրեաց առ հալալեզուսն՝ որ ի Յուրտաւ. տեսի՛ ասէ, զգիր ողջունաբեր սրբութեան քո, և որ այլ զկնի այնոցիկ: Դարձեալ հայցէ զկնի այնոցիկ. և դարձեալ հայցէ գրել առ Կիւրոն. այս անգամ, ասէր, հրամայեցէ՛ք գրել

რებელთა ნადირისათა დაარწყუეს¹. რადგან ჩვენი მართლმადიდებლობის სავესტა და უნაკლო სარწმუნოება, რომელიც წრფელი აღსარებით გარდამოგვეცეს ჩვენმა წმიდა მამებმა, მან სხვაგვარად უქადაგა მათ, სხვანაირად ასწავლა, უცხო აზრით, გინება, რომელიც მიემართება ღმრთის ძეს; გამოუყოფელი ერთიანობით განხორციელებულ ღმერთ-სიტყვაში განყო [ბუნებები], შემოიტანა გმობა იქამდის, სანამ ყველა საერთოდ არ შეიღება მისი ორბუნებიანობის ფერით: ეპისკოპოსები, მღვდლები, მთავრები, მხედართმთავრები, მხედრობა და საერთოდ ყველა ასაკისა ერთი და იმავე აზრით აღენთნენ, როგორც ცეცხლი აალებულ ტყეში ბობოქრობს და მთელი ერთიანად ანთებული ტყე აგზებით იწვის, ასევე მისი ურიგო სიტყვები ცეცხლად ექცათ და აღმოდებული წვევდა მათ, როგორც ფიჩხს. ხოლო ეს ყოველივე იხილა ნეტარმა ეპისკოპოსმა მოსემ, აღინთო სული წმიდის ცეცხლით, ამხილა კირონი ერთხელ, ორჯერ და სამჯერ ცალკე და მოწმეების წინაშე. იმ ეკლესიას სახარების მიხედვით მრავალგზის დაპრიგებელი სიტყვებით ევედრებოდა, გადაუშლიდა [წმიდა] წიგნს და აწვდიდა სულიერ წვრთნას. ხოლო მან არ შეიწყნარა მისი დარიგება, რადგან უწვრთნელი სული განუკურნებელია: „განიწვრთნა ბაბილონ და არ განიკურნაო“, დაწერილია. რადგან აღარ შეეძლო მისი ბოროტების ატანა და დაფარვა, გამოააშკარავა, ვინაიდან ვერ შეიგნეს და ვერ გაიგეს, წინასწარმეტყველთა სიტყვებისამებრ, რადგან ბნელში იყო მათი გზა. იმიერიდან მტერი შეიქნა ყველასი, მაგრამ განსაკუთრებით კირონისი, რადგან იგი იყო დასაბამი ბოროტებისა და არ უწყოდა საბრალომ, რომ უმჯობესია ბრძენი მტერი, ვიდრე უგუნური მოყვასი. აგრეთვე, თუ მართალი გცემს, მისდევ მას, რადგან იგია, რომელსაც უყვარხარ. ხოლო იმდენი და ისეთი ღვენა-წამება მიიღო და იტვირთა ამ ნეტარმა ეპისკოპოსმა კირონისა და მისიანებისაგან, ვიდრე არ დატოვა ის ქვეყანა, თავისი სამწყსო და არ განშორდა შორეულ ქვეყანაში. როცა თავისი ეკლესიის მრევლს თვითონ მისწერა, სთხოვა ვრთანესსაც, რომ მიეწერა, რომელმაც მისწერა კიდევ დიდი ჰიფრთხილით, როგორც ვკითხულობთ «ეპისტოლეთა წიგნში». ეხლა სწერს კვლავ მეორე წერილსაც და ასე იხსენებს: კურთხევასა და მადლს უძღვნის მას საყოველთაო ეპისტოლესათვის, რომელიც მისწერა ცურტავს სომხურენოვანთ. „ვნახეთო, — ამბობს, — შენი სიწმიდის მოკითხვის მომტანი წიგნი“ და ასე შემდეგ. ამის შემდეგ ევედრება მისწეროს კირონს: „ამჯერად, ინებეთ მიწერა წერილისა კირონ კათა-

¹ ოსე 5, 2.

Թուղթ մի առ Կիւրոն կաթողիկոս անուն, և առ իշխանս աշխարհին, և առ Պետրոս կաթողիկոս, յանդիմանելով զժողովն Քաղկեդոնի: Ձոր ապա յանձն առնու, դրէ մեծաւ հոգաբարձութեամբ սատար նմա լինելով իսպառ: Ահա ցուցաք քեզ զտեղի ժննդեան և զսննդեան կաթողիկոսին Մովսիսի՝ ստուգիւ քննեալ և գալլ ևս աղէտ և զննողութիւն նորա:

Գ Լ ո լ խ Ի

ԹՈՒՂԹԸ ԵՐԿՐՈՐԴ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱՌՎՐԹԱՆԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԵՐԹՈՂՆ

Տեսի զգիր ողջոյնաբեր սրբութեան քո. և լուեալ զբանս մխիթարութեան՝ որ ի սմա, գոհանալով զՔրիստոսէ Աստուծոյ՝ անհոգացայ, զի ձեռ ի ձեռն սունելով, զի ահա՛ կրկին կենաց դիպեցայ հոգայով զիս և զաշխարհն՝ որպէս արժան իսկ էր և իմ վատահութիւն էր: Որպէս զսկիզբնդ յաւժարութեամբ արարէք. աղաչեմ բարեխաւսութեամբ սրբոցն ջանասցու՛ք և ի դլուխ տանել. այս անգամ հրամայեցէ՛ք գրել թուղթ մի առ կաթողիկոս անունն, և Արնեւրսէհ և Վահան և Բղրմենհ, յանդիմանելով զժողովն Քաղկեդոնի. և թուղթ մի առ Պետրոս յանձնաւորութեան. և սմինայն աւրինակ ի ձեռն ձերոյ աշակերտի առաքեցէ՛ք, և գալ խաղաղութեամբ շնորհիւն Քրիստոսի Աստուծոյ: Եւ չորժամ զպատասխանին ընդունիք, ապա կիթէ ոչ, և ձեզ պիտի կրթալ, թո՛ղ զի լինիք աշխատ յիշելով զչորդորական Տեսուն բարբառով մարգարէին, թէ երթա՛լք ի դրունս իմ դուք՝ որ կարողք էք, և զքարինսն ի ճանապարհէն ի բաց ընկեցէ՛ք. զի մի՛ իւրք սայթաքեացնն ժողովուրդք իմ. զի և մէք թէպէտե կամ, վասն սգիտութեան և միայնութեան, [կամ վասն չարութեան] առաջնորդին մերոյ, զանդիսացաք ինչ և յոյս ի ձեզ եղաք. զի նա և իսկ այդր սրբոյ ամբողջ աշակերտ է մեւք հանդերձ, թէպէտ և ժամուս ի սնոտի մեծութենէն իբրև զգիտ ինչ ի բազում ուխտից է յարուցեալ, իբրև զդազան ինչ զժնդակ ճիրանաւք և մաղլաւքն է սաստկացեալ. զոր ամաչեցուցէ Տէր Աստուած աղաւթիւք սրբոյն Գրիգորի, և ըստ աւրինակի առաջնոց մարդակետաց ի ձեռն ձեր խզիլ զայդ վարմ խորամանկ աւձին. և երգակցեալ ընգ երանելոյն Պաւղոսի. եթէ յԱղուանից մինչև յաշխարհն Վրաց մեզ հհաս լի առնել զԱւետարանն Քրիստոսի, և լսել զուրախարար բարբառն հրաւիրական, եթէ բարի մշակ և հաւատարիմ հանդերձ ընդ քեզ իրիկեալ գնդաւդ ե՛կ մուտ

ლიკოსად წოდებულისთვის, იმ ქვეყნის მთავართადმი და პეტრე ეპისკოპოსისადმი ქალკედონის კრების მხილებით“. [ვრთანესი] კისრულობს ესლა, მისწეროს დიდი მზრუნველობით და ბოლომდე შეეწიოს. აჰა, გიჩვენეთ მოსე ეპისკოპოსის შობისა და აღზრდის ადგილი, ქვეშაირტად გამოკვლეული და სხვაც მისი უბედურება და შევიწროება.

თ ა ვ ი 20

მოსე ეპისკოპოსის მეორე ეპისტოლე მოძღვარ
ვრთანეს ჰერადოლს

ვნახე შენი სიწმიდის მოკითხვის წერილი. მანუგეშებელი სიტყვები რომ ვისმინე, ქრისტეს მაღლი შევწირე და უნაღვლოდა ვარ, რადგან ხელი ხელს მივეცი. აჰა, მეორედ სიცოცხლეს შევეყარე, რომ ზრუნავთ ჩემთვის და იმ ქვეყნისათვის როგორც ჯერ არს და ვიმედოვნებდი. აწ, როგორც იწყეთ გულმოდგინედ, გევედრები, წმიდანთა შემწეობით ეცადოთ და დაამთავროთ. ამჯერად ინებეთ და მისწერეთ ერთი წიგნი კათალიკოსად წოდებულს, ატრნერსეს, ვაჰანს და ბზრმიჰს ქალკედონის კრების მხილებით და ერთი აღთქმის წერილი პეტრეს. თვითელი ცალი თქვენი მოწაფის ხელით გამოაგზავნეთ და მოვიდეს მშვიდობით ქრისტე ღმრთის მაღლით. პასუხს მიიღებთ თუ არა, წასვლა თუ მოგიხდებათ, გაიხარეთ და მოიგონეთ უფლის დარიგება წინასწარმეტყველის პირით: «განვედით ბჭეთაგან ჩემთა თქუნენ, რომელთა ძალგიძთ ეგე და ქვეები გარდასთხიეთ გზისაგან, რაჟთა არა რაჟთაჲ დაბრკოლდეს ერი ჩემი»¹. ჩვენც, თუმცაღა უმეტრებისა და განდევილობის, ან ჩვენი წინამძღვრის [ბოროტების] გამო შევეკრით, იმელი თქვენზე დავამყარეთ, რადგან ისიც მაგ წმიდა საყდრის მოწაფეა ჩვენთან ერთად, თუმცა ესლა ამაო დიდებისაგან როგორც მდინარე წყალდიდობისაგან აღმდგარია, ვითარცა მხეცი რომ უწყალო კლანჭებითა და ბრჭყალებით განრისხებულა. შეარცხვინოს იგი უფალმა ღმერთმა წმიდა გრიგორის ლოცვით და პირველ მოძღვართა მაგალითისაებრ თქვენგან მოეგლიჯოს ბადე მაგ მზაკვარ გველს და იგალობოთ ნეტარ პავლესთან ერთად, რომ აღბანეთიდან ქართლის ქვეყანამდე ჩვენ მოგვიწია აღგვესრულებინა ქრისტეს სახარება და მოგვესმინა გამამხიარულებელი ხმა მანუგეველი: «კეთილ, მონაო სახიერო და სარწმუნოო! შენთან ერთად ხსნილი

¹ ესაია 62, 10.

յուրախուժիւն Տիտոն քո: Որոց լիցի ձեզ հասանել տէր Վրթա-
նէս հանդերձ ամենայն ուխտիւդ, ի ձեռն ձեր և մեզ շնորհիւն
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Ողջ լն'ր ի Տէր. և մեզ աղաւթս
ար'ա:

Գ Լ ու խ ԻԱ.

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ի
ՎՐԹԱՆԻՍԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ

Զգիր ողջոյնի սրբութեան քո ընկալեալ՝ զԱստուծոյ գոհա-
ցաք, և ուրախ եղաք որ տէրդ պահպանութեամբ ամենասուրբ
Երրորդութեանն ողջ էր պահեալ, և պահեսցէ. Այլ զոր դրեալս էր
առ նուաստութիւնս մեր, բաղմապատիկ շնորհակալութեամբ ք
արդիւնաւոր աւրհնութեամբ երկիրպաշտօք:

Զթուղթն՝ զոր խնդրեցէք առ կաթողիկոսն անուանեալ և առ
այլ իշխանս աշխարհին՝ արարաք որպէս արժանն էր: Բայց որ
վասն մանկանն էր գրեալ, լաղաղըս ժամանակիս դժուարութեան
չեղև հնար արձակել. տէր՝ անմեղադիր լն'ր: Թող՝ զի քո մա-
նուկ տանի և զպատասխանիս բերէ, որ մեք ըստ նմին իմանալ
գիտեմք: Եւ եթէ գթութիւն ամենասուրբ Երրորդութեանն և ի
ձեռն գրոյ լաղաղութիւն լինի, որպէս ունիմք իսկ յոյս, բարի է.
որ զուք ի ձեր սուրբ յիկեղեցին հասանէք բարգաւճեալ անուամբ:
Ապա թէ յերկարի ինչ յամառութիւն ուրացողացն, պասուէր
տու՛ք ծանաւթից ձերոց և սիրելեաց իշխանաց՝ որ գրեն առ փա-
ռաւորեալ իշխան աշխարհի մերոյ. որ մեզէն իսկ երթամք հրա-
մանաւ սորա: Եւ աւգնութեամբ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ չան-
դիմանեմք զնոսա, զի գան յուղղութիւն: Ապա եթէ վասն բազում
մեղաց մերոց զհակառակսն և զընդդէմսն հասանէ լսել, զիողի
ոտից մերոց ի նոսա թաւթափեմք. և մեք անմեղադիր լիցուք
յԱստուծոյ և ի մարդկանէ: Ողջ լն'ր ի Տէր:

Գ Լ ու խ ԻԲ

ԹՈՒՂԹ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՔԵՐԹՈՂԻ ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ ՎՐԱՅ
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԵՒ ԱՌ ԻՇԽԱՆՆՍ ԱՇԽԱՐՀԻՆ՝ Ի ԽՆԴՐՈՅ
ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՊԱՏՃԵՆԻՆ

Սրբասիրի տեառն Կիւրոնի Վրաց կաթողիկոսի, Ատր-
նեբրսեհի՝ և Վահանայ՝ և Բզրմհի իշխանաց, ի Վրթանի-

გუნდით მოვედ და შევედ სიხარულსა უფლისა შენისასა»¹, — რასაც ეწიო შენ, უფალო ვრთაჲს, მთელ ძმობასთან ერთად და თქვენს მიერ ჩვენც, ჩვენი ქრისტე ღმრთის მადლით. იყავი. მრთელი უფლისა მიერ და ჩვენზე ილოცე.

თ ა ვ ი 21

მომღვარ ვრთანისის პასუხი მოსმა ეპისტოლეზე

შენი სიწმიდის მოკითხვის წიგნი მივიღეთ, ღმერთს მადლი შევეწირეთ და გავიხარეთ, რომ შენ, უფალო, ყოვლადწმიდა სამების დაცვით მრთელადა ხარ და ასევე იყავ. ხოლო [იმის გამო]. რაც მოგიწერია ჩვენი სიმდაბლისათვის, მრავალგზის მადლობით და ნაყოფიერი კურთხევით თაყვანსა გცემთ.

წერილი, რომელიც გვთხოვეთ კათალიკოსად წოდებულისა და იმ ქვეყნის მთავართადმი, დავეწერეთ როგორც ჯერ იყო. მაგრამ ამ ბიჭის შეახებ რომ მოგიწერია, დროის სიძნელის გამო ვერ შევძელით გამოგვეგზავნა; უფალო, ბრალს ნუ დამდებ. დაე შენმა ბიჭმა წაიღოს და პასუხი მოიტანოს, რომ ჩვენ მის მიხედვით შევიტყოთ. უკეთუ ყოვლადწმიდა სამების შემწეობითა და ეპისტოლეს საშუალებით ნშვიდობა დამყარდება, რის იმედიც გვაქვს, კარგი იქნება, თუ თქვენს წმიდა ეკლესიას მაღწევთ ბრწყინვალე სახელით. ხოლო თუ გაგრძელდება უარისმყოფელთა შეუპოვრობა, უბრძანე თქვენს ნაცნობ და საყვარელ მთავრებს, რომ მოსწერონ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავარს, რათა ჩვენ თვითონ ჩამოვიდეთ მათი ბრძანებით და ჩვენი ქრისტე ღმრთის შეწევნით ვამხილოთ ისინი, რათა გამოსწორდნენ. ხოლო უკეთუ ჩვენი მრავალი ცოდვის გამო საწინააღმდეგოსი და საცილობელის მოსმენა მოგვიწევს, ჩვენს ფერხთა მტვერს მათ მივაყრით და აპისტოლის შეგვინდობს ღმერთიცა და კაციც. იყავით მრთელად უფლისა მიერ.

თ ა ვ ი 22

ვრთანის ძმადლოლის ეპისტოლე, მოსა ეპისტოკოსის თხოვნით, კირონ ძმრთველთა კათალიკოსსა და იმ ძმეყნის მთავრებს

სიწმიდისმოყვარე უფალ კირონ ქართლის კათალიკოსსა და მთავრებს ატრნერსეს, ვაჰანსა და ბზრმიჰს, ვრთანისისა და

¹ მათე 25, 21-23.

սէ և ի միաբան պաշտօանէից սրբոյ և կեղեցւոյ՝ ատրամբ ողջոյն:

Յառաջագոյն առ պատուականութիւն ձեռ [գրեաց] երանելի հալքապետն մեր Մովսէս յաղագս խուժիկ եպիսկոպոսին խառնութեան, զի մի՛ եղիցի նորոգածութիւն հաւատոյ ի մէջ երկուց աշխարհացս, որ սքանչիլի հիմնադրութեամբ կանգնեցաւ յանգանդիտող և ի քաջ նահատակէն տեսուն ի սրբոյն Գրիգորէ: Արդ՞ ոչ միայն ի նեստորի խմբոսն ունիմք պատուէր ի հարցն և յուղղափառ վարդապետացն մերոց հեռանալ և նղովել, ալլ և զԵւսիքոս, և զԵւնիմոս, և զՍեբրոս, և զՄարկիոն, և զՍարելիոս, և զալլ նմանիս նոցա, և առաւելագոյն ևս զտիեղեբակործան և զանչիշելի ժողովն Քաղկեդոնի. որ չես ճշմարիտ միաւերութեանն բաժանեալ և անջատեալս ի միմեանց սահմանեցին ի վերայ միոյն Քրիստոսի: Այժմ լուսք թէ դուք զանուրէն ժողովն Քաղկեդոնի և զանիժեալ տոմարն Լեոնի ուղղափառ համարիք և մեծարանաց արժանի. վասնզի չունիք կրթութիւն քննել զհերձուածոց չարութիւն. զի չարագոյն քան զհրէական ուրացութիւնսն հեռացուցանէին ի միամիտ հաւատոցն՝ որ ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր է:

Արդ ոչ է պարտ աստուածասիրութեանդ ձերում աւելի ինչ վտրդապետութիւն զուրուք ընդունել: Քանզի երկից սուրբ և անարատ ժողովոցն՝ որք ի պատիւ ամենասուրբ Երրորդութեանն գումարեցան. երեք հարիւր տասն և ութիցն ի Նիկիայ, և հարիւր չիսունիցն ի Կոստանդնուպալիս, և երկերկուրցն՝ որ չեփեսոս, և աւելի քան զայն սահման հաւատոյ մեր և ձեր հարցն և վարդապետացն ոչ կալեալ և ոչ ընդունիմք. և որ ընդունի ոք, և կամ ի իսունել յականակիտ և յամբիժ սահման հաւատոյ վարդապետութեան նոցա հրապոյրս ինչ՝ պղտորս՝ դիտասցէ, զի աւտար է և տարագիր յուղղափառ հաւատոյ. զի հաւատովք ուսանիմք հստոյ լինել Ստոլոթոյ. զի ի վերջին ժամանակս եմք, չգոյ ումեք լինել յերկրայս, զի նախ ապստամբութիւն է գալոց: Երանելի առաքեալն ուսուցանէ եւ յաղագս նորին նոյն ինքն հանդիպողական պատասխանին՝ Եթէ ոք աւելի ինչ աւետարանեցէ քան զոր աւետարանեցաւքն, նղովեալ լիցի՛: Զի ընդ ամենայն տիեզերս չեկեղեցիս ուղղափառաց չես ընթեռնւոյ զԱւետարանն՝ որ ի Նիկիայ սահմանեցաւ, հաւատն ասեմք, ալլ ոչ եթէ զՔաղկեդոնի ժողովոյն զհայտնութիւնսն. ապա թէ այդպէս է, ո՛չ պարտիմք գումուր ցանկ հաւատոյս մերոյ խրամատել. զի որ քակէ զցանկ հայ-

ჩვენი წმიდა ეკლესიის მსახურთა ერთობისაგან უფლისმიერი მოკითხვა.

აღრე თქვენს პატიოსნებას მოსწერა ჩვენმა ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ ხუეიკი ეპისკოპოსის სიტყვის შესახებ, რომ არ იყო-სო ჩვენს ორ ქვეყანას შორის ახალსახიობა სარწმუნოებისა, რომელიც საკვირველი ფუძემდებლობით დაენერგა უშიშარი და მხნე მოღვაწის უფლის წმიდა გრიგორისგან. ჩვენი მამებისა და მართლმადიდებელ მოძღვართაგან არა მხოლოდ ნესტორის ცომისაგან განშორებისა და დაწყევლის ბრძანება გვაქვს, არამედ ევტიქესი, ევნომოსის, სევეროსის, მარკიონის, საბელიოსისა და სხვა მათ მსგავსთა და უფრო მეტად ქვეყნის წარმწყემდი და უხსენებელი ქალკედონის კრებისა, რომელმაც ჰეშმარიტი შეერთების შემდეგ [უფლის ორი ბუნება] ურთიერთისაგან გაყოფილი და განშორებული განსაზღვრა ერთი ქრისტეს მიმართ. ეხლა შევიტყვეთ, რომ თქვენ ქალკედონის უსჯულო კრებასა და ლეონის უხსენებელ ტომარს მართლმადიდებლურად და განდიდების ღირსად თვლით, რადგან არა გაქვთ ცოდნა, რომ გამოიძიოთ წვალებათა ბოროტება, ვინაიდან ურიულ უარყოფაზე უბოროტესნი გაგაშორებენ ჩვენი უფლის იესუ ქრისტეს მიმართ წრფელი რწმენისაგან.

ხოლო თქვენმა ღმრთისმოყვარეობამ არ უნდა შეიწყნაროს მეტი მოძღვრება, გარდა სამი წმიდა და წრფელი კრებისა, რომელიც შეიკრიბა, ყოვლადწმინდა სამების პატივით: სამას თვრამეტნი ნიკეას, ას ორმოცდაათნი კონსტანტინეპოლს და ორასნი ეფესოს. ამაზე მეტი სარწმუნოების საზღვარი ჩვენსა და თქვენს მამებსა და მოძღვრებს არ შეუწყნარებიათ და არც შევიწყნარებთ. ხოლო ვინც იწყნარებს და სურს შეუერიოს მათი მოძღვრების სარწმუნოების წმიდასა და უბიწო განსაზღვრებას მღვრიე მაცთურება, უწყოდეს, რომ უცხოა და განშორებული მართლმადიდებელი სარწმუნოებისაგან, რადგან სარწმუნოებით ვსწავლობთ ღმრთის სათნოდ ყოფნას. რადგან აღსასრულის ჟამსა ვართ, ნურავინ დაექვდება, რომ ჭერ არეულობა იქნება. ნეტარი მოციქული გვასწავლის და ამისთვის თვითვე შესაფერისად პასუხობენ: «დადაცათუ ჩუენ, გინა თუ ანგელოზი ზეცით გახარებდეს თქუენ გარეშე მისსა, რომელი-იგი გახარე თქუენ, შეჩუენებულ იყავნ»¹. მთელ ქვეყანაზე მართლმადიდებელთა ეკლესიებში სახარების წაკითხვის შემდეგ, ნიკეას რომ განისაზღვრა, იმ მრწამს ვამბობთ და არა ქალკედონის კრების გამობას. მაშ თუ ასეა, ნუ დავარღვევთ ჩვენი სარწმუნოების მაგარ ზღუდეს, რადგან:

¹ გალატელთა 1, 8.

րենի, հարցէ զնա աւձ՝ գիրն բողոքէ. և որ զլէ զվէմ, այսինքն զճշմարտութիւն ճշմարիտ հաւատոյ, զանձն իւր կորուսանէ: Արդ պարտ է պատուականութեանդ ձերում՝ նախանձաւոր լինել ճշմարիտ հաւատոյ հարցն, որ սքանչելեալք և աստուածաշնորհ պարզեալք առատացաւ յաշխարհիս մերում: Եթէ [է] ինչ երկբայութիւն ի միտս ձեր, և կամիք զփորձ առնուլ յաղաղս այդորիկ, գրեցէ՛ք առ միաբան փառաւորեալ իշխանս աշխարհիս մեր. որ գամք այդր. և որպէս ի հեռաստանէ թղթոյս պատգամաւ, նոյնպէս յանդիմանական վկայութեամբ գրոց սրբոց յայտնի առնեմ զճշմարտութիւն բանիցս: Ողջ լերու՛ք:

Գ Լ ու խ Ի Գ

ԹՈՒՂԹ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՔԵՐԹՈՂԻ ԱՌ ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Ի ԽՆԴՐՈՅ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Փառաւորելոյ տեսառն Պետրոսի Աստուածաշնորհ պատուաւք պայծառացելոյ, ի Վրթանիսէ և ի միաբան սուրբ եկեղեցւոյ պաշտանէիցս՝ Տերամբ ողջոյն:

Գրէ երանելի առաքեալն Պաւղոս, որ հանդերձեալն էր լիբնւոց, թէ հերձուածք լինելոց են ի ձեղ. և որ ընտիրքն են՝ երկեսցին: Լուաք յաղաղս պատուականութեան քո, եթէ նախանձաւոր ես և սիրող ճշմարիտ հաւատոյ: Զի որպէս յառաջագոյն երանելի հայրապետն մեր Մովսէս գրեաց յաշխարհդ՝ հեռանալ ի խոժիկ եպիսկոպոսիդ խաբէութեանց, և այժմ առաւելագոյն ևս պարտիմք փախչել յանաւթէն ժողովոյն Քաղկեդոնի հայնոյութեանց. զի հաւասար հրէութեանցն է. զոր համբաւ չսխորժելի այժմ հնաս մեղ լսել, եթէ յաշխարհիդ ձերում մեծարանս մատուցանեն անարժան ժողովոյն այնմիկ: Վասնորոյ եպիսկոպոս մի յաշխարհիդ գնացեալ է փախստական գղաուն և զանյիշելի վիրութիւն ժողովոյն այնորիկ ճանաչելով: Արդ թուղթ արարաք վասն դորին իրաց առ կաթուղիկոսդ և առ իշխանսդ. զի նորոգածեութիւն հաւատոյ մի՛ եղիցի ի մէջ երկուց աշխարհացս, այլ կացցէ մնացէ՛ զոր ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի հաստատեաց բազում սքանչելագործութեամբ Տէր Աստուած: Եւ զու առաւելագոյն խաղաղութեան պատճառ լե՛ր. զի ստութիւն կորիցէ, և ճշմարտութիւնն հաստատեացի. և եպիսկոպոսն ի տեղի իւր դարձցի: Զի եթէ այդ այդպէս ոչ լինի, լաւիտեանական թշնամիք մնամք ի վերայ աշխար-

ვინც არღვევს, მშობლიურ ზღუდეს, «უკბინოს მას გველმანა»¹ ლაღებებს [წმიდა] წერილი; «რომელი აგორვებდეს ლოდსა (ესე იგი ქეშმარიტი სარწმუნოების სიმტკიცეს), თავი თვხი წარწყმიდოს»². ხოლო თქვენი პატიოსნება ქომაგი უნდა იყოს მამათა ქეშმარიტი სარწმუნოებისა, რომელმაც საკვირველებით და ღმრთივმომადლებული ნიჭით ფესვი გაიდგა ჩვენს ქვეყანაში. თუ გულში რაიმე ეჭვი გაქვთ და გსურთ გამოიკვლიოთ, მოსწერეთ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს ერთად, რომ წამოვიდეთ მანდ და როგორც შორიდან წერილის მცნებით, ასევე წმიდა წერილის პირისპირ მოწმობით, ჩვენი სიტყვების ქეშმარიტება ცხადვყოთ. იყავით მრთელად.

თავი 23

პრთანეს ჰერდოლის ეპისტოლე კებრე ეპისკოპოსს,
როსე ეპისკოპოსის თხოვნით

ღმრთივმომადლებული პატივით გაბრწყინებულ დიდებულ უფალს პეტრეს, ვრთანესისა და ერთობილ წმიდა ეკლესიის მსახურთაგან უფლისმიერი მოკითხვა.

წერს ნეტარი პავლე მოციქული [იმას], რაც მოსახდენია: «რამეთუ წვალებანიცა ყოფად არიან თქუენ შორის, რაჟთა რჩეულნი იგი თქუენ შორის გამოჩნდენ»³. გვესმა შენი პატიოსნების შესახებ, რომ ქეშმარიტი სარწმუნოების მოშურნე და მოყვარული ხარ. როგორც უწინ მოსწერა ჩვენმა მამამთავარმა მოსემ მაგ ქვეყანას, განეშორეთ მაგ ხუეიკი ეპისკოპოსის სიცრუესო, ეხლა უფრო მეტად გემართებს ლტოლვა უსჯულო ქალკედონის კრების გამობისაგან, რადგან ურიობის თანასწორია. სასმენად უსიამოვნო ამბავმა მოაღწია ჩვენამდე, რომ თქვენს ქვეყანაში განადიდებენ უღირს ქალკედონის კრებას, რის გამოც ერთი ეპისკოპოსი მაგ ქვეყნიდან ლტოლვილი წავიდა, შეიტყო რა იმ კრების მწარე და მოუხსენებელი მწყლულება. ეხლა მაგ საქმეთა გამო მივწერეთ მაგ კათალიკოსსა და მთავრებს, რომ არ იყოს ახალსახიობა სარწმუნოებისა ჩვენ ორ ქვეყანას შორის, არამედ იყოს [და] დარჩეს ის, რაც მრავალი სასწაულმოქმედებით დაამტკიცა უფალმა ღმერთმა წმიდა გრიგორის ხელით. შენ კი უფრო მეტად მშვიდობის მიზეზი იყავ, რათა სიცრუე მოისპოს, ქეშმარიტება დამყარდეს და ის ეპისკოპოსი თავის ადგილზე დაბრუნდეს. ხოლო თუ ეს ასე არ იქნება, საუკუნო მტერი დავრჩებით მაგ ქვეყნისა. თუ ამ წერი-

¹ ეკლესიასტე 10, 8. ² ივანე 26, 27. ³ კორინთელთა 11, 19.

հիդ: Եւ կթէ ի ձեռն գրեկիացս հակառակութիւնն չխառնայ, գրէք առ իշխանս աշխարհիս մերոյ, որ զմեզ այլքր առաքին. և այն լինի՝ որպէս Աստուած կամի: Ողջ լի՛ր:

Գ Լ ւ խ Ի Դ

Թէ Է՛ր ՎԱՍՆ ՈՉ ԳՏԱԻ ԳՐԵԱԼ Ի ԳԻՐՄ ԹՂԹՈՅՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՈՐ ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ՝ ԵՒ ԱՌ ԻՇԽԱՆՍ ԱՇԽԱՐՀԻՆ՝ ԵՒ ԱՌ ՊԵՏՐՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ, ՋՈՐ Ի ԽՆԴՐՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԳՐԵԱՑ

Թղթոցս այսոցիկ՝ որ գրեցան ի Վրթանիսէ առ Կիւրոն և առ իշխանս աշխարհին, և առ Պետրոս ի խնդրոյ եպիսկոպոսին Մովսիսի՝ պատասխանի ոչ գտաք գրեալ ի Գիրս թղթոցն, ոչ ի կարգի, և ոչ յայլում տեղւոջ, նաև ոչ այլ ուրեք կարացաք Կասնել, Բայց սակաւուց այլ ընդ այլոյ իմն և արհամարհանաւք գրեալ, զոր գրէ Մովսէս չերկրորդ թղթի իւրում առ Վրթանէս՝ որ զինի այսոցիկ. զոր ապա ընթեռնուս չիւրում տեղւոջ: Զթուղթն՝ ասէ՝ զոր գրեցէքն առ կաթուղիկոսն անուն՝ և առ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս՝ զոր ինչպիսիցի ի ձէնջ, տարեալ մանկանս իմոյ, եկն և պատմեաց թէ՝ ոչ ոք իշխակաց յանդիման տանել զթուղթն: Բայց ապա լորժամ տարան, և նզովէր և թշնամանէր զՀայաստանէայսս: Եւ դարձեալ, թէ ետու. բերել զսակաւուց արարեալ պատասխանին. հրամայեցէ՛ք ընթեռնուլ: Եւ դարձեալ Վրթանէս սակաւ բանիւ չիշէ չիւրում թղթին՝ որ առ Մովսէս. ծանեալ՝ ասէ՝ զպատճառ թղթին՝ պատասխանի ինձ առնելով, և զայն ազատ ոմանց. և զայն նշան՝ ստին՝ աւրինակ ցաւածոյ և հիւանդի ի թուղթս իւրեանց Մովսէս և Վրթանէս: Արդ թուի ինձ ոչ արժանի և պատշաճ համարեալ զանարժան և զանընդունակ նոցա պատասխանիսն գրել ի Գիրս թղթոցն. և վասն այնորիկ անգիւտ և անգիր կող ի մէնջ. նաև անյիշատակ և անյիշելի նոցա և մեզ: Բայց կարծեմ՝ ի Կիւրոնէ լեալ այն ամենայն՝ որպէս եղևն իսկ. զի ոչ միայն զիւրն և զիշխանացն խափանեալ պատասխանի, այլև զՊետրոսին. զի նա նախանձախնդիր էր աստուածային պատուիրանին, և ջատագով ուղղափառ հաւատոյ, և հաւատարիմ մերոյ կողմանս. թէպիտե ինքն ի նոցանէ էր ազգաւ և աշխարհաւ. զոր և գովութիւն գրէ նմա Վրթանէս ի թղթի անդ իւրում առ նա, եթէ նախանձտուր ես՝ ասէ, և սիրող ճշմարիտ հաւատոյ: Եւ դարձեալ ամբաստանութիւն գրէ զաշխարհէն. եթէ լուր եհաս մեզ, եթէ յաշխարհիդ ձերում մեծա-

ლებით ცილობა [არ] აღიფხვრება, მოსწერეთ ჩვენი ქვეყნის მთავრებს, რომ ჩვენ მანდ გამოგვაგზავნონ და იყო'ს ისე, როგორც ღმერთსა სურს. მრთელად იყავ!

თ ა ვ ი 24

თუ რატომ არ აღმოჩნდა «ეპისტოლეთა წიგნში» პასუხი იმ წერილისა, რომელიც მისწერა ვრთანესმა კირონს, იმ ქვეყნის მთავართ და პეტრე ეპისკოპოსს მოსე ეპისკოპოსის თხოვნით, ვერ ვიპოვეთ «ეპისტოლეთა წიგნში» დაწერილი, ვერც რიგზე, ვერც სხვა ადგილას და ვერც სხვაგან სადმე შევძელით პოვნა. მაგრამ სხვადასხვა, მცირედი რამ, შეურაცხყოფით ნაწერი, [ვნახეთ] მოსეს მეორე ეპისტოლეში ვრთანესისადმი, რომელიც ამის შემდეგაა [და] ეხლა თავის ადგილას წაიკითხავ. „წერილიო, — ამბობს, — რომელიც მისწერეთ კათალიკოსად წოდებულს, იმ ქვეყნის მთავრებსა და პეტრეს, რომელიც თქვენგან ვითხოვე, გვატანე ჩემ მსახურს. დაბრუნდა და მაუწყა, რომ ვერავინ გაბედაო წერილის წარდგენა. მაგრამ როცა მიუტანეს, წყევლიდა და აგინებდა სომხეთსო. შემდეგ, გამოვატანე მცირე საპასუხო [ეპისტოლე] და ინებეთო წაიკითხა“. შემდეგ ვრთანესი მოკლედ იხსენებს თავის წერილში მოსესადმი: „შევიტყვეო, — ამბობს, — მიზეზი ეპისტოლესი; პასუხი რომ მომცა, ზოგიერთმა აზნაურმა, ისიც ნიშანია, მაგალითია, ტკივილისა და სნეულებისაო“, — ამბობენ თავიანთ წერილებში მოსე და ვრთანესი. მე მგონია, რომ უღირსად და შეუფერებლად მიიჩნიეს მათი უღირსი და შეუწყნარებელი პასუხის დაწერა «ეპისტოლეთა წიგნში», ამიტომაც ვერ ვიპოვეთ და ვერ დავწერეთ ჩვენც, ჩვენგანაც, აგრეთვე, მოუხსენებელი და არმოსახსენებელი. მაგრამ ვფიქრობ, კირონისგან იქმნა ეს ყოველივე, როგორც მოხდა კიდეც, რადგან არათუ მხოლოდ თვითონ [არ დაწერა] და მთავრებს' დაუშალა პასუხის [გაცემა], არამედ პეტრესაც, რადგან იგი მოშურნე იყო საღმრთო მცნების, დამცველი მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა და სარწმუნო ჩვენი მხარისა (თუძეცადა თვითონ ტომით და ქვეყნით მათთაგანი იყო), რასაც ქებით წერს ვრთანესი მისდამი წერილში: „მოშურნე ხარ და მოყვარული ქვემარტი სარწმუნოებისაო“. შემდეგ ამხილებს იმ ქვეყანას და წერს, რომ ამ-

րանս մատուցանին ժողովոյն Քաղկեդոնի. զոր մի՛ կղիցի նորո-
գածակութիւն ի մէջ երկուց աջխարհաց մեր և ձկու: Բայց զպատ-
ճառն ստուգիւ ոչ գիտնմք, կթէ զի՞նչ և կամ է՞ր վասն ոչ գրե-
աց Պետրոս պաասախանի թղթոյն Վրթանիսի՝ որ առ նա: Թէ-
պէտ և կարծեաւք զԿիւրոնէ ասացաք, բայց կարծեմ թէ ոչ բնաւ
գտաւ գրեալ պիտանի ինչ մեկ. քանզի արգելան գրել սակս ստա-
հակութեան իւրեանց և ապստամբութեան, բայց աչնմ անպիտան
և անմիտ պատասխանուչն՝ որ ի սակաւուց ինչ յիշատակէ Վրթա-
նէս և Մովսէս սակաւ րանիւք և թուղթսն լուրեանց՝ որ առ միմե-
անս: Արդ իբրև տարեալ եղև ի մանկանէն Մովսիսի թուղթքն Վրթա-
նիսի՝ որ առ Կիւրոն, և առ իշխանս աջխարհին, և առ Պետրոս՝
ի կասկածի եղեալ Կիւրոն սակս Մովսիսի, թէ գուցէ բարեխաւ-
սութիւն իցէ վասն նորա, միանգամայն և յաղաղս հաւաստոյ ինչ
խրատ և մեղադրանք իցեն, որպէս և էր իսկ: Ի բարկութենէ
բնութեանն և ի սաստկութենէ սրտին՝ իբր արբեալ իմն ժայտքե-
ալ ի յալլախելս, կամ թէ շռայլեալ իմն և մոմիկեալ մտաւք մըռ-
մոնեալ և մոզգայլեալ մոնչիս սպառնայր՝ ասէ՛ և մրտտեալ և
մրջոտեալ էր երեսաւք. և անգուն բերանով և լեզուաւ նենգաւոր
խաւսէր և ասէր, զայս թուղթ յերուսաղէմ առ հայրապետ քա-
ղաքին տամ տանել, պատասխանի նա առնէ: Եւ աչնպէս յառեալ
և ընդ խոր գնայր և ընդ խաւար խաւսէր: Վասնզի խաւարեալ էր
ալին հոգւոյն, մթացեալ միտք մարմնոյն, թողեալ զԱստուած՝ ի
մարդիկ ապաւինիւր ի թագաւորն Հռոմոց և ի հայրապետն Երու-
սաղէմի. անդ ասաց, թէ փառաւորեսցէ Աստուած զարքայ, զի
նա փառաւորեաց. և սոսո՛ կթէ՛ զայս յերուսաղէմ առ հայրա-
պետ քաղաքին տամ տանել, պատասխանի նա առնէ: Եւ զայս
ոչ Կիւրոն միայն սպառնայր և ասէր՝ այլ և ամենայն մերձակայքն
և եպիսկոպոսք, և քահանայք, և իշխանք, և շինականք, նախա-
րարք, և խորհրդականք ի մի և ի նոյն միտս վաստակ բորբոքե-
ցան բարկութեամբ. և առհասարակ ամենեքեան խռովեցան սա-
սանեցան որպէս արբեալք, և ամենայն իմաստութիւն նոցա
ընկաւ. զոր մարդարէն եղկելով ասէր, վա՛յ ձեզ՝ որ արբեալք էք
և ոչ ի գինուոյ:

Գ Լ ու խ Ի Ե

ԹՈՒՂԹ ԵՐՐՈՐԴ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԱՌ ՎՐԹԱՆԷՍ
ՔԵՐԹՈՂՆ

Սրբասիրի տեառն Վրթանիսի ի Մովսիսէ անարժանէ Տերամբ
ողջոյն:

ბავშა მოაწია ჩვენამდე, თქვენს ქვეყანაში ქალკედონის კრებას განადიდებენო; რომ ნუ იქნება ახალსახიობა ჩვენსა და თქვენს ორ ქვეყანას შორისო“. მაგრამ ქეშმარიტი მიზეზი, თუ რატომ, ან რისთვის, არ მისწერა პეტრემ პასუხი ვრთანესს მისდამი წერილზე, არ ვიცით. თუმცაღა ეჭვით კირონზე ვთქვი, მაგრამ ვგონებ სრულიად არ აღმოჩნდა ჩვენთვის სასარგებლო რამ დაწერილი, რადგან უშლიდნენ მათი ურცხვობისა და განდგომის შესახებ მოწერას, თუ არა უხამსი და უგუნური პასუხის [გაცემას], რასაც მოკლედ იხსენიებენ ვრთანესი და მოსე რამდენიმე სიტყვით თავიანთ წერილებში ურთიერთისადმი. როდესაც მიიტანა მოსეს მსახურმა ვრთანესის წერილები კირონისა, იმ ქვეყნის მთავრებისა და პეტრესადმი, იეჰვიანა კირონმა მოსეს გამო, რომ ეგების მის შესაწევნად და აგრეთვე სარწმუნოების შესახებ რაიმე დარგება და ბრალდება იყოსო მათში, როგორც იყო კიდევ. ბუნებით მრცხანებისა და გულფიცხელობისაგან, როგორც მთვრალი გონიმიხდილი არწყევდა, ან როგორც უნამუსო ვინმე დაბნელებული გონებით ბრდღვინავდა, იცეცხლებოდა, ღრიალებდა და იმუქრებოდა; პირშავი, დაუხშავი პირით და ცბიერი ენით ლაპარაკობდა და ამბობდა: „ამ წერილს იერუსალემს, ქალაქის მამამთავართან გავაგზავნი, პასუხს ის გასცემსო“. ასე გაემართა უფსკრულისაყენ და სიბნელეში ლაპარაკობდა, რადგან დაბნელებოდა თვალი სულისა, დაბუნდებოდა გონება გვამისა, მიეტოვებინა ღმერთი და მინდობოდა კაცთ — ბერძენთა მეფესა და იერუსალემის მამამთავარს. იქ თქვა, რომ ღმერთმა აღიღოს მეფე, რადგან მან განმადიდაო, და აქ — ამას იერუსალემს ქალაქის მამამთავართან გავაგზავნი, პასუხს ის გასცემსო. ამას მხოლოდ კირონი კი არ იმუქრებოდა, არამედ ყველა მის ახლომდგომი ეპისკოპოსი, მღვდელი, მთავარი, მდაბიური, ერისთავი და მზრახველიც ერთი და იმავე აზრით აენთო და აღეგზნო მრცხანებით და საზოგადოდ ყველა აღმფოთდა, შეირყა ვითარცა მთვრალი და მთელი მათი სიბრძნე შთაინთქა; რის შესახებაც სიბრალულით ამბობდა წინასწარმეტყველი: „ვაი თქვენ, რომელნი მთვრალნი ხართ არა ღვინით“¹.

თ ა ვ ი 25

მოსა ეპისკოპოსის მისამე ეპისტოლე ვრთანესს
ქერდოლს

სიწმიდისმოყვარე უფალ ვრთანესს უღირსი მოსესგან უფლის-
მიერი მოკითხვა.

¹ შტრ. ესაია 51, 21.

Զթուղթս զոր զրկցէք առ կաթուղիկոսն անուանեալ, և առ այլ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս. զոր խնդրեցի ի ձերմէ սրբութենէդ, ետու տանել մանկան իմոյ և այժմ հին. բայց յաշխատութիւնէն առ ձեզ չկարաց դալ և զրոյց տալ, թէ ո՞րպէս յանդիման ոք չիշխեաց տանել զթուղթն կաթուղիկոս անուան: Ապա թէպէտ ի վերջոյ տարան. ընթեռնուլ թղթոյն՝ ասէ՝ ի սաստիկ բարկութիւն շարժեալ՝ զայրացեալ սրտիւ՝ և հղծեալ դունով՝ զաւրէն ցաւածոյ նզովէր և թշնամանէր, ասէ, զՀայաստանեայս. և թղթոյն պատասխանի ոչ ինքն արար և ոչ այլում հտ առնել: Զայս յերուսաղէմ առ հայրապետն քաղաքին տամ սանել, ասէ, պատասխանինս առնէ: Բայց սակաւուց՝ որոց արարեալ է պատասխանի, ետու բերել առ տէրդ. հրամայեցէք ընթեռնուլ և մեղ ծանուցէ՛ք զինչ գրեալ է: Զձեզ յարածամ յաշխատութիւն պահեցի Աստուած եղիցի վարձահատոյց: Բայց ձանձրանալք մի՛. սողաչեմ որով և աւրինակաւ յանձին լիցի ձեզ մոլորեալ աշխարհն և անձն իմ տառապեալ. և ի ձեռն գրոյ վերստին հաստատեա՛ց զմեզ: Ողջ լե՛ր ի Տէր:

Գ Լ ու ի Ի Զ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
Ի ՎՐԹԱՆԻՍԷ ՔԵՐԹՈՂԷ

Ձողջոյն սրբութեան ձերոյ լուսք, և ուրախ հղէ: Ծանեայ և զպատճառ թղթոյն պատասխանի ինձ [չ]առնելով. և զոր արարեալ իսկ են առ իս յազատ ոմանց արանց, այնպէս է՝ որք ի հիււանդութեան ինչ անկեալ՝ ոչ դիտեն զինչ խաւսին. առնն, մեք և զայս ունիմք հաւատ և զայդ, աւրինաց և աստ հաղորդ հմք և անդր. Մովսիսի թէ կամք են՝ եկեսցէ, կաթուղիկոսիս հնազանդ լիցի. զի քան զայդ հաճոյ այս է, և զլուր սեղի կալցէ: Արդ աւելորդ համարիմ ես ասել ինչ. այս ամենայն Աստուծոյ զաւրութեանն պահեցի: Բայց յաղազս զաշխարհս մեր նզովելոյ և թշնամանելոյ՝ որպէս և այլ կորստեան՝ և աստուածառաք բարկութեանն ասպնջական կողն: Նմանապէս և զայն յանդրնութիւն արարին, անբժշկիլի վերս անձանց իւրեանց առնելով, և զինքեանս ինքեանք խոցոտելով. մեք հեռի եմք յայնմ անյօժից: Այլ դու, տէր, աղաթեա՛. ի ժամս պնդեալ են Առաջնորդ կարգել, եթէ զայս զործ աւգնէ ի կատարումն տանել Տէր Աստուած մեր. ապա գի-

წერილი რომ მოსწერეთ კათალიკოსად წოდებულს, იმ ქვეყნის სხვა მთავრებსა და პეტრეს, რომელიც ვითხოვე თქვენი სიწმიდისაგან, გავატანე ჩემს ბიჭს და ეხლა მოვიდა, მაგრამ დაღლოლობის გამო თქვენთან ვერ შეძლო წამოსვლა და მოთხრობა, თუ როგორ ვერავენ გაბედა წერილის მირთმევა პირადად კათალიკოსად წოდებულისთვის. შემდეგ თუმცადა ბოლოს მიუტანეს, [მაგრამ] წერილის კითხვისას აღშფოთდა [და] სასტიკი რისხვისაგან ანთებული გულით, ფერშეცვლილი სნეულივით წყევლიდა და ავიწყებდა სიმბეჭეტსო. წერილის პასუხი არც თვითონ დაწერა და არც სხვას დააწერინა. ამას იერუსალემში ქალაქის მამამთავარსაჲნ ვავაგზაენი, პასუხს ის გასცემსო. მაგრამ ზოგიერთმა რომ პასუხი მოგწერათ, გამოვატანე თქვენთან, უფალო, ინებეთ წაკითხვა და ჩვენ გვაცნობეთ რა წერია. თქვენ ნიადაგ რომ ირჩებით, ღმერთმა გადაგიხადოთ. მაგრამ ნუ დაიზარებთ, გვეედრებით, რა საზრუაოც კი იქნება, რომ მოგენდოს თქვენ ის შემეცლარი ქვეყანა და ჩემი უბადრუკი თავი და წერილით განგვამტკიცე კვლავ ჩვენ. იყავით მრთელად უფლისა მიერ.

თ ა ვ ი 26

მრთანს ქარლოლის პასუხი მოსე ეპისკოპოსის
მესამე ეპისტოლეჲჲ

თქვენი სიწმიდის სიმართლე შევიტყვეთ და გავიხარე. წერილზე პასუხი რომ არ გამცეს, იმის მიზეზიც გავიგე, ზოგიერთმა აზნაურთაგანმა კი პასუხი რომ მომწერა ისეთია, როგორც სნეულებაში ჩავარდნილებმა რომ არ იციან, რას ლაპარაკობენ. ამბობენ: „ჩვენ ეს სარწმუნოებაცა გვაქვს და ეგეც. სჯულს აქაც ვეზიარებით და მანდაც. მოსეს თუ უნდა მოვიდეს, ჩვენ კათალიკოსს დაემორჩილოს, რადგან ეგ უფრო სასიამოვნოა, და თავისი ადგილი დაიკავოსო“. ზედმეტად ვთვლი მე რაიმეს თქმას, ეს ყოველივე ღმრთის ძალას შეენახოს. მაგრამ ჩვენი ქვეყნის დაწყევლისა და გინების გამო, [იხევე], როგორც სხვა [ასეთის გამო], წარწყმედისა და ღმრთივმოვლენილი რისხვის მასპინძელნი შეიქმნენ. ამის მსგავსადვე ის თავხედობაც ჩაიდინეს, თავის თავს განუკურნებელი წყლული მიაცენეს და თვითონ დაიწყულეს თავი. ჩვენ შორსა ვართ ამ წყევლისგან. ხოლო შენ, უფალო, ილოცე, [რადგან] ეხლა, როცა ისწრაფვიან წინამძღვრის განწესებას, თუ კი ამ საქმეში შეგვეწევა და ბოლოს გავვატანინებ ჩვენ უფალი ღმერთი, ვუწყით, აღსრულ-

տեմք, հիթէ ձեր կամք արայէս կատարին՝ որպէս Աստուծոյ ողորմութեանն թուի: Ողջ լե՛ր Տէր իմ:

Գ Լ ու իս ԻԷ

ՈՐ ԻՆՁ ԶԿՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ԹՂԹԻՆ ՄՈՎՍԻՍԻ, ԵՒ ՎԱՍՆ ՏԵԱՌՆ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ, ՈՐ ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԷՐ ԳԱԼ ՅԱԹՈՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ: ԵՒ ՀԱՅ ՅՈՒՄՆ ՄՈՎՍԻՍԻ Ի ՎՐԹԱՆԻՍԷՎ՝ ՎԵՐՍՏԻՆ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՅ Ի ՀԱՒԱՏՍ, ԵՒ ՈՐ ԻՆՁ ՊԱՏՃԱՌՆ ԷՐ

Եւ դայս այսպէս կարդեալ՝ կատարեցից կարճ ի կարճոյ՝ դիւաւորելով՝ որ ինչ Վրթանիսի առ Մովսէս: Ձի գրէ առ նա զպատասխանի երրորդ թղթի նորա, և որ ինչ յանընդունակ թուղթըն ազատորեցոյն. և հիթէ ի մատոյ յաւուրս կաթողիկոս նստի: Եւ դարձեալ եթէ զինի պատասխանուոյն և այլ ևս թուղթ հաւատոյ հաստատութեան գրէ՝ որ ինչ ի ժամանակս Ջինոնի և Անաստասայ ուղղափառ թապաւորացն:

Գ Լ ու իս ԻԸ

ԹՈՒՂԹ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՔԵՐԹՈՂԻ ԱՌ ՄՈՎՍԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ՅՈՒՐՏԱԻԱՅ, ՈՐ Է ԱՅԺՄ ԳԱԶԵՆՔ, ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՒԱՏՈՅ ԵՒ ՎԵՐՍՏԻՆ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՅ

Ջգիր քո հնկալաց տէր իմ, և զպատճառ խնդրոյն ընթերցասէր ուղղափառ պատուականութեանդ յազաբս վերստին հաստատելոյ աւտարացուցանող և կորստական անաւրէն ժողովոյն Քաղկեդոնի, զոր եբարձ ի միջոյ բարեպաշտն Ջինոն՝ միւսուրիչ թըղթովն, և յետ նորա ի նորին սահմանի նախանձաւոր եղեալ ցանկալին հրեշտակաց և մարդկան Անաստաս: Արդ այսպէս ունի պատմութիւնս այսորիկ պատճառ: Քանզի յետ փոխելոյ յանարտ և յաստուածահաճոյ կինաց պանդխտութեանս այսորիկ երանելոյ քաջանունն Անաստասայ, Յուստին անուն կալաւ զյաջորդութիւն իշխանութեանն, այր ժանտ և անաւրէն, որ վարժեալ էր աղանդոյն Նեստորի, և զանդեալ և հաստատեալ ի նմին: Սորա թագաւորեցելոյ ըստ յանդգնութեան անձին և կանխապատրաստ եղելոյ մահացան խորհրդոյն՝ սկիզբն արար թշնամանել հերետիկոս կոչելով՝ զբարեպաշտ և զլուսադարայէր թագաւորս զՋինոն և զԱնաստաս, և զեղծեալ ի նոցանէ զտոմարն Լևոնի և զժողովն

დება თქვენი სტრუქტურები ისე, როგორც მიაჩნია ღმრთის მოწყა-
ლებას. ჩრთელად იყავ, უფალო ჩემო.

თავი 27

რაც [მოხდა] მოსეს მისამე წარიღის უმადებ; უფალი
აბრაამის უმსახებ, რომელიც გამაადებული იყო მამა-
მთავრობის საუღრის დასაბამებლად; ვადრება მოსესი
ვრთანესისაგან, რომ უფრო განმტკიცდეს სარწმუნობა-
ნი და სხვა

ეს ასე რომ გააწყვე და დავალაგე, დავასრულე ძლიერ მოკ-
ლედ [ის], რაც ვრთანესს [მეწერა] მოსესადმი. წერს მას პა-
სუხს მესამე ეპისტოლეზე ანაჟურთა შეუწყნარებელი წერილის
შესახებ და რომ მახლობელ დღეებში კათალიკოსი დაჯდებაო. პა-
სუხის შემდეგ წერს სხვა ეპისტოლესაც მართლმადიდებელ მე-
ფეთა ზენონისა და ანასტასის დროს სარწმუნოების დამტკიცების
შესახებ.

თავი 28

ვრთანეს ჰეროდოსის ეპისტოლე სარწმუნოებისა და
კვლავ განმტკიცების უმსახებ მოსე ცურტავის (რომე-
ლიც ეხლა გაჩინია) ეპისკოპოსისადმი

შენი კითხვისმოყვარე და მართლმადიდებელ პატრონების
წერილი და თხოვნა მივიღე, უფალო ჩემო, [გაუწყოთ იმის] შე-
სახებ, ხელახლა [როგორ] დაემტკიცა მწვალებელი და წარმწყმე-
ლი უსჯულო ქალკედონის კრება, რომელიც აღმოფხვრა კეთილ-
მანაჟურმა ზენონმა შემაერთებელი წერილით და ამის შემდეგ იმ
განაზღვრების ქომაგმა ანგელოზთა და კაცთა საწადელმა ანას-
ტასიმ. ასეთი აქვს ამ ისტორიას მიზეზნი: უბიწო და ღმრთის
სათნო ცხოვრებისაგან ნეტარისა და ფრიად განთქმული ანასტასის
მიცვალების შემდეგ ხელმწიფობა დაიმკვიდრა ცბიერმა და უსჯუ-
ლო კაცმა იუსტინედ წოდებულმა, რომელიც ნესტორის წვალებით
განსწავლული, მისგან შებილწული და განმტკიცებული იყო.
როცა გამეფდა, თავხედურად და სიკვდილისმთესველი ზრახვის
წინასწარგანმზადებით, იწყო გინება და ერეტკოსებს უძახდა
კეთილმსახურ და მშვიდობისმოყვარე მეფეებს — ზენონსა და ანას-
ტასის. უბრძანა ენციკლიკური ეპისტოლეთი გაროზ და უწყალო

Քաղկեդոնի, հրաման տայր շրջարերուկան թղթովք գոռողասաստ և անխիղճ իշխանաց անդէն հաստատել. և եթէ որ համարձակեսցի ընդ դէմ կալ թագաւորին հրամանաց, սրով սպառել և պէս պէս տանջանաւք: Յայնժամ եկեղեցիք ամենայն արեամբ լինէին շաղախեալք, և մետաղք, և բանտք, և զանազան հնարիւր տանջանք, և կղզիք կապանաւորաւք լցեալք, զի քաջ հովիւք զմեռանեին լաւ համարէին՝ և անարատութեամբ առ Քրիստոս ժամանել, քան թէ կալ անաւրէն վարդապետութեամբ ամբարիշտ ժողովոյն Քաղկեդոնի: Իսկ անաւրէն վիրագին զաղանդին միտողս և աշակերտս՝ և որք զանցաւոր պատուոյս քան զմշտնջենաւորին կամեցեալք ընտրել զփառս եպիսկոպոսք կարգեալ քաղաքաց քաղաքաց՝ հաստատեաց զժողովոյն խորհուրդ: Աստանաւր էր ինչ յիշատակի արժանի, բայց յայլում ժամու պահեսցի: Քանզի բազում խռովութիւնք եղեալ ի ժողովրդականաց յաղագս շրնդունելոյ զհերձուածող եպիսկոպոսունս. արդ սուղ ինչ ժամանակ կալեալ զթագաւորութիւն Յուստինի՝ վախճանի ի ծանր ախտից հարուածովք: Եւ թագաւորէ Յուստինոս յետ նորա. և աղմուկ հակառակութեան ժողովոյն Քաղկեդոնի տակաւին ևս հնչէր և ի նորա ժամանակս: Իսկ յաւուր միում խորհուրդ արարեալ ընդ ոմանս ի մեծամեծացն յաղագս սպանման ուղղափառ եպիսկոպոսացն և հալածանաց, եթէ զոր արար թագաւորն զխռովութիւնս զայս ամենայն քաղաքաց, և այժմ ոչ է պարտ մեզ անտես առնել. և ոմանք յանդիմանակաց եղելոց՝ որք աղանդոյն այնր էին աշակերտք՝ ասեն ցթագաւորն, եթէ անհնարին է ոմեք ի մարդկանէ ասել զայդ. զի Սիմեոնի ձեռնարկեալ է և հանեալ սահմանադրութիւն: Ժողովոյն Քաղկեդոնի և ցարդ ևս պահի զգուշութեամբ ի ներքս ի տապանին սրբոյն Եւփիմեայ. ուր ժողովն իսկ եղև Քանզի Սիմեոնս այս եղեալ միայնակեաց Սնտիոք քաղաքի, հրաշալի, և հռչակաւոր, և ընտանի սրբոյ Հոգոյն շնորհաց. որպէս և զմի որ ի տեսանողաց և ոմն ի մատաւորաց նախանձաւոր եղեալ ուղղափառ հաւատոյ, ասէ ցթագաւորն, թէ երանելին Սիմեոնի ձեռնարկեալ և հաւանեալ է սահմանադրութեան հաւատոյ ժողովոյն Քաղկեդոնի, և կայ ի տապանի սրբոյն Եւփիմեայ: Ես դառն շարշարանաւք ընկալաց զգրաւումն կենաց իմոց քանզի այսպէս ունի պատմութիւն. լուռ լինելով հրամայէ ի միում աւուրց մակուկաշու ուղեգնացութեամբ ի Քաղկեդոն ելանել սակաւութեւ արամբք. և մտեալ ի վկայարանս սրբոյն Եւփիմեայ, ստիպէ զսպասաւորսն բանալ զտապան ոսկերացն պահարանի: Իսկ նա ասէ, ո՛վ դուք՝ որ զայդ համարձակիք գործել. զոր չէ ուրուք արա-

მთაერებს, რომ მაშინვე დამტკიცებინათ მათგან დარღვეული ლეონის ტომარი და ქალკედონის კრება, ხოლო თუ კი ვინმე გაბედავდა წინააღმდეგობა შეეშინებოდა ბრძანებას, მახვილითა და სხვადასხვა ტანჯვით ამოეწყვიტათ. მაშინ ყველა ეკლესია სისწლით შეიღება; ციხეები, საპყრობილეები, სხვადასხვა სახის სატანჯველები და კუნძულები პატიმრებით აივსო, რადგან მაშაყი მწყემსები არჩევდნენ სიკვდილსა და უბიწოებით ქრისტესთან მიწვევას, ვიდრე უსჯულო ქალკედონის კრების მოძღვრებით სიცოცხლეს. ზოლო უსჯულო მტერმა იმ მოძღვრების მომხრენი და მოწაფენი, რომელთაც საუკუნო დიდებას წარმავალი პატივი არჩიეს, ეპისკოპოსებად განაწესა სხვადასხვა ქალაქში და დამტკიცა იმ კრების გნჯრახვა. იყო [კიდევ] აქ მოხსენების ღირსი რამ, მაგრამ სხვა დროსთვის გადავდეთ. დიდი შფოთი ატყდა ერისკაცთა შორის იმ მწვალებელი ეპისკოპოსების შეუწყნარებლობის გამო. მცირე ყამს იმეფა იუსტინემ და აღესრულა მძიმე სენისგან. მის შემდეგ გამეფდა იუსტინი[ნი]ანე. მის დროს ქალკედონის კრების ცილობის შფოთი მცირედ-და ბგერდა. ერთ დღეს ზოგიერთ დიდებულთან ერთად განიზრახა მართლმადიდებელ ეპისკოპოსთა მოკლა და დევნა. მეფემ რომ ყოველ ქალაქში არეულობა ჰყო, ეხლაც არ შეიძლება უყურადღებოდ დავტოვოთ. ზოგმა წინამედგომელმა, რომელიც იმ წყალების მოწაფე იყო, უთხრა მეფეს, რომ შეუძლებელია კაცთაგანმა ვინმემ თქვას თითქოს სიპონმა ხელი დაუროთ და მოშალა (sic) ქალკედონის კრების განსაზღვრებაო. აქამდეც ფრთხილად ინახება წმიდა ეფემიას კიდობანში, [იქ] ზადაც კრებაც იყო. ვინაიდან ეს სიმეონი მარტომყოფი იყო ქალაქ ანტიოქიაში, საკვირველი, სახელგანთქმული და სახლეული სული წმიდის მადლისა, ერთი ვინმე მხილველთაგანი და მახლობელთაგანი ვითომ ქომაგი გახდა მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა [და] უთხრა მეფეს, რომ ნეტარ სიმეონს ხელი დაუროთაც და დამორჩილებია ქალკედონის კრების განსაზღვრებას და [იგი] წმიდა ეფემიას კიდობანში დევსო. მე მწარე ტანჯვით შევიწყნარო აღსასრული ჩემი ცხოვრებისა, რადგან ასეთია ისტორია. უბრძანა ერთ დღეს [მეფემ] ჩუმად, რომ მაკუთით წასულიყვნენ და ქალკედონში გამოჩენილიყვნენ რამდენიმე კაცით. როდესაც შევიდნენ წმიდა ეფემიას სამარტვილეში, აიძულეს მსახურნი, რომ გაეღოთ ძვლის საცავი კიდობანი. ხოლო მან თქვა: „ჰოი, თქვენ, რომელნიც ბედავთ ჩაიდინოთ ის, რაც კაცთაგან არავის უქმნია“. შეიტყო რა შესავალი თვითმპყრობელმა მეფემ, საჩქაროდ გახსნა იგი, გაშალა ქლამიდი და ბრძანა, რომ მასში ჩაა-

րեալ ի մարդկանէ: Եւ իմացեալ զմիտս ինքնակալ թագաւորին՝ վաղվաղակի բանայ. և սփռեալ զքաղամիտն՝ հրամայէ զնշխարս սրբոյն անդր հանել. և ասէ ցսպասաւորսն. այլ կա՞յ ինչ ի ներքս: Եւ նա ասէ, ոչ գոյ ամենևին: Եւ հայեցեալ թագաւորին՝ տեսանէր ինքն իսկ, զի ինչ ոչ գոյր. յոգւցց հանեալ ծեծէր զհակատն ասպաշաւելով և ողբալով զսուրբ և զերանելի հովիւան՝ որք յաղագս ուղղափառութեան և ճշմարիտ հաւատոյն հալածեցան և սպանան. և խորհուրդ արարեալ ընդ մեծամեծս իւր բառնալով ի միջոյ զնորոգածեութիւն հաւատոյ, զոր սահմանեալ ունէին թղթովն Քաղկեդոնի, և վաղընչուցն յառաքելոցն և ի սուրբ հարցն զքարոզեալն հաստատել: Եւ իսկոյն հասեալ նմա մահ դաւողական, որ բազմաց բան է, ի նմին մնաց յառաջագոյն գործեցեալն: Ողջ լե՛ր ի Տէր մեր:

Գ Լ Խ Ի Թ

ՈՐ ԻՆՉ ԶԿՆԻ ԹՂԹՈՑՆ ՎՐԹԱՆԻՍԻ՝ ԶՈՐ ԽՆԴՐԵԱՅ
ՄՈՎՍԷՍ Ի ԽՈՐԶՈՒՐԴ ԶԱԽԱՏՈՅ ԵՒ ՈՐ ԱՅԼՆ ԵՒՍ

Արդ զայսոսիկ պատմեալ նմա Վրթանիսի սակս խնրոյն՝ զոր յերրորդում իւրոյ թղթին՝ յաղագս հաւատոյ և վերստին հաստատելոյ զխախտեալն յանարէն ժողովոյն Քաղկեդոնի, զոր ի ձեռն բարեպաշտ թագաւորացն Զննոնի և Անաստասայ վերստին հաստատեցաւ, և որ զկնի այնորիկ և այլ որ վասն Կիրոնի և Վրաց, որ նախ քան զայսոսիկ և որ ի սոյնս կարգի պատմութեան յարմարեցան բանք: Եւ այլ ևս բազում բանիւք վարդապետութեան դաւրացուցանէր զնա: Դու՛ ասէ՛ մի՛ զարմանար, ով Տէր իմ, զի ի յետին ժամանակս հասեալ եմք, և պարտ է կատարել գրելոցն՝ որ ի Պաւղոսէ. զոր աստուածագոչ ձայնիւ աղաղակէ ամենայն ուրեք յամենայն տեղիս. եթէ ի ժամանակս յետին քակտեցին ոմանք ի հաւատոց: Եւ դարձեալ, եթէ յայտնելոց է մարդն անարէն, որդին կորցստեան՝ հակառակորդն հպարտացեալ: Եւ դարձեալ, եթէ արդէն իսկ նեռինք բազումք եկեալ են. և յայլում տեղուք, թէ հերձուածք շինելոց են ի ձեռ, և որ այլն ևս. և որ այլ ինչ սոցին նման բանք՝ յուշ առնէր նմա: Եւ այլ բազում բանիւք մխիթարէր զնա և զաւրացուցանէր, և թելադիր լինելով նմա. խոստանայր սատար լինելով նմա՝ մինչև ի վախճան գործոյն, և որ այլ ինչ բանք:

წყონ წმიდანის ნეშტი. ჰკითხა მსახურებს: „არის კიდევ რამე შიგ?“ მან უპასუხა: „სხვა არა არის რა სარტულებით“. მიმოიხედა მეფემ და დაინახა მხოლოდ თავისი თავი, რადგან სხვა არაფერი იყო. ამოიგმინა და იცემდა შუბლზე, ნანობდა და გოდებდა ჭეშმარიტ და ნეტარ მწყემსებს, რომლებიც მართლმადიდებლობისა და ჭეშმარიტი სარწმუნოების გამო იღვევნენ და დაიხოცნენ. ეთათბირა [მეფე] დიდებულებს, რომ აღმოფხვრან სარწმუნოების ახალსახიობა, რომელიც განსაზღვრული ჰქონდათ ქალკედონის კრების წერილით და აღრინდელ მოციქულთა და წმიდა მამათაგან ნაქადაგები დაამტკიცონ. მაშინ ეწია მას მზაკვრული სიკვდილი, როგორც მრავალნი ამბობენ, და ისევე დარჩა ადრე ნაქმნარი. იყავი მრთელად უფლისა მიერ.

თავი 29

რაც [მოხდა] ვრთანისის წერილის შემდეგ, რომელიც სთხოვა მოსამ სარწმუნოების განსასჯელად და სხვა

ხოლო ეს აუწყა მას ვრთანისმა იმ თხოვნის გამო, რომელიც მის მესამე წერილშია: ქალკედონის უსჯულო კრებისგან შერყეული სარწმუნოების კვლავ განმტკიცების შესახებ, რომელიც კეთილშაახურ მეფეთაგან, ზენონისა და ანასტასიანისგან, ისევე განმტკიცდა. რაც იმის შემდეგ [მოხდა], აგრეთვე კირონისა და ქართველთა შესახებ, რაც აქამდე ვთქვით და ამ ისტორიაში თავის ადგილზე განაწილდა. სხვა მრავალი სწავლებითაც აძლიერებდა [ვრთანისი] მას: „შენო, ეტყოდა, ნუ გაგიკვირდება, უფალო ჩემო, რადგან ეამის აღსასრულს მივაწიეთ და უნდა აღესრულოს პავლესგან ნაწერნი, რასაც ღმრთივმწოდებელი ხმით ღაღადებს ყველგან და ყოველ ადგილას: «რამეთუ უკანაჲსკნელთა ეამთა განვიწყვეს სარწმუნოებისაგან»¹; და შემდეგ — «გამოჩნდეს კაცი იგი უსჯულოებისაჲ, შვილი იგი წარსაწყმედელისაჲ, მკდომი იგი და განლაღებული»²; და შემდეგ — «აწცა ანტიქრისტენი მრავალნი არიან»³ და სხვა ადგილას — «რამეთუ წვალებანიცა ყოფად არიან თქუენ შორის»⁴ და ასე შემდეგ. სხვა ამის მსგავს სიტყვებსაც შოაგონებდა მას და კიდევ მრავალი სიტყვით ანუგეშებდა, აძლიერებდა და არიგებდა მას. აღუთქვამდა, რომ შეეწეოდა ვიდრე მისი საქმე მოთავდებოდა და სხვა.

¹ ტიმოთეს 4, 1. ² 2 თესლონიკელთა 2, 3-4. ³ 1 იოანე 2, 18. ⁴ 1 კორინთელთა 11, 19.

ՅԱՂԱԳՍ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒՆՆԻ ՈՐ ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԿ ԷՐ ԳԱ՛ ՅԱԹՈՒ
 ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ՝ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՍՄԲԱՏԱՅ ՎՐԿԱՆ
 ՄԱՐԶՊԱՆԻ ԵՒ ԱՅԼՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Սկիզբն արասցուք պատմել քեզ համառատ բանիւ՝ որ ինչ մեզ անգ է՝ և քեզ տեղեկութիւն տալոյ բաւական, և զայն այլում թողցուք ժամու։ Աստանաւր ապա յայսմ վայրի խորհուրդ արարեալ Սմբատայ Վրկան մարզպանի հանդերձ նախարարաւք և լաւաւք աշխարհիս Հայոց ժողով առնել եպիսկոպոսաց, զի հայրապետ հաստատեսցեն Հայոց։ Որ ապա ժողովեցան ի նորին իսկ հրամանէ յոստանն Հայոց՝ որ կոչի Դուին։ Քանզի անդ էին հանդերձեալ նստուցանել, զի անդ էր աթոռ հայրապետութեան Հայոց յայնմ ժամանակի։ որոյ տեղապահ աթոռոյն Վրթանէս քերթող՝ որպէս վկայեն Գիրք թղթոցն և այլն՝ լինէր զկնի մահուանն Մովսիսի Հայոց կաթողիկոսի։ Իսկ իբրև ժողովեցան եպիսկոպոսունքն, ապա այնուհետև խնդրէ ձեռնարկ ի նոցանէ Սմբատ, զի մի թիւրեսցեն յուղիղ և ի ճշմարիտ հաւատոց և ի խոստովանութենէ սրբոց հարցն, զոր հաստատեցին մեզ։ Եւ զիւր ձեռնարկն տայ նոցա՝ նմանապէս ուղիղ և ճշմարիտ խոստովանութեամբ և մեծաւ զգուշութեամբ կնքեալ և պահեալ ի տան Տեառն։ Եւ այս լինէր ի թագաւորութեան Հոռոմոց Մուրկայ, և յեւթնուտասներորդ ամի Ապրուէզ-նոսրովու Պարսից արքայից արքայի՝ յամսեանն Մարերի։ Եւ էին անուանքն եպիսկոպոսացն այսհոքիկ՝ Մանասէ Բասենոյ եպիսկոպոս, Քրիստափոր Սիւնեաց եպիսկոպոս, Աբրահամ Ռշտունեաց եպիսկոպոս, Յովհաննէս Ամատունեաց եպիսկոպոս, Ահարոն Մեհհենունեաց եպիսկոպոս, Ներսէս Բժնունեաց եպիսկոպոս, Սիոն Գողթան եպիսկոպոս, Թէոդոս Մարդպետական եպիսկոպոս, Թադէոս Առնոյ եպիսկոպոս, Գրիգոր Անձեացեաց եպիսկոպոս, այս տասն եպիսկոպոսք և այլ ևս այսչափ հարք և քահանայք և վանաց երիցունք, որք ժողովեցան հրամանաւ Սմբատայ և ի սատարելոյ այլոց նախարարացն ի Դուին քաղաք՝ յաղագս ձեռնադրելոյ կաթողիկոս զԱբրահամ Ռշտունեաց, զոր ի կարգիս թուեցաք. և խափանեցաւ այն անգամ։ Բայց գոգցես թէ՛ իբրև ի տեսչութենէ Աստուծոյ եղև այն. որ զի թէպէտև կային ոմանք ի նոցանէ՝ որ անկեալ էին ի կամաց իւրեանց ընդ հարկաւ, և թիւրեալ ի հաւատոյն, և այլք ի բռնութենէ Հոռոմոց զկնի նոցա խոտորեալ, յայնմ ժամու դեռևս տակաւին չև էին սպառ հաւատս հաստատեալ, թէպէտև կարծիս տային թէ հաստատեալ են։ Այս իբրև հաստատեցան, վերստին ի ձեռն գրոյ և խոստովանութեան՝

აბრამის შესახებ, რომელიც უნდა ასულიყო სომეხთა მამამთავრობის საყდარზე სმბატ ვრკანის მარზპანისა და სხვა სომეხთა ნახარაბების ბრძანებით

დავიწყით შენთვის უწყება შემოკლებით, რასაც ჩვენამდე მოუღწევია და შენთვის საცოდნელად საკმარისია, დანარჩენი კი სხვა დროისათვის გადავდოთ. სწორედ ამ დროს განიზრახა სმბატ ვრკანის მარზპანმა სომეხთა ქვეყნის ნახარაბებთან და წარჩინებულებთან ერთად, რომ მოიწვიოს ეპისკოპოსთა კრება სომეხთა მამამთავრის დასამტკიცებლად. შეიკრიბნენ მისივე ბრძანებით სომეხთა ოსტანში, რომელსაც ეწოდება დვინი, რადგან იქ აპირებდნენ დასმას, ვინაიდან მაშინ იქ იყო სომეხთა საპატრიარქო საყდარი, რომლის ადგილის მცველი მოსე სომეხთა კათალიკოსის სიკვდილის შემდეგ იყო ვრთანეს ქერდოლი, როგორც მოწმობენ «ეპისტოლეთა წიგნი» და სხვანი. ხოლო როცა ეპისკოპოსები შეიკრიბნენ, მაშინ ითხოვა მათგან ხელწერილი სმბატმა, რათა არ გადაუხვიონ წრფელი და ჭეშმარიტი სარწმუნოებისა და წმიდა მამათა აღსარებისაგან, რომელიც ჩვენ დაგვიმტკიცეს. თავისი ხელწერილიც მისცა მათ, ასევე წრფელი და ჭეშმარიტი აღსარებითა და დიდი სიფრთხილით დაბეჭდილი და დაცული უფლის სახლში. ეს მოხდა ბერძნებზე მავრიკეს მეფობისას და აპრუზ-ხოსრო სპარსელთა მეფეთა მეფის მეჩვიდმეტე წელს, მარიალის თვეს. ეპისკოპოსთა სახელები ესენი იყო: მანასე ბასეანის ეპისკოპოსი, ქრისტაფორ სივნიელთა ეპისკოპოსი, აბრაამ რშტუნთა ეპისკოპოსი, იოანეს ამატუნთა ეპისკოპოსი, აარონ მეჰნუნთა ეპისკოპოსი, ნერსეს ბოყუნთა ეპისკოპოსი, სიონ გოლთის ეპისკოპოსი, თეოდოს სამარდბეტოს ეპისკოპოსი, თადეოს არნას ეპისკოპოსი, გრიგორ ანძეველთა ეპისკოპოსი — ეს ათი ეპისკოპოსი და სხვაც ამდენი მამა, მღვდელი და მონასტერთა ხუცესი, რომელნიც სმბატის ბრძანებითა და სხვა ნახარათა თანადგომით ქალაქ დვინს შეიკრიბნენ კათალიკოსად ხელდასახმელად აბრაამ რშტუნელისა, რომელიც თავის რიგში მოვიხსენიეთ, და იპყერად დაბრკოლდა. მავრამ თითქოსდა ღმრთის განგებებისგან მოხდა, რომ მათგან ზოგი თუმცა თავისი ნებით დაიხარკა და მიდრკა სარწმუნოებისაგან, სხვანი კი ბერძნებმა ძალით თავისკენ გადახარეს. მაშინ ჯერაც არ იყვნენ მთლიანად მტკიცე სარწმუნოებაში, თუმცადა გაფიქრებინებდნენ, რომ განმტკიცებულნი არიან. მერე, როცა განმტკიცდნენ ისევ წერილითა და აღსარებით, რომელიც მიიღო და გასცა

զոր էտնն և ետ բարեպաշտ և ամենագով մարդպանն Սմբատ. որ զի թէպէտ և թագաւոր շէր աշխարհիս Հայոց, այլ նա ընդ զպակասութիւն թերութեան թագաւորի հոգաբարձութեամբն իւրով յամենայնի՝ յամենայնում ըստ նմանութեանն Դաւթի առաջնորդելով ժողովրդեանն Իսրայէլի: Իսկ իբրև գնացին եպիսկոպոստունքն, յայնժամ ի խորհուրդ եկեալ միաբան՝ եթէ վասնդի ոչ եղև առժամս՝ յորպէստ իրացն ժողովեալ էաք, արէնս համարեցան ի միջի իւրեանց կանոնս կարգել. որ և կարգեցին իսկ և հաստատեցին զուխտ իւրեանց միաբանութեան առ ի խրատ և ի խոստովանութիւն, և ի շահ և յաւգուտ ոգւոց: Ապա դարձան իւրաքանչիւր յաթոռ խաղաղութեամբ:

Գ յ ու ի ս Լ Ա

**ՅԱՂԱԳՍ ՍՄԲԱՏԱՅ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆԻ ԹԷ ՅՈՐՄԷ ԱԶԳԷ
ԵՒ ՅՈՐՈՒՄ ԺԱՄԱՆԱԿՍ ԵՂԵՒ ՄԱՐԶՊԱՆ**

Գրեմ քեզ այժմ՝ որ յաղագս մերոյս Սմբատայ պատմի յիշատակն: Վասնզի յառաջ քան զայս յսկզբան առաջին ճառին՝ որ յաղագս բաժանման Վրաց՝ զանուն միայն յիշեցաք, և որ այլ ինչ էր՝ ոչ ժամանեցաք:

Արդ էր սա այր քաջ ի պատերազմունս, արի և առաքինի, հզար և զարաւոր յամենայնի յամենայն ուրեք: Նա է ի մեր ազնի ի մերոց թագաւորացս, և ազգաւ Բագրատունի, և սիրելի մեր՝ որպէս բնիկ և մերոց թագաւորաց արեանառու, և հաւաստի հարազատ. որ լեալ Մարզպան Վրկան իշխանութեանն ի հրամանէ Ապրուէզ-Նոսրովու արքայից արքային Պարսից, յաշխարհակալութեանն Մուրկայ Յունաց թագաւորի. որ բազում պատերազմունս վանեալ և վատնեալ ի Հայս, ի Յոյնս, և ի Պարսիկս՝ որպէս ուսուցանէ քեզ Պատմութիւնն Հերակղի: Իսկ այժմ և յայժմու ժամանակս հեզ և հնազանդ հարցն հաւատոյ, և հաւան և հպատակ ուղղափառ հաւատոյ սուրբ հարցն և վարդապետացն, և կարի պէտ և կարեկից ամենայն կարատելոց, և զարավիգ և ազնական Հայաստանեայցս՝ զարացեալ յԱստուած և զարացեալ Աստուծով. որ և յայնմ ևս նուագի և յանիշխանութեանն Հայոց ելից զթերութիւն թագաւորի և զպակասութիւն հայրապետի. զի խոհեմ և խորհրդական մտաւք իւրովք խորհուրդ արարեալ՝ խափանեաց զխարդախութիւն խորհրդոցն թիւրեալ եպիսկոպոսացն, և ուղղեալ հաստատեաց զմեղկ միտս նոցա: Եւ վերստին կանգնեաց ի գլորմանէ ի ձեռնարկի գրոյն. զոր առ ի նոցանէ և ետ նոցա. և զդարձումն նոցա, յահեակ կողմն ճանապարհին արքունի յաջակողմն

კეთილმსახურმა და ყოვლადქებულმა სმბატ მარზპანმა, რომელიც თუმცა სომეხთა ქვეყნის მეფე არ იყო, მაგრამ უმეფობის დანაკლისს ავსებდა თავისი ყველაფერზე მზრუნველობით, ყველაფერში დავითის მსგავსად, რომელიც წინუძღოდა ისრაელის ხალხს. ხოლო როცა ის ეპისკოპოსები წავიდნენ, მაშინ ყველამ ერთად მოიაზრა, რატომ არ გავაკეთეთ ეხლა ის, რისთვისაც შევიკრიბეთ და გადაწყვიტეს თავისთვის კანონები დაედგინათ, რომლებიც დაადგინეს კიდევ და დაამტკიცეს თავისი ერთობის აღთქმა სწავლასა, აღსარებასა, სულის ხსნასა და სარგებელში. მერე დაუბრუნდა მშვიდობით თვითეული [თავის] საყდარს.

თ ა ვ ი 31

სმბატ მარპანის მარზპანის შესახებ, თუ რომელი ტომიდან იყო და როდის იყო მარზპანი

გწერ ახლა [იმას], რასაც ჩვენი სმბატის შესახებ იუწყება მოსახსენებელი, რადგან ამაზე აღრე, ქართველთა გამოყოფის შესახებ პირველი წერილის დასაწყისში, მხოლოდ [მისი] სახელი ვახსენეთ და სხვა ვერაფერი მოვასწარით.

იგი იყო კაცი მხნე წყობაში, ვაჟკაცი და მამაცი, ძალოვანი და ძლიერი ყველაფერში და ყველგან. იგი არის ჩვენი ტომიდან, ჩვენ მეფეთაგან, გვართ ბაგრატუნი და ჩვენი საყვარელი, როგორც მკვიდრი და ჩვენ მეფეთა ერთისხლი, სწორი და ღვიძლი, რომელიც ვრკანის სამთავროს მარზპანი გახდა აპრუზ-ხოსრო სპარსელთა მეფეთ-მეფის ბრძანებით მავრიკე ბერძენთა მეფის ქვეყნისმპყრობელობისას; რომელმაც მრავალი ომი გადაიხადა სომხეთში, საბერძნეთსა და სპარსეთში, როგორც გასწავლის «ჰერაკლეს ისტორია», ეხლა კი — მშვიდი და მორჩილია მამათა სარწმუნოებისა, მინდობილი და გამგონე წმიდა მამათა და მოძღვართა, ძლიერ საჭირო და მოწყალე ყველა უპოვარის, მფარველი და შემწე სომხეთისა, მინდობილი ღმერთს და გამხნევებული ღმერთით; რომელმაც მაშინ, სომხეთში უხელმწიფობისას, შეავსო მეფისა და პატრიარქის უყოლობა, რადგან თავისი ბრძენი და მოაზროვნე გონებით მოიფიქრა [და] შემცდარ ეპისკოპოსთა ლატის განზრახვა შეაფერხა, განამტკიცა მათი სუსტი გონება და კვლავ წამოაყენა დაცემისგან ხელწერილით, რომელიც მიიღო მათგან და მისცა მათ; მოაქცია ისინი სამეუფო გზის მარცხენა

դարձոյց: Իսկ ապա յետ առնելոյ զձեռնարկն ի դարձեալ եպիսկոպոսացն ժողովէ դարձեալ միւսանգամ ի նոյն խորհուրդ՝ հայրապետ նստուցանել:

Գ Լ Խ ԼԲ

ՁԵՌՆԱՐԿԿ ԶՈՐ ԽՆԴՐԵԱՑ ՍՄԲԱՏ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆ ՅԱՅՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅՆ, ՈՐՔ ԴԱՐՁԵԱԼ ԷՒՆ, ԵՒ ՆՈՐԻՆ ՀՐԱՄԱՆԱԻ Ի ԴՈՒԻՆ ԿԱՐԳԵԱԼ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒԱՆՆ ՄՈՎՍԻՍԻ, ԵՒ ԶԻՒՐ ՁԵՌՆԱՐԿՆ ԵՏ ՆՈՅԱ

Ամենագուլիւոյ և փառաւորելոյ և աստուածաշնորհ պատուաւք պայծառացելոյ տեառն Սմբատայ Վրկան մարզպանի, և տիրանց զինաւորի, և Գիգայ Դաշտկարանի, և վարդապետի Հայոց Շարսաղարի, ի Մանասէէ Բասենոյ եպիսկոպոսէ, ի Քրիստափորէ Սինեաց եպիսկոպոստէ, ի յԱբրահամէ Ռշտունեաց եպիսկոպոստէ, ի Յովհաննիսէ Ամատունեաց եպիսկոպոստէ, ի Գրիգորէ Անձևացեաց եպիսկոպոստէ, ի Սիոնէ Գողթան եպիսկոպոստէ, յԱհարոնէ Մեհնունեաց եպիսկոպոստէ, ի Ներսիսէ Բժնունեաց եպիսկոպոստէ, ի Յովհաննկայ Ելոյ եպիսկոպոստէ, ի Թաղէոսէ Առնոյ եպիսկոպոստէ, ի Թէոդոսէ Մարդպետական եպիսկոպոստէ՝ Տերամբ ողջոյն:

Յելին և տասներորդ ամի Ապրուէզ-Նոստրովու արքայից արքայի՝ յամսեանն Մարբրի, որպէս փառաւորութիւնդ ձեր յայտէ եպիսկոպոսաց, զոր վերագոյնդ գրեալ է, որ ի ժամուս ի Դվին ի սուրբ եկեղեցւոջս դիպաք, ձեռնարկ խնդրեցաք վասն ուղղափառ հաւատոյ. զոր մեր հարցն՝ երանելի վարդապետացն կալեալ է, և այժմ մէք ունիմք կամաւքն Աստուծոյ: Արդ որպէս յառաջագոյն հայրապետացն Հայաստան աշխարհիս և եպիսկոպոսաց՝ և իշխանաց՝ և աշխարհականաց, սոսկալի նզովիւք մերժեալ և ի բաց ընկեցեալ էր զամենայն հերձուածողս զԱրիոսի, և զՄակեդոնի, և զանիծելին նեստորի, և զԵւտիբոսի, և զԺողովն Քաղկեդոնի, և զտոմարն Լևոնի, նոյնպէս և մեք նզովեմք զամենայն հերձուածողս. ևս առաւել զանիծեալ ժողովն Քաղկեդոնի և զպիղծ տոմարն Լևոնի, դարձեալ կրկին նզովեմք և հեռանամք ի հաղորդութենէ նոցա. ճշմարտութեամբ է բանս: Ապա եթէ խաբէութեամբ ինչ իցեն բանք մեր, նզովեալ եղիցուք յամենասուրբ Երրորդութենէն:

მხრიდან მარჯვნივ. ხოლო ესლა მოქცეულ ეპისკოპოსთაგან ხელწერილის აღების შემდეგ, [სმბატმა] მეორედ მოიწვია კრება იმავე მიზნით — კათალიკოსის დასასმელად.

თ ა ე ი 32

ხელწერილი, რომელიც ითხოვდა სმბატ ვრკანის მარჯანმა და მისი ბრძანებით დვინში მოსმის ბარდაცვალების შემდეგ განწესებულმა სომეხთა კათალიკოსმა იმ ეპისკოპოსთაგან, რომელნიც მოიკცნენ და თავისი ხელწერილი მისცა მათ

ყოვლადქებულსა და ღმრთივმოძალდებული პატივით გაბრწყინებულ უფალს სმბატ ვრკანის მარჯანსა და უფალთა მხედარს, გიგ დაშტკარანს და სომეხთა მოძღვარს შარსალარს, მანასე ბასენის ეპისკოპოსისაგან, ქრისტაფორე სივნიეთის ეპისკოპოსისაგან, აბრაამ რშტუნთა ეპისკოპოსისაგან, იოანეს ამბტუნთა ეპისკოპოსისაგან, გრიგორ ანძეველთა ეპისკოპოსისაგან, სიონ გოლთნის ეპისკოპოსისაგან, აარონ მეჰნუნთა ეპისკოპოსისაგან, ნერსეს ბოუუნთა ეპისკოპოსისაგან, იოანიკ ელის ეპისკოპოსისაგან, თადეოს არნას ეპისკოპოსისაგან, თეოდოს სამარდბეტოს ეპისკოპოსისაგან უფლისმაერი მოკითხვა.

აბრუეზ-ხოპრო ნეფეთა-მეფის მეჩვიდმეტე წელს, ნარიალის თვეს, თქვენმა დიდებულებამ იმ ეპისკოპოსებისგან, რომლებიც ზემოთ წერია, რომელნიც ამ დროს დვინს წმიდა ეკლესიაში შევიყარეთ, ხელწერილი ითხოვეთ მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის, რომელიც ჩვენ მამებს და ნეტარ მოძღვრებს ჰქონდათ და ესლა ჩვენა გვაქვს ღმრთის ნებით. ხოლო, როგორც აღრე სომეხთა ქვეყნის მამამთავრებმა, ეპისკოპოსებმა, მთავრებმა და ერისკაცებმა საშინელი წყევლით უარყვეს და განდევნეს ყველა მწვალებელი: არიოზი, მაკედონი, წყეული ნესტორი, ვეტიქე, ქალკედონის კრება და ლეონის ტომარი, ასევე ჩვენც ვწყევლით ყველა მწვალებელს და უფრო მეტად კი წყეულ ქალკედონის კრებასა და ლეონის ბილწ ტომარს, კვლავ ვწყევლით და მათთან ზიარებისაგან განვეშორებით. ქეშმარიტია ეს სიტყვები, ხოლო უკეთეს სიცრუით ვამბობთ რაიმეს, წყეულიმც ვიყოთ ყოვლადწმიდა საგებისაგან.

ԶԵՌՆԱՐԿ ՍՄԲԱՏԱՅ՝ ԶՈՐ ԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅՆ, ԶՈՐՈՑ ԱՆՈՒԱՆՍՆ ՎԵՐԱԳՈՅՆ ԳՐԵՑԱՔ՝ ՀԱՆԴԵՐԶ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ԵՒ ԱՅԼՈՎՔ ՄԻԱԲԱՆԵԼՈՎՔ

Հստ բանիդ ձերում նոյնպէս և ես Սմբատ Վրկան մարզպան և Տէրանց զինուոր, և Գիգ դաշտկարախն, և վարդապետ Հայոց Շաղսաղար՝ նզովեմք զնզովեալսն ի ձէնջ, որպէս և երանելի հարքն մեր նզովեցին զնզովեալսն ի ձերոց հարցն: Եւ արհնեմք գաւրհնեալն ի ձէնջ՝ որպէս և հարքն մեր արհնեցին զարհնեալն ի ձերոց հարցն քրանելեաց և վարդապետացն աշխարհիս: Եւ յայս ուղղափառ հաւատոյս վերայ հաստատուն և անշարժ կացցուք ի կեալ և ի մեռանել ընդ ձեզ: Ապա եթէ խաբեութեամբ ինչ իցեն բանքս մեր, նզովեալք եղիցո՛ւք՝ յամենասուրբ Երրորդութենէն:

Եւ կնքեցաք զձեռնարկս զայս և եղաք ի սուրբ եկեղեցւոյն Դունայ:

Ես Մանասէ եպիսկոպոս Բասենոյ իմ աթոռակցաւքս հանդերձ, որոց անուանքն վերագոյն յիշատակեալ են, և Սմբատ Վրկան մարզպան և տէրանց զինուոր՝ իւր եղբայրաւք հանդերձ առաջի ամենասուրբ երրորդութեանն՝ նախ սրտիւք մերովք և ապա մատանաւք մերովք:

ՅԱՂԱԳՍ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՔԵՐԹՈՂԻ

Վրթանէսս այս վարդապետ եղեալ Հայոց՝ սնեալ և ուսեալ ի տան կաթուղիկոսարանին, այր հեղ և իմաստուն, հոգևոր և հանճարեղ, երկիրդած և ուղղափառ հաւատոյ հիմն, լի գիտութեամբ և ամենայն շնորհաւք զարդարեալ, սնեալ սրբութեամբ առ սուրբ աթոռոյն սրբոյն Գրիգորի, տնկեալ ի տան Տեառն, և ծաղկեալ ի գաւիթս Աստուծոյ, և պտղաբերեալ ի պատիւ և ի պէտս մանկանց եկեղեցւոյ, վարժեալ ամենայն հոգևոր և մարմնաւոր իմաստութեամբ, և զարդարեալ ամենայն առաքինութեամբ, հլու և հպատակ ի վարդապետութեանն իւրում, հաճոյ Աստուծոյ և ընտիր մարդկան, և հաւատարիմ երկնահաճոյ և առաքելական սուրբ աթոռոյն սրբոյն Գրիգորի, որ և տեղապահ կացուցեալ զնա յաղագս այսր ամենայնի գովութեան զկնի մահուանն Մովսիսի, մինչև ի ժամանակս Աբրահամու. որ յառաջնորդեաց զաթոռ նորին: Որ ապա ի բաժանման Վրաց բազում ջանիւ և աշխատութեամբ և հոգ-

სმბატის ხელწერილი, რომელიც მისცა ვრთანესსა და სხვა ქმოგასთან ერთად იმ ეპისკოპოსებს, რომელთა სახელე-
ბიც ზემოთ წარია

ასევე, თქვენი სიტყვებისაებრ, მე სმბატ ვრკანის მარზპანი და უფალთა მხედარი, ჯიგ დაშტკარანი და სომეხთა მოძღვარი შარსა-
ლარი, ვწყევლით თქვენგან შეჩვენებულებს, როგორც ჩვენი ნე-
ტარი მამები წყევლიდნენ თქვენ მამათაგან შეჩვენებულებს; და ვა-
კურთხებთ თქვენგან კურთხეულთ, როგორც ჩვენი მამები აკურ-
თხებდნენ კურთხეულს თქვენი ნეტარი მამებისა და ამ ქვეყნის
მოძღვრებისაგან. ამ მართლმადიდებელ სარწმუნოებაზე მტკიცედ
და ურყევად ვიდგეთ თქვენთან ერთად, სიცოცხლეში და სიკვდი-
ლამდე, ხოლო, უკეთუ ვიცრუოთ, შეჩვენებულ ვიქნეთ ყოვლად-
წმიდა სამებისაგან.

დავბეჭდეთ ეს ხელწერილი და დავდეთ დვინის წმიდა ეკლე-
სიაში: მე, მანასე ბასეანის ეპისკოპოსმა ჩემი საყდრისმოღვაძი-
თურთ, რომელთა სახელებიც ზემოთ არის მოხსენიებული, სმბატ
ვრკანის მარზპანმა და უფალთა მხედარმა თავისი ძმებითურთ,
ყოვლადწმიდა სამების წინაშე ჭერ ჩვენი გულით და შემდეგ ჩვენი
ბეჭდებით.

ვრთანეს ჭირდოლის შესახებ

ეს ვრთანესი სომეხთა მოძღვარი იყო, აღზრდილი და განს-
წავლული საკათალიკოსო სახლში, მშვიდი და ბრძენი კაცი, სული-
ერი და გონიერი, მოშიში [ღმრთისა], მართლმადიდებელი სარ-
წმუნოების საფუძველი, აღსავეს შეცნიერებითა და ყოველგვარი
მადლით შემკული, სიწმიდით აღზრდილი წმიდა გრიგორის საყ-
დარზე, უფლის სახლში დანერგილი და ღმრთის აყვავილებული
ბაკი, ნაყოფიერი პატივად და სახმარად საყდრის შვილთა, გაწვრ-
თნილი ყოველგვარი სულიერი და ხორციელი სიბრძნით, შემკუ-
ლი ყოველგვარი სათნოებით, მოწიწებული და მორჩილი, გამგო-
ნე თავის მოძღვრებაში, სათნო ღმრთისა და რჩეული კაცთა,
სარწმუნო [და] სათნო ცათა და წმიდა გრიგორის მოციქულებ-
რივი წმიდა საყდრისა, რომლის ადგილის მცველდაც დააყენეს
ყველა ამ საქებური [თვისებების] გამო მოსეს სიკვდილის შემ-
დეგ აბრაამამდე, რომელიც ეწინამძღვრა მის საყდარს. ხოლო ქარ-

և որ հոգեբարձութեամբ վշտակից լեալ իբրև զբարիոք զինուոր Քրիստոսի Յիսուսի, համազոյգ առաքելական քարոզութեանն և հաւասար սրբոց վարդապետացն, կարեկից Մովսիսի եպիսկոպոսին Յուրտաւայ լեալ՝ հանապազ և ի ձեռն գրոյ մխիթարէր զնա, և թելադիր լինէր բանիւք բազմաւք, և որ ինչ հալածելոց և համբերողաց երանի էր՝ զայն տայր նմա ի նամակի անդ պատասխանում թղթոցն. զոր արար երրորդ անգամ, և առ Կիրոն գրեաց և առ իշխանս աշխարհին վասն նորա: Սա եկեալ ի ժողով եպիսկոպոսացն, որ զձեռնարկն տային Սմբատայ և առնուին, եկեալ Վրթանէս այս վարդապետ Հայոց Շարսաղար այլաւք հանդերձ, և միատրեալ գրովն ձեռնարկին հաստատեաց զերկոսեան կողմանսն ուղղափառ և բարի խոստովանութեամբ սրբոց հարցն և վարդապետացն՝ միջնորդ և վկայ ունելով զսուրբ Երրորդութիւնն, և կապեալ և կնքեալ սրտիւ և մատանեաւ իւրեանց երկոքեան կողմանք ի փառս սուրբ Երրորդութեանն, ամէն:

Գ Լ ո խ Լ Ե

**ՅԱՂԱԳՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՑՆ ԱՅՆՈՅԻԿ ՄԻՒՍԱՆԳԱՄ ԺՈՂՈՎԵԼՈՅ
Ի ԺԱՄԱԴՐԵԱԼ ՏԵՂԻՆ՝ ՀԱՍՏԱՏԵԼ ԻՐԻՍԱՆՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴ**

Յետ կարգելոյ զկանոնսն միազոյգ հաւանութեամբ՝ ելին սահմանեալ զլիսով և բարձև կարգաւք, զոր հաստատեցին ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն, ապա դարձեալ միւսանգամ ժողովին հրաւիրեալք ի Հոգւոյն սրբոյ: Քանզի գրէ Սմբատ Վրկան մարզպան հրովարտակ հանդերձ իշխանաւք աշխարհին և նախարարաւք Հայոց՝ գալ ժողովել ի ժամադրեալ տեղին՝ ի հոյակապ և յականաւոր և հռչակաւոր մեծ մայրաքաղաքն Հայոց մեծաց Դուին կոչեցեալ: Ջոր իբրև գնաց հրովարտակն, եկն ժողովեցան ըստ գաւառաց գաւառաց եկելոց առ նա եպիսկոպոսունք. որ յառաջն էին եկեալ և արարեալ ձեռնարկ, և որք ոչն էին եկեալ և արարեալ՝ և նոքա՝ յերկուց կողմանցն՝ որք ի Յունական կողմանէն և որք ի Պարսից: Ջի կային ի կողմանէ Յունաց, որ թիրեալ էին ի հաւատոց. զոր ապա եկեալ ի ձեռք խոստովանութեան և գրոյ հաստատեցան յԱբրահամէ՝ տալով ձեռնարկ: Արդ ի գալ ժողովել եպիսկոպոսացն և վանաց երիցանց՝ իսկ և իսկ ըստ ականարկութեան և բարձանց վսեմական կամաց Աստուածան հրամանաւ հրաւիրեալք և հասեալք ի հոգևոր հարսանիսն, զոր հանդերձեալ էին հաստատել հայրապետ իւրեանց զայն՝ զոր ընտրէր Հոգին սուրբ: Իսկ իբրև եկին ժողովեցան առհա-

თველთა გამოყოფისას მრავალი ცდით, შრომითა და სულიერი ზრუნვით თანაუგრძნო, როგორც კეთილმა მხედარმა ქრისტე ღმრთისა, მოციქულებრივი ქადაგებისა და წმიდა მოძღვართა თანასწორმა, მოსე ცურტავის ეპისკოპოსს. მარად წერილით ანუ-გეშებდა მას, მრავალი სიტყვით აძლევდა რჩევას და რაცენატრებოდა დევნილთა და მოთმინეთ, მას აწვდიდა წერილობით ეპისტოლეთა საპასუხოდ, რომელიც სამჯერ გაუგზავნა, მისწერა კირონსაც და იმ ქვეყნის მთავრებსაც მის შესახებ. იგი მოვიდა ეპისკოპოსების კრებაზე, ხელწერილს რომ აძლევდნენ სპებატს და მისგან იღებდნენ. მოვიდა ეს ვრთანეს მოძღვარი სომეხთა შარსალარი სხვებთან ერთად და შეუერთდა წერილობით ხელწერილს, დამტკიცა ორივე მხარე წმიდა მამათა და მოძღვართა მართლმადიდებელი და კეთილი აღსარებით, შუამავალად და მოწამედ ყავდა რა წმიდა სამება. შეკრა და დაბეჭდა [ხელწერილი] თავიანთი გულით და ბეჭდით ორივე მხარემ წმიდა სამების სადიდებლად.

თავი 35

წინამძღვრის დასამტკიცებლად დათქმულ ადგილზე კვლავ შეპირებულ ეპისკოპოსთა შესახებ

საერთო თანხმობით შვიდი განსაზღვრული თავითა და მშვენიერი წესით კანონთა დადგენის შემდეგ, რომელიც სული წმიდის მადლით დაამტკიცეს, კვლავ შეიკრიბნენ ერთად სული წმიდისგან ჩინებულნი, რადგან სმბატ ვრკანის მარზპანმა იმ ქვეყნის მთავრებსა და სომხეთის ნახარაზრებთან ერთად ბრძანება დაგზავნა, რომ მოსულიყვნენ და შეკრებილიყვნენ დათქმულ ადგილას — საკვირველს, გამოაჩენილსა და სახელოვან დიდ დედაქალაქს დიდი სომხეთისა, რომელსაც დვინი ეწოდება. როცა მიიღეს ბრძანება, მოვიდნენ და შეიკრიბნენ იქ ყოველი კუთხიდან ის ეპისკოპოსებიც, რომლებიც ადრეც იყვნენ და ხელწერილი დადეს, და ისინიც, რომლებიც [ადრე] არ მოსულან და არ დაუდიათ. ისინი ორივე მხრიდან [იყვნენ] — ბერძენთა და სპარსელთა. რადგან ბერძენთა მხრიდან იყვნენ [ისეთნი], რომლებიც სარწმუნოებისგან განდრეკილიყვნენ, ეხლა მოვიდნენ და მისცა რა ხელწერილი აღთქმითა და წერილობით, განმტკიცდნენ აბრაამისგან. როცა დაუყოვნებლივ მოვიდოდნენ და შეიკრიბებოდნენ ეპისკოპოსები და მონასტერთა უხუცესები ზეგარდმო ღმრთის დიად ნებათა ბრძანებით ჩინებულნი და მიღწეულნი სულიერ ქორწილს, უნდა დაემტკიცე-

սարակ ամենեքեան՝ եպիսկոպոսք և վանաց երիցունք և գեղջ քահանայք և իշխանք և շինականք, և լցան հարսանիքն բաղմականաւք արժանաւորացն: Իսկ Կիւրոն ոչ եղև կոչեցեալ ի հարսանիսն. քանզի խոտան գտաւ սակս երկուցն կորստեան, որ հասեալ էին նմա ի ցաւոցն՝ զոր յառաջագոյն յղացեալ էր, որով և ծնաւ զանաւրէնութիւն: Իսկ կաթողիկոսն Աղուանից, որ յայնժամ արքեպիսկոպոս էր կաթողիկոսին Հայոց, հակառակութեամբ ինչ իրիք ոչ եկն ի ժողովն, զոր ապա ասացից զպատճառն յետոյ: Իսկ այնոքիկ, որք ժողովեալ էին՝ ընտրեցին զԱբրահամ, որ էր ի գաւառէ Ռշտունեաց՝ ի գեղջէ Աղբաթանից՝ յաղղմանէ սուրբ Հոգւոյն, և ձեռնադրէն զկնի սրբոյ Զատիկին յաւուր կիրակէի՝ յեւս ամսոյն Նաւասարդի: Եւ էին նոյն եպիսկոպոսունք, զորոց անուանսն յիշատակեցաք ի ճառի անդ իւրեանց. և այլ ևս եպիսկոպոսունք, և վանականք, և քահանայք, իշխանք և նախարարք հրամանաւ բարեպաշտ և ուղղափառ Սմբատայ՝ Լրկան մարզպանի ի Դուին քաղաք ի սուրբ Կաթողիկէն: Որոց գլխաւորք են այսոքիկ. Վրթանէս վարդապետ, որ էր տեղապահ աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, այլև աւանդապահ ի մահուանէ Մովսիսի մինչև յԱբրահամ, որ յաջորդեալ զաթոռն: Եւ Մանասէ Բասենոյ եպիսկոպոս. և Քրիստափոր Սիւնեաց եպիսկոպոս, այլ եպիսկոպոս այլաւք հանդերձ ձեռնադրեն զԱբրահամ մեծաւ թախանձանաւք և բազում աղաչանաւք հալիւ ուրեմն հաւանեցուցեալ, թէպէտև ոչ կամաւ և յաւժարութեամբ նորին. մինչզի արկեալ վիճակ ըստ սովորութեան իւրեանց. և էր վիճակ Աւետարանին այս: Իջի ես յերկնից ոչ զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ՝ որ առաքեացն զիս: Ապա հաւանեալ և հաստատեալ ի միտս իւր, ձեռնադրի ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն: Սա էր այր հեզ, և իմաստուն, և երկիրաժ, և բարի և հաւատարիմ, և հաստատուն ի հաւատս ճշմարիտս, և նախանձախնդիր ուղղափառ հաւատոյ, և լի գիտութեամբ Տեառն: Զեռնադրեցաւ սա ի ժամանակս թագաւորութեանն Հոռմայեցւոց Մուրկայ, և յեւթն և տասներորդի ամի Ապրուէղ-Խոսրովու արքայից արքայի՝ և ի տէրութեանն Սմբատայ Վրկան Մարզպանի Հայոց մեծաց, որպէս իսկզբանց առաջի ճառին մերոյ գործառնութեան՝ որ վասն բաժանման Վրաց գրեցաք. և յետ այսորիկ զեղեալ կանոնսն իւրեանց դարձեալ վերս-

ბინათ თავიანთი მამამთავარი, რომელსაც სული წმიდა ამოირჩევდა. ხოლო როცა მოვიდნენ და შეიკრიბნენ საერთოდ ყველანი — ეპისკოპოსები და მონასტერთა უხუცესები, სოფლის მღვდლები, მთავრები და მღაბიონი — აღიესო ქორწილი ღირსეულ მეინახეთა მიერ. ხოლო კირონი არ იყო მიწვეული ქორწილზე, რადგან მოძულებული აღმოჩნდა ორნაირი წარწყმედის გამო, რომელიც ეწია მას სატკივართაგან, აღრევე რომ ჩასახოდა, რომლითაც იშვა უსჯულოება. ხოლო აღბანელთა კათალიკოსი, რომელიც მაშინ სომეხთა კათალიკოსის არქიეპისკოპოსი იყო, რაღაც წინაღმდეგობის გამო არ მოვიდა კრებაზე, რის მიზეზსაც შემდეგ გეტყვიან. მათ, რომელნიც შეიკრიბნენ სული წმიდისგან შთაგონებით, აირჩიეს აბრაამი, რომელიც რშტუნთა გავარიდან იყო, სოფელ აღბათანიდან, და ხელი დაასხეს წმიდა ზატიკის მომღვებო კვირას, ნავასარდის თვის გასულს. იგივე ეპისკოპოსები, რომელთა სახელები მოვიხსენეთ მათ შესახებ წერილში, და სხვებიც — ეპისკოპოსები და მონაზვნები, მღვდლები, მთავრები და ერისთავები — კეთილმსახური და მართლმადიდებელი სმბატ ვრკანის მარზპანის ბრძანებით იყვნენ წმიდა კათოლიკეში ქალაქ ღვინს. მათი მეთაურები იყვნენ ესენი: ვრთანეს მოძღვარი (რომელიც წმიდა გრიგორის საყდრის ადგილს მცველი და, აგრეთვე, გარდამოცემის მცველი იყო მოსეს გარდაცვალებიდან აბრაამამდე, რომელმაც დაიმკვიდრა ის საყდარი), მანასე ბასეანის ეპისკოპოსი და ქრისტაფორ სივნიელთა ეპისკოპოსი. [მათ] სხვა ეპისკოპოსებთან ერთად ხელი დაასხეს აბრაამს, დიდი ხვეწნითა და ვედრებით ძლივს დაითანხმეს, თუმცა არ უნდოდა თავისი ნებითა და სურვილით, სანამ წილი არ უყარეს მათი ჩვეულებისამებრ. ეს იყო სახარების გადაწყვეტილება: «გარდამოცემდ ზეცით, არა რაჟთა ვყო ნებაჲ ჩემი, არამედ ნებაჲ მომავლინებელისა ჩემისაჲ»¹. მაშინ დაემორჩილა და განმტკიცდა იმ აზრზე, რომ ხელი ესხმის სული წმიდის მადლით. ეს იყო კაცი მშვიდი, ბრძენი, მოშიში, კეთილი და სარწმუნო, განმტკიცებული ჭეშმარიტ სარწმუნოებაში, მოშურნე მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა, სავსე უფლის სიბრძნით. ხელი დაესხა მას ბერძენთა მეფის მარკიანეს დროს, აპრუეზ-ხოსრო მეფეთა-მეფის მეჩვიდმეტე წელს და დიდ სომხეთში სმბატ ვრკანის მარზპანის უფლობისას, როგორც [მოგახსენეთ] ჩვენი ნაშრომის პირველივე თავში, როცა მოგწერეთ ქართველთა გამოყოფის შესახებ. შემდეგ ეს დასხმული კანონები კვლავ ხელახლა

¹ ოსანე 6, 38.

տին հաստատեցին ուղղափառ խոստովանութեամբ ի փառս Աստուծոյ: Եւ ի սորա ժամանակս եղև բաժանումն Վրաց ի միաբանութենէ Հայոց. և նզովիցին Վաղանդն Քաղկեդոնի, զոր նզովէ ամենայն ուղղափառ եկեղեցիք:

Գ Լ ու խ ԼԶ

ՈՐ ԻՆՉ ԶԿԵՒ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ԽԱՒՍԲ ԵՒ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆԻ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ԶԵՌՆԱՐԿ ԹՂԹՈՎՆ, ԶՈՐ ԵՏՈՒՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ

Թողլով զոչ կարևորագոյնսն ի բանից՝ ասասցուք որ ինչ հարկաւորն է և առ ժամս մեզ պիտանի: Որ ի բառնալ թագաւորութեանն Հայոց բաժանեալ եղև աշխարհս մեր ի մէջ Հոռոմոց և Պարսից. և նստուցին կողմն Հոռոմոց՝ հակառակաթոռ Մովսիսի զՈհան ոմն երկաբնակ, որ ոչ համարեցաւ ի թիւ հայրապետացն Հայոց, որ ապա և յետոյ Աբրահամու եղև հակառակ: Եւ այն եպիսկոպոսունքն՝ զորմէ ասացաքն յառաջագոյն ի ճառի անդ, եթէ ի Յունաց կողմանէ՝ են ներկեալ, ի նմանէ սակաւիկ մի ի կասկածի եղեալ, զի մի գուցէ զԿիւրոնին ժառանգեսցեն անուն շար և յիշատակ անյիշելի, խորհեցան տալ ձեռնարկ Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի, և այն լինէր ի միաբանութենէ Հայոց: Զի յայնժամ անդէն ժողովեալ ամենեքեան յիրաքանչիւր գաւառաց և ի գիւղից՝ որոց անուանքն յիշատակին ի ձեռնարկի անդ իրեանց, զոր և յաջորդն յայտ՝ առնէ:

Գ Լ ու խ ԼԷ

ԶԵՌՆԱՐԿ՝ ԶՈՐ ԵՏՈՒՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ Ի ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՆԷ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ՀԱՅՈՑ՝ ԱՅՆՈՔԻԿ՝ ՈՐՔ ԸՆԴ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՄՔ ՀՈՌՈՄՈՑ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՆ ՄՈՒՐԿԱՅ ԵՒ ՅԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆՆ ԽՈՍՐՈՎՈՒ ՊԱՐՍԻՑ ԱՐՔԱՅԻՑ ԱՐՔԱՅԻ

Իմ Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի՝ և աթառակցաց իմոց Մանասէի Բաննոյ եպիսկոպոսի, Քրիստափորի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, Յովհաննիսի Ամատունեաց եպիսկոպոսի, Գրիգորի Անձևացեաց եպիսկոպոսի, Սիոնի Գողթան եպիսկոպոսի, Ահարոնի Մեհնունեաց եպիսկոպոսի, Ներսիսի Բժնունեաց եպիսկոպոսի, Յով-

დაამტკიცეს მართლმადიდებელი აღსარებით ღმრთის სადიდებლად — ამ ღროსვე გამოეყენენ ქართველები სომხებთან ერთობისაგან — და დაწყველეს ქალკედონის წვალება, რომელსაც წყევლის ყველა მართლმადიდებლური ეკლესია.

თ ა ვ ი 36

აბრაამის ხელდასხმის შემდეგ კრების სიტყვები და ალთჰამა ხელწერილით, რომელიც აბრაამს მისცეს

მივატოვოთ უმნიშვნელო ამბები და ვთქვათ ის, რაც საჭიროა ეხლა ჩვენთვის და აუცილებელი. სომხეთში მეფობის მოსპობის შემდეგ ჩვენი ქვეყანა ორად გაიყო ბერძენთა და სპარსელთა შორის. ბერძენთა მხარეს დასვეს მოსეს საყდრის მოწინააღმდეგე ვინმე იოან-ორბუნებიანი, რომელიც არ ითვლება სომეხთა მამათავრების რიცხვში, რომელიც აბრაამის [ხელდასხმის] შემდეგაც მოწინააღმდეგე დარჩა. ის ეპისკოპოსები, რომელთა შეაახებაც წინა წერილში ვთქვით, რომ ბერძენთა მხრიდან იყვნენ შეფერილნი, მის გამო მაინც ერთ ექვში იყვნენ: ვაი, თუ კირონის ბოროტი და მოუხსენებელი სახელი და ხსოვნა დაიმკვიდრონ. გადაწყვიტეს, რომ მისცენ ხელწერილი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და იყოს იგი ერთობით სომეხთაგან, რადგან მაშინ იქ შეიკრიბნენ ყველანი თვითთული გაყარვიდან და სოფლიდან, რომელთა სახელებიც მოხსენიებულია მათ ხელწერილში, რომელიც ქვემოთ ქვეყნდება.

თ ა ვ ი 37

ხელწერილი, რომელიც მისცეს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს სომეხთა ჰვეანის კრებიდან მათ, რომელნიც იყვნენ ბერძენთა ხელმწიფების ჰვემ მავრიკას მფოგისა და ხოსრო სპარსელთა მფხეთა-მფვის ჰვეანისგაპრობალოგის დროს

ჩემს, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისა და ჩემს თანამოსაყდრეთა — მანასე ბასეანის ეპისკოპოსის, ქრისტოფორ სიენიეთის ეპისკოპოსის, იოვანეს ამატუნთა ეპისკოპოსის, გრიგორ ანძეველთა ეპისკოპოსის, სიონ გოლთნის ეპისკოპოსის, აარონ მეჰნუნთა ეპისკოპოსის, ნერსეს ბოჟუნთა ეპისკოპოსის, იოანიკ ელის ეპისკოპო-

հանկայ Ելոյ եպիսկոպոսի, Թաղէոսի Առնոյ եպիսկոպոսի, և իշխանաց մերոց տեառն Սմբատայ Վրկան մարդպանի՝ և Տէրանց զինուորի, և Գիգա Դաշտակարանի, և Վրթանիսի Վարդապետի Հայոց Շարսաղարի, և այլ իշխանաց և աշխարհականաց ուղղափառաց առաջին կացեալ Թէոդորոս [ս]եփական զնդին եպիսկոպոս, Ստեփանոս Բագրևանդայ եպիսկոպոս, Մովսես խորխոռունեաց եպիսկոպոս, Քրիստափոր Ապահունեաց եպիսկոպոս, Ներսէս Վանանդոյ եպիսկոպոս հանդերձ վանաց երիցամբք՝ որք են այսոքիկ, Աբրահամ սրբոյ Կաթողիկէի Վանաց րէց, Սամուէլ սրբոյ Հոփսիմէի, Բաբեղաս սրբոյ Յովհաննու վանաց, Խոսրով Աւշականու, Յափտեան Եղիվարդայ, Դաւիթ Երևանու, Իսմայել Գառնոյ, Զոջիկ Արամունից, Յոհանիկ Արտաւազդայ Ապարանից, Աբաս, և Որդեակ, և Աբրահամ Փարբոյ, Միքայէլ Աղցից, Գրիգորիս Արճոյ, Կողմ Ուրդայ, Մայէն միւս Արճոյ, Յոհանիկ Արծափաց, Սիմոն Դարունից, Սամաս Բագրանի, Յուսանէս Աւանի, Իւղ Պողունից, և այլ վանից իրիցունք երիցամբք հանդերձ եկեալ յանդիման մեր՝ զբարեպաշտութիւն խոստովանեցին նզովելով նոյնաձև ըստ երանելի հարցն մերոց զամենայն հերձուածողսն. և զԱրիոս, և զՄակեդոն, և զՆեստոր, և զԵւտիքոս, և զչար ժողովն Քաղկեդոնի, և զպիղծ տոմարն Լեոնի: Եւ աղաչանս մատուցանելով առաջի մեր խառնել զինքեանս ի միաբանութիւն եկեղեցւոյ ճշմարիտ հաւատին Քրիստոսի. և ասացին միաբանութեամբ ամենեքեան, եթէ զխոստովանութիւն և զսահմանն հաւատոյ՝ զոր հաստատեցին հարքն մեր՝ անշարժ պահեսցուք առաջի Աստուծոյ և հոգևոր հարանց մերոց: Եւ զապաշխարութիւն՝ զոր տայք մեզ, յաւժարութեամբ ընդունիմք, և կամաք կատարեմք. և ի հաղորդութենէ նզովելոցն ամենեկն հեռանամք: Եւ եթէ խաբեութիւն ինչ իցէ ի կամս ուրուք, նզովեսցի հոգւով և մարմնով յամենասուրբ Երրորդութենէն: Եւ ընկայեալ զնոսա ապաշխարութեամբ բռն ինչ, և մեր բառնալով զնոսա ըստ գրեցելումն: Կնքեցաւ ձեռնարկս այս ի նոցանէն յանդիման մեր ամենեցուն վկայութեամբ Երրորդութեանն. որում փառք յաւիտեանս, ամէն:

Գ Լ ու խ Լ Ը

ԴԱՐՁԵԱԼ ՎԱՍՆ ՎՐԹԱՆԻՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Կամիմ դարձեալ երկրորդել յաղագս Վրթանիսի վարդապետի. որ տեսեալ զայսքան հոգևոր հանդէս սրբոց հարցն ի միասին ժողովելոց և քակտումն ամենայն հերձուածողաց և ի նորոգումն խոստովանութեան և դաւանութեան հաւատոյ սրբոց հարցն՝ որ ի Նիկիայ, և ի Կոստանդնուպալիս, և յԵփեսոս, և զնոցին աւան-

სის, თადეოს არნას ეპისკოპოსისა და ჩვენს, მთავართა — სმბატ ვრკანის მარზპანისა და უფალთა მხედრის, გიგ დაშტკარანის, ვრთანეს სომეხთა ვარდაპეტის შარსალარისა და სხვა მთავართა და მართლმადიდებელ ერისკაცთა წინაშე წარმოდგენენ: თეოდოროს სეპუშთა რაზმის ეპისკოპოსი, სტეფანოს ბაგრევანდის ეპისკოპოსი, მოსეს ხორხორუნთა ეპისკოპოსი, ქრისტაფორ აპაჰუნთა ეპისკოპოსი, ნერსეს ვანანდის ეპისკოპოსი ამ მონასტერთა უხუცესებითურთ — აბრაამ წმიდა კათოლიკეს მონასტრის უხუცესი, სამუელ წმიდა რიფსიმესი, ბაბელას წმიდა იოანეს მონასტრისა, ზოსრო ოშაკანისა, იავეტეან ელივარდისა, დავით ერევნისა, ისმაიელ გარნისა, ჯოჯიკ არამუნელი, იოანიკ არტავაზდის აპარანთა, აბას, ორდეაკ და აბრაამ ფარბისა, მიქაიელ ალცელი, გრიგორის არიჭისა, კოზმ ურდისა, მაიუნ მეორე არიჭისა, იოანიკ არწაფისა, სიმონ დარუნელი, სამას ბაგარანისა, იუსანეს ავანისა, იულ პტლუნელი და სხვა მონასტერთა უხუცესებითურთ მოვიდნენ ჩვენს წინაშე, კეთილშაახურება აღგვითქვეს და დაწყევლეს ჩვენი ნეტარი მამების მგავსად ყველა მწვალებელი: არიოზიც, მაკედონიც, ნესტორიც, ევტიქეც, ქალკედონის ზოროტი კრებაც და ლეონის ტომარიც. მოგმართეს ვედრებით, რომ შევუერთოთ ისინიც ქრისტეს ჭეშმარიტი სარწმუნოების ეკლესიის ძმობას და თქვეს ერთიად, რომ უცვლელად დავიცავთ ღმრთისა და ჩვენი სულიერი მამების წინაშე აღსარებასა და სარწმუნოების საზღვარსო. შენდობას რომ გვაძლევთ, გულმოდგინედ ვიღებთ, ნებით აღვასრულებთ და წყულებთან ზიარებისაგან სრულიად განვეშორებით. ჩვენს ნებაში თუ სადმე სიცრუე იყოს, წყუელიმც ვიყოთ სულით და ზორციით ყოვლადწმიდა სამებისაგანო. შევიწყნარეთ ისინი სიხარულით მათ გამო, ჩვენც აღვიკიდეთ ტვირთი მსგავსად [წმიდა] წერილისა. დაიბეჭდა ეს ხელწერილი მათ მიერ ჩვენს ყველას წინაშე სამებისა მოწმობით, რომელსაც საუკუნო დიდება, ამენ!

თ ა ვ ი 38

აკვლავ მრთანის მოძღვრის შესახებ

მსურს კვლავ გავამეოროთ ვრთანეს მოძღვრის შესახებ, რომელმაც იხილა ესოდენი სულიერი კრება ერთად შეკრებილ წმიდა მამათა ყველა მწვალებლის დასამხობად და გასაახლებლად წმიდა მამათა სარწმუნოების აღსარებისა და მრწამსის, რომელიც [განი-საზღვრა] ნიკეას, კონსტანტინეპოლსა და ეფესოს. მათი გარდა-

դեպի մեզ դարձնել վերստին աւանդեցին և հաստատեցին ի ձեռն միաբանական գրոյ ձեռնարկին, զոր նտուն միմեանց կապ և կնիք ղնելով զսիրտ և զմատանի, և վկայ և դատախազ զսուրբ զԵրրորդութիւնն ունելով, միանգամայն և ղնորոգումն Աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, որում ինքն էր Տեղապահ և աւանդապահ, ուրախ եղև յոյժ, և գոհացաւ զԱստուծոյ, իբր արդար և երախտաւոր զոլ, որպէս էրն իսկ, յոտն կացեալ արհնէր զԱստուած զտուիչն այնպիսի բարեաց, ընդ նմին զհայրապետն Աբրահամ, որ նորոգիչ եղև սուրբ աթոռոյն սրբոյն Գրիգորի. նոյնպէս և զսուրբ ժողովն սրբոց հարցն. Վասնզի համաղոյգ և ձայնակիցք եղին նոցա՝ մանաւանդ թէ հանգոյն և հաւասար նոցին. զի զնոցա աւանդեալն դարձեալ վերստին աւանդեցին Հայաստանեայցս, և հաստատեցին ի փառս Աստուծոյ, Արդ արհնեաց նա զնոսա՝ և արհնեցաւ ի նոցանէ՝ որպէս և բարեկամ և սիրելի հասարակաց, Ապա այնուհետև բերեալ զաւանդն՝ որ ինչ նմայն էր հաւատացեալ ի Մովսիսէ Հայոց կաթուղիկոսէ ի ժամ մահուան իւրոյ, նախ զվիրակական և զկենսակիր Աստուծոյ նշանն, և ապա զնշխարս սուրբ առաքելոցն՝ զոր բերեալ էր սրբոյն Գրիգորի ի Հոռոմայ՝ զտուեալն նմա ի բարեպաշտէն Կոստանդինոսէ. և յետ այնորիկ զաթոռն և զգաւաղանն, որ պատուով պահեալ էր և պաշտեալ, և զայլ ամենայն զսպաս սրբութեան՝ զսկիհս և զգեստս սրբոյն սեղանոյն, և զվարագոյրս, և զխնկանոցս, և զբուրվառս, և զբշոցս և զվակաս կաթուղիկոսին մետաքսեայ կազմեալ յականց՝ և յոսկոյ՝ և ի մարգարտէ, և զայլ զգեներխան և զարկանելիս քահանայից և սարկաւազաց, զբհհեզս և զծիրանիս, որպէս մարգարէն ի թիւ արկեալ կարգէ, զեզրածիրանին, և զմիջնածիրանին, և որ առաջին և զկնի այսոցիկ ասի, և զայլ ևս պայծառ պատմուճանս պէսպէս զարդուց, զիսկակաց, և կերպասուց, և ծիրանեաց՝ գունակ գունակ՝ և երփն երփն՝ և երանգ երանգ՝ ծաղկազարդ գունաւք գործեալ գեղեցկապէս, նաև զբարեպաշտին մերոյ թագաւորին Տրդատայ պատուական զգեստն, զոր տուեալ ի տուն Տեառն ի սպաս սրբութեան, զոր մեր տեսեալ աշաւք մերովք: Եւ ապա յետ այնորիկ բերեալ բազում գրեան զանազան և ազգի ազգի եկեղեցական և վարդապետական, և այլ և մարմնաւոր իրք գոյիւ շափ բերեալ զրով առաջի կացուցանէր, և արհնեալ լինէր ի հայրապետէն: Եւ բազում երախտիս և շնորհակալութիւն ընկալ յամենեցունց. զի զայնքան անցելոց ամացն առանց առաջնորդի ոչինչ թեթև և թերի թողեալ զտեղապահութիւն իւր, այլ լի և կատարեալ, դատիւ և դատաստանաւ առնել իրաւունս և գործել զարդարութիւն յամենայն ժամ և դարձեալ խնդրել իրաւունս և փրկել

მოცემა ჩვენ კვლავ გარდამოგვცეს და დაამტკიცეს ერთობლივი ხელწერილით, დაუდეს ერთმანეთს კავშირი და დაბეჭდეს გულითა და ბეჭდით, მოწმედ და მსაჯულად. ჰყავდათ წმიდა სამება; იმავე დროს განაახლეს წმიდა გრიგორის საყდარი, რომლის ადგილის მცველი და სჯულის მმართველიც თვითონ იყო. განიხარა ფრიად და ჰმადლობდა უფალს, რომ იყო ვითარცა მართალი და კეთილმოქმედი, როგორც იყო კიდევ. ფეხზე ამდგარი აკურთხევდა ამნაირ სიკეთეთა მომნიჭებელ ღმერთს და მასთან მამამთავარ აბრაამს, რომელიც წმიდა გრიგორის წმიდა საყდრის განმაახლებელი შეიქნა; ასევე [აკურთხევდა] წმიდა მამთა წმიდა კრებასაც, რადგან თანაბარი და თანახმა იყო მათი, მით უფრო კი — მსგავსი და სწორი მათი, რადგან მათი გარდამოცემა კვლავ გარდამოგვცეს სომხებს და დაამტკიცეს სადიდებლად ღმრთისა. აკურთხა მან ისინი და იკურთხა მათგან, როგორც ყველას მოყვასი და საყვარელი. მიერით მოიტანა ჰჯული, რომელიც მისთვის მიენდო მთე სომეხთა კათალიკოსს გარდაცვალებისას: ჯერ მხსნელი და ცხოველმყოფელი ნიში ღმრთისა და შემდეგ ნეშტი წმიდა მოციქულთა, რომელიც წმიდა გრიგორს რომიდან მოეტანა კეთილმსახურ კონსტანტინესგან მიღებული; კიდევ საყდარი და კვერთხი, რომელიც პატივით იყო დაცული და მსახურებული; სხვა ყველა სამსახურებელი სიწმიდისა: ბარძიმები, წმიდა საკურთხევლის შესამოხელი, კრეტსაბმელები, სასაქმევლები, საცეცხლურები, სამწერობლები, კათალიკოსის ვაკასი აბრეშუშისა, ოქროთი და თვალმარგალიტით მოქარგული, სხვა სამოსელი და თავსაბურავი მღვდელთა და დიაკვანთა, ბისონი და ძოწეული, როგორც წინასწარმეტყველი შერაცხავს და განაწესებს, კიდემოწეულისანი და შეაძოწეულისანი და რაც ამის წინ და შემდეგ ითქმის; სხვაც ბრწყინვალე სამოსელი ნაირნაირი სამკაულით, ღიბით, მოქარგული და ძოწეული, ფერად-ფერადი, ნაირსახოვანი და მრავალფერი ყვავილოვანი ფერებით მშვენიერად ნაკეთები; აგრეთვე, ჩვენი კეთილმსახური მეფის თრდატის საპატიო სამოსელი, რომელიც უფლის სახლში მიიღო სიწმიდის სამსახურად და ჩვენი თვალთ გვინახავს. ამის შემდეგ მოიტანა მრავალი ნაწერი, სხვადასხვა და მრავალგვარი საეკლესიო და სამოძღვრო, სხვა ხორციელი ნივთები რამდენიც ჰქონდა სიით მოართვა და აკურთხა მამამთავარმა. მრავალი სიკეთე და მადლობა მიიღო ყველასაგან, რადგან ამდენ უწინამძღვროდ გარდასულ წლებში თავისი ადგილისმცველობა სუსტი და ნაკლული კი არ დატოვა, არამედ სავსე და სრული მსჯავრი გამოჰქონდა საქმის განსჯა-განხილვის შემდეგ, მუღამ სი-

զրկեալսն, դատ առնել սրբոյն և տալ իրաւունս այրոյն ըստ մարգարէին. և դարձեալ զորքս և զայրիս ընդունել, և զճանապարհս ամբարշտաց կորուսանել ըստ մարգարէին: Եւ աղքատասիրութեամբ և եղբայրսիրութեամբ և ատարսիրութեամբ զարդարեալ զինքն, և աստուածային շնորհիւ պայծառացեալ և պատուեալ ի պատիւ և ի փառս անուանն իւրոյ:

Գ Լ ու լւ ԼԹ

**ՅԱՂԱԳՍ ԱԻՐԸՆՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ԻԻՂՈՅՆ՝ ԶՈՐ ԱԻՐԸՆԵԱՅ
ԱԲՐԱՀԱՄ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ Ի ԽՆԴՐՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅՆ, ՈՐ
ԺՈՂՈՎԵԱԼ ԷՒՆ ԱՌ ՆԱ**

Իսկ ապա զկնի կատարման իրացն այնմիկ արդարութեան և իրաւանցն ուղղութեան, որ գործեցաւ ի նոցանէ, զայս ևս իրաւունս համարեցան, հայցեալ ի հայրապետէն իւրեանց՝ արհնեալ իւղ աւծութեան, և տալ նոցա, այսինքն ղմիւռոնն. որով աւծանեն և լուսաւորեն ամենայն ուղղափառ հաւատացեալք ի ձեռն սուրբ աւագանին՝ գործակցութեամբ ջրոյ և Հոգւոյ: Զի զկնի մահուանն Մովսիսի ոչ էր այլ արհնեալ իւղ աւծութեան, և զարհնեալն ի նմանէ բաշխեալ էր Վրթանէս Տեղապահ Աթոռոյն, և զայս ևս գործեալ և կազմեալ ի պատրաստի ունէին. զի զայնքան աւուրս ամսոցն ընդ մեջ անցելոցն յառաջին ժողովոյն եպիսկոպոսացն մինչև ցնրորդ ժողովն՝ գործեալ էր Վրթանէս հանդերձ պաշտանէիւք եկեղեցւոյն զիւղն աւծութեան, որպէս սովորութիւն և արուեստիւ գործել իւղագործաց: Խնդրեն այնուհետև սուրբ Հարքն ի Հայրապետէն և զայն ևս գործ հոգևոր ի գլուխ հանել, և գլխաւորել ի միասին մինչդեռ չև էին ցրուեալ: Ապա այնուհետև մտեալ ի պաշտան գիշերոյն՝ սաղմոսիւք՝ և արհնութեամբ՝ և երգաւք հոգևորաւք ըստ խորհրդոյ աւուրն, և կարգացմամբք ըստ պատշաճի խորհրդոյն հանէին զգիշերն ի գլուխ յաղաւթսն Աստուծոյ, և զտիւն ողջոյն տքնեալ՝ մինչև կատարեցաւ խորհուրդն ամենայն ի փառս Աստուծոյ: Ապա ի միւսում աւուրն բաշխէ հայրապետն ամենեցուն զիւղն արհնութեան: Եւ արհնեալ զնոսա և արհնեալ ի նոցանէ՝ ետուն ողջոյն միմեանց, և խնդրութեամբ և խաղաղութեամբ ցրուեցին յիրաբանչիւր վիճակ:

მართლეს ემსახურებოდა და იკვლევდა საქმეს, რომ ეხსნა მიმძლავრებულნი, განესაჯა ობოლი და განემართლებინა ქვრივი წინასწარმეტყველის მსგავსად: «ობოლი და ქვრივი შეიწყნაროს და გზაჲ ცოდვილთაჲ წარწყმიდოს»¹. წინასწარმეტყველის მსგავსად გლახაკთმოყვარეობით, ძმათმოყვარეობით და უცხოთმოყვარეობით შეიმკო თვით და თავისი სახელი ღვთაებრივი მადლით განაბრწყინა, გააბატონსნა და განადიდა.

თ ა ვ ი 39

წმიდა ზეთის კურთხევის შესახებ, რომელიც აბრაამ მამამთავარმა აკურთხა მასთან შიკრიბილი ეპისკოპოსის ტახტით.

მათ მიერ იმ მართალ საქმეთა აღსრულებისა და სამართლის დაწესების შემდეგ, ისიც კანონიერად მიიჩნიეს, რომ შევედრებოდნენ თავიანთ მამამთავარს, ეკურთხა და მათთვის მიეცა საცხებელი ზეთი, ესე იგი მირონი, რომლითაც სცხებენ და ნათლავენ ყოველ მართლმადიდებელ მორწმუნეს წმიდა ემბაზით, წყლისა და სულის მონაწილეობით. რადგან მოსეს სიკვდილის შემდეგ არავის უკურთხებია საცხებელი ზეთი და მისგან ნაკურთხს ვრთაწინეს საყდრის-მცველი ანაწილებდა, ესეც გაკეთებული და შეკაზმული მზად ჰქონდათ, რადგან თვეების ამდენი დღეები იყო გასული ეპისკოპოსთა პირველი კრებიდან მესამე კრებამდე, დაემზადებინა ვრთანესს ეკლესიის მსახურებთან ერთად საცხებელი ზეთი, როგორც წესია, და მენელსაცხებლები ხელოვანებით აკეთებდნენ. ითხოვეს მაშინ წმიდა მამებმა მამამთავრისაგან, რომ მოეგვარებინა და დაემთავრებინა ეს სულიერი საქმეც, საწამ არ დაშლილან. მაშინ შეუდგა მწუხრის მსახურებას ფსალმუნებით, კურთხევითა და სულიერი გალობით დღის საიდუმლოს მსგავსად. საიდუმლოს შესაფერისად კითხვით გაათიეს ღამე და მთელი დღე მღვიძარედ ღმრთისა მიმართ ლოცვაში, ვიდრე აღსრულდებოდა ყველა საიდუმლო ღმრთის სადიდებლად. ხოლო მეორე დღეს გაუნაწილა მამამთავარმა ყველას კურთხევის ზეთი, აკურთხა ისინი, იკურთხა მათგან, მოიკითხეს ერთმანეთი და შვება-ლხენით განიფანტნენ თავ-თავიანთ სამწყსოში.

¹ ფსალმუნი 145, 9.

ՅԱՂԱԳՍ ՈՐ ԻՆՉ ԶԿՆԻ ԱՅՍՈՐԻԿ ՊԱՏՄԻ

Արդ զայս այսպէս կարգեալ կատարեցաք զլիաւորելով զհոգևոր հանդէս, որ յաղագս տեառն Աբրահամու մերոյ հայրապետի և հոգևոր հովուապետի՝ և հաստատութեան ուղղափառ մերոյ հաւատոյս՝ և միաբանութեան երկուցն կողմանցն Հունականաց և Պարսկականց: Այսուհետև դարձցուք անդրէն ի կարգ բանին, որ յաղագս Մովսիսի և Կիրոնի: Զի Մովսէսն այն եպիսկոպոս Գաշենաց ոչ յիշատակի ի Գիրս թղթոցն գալ նմա ի ժողովն, որ վասն Աբրահամու եղև ձեռնադրութեան: Թէպէտ և գտեղին ծանուցաք բազում անգամ, զի հաւանդութիւն հանդիպեալ նմա ասեն: Բայց ապա գրէ առ Աբրահամ ծանուցանելով նմա զաղէտ նեղութեան իւրոյ և զհալածանս որ ի Կիրոնէ, միանգամայն և վասն աշխարհին Յուրտաւայ, և աղաչանք յաղագս Կիրոնի, և զայլ տեղեկութիւնն ի Վրթանիսէ՝ ասէ՝ լսել:

Գ. Լու լս ԽԱ

**ԹՈՒՂԹ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՅՈՒՐՏԱՒԱՅ ԱՌ ԱՐՐԱՆԱՍ
ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՆ**

Աբրասիրի տեառն Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի՝ ի Մովսիսէ անարժանէ՝ բազում խոնարհութեամբ երկրպագութիւն, ընդ որով և առաւել սրբութենէդ ձերմէ ողջոյնահարցութիւն:

Լուայ զհայրապետական պայծառութեամբ զնորոգութիւն սուրբ աթոռոյդ տեառն Գրիգորի, և բազում խնդրութեամբ լցաւ անձն իմ տառապեալ, զի ի վաղուց հետէ փափագեալ սպասէի լսել զայդ: Մանաւանդ զաստուածասէր առաքինութենէ ձերմէ յորժամ լուաք որ ի մանկութենէ, վասնորոյ ընտրեաց իսկ Աստուած և պարգևաց առաջնորդ և վարդապետ աշխարհիս ի նեղութեան ժամանակի, յոյժ խնդացաք և ուրախ եղաք: Քանզի ահա արդէն իսկ արհնեաց Աստուած յաղագս քո զաշխարհս Հայոց, և ամենայն բարեաց հիմնադրութիւն աշխարհիս պայծառացեալ պատուովք և գոհութեամբ թագաւորաց՝ այսրէն դարձ՝ և սրբոյ եկեղեցւոյ սկիզբն շինութեան և նորոգութեան աշխարհիս երկոցունց կողմանց, հոգևոր և մարմնաւոր պատառման անդրէն միաւորութիւն, և որպէս հիմն բարութք

იშის შესახებ, რაც ამის შემდეგ იუწყება

ამნაირად, ჩვენ დავამთავრეთ სულიერი მიმოხილვა, რომელიც ჩვენს მამამთავარსა და სულიერ მწყემსმთავარს აბრაამს, ჩვენი მართლმადიდებელი სარწმუნოების დამტკიცებასა და ორივე მხარის — საბერძნეთისა და სპარსეთის [სომხეთის] — ერთობას შეეხებოდა. აქედან დავუბრუნდეთ პირველსავე სიტყვას მოსესა და კირონის შესახებ. ის მოსე გაჩენილი ეპისკოპოსი არ იხსენიება «ეპისტოლეთა წიგნში» მოსულთა შორის კრებაზე, რომელიც აბრაამის ხელდასახმელად შედგა. თუმცაღა [თავის] ადგილას მრავალჯერ გაცნობეთ, რომ სწეულება შეპყროდა მას, როგორც ამბობენ, მაგრამ მერე მისწერა აბრაამს და აცნობა თავისი შევიწროების გასაჭირი და დევნა კირონისგან, აგრეთვე, ცურტავის ქვეყნის შესახებ, შეევედრა კირონის გამო, და სხვა ცნობები კერთანესისგან ისმინეო, [მისწერა].

თ ა ვ ი 41

მოსე, ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლე აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს

სიწმიდისმოყვარე უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს უღირსი მოსესგან დიდი სიმდაბლით თაყვანისცემა, რომელთან ერთადაც, უფრო მეტად, თქვენი სიწმიდის მოკითხვა.

შევიტყვე მამამთავრული ბრწყინვალეობით უფალ გრიგორის მაგ წმიდა საყდრის განახლება და ჩემი საწყალობელი სული დიდი სიხარულით აღივსო, რადგან აღრიდანვე მოწადინებული ველოდი მესმინა ეგ. მით უფრო მოვილინეთ და გავიხარეთ თქვენი ღმრთისმოყვარე მხნეობის გამო, როდესაც გავიგეთ, რომ ყრბობიდან [გაქვთ], რისთვისაც ავირჩიათ ღმერთმა და მოგანიჭათ ამ ქვეყნის წინამძღვრობა და მოძღვრობა გაჭირვების ჟამს; რადგან, აჰა, უკვე აკურთხა ღმერთმა შენს გამო სომეხთა ქვეყანა და ყოველგვარმა სიკეთემ ჩვენი ქვეყნის საფუძველი მეფეთა პატივითა და მადლით გააბრწყინა. აქეთ მოქცევა და წმიდა ეკლესიის აღშენებისა და განახლების დასაბამი, ქვეყნის ორივე მხარის სულიერი და ხორციელი განყოფის კვლავ შეერთება როგორც საფუძველი, კეთილად დაედვა თქვენი სიწმიდის მიერ.

იმედი გვაქვს ქრისტე ღმრთის მოწყალებისა, რომ აღსრულება კიდევ უკეთესი იქნება.

ავჩქარდით, რომ გვეცნობებინა ჩვენი სატკივარი თქვენი სიწმიდისათვის, როგორც სწავლანი უჩვენებენ თავის წყალობებს ხელოვან მკურნალთ და ეძიებენ მათგან განკურნებას. გვედრებით ჩვენც, რომ ხელი აღუპყრათ ქრისტეს ეკლესიას, რომელიც ერთმორწმუნე [იყო] (კირონი თქვენი მოწაფეც იყო), ეხლა კი დასწავლულია შევიწროებისაგან, ჯერ ლოცვით ღმრთისაგან თხოვნით, შემდეგ თქვენი შრომისმოყვარე მოძღვრებით და მავ დიდებულ მთავართა შეწვევით, ვეცადოთ, რომ მოვაქციოთ უარყოფელი და განდგომილი ხალხი სიმაართლეზე და შევიყვანოთ ერთი მწყემსის იშავე ფარეხში. ვესწრაფოთ ამიერითგან [იმას], რაც ყველასათვის მოგებაა და მრავალათვის ძლიერ ამაღლება, მსგავსად ნეტარი მოსეს და წმიდა პავლეს მაგალითისა, რომელთაგან ერთი ვერ ეწია თავისიანთა მიტევებას და თვით ივედრებოდა განდევნას ცხოვრების წიგნისგან; მეორე ამბობდა: «რამეთუ ვილოცვედ მე შეჩუენებულ-ყოფად თავსა ჩემსა ქრისტესჯან ძმათა ჩემთათჳს და ნათესავთა ჩემთა კორციელად!». მათი მხნეობა მთელ ქვეყანაზე ყველა ხალხში ვრცელდება გაბრწყინებული ქადაგებით, ნიშნულად გქონდეთ მათი და მათ მიმდევართა საქმენი, რომ იქადოთ ქრისტეს მიერ და თქვათ: „მე მოწეცა ეს მადლი უფლისგან, რომ ვიქადაგო ქართლიდან აღზანთა ქვეყანაჲდის გამოუკვლეველი სიდიადე ქრისტეს დიდებისა და ესოდნაი ხალხი მოგიგო თქვენ და შეეწირო ქრისტეს“. ამასთან გესპოდეს მაწვეველი ხმა: «კეთილ მონაო და სარწმუნოო!»² შენი შემწე მეგობრებითა და ხსნილი გუნდით «შევედ სიხარულსა უფლისა შენისასა»³, შენი წინაპრებისა და ჩემი სახელის მოსიყვარულებთან. ხოლო თუ ჩვენი უღირსობის შესახებ იკითხავთ, ვრთანეს ქერდოლისგან შეიტყობთ. ჩემი საბრალე თავი და ცთუნებული ქვეყანა თქვენთვის მობინდვია. თქვენც მრთელად იყავით, უფალო ჩემო.

თ ა ვ ი 42

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის პასუხი მოსამ ცურტამის ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე

სიწმიდისმოყვარე უფალ მოსე ეპისკოპოსს აბრაამისგან, თუქცა-ლა უნებლიედ, [მაგრამ] კათალიკოსისაგან, უფლისმიერი მოკითხვა.

¹ რომელთა 9, 3. ² მათე, 25, 21-23. ³ მათე, 25, 21-23.

Տեսի գարբութեան ձերոյ զգիր ողջոյնի, որ լի էր բազում գոհութեամբ զողորմութեանցն Աստուծոյ զի արդիւնաւոր աւրհնութեամբ զմեր տկարութենէ նաև արժանաւոր ասել զանբաւականութիւնս իմ. որ և յանձնեցաք իսկ պարգևաբաշխին բոլորեցունց շնորհահատոյց լինել ձեր սրբութեանդ: Իսկ սոսկալի և զծանր բեռանց բառնալոյ՝ որում ոչ ունէի ակն՝ անգիտելի է ինձ, որպէս լմբոնեցայ, և կամ թե զբազմութեան կամ[ս] ի միաբանութեան գալ: Եւ այս ոչ ուստէք է ինձ՝ բայց յԱստուծոյ ողորմութեանցն և ձեր սրբասէր աղաւթիցդ:

Արդ աղաչեմ զձեր սրբութիւնդ՝ ոչ դադարել աղաչանս մատուցանել առ ամենազարն Աստուած, զի տացէ ինձ ոյժ կարողութեան ըստ իւրն հաճոյից կատարելագոյնս ցուցանել զնորայն տնտեսութիւն առ մերս երկիր, նմանապէս առ աշխարհն Վրաց և Աղուանից պայծառանալ ի Քրիստոս Յիսուս ճշմարիտ հաւատով ի ձեռն մերոյ նուազութեանս. և կամիմ արհնիլ ի ձերմէ սրբութենէդ, մի դանդաղեցիս ի սուրբ Զատիկին գալ այսր. զի բազմաց լինի խնդութիւն, և գործ հոգևոր առաջի կայ Կիրոնի և Վրաց՝ միւնչոեռ տեր Սմբատ աստ է, փութամք՝ որով արիւնակաւ՝ նախ զայդ ի գլուխ տանել մերով հրամանաւ և գրով՝ շնորհաւքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Ողջ լե՛ր:

Գ. Լու խ ԽԳ

Թէ Ընդէ՛ր [Զ]ԵԿՆ ՄՈՎՍԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ՅՈՒՐՏԱԽԱՅ Ի ԺՈՂՈՎ ԱՆԴՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅՆ ՈՐ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ

Թուղթս այս առաջին՝ որ գրեցաւ ի Մովսիսէ ի Յուրտաւայ եպիսկոպոսէ առ Աբրահամ Հայոց կաթողիկոսն, յետ ութից ամսից անցելոց գրեցաւ. վասնզի հիւանդութիւն հանդիպեալ նմա ասեն յայնժամ մերձ ի մահ, և վասն այնորիկ ոչ կարաց գալ ի ժողովն, նաև ոչ ծանուցեալ իսկ կարաց ի ձեռն գրոյ զցաւս իւր և զհալածանսն ի Կիրոնէ, միանգամայն վստահացեալ էր ի Վրթանիսի յառաջագոյն յուսադրութիւն և ի սատարն լինելոյ, զոր ի ձեռն իւրոյ պատասխանոյն արարեալ էր նմա, թէ ի մատոյ աւուրս կաթողիկոս կամին նստուցանել, զհոգս քո նա հոգասցէ, և մեք սատարեմք մինչև ի գլուխ գործոյն:

Իսկ իբրև ընթերացաւ զթուղթն Մովսիսի Աբրահամ, և հասու եղեալ ի սակաւուց՝ որ ինչ գրեալն վասն Կիրոնի և Վրաց, յայնժամ

ვნახე თქვენი სიწმიდის მოკითხვის წიგნი, რომელიც სასვე იყო ღმრთის მოწყალებათა ცამო მრავალი მადლობით. რადგან ჩვენი უძლურება უხვად აკურობთ, აგრეთვე, ღირსეულად მიიჩნით ჩემი უღირსობა, მივანდოთ ნიჭის მომგებელს, რომ იყოს თქვენი სიწმიდისათვის ყოველგვარი მადლის მომნიჭებელი. ხოლო საშინელი და მძიმე ტვირთის აკიდებას რომ არ მოველოდი, არ ვიცი როგორ ვიტვირთე, ან როგორ დავთანხმდი უმრავლესობის ნებას. ესეც მე არსაიდან მაქვს, თუ არა ღმრთის წყალობითა და თქვენი სიწმიდის მოყვარე ლოცვით.

ვევდრები თქვენს სიწმიდეს, რომ არ დააცხროს ვედრების შეწირვა ყოვლად ძლიერი ღმრთის მიმართ, რათა მომეცეს მე ძალი შეძლებისა მისი სურვილისაებრ სისრულით ვაჩვენო მისი განგება ჩვენი ქვეყნის მიმართ, ასევე ქართლისა და ალბანეთისა, რათა ბრწყინავდნენ იესუ ქრისტეს მიერ ჭეშმარიტი სარწმუნოებით ჩვენი სიმდაბლის მეშვეობით. მსურს ვიკურობო თქვენი სიწმიდისაგან. ნუ დააყოვნებ მოსვლას წმიდა აღდგომას, რადგან მრავალთათვის ეს შეებაა და წინ გვიდევს კირონისა და ქართველთა სულიერი საქმენი. სანამ უფალი სმბატი აქაა, ვჩქარობ, რომ რაიმენაირად ჯერ ეგ მოვათავოთ ჩვენი ბრძანებით და წერილით — ჩვენი ქრისტე ღმრთის შეწევნით. მრთელად იყავ!

თ ა ვ ი 43

თუ რატომ [ვერ] მოვიდა მოსა ცურტავის ეპისკოპოსი აბრაამის ხელდასახმელად [მოწყობილ] ეპისკოპოსთა კრებაზე

ეს პირველი ნაწილი, რომელიც მისწერა მოსე ცურტავის ეპისკოპოსმა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს, რვა თვის გასვლის შემდეგ დაიწერა, რადგან სნება შეეყარა მას და ამბობენ სიკვდილის პირამდე [მიიყვანაო]. ამიტომ ვერ შეძლო კრებაზე მისვლა, ვერც მოახერხა, რომ წერილით ეცნობებინა თავისი სატკივარი და კირონისგან დევნა. ამასთან თავიდანვე ვრთანესისგან გამხნევებისა და შეწევნის იმედი ჰქონდა, თავისი პასუხით რომ დაამედა მან: უახლოეს დღეებში კათალიკოსის დასმას აპირებენ, ის იკისრებს შენზე ზრუნვას და ჩვენც შევეწევით საქმის მოთავებაში.

როცა მოსეს წერილი წაიკითხა აბრაამმა და ცოტა რამ შეიტყო კირონისა და ქართველთა შესახებ, მაშინ იწყა ფრთხილად უწყე-

սկիզբն արարեալ Վրթանիսի պատմէր զամենայն որ ինչ ի Կիւրոնէ եղեալն էր գրով և անգիր, հասու առնելով զկաթողիկոսն, նախ զթուղթն Մովսիսի կաթողիկոսին որ առ Կիւրոն վասն խոժկին, և ապա զնեղութիւնսն և զհայածանսն Մովսիսի եպիսկոպոսի ի Կիւրոնէ, և շնտ այնորիկ զիւր թուղթսն, զոր գրեցաւ առ Կիւրոն՝ և յառ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոս եպիսկոպոսն, և զոչ ընդուեւն սյատասխանի, այլ և ընդդէմ պատասխանիսն Կիւրոնի՝ զոր ոչ գրով՝ այլ բազում բանիւք և սպառնալեալք արարեալ էր, և զսակաւ պատասխանիսն Ալատաց՝ որ սպակաս գրով գրեալ էին առ Վրթանէս, և դարձեալ զմեծարանս Կիւրոնի առ արքայն, և զպարծումն, և զսպառնալիս՝ որ հայրապետին Երուսաղէմի, և զայն ամենայն մի ըստ միողէ՛, Զայս ամենայն լսելով Արրահամու կաթողիկոսին ի Վրթանիսէ՛ քերթողէ՛ զարմացաւ յոյժ. և զմտաւ ածէր և խորհէր ի սրտի իւրում՝ թէ որո՞վ արիւնակաւ շահիցէ զԿիւրոն և զաշխարհն, կամ ի՞նչ տարազու յաղթիցէ գոռոզ վիրազին: Գրէ ապա ի պատասխանում անդր որ առ Մովսէս եպիսկոպոսն, զի անդանդաղ և այնպաղ եկեացէ այսր ի սուրբ Զատիկին, զի բաղմաց ասէ լինի խնդութիւն, և գործդ հոգևոր առաջի կայ, և դարձեալ՝ եթէ տէր Սմբատ աստ է, և փութամք արիւնակաւ ինչ զգործս ի դուսն հանել. և որ գրեաց ի սուրբ Զատիկին գալ, այլ երկրորդ Զատիկ լինէր Արրահամու գալ նորա յաթոռ, հայրապետութեան: Եւ որ վասն Սմբատայ գրէ, թէ աստ է, թուի թէ՛ հանդերձեալ էր զնալ յաշխարհն Վրկան, որ զիշխանութիւնն ունէր Մարզպանութեան:

Արդ զայս առաջին թուղթ գրեաց Մովսէս առ Արրահամ Հայոց կաթողիկոս մեծաւ թախանձանաւք աւգնական լինել նմա յամենայնի՝ որպէս ասացաւ, և բազում ամբաստանութիւն զԿիւրոնէ, և ականկալութիւն իւր ըստ յառաջիկայ յուսոյն՝ զոր ունէր, և վասն առաջիկայ արկեալ գործոյն հոգայր, զի թերևս հնար ինչ իրացն կարիցէ գտանել. զի ի բազում վշտաց և ի նեղութենէ սրտին ի տարակոյս մտեալ մտախոհ լինէր, մի՛ վասն իւրոյ հալածանացն՝ թէպէտ և վասն Աստուծոյ՝ և միւս՝ վասն իւրոյ վիճակին անտէրունչն լինելոյ, զի մի գուցէ այլազգ ինչ լինիցի նոցա, որպէս Կիւրոնին եղև, որ արտաքոյ գտանի կամացն Աստուծոյ. իսկ երրորդ՝ վասն Կիւրոնի կորստեանն և անդարձութեան. և հայցէ մեծաւ աղաչանաւք զրով սատարել նմա և աւգնական լինել աղաւթիւք, և զգրեալսն առ Կիւրոն ի ձեռն արի մարդոյ առաքել. զի մինչ ոչ է իսպառ գլորեալ՝ կանգնել կարասցէ. Այլ և վասն իւր և վասն աշխարհին իւրոյ հոգալ զնեղութիւն երկոցունց առաջի արկեալ: Ապա սկիզբն առնէ այնուհետև Արրահամ գրել առ Կիւրոն, և յիշեցուցանէ նմա զամենայն ինչ գրով ի ձեռն պատգամի իրաւապէս՝ արիւնակ զայս:

ბა ყოველივესი, რაც ჩაუდენია კირონს წერილობით თუ სიტყვიერად. გააცნო კათალიკოსს ჯერ მოსე კათალიკოსის ეპისტოლე კირონისადმი ხუციკის შესახებ და მერე მოსე ეპისკოპოსის შევიწროება და დევნა კირონისგან. ამის შემდეგ [გააცნო] თავისი წერილები, რომლებიც გაუგზავნა კირონს, იმ ქვეყნის მთავრებსა და პეტრე ეპისკოპოსს; პასუხის მიუღებლობა, აგრეთვე, კირონის საწინააღმდეგო პასუხები, რომელიც წერილობით კი არა, არამედ სიტყვიერად და მუქარით შემოეთვალა; განდიდება კირონისგან მეფისა: ქადილი და მუქარა იერუსალემის მამამთავრით და ასე შემდეგ. ეს ყოველივე რომ შეიტყო აბრაამ კათალიკოსმა ერთანეს ქერდოლისგან, ფრიად გაოცდა; სჯიდა და ფიქრობდა გულში, თუ როგორ მოეგო კირონი და ის ქვეყანა, ან რა გზით ეძლია ის გოროზი ვერაგი. მაშინვე მისწერა საპასუხო წერილში მოსე ეპისკოპოსს, რომ საჩქაროდ და დაუყოვნებლივ მოსულიყო აქ წმიდა აღდგომას, რადგან მრავალთათვის იქნება ეს შვება და ეგ შენისუღიერი საქმე წინ გვიდევსო. აგრეთვე, უფალი სმბატი [სანამ] აქ არის, ვჩქარობთ რამენაირად საქმე მოვათავოთო. წმიდა აღდგომას მოდიო რომ მისწერა, აბრაამის საპატრიარქო საყდარზე ანკლის მეორე აღდგომა იქნებოდა. სმბატ მარზხანის შესახებ კი რომ წერს, აქ არისო, ვფიქრობ ვრკანს წაავლას აპირებდა, სადაც მარზხანობის უფლება ჰქონდა.

ეს პირველი ეპისტოლე მისწერა მოსემ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს დიდი მუდარით, რომ შეწვევოდა ყოველივეში, როგორც ითქვა: ბევრჯერ დაასმინა კირონი და [მისწერა] თავის რწმენა ახლანდელ იმედში; რომ ზრუნავს წინამდებარე საქმისათვის, რათა რაიმე ღონე გამოეძებნოს. რადგან მრავალი ვაების, გაქირვებისა და გულის შეღონებისაგან სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი ღრმა ფიქრს მისცემოდა ჯერ ერთი თავის დევნათა გამო. თუმცაღა ღმრთისათვისაც, და მეორე — თავისი სამწყსოს უპატრონოდ დარჩენის გამო (ვთუ თუ ისევე მოუვიდეს მათ, როგორც ეს კირონს დაემართა, რომელიც ღმრთის ნებათა გარეშე აღმოჩნდაო), ხოლო მესამეც — კირონის წარწყმედის და მოუქცევლობის გამო. ითხოვს დიდი უედრებით, რომ წერილობით დაეხმაროს და შეეწიოს ლოცვით, [ხოლო] წერილები გაუგზავნოს კირონს მამაცი კაცის ხელით და ვიდრე [იგი] სრულიად არ დაცემულა, ეცადოს წამოაყენოს; აგრეთვე, იზრუნოს მისთვის და იმ მისი ქვეყნისთვის, ორივეს შევიწროება რომ მოახსენა. მაშინ იწყებს აბრაამი წერას კირონისადმი და მოაგონებს მას სამართლიანად ყოველივეს წერილითა [და] აღთქმით, მაგალითად ასე.

ԹՈՒՂԹ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՌ ԿԻՐՈՆ ՎՐԱՅ
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ Ի ՁԵՌՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ԱՅԼ
ԱԶԼԱՏԱ[Յ] Ի ԽՆԴՐՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ.

Սրբասիրի Տեառն Կիրոն Վրաց կաթողիկոսի՝ և այլ եպիսկոպոսաց աթոռակցաց քոց, յԱբրահամէ Հայոց կաթողիկոսէ և յայլ եպիսկոպոսաց Տէրամբ ողջոյն:

Յառաջագոյն երանելի հայրապետն մեր Մովսէս՝ գրեաց առ ձեզ մեղադրութիւն յաղագս հաղորդելոյն ձեր ընդ այնոսիկ՝ որ ոչ էր պարտ: Եւ ձեր գրով և պատգամաւ յանձն էր առեալ ոչ հեռանալ ի միաբանական հաւատոց հաղորդութենէ աշխարհիս մերոյ: Արդ այժմ զլարագոյնն և զծանրականն ևս եհաս մեզ լսել. զի դմիաւորութիւն հաւատոյ և զասպնջականութիւն երկոցունց աշխարհացս Յուրտաւայ եկեղեցին անշարժ միջնորդութեամբ պահէր. ուստի և մեր խնդութիւն մարմնաւորականք և հաղորդութիւն հոգևորականք կատարէին ցնծալից ուրախութեամբք, աստի ի Մծխիթայի հաշդ գողով, և այտի ի սուրբ Կաթողիկէ, այժմ զՅուրտաւայ եկեղեցունց եպիսկոպոսն հալածեալ է, թէ ընդէ՛ր խոստովանել հրամայես զհաւատ ուղղափառութեան և զպաշտան հայրենի զսրբոյն Շուշանկանն ղկարգեալն, որպէս լսեմ թէ՛ ի բաց խափանեալ էք, մեզ մահու շափ ևս առաւել դժուարագոյն ցուցաւ գործդ այդ: Զի թէպէտ և յամս Կաւատայ արքայից արքայի եղև խնդիր քննութեան մեր աշխարհիս և Հոռոմոց՝ որք զժողովն Քաղկեդոնի ընկալան և տոմարն լևոնի, մեր և ձեր աշխարհի վարդապետք և իշխանք հեռացան ի հաղորդութենէ նոցա, և միաբանութեամբ երկոցունց և գրով պահի ի միջի մերում մինչև ցայժմ: Արդ այժմ ոչ է պարտ ձեզ ատարութիւն ի մէջ արկանել երկոցունց աշխարհացս, և հեռացուցանել զսէր և ղինամութիւն մարմնաւորական զհաղորդութիւն հոգևորական, զի մի ոք եկեսցէ աղաւթել աստի ի սուրբ հաշդ՝ և այտի ի սուրբ Կաթողիկէ: Զի եթէ ի ղինուորաց ոք լինէր պատճառ այդպիսի պատառման և շար խոռովութեան, ձեզ պարտ էր խնամ տանել և լինել պատճառք խաղաղութեան. իսկ եթէ դու լինիս պատճառ ատարանալ մեզ ի միմեանց՝ ո՞վ կարիցէ համբերել այդպիսի աղետի: Կամեաք եպիսկոպոսունս առաքել առ ձեզ և Վարդապետս, և ծանուցանել ձեզ զվնաս աղանդոյն Քաղկեդոնի և տոմարին լևոնի, և զպիղծ կրանս և զանսուրբ վարս նո-

სომეხთა კათალიკოსის პირველი ეპისკოპოსე კირონ ქართველთა კათალიკოსს ჰებრე ეპისკოპოსისა და სხვა აზნაურთა მიერ [გადაცემული მოსე] ეპისკოპოსის თხოვნით

სიწმიდისმოყვარე უფალ კირონ ქართლის კათალიკოსსა და სხვა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებს, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისაგან და სხვა ეპისკოპოსთაგან უფლისმიერი მოკითხვა.

აღრე ჩვენმა ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ მოგწერათ თქვენ ბრალდება თქვენი ზიარების გამო მათთან, რომლებთანაც არ შეიძლებოდა. თქვენც წერილითა და აღთქმით თავს იდეთ, რომ არ ვანეშორებოდით ზიარებას ჩვენი ქვეყნის საერთო სარწმუნოებასთან. ეხლა სასმენლად უბოროტესმა და უმძიმესმა [ანბანმა] მოაღწია ჩვენამდე: სარწმუნოების ერთობასა და ორივე ქვეყნის მასპინძლობას ცურტავის ეკლესია რომ ურყევი შუამდგომლობით იცავდა, სადაც ჩვენი ხორციელი მოყვრობა და სულიერი ზიარება აღსრულდებოდა შვეებით აღსავსე სიხარულით (აქედან მცხეთაში ჯვარს წასვლით და იქიდან — წმიდა კათოლიკეს), ეხლა ცურტავის ეკლესიის ეპისკოპოსი დევნილია მართლმადიდებლური სარწმუნოების აღსარების გავით და წმიდა შუშანიკისაგან განწესებული მშობლიური მსახურება, როგორც შევიტყვე, შეგიცვლიათ. ჩვენ სიკვდილზე უბოროტესად გვეჩვენა ეგ საქმე. რადგან, თუშეცა მეფეთა-მეფის კავატის დროს იქნა კვლევა-ძიება ჩვენ ქვეყანასა და რომაელთა შორის, რომელთაც მიიღეს ქალკედონის კრება და ლეონის ტომარი, ჩვენი და თქვენი ქვეყნის მოძღვარნი და მთავარნი გაშორდნენ მათთან ზიარებას და ორივე ერთობით იცავეს წერილობითაც ჩვენს შორის დღემდე. ეხლა არ შეგფერის თქვენ, რომ უცხოობა ჩამოავდოთ ჩვენ ორ ქვეყანას შორის და განაშოროთ სიყვარული, ხორციელი მოყვრობა და სულიერი ზიარება; რომ არავინ მოვიდეს სალოცავად აქედან მაგ წმიდა ჯვარს და მანდედან — წმიდა კათოლიკეს. მხედართაგანი ვინმე რომ ყოფილიყო ასეთი განხეთქილებისა და ბოროტი შფოთის მიზეზი, თქვენ უნდა გეზრუნათ და მშვიდობის მიზეზი გამხდარიყავით. უკეთუ შენ იქნები ჩვენი ერთნანეთთან უცხოობის მიზეზი, ვინ შეძლებს ასეთი ჭირის ატანას. გვინდოდა ეპისკოპოსები და მოძღვრები გამოგვეგზავნა თქვენთან, რომ გაეცნოთ თქვენთვის ქალკედონის წვალებისა და ლეონის ტომარის ვნება, მათი ბილწი სარწმუნოება და უწმიდური ქცევა, რომელიც შე-

ցա՝ որ եմուտ յաշխարհս: Վասն որոյ սրբասէր եպիսկոպոսս Մովսէս հալածեալ է. բայց առ ժամս պատշաճ և հաճոյ համարեցաք նախ ի ձեռն Պետրոսի եպիսկոպոսիդ, և պատուական ազատացդ թղթովք ընդունել ի քէն պատասխանի. զի է ինչ՝ որ ոչ հաւատարիմ ցուցաւ մեզ, վասնզի զի՞նչ ընդ ատար թագաւորութեամբ արքայից արքայի ծառայից սիրոյ միաբնութիւն առնել, և դքնակիչս որոշել. այդ կարի դժուարին է: Ողջ լե՛ր ի Տէր, և զպատասխանի թղթոյդ և զողջոյն ձեր ըստ հաճոյիցն Աստուծոյ եղիցի մեզ լսել, որ առիթն է միաբանութեանն:

Գ Լ ո խ Խ Խ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ԹՂԹՈՅՆ ՏԵԱՌՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՒ Ի ԿԻՒՐՈՆԷ ՎՐԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԷ

Սրբասիրի տեառն իմոյ Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի՝ և ամենայն եպիսկոպոսաց աթոռակցաց քոց՝ ի Կիւրոնէ Վրաց կաթողիկոսէ՝ խոնարհ երկրպագութիւն և սիրով ողջոյն, և յամենայն եպիսկոպոսաց աթոռակցաց իմոց կրկին խոնարհութեամբ ողջոյն և արհնութիւն ձեզ ի սուրբ Խաչէս:

Թղթոյն ձերոյ՝ որ գրեալ էիք՝ հասու եղէ. և վասն արժանի լինելոյ տեառն իմոյ սուրբ Աթոռ երանելոյ սրբոյն Գրիգորի ժառանգելոյ, և վասն ողջութեան ձերոյ մեծապէս ուրախ եղեալ և զԱստուծոյ գոհացալ: Եւ որ գրեալս էր, թէ յառաջագոյն հայրապետն մեր Մովսէս գրեաց առ ձեզ մեղադրութիւն յաղագս հաղորդելոյն ձեր ընդ այնոսիկ, ընդ որս ոչ էր արէն, գրեաց առ մեզ վասն Խուժկին և ոչ վասն հաւատոյ ինչ իրաց. ես հանդերձ եպիսկոպոսաւք իմովք և լաւաւք աշխարհիս խորհուրդ արարի՝ արէնս համարելով ոչ ի բաց ընկենուլ որք դառնան ի զղջումն և յապաշխարութիւն և ի հերձուածոյ ի հաւատս: Այլ յորժամ գիտացաք զդառնալ նոցա յիրեանց տիղմն շարութեանն, նղովեցաք և ի բաց ընկեցաք յեկեղեցոյ. և այժմ նոցա ողջոյն ոչ որ իշխէ տալ:

Եւ որ գրեալս էիք իմէ վասն հոգևոր խաղաղութեան և մարմնաւոր սիրոյ՝ եկեղեցին Ցուրտաւայ հաստատեալ է ի մէջ երկուց աշխարհաց, և այժմ եպիսկոպոսն վասն ուղղափառութեան հալածեալ է, և զպաշտան հայրենի բաց փոխեալ, մեր զպաշտանն չէ փոխեալ. բայց որ եպիսկոպոսն եղև Վրացի և հասումն գիտէ և երկոքումք զպրութեմք պաշտան կատարէ: Այլ վասն Ցուրտաւայ եպիսկոպոսին հալածման՝ գործք իւր ծանուցանին, թէ վասն

მოვიდა ამ ქვეყანაში, რის გამოც სიწმიდისმოყვარე მოსე ეპისკოპოსი იღვენა. მაგრამ ეხლა შესაფერისად და სასურველად ვცანით ჯერ პეტრე ეპისკოპოსისა და მაგ პატიოსან აზნაურთაგან წერილობით მიგველო შენგან პასუხი, რადგან არის რაღაც, რაც დაუჭერებლად გვეჩვენა რატომ შეჰკრა მეფეთა-მეფის მონამ უცხო სამეფოსთან სიყვარულის ერთობა და მკვიდრს განემორა? ეს ძალიან მიძიება. იყავი მრთელი უფლისა მიერ და ღმრთის სურვილის მიხედვით მესმას მაგ წერილის პასუხი და თქვენი მოკითხვა, რომელიც ერთობის მაცნე იქნება.

თ ა ვ ი · 45

პირონ მართლის კათალიკოსის პასუხი უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის პირველ ეპისკოპოსს

ჩემს სიწმიდისმოყვარე უფალს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს კირონ ქართველთა კათალიკოსისაგან ღრმა თაყვანისცემა და სიყვარულით მოკითხვა, და ყველა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსისაგან კვლავ სიმდაბლით მოკითხვა და ამ წმიდა ჯვრით კურთხევა.

წერილი, რომ მოგიწერიათ, მივიღე და ჩემი უფლის მიერ ნეტარი წმიდა გრიგორის საყდრის დამკვიდრების ღირსად განდომისა და თქვენი სიმრთელის გამო დიდად გავიხარე და ღმერთს მაღლი შევეწირე. რომ მოგიწერიათ, ადრე ჩვენმა მამა-მთავარმა მოსემ მოგწერათ თქვენ ბრალდება მათთან ზიარების გამო, რომლებთანაც წესი არ იყოფო, [მან] მომწერა ხუტყისა და არა რაიმე სარწმუნოების საქმეთა შესახებ. მე ჩემ ეპისკოპოსებთან და წარჩინებულებთან ვითათბირე და კანონიერად მივიჩინე არ გამეგდო ისინი, რომლებიც მოიქცევიან სინანულსა და აღსარებაში წვალეზიდან სარწმუნოებაზე. ხოლო როცა შევიტყვეთ მათი მიქცევა თავისი უკეთურების წუშპეს, შევაჩვენეთ და გვაძევეთ ეკლესიიდან. ეხლა ვერავენ გაბედავს მათ მოკითხვას.

რომ მწერდით, ცურტავის ეკლესია სულიერი მშვიდობისა და ხორციელი სიყვარულისათვის იყო დამტყიცებული ორ ქვეყანას შორის და ეხლა ის ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო დევნილია, მშობლიური მსახურება კი შეცვლილი, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია, მაგრამ ეპისკოპოსმა, რომელიც დავადგინეთ, ქართული მოძღვრებაც იცის და მსახურებას ორივე მწიგნობრობით აღასრულებს. ხოლო ცურტავის ეპისკოპოსის დევნის შესახებ მისი საქმენი გვამცნობენ, მართლმადიდებელ

ուղղափառ հաւատոյ գնացեալ՝ եթէ վասն այլ իրիք, ես զնա ոչ հալածեցի, այլ կոչեցի առ իս խրատ տալ. նա զեկեղեցին եթող և ի գիշերի գաղտ գնաց:

Իսկ այն՝ որ վասն հաւատոյն և ժողովոյն և տոմարին գրեալ էր, և դարձեալ՝ թէ ընդ աւտար ծառայից արքայից արքայի միաբանեալ, և զբնակիցս ի բաց ընկենուլ, մեր և ձեր հարքն ընդ արքայից արքայի իշխանութեամբ էին, և հաւատ զԵրուսաղէմին ունէին, և դուք և մեք նոյնպէս. և արքայից արքայի տիրէ Հոռոմոց և Արեաց աշխարհին: Եւ չէ այսպէս՝ որպէս դուք գրեալ էիք, թէ որիշ թագաւորութիւնք են. զի Աստուած փառաւորեսցէ զարքայ, զի նա զիս փառաւորեաց: Եւ որ դրեալս էիք, եթէ կարէաք եպիսկոպոսունս արձակել և վարդապետս, որ գային ուսուցանէին. եթէ կամիք արձակեցէք դուք, թող գան. պարտ էր ինձ դալ, և աղաւթել ի սուրբ եկեղեցիսդ, և ի ձէնջ աւրհնիլ, կամ արձակել զիմ աշակերտս, որ զողջոյն սրբութեան ձերոյ առ մեզ բերէին: Բայց վասն շար ժամանակիս և աշխարհիս կարեաց՝ խափանեցաք: Ողջ լիջի՛ք տէր իմ՝ Քրիստոսիւ Աստուծով:

Գ Լ ու խ ԽԶ

ՅԱՂԱԳՍ ՈՐ ԻՆՉ ԶԿՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ԵՒ
ԿԻՒՐՈՆԻ

Տեսեալ զպատասխանի թղթոյն տեառն Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի ի Կիրոնէ, և ի նմա իմացեալ զնենգութիւն Կիրոնի, որ դեռ ևս ունէր զխմոր շարութեան իւրոյ ծածկեալ յինքեան, այսինքն զՀրէական նենգութիւն, զոր յամբարիշտ ժողովոյն ունէր Քաղկեդոնի. զոր առ սակաւ սակաւ յապաղմամբն ի շարէն գողացեալ եղև, որպէս են նորա բարքն, կամ թէ փոքր ի շատէ եղև կորութիւն նորա, որպէս յայնժամ Իսրայէլացւոց. զի զաւրէն բաղմաւորեայ հիւանդի զառաջին իւր ցուցանելով ցաւս յինքեան, որ անկեալ զնէր ի մահիճս, զոր կարծիս տայ տեսողաց՝ թե մերձ է ի մահ. նմանապէս և սա՝ զի զայն առնէր պատասխանի՝ զոր առ Մովսիսին արար կաթողիկոսին Հայոց, ես ասէ աւրէնս համարեցայ հանդերձ իմովք խորհրդակցաւք ոչ արգելուլ զայնոսիկ՝ որ գան յապաշխարութիւն: Եւ դարձեալ, եթէ վասն եպիսկոպոսին Յուրտաւայ հալածմանն՝ գործք իւր հալածեցին. և դարձեալ, եթէ մեր հարքն և ձեր ընդ արքայից արքայի իշխանութեամբ էին, և հաւատ Երուսաղէմին ունէին. և արքայից արքայն տիրէ Հոռոմոց և Ա-

სარწმუნოების გამო წავიდა, თუ სხვა რამ საქმეთა გამო. მე იგი არ მიდევნია, არამედ მოვუწოდე ჩემთან დასარიგებლად. მან ეკლესია მიატოვა და ღამე ფარულად წავიდა.

ხოლო სარწმუნოების, კრებისა და ტომარის შესახებ რომ ეწერა და, აგრეთვე, მეფეთა-მეფის მონა უცხო სურათები და ბუნებითს განეშორებო, ჩვენი და თქვენი მამები მეფეთა-მეფის ხელმწიფების ქვეშ იყვნენ და სარწმუნოება იერუსალიმისა ჰქონდათ. თქვენცა და ჩვენც აგრეთვე. მეფეთა-მეფე ბატონობს რომაელებზეც და არიელთა ქვეყანაზეც და ისე არ არის, როგორც თქვენ მოგიწერიათ, რომ სხვადასხვა სამეფონი არიანო. ღმერთთა აღიღოს მეფე, რადგან მან მე განმადიდა. რომ გვწერდით, შეგვეძლო ეპისკოპოსებისა და მოძღვრების გამოგზავნა, რათა მოვიდნენ და გასწავლონო. თუ გსურთ, გამოგზავნეთ. დაეშვიდნენ. მე უნდა მოვსულიყავი, მელოცა მაგ წმიდა ეკლესიაში და თქვენგან ვკურთხეულიყავ; ან კიდევ გამოგზავნა ჩემი მოწაფეები, რომ თქვენი სიწმიდის მოკითხვა ჩემთან მოეტანათ. მაგრამ მძიმე დროებისა და ქვეყნის საჭიროებათა გამო დავბრკოლდი. მრთელად იყავ, უფალო ჩემო, ქრისტე ღმრთის მიერ.

თ ა ვ ი 46

[იმის] შესახებ, რაც აბრაამისა და კირონის ეპისტოლეს შემდეგ [მოხდა]

უფალმა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა თავის ეპისტოლეზე კირონის პასუხი ნახა და იმით შეიტყო კირონის მზაკვრობა, რომელსაც ჯერაც დაფარული ჰქონდა თავის თავში ბოროტების ცოში (ანუ უღმრთო ქალკედონის კრების ურიული ცბიერება), რომელიც ნელ-ნელა დაყოვნებით მოიტაცა ბოროტმა (როგორც მას ჩვევია), ან ცოტა თუ დაბრმავდა, როგორც მაშინ ისრაელნი (რადგან სწულად აჩვენებდა თავს, როგორც დიდი ხნის ავადმყოფი, რომელიც დევს სარეცელზე და აფიქრებინებს მხილველს, რომ ახლოსაა სიკვდილთან), ასევე ესეც, რადგან ის პასუხი მისცა, რაც მოსე სომეხთა კათალიკოსს: „მეო — ამბობს — ჩემს თანამზრახველებთან ერთად კანონიერად მივიჩნიე, რომ არ დამებრკოლებინა ისინი, რომელნიც ინანიებენ, ხოლო რაც შეეხება ცურტავის ეპისკოპოსის დევნას, [მას] თავისი საქმენი სდევნიანო“. შემდეგ: „ჩვენი და თქვენი მამები მეფეთა-მეფის ხელმწიფების ქვეშ იყვნენ და სარწმუნოება იერუსალიმისა ჰქონდათ, ხოლო მეფეთა-მეფე ბატონობს რომაელთა და არიელთა. ქვეყანა-

րեաց աշխարհին, և այս այնպէս՝ որպէս թէ ի նա պարծել: Յայնժամ ապա սակաւ մի ծանուցանէ նմա զժածկեալ շարութիւնն՝ որ ի բանս յայտոսիկ: Գրէ դարձեալ յերկրորդ թղթին իւրում առ նա՝ փոքր ինչ յայտ արարեալ յանդիմանական բանիւք: Զայս ասէ, զոր ընդդէմ և հակառակ էիք գրեալ՝ ծանեաք. բայց մեք զհակառակ պատասխանիս թողցուք. վասնդի խաղաղութեան կոչեաց զմեզ Աստուած, և ոչ խնդրեմք զանձանց աւգուտ, այլ զբազմաց, զի ապրեցցին. և դուք մի՛ պարծիք ի նազելի անուն Երուսաղեմի, յորմէ զԱստուածային փառսն կողոպտեցին, և բազում հերձուածս սերմանեցին և մուծին յեկեղեցի. որով և դուք այժմ ունիք և պարծիք: Արդ մի՛ պարծիք հաւատովն, որ յԵրուսաղէմ եղաւ. և միաբանութեամբ մեր ունելով զնա, զի գիտեմք՝ եթէ միաբան էաք. բայց արդ մեք միայն ունիմք զԵրուսաղեմին, իսկ դուք և այլք և բնակիչքն Երուսաղեմի փոխեցաք, և մեք ոչ: Իսկ նա թէպէտ և այսքանեաւք և այսպիսի բանիւք յանդիմանեցաւ, այլ ոչ խրատեցաւ, զի անիրաւ էր և ի պատասխանիս պատրաստ, և հեղգ առ ի բարիսն, և պատրաստ առ ի շարիսն, զոր ունէր. և ոչինչ զաւգուտ ուրուք խորհէր, ոչ զիւր և ոչ զընկերի. զի տգէտ վէր Աստուծոյ արդարութեանն, և զիւրն խնդրէր կացուցանել: Քանզի ոչ գիտէր զգիրս և ոչ զզարութիւնն Աստուծոյ. վասնզի յարածամ պատմեն մեզ գիրք Աստուածաշունչք և աւգտակարք զաւգուտն մեր խորհել և զընկերին, և զհետ խաղաղութեան ընթանալ և հեղգ լինել առ ի շարութիւն, վասնզի զոյգ է շար պատրաստութիւն առ վատթարս՝ և պղերզանալ առ լաւագոյնսն: Արդ այսպիսի խրատք և յանդիմանութիւնք, և ևս քան զսոյնս, գրեցան առ նա ի Մովսիսէ Հայոց կաթողիկոսէ և ի Վրթանիսէ քերթողէ. և ոչ կարաց ոք յայնցանէ գործել նմա փրկութիւն. վասնզի ոչինչ աւգտեաց լուր բանին շամոքելոցն ի հնազանդութիւն. այլ յամենայն ժամ ընդ հակառակսն ճեպէր: Արդ գրէ դարձեալ երկրորդ թուղթ Աբրահամ առ Կիւրոն՝ զթածաբար՝ և ոչ այլազգ ինչ, զի մի լիցի ինչ աղմուկ խռովութեան յաւուրս նորա. այլ գրէ, մի՛ ասէ առնե՛ր զայդ, այլ հայեաց ի քեզ, և մի՛ լինիր պատճառ աղմկի և խռովութեան երկոցունց կողմանց:

ზეო“. და ამას ისე [ამბობს], თითქოს მისით იქადოდეს. მაშინ [აბრაამმა] ჯერ მცირედ გააგებინა მას ამ სიტყვებში დაფარული ბოროტება. თავის მეორე წერილში მისდამი ცოტას კიდევ აგებინებს სამხილებელი სიტყვებით: „ის, რაც საწინააღმდეგოდ და საცილობლად მოგვწერეთ, გავიგეთო; მაგრამ ეხლა საცილობელ პასუხს მივატოვებთ, რადგან ღმერთმა მშვიდობისაკენ მოგვიწოდა. «არა ვეძიებ თავისა ჩემისა უმჯობესსა, არამედ მრავალთასა, რაჟთა ცხოვნდენ!». ნუ იქადით იერუსალემის საპატრიო სახელით, რომელსაც ღვთაებრივი დიდება მოსძარცვეს, მრავალი წვალება დათესეს და შეიტანეს ეკლესიაში, რომლითაც ახლა თქვენ ქედმალლობთ. ნუ ამაყობთ იმ სარწმუნოებით, რომელიც იერუსალემში დაიდვა და ჩვენთან ერთად მისი ქონებით, რადგან ვიცით, რომ თანახმა ვიყავით, მაგრამ ეხლა მხოლოდ ჩვენა გვაქვს იერუსალემის [სარწმუნოება], ხოლო თქვენ, სხვებმა და იერუსალემის მოსახლეობამაც შეიცვალეთ, ჩვენ კი — არაო“. თუმცაღა ასეთნაირად და ასეთი სიტყვებით იქნა იგი მხილებული, მაგრამ არ შეისმინა, რადგან უსჯულო იყო და მზა საპასუხოდ, მცონარი სიკეთისადმი და მზა ბოროტისათვის, რომელიც [გულში] ჰქონდა. არავისათვის ფიქრობდა სასარგებლოს — არც თავისთვის და არც მოყვასისათვის, რადგან უმეტარი იყო ღმრთის მართლმსაჯულებისა და თავისას ეძიებდა დასადგენად. რადგან არ იცოდა [წმიდა] წიგნი და არც ძალი ღმრთისა, ვინაიდან მარად გვაუწყებენ სასარგებლო და «საღმრთო წერილის» წიგნები, ვიფიქროთ ჩვენთვის და მოყვასისათვის მარგი, მიესდიოთ მშვიდობას და ვიყოთ მცონარნი ბოროტებისადმი, რადგან ბოროტისათვის მზად ყოფნა უხამსის ბადალია, და მცონარება — უმჯობესისა. ასეთი დარიგება და მხილება, ამაზე მეტიც, მისწერეს მას მოსე სომეხთა კათალიკოსმა და ვრთანეს ქერდოლმა, მაგრამ ვერც ერთმა მათგანმა ვერ შეძლო მისი ხსნა, რადგან არ არგო სიტყვის სმენამ, ვერ დაიყოლია მორჩილებაზე, არამედ მუდამ საწინააღმდეგოს ცდილობდა. სწერს მეორე წერილს კვლავ აბრაამი კირონს გულმოდგინედ და არა სხვანაირად, რომ არ მომხდარიყო შფოთი და ჯანყი მის დროს. წერს: „ნუ იზამ მაგას და მიხედვე შენ თავსო. ნუ იქნები მიზეზი შფოთისა და ჯანყისა ორივე მხარესათვისო“.

¹ 1 კორინთელთა 10, 33.

**ԹՈՒՂԹ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵԱՌՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ ՎՐԱՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՆ**

Զգիր ողջունաբեր ձերոյ ընկալաք. և որ գրեալ էիք՝ թէ ընդ նորոգութիւն սրբոյ Աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի յոյժ խնդացաք, ընդ նմին և զանարժանութիւնս մեր արհնեալ էիք գոհացեալ զԱստուծոյ: Արդ յաղագս այդոր շնորհահատոյց Տէր եղիցի ձեզ: Իսկ զոր ընդդէմ և հակառակս գրեցէք, ծանեաք և զայս: Արդ մեք զհակառակութեան պատասխանիս և զվիճաբանութեան թողցուք, և ի բաց ընկեացուք, և փութացուք ի սէր և ի հաւատ հայրենի միաւորութեան. և ոչ խնդրեմք միայն զանձին արդուտ, այլ զբազմաց, զի ապրեսցին: Եւ մի՛ պարծեսցուք ի միայն բարգաւաճեալ նազելի անուամբ սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի, յորմէ զաստուածային փառսն կողոպտեալ մերկացուցին, և զհաւատն առաքելական ի բաց բարձին ի նմանէ, և հոլովս և զանազան հերձուածս և աղանդս սերմանեցին: Այլ որով դուք այժմ պարծելով գրէք առ մեզ՝ եթէ հարցն մերոց և ձեր սուրբն Գրիգոր զԵրուսաղէմի հաւատն ետ, և մեք զնոյն ունիմք. և քաջ քննեցէք և տեսէք՝ զի դուք և այլք հանդերձ բնակչաւ սուրբ քաղաքին փոխեցայք յայնմանէ, և ոչ ունիք զնոյնս: Իսկ մեք և այժմ ունիմք զհաւատն Երուսաղէմի՝ զայն՝ զոր ի Սիոնէ ասացին ելանել արէնք և բան Տեառն յԵրուսաղէմէ, ուստի և Փրկիչն մեր ծագեաց Քրիստոս Բանն Աստուած. այլ ոչ եթէ զհայհոյութիւն ունիմք զանիծեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի և զպիղծ տոմարն Լևոնի. զոր երբեմն բերեալ սերմանեաց Յորնաղ ոմն շեպիսկոպոս անուանեալ յաստուածակերտ քաղաքն Երուսաղէմի և զամենայն աստուածային առաքելական կարգս ապականեաց և վեր ի վայր տապալեաց: Եկն մոլորութիւնս այս՝ որպէս յառաջագոյն գրեցաք՝ և ի մեր աշխարհս առ Բաբելէնաւ Հայոց կաթողիկոս և առ Գաբրիէլիւ Վրաց կաթողիկոսիւ. և միաբանութեամբ եպիսկոպոսաց և ազատաց նզովեցին և ի բաց հեռացան ի միաբանութենէ մեծարելեացն զժողովն և զտոմարն Հրէական. և այժմ գրով պահի առ մեզ:

Արդ աղաչեմ զքեզ մի՛ ախտանալ զախտ ուրացողաց, զի մի՛ ընդ նոսա պատժիցիս, և մի՛ նզովիւք հարցն եղիցիս, և մի՛ զգեհնն

უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მეორე ეპისტოლე კირონ ჟართლის კათალიკოსს

თქვენი მოკითხვის მომტანი წიგნი მივიღე და რომ ეწერა, წმიდა გრიგორის მაგ წმიდა საყდრის განახლებამ ფრიად გაგვახარაო და ამასთან ერთად ჩვენი უღირსობა აკურთხეთ, ვმადლობ ღმერთს. ამისთვის მადლი უფალმა მოგანიჭოს თქვენ. ხოლო რაც მოგვწერეთ სადავოდ და საწინააღმდეგოდ, მასაც გავეცანით. ჩვენ საწინააღმდეგო და საკამათო პასუხს მივატოვეთ და ვესწრაფეთ სიყვარულსა და მამათა სარწმუნოებაში ერთობას: «არა ვეძიებ თავისა ჩემისა უმჯობესსა, არამედ — მრავალთასა, რაჟთა ცხოვნდენ»¹. ნუ ამაყობთ მხოლოდ დიდებული და საპატიო სახელით წმიდა ქალაქის იერუსალემისა, რომელსაც მოსძარცვეს ღვთაებრივი დიდება, გააშიშვლეს, აღმოფხვრეს მასში მოციქულებრივი სარწმუნოება, დათესეს მრავალი სხვადასხვა წვალება და ერესი. ეხლა რომ ქადილით გვწერთ, ჩვენ და თქვენს მამებს წმიდა გრიგორმა იერუსალემის სარწმუნოება მოგვცა და ჩვენ იგივე გვაქვსო, კარგად გამოიყვლიეთ და ნახეთ, რომ თქვენცა და სხვებმაც, წმიდა ქალაქის მოსახლეობასთან ერთად, შეიცვალეთ [სარწმუნოება] და იგივე არა გაქვთ, ჩვენ კი ეხლაცა გვაქვს იერუსალემის სარწმუნოება (ის, რომელზეც ამბობენ: «სიონით გამოვიდეს შჯული, და სიტყუაჲ უფლისაჲ იერუსალჳმითა»², საიდანაც გამობრწყინდა ჩვენი მაცხოვარი ქრისტე, სიტყვა-ღმერთი) და არა წყეული ქალკედონის კრებისა და ბილწი ლეონის ტომარის გმობა, რომელიც შემოიტანა და დათესა ვინმე იუბენალმა, არაეპისკოპოსად წოდებულმა, ღმრთივნაგებ ქალაქ იერუსალემში, ყველა ღვთაებრივი და მოციქულებრივი წესი გახრწნა და დააქცია. ეს ცთუნება, როგორც ადრე მოგწერეთ, შემოვიდა ჩვენს ქვეყანაშიც ბაბკენ სომეხთა კათალიკოსისა და გაბრიელ ქართველთა კათალიკოსის დროს. ეპისკოპოსებმა და აზნაურებმა ერთხმად შეაჩვენეს და გაეცალნენ კრებისა და ლეონის ტომარის მადიდებლებთან ერთობას. ეხლაც წერილობით არის დაცული იგი ჩვენთან.

გვედრები შენ, ნუ დაავადდები უარყოფთა სენით, რათა მათთან ერთად არ დაისაჯო, არ მოექცე მამათა წყევლის ქვეშ და არ დაიმკვიდრო გენია. ერთობის სიტყვა მომწერე და იქვე

1 1 კორინთელთა 10, 33. 2 ესაია 2, 3; შდრ. მიქია 4, 2.

ժառանգեցցես: Արդ բան միաւորութեան պիտի առ իս. և ընդ նմին ցոյց տեղի մի ի սահմանս քոյ կամ ի մեր, որ յետ սրբոյ Զատկին զմիմեանս տեսանեմք. և զայլն յեպիսկոպոսէդ լսել ի Պետրոսէ:

Գ Լ ու լս ԽԸ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԹՂԹՈՅՆ ՏԵԱՌՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱՔՈՒՂԻԿՈՍԻ Ի ԿԻՒՐՈՆԷ ՎՐԱՅ ԿԱՔՈՒՂԻԿՈՍԷ:

Զինչ գրեալ էիք իմացայ: Բայց թէ և տէրդ իմ քաջ գիտես, սակայն և մեզ յիշեցուցանել պարտ է. զի որ յառաջ քան զքեզ յայդ սուրբ եկեղեցւոցդ վարդապետք լինէին, ընդ միմեանս խաղաղութիւն և սէր ունէին, և մի հաւատ, և մի կարգաւորութիւն: Եւ մինչ Մովսէս կենդանի էր, գրեաց առ իս, թէ չէր պարտ հաղորդել ձեզ ընդ խուժիկս, որպէս դուք յիշեալ էիք ի ձերում առաջին թղթին. և ես գիտացի, թէ արդար է, ըստ նորա հրամանին հեռացուցի զնոսս ի մէնջ: Եւ զայդ Մովսէսդ մինչ Յուրտաւայ եպիսկոպոս կամեցաք առնել, դմա պարտ էր ասել, թէ ես ի ձէնջ չարհնիմ, զի դուք չէք ուղղահաւատ: Մինչ յայնժամ արհնեցաւ ի մէնջ, արդ զի՞ պարտի զմեզ քննել, մի՞թէ յետ այնը ինչ փոխեցաք զհաւատս: Եւ յառաջ քան զդա՝ եպիսկոպոսք որ ի Յուրտաւ լեալ էին, ի սրբոյ Շուշանկանէն և այսր, Ափոց, Գառնիկ, Սահակ, Եղիայ, Յակովբ, Յովհան, Ստեփաննոս, Եսայի, Սամուէլ, Միւս Ստեփաննոս, Յովհաննէս, և այլ եպիսկոպոսունք ոմանք, և չէր ինչ հակառակութիւն լեալ ի մէջ երկոցունց կողմանցս. այժմ զի՞ եղև, և մեք ոչ գիտեմք:

Գ Լ ու լս ԽԹ

ՈՐ ԻՆՉ ԶԿՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԹՂԹԻՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ ԵՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆՈՅՆ ԿԻՒՐՈՆԻ

Իսկ արդ յայտոսիկ թուղթս՝ զոր գրեաց Աբրահամ առ Կիրոն՝ յուշ առնելով նմա զառաջին ժամանակս՝ որ վասն ուղղափառութեանն, և դարձեալ՝ սակս հակառակութեան շարափառացն, և յաղագս ընդդիմարանութեան՝ մանաւանդ զայն՝ զոր վաղուրեմն յԾրուաղէմն եղև առ Յորնաղաւ շարիմաց եպիսկոպոսիւ. որ երբեմն ուղղափառ գոլ ասեն զնա, և ապա շարափառ նման Կիրոնի իւրով շարիմաց մտածութեամբն, զի շար սերմն հայհոյութեան Հրէական հերձուածոյն, որ յանիծեալ ժողովն եհաս Քաղկեդոնի, նմանապէս և ի պիղծ տոմարն Լևոնի նա սերմանեաց, և այլ որ ի

მიჩვენე ადგილი შენს ან ჩვენს საზღვარში, რომ წმიდა აღდგომის შემდეგ ერთმანეთი ვნახოთ. დანარჩენს მაგ პეტრე ეპისკოპოსისაგან შეიტყობ.

თავი 48.

კირონ ქართველთა კათალიკოსის კასუხი უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მეორე ეპისტოლეში

რაც მოვიწერიათ, შევიტყვე. თუმცა ჩემო უფალო, კარგად იცი, მაინც ჩვენც რომ შეგახსენოთ საჭიროა: შენზე აღრე მაგ წმიდა ეკლესიის მოძღვარნი რომ იყვნენ, ერთმანეთში მშვიდობა, სიყვარული, ერთი სარწმუნოება და ერთი წესი ჰქონდათ. მანამ მოსე ცოცხალი იყო, მომწერა, არ შეიძლება ზიარება ხუციკებთანო, როგორც თქვენ გაგინსენებიათ თქვენს პირველ ეპისტოლეში. მეც ვიცოდი, რომ მართალი იყო [და] მისი ბრძანებით განვიშორე ოსინი ჩვენგან. მაგ მოსეს, როცა ცურტავის ეპისკოპოსად დადგენა მოვისურვეთ, უნდა ეთქვა: მე თქვენგან არ ვიკურთხევი, რადგან მართლმორწმუნე არა ხართო. ეხლა, როცა ეკურთხა ჩვენგან, რაღა საჭიროა ჩვენი გამოძიება? ნუთუ მას შემდეგ გამოვიცვალეთ სარწმუნოება? მაგაზე აღრე ცურტავეში რომ ეპისკოპოსები იყვნენ წმიდა შუშანიკიდან აქამდე (აფოცი, გარჯნიკი, საპაკი, ელია, იაკობი, იოან, სტეფანოზი, ესაი, სამუელი, მეორე სტეფანოზი, იოანე და ზოგი სხვა ეპისკოპოსი), არა ყოფილა რაიმე ცილობა ჩვენ ორ მხარეს შორის. ეხლა რა მოხდა, ჩვენც არ ვიცით.

თავი 49

რაც [მოხდა] აბრაამის მეორე ეპისტოლესა და კირონის პასუხის შემდეგ

ამ წერილებში, რომლებიც აბრაამმა კირონს მისწერა, მოგონებს აღრინდელ ხანას, რაც მართლმადიდებლობას ეხებოდა, შემდეგ მწვალებელთა ცილობასა და დავას, განსაკუთრებით კი, რაც აღრე იერუსალემში მომხდარა იუბენალ ბოროტგანმზრახი ეპისკოპოსის დროს (რომელსაც ზოგჯერ მართლმადიდებლად თვლიდნენ და ეხლა კი მწვალებლად [მიიჩნევენ], თავისი ბოროტგანმზრახი გონებით კირონის მსგავსად, რადგან გმობის ბოროტი თესლი ურიული წვალებისა, რომელიც წყეულ ქალკედონის კრებაზე და, აგრეთვე, ლეონის ბილწ ტომარში მოიწია,

Ժամանակս Բարգենի Հայոց կաթողիկոսի և Գաբրիէլի Վրաց առաջնորդի եղև. և դարձեալ զմիաբանական ժողովոյն խորհուրդ՝ որ յաղագս այնորիկ եպիսկոպոսաց և ազատաց՝ որպէս վերագոյնդ ասացաւ, և զայլ ևս եղեալ իրս՝ որ ի ժամանակս լեալ՝ յուշ առնէ նմա: Ապա յաղաշանս դատնայ դարձեալ խրատական բանիւք՝ զնալ արժանապէս ըստ զնացից առաջնոց հարցն. և դարձեալ ժամադիր և տեղի խնդրէ դիպելոյ միմեանց. զի՞ թերևս կարիցէ բերան ի բերան բանիւ ինչ բժշկել զնա, և դեղ դնել բուժական վիրացն՝ զոր վիրաւորեաց ինքն ինքեան: Իսկ ապա նա խոշտանգեալ ի հրեշտակէ, խոստովանի զյառաջագոյն միաւորութիւնն երկուց կողմանցն՝ և դաշնաւորութիւն՝ զոր ի ձեռն գրոյ հարբն առաջինք հաստատեցին որ ի Հայք և ի Վիրբ. և ապա զերանելոյ զեպիսկոպոսին Յուրտաւայ, թէ զի՞ եղև քննիչ, ի թիւ արկեալ զեպիսկոպոսունս՝ զոր ի սրբոյն Շուշանկանէ մինչև առ նա. և որ ինչ զկնի այսոցիկ բանք, զոր յաջորդն յայտ առնէ. և զոր ի ժամանակս Մովսիսի Հայոց կաթողիկոսի սկսաւ ծածկել և կեղծաւորութեամբ առնել պատասխանի, զնոյն և աստ. զի թէպէտ և ի տեղիս կարծիս տայ ի մաւտ գալ, և դարձեալ փախչի անշափ հեռաւորութեամբ: Բայց զպատասխանովն ոչ արարից զանց՝ որ առ Վրթանէս լի քաջայայտ շարութեամբ՝ որպէս պատմի յիրում թղթի անդ՝ որ առ Մովսէս եպիսկոպոսն Յուրտաւայ: Այդ թէպէտ և առ մեզ ոչ գտաւ պատասխանին այն թղթոյն՝ որ առ Կիրոն՝ և առ իշխանս աշխարհին՝ և առ Պետրոսս. սակայն ի բանից տեղեկացեալ եղև ի Մովսիսէ և ի Վրթանիսէ՝ որ առ միմեանս գրով. զոր լուեալ ի մանկանէն Մովսիսի, և սակաւ ինչ գիր, զոր գրեալն էին ազատացն, զոր չէր արժան ըստ մերում գրոյն այնպէս պատասխանին, զի վարժանն ոչ ինքն արար ասէ պատասխանի, և ոչ այլում ետ առնել: Վասնդի լի բարկութեամբ էր, զոր արիւնակ հիւանդ ոք ի շար ցաւս գունատեալ, և ոչ ակն ունել ուստէք բժշկել. նոյնպէս և նա: Արդ գրէ դարձեալ և այլ ևս թուղթ առ Կիրոն, և ասէ զթածաբար և ողորական բանիւք այսպես, թէպէտ և նա ոչ էր լսելոց ի հնչմանէ բանիցն:

Գ Լ ու խ Ծ

ԹՈՒՂԹ ԵՐՐՈՐԴ ՏԵԱՌՆ ԱՔՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ ՎՐԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՆ

Զի՞նչ առնեմք ով պատուական եղբայր՝ զԱստուածային պատուիրանացն զձայն՝ որ միշտ բողոքէ մեզ, եթէ զգոյշ կացէք հաւ-

მან დათესა). სხვასაც მოაგონებს, რაც ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსისა და გაბრიელ ქართველთა წინამძღვრის დროს მოხდა, ბჭობას ერთობლივი კრებისა, რომელიც იმ ეპისკოპოსთა და აზნაურთათვის [შედგა], როგორც ზემოთ ითქვა, და სხვა ამბებსაც, რომელიც იმ დროს მოხდა. შემდეგ მიუბრუნდება კვლავ ვედრებას დამრიგებლური სიტყვებით, რომ ღირსეულად მოიქცეს პირველ მამათა მსგავსად, შემდეგ სთხოვს დრო და ადგილი და უნიშნოს შესახვედრად, რათა ეგების შეძლოს პირისპირ საუბრით მისი განკურნება და მალამო სცხოს განსაკურნავ ჭრილობებს, რომელიც თავის თავს მიაყენა. ხოლო იგი, ანგელოზისგან ნუნუხებული, აღიარებს ორივე მხარის აღრინდელ ერთობასა და აღთქმას, რომელიც წერილობით დააამტყიცეს სომეხთა და ქართლში პირველმა მამებმა; მერე [სწერს] ნეტარი ცურტავის ეპისკოპოსის შესახებ, თუ რატომ იძიებდნო; ჩამოთვლის ეპისკოპოსებს შუენიკიდან მოსემდე და ასე შემდეგ, რასაც ქვემოთ გაამჟღავნებს, რის დაფარვაც მოსე სომეხთა კათალიკოსის დროს იწყო და ფარისევლურად უპასუხა, იგივე [ჩაიღინა] აქაც: რადგან თუმცა ამ ადგილას გვაფიქრებინებს, რომ გვიანლოვდება, შემდეგ კვლავ ილტვის უზომო სიშორით. ვერ გამოვტოვებ ვრთანესისადმი პასუხს, რომელიც სავსეა აშკარა ბოროტებით, როგორც იგი გვაუწყებს თავის წერილში მოსე ცურტავის ეპისკოპოსისადმი. თუმცა ჩვენთან არ აღმოჩნდა კირონისადმი, იმ ქვეყნის მთავრებისა და პეტრესადმი [ვრთანესის] ეპისტოლეს პასუხი, მაგრამ შევიტყვეთ მოსესა და ვრთანესისგან ერთმანეთისათვის გაზზავნილი წერილებით, რაც მოსეს ბიჭისგან გაეგო. აზნაურებისგან გამოგზავნილი პატარა ეპისტოლე კი ჩვენი წერილის საკადრისი პასუხი არ იყო, რადგან ღირსეული პასუხი არც თვითონ გასცა და არც სხვას მიაცემინა, რადგანაც მრისხანებით აღსავსე იყო, როგორც ბოროტი სნებით ფერდაკარგული ავადმყოფი არსაიდან ელის განკურნებას, ისევე ისიც. შემდეგ სწერს [აბრაამი] კვლავ სხვა წერილს კირონს და ასე ეუბნება მოწყალედ და ღმობიერი სიტყვებით, თუმცაღა იგი არ იყო გამგები სიტყვათა ბევრისა.

თავი 50

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მისამე ეპისტოლე კირონ მართველთა კათალიკოსს

რა ვუყოთ, პატოხსანო ძმაო, ღვთაებრივ მცნებათა ხმას, ნიადგ რომ მოგვიწოდებს: «ეკრძალენით უკუე... სამწყსოსა, რო-

տիդ, որում եղ զձեզ Հոգին սուրբ հովուել զժողովուրդս Տեառն, զոր փրկեաց պատուական արեամբն իւրով, և ասել, թէ համարս տալոց էք ընդ նոցա. և մեք ի ծուլութենէ հարեալ եմք՝ և մեղկք և ծոյլք:

Արդ այս երիցս անգամ գրեցաւ առ քեզ, զի ի բերանոյ երկուց և երից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան: Արդ՝ գրեալ է, փորձեցէք զամենայն ինչ, և դարձին ընկալարուք և յամենայն շարէ ի բաց կացէք. և դարձեալ, թէ հաստատեցէք զմիմեանս և զննեցէք զիրեարս, և միոյն առաւելութիւն զմիւսոյն պակասութիւնն լցցէ: Եւ արդ մի՛ հեղգասցուք զսէր հոգևոր, [որ] կայր ի մէջ երկուց ազգաց՝ նորոգել. և զայն որ ի միոջէ աղբիւրէ առեալ զվարդապետութիւն, որ նախ ինքեանք առին զկենդանութեան լոյսն, որպէս ուսուցին մեզ մարգարէքն և առաքեալքն, և ապա ձեզ և մեզ սերմանեցին առհասարակ զուղղափառ աստուածայաշտութիւն, նախ երանելին սուրբ Գրիգոր, և ապա Մաշտոց. և պարտ է մեզ կեալ նովիմք մինչև ի գալուստն Աստուծոյ մերոյ Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի. և յայդպիսի վրիպեալ մտաց ի բաց փախչել արժան է: Քանզի առաքեալքն և որք ի նոցանէ ճշմարտութեամբ ուսանն և մեզ ուսուցին ի սուրբ Երրորդութիւնն մկրտել, ըստ Փրկչին Բանին, և զՈրդի յԵրրորդութենէն՝ մարմնացեալ և միացեալ՝ մի լեալ քարոզեցին, և զնոյնն Աստուած ընդ Հաւր և սուրբ Հոգւոյն, և ասեն այսպէս, մի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. և դարձեալ, որոց և Քրիստոս ի վերայ ամենայնի Աստուած արհնեալ յաւիտեանս, ամէն: Եւ այլ դարձեալ ի Կաթողիկէին ասէ. Աստուած ճշմարիտ և կեանք յաւիտեանականք. և բազումք նոյնպէս քարոզեցին առաքեալքն, նոյնպէս և մարգարէքն՝ սկսեալ ի Մովսիսէ մինչև Յովհաննէս Մկրտիչ յառաջագոյն ծանուցեալ վկայեցին: Իսկ եթէ վասն ճշմարիտն մարդ լինելոյ առաքեալն յիշատակէ ասելուն, թէ մարդով եղև յարութիւն մեռելոց. և դարձեալ, եթէ երկրորդ մարդն Տէր ի յերկնից. ոչ ըստ բնութեան ինչ ճառեն առաքեալքն, այլ վասն այնր՝ զի իւրով մարմնովն որ ի սրբոյ Կուսէն Աստուածածնէ էառ՝ մարդ է, և իւրով մարմնովն Աստուած, և ոչ երբեմն մարդ և երբեմն Աստուած՝ մի՛ լիցի, չքարոզեն այնպէս: Սոյնպէս և երանելի Հարքն՝ որ ի նիկիայ ժողովեցան,

მელსა-ეგე თქუენ სულმან წმიდამან დაგადგინნა... მწყს:დ ეკ-
ლესიასა უფლისა ღმრთისასა, რომელი მოიგო პატროსნითა სისხ-
ლითა თვისითა»: და თქმას, რომ ანგარიშს აგებთ მათ წინაშე. ჩვენ
კი გამცონარებულნი, სუსტნი და ძაბუნნი ვართ.

ეს უკვე სამჯერ მოგეწერა შენ, რადგან «პირითა ორისა და სა-
მისა მოწამისადათა დაემტყიცებას ყოველი სიტყუაჲ»², დაწერილია:
«ყოველივე გამოიცადეთ და უკეთესი იგი შეიკრძაღეთ და ყოვე-
ლისაგან საქმისა ბოროტისა განეშორებით»³; და შემდეგ «ამის-
თჳს ნუგეშინის-სცემდით ურთიერთას და აღაშენებდით ურთიერ-
თასა»⁴; «ერთისა ნამეტნავმა შეავსოს მეორის ნაკლულევანება»⁵.
ნუ დავიზარებთ, რომ განვაახლოთ სიყვარულა, რომელიც იყო
ორ ხალხს შორის და ის მოძღვრება, რომელიც ერთი წყაროდან
მიგვიღია. ჯერ თვითონ მიიღეს ცხოვრების ნათელი, როგორც გვას-
წავლეს წინასწარმეტყველებმა და მოციქულებმა და შემდეგ თქვენ
და ჩვენ დაგვიტოვებს საერთო-მართლმადიდებლური ღმრთისმსა-
ხიერება ჯერ ნეტარმა გრიგორმა და შემდეგ მაშტაცმა. ჯერ არს,
რომ ჩვენც მით ვიცხოვროთ ჩვენი ღმრთის იესუ ქრისტეს მოსვ-
ლამდე და ამნაირად, ცთუნებულ გონებათაგან გავიქეთ, ვინაი-
დან მოციქულებმა, და რომლებმაც მათგან ჰეშმარიტად ისწავლეს,
ჩვენც გვასწავლეს წმიდა სამების მონათლვა მაცხოვრის სიტყვით
და ძე სამებისაგან — განხორციელებული და შეერთებული (იგივე
ღმერთი მამასთან და სული წმიდასთან) — ერთიან, გვიქადაგეს.
ასე ამბობენ! «ერთ არს უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე»⁶; და შემ-
დეგ: «რომელთაგან ქრისტე..., რომელ-იგი არს ღმერთი ყოველთა
ზედა კურთხეულ უკუნისამდე, ამინ»⁷; და კვლავ «კათოლიკეში»
ამბობს: «ესე არს ჰეშმარიტი ღმერთი და ცხოვრებაჲ საუკუნოჲ»⁸.
მრავალი ასეთი იქადაგეს მოციქულებმა და წინასწარმეტყველებმა,
მოსედან დაწყებული იოანე ნათლისმცემელამდე, წინასწარ შეი-
ტყვეს და დაამოწმეს. ხოლო თუ ჰეშმარიტი განკაცების შესახებ
შეგვახსენებს მოციქული და იტყვის: «რამეთუ კაცისა მიერ იყო...
აღდგომაჲ მკუდართაჲ»⁹, და შემდეგ: «მეორე იგი კაცი უფალი
ზეციით»¹⁰ — ბუნების შესახებ კი არ ამბობენ მოციქულები, არამედ
იმიტომ, რომ თავისი ხორციით, რომელიც წმიდა ქალწულისაგან
შეისხა, კაცია და თავისივე ხორციით — ღმერთი, და არა — ზოგ-

1 საქმე მოციქულთა 20, 28. 2 2 კორინთელთა 13, 1. 3 1 თესალონიკელ-
თა 5, 21-22, 4 1 თესალონიკელთა 5, 11. 5 შტრ. 2 კორინთელთა 8, 14.
6 1 კორინთელთა 8, 6. 7 რომაელთა 9, 5. 8 1 იოანე 5, 20. 9 1 კორინთელთა
15, 21. 10 1 კორინთელთა 15, 47.

այսպէս ուսուցին ըստ առաքելոցն վարդապետութեանց, հաւատալ ասեն մի Աստուած՝ Հայր ամենակալ՝ արարիչ երկնի և երկրի, և մի Տէր Յիսուս Քրիստոս. այլ ոչ երկուս բնութիւնս կամ երկուս որդիս ասացին, այլ զմի Տէր Յիսուս Քրիստոս ծնեալ ի Հաւրէ անձառարար, և զնոյն մարմնացեալ ի սրբոյ Կուսէն, և մարդացեալ, խաչեալ, և թաղեալ, և յարուցեալ, և ամբարձեալ, և գայ ի դատել. որոյ թագաւորութեանն վախճան ոչ գոյ. և ի սուրբ Հոգին՝ որով խաւսեցան առաքեալքն և մարգարէքն. զայս սկսաւ հաւատ եկեղեցի Աստուծոյ ի սրբոց առաքելոցն, և սովիմբ պարծի ի վերինն Երուսաղէմ ժողով լինել: Իսկ պիղծ ժողովն Քաղկեդոնի հակառակ սուրբ առաքելոցն և սուրբ ժողովոյն Նիկիայ, խոստովանեցին երկուս բնութիւնս ասել միոյն Քրիստոսի՝ խաբելով զպարզամիտս, և փոխանակ սուրբ Երորդութեանն՝ չորրորդութիւն քարոզեցին: Նոյնպէս և անիծեալ տոմարն Լեոնի ասէր այսպէս, պարտ է ասէ վասն Քրիստոսի Աստուծոյ ազդէ կերպարան երկուց բնութեանն ընդ յընկերին շարայարութեամբ, միովն գործել զԱստուածայինն որ ինչ վայելէ, իսկ միւսովն զմարդկայինսն՝ որ ինչ մարդոյ արժանն է. և այլ բազում ինչ այսպիսի բարբառքն ապա լուի խոտորումն Աստուծոյ:

Արդ եթէ չիբ փոխեալ ի մերոց հաւատոց, որպէս բազում անգամ գրեցեր առ մեզ ընդունել զանիծեալ ժողովն Քաղկեդոնի և զպիղծ տոմարն Լեոնի, նզովե՛աւ և դու որպէս և նախնին քո երանելին Գաբրիէլ կաթողիկոսն Վրաց նշովեաց զնոսա ընդ երանելի հարսն մեր հանդերձ ամոռակցաւք իւրովք, որոց անուանքն են այսոքիկ, որ ինքն Գաբրիէլ եպիսկոպոս Մծխիթայի անուանի, և Պաղղէն եպիսկոպոս թագաւորութեան տանն, Եղիփաս եպիսկոպոս Ասսուրիաղէ, Սամուէլ եպիսկոպոս Տիմուէլ, Դաւիթ եպիսկոպոս Բողնիայ, Յակոբ եպիսկոպոս Սրտաւի, Ստեփանոս եպիսկոպոս Ռուղթաւի, Սահակ եպիսկոպոս Տիղեաց, Եղազէս եպիսկոպոս Մանգլեաց, Էնէս եպիսկոպոս Մարուելի, Եղիմիս եպիսկոպոս Սամթաւայի, Յովնէփ եպիսկոպոս Ադսունելի, Յոհան եպիսկոպոս Սառուսթի, միւս Յովսէփ եպիսկոպոս Կումրդայ, Ղազար եպիսկոպոս Փողկոնլա, Թեոդորոս եպիսկոպոս Փորթայ, Զաքարիաս եպիսկոպոս Կաստացի, Փոկաս եպիսկոպոս Աստերմիւղայ, Իսահակ եպիսկոպոս Հնարակերտի, Մովսէս եպիսկոպոս Տարսի,

ჯერ ღმერთი და ზოგჯერ კაცი, ნუ იყოფინი — ასე არ ქადაგებენ. ნეტარმა მამებმა, რომელნიც ნიკეას შეიკრიბნენ, ასევე გვაწავლეს მოციქულთა მოძღვრების მიხედვით: „გვწამს ერთი ღმერთი, მამა ყოვლისა. მპყრობელი, შემოქმედი ზეცისა და ქვეყნისა და ერთი უფალი იესუ ქრისტე (ამრიგად, ორ ბუნებას, ან ორ ძეს კი არ ამბობენ, არამედ ერთ უფალს იესუ ქრისტეს, შობილს მამისაგან გამოუთქმელად, მასვე ხორცშენახულს წმიდა ქალწულისაგან, განკაცებულს, ჯვარცმულს, დაფლულს და აღმდგარს, ამალღებულსა და მომავალს განსასჯელად, რომლის ხელმწიფებას არა აქვს აღსასრული) და სული წმიდა, რომლითაც ქადაგებენ მოციქულნი და წინასწარმეტყველნი“. ასე ეგნა დასაბამი ღმრთის ეკლესიის სარწმუნოებას წმიდა მოციქულთაგან და მისთ იქადის, რომ იქნება კრება ზენა იერუსალემს. ხოლო ქალკედონის ბილწი კრება წმიდა მოციქულთა და წმიდა ნიკეის კრების საწინააღმდეგოდ აღიარებს ორ ბუნებას ერთი ქრისტესი, აცთუნებს გულუბრყვილოებს და სამების მაგიერ ოთხებას ქადაგებს. ლეონის წყეული ტომარიც ასევე ამბობდა: „ქრისტე ღმრთის შესახებ უნდა ითქვასო — სახე ორი ბუნებისა მოყვასთან შეუღლებით: ერთით საღმრთოს აკეთებს, რაც [ღმერთს] შეშვენის, მეორით — კაცებრივს, რაც კაცის შესაფერია“; და სხვა მრავალს ასეთს ღმერთსდაშორებულს ყბედობენ.

ხოლო, თუ არ შეიცვალეთ ჩვენი სარწმუნოებისაგან, როგორც მრავალჯერ მოგვწერე, წყეულ ქალკედონის კრებასა და ლეონის ბილწ ტომარს რომ იწყნარებ, შეაჩვენე შენც, როგორც შენმა წინაპარმა ნეტარმა გაბრიელ ქართველთა კათალიკოსმა შეაჩვენა ჩვენ ნეტარ მამებთან ერთად თავისი ეპისკოპოსებითურთ, რომელთა სახელებია: თვითონ გაბრიელ მცხეთის სახელოვანი ეპისკოპოსი, პალუენ სეფე-სახლის ეპისკოპოსი, ელიფას ასურელი ეპისკოპოსი, სამუელ ტიმუელი ეპისკოპოსი, დავით ბოლნელი ეპისკოპოსი, იაკობ სრტავის ეპისკოპოსი, სტეფანოს რუშთავის ეპისკოპოსი, საპაე თბილისის ეპისკოპოსი, ელადეს მანგლელი ეპისკოპოსი, ენეს მარუელი ეპისკოპოსი, ევგინის სამთავის ეპისკოპოსი, იოსებ აღსუნელი ეპისკოპოსი, იოანე სარუსთის ეპისკოპოსი, მეორე იოსებ კუმურდოს ეპისკოპოსი, ლაზარ ფოლკდნელი ეპისკოპოსი, თეოდოროს ფორთის ეპისკოპოსი, ზაქარია კასტელი ეპისკოპოსი, ფოკას ასტერმიულის ეპისკოპოსი, ისააკ კნარაკერტის ეპისკოპოსი, მოსე ტარსის ეპისკოპოსი, გსტეგენე ქორზანას ეპისკოპოსი. ეს ნეტარი ეპისკოპოსები, რომლებიც თქვენი ქვეყნიდან იყვნენ, აღბანელებთან და სივნიელებთან ერთად სომხეთში შეიკრიბნენ

Հստնգենէ եպիսկոպոս Քորզանայ: Արդ այս երանելի եպիսկոպոսունք, որ յաշխարհէդ ձերմէ էին, և ընդ Աղուանք, և ընդ Սիւնիք ի Հայս հանդիպեցան յաւուրս Բարգենի Հայոց կաթողիկոսի. յայնմ ժողովին յորում անիծաւ ի նոցանէ՛ միաբանութեամբ ժողովն Քաղկեդոնի, և տոմարն Լեոնի և զպոման: Իսկ դարձեալ գրեցէք միանգամ և երկիցս՝ թէ յառաջ և դուք զԵրուսաղէմի հաւատն ունէիք, և արդ ունիմք մեք զայն որ յառաքելոցն քարոզեցաւ, որպէս և գրեալ է, եթէ ի Սիոնէ ելցեն արւէնք, որ են առաքեալքն ժողովեալ ի վերնատունն, և Բան Տեառն յԵրուսաղէմէ, որ է Բանն Աստուած Քրիստոս: Եւ զոր ի նոցանէ ուսաք, պահեմք և պահեսցուք միշտ և յաւիտեան: Եւ այլում պատուիրեմք մի՛ խոտորիլ, և մի՛ ատար ուսումն ուսանել: Քանզի զայս գիտէր Պաւղոս առաքեալ, որ գրէ թէ զարմանամ, զի այդպէս վաղվաղակի փոփոխիք յայլ յԱւետարան, որ ոչ գոյ այլ, և ոչ միայն իմացիք զայս, այլ թէ և մեք ասէ կամ հրեշտակք աւետարանեն ձեզ քան զոր աւետարանեցաքն նղովեալ եղիցին: Իսկ զնոյն և ես ասեմ՝ զոր առաքեալքն ասեն:

Իսկ զոր վասն եպիսկոպոսին Յուրտաւայ գրեալ է թե՛ յորժամ ոչ գիտէր զմեզ ուղղափառ, չէր արժան արհնիլ ի մէնջ. երդմամք հանդերձ հաստատեաց զայդ տեղի՛ թե չգիտէք. բայց զի յետ ձեռնադրութեանն ծանեաք: Որ և մեզ կարի հաւատարիմ թուեցաւ. քանզի չգիտէր որ յուղղափառաց ստոյգ զայդ այդպէս: Վասն զի երանելին Մովսէս՝ որ յառաջ քան զիս զառաքելական աթոոս յորջորջեալ (յաջորդեալ) էր, չգրեաց այնպէս, թէ դուք չէք ուղղափառ, այլ թէ ընդ շուղղափառսն ընդէ՛ր հաղորդեցայք: Արդ ինձ՝ այս անգամ յաղագս անիծեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի և պիղծ տոմորին Լեոնի՝ թէ ո՛րպէս ընդունիք՝ ճշմարտութեամբ և հաւատի պատասխանի արարէք. և թէ Աստուած կամի և բան միաւորութեան, զնես, թո՛ղ ժամադրես ինձ և քեզ տեղի մի գալ, լինի խաղաղութիւն՝ թէ Աստուած կամի: Եւ զայլն յեպիսկոպոսէդ տեղեկանայք ի Պետրոսէ:

Գ Լ ու խ ԾԱ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ԹՂԹԻՆ ՏԵԱՌՆ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ Ի ԿԻՒՐՈՆԷ

Սրբասիրի և ճշմարտասիրի տեառն Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի, և Կիւրոնէ Վրաց կաթողիկոսէ խոնարհութեամբ և սիրով ողջոյն:

ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის დროს, იმ კრებაზე, რომელზეც დაიწყებულა მათგან ერთხმად ქალკედონის კრება, ლეონის ტომარი და კანონი. ხოლო ერთი-ორჯერ რომ მოგვეწერეთ, ადრე თქვენც იერუსალემის სარწმუნოება გქონდათო, ჩვენ ის [სარწმუნოება] გვაქვს, რომელიც მოციქულებმა იქადაგეს, როგორც წერილია: «რამეთუ სიონით გამოვიდეს შჯული (სადაც ქორში შეიკრიბნენ მოციქულნი) და სიტყუაჲ უფლისაჲ იერუსალჳმით»¹, რომელიც არის სიტყვა-ღმერთი ქრისტე. რაც მათგან ვისწავლეთ, ვიცავთ და დავიცავთ მარად და საუკუნოდ. სხვებსაც ვამცნებთ: „ნუ შეცდებით და ნუ ისწავლით უცხო მოძღვრებას. რადგან ეს იცოდა პავლე მოციქულმა, როცა წერდა: «მიკვრს, რამეთუ ესაჩეთ ადრე გარდაიქცევით... სხუად სახარებად, რომელ სხუად არაჲ არს სახარებაჲ»²; არა მხოლოდ ეს იცოდეთო, «არამედ დაღაცათუ ჩუენ, ვინა თუ ანგელოზი ზეცით გახარებდეს თქუენ გარეშე მისსა, რომელ-იგი გახარე თქუენ, შეჩუენებულ იყავნ»³. მეც იმასვე ვამბობ, რასაც ამბობენ მოციქულნი.

ხოლო ცურტავის ეპისკოპოსის შესახებ, რომ ეწერა, როცა არ იცოდა ჩვენი მართლმადიდებლობა, არ უნდა კურთხეულიყო ჩვენგანო, ფიცით დაამტკიცა ეგ ადგილი, არ ვიცოდი და ხელდასხმის შემდეგი შევიტყვეო, რაც ჩვენც ძლიერ სარწმუნოდ გვეჩვენა, რადგან მართლმადიდებელთაგან ნამდვილად ეგ არავინ იცოდა ასე, ვინაიდან ნეტარმა მოსემ, რომელსაც ჩემზე ადრე ეკავა მოციქულებრივი საყდარი, არ მოგწერათ ისე, რომ თქვენ არა ხართო მართლმადიდებელი, არამედ არამართლმადიდებლებს რად ეზიარეთო. ეხლა მე ჭეშმარიტად და ნამდვილად მიპასუხეთ წყეული კრებისა და ბილწი ტომარის შესახებ, თუ როგორ იწყნარებთ. თუ ღმერთი ინებებს და ერთობის სიტყვას დადებ, ეგების დრო დამინიშნათ, რომ მე და შენ ერთ ადგილას მივიდეთ და იყოს მშვიდობა, თუ ღმერთი ინებებს. სხვას მაგ პეტრე ეპისკოპოსისაგან შეიტყობთ.

თავი 51

კირონის პასუხი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მისამე ეპისტოლეჲა

სიწმიდისა და ჭეშმარიტების მოყვარე უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს კირონ ქართველთა კათალიკოსისაგან მდაბლად და სიყვარულით მოკითხვა.

¹ ესაია 2, 3; შდრ. მიქია 4, 2. ² გალატელთა 1. 6-7. ³ გალატელთა 1,8.

Ահաւաստիկ այս ի մէնջ երրորդ թուղթ գրեցաւ առ ձեր սրբութիւնդ: Որ եթէ զհաւատս մեր կամիք քննել և գիտել, ետու թարգմանել և բերել զգիրս շորից ժողովոյն, որով Հոռոմք վարին, և ի սուրբ Անաստաս և ի սուրբն Սիրուն նոյն քարոզի. եթէ կամիք և եթէ չկամիք՝ հաւատ մեր այդ է: Եւ այն՝ զոր գրէք առ մեզ թէպէտ վասն ողջունի՝ թէպէտ վասն այլ ինչ պատճառի և պիտոյից՝ որ սիրոյ մասամբ լինի՝ գրեցէք, ընդունիմք. բայց վասն այսր դատաստանի աւելի առ իս մի ինչ գրէք և մի աշխատ լինիր. ապա թէ ոչ պատասխանի ոչ ընդունիս: Արդ եթէ միաբանութիւն և սէր կամիս պահել և կեալ ընդ ձեզ խաղաղութեամբ՝ որպէս և Հարթն մեր և ձեր կեցին, մեք պատրաստ եմք ի խաղաղութիւն: Իսկ եթէ տարազի ինչ կամիք խորհել, ևս աւելի աշխատ մի՛ լինիք. և յաղագս այդորիկ այլ մի՛ գրէք առ մեզ. զի ապա ինձ ընդ Հայս՝ բայց եթէ ճանապարհաւ հասանիցէ անցանել երբէք, եթէ ոչ այլ ինչ գործ չկայ:

Գ ւ ու խ Ծ Բ

ՈՐ ԻՆՉ ԶԿՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՏԱՍԽԱՆՈՅՆ ՊԱՏՄԻ ՎԱՍՆ
ԿԻԻՐՈՆԻ

Արդ զայս այսպէս պատասխանի արարեալ Կիրոնի լրբաբանութեամբ առ Աբրահամ, զի որքան յայնժամ յոյս էր ուղղութեան և զգուշութեան, իսկ այժմ քաջաստարութիւն զհակառակութիւնն ընդդէմ իւրոյ փրկութեանն: Նա և յերկրորդ թղթին այսպէս ընդդիմաբանեալ ընդ հակառակսն ճեպիր. այլ թէպէտև յիւրում կարգին մեք ոչ յիշատակեցաք՝ բաւական համարելով զանարժան պատասխանիս նորա, բայց դարձեալ ասեմք յաղագս յանդիմանելոյ զնա. վասնզի ինքն զինքն իսկ յանդիմանեաց: Քանզի խոշտանկեալ ի հրեշտակէ խոստովանի զստոյդ. բազում եպիսկոպոստնք՝ ասէ, ոմանք ի Հայոց, ոմանք ի Վրաց ի Հայս ուսեալք, և գիտունք և վարդապետք. և ընդ միմեանս խաղաղութեամբ կացին, ի միմեանց ուսանէին, և ի սրբոյն Շուշանկանն ի պաշտան գային և ի Մծխիթայ յաղաւթել, և արիւնաց հաղորդէին: Նոյնպէս և որ աստիանդր գային, այնպէս առնէին. ի սուրբ Կաթողիկէ և յայլ յեկեղեցիսդ յաղաւթս կային, և անխիղճ ի միմեանց հաղորդէին ի մարմին և յարին Փրկչին արիւնաւք հաւատոյն և սիրոյն, և միաբանութիւն էր Հայոց և Վրաց ընդ միմեանս. և ամենեքեան իսկ վիճակ սրբոյն Գրիգորի, և միաբանութեամբ ընդ հաւատոյն Երուսաղէմի. և այլ ինչ բանք և խաւսք չէին լեալ ի ներքս. իսկ այժմ

აპა, ეს მესამე წერილი მოგწერეთ თქვენ სიწმიდეს. რადგან ჩვენი სარწმუნოების გამოძიება და ცოდნა გსურთ, ვთარგმნინე და გამოვატანე ოთხივე კრების წიგნი, რომლითაც ბერძნები ხელმძღვანელობენ და წმიდა ანასტასია და წმიდა სიონშიც იქადაგება. გნებავთ, თუ არა გნებავთ, ჩვენი სარწმუნოება ეს არის. იმასაც, რასაც მწერთ მოკითხვის ან სხვა რამ მიზეზისა და საჭიროებისათვის, რაც სიყვარულის წილად იქნება, შევიწყნარებთ, მომწერეთ — მივიღებთ, მაგრამ ამ მსჯავრის შესახებ მეტს ნულარ მომწერთ და ნუ დაშვრებით, თორემ პასუხს არ მიიღებთ. ხოლო თუ ერთობისა და სიყვარულის დაცვა გსურთ და ჩვენთან მშვიდობით ცხოვრება, როგორც ჩვენი და თქვენი მამები ცხოვრობდნენ, ჩვენ მზადა ვართ მშვიდობისათვის. ხოლო უკეთუ სხვაგვარად გსურთ ფიქრი, მეტად ნუ გაიჩვებით და ამის შესახებ ნულარ მოგწერთ, რადგან ეხლა მე სომხეთზე გზად გავლა თუ მომიწევს ოდესმე, თორემ სხვა საქმე არაფერი მაქვს.

თ ა ვ ი 52

სადაც მოთხრობილია კირონის შესახებ მესამე პასუხის უამდებ

ასე ურცხვად უბასუხა კირონმა აბრაამს, რადგან რამდენადაც მაშინ იმედი იყო სიწმინდისა და სიფხიზლისა, ეხლა დიდად შემწეა ურჩობისა თავისი ხსნის საწინააღმდეგოდ. იგი მეორე წერილშიც ასე ედავებოდა და საწინააღმდეგოს ესწრაფოდა. თუმცაღა თავის ადგილას ჩვენ არ მოვიხსენეთ და საკმარისდ ჩავთვალეთ მისი უღირსი პასუხი, მაგრამ ეხლა ვიტყვით მის სამხილებლად, ვინაიდან თვითონვე ამხილა თავისი თავი, რადგან ანგელოზისგან იტანჯა და აღიარა ჭეშმარიტი: „ბევრი ეპისკოპოსი, ზოგი სომეხთაგან და ზოგი ქართველთაგან სომხეთში განაწავლულნი, მეცნიერნი და მოძღვარნი, ურთიერთის მიმართ მშვიდობიანად იყვნენ და ერთმანეთს ასწავლიდნენო, მოდიოდნენ წმიდა შუშანიკის სამსახურებელში და მცხეთას ძალოცავად და სჯულს ეზიარებოდნენო. ასევე იქცეოდნენ ისინიც, რომლებიც აქედან მანდ მოდიოდნენ: წმიდა კათოლიკესა და სხვა ეკლესიებში ლოცულობდნენ, გულწრფელად ეზიარებოდნენ ერთმანეთს მაცხოვრის ხორცითა და სისხლით სარწმუნოებისა და სიყვარულის წესისამებრო. თანხმობა ჰქონდათ სომეხებსა და ქართველებს ურთიერთშორის, და ყველას, წმიდა გრიგორის სამწყსოში, იერუსალემის სარწმუნოებასთანაც თანხმობითო. სხვა რამ ხმა-კრინტი არ ყოფილა მათ შორის,

ուստի՝ եղեն այդ: Զոր Երուսաղէմացի սրբոյն Յակոբու եղբարն Տեառն ղտեղին յաջորդեալ է, և նա մեզ հաւատ տուեալ՝ և մեր հարանցն՝ և մեզ մինչև յայս պահեալ: արդ զի՛րդ թողուցումք զայն՝ և ձեզ հաւատասցուք. և կամ այլ եպիսկոպոսունք և թագաւորք և իշխանք և մաննայն բնակիչք աշխարհիս մերոյ զնոսա զամենեսեան զի՛րդ մարթի թողուլ, և ընդ ձեզ միաբանել: Եւ ոչ գիտէր թշուառականն, թէ ինքն եղև պատճառ կորստեան անձին իւրոյ և նոցա: Եւ դարձեալ ասէ այս երեսուն և հինգ եպիսկոպոսունք՝ որ ի Վրկան շին ուղղափառ և գիտուն, այդ Մովսէսդ մին եղև ուղղափառ: Եւ այսպէս յամենայն թողթս իւր մաքառի, և գոռայ ընդ երանելոյն Մովսիսի. վասնդի նա եղև պատճառ յայտնելոյ զարուիին նորա, զոր ծածկեալ ունէր պատրուակաւ կեղծաւորութեամբ: Եւ ոչ յայնժամ միայն, այլև յամենայն ժամ, որ այժմ ևս տակաւին առագաստ ձգեալ կայ ի վերայ սրտից նոցա, և ոչ վերանայ. քանզի Քրիստոսի խափանելոց է. բայց սա առ սակաւ յայտնէ զիւր զչարութիւնն աստանաւր և յայլում վայրի, նախ ի պատասխանում թղթին՝ որ առ Վրթանէս, թէպէտև ոչ գրով է բովանդակ, զոր առ ինքն և առ այլսն՝ սակաւ գրով, և բազում բանիւք և սպառնալիւք ի ձեռն մանկանն Մովսիսի, զոր այլ ընդ այլոյ արարեալ, իբրև հիւանդ ոք ի շար ցաւ մտեալ, և առ նեղ անձին իւրոյ ոչ գիտէ զի՛նչ խաւսի: Բայց ապա ի հաւան եկեալ կեղծաւորութեամբ, մեք ասէ զայս ունիմք հաւատ և զայդ, և արիւնաց աստ հաղորդիմք և անդր: Եւ դարձեալ մեր հարքն՝ ասէ՝ և վարդապետք և մաննայն բնակիչք աշխարհիս՝ յորժամ գային անդր՝ աղաւթէին ի սուրբ եկեղեցիսդ. նոյնպէս և ձերդ աստ գային առ սուրբ խաչս Մցխիթայի՝ և աղաւթէին. և այսպիսի բանիւք խոստովանի և մատի, և գործովք ուրանայ և հեռանայ, և անուամբքն միայն մեծարէ, այլ ոչ արդեամբ՝ ըստ Տերունական բանին, թէ ժողովուրդս այս շրթամբք իւրեանց մեծարեն զիս, և սրտիւք իւրեանց հեռացեալ մէկուսի են յինէն, և զուր պաշտեն զիս:

Արդ զայսոսիկ միանգամ և երկիցս գրեալ էաք յայլում տեղուոյ, է ինչ՝ որ յիւրաքանչիւր թղթոց անտի, և է ինչ՝ որ մեզէն իսկ կրկնաբանեալ, որ կարծեմ ոչ զերծանիմք ի բամբասելոյ ի ձէնջ: Բայց գիտէ՛ք, զի յորժամ ցաւք հիւանդին խիստ հանդիպի, հեծն

ხოლო ეხლა საიდან გაჩნდაო? იერუსალემელი უფლის ძმის წმიდა იაკობის ადგილს რომ დაემკვიდრა, ჩვენ სარმწუნოება მოგვცა, ჩვენი მამები და ჩვენც აქამდე ვიცავთ, ეხლა რატომ მივატოვოთ და თქვენ გერწმუნოთო? ან კიდევ სხვა ეპისკოპოსები, მეფეები, მთავრები და ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობა, ყველა ეს, რატომ უნდა მივატოვოთ და თქვენ შევიერთდეთო?“ არ იცოდა საბრალომ, რომ თვითონ გახდა თავისი თავისა და მათი წარწყმედის მიზეზი. შემდეგ ამბობს: „ეს ოცდათხუთმეტი ეპისკოპოსი, რომლებიც იბერიაში¹ არიან, არ არიან მართლმადიდებელნი და მეცნიერნი და ეგ ერთი მოსე გამოვიდა მართლმადიდებელიო?“ ასე ყოველ წერილში ებრძვის და უკიჟინებს ნეტარ მოსეს, რადგან გამოააშკარავა მისი ბოროტება, რომელიც დაფარული ჰქონდა ორგულების საბურველით. არა მხოლოდ მაშინ, არამედ მუდამ და ეხლაც კიდევ ფარდაა გადაფარებული მათ გულბზე და არ აიხდება, რადგან ქრისტეს მიერ მოსახსენელია. მაგრამ თვითონ მცირეოდენად ამელავნებს თავის ბოროტებას აქ და სხვა ადგილას — ჯერ საპასუხო წერილში ვრთანესისადმი, თუმცა მთლად წერილობით არ არის [დაცული] თავისგან და სხვებისგან, რომელიც მცირე წერილითა და მრავალი სიტყვა-მუქარით მოსეს ბიჭისგან [შევიტყვეთ]: აბდაუბდას იქმოდა, როგორც ბოროტი სენით შეპყრობილი სნეული და თავისი იწროების გამო არ იცოდა, რას ამბობდა. ხოლო მერე მზაკვრულად დაეთანხმა: „ჩვენ ეს სარწმუნოებაცა ჯგაქვს და ეგეცო, სჯულს აქაც ვეზიარებით და მანდაცო. ჩვენი მამები, მოძღვრები და ჩვენი ქვეყნის მკვიდრნი როცა მანდ მოდიოდნენ, მაგ წმიდა ეკლესიაში ლოცულობდნენო. ასევე თქვენებიც, აქ მოდიოდნენ წმიდა მცხეთის ჯვარს და ლოცულობდნენო“. ასეთი სიტყვებით აღიარებს და გვიანლოვდება, საქმით კი უარყოფს და გვეშორდება. მხოლოდ სიტყვიერად განადიდებს და არა ნაყოფით საუფლო სიტყვათა მიხედვით: «ერი ესე ბაგითა ხოლო მადიდებს მე, ხოლო გული მათი შორად განყენებულ არს ჩემგან და ცუდად მსახურებენ მე»².

ეს [არა] ერთხელ და ორჯერ დაეწერეთ სხვა ადგილას. არის [ისეთი], რაც ყოველ წერილშია და არის ისიც, რაც ჩვენ გავიმეორეთ. [ასე] რომ, ვგონებ ველარ გადავირჩინთ თავს თქვენი განკითხვისაგან. მაგრამ იცოდეთ, როცა სნეულს მწვავე ტკივილი შეეყრება, მრავალი ოხვრა აღმოხდება. დასაჯერებლად

¹ ტექსტში: ვრკანში. ² მარკოზ 6, 7.

յուրով ելանէ. բայց յաղագս ստուգելոյ յաւելաք գրել զնորա որոմանցն, որ սերմանեաց ի վերայ ցորենոյն իւր մահաշունչ բերանովն. որ ըստ կարի յապաղանաց իւրոց հազիւ յայտնեաց զանճանելիսն զոչ գովելոյ արժանիսն:

Գ Լ ու խ ԾԳ

ՅԱՂԱԳՍ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Պետրոսս այս եպիսկոպոս լեալ ի տան դրան եպիսկոպոսին յաւուրս Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի, այր կորովամիտ, և ճոխախաւս, և ճարտարաբան և բանիբուն դպիր: Զսա առաքեալ Աբրահամ առ Կիւրոն զկնի թղթոցն իւրոց հանդերձ ազատ արամբք, զոր յերկրորդում նուագի անդ սպառնացեալ նմա իշխանքն Վրաց՝ եթէ մի առներ երթևեկ ի մեզ վասն հաւատոյ ինչ իրաց. ապա եթէ ոչ մեռանիս ի ձեռաց մերոց. և՛ կամ զի՛ այդպէս յարձակեալ ես ի վերայ մեր գայլաբար գոլով քո առ մեզ գրով և պատգամաւ. զոր յայսմ բանէ պարծին դեռ ևս բնակիչք Վրաց աշխարհին, աւանդութեամբ ի միմեանց առնելով որդի ի հարէ ուսեալք, եթէ զձեր Գայլ Պետրոսն սպանին իշխանքն մեր ի վերայ լերինն՝ որ կոչի Կանգարք. բայց մեք ոչ զիտեմք այնպէս լեալ՝ որպէս նոքայն ասեն: Նաև Հոռոմք կոչեն Գայլ Պետրոս Անտիոքացին, որ փախեալ ի շար ժողովոյն Քաղկեդոնի և ասնն ոմանք՝ մի լեալ զայս և զայն. զոր ոչ սոքա զայն զիտեն, և ոչ նոքա զայս. զի այն Պետրոսն յամբարիշտն Մարկիանոսի ժամանակս էր, և այս ի Մարկայ կայսեր. բայց նոքա անիմաստ մտաւք կարծեն և ասեն մի, զի ի Մարկիանոսէ մինչև Մարիկ են ամք ՃԾ:

Գ Լ ու խ ԾԴ

Թէ ՈՐՊէՍ ՊԱՏՄԻ ՎԱՍՆ ԹՂԹՈՅՆ ՍՄԲԱՏԱՅ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆԻ ԵՒ ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՆՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Այլ զթողթն Սմբատայ Վրկան Մարզպանի ոչ գտայ ի կարգի գրեալ ի Գիրս թղթոցն՝ յորում հանդիպեցաք. նոյնպէս ապա և աստ եղև անցանել միանգամայն և մոռացեալ եղև. Քանզի կարծիս տայր մեզ խորհուրդ բանին, եթէ զկնի առաջնոյն թղթի Աբրահամու էր՝ որ առ Կիւրոն թողթս այս քանզի խնդրեալ յայլ արինակի գտաք այնպէս՝ որպէս կարծէաք. քանզի և ինքն իսկ թողթս յայտ առնէ ճանաչաւք բանիւք. զոր ի թղթի անդ Աբրահամու՝ որ առաջին գրեցաւ առ Կիւրոն, եթէ համազոյգ և միաբան և ախոյանակից են

დაუერთეთ წერილი მისი ღვარძლის შესახებ, რომელიც დათესა ყანაში თავისი მომაკვდინებელი ენით, რომელიც ძლიერ დაგვიანებით ბოლოს გამოამჟღავნა — ენით გამოუთქმელი და ქების უღირსი.

თ ა ვ ი 53

პეტრე ეპისკოპოსის უმსახებ

ეს პეტრე ეპისკოპოსი იყო აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ღროს საეპისკოპოსო სახლის კარზე, კაცი გონიერი, სიტყვა-უხვი, მკვერმეტყველი და მცოდნე მწიგნობარი. იგი ეპისტოლეთა შემდეგ აბრაამმა კირონთან გააგზავნა აზნაურებთან ერთად. [პეტრეს] ქართველი მთავრები მეორეჯერ ემუქრებოდნენ, ნუ მიდი-მოდინხარ ჩვენს შორის სარწმუნოების საქმეთა გამო, თორემ ჩვენი ხელით მოკვდებიო; ან კიდევ, რატომ დაგვესხი თავს მგლურად წერილობითა და სიტყვიერადო. ამით ამაყობენ ჭერაც ქართველთა ქვეყნის მცხოვრებნი, მამა ძეს გადასცემს და ერთმანეთს ასწავლიან, რომ თქვენი მგელი პეტრე მოკლეს ჩვენმა მთავრებმა იმ მთაზე, რომელსაც ეწოდება კანგარიო. მაგრამ ჩვენ ისე არ ვიცით მომხდარიყოს, როგორც ისინი ამბობენ. ბერძნები მგელს პეტრე ანტიოქელს უწოდებენ, რომელიც გაიქცა ქალკედონის კრებიდან. ზოგი ამბობს, ერთი [და იგივე] იყო ესა და ისაო. არც ამათ იციან ეს და არც ეს იმათ, რადგან ის პეტრე უღმრთო მარკიანეს ღროს იყო და ეს კი — მავრიკე კეისრისა. მაგრამ მათ უკუნურად ერთი ჰგონიათ და ერთს ამბობენ, თუმცა მარკიანესა და მავრიკეს შორის არის 150 წელი.

თ ა ვ ი 54

სადაც მოთხრობილია სმბატ ვრკანის მარზპანის ეპისტოლესა და კვლავ იმავე რჩევის უმსახებ

სმბატ ვრკანის მარზპანის ეპისტოლე თავის ადგილზე დაწერილი ვერ ვიპოვე «ეპისტოლეთა წიგნში», რომელიც [ხელთ] შემხვდა. ამიტომ აქაც კი გადავცდით და გამოგვრჩა. რადგან საქმის ვითარება გვაფიქრებინებდა, რომ აბრაამის მიერ კირონისადმი [მიწერილი] პირველი ეპისტოლეს შემდეგ უნდა ყოფილიყო, მოგძებნეთ სხვა ცალში [და] ვიპოვეთ ისე, როგორც ვფიქრობდით. თვითონ წერილებიც ცხადყოფენ აშკარად, როგორც აბრაამის მიერ კირონისადმი მიწერილ პირველ ეპისტოლეშია, რომ თანას-

միմեանց: Քանզի անդ ասէ, եթէ կամեաք եպիսկոպոսունս առաքել առ ձեզ հանդերձ վարդապետաւք, որ գային ծանուցանէին ձեզ զաւրինակ աղանդոյն Քաղկեդոնի և այլ հերձուածողաց, զի դուք ստուգիւ գիտակ լինէիք. և աստ զնոյն յիշէ դարձեալ և այլ ևս մեղադրանք որ առ Կիւրոն. եթէ ոք՝ ասէ՛ յաշխարհականաց և ի տգիտաց լինէր պատճառ, քեզ պարտ էր խրատել՝ թող թէ քեզ առնել զայդ: Եւ դարձեալ զամենայն սէր և զմիաբանութիւն հոգևոր և մարմնաւոր առաջի արկանէ, և իսկոյն տեղեկութիւն տայ նմա զհաստատութիւն հաւատոյ երկոցունց կողմանցս, և եթէ աշակերտք եմք սրբոյն Գրիգորի մեք և դուք, և եթէ զհաւատ ողղափառութեան ունիմք զոյգ զսրբոց հարցն աւանդեալն մեզ: Եւ դարձեալ, եթէ լուեալ է մեր յաշխարհականաց ոմանց զպակասութիւն ձեր սակա հաւատոյ, և սակա ինչ հաւատացաք. որ ասլա և յեպիսկոպոսէս Յուրտաւայ տեղեկացեալ ստուգիւ՝ հաստատեցաք: Եւ դարձեալ զսուրբ վկայարանս զսրբոյն Շուշանկայ՝ որ միջնորդ էր խաղաղութեան և տեղի աղաւթից երկուց կողմանցս: Այսոքիկ բանք միաբանի թղթոյն Աբրահամու: Եւ դարձեալ յիւրում պատասխանում անդ՝ որ առ եպիսկոպոսն Յուրտաւայ, զսոյն նշանակէ բան, թէ համազոյգ են միմեանց, և ի միասին երթեալ թուղթքս այս առ Կիւրոն: Եւ յայլում տեղոջ ասէ, եթէ ի միասին գրեցաք զթուղթդ մեք և տէր Սմբատ: Քանզի այսպէս ասէ առ Մովսէս. քո հոգդ նախ առ ողորմութեանն Աստուծոյ յանձն եղիցի՝ ասէ՛ և ապա տեառն կաթուղիկոսի, թող զի գրէ նա՝ ասէ՛ երկիցս անգամ և երիցս: Արդ քանզի ոչ թուեցաւ մեզ ատար ինչ և հեռի յառաջին խորհրդոյն թուղթս այս, որ գրեցաւ ի դիմաց Սմբատայ առ Կիւրոն, թէպէտև սակա ինչ ընդմիջեցաւ յառաջին թղթոյն Աբրահամու, վասն այնորիկ յայտ արարաք մեք:

Գ Լ ու խ Ծ Ե

**ԹՈՒՂԹ ՏԵԱՌՆ ՍՄԲԱՏԱՅ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆԻ
ԱՌ ԿԻՒՐՈՆ ՎՐԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ**

Սրբասիրի տեառն Կիւրոն Վրաց կաթուղիկոսի և այլ եպիսկոպոսաց աթոռակցաց ձերոց և իշխանաց աշխարհիդ Ատրնբրսեհի և ամենայն լաւացդ, ի Սմբատայ Վրկան Մարզպանէ և տերանց զինուորէ և Դաշտկարնէ և ի վարդապետէ Հայոց Շարսաղարէ՝ և յայլ յԱզատաց՝ խոնարհութեամբ և սիրով ողջոյն:

წორი, თანახმა და თანამებრძოლნი არიან ერთმანეთისა, ვინაი-
დან იქ [აბრაამი] ამბობს, რომ გვესურდა ეპისკოპოსები გამო-
გვეგზავნა თქვენთან, მოძღვრებთან ერთად, რათა მოსულიყვნენ
და გაეცნოთ თქვენთვის ქალყედონის წვალებისა და სხვა მწვალე-
ლობის სახე, რომ თქვენ სინამდვილე გცოდნოდათო, და აქ [სმბა-
ტი] იმასვე იხსენებს და შემდეგ კირონისადმი [წყენებულ] სხვა
ბრალდებებსაც: „ვინმე ერისკაცთაგანი და უმეცარი რომ ყოფი-
ლიყო მიზეზი, შენ უნდა დაგერიგებინა, არამტუ თვითონ გექ-
ნა ეგო“. შემდეგ მთელ სიყვარულს, სულიერს და ხორციელ
ერთობას შეახსენებს და იქვე აცნობებს ორივე მხარის საარწმუ-
ნობის დაპტკიცებას, რომ ჩვენ და თქვენ წმიდა გრიგორის მო-
წაფენი ვართ და წმიდა მამათაგან გარდამოცემული მართლმადი-
დებლური სარწმუნოება საერთო გვაქვსო. შემდეგ [აცნობებს],
რომ ზოგი ერისკაცისაგან გავიგე თქვენი საარწმუნოების ნაკლი და
მთლად ვერ ვერწმუნეთო. უხლა კი, როცა ცურტავის ეპისკოპოსმა
ნამდვილი შეგვატყობინა, დავიჭერეთო. შემდეგ [წერს] წმიდა
შუშანიკის სამარტვილეს შესახებ, რომ მშვიდობის მეოხი იყო და
ორივე მხარის სალოცავი ადგილიო. ეს სიტყვები ეთანხმება აბრა-
ამის ეპისტოლეს. შემდეგ თავის პასუხში, რომელიც მისწერა
ცურტავის ეპისკოპოსს, ამასვე მიანიშნებს, რომ თანასწორნი
არიან ერთმანეთისა, და ერთად გაუგზავნეს წერილები კირონს.
სხვა ადგილას ამბობს, რომ ერთად დავწერეთ წერილები ჩვენ და
უფალმა სმბატმაო, რადგან ასე ეუბნება მოსეს: „ეგ შენი სული
ჯერ ღმრთის მოწყალებას მიენდოს და შემდეგ უფალი კათალიკო-
სისაო. დაე მან მისწეროს ორჯერ და სამჯერო“. ხოლო რადგან არ
მივიჩინეთ უცხოდ და დაშორებულად პირველი განზრახვისაგან ეს
ეპისტოლეები, რომლებიც მიეწერა სმბატის სახელით კირონს,
თუცა კი შუა ჩართოდა აბრაამის პირველ წერილს, ჩვენ ამიტომ
გამოვაცალკევეთ.

თ ა ე ი 55

სმბატ პრკანის მარზპანის ეპისტოლე კირონ
პართლის კათალიკოსს

სიწმიდისმოყვარე უფალ კირონ ქართლის კათალიკოსს, თქვენ
თანამოსაყდრე ეპისკოპოსებსა და მთავრებს მაგ ქვეყნისა, ატრ-
ნერსეს და ყველა წარჩინებულს, სმბატ ვრკანის მარზპანისა და
უფალთა მხედრისგან, დაშტკარანისგან, სომეხთა მოძღვრის შარ-
სალარისგან და სხვა აზნაურთაგან მდაბლად და სიყვარულით მო-
კითხვა.

Քանզի որպէս յառաջագոյն հարցն մերոց և ձեր և վարդապետաց աշխարհիս միաբանութեամբ զյետին կարգս ոմանց և զատելի վարս տեսեալ, որ աննման և թերի էր, ի մեր հաւատոյս և ի կանոնաց մերժեալ էր զնոսա նզովիւք. և յայնմհետէ ամենայն հակառակութիւն եղև և Քրիստոս Աստուած փառաւորեցաւ. երանելի հարցն մերոց և սուրբ վարդապետացն հաւատն հաստատեցաւ, և եղաք ամենեքեան մի հաւատ՝ որ ընդ արքայից արքայի իշխանութեամբս եմք: Արդ զայսոսիկ հարկաւորեցաք գրել առ ձեզ, և զձեզ ընդ մեզ միաբանեալ որպէս և մեր Հարքն էին: Քանզի ի միոյն իսկ վարդապետի աշակերտ և վիճակ եմք լեալ, և նովին հաւատով որպէս և հարքն մեր և զյոյս և զհաւատ առ Աստուած ունել և զսէր առ միմեանս. բայց արդ է ինչ լուր՝ որ յաշխարհականաց լուայ. և սակայն շհաւատացի. իսկ հաւատացի և յեպիսկոպոսէս Յուրտաւայ՝ որ աստ է, լուաք և կարի դժուարացաք: Քանզի մեր և այդ աշխարհի թէպէտ արիւն և հարազատութիւն ի միջի կայր, բայց հաստատութիւն և վստահ լինել մեզ որպէս յերդումն ինչ: Այդ սուրբ վկայարանդ՝ որ ի Յուրտաւայ պատուական եկեղեցիդ՝ հայրենի, որ ի ձեր միջի էր, և փոխելն թշնամութիւն իմն ի մէջ արկանէ, մանաւանդ թէ թերութիւն՝ արգելալք և զմեզ որք աստի կամին գալ և երկիրպագանել սրբոյն խաչիդ, և ոչ գալ մտանել որք այտի գան ի սուրբ Կաթողիկէ և յայլ վկայարանս աղաւթել. և այս մեծի պարգևի, որ յԱստուծոյ տուան մեզ՝ և ձեզ խափանումն լինի. եթէ որ յանխրատից կամ ի տգիտաց լինէր, քեզ սլարտ էր խրատել վարդապետութեամբ զայնպիսին և պատուհասել, որ հակառակութիւն ի միջոյ բառնայր, թող թէ քեզ առնել զայդ, որ կարի անհնարին շար է: Կամէաք եպիսկոպոսունս հանդերձ քերթողաւք արձակել, որ գիտեն զչարութիւն հերձուածոյ, որ զձեզ ի վերայ հասուցանէին, և զճշմարտութիւն ծանուցանէին: Բայց ապա առ ժամս բավական համարեցաք ի ձեռն ազատարանցդ նախ թղթով վկամս ձեր գիտել: Ողջ լերո՛ւք:

Գ. Լ տ խ ԾԶ

ՊԱՏԱՍԵԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՏԵԱՌՆ ՍՄԲԱՏԱՅ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆԻ
Ի ԿԻՒՐՈՆԷ ՎՐԱՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԷ

Փառաւորելոյ տեառն Սմբատայ Վրկան Մարզպանի և տերանց զինուորի՝ Դաշտկարնի՝ և վարդապետի Հայոց Շարսաղարի, և այլոց ազատորերոյ Հայոց աշխարհիդ՝ ի սրբոյն Նշանէս աղաւթք,

როგორც აღრე ჩვენმა და თქვენმა მამებმა და ჩვენი ქვეყნის მოძღვრებმა ერთად იხილეს ზოგიერთთა უღირსი წესი და საძულველი ქცევა (რაც უმსგავსი და ნაკლული იყო, ჩვენი სარწმუნოებისა და სჯულისგან წყველით გამოყოფილი, და იმიერიდან იქნა ყოველგვარი წინააღმდეგობა), განდიდდა ქრისტე ღმერთი, ჩვენი ნეტარი მამებისა და წმიდა მოძღვრებისაგან სარწმუნოება დაემტკიცა, და ყველას, ვინც ემორჩილებით მეფეთა-მეფეს, ერთი სარწმუნოება გვაქვს, ჩვენც ასევე ვიტვირთეთ, მოგვეწერა თქვენთვის, რომ თქვენ ჩვენთან შეგვეთანხმებინეთ, როგორც ჩვენი მამები. რადგან ერთი მოძღვრის მოწაფე და ხვედრი ვართ, [ვიცხოვროთ] იმ სარწმუნოებით, როგორც ჩვენი მამები [ცხოვრობდნენ], სასოება და იმედი გვქონდეს ღმრთისა და სიყვარული ურთიერთის მიმართ. მაგრამ რალაც ხმა მომივიდა ერისკაცთაგან და არ ვერწმუნე, ფრიად დაგვიძიმდა. თუცა ჩვენი და მაგ ქვეყნის აზნაურებს [ერთმანეთს] შორის სისხლი და ნათესაობა ჰქონდათ, მაინც სიმტკიცე და მინდობა [გვმართებს], როგორც ფიცის მიმართ. ეგ წმიდა მშობლიური სამარტვილე, რომელიც ცურტავის პატიოსან ეკლესიაშია, თქვენს შორის იყო და შეცვლით მტრობას აგდებთ, უფრო მეტად კი ნაკლულებას: დავაბრკოლებთ მათ, რომლებიც აქედან მოდიან და თაყვანს სცემენ მაგ წმიდა ჯვარს და არ შემოვუშვებთ მათ, რომლებიც მანდედან წმიდა კათოლიკესა და სხვა სამარტვილეებში მოდიან სალოცავად. ამ დიდი ნიჭის, რომელიც ღმრთისგან მოგვეცა, და თქვენ საობთ, სხვა ვინმე რომ ყოფილიყო ხელის შემშლელი, უსწავლელთაგან ან უმეცართაგან, ასეთი თქვენ უნდა გაგეწვრთნათ მოძღვრებით და დაგესაჯათ, რომ [ჩვენ] შორის წინააღმდეგობა აღმოუხვირილიყო, არამცთუ თვითონ ჩაგედინათ ეგ, რაც აუტანელი ბოროტებაა. გვსურდა გამოგვეგზავნა ეპისკოპოსები ქერდოლებითურთ, რომ შეეტყუთ მწვალებელთა ბოროტება, თქვენთვისაც გაგებინებინათ და ქეშმარიტება ეცნობებინათ. მაგრამ ჯერ საკმაოდ ჩავთვალეთ აზნაურთაგან წერილით შემეტყო თქვენი ნება. იყავით მრთელად.

თ ა ვ ი 56

კირონ ქართლის კათალიკოსის პასუხი უფალ სმბატ მრპანის მარზპანის ეპისტოლეში

დიდებულ უფალ სმბატ ვრკანის მარზპანსა და უფალთა მხედარს, დაშტკარანს, სომეხთა მოძღვარს შარსალარსა და მაგ ქვეყნის სხვა აზნაურებს, წმიდა ნიშნის ლოცვით კირონ ქართლის კა-

և ի Կիրոնէ Վրաց Կաթողիկոսէ՝ և յամենայն եպիսկոպոսաց աթոռակցաց իմոց և յիշխանաց յԱտրնբրսեհէ և յԱշուշանէ և յամենայն լաւաց աշխարհիս Վրաց՝ խոնարհութեամբ և սիրով ողջո՛յն:

Զթուղթս՝ զոր արարեալս էր՝ տեսի, և զողջոյն ձեր լսելով՝ խնդացի: Եւ որ գրեալս էր, թէ զհարանց մերոց և մեր զթիւր և զատելի զկարգս ոմանց և զհաւատս տեսեալ խոտեցին և ի բաց ընկեցին, վասն այդր բարեբարութեան հրամանի զտէրդ յայդ գործ պարագեցուցանելով Աստուած զարքայից արքայ անմահ արասցէ. և զքեզ, տէր տէրանց, աւելի պատուականագոյն արասցէ զաւակաւք հանդերձ՝ քան որչափ եսդ:

Որ վասն հաւատոց գրեալս էր, թե հարքն մեր և ձեր միաբան էին. թէ որովհետև սուրբն Գրիգոր զուղղափառ հաւատս ուսոյց մեզ, որ յԵրուսաղէմին ուսաւ, զդոյն հաստատեաց, և անսխալ մեր և ձեր հաւատ այդ է. իսկ եթէ Մովսէսդ այդ այլազգ ընդունի, զոր ոչ ընդունեաք մեք և դուք, և դուք կամիք դմա հաւանել, և նորածնս առնել, մեք այդմ ոչ հնազանդիմք: Վասնդի զոր ինչ ուսաքն՝ ոչ թողումք. քանզի մեր եկեղեցիքս այսպէս հաստատեալ են, նոյնպէս և Յուրտաւայ եկեղեցին որպէս էն և կայր և կայ, և պաշտան եկեղեցւոյն չէ ինչ փոխեալ կարգն: Բայց զի եպիսկոպոսն, զոր արարաք, Վրացի և Հայ դպրութիւն գիտէ, և զպաշտան կատարէ երկուքումք:

Բայց իմ սրտի պակասութիւն մեծ է մարդոյ միոյ բանից հաւատալ ձեզ, որ և իւր զխոյն շէր հաւատարիմ, թող թէ վասն մեր. որ վասն շար գործոց իւրոց գաղտ գիշերի փախստական գնաց, և յապստամբն գնաց առ Վահրամ. և այնպէս շարութիւն գնաց առնել. դի սակաւ ինչ պիտեցաւ և դեռ զքաղաքս առնուլ տայր, և Արեաց աշխարհիս մեծ վնաս հասուցանէր: Եւ արդ դուք նմա հաւատացէք, և նորա բանի առ մեզ խափանեցայք գալ: Ողջ լիջի՛ք ի Տէր. այլ կեցոյց Աստուած զկայսր, զի նա զաշխարհս մեր կեցոյց:

Կ Լ ո խ Ծ է

Թէ ՈՐՊԷՍ ՅԵՐԿՈՒՍ ԿՈՂՄԱՆՍ ԲՈՒԺԱՆԵԱՅ ԶԿԱՄՍ
ԻԻՐ ԿԻԻՐՈՆ ԿԵՂՄԱԻՈՐՈՒԹԵԱՄԲ

Ասել կայ մեզ առաջ ի դրուագի աստ զկամս Կիրոնի կեղծաւորութեանն, զոր յերկունն էր բաժանեալ կողմանս ի կողմն Պար-

თალიკოსისაგან და ყველა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსის, მთავრების — ატრნერსეს, აშუშანისა და ქართველთა ქვეყნის ყველა წარჩინებულთაგან სიმდაბლითა და სიყვარულით მოკითხვა.

წერილი რომ მოგიწერია, ვნახე და თქვენი მოკითხვა რომ შევიტყვე, გავიხარე. რომ ეწერა, ჩვენმა მამებმა ზოგიერთთა მრუდე და საძაგელი წესები და სარწმუნოება იხილეს, დაიწუნეს და განიშორესო, ამ კეთილი ბრძანებისა და შენთვის, უფალო, მაგ საქმის მონდობისათვის ღმერთმა მეფეთა-მეფე უკვდავყოს და შენ, უფალთა უფალო, უფრო პატივმოსილი გაგხადოს, შენი შვილებითურთ, ვიდრე ხარ.

სარწმუნოების შესახებ რომ ეწერა, ჩვენი და თქვენი მამები თანახმა, იყვენენ, რადგან წმიდა გრიგორმა ჩვენ მართლმადიდებელი სარწმუნოება გვასწავლა, რომელიც იერუსალიმში ისწავლა, იგივე დაგვიმტკიცაო, ჩვენი და თქვენი სარწმუნოება უცლოჰელად ეგ არის. ეგ მოსე თუ მაგას სხვაგვარად იწყნარებს, რასაც ჩვენ და თქვენ არ შევიწყნარებთ, ხოლო თქვენ გინდათ მას ერწმუნოთ და ახლებურად მოიქცეთ, ჩვენ მაგას არ დავემორჩილებით, რადგან რაც გვისწავლია, იმას არ დავტოვებთ. ვინაიდან ჩვენი ეკლესიები ასეა დამტკიცებული, ცურტავის ეკლესიაც როგორც არის, [ისე] იყო და იქნება. ეკლესიის მსახურება [და] წესი არ არის შეცვლილი, მაგრამ ეპისკოპოსი რომ დავაყენეთ, ქართული მწიგნობრობაც იცის და სომხურიც; მსახურებას ორივეთი აღასრულებს.

მაგრამ მე გულს დიდად მაკლია, რადგან თქვენ იმ კაცის სიტყვებს ერწმუნეთ, რომელსაც თავისი თავისა თვითონ არა სჯეროდა, არათუ ჩვენი; რომელიც თავისი ბოროტი საქმეების გამო ღამე ფარულად გაიქცა და ვაპრამთან განდგომილებაში მივიდა. ისე უკეთურად აცნობა, რომ ცოტა აკლდა კინაღამ ეს ქალაქი ააღებინა და არიელთა ქვეყანას დიდი ვნება მიაყენა. ხოლო თქვენ მას ერწმუნეთ და მისი სიტყვით დაიშალეთ ჩვენთან მოსვლა. იყავით მრთელად უფლისა მიერ. ხოლო ღმერთმა აცოცხლოს კეისარი, რადგან მან ჩვენი ქვეყანა გააცოცხლა.

თავი 57

თუ როგორ გაყო ორგულად კირონმა თავისი ნება ორ მხარედ

ეხლა უნდა ვთქვათ ჩვენ ამ თავში შესახებ კირონის ორგული ნებისა, რომელიც ორ მხარედ გაყო — სპარსელთა მხარედ და

սից և ի կողմն Հոռոմոց: Եւ այն լի նենգութեամբ և կեղծաւորութեամբ, քանզի յորժամ կամեցաւ խորամանկութեամբն իւրով հիմն դնել խարխուլ իւրոց շար շինուածոյն, և զխուժիկն զայն Նեստորական, որ սկիզբն եղև կորստեան, նորածնակերտ սկսաւ ձեռնադրել՝ դնելով ի վերայ նորա զաջ իւր զաջն մեղաց, և կազմեաց զնա իւր մահիճս մահու, և հիւանդացաւ ի նմա զհիւանդութիւն հոգւոյն, որով և մեռաւ իսկ ի նմին, և մեռոյց զամենայն աշխարհն վրաց նովին հիւանդութեամբս: Իսկ մեր ի տես ընթացեալ նոցա հիւանդութեանն, և մատուցեալ առ նոսա բժշկապետաբար ի պատել զվէրս նոցա, և խոնարհեալ յախտն նոցա, և ժահահոտութեանն համբերեալ՝ ոչ կարացաք բժշկել զնոսա. վասնզի բուժական դեղն՝ զոր կազմեալ էր մեր արիւնաւք և մարդարէիւք և Աստուածային աւետարանութեամբն և առաքելական քարոզութեամբն, և նոյն ինքն ուսմամբ սրբոց հարցն և երանելի վարդապետացն եղեալ ի վերայ նոցա՝ ոչ ընկալան՝ զի առողջասցեն ի վիրաց անտի, զոր ընկալեալ էին ի նետիցն Նեստորի՝ որ ի կապարճս Քաղկեդոնականացն թագուցեալս, և ձգեալ յաղեղնաւորէն Լևոնի. այլ աւելի ի բաց ընկնցին յինքեանց լեալք անշնորհակալու ստացուածք շարին ստացուածք, և ինքեանք կազմեցին իւրեանց դեղ մահացու և մահարեր. զոր եղին դաւանութեամբն Նեստորական խուժիկն ի վերայ իւրեանց: Իսկ մեր տեսեալ զայն՝ հիւանդամիտք եղաք՝ հեծելով յերկար՝ յաղագս նոցա կործանմանն և մահուն. ի զմիանգամ ասացեալսն ի նոցանէ զհակառակսն և ընդդէմսն կրկնաբանեալ էր միւսանգամ և երկիցս անգամ մանաւանդ եթէ յոլովս. զի որպէս նախասացաք, թե յորժամ ցաւք հիւանդին յերկար հանդիպի և խիստ հեծն շատ ելանէ և յոլով: Այսպէս և մեզ հանդիպեցաւ յաղագս նոցա, զի հիւանդացեալ մտաւք վասն նոցա հեծեմք հանապաղ, և յամենայն ժամ յոգւոց հանիցեմք և ջանամք մի բանի նոցա՝ հազար բանի պատասխանի տալ կրկնաբանելով զմիսն յերկուս և զերկուսն յերիս եթէ ախորժիս: Այլ մեր յառաջինն դարձցուք ոճ ի խորհուրդ ի սկզբան ճառիս:

Արդ բաժանեալ Կիրոնի զկամս իւր յերկուս թեակոխէր յայն կողմն Հոռոմոց՝ շուք դնելով և շնորհուկս առնելով Մուրկայ կայսեր, և նովաւ պարծի ասելով. մեր, ասէր, զկայսեր ընկալաք զհաւատ, և ունիմք. և ոչ իմանայր մարդադաւանն այն՝ թէ պարտ է Աստուծով պարծել զարհանապազ և որ պարծին ի Տէր պարծեսցի: Եւ դարձեալ ասէր, Կոստանդնուպալիս սրբոյն Յոհաննու աթոռ է և տուն կայսեր. և մեր, զոր ի նմա հաւատ քարոզի՝ զայն պաշ-

ბერძენთა მხარედ. ისიც საესე [იყო] მზაკვრობითა და ორგულე-
 ბით, რადგან როცა ინება ცბიერებით საფუძველი დაედო თავისი
 შერყეული ბოროტი ნაგებობისათვის, ამ ხუციკი ნესტორიანის,
 რომელიც დასაბამი შეიქმნა წარწყმედისა, ხელახლა ხელდასხმა
 იწყო, დაასხა მას თავისი ცოდვილი მარჯვენა და შექმნა იგი თავის
 სასიკვდილო სარეცელად; გამიზეზდა მასში სულის სნეულება,
 რომლითაც მოკვდა იგი მასში და მოაკვდინა მთელი ქართველთა
 ქვეყანა იმავე სენით. ხოლო ჩვენ, როცა დავინახეთ მათი სენის
 განვითარება, მივართვით მათ მკურნალივით [სალბუნი] წყლულთა
 შესახვევად; მოვიდრიკეთ მათი სენის წინაშე და მოვითმინეთ სულ-
 მყარობა, [მაგრამ] ვერ შევძელით განკურნება, რადგან მკურნავი
 წამალი, რომელიც დამზადდა ჩვენი სჯულით, წინაწარმეტყვე-
 ლებით, ღვთაებრივი ხარებითა და მოციქულებრივი ქადაგებით.
 წმიდა მამათა და სანატრელ მოძღვართა თვით იმ მოძღვრებითაც,
 რომელიც მათთვის განსაზღვრეს, არ მიიღეს, რომ განმრთელე-
 ბულიყენენ იმ წყლულთაგან, რაც იწვნიეს ნესტორის ისართაგან
 რომელიც გადამალული იყო ქალკედონიანთა კაპარქში და აძგერა
 ლეონ მშვილდოსანმა; არამედ კიდევ უფრო განიშორეს თავისგან
 და გაზდნენ მადლწარწყმედილი კერძი ბოროტისა, თვითონ მოამ-
 ზადეს თავისი სასიკვდილო და მომაკვდინებელი წამალი, რომელიც
 დაიდევს ნესტორიანი ხუციკის აღსარებით. ხოლო ჩვენ, ამის
 მხილველნი, გონებაშიხდილნი მათი წარწყმედისა და სიკვდილის
 გამო, დიდად მოვთქვამდით; ერთხელ მათგან თქმული საწინააღმ-
 დეგო და საცილო გავიმეორეთ ორჯერაც კი, თუ უფრო მეტად
 არა, ვინაიდან როგორც ადრე ვთქვით, როცა სნეულს დიდი ტკი-
 ვილი შეეყრება, მწარე გმინვაც მრავლად და ხშირად აღმოხდება.
 ასევე ჩვენც [ტკივილი] შეგვეყარა მათ გამო, გონმიხდილნი მათ-
 თვის მოვთქვამთ დაუცხრომლად და ნიადაგ სულსა ვლათავთ;
 ვცდილობთ მათ ერთ სიტყვას ათასი სიტყვით მიუუგოთ და გავიმე-
 ოროთ ერთი ორჯერ და თუ გნებავს — ორი სამჯერ. ხოლო ჩვენ
 ბირველსავე სიტყვასა ზედა მოვიდეთ.

კირონმა თავისი ნება ორად გაყო, გადაიხარა ბერძენთა მხა-
 რეს, თავყანს სცემდა და აამებდა მავრიკე კეისარს. ამით იქა-
 დის და ამბობს: „ჩვენ მივიღეთ და გვაქვს კეისარის სარწმუნოე-
 ბაო“. და არ იცოდა კაცადმსარებელმა, რომ ჯერ არს მარადის
 ღმერთით ვიქადოთ, «ხოლო რომელი-იგი იქადოდის, უფლისა მიერ
 იქადოდენ»¹. შემდეგ ამბობდა: „კონსტანტინეპოლი წმიდა იოანეს

1 1 კორინთელთა 1, 21; 2 კორინთელთა 10, 17.

տեմք. և դարձեալ եթէ ետու թարգմանել և բերել զգիր շորից ժողովոցն, որով Հոռոմք վարին, և մեք զայն ունիմք հաւատ. և Աստուած զկայսր կեցուցէ: Իսկ ապա թեկն ածէ յայս կողմն Պարսից. զի և նոցա աշխարհն ընդերկուացեալ էր ի Պարսից կողմն և ի Հոռոմոց. և նա ի կասկածի եղեալ յարքայից արքայէ՝ թէ զի մի գուցէ խնդիր առնիցէ իմոց իրացս ի սադրելոյ Սմբատայ Վրկան մարզպանի, զի բան նորա՝ որ գրեաց առ Մովսէս՝ ծանաւթ տայ խորհրդոյս: Քանզի վաղ ասացի, ասէ, թե գրեմ առ արքայից արքայ, որ բարևրաութեամբն իւրորով հրաման տայ քեզ, որ երթաս նստիս քո յեկեղեցւոջն. դու ոչ առեր յանձն: Արդ յաղագս այսպիսի կասկածի կայր Կիրոն, յայն կողմն պարծէր, վասնզի հաւատ զնոցայն էր ընկալեալ. և յայս կողմն երկնչէր, թէ խնդիր լինի յարքայէն հաւատոյն ի յազմանէ ազատացն Հայոց. և ասէր՝ փառաւորեսցէ Աստուած զարքայ: Եւ այսպէս յերկուս ոտս կաղալով՝ հակամիտէր յայս կողմ՝ յայն կողմ, և կոծելով յածէր ընդ ծով և ընդ ցամաք՝ եկամուտ առնել առ ինքն զգաւանողսն պիղծ ժողովոյն Քաղկեդոնի և անիծեալ տոմարին Լևոնի, մանաւանդ եթէ զհայհոյութիւնն հին Հրէութեանն առ ինքն նորա ցուցեալ, և այնու ի մարդիկ ապաւինեալ պարծէր, և շոգմոգ բանիւք և աղերսանաւք կեանս խնդրէր կայսեր և փառս հայցէր արքայի սնոտի իմացմամբք:

Գ Լ ու խ Ծ Ը

ԹՈՒՂԹ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՅՈՒՐՏԱԽԱՅ ԱՌՏԷՐ ՍՄԲԱՏ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆ

Աստուածաշնորհ պատուով պայծառացելոյ տեառն Սմբատայ Վրկան մարզպանի՝ և տէրանց զինուորի, ի Մովսիսէ Տէրամբ ողջոյն:

Զպատասխանիսն թղթոյն տեսի. զոր անարէնութեամբ և ամբարշտութեամբ արարեալ էր Վրաց աւերիչ կաթողիկոս անուանն՝ առ մեր աստուածապատիւ տէր կաթողիկոս և առ քեզ տէր իմ: Եւ յաղագս տեառն կաթողիկոսի՝ վասն իմ չէ սրտի պակասութիւն, զի տեղեկացեալ է, և բովանդակ ի վերայ հասեալ, թէ վասն է՞ր կամ զի՞ հալածեցաւ. բայց վասն քո տեառնդ՝ կարի պակասութիւն է սրտի, գուցէ արդեւք ամբարիշտ թղթովք, զոր գրեաց առ ձեր փառաւորութիւնդ, երկմտեցոյց ինձ զձեզ: Բայց տեառնդ ձեռ-

საყდარი და კეისრის სახლია, რა სარწმუნოებაც იქ იქადაგება, ჩვენც მას ვემსახურებითო“. შემდეგ: „ვათარგმნინე და გამოვაგზავნე ოთხი კრების წიგნი, რომლითაც ბერძნები ხელმძღვანელობენ და ჩვენც იგივე სარწმუნოება გვაქვსო, და ღმერთმა კეისარი აცოცხლოსო“. ხოლო შემდეგ მოიქცევა სპარსელთა მხარეს, რადგანაც მათი ქვეყანა გაყოფილი იყო სპარსელთა და ბერძენთა მხარედ და ეჭვობდა მეფეთა-მეფის გამო, ვაი თუ გამოიძიოს ჩემი საქმეები სმბატ ვრკანის მარზპანის ჩაგონებითო, რადგან მისი სიტყვა, მოსეს რომ მისწერა, გვამცნობს ამ განზრახვას: „რადგან აღრე გითხარი, მივსწერ-მეთქი მეფეთა-მეფეს, რომ სახიერებით გიბრძანოს, რათა წახვიდე [და] დაჯდე შენს ეკლესიაში, შენ [კი] არ იკისრეო“. ასეთი ეჭვის გამო კირონი იმ მხარით იქადოდა, რადგან სარწმუნოება იქიდან მიეღო და ამ მხარეს ეშინოდა, რომ მეფისაგან სარწმუნოების გამოძიება იქნება სომეხ აზნაურთა გავლენითო და ამბობდა: „ღმერთმა აღიდოს მეფეო“. ასე, ორივე ფეხით კოჭლობდა, იხრებოდა [ხან] ამ მხარეს, [ან] იმ მხარეს, იგვემებოდა ზღვასა და ხმელეთს შორის, იწყნარებდა ბილწი ქალკედონის კრებისა და წყეული ლეონის ტომარის აღმსარებლებს; მით უფრო, რომ ძველი ურიათა გმობა თვითონ მან გამოაჩინა და ასე ხალხს მინდობილი იქადოდა, თვალთმაქცი სიტყვებითა და ლიქნით კეისრის დღეგრძელობას ეძიებდა და მეფის დიდებას ევედრებოდა.

თავი 58

მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლე უფალ სმბატ მრკანის მარზპანს

ღმრთივემოდლებული პატივით გაბრწყინებულ უფალ სმბატ ვრკანის მარზპანსა და უფალთა მხედარს მოსესგან უფლისმიერი მოკითხვა.

ვნახე ეპისტოლეთა პასუხები, რომლებიც უსჯულოებითა და უღმრთოებით მოუწერია ქართველთა დამაქცეველს, კათალიკოსად წოდებულს ჩვენი ღმრთივპატიოსანი უფლის კათალიკოსისათვის და შენთვის, უფალო ჩემო. უფალ კათალიკოსზე ჩემს გამო არა ვარ გულნაკლული, რადგან გაიგო და ყველაფერს ჩასწვდა, თუ რატომ ან რისთვის ვიდევნე. მაგრამ შენზე, უფალო ძლიერ გულნაკლული ვარ. ეგების დაგაეჭვათ ჩემში უღმრთო წერილებით, რომლებიც თქვენს დიდებულებას მოსწერა. მაგრამ

նը հասութիւն է ողորմութեամբն Աստուծոյ, Եւ [թ]է և ի հեռագոյն տեղիս քննութիւն իմիք պետք էին տեղեկանալ, թող թէ կարի ի մատ է: Հայք և Վիրք և սահմանակից են միմեանց, և շատք յազատաց և յուրվք իշխանականաց աստի անդր հասանն և անտի այսր գան. յորոց մարթի տեղեկանալ, Թէ արդարև այդպէ՞ս գտանիմ, որպէս առ ձեր սրբութիւնդ գրեալ է ի նոցանէ, և ես այլտարազ ծանուցի ձեզ, և զնյսպիսի վարդապետս և զիշխանս և զաշխարհս խաբեցի, պատուհաս զայն արժան է առնել ի վերայ իմ. զի որ յիս նայի, այլ չկարէ խաբել: Բայց թէ քննել հրամայէք, յուսամ յողորմութիւնն Աստուծոյ, թէ զամենայն բանս թղթոցն՝ որ վասն իմ գրեալն էր, սուտ գտանէք, մանաւանդ զի ի հալածանացն ժամ, զինն աւր ի Տիգրիս ի նորա դրունս կացի և յանդիման շարար. և աշխարհն ամենայն գիտէր, զի շար[ար] վասն այլ ինչ իրաց, բայց վասն հաւատոյ: Այլ ես բազում բանիւք ի ձեռն պատգամի խաւսեցայ ընդ նա, և ծանուցի նմա զամենայն, որ ինչ տեսեալ էր իմ զնոսա և իմացեալ՝ ոչինչ զանգիտացեալ զնմանէ: Իսկ նա ոչ ետ ինձ պատասխանի և ոչ յանդիման արար զիս. և յետինն աւուր ինքն ի Մցխիթայ գնաց. և ես այսր լուսով գնացի, և ոչ ընդ խաւար, որպէս և նայն գրեաց: Եւ յորժամ նոքա գնացին, որ աւր ելթն էր, ի սրբոյ Յովհաննու վանս եկի ես, յանձն արարաք զժողովուրդն շնորհաց Հոգւոյն. և չեմ երթեալ առ Վահրամ, և ոչ նոքա կացուցանել կարեն զայդ. այլև ես անգուման առնեմ զտէրդ. զՎահրամ առ իս գրեալ էր, եթէ իմ սրտի մեծ պակասութիւն է ձեր ի սրբոյ եկեղեցւոյն հեռանալ. բայց մինչ զնացէքդ՝ ճանապարհ առ մեզ պիտէր առնիլ. զի և եկեղեցւոյն մեծ բաժին կայ աստ, որով և զձեզ յանձն ունել մարթ էր: Զայս թուղթ տեսան կաթուղիկոսին տեսեալ է, և քեզ տեսանդ ցուցանեմ: Եւ ես անդէն պատասխանի արարի և ասեմ, ապա անտի զի՞ գնայի՞ թէ առ քեզ գայի. զի հաւատ ձեր և նոցա մի է: Եւ որ վասն շար գործոց գրեալ էր՝ թե հալածեցաւ ի ծածուկ, քան զիս մարդ մեղաւոր շարթի լինել. զմեղս իմ՝ զոր Աստուած միայն գիտէ և ես, բայց յայտնի չկարէ ցուցանել, և զպաշտան զի փոխեցի[ն]՝ յայտ է: Եւ զեպիսկոպոսն նեստորական զոր արարին՝ դպրութիւն, զի և Վրացերէն չգիտէ՝ որպէս արժանն է՝ թող թէ Հայերէն, և այն յայտ է: Բայց փառաւորութեանդ ձերում տեղեկութիւն լիցի, զի այնպիսի շարութեան մեքենայս շատ գիտէ, և

შენ უფალო, ღმრთის მოწყალებით შევიძლიან. უშორეს ადგილებშიც რომ ხდება, უნდა გამოიძიონ და შეიტყონ, არა თუ [როცა] ძლიერ ახლოსაა. სომხეთი და ქართლი ერთმანეთის მოსაზღვრენი არიან და ბევრნი აზნაურთაგან და მთავართაგან აქედან მიდიან და იქიდან — აქ, რომელთაგანაც უნდა შეგეტყვოთ. თუ მართლა ისეთი აღმოვჩნდებოდით, როგორც თქვენს სიწმიდეს მოსწერეს მათ, [ხოლო] მე სხვანაირად გაცნობეთ და ამნაირად მოძღვრები, მთავარნი და ჩემი ქვეყანა მოვატყუე, [მაშინ] ღირსი ვარ სასჯელი მომეგოს, რათა ვინც მე დამინახავს, სხვისი მოტყუება ვერ შეძლოს. მაგრამ თუ გამოძიებას იხეზებთ, იმედი მაქვს ქრისტე ღმრთის მოწყალებისა, რომ იმ ეპისტოლეებში ჩემს შესახებ მოწერილ ყოველ სიტყვას ცრუდ აღმოაჩინო; განსაკუთრებით კი, დევნილებისას ცხრა დღე თბილისში მის კარზე ვიდექი და არ მიმიღო. მთელმა ქვეყანამ იცოდა, რომ სხვა არაფრისათვის გააკეთა, გარდა სარწმუნოებისა. მე მრავალი სიტყვა დამცნება შევეუთვალე, ვესაუბრე მას და ვაცნობე ყოველივე, რაც მენახა და შემეტყო მის შესახებ, მისგან ვერაფერი გავიგე. ხოლო მან არც პასუხი მომცა, არც მიმიღო და ცხრა დღის შემდეგ მცხეთას წავიდა; მე კი აქეთ დღისით წამოვედი და არა ღამით, როგორც მან მოგწერათ. როცა ისინი წავიდნენ, შვიდ დღეში წმიდა იოანეს მონასტერში მივედი და მივანდეთ ის კრებული სული [წმიდის] მადლთა. ვაპრამთან არ წავსულვარ და არც მათ შეუძლიათ მაგის დადგენა, იმიტაც გარწმუნებ, უფალო, რომ ვაპრამმა მომწერა: „დიდად გულნაკლული ვარ თქვენი წმიდა ეკლესიისგან განშორებით, მაგრამ სანამ წახვიდოდით, გზა ჩვენსკენ უნდა გექნათო. რადგან ეკლესიის დიდი წილი აქ არის, რომელზეც უნდა გეზრუნათო“. ეს წერილი უფალ კათალიკოსს ვაჩვენე და თქვენც ვაჩვენებთ. მე მაშინვე გავეცი პასუხი და ვუთხარ: „აბა იქიდან რაზე მოვდიოდით, თუ თქვენთან მოვიდოდით, რადგან თქვენი და მათი სარწმუნოება ერთია-მეთქი“. ხოლო ბოროტ საქმეთა გამო რომ მოუწერია, ფარულად იდევნაო, ჩემზე უფრო ცოდვილი კაცი შეუძლებელია იყოს. ჩემი ცოდვები მხოლოდ ღმერთმა უწყის და მე, მაგრამ ცხადად [მაგას] არ შეუძლია, რომ უჩვენოს. [თვითონ კი] მსახურება რომ შეცვალებს, ცხადია; ნესტორიანი ეპისკოპოსი რომ დასვა, რათა მწიგნობრობა აღასრულოს, ქართულიც არ იცის როგორც საქირთა, არამც თუ სომხური, ესეც აშკარაა. მაგრამ თქვენმა დიდებულებამ იცოდეს, რომ ასეთი ბოროტების მანქანება კარგად იცის, თქვენი დარწმუნება უნდა და მაგ საქმის დაშლა.

զձեզ հաւատացուցանել կամի և զգործդ խափանել. բայց վասն Աստուծոյ և ձեր հոգւոյդ շանացարուք. որով և հնար է՝ ո՞ր գիտէ՝ տառապեալ աշխարհին փրկութիւն առնէ Տէր Աստուած ի ձեռն փառաւորութեան ձերոյ, և դուք վարձս յԱստուծոյ ընդունիք և բարգաւաճանք ի մարդկանէ լինին. և անարժանութիւնս իմ մինչև կենդանի է, տեառն և զորդեկիդ զփրկութիւն հոգւոց և մարմնոց՝ որպէս զանձին իմում՝ խնդրեմ ի Տեառնէ Աստուծոյ: Ողջ լի՛ր ի Տէր:

Գ Լ ու խ ԾԹ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՄՈՎՍԻՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ՅՈՒՐՏԱՒԱՅ Ի ՄՄՐԱՏԱՅ ՎՐԿԱՆ ՄԱՐԶՊԱՆԷ

Զգիր ողջունի սրբութեան ձերոյ ընկալաք, և ի Քրիստոս ուրախ եղաք: Որ վասն թղթոյն պատասխանեաց զարմացէք, զոր առ մեզ գրեաց Վրաց կաթողիկոս, մեք աւելի զարմացեալ եմք յերկոցունց կողմանց. յաղագս նորա՝ թէ զիա՞րդ զայսպիսի բաներ մահաբեր սուտ գրէ առ մեզ. և զի յանդիմանէր՝ ձէնջ և ի մէնջ, յզ[ի յանձն շէր՝ վստահ աստէն որ ի մատ, զիա՞րդ կայր արդիւք և զմեզ յորդորէր, և թուղթս տայր առնել յաշխարհն, և յինքն ինքեան յախդիմանէ: Բայց ապա էր ինչ որ յառաջագոյն յաշխարհականաց լուեալ էր յաղագս սրբութեան ձերոյ, և այժմ ի Վրթանիսէ քերթողէ աւելի տեղեկացաք, թէ որպէս հալածեցայք և եկիք այսր, և մանաւանդ վասն հոգևոր իրաց. որում տեառն կաթողիկոսի վերահասեալ է և տեղեկացեալ, և զձեզ ընկալեալ, մեզ աւելի քննութիւն առնելոյ գի՞նչ պետք են: Արդ զիս ահաւասիկ փութով ի դուռն խնդրեալ է արքայից արքայի, քեզ վաղ ասացի, թէ գրեմ առ արքայից արքայ, որ բարերարութեամբ հրաման տայ, և երթաս ի քո եկեղեցւոյն նստիս. և քո հաւատով զքո ժողովուրդն ունիս: Դու ասես՝ թէ Ատրնեբոսեհի և Վահանայ և եղբարցն ոչ արարեալ, ե՛լ ընդ դէմ կալ. և ես ոչ կարեմ սուր առնուլ, և ընդ ամենայն Վիրս կուռել: Արդ քո հոգդ և գործդ նախ ողորմութեանն Աստուծոյ յանձն եղիցի, և ապա տեառն կաթողիկոսի. զի գրեալ էր առ մեզ, թէ գրեցաք առ Կիրոն երկիցս: Այլ այս թող, զի գրէ երկիցս և երիցս անգամ, ո՞ր գիտէ թէ զան յուղղութիւն: Ապա եթէ ի նոյն յամառութեան կան, տեսցուք զի ի նորա թղթին իսկ աւանիկ գրեալ էր, թէ հարքն մեր և ձեր զճրուսաղէմի հաւատն ունէին, և սուրբն Գրիգոր զայն ետ նոցա, և մեք զնոյն ունիմք: Արդ այդում պատասխանի տէր կաթողիկոսն առնէ: Եթէ ի նոյն խելագարութեան կան, և ի միաբանութենէ մեր-

• ԾՅՅԵԾՅ: յանդիմանիւր.

•• ԾՅՅԵԾՅ: ձեր.

მაგრამ ღმრთისა და თქვენი სულისათვის, ეცადეთ რითაც შესაძლებელია. ვინ იცის, იქნებ იააააა ის საცოდავი ქვეყანა უფალმა ღმერთმა თქვენი დიდებულების ხელით და სასყიდელი ღმრთისაგან მიიღოთ, [ხოლო] შესხმა კაცთაგან. ვიდრე ჩემი უღირსობა ცოცხალია, უფლისა და მისი შვილის სულთა და ხორცთა ხსნას, როგორც ჩემი თავისთვის, ვითხოვ უფალი ღმრთისაგან. იყავი მრთელად უფლისა მიერ.

თ ა ვ ი 59

სმბატ მრკანის მარჯპანის პასუხი მოსა ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე

თქვენი სიწმიდის მოკითხვის წიგნი მივიღეთ და ქრისტეს მიერ გავიხარეთ. რომ გაცეცხლებართ იმ წერილის პასუხთა გამო, რომელიც მოგვწერა ქართლის კათალიკოსმა, ჩვენ კიდევ უფრო გაკვირვებული ვართ ორივე მხარისაგან: მის გამო, თუ რატომ გვწერს ასეთ მომაცდინებელ ცრუ სიტყვებს და იმხილება თქვენგან და ჩვენგან: რადგან თვითონ ვერ ბედავდა აქ ახლოს, რატომ იყო, რომ ჩვენ გვაგულისებდა, იმ ქვეყნისთვის წერილს გვაწერინებდა და თავის თავს ამხილებდა. მაგრამ იყო რაღაც, რაც ადრევე გვესმა ერისკაცთაგან თქვენი სიწმიდის შესახებ და ეხლა ვრთანეს ქერლოლოსაგან უკეთ გავიგეთ, თუ როგორ იდევნეთ და აქ მოხვედით; მით უფრო სულიერ საქმეთა შესახებ, რომელიც შეიტყო და გაიგო უფალმა კათალიკოსმა და შევიწყნარათ, ჩვენგან კიდევ გამოკვლევა რა საჭიროა. ხოლო მე საჩქაროდ კარზე მიწვევს მეფეთა-მეფე. ადრეც ვითხარი, მივწერ მეთქი მეფეთა-მეფეს, რომ სახიერად ბრძანოს, წახვიდე და დაჯდე შენს ეკლესიაში და შენი სარწმუნოებით იპყრა შენი ხალხი. შენ ამბობ: „ატრნერსეს, ვაჰანს და მათ ძმებს არ უქნიათ, გამოდი და განეწყვე მათ წინააღმდეგ“. მე არ შემიძლია ავიღო მახვილი და მთელ ქართლს შევებრძოლო. ხოლო ეგ შენი სული და საქმე ჯერ ღმრთის წყალობას მიანდე, შემდეგ უფალ კათალიკოსს, რადგან მომწერა, კირონს ორჯერ მივწერეო. დაე, კიდევ მისწეროს ორჯერ და სამჯერ, ვინ იცის, იქნებ გამოსწორდნენ. ხოლო თუ ისევ გაჯიუტდებიან და ვნახავთ იმას, რაც მათ წერილში ეწერა, რომ ჩვენსა და თქვენ მამებს იერუსალემის სარწმუნოება ჰქონდათ და წმიდა გრიგორმა ის მისცა მათ და ჩვენც იგივე გვაქვსო, ამაზე პასუხს უფალი კათალიკოსი გასცემს. უკეთესი ისევ სიხელეს იქნებიან და ჩვენთან ერთობისაგან განეშორე-

մէ հեռանան, զարիւն նոցա ի գլխոյ իւրեանց խնդրեսցէ Տէր Աստուած. և մեր անպարտ եղիցուր: Բայց սակայն զիա՞րդ գործդ ի գլուխ երթայ, գրեցէք առ իս. թէ զ[ան]հնազանդութենէ լսեմ, և Տէր Աստուած ժամ յաջող տայ, ո՞ գիտէ թէև աստէն իսկ ընդունին հատուցումն յԱստուծոյ ի ձեռն մարմնաւոր տէրանցս: Ողջ լե՛ր ի Տէր:

Գ ւ ու խ Կ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՏՃԵՆԻՆ՝ ՈՐ ԻՆՁ ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆՆ ՎՐԱՅ ԳՐԵՑԱՆ, ԵՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ

Գրեցան և զխաւորեցան թուղթքս իւրաքանչիւրոց՝ որ առ միմեանս գրեալ վասն բաժանմանն Վրաց՝ սկսեալ ի Մովսիսէ կաթուղիկոսէն մինչև ցայսաւր, և դարձեալ գրեցան պատճենք երրորդ՝ յայտարարութեան իւրաքանչիւր ժամանակաց՝ որ ինչ յաղագս բաժանման Վրաց:

Նախ որ ինչ միանգամ ի ժամանակս տեառն Մովսիսի Հայոց կաթուղիկոսի և ի ձեռն իւր թղթին, և պատգամին, և ապա երկրորդ էր ինչ յաւուրս Վրթանիսի Քերթողի եղև, որ տեղապահ էր Աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, նմանապէս, ի ձեռն գրոյ և պատգամի: Իսկ երրորդ ի ժամանակս տեառն Աբրահամու, որ յաջորդեաց զԱթոռ հայրապետութեան Հայոց զկնի Մովսիսի: Արդ սկիզբն բաժանման Վրաց ի ժամանակս Մովսիսի եղև, որպէս ուսուցանեն քեզ յառաջագոյն գրեալքն ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Կիրոն: Իսկ երկրորդն և երրորդն որ յաւուրս Վրթանիսի և Աբրահամու եղև, ուսուցանեն և զայն Գիրք թղթոցն՝ որ գրեցաւ ի պատմութեան աստ: Այլ այսչափ բաւական լիցի ասացեալքս ի մէնջ:

Գ ւ ու խ ԿԱ

ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՒՐՈՆԻ ԿՇՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆ՝ ԵՒ ՈՐ ԻՆՁ Ի ՆՄԱՆԷ ԳԻՐ ԵՒ ԲԱՆ ԸՆԴԴԷՄ ԱՐԲԱՀԱՄՈՒ ԵՐՐՈՐԴ ԹՂԹՈՅՆ, ԵՒ ՈՐ ԱՅԼԵՒՍ Ի ԲԱՆԻՑ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

Զհաւաստին որչափ կարացեալ ի բազմաց ընտրեալ բանից կարգեցաք ի թուղթս յաստիկ: Բայց էր բազում և այլ ինչ զկնի միոյն միոյ թղթոցս և ի միջոցի իւրաքանչիւրոց որ պատմիւր բանք. դոր ոչ կարևոր համարեալ մեր և ոչ հարկաւոր, այլ զհաւաստին և զպիտանին մեզ գրեցաք զյոլովս մեկին և զկէսս կրկին՝ սակս ստուգելոյ զբանն և քեզ ի յայտ բերելոյ ո՞վ հայր հոգևոր: Արդ կարգե-

ბიან, მათი სისხლი უფალმა ღმერთმა მათგანვე მოიკითხოს და ჩვენ უბრალონი ვიყოთ. მაგრამ, მაინც მომწერეთ, როგორ გათავდება ეგ საქმე. თუ დაუმორჩილებლობის შესახებ გავიგებთ და უფალი ღმერთი მარჯვე დროს მოგვცემს, ვინ იცის, ეგებ აქვე მიიღონ საზღაური ღმრთისა ხორციელ უფალთაგან. იყავი მრთელად უფლისა მიერ.

თავი 60

უმსახებ მისამე ნაწილისა, რომელიც ჰართველთა
გამოყოფისათვის დაიწერა და შამთა აღწერა

დაიწერა და დასრულდა ყველა ეპისტოლე, რომელიც ერთმანეთს მისწერეს ჰართველთა გამოყოფის გამო, დაწყებული მოსე კათალიკოსიდან დღემდე, და შემდეგ დაიწერა მესამე ნაწილი, თვითოეულ ეპითა აღწერისა ჰართველთა გამოყოფის შესახებ:

პირველად — ჯერ კიდევ მოსე სომეხთა კათალიკოსის დროს მისი ეპისტოლეთი და მცნებით; მეორედ — ვრთანეს ქერდოლის დროს, რომელიც წმიდა გრიგორის საყდრის ადგილისმცველი იყო, ასევე წერილისა და მცნების საშუალებით; ხოლო მესამედ — უფალ აბრაამის დროს, რომელმაც საპატრიარქო საყდარი დაიმკვიდრა მოსეს სიკვდილის შემდეგ. ამრიგად, ჰართველთა გამოყოფის დასაბამი მოსეს დროს იყო, როგორც გასწავლიან შენ კირონისადმი პირველად მოწერილ ეპისტოლეში ნაწერნი; მეორეს და მესამეს კი, რომელიც ვრთანისის და აბრაამის დროს მოხდა, გასწავლის ის «ეპისტოლეთა წიგნი», რომელიც ამ ისტორიაში დაიწერა. ამჯერად ვიკმაროთ რაცა ვთქვით.

თავი 61

უმსახებ კირონის მხილებიან და რაც მისგან წერილი
და სიტყვა იყო აბრაამის წინააღმდეგ მისამე ეპისტო-
ლეში, და სხვაც კიდევ კასუხიდან

რამდენადაც შესაძლებელი იყო, მრავალ შერჩეულ ამბავთაგან ჰეშმარითი დავაწყეთ ამ წერილებში, მაგრამ სხვაც ბევრი იყო თვითეული წერილის ბოლოსა და შუაში, ამბებს რომ მოგვითხრობდა, რაც საჭიროდ და აუცილებლად არ ჩავთვალეთ. ჩვენთვის სარწმუნო და საჭირო კი დავწერეთ ბევრი ერთხელ და ნაწილი — ორჯერ ჰეშმარითების დასადგენად და თქვენთვის განსა-

ցաք դոյզն յիշատակաւ բանից յաղագս Կիւրոնի կշտամբելոյ և զոր ի նմանէ զկնի երրորդ թղթին տեառն Աբրահամու և պատասխանուոյն Կիւրոնի, որ հակառակ ճառեալ ընդ դէմ Աբրահամու ապշեալ շարափառութեամբ և մախանաւք շարին, մխեալ կայծակունս կորստեան կամաց իւրոց. և ջանահնար լեալ առ ի խափանել զքովանդակ ջանս հաւատոյ սրբոց հարցն և երանելի վարդապետացն, և խարխալեալ և խախտեալ զկարգս եկեղեցւոյ սրբոյ և զբարեպաշտութիւն բոլոր աշխարհիս ի բաց բառնալ, նաև զխոստովանութիւն մարմնացեալ Բանին Աստուծոյ և զմիաւորութիւն տնարէնութեան նորա յերկուս բաժանեալ բնութիւնս՝ ըստ շարափառութեան ժողովոյն Քաղկեդոնի: Այլև բազում հայհոյութիւնս և հերձուածս շարաշարս եմոյծ կեղեցի Կիւրոնս այս հանդերձ իւրովք միաբանելովք. զոր Աստուած զսա և զնոսա խափանեսցէ. զորոյ և շարանդակ և շարահնար շար մտածմունս շարիմաց առն բովանդակ ուսուցանեն քեզ թուղթք իւր և բանք: Իսկ ի սակաւուց՝ եթէ ախորժես՝ ցուցանէ քեզ և այս գիր յայտարարութեան բանից, որ ընդ դէմ շար նամակագրին Կիւրոնի ասացեալ լինի ի մէնջ՝ և ասի: Արդ իբրև ընթերցեալ եղև թուղթն երրորդ պատասխանի թղթոյն Աբրահամու ի Կիւրոնէ՝ ոչ ըստ առաջին գրոյն կամ երկրորդին, այլ այլումն՝ լի խժբժանաւք և խարդախութեամբ ի բաց տարամերժեալ ի մէնջ, զի յերկուսն յայն թագուցեալ էր շարութիւն նորա կեղծաւորութեան, թէպէտ ի տեղիս տեղիս խթեալ լինէր. իսկ յերրորդումն շարալուր բանից նորա խորհրդեանն լսելի եղև յականջս ընթերցողացն, որ քաջայայտ գտիչ եղև շարի վարդապետ շար ուսմանցն, և երկրագործ շար սերմանն, որ ցանեցաւ ի վերայ ցորենոյն ի սադրելոյ տիեզերակործան ժողովոյն Քաղկեդոնի՝ և անյիշելի տոմարին և տնի. զոր զնոցայն ինքնակամ կամաւք և յաւժարական մտաւք յինքն բերեալ ցուցակութիւն՝ ցանեաց յաշխարհն Վրաց. և կամ թէ կամեցեալ լինէր վրիպակ և խոտորեցուցիչ սնոտի և ունայն բանիւք իւրովք՝ ոչ գիտելով զինչ գրէր ի շար նամակի անդ, պայման դնելով շար կամաց իւրոց, զոր խորհէր: Այլ թէ վասն հաւատոյ՝ ասէ՝ գրէք առ իս, պատասխանի ոչ ընդունիք յինէն: Եւ դարձեալ եթէ ինձ ընդ Հայք՝ բայց եթէ ընդ ճանապարհ ուրէք լինի անցանել, թէ ոչ այլ չկայ ինչ:

Եւ զայս այսպէս վճիռ մահու հատեալ կորստեան իւրոյ, և զայն ոչ եթէ գրովք կամ գիտութեամբ ասացեալ որոշեալ ի մէնջ,

ცხადებლად, ჰოი, სულიერო მამაო. უკვე დავალაგეთ ამბავთა მცირედ მოხსენებით კირონის სამხილებლად და რაც მან [ჩაი-დინა] უფალ აბრაამის მესამე ეპისტოლეს და კირონის პასუხის შემდეგ. როცა აბრაამს შეეკამათა მწვალებლობითა და ბოროტი სიძულვილით გაოგნებული, განგმირა თავისი წარმწყმედი ნების მეხმა. ცდილობდა ხელი შეეშალა წმიდა მამათა და ნეტარ მოძღ-ვართა სარწმუნოების გამო ჰელი გარჯისათვის, შეერყია და და-ექცია წმიდა ეკლესიის სჯული და მთელი ამ ქვეყნის კეთილმსა-ხურება აღმოეფხვრა; აგრეთვე განხორციელებული ღმრთის სი-ტყვის აღსარება და მისი განკაცებისა განგებულების ერთიანობა ორ ბუნებად განყო ქალკედონის კრების წვალების მიხედვით. სხვაც მრავალი უბოროტესი გმობა და წვალება შემოიღო ეკლესი-აში ამ კირონმა თავის ნობრებებთან ერთად. ღმერთმა ხელი შეუ-შალოს მას და იმათაც. ბოროტისმქსელაც, ბოროტმოქმედ. ბოროტ ფიქრებს ბოროტგანმზრახი კაცისა სრულად გასწავლიან შენ მისი ეპისტოლეები და საქმენი, ხოლო მცირედს, სიტყვათა გამოაშ-კარავების შესახებ, თუ გნებავს, გიჩვენებს ეს განმარტებითი წე-რილი, რომელსაც ვიტყვი ბოროტი წერილის დამწერის კირო-ნის წინააღმდეგ. ხოლო, როცა წავიკითხეთ კირონის მესამე ეპის-ტოლე, პასუხი აბრაამის წერილზე, რომელიც არა ჰგავდა პირ-ველ ან მეორე ეპისტოლეს, არამედ სხვაგვარი ცილისწამებითა და ცბიერებით სავსე იყო, უკუვაჯდეთ, რადგან იმ ორში მისი ბო-როტება მზაკვრულად იყო დაფარული, თუმცაღა ადგილ-ადგილ შექრილიყო, ხოლო მესამეში მისი ზრახვის ავადსასმენელი სი-ტყვები გასაგონი გახდა მკითხველის სასწენელათათვის. მან ძა-ლიან ადვილად იპოვა ბოროტი და გახდა ბოროტ მოძღვრებათა მოძღვარი, მთესველი ბოროტი თესლისა, რომელიც დაითესა ყანაში ქვეყნის წარმწყმედი ქალკედონის კრებისა და ლეონის უხსენებელი ტომარის შემწობით, რაც მან თავისი ნებითა და გულმოდგინებით თვითონ მოიტანა სამაგალითოდ და დათესა ქარ-თველთა ქვეყანაში; ან კიდევ სურდა, რომ მაცდური და ცრუ გზის მაჩვენებელი ყოფილიყო უაზრო და ცარიელი სიტყვებით; არ იცოდა რას წერდა იმ ბოროტ ეპისტოლეში, როცა აკანონებდა თავის განზრახულ ბოროტ სურვილებს. ხოლო სარწმუნოების შე-სახებ თუ მომწერთო, ამბობდა, პასუხს ჩემგან ვერ მიიღებთო, და შემდეგ, სომხეთზე გზად თუ მომიწევს გავლა. [შეგზედებით], თუ არა და სხვა არაფერი იქნებაო.

ამნაირად, ეს სასიკვდილო განაჩენი გამოიტანა მისმა წარწყ-მედამ, ისიც წერილობით ან ბრძნულად კი არა თქვა და გავგ-

այլ մարդկեղէն իմն ուսմամբ և իշխանութեամբ խաւարի վարեալ, գործակից գտեալ իւր և հակառակ հաւատոյ զնուծիկն զայն նեստորական և զհամախորհոսն իւր՝ որ ընդ նմա, և նոքաւք մարտնչէր ընդ դէմ ողջամիտ վարդապետութեան սրբոց հարցն և երանելի վարդապետացն, որ ուղիղ դաւանութեամբ հետեցցին զմեզ Աւետարանի փառացն Աստուծոյ, Զի մինչև ցայն վայր զնանրութեան խորհուրդ իւրոյ ամբարշտութեան ծածկեալ ունէր սակս երկիւղի կասկածանաց մերոց կողմանցս, նախ մինչ կենդանի էր հայրապետն մեր Մովսէս, յորոյ ձեռանէ նորա ընկալեալ էր զձեռնադրութիւն. վասնզի ի նորա ժամանակն եհաս նորա երկունք մահու և մեծ հիւանդութեան հոգւոյն. որով յղացեալ էր զցաւս երկանցն. և ի ժամանակս Վրթանիսի և յաւուրս Աբրահամու ծնաւ զանաւրէնութիւն. և ի նմին մեռաւ ի ցաւս իւր և մեռոյց ընդ ինքեան ազգ մի ողջոյն:

Բայց քանզի յանիշխանութեան հայել աշխարհ Հայոց, և Հոռոմք և Պարսիկք ունէին բաժանել ի միջի իւրեանց ի ժամանակս Մուրկայ կայսեր և հոսորովու արքայից արքայի, ի բաց ընկեցեալ յիւրմէ զերկիւղ կասկածանաց մերոյ կողմանս, և յաղագս այնորիկ վստահացեալ համարձակութեամբ ի մէջ երկուց իշխանութեանցն հակառակեալ ընդ դէմ դարձաւ ճշմարիտ քարոզութեան Աւետարանի սրբոց Հարցն, որպէս առաքելովքն Նղիաս մոզ, և կամ Կերինթոս կախարդ, և կամ թէ նոյն ինքն Սիմոն մայր կախարդաց՝ հակառակեալ ընդ երկուց պատուիրանաց մարգարէականաց և առաքելականաց վասն տնաւրէնութեան Տեառն և միաւորելոյն ընդ մեզ բնութեամբ՝ յերկուս բաժանէր բնութիւնս, և զալեցան խորութիւն խաւարային խորհրդոց իւրոց զայն ներհակ դնել և հակառակ հակաճառ բարբաջմանն իւրոյ. և այնպէս կարծեմ իսկզբանէ մարդասպան լեալ նենգագործն այն փոփոխելով զինքն ի տեղւոջէ ի տեղի, և յամենայնի սուտ գտեալ. այլ ես ընդ այս ոչ կարի զարմացեալ եմ. քանզի սուտ է և հայրն նորա սատանայ; և իսկզբանէ մարդասպան վկայեալ ի Տեառնէ, Քանզի և սա զՀրէիցն ունէր զհայհոյութիւն յորդին Աստուծոյ. իսկ սա ոչ մարդասպան, և այլն ոգեսպան, զի զոգիս անձանց անմեղաց, որ դեռ ևս տղայաբարոյ մտաւք մարդիկք սպանանել ջանացաւ, կամ թէ սպան իսկ գրով և բանիւ, և զկեցուցիչ հոգին և բաց տարամերժեաց ի նոցանէ, և զեկամուտ շարն իբր բնութեամբ յինքն բնաւորեալ բոլորովին, որպէս է սովորութիւն շարին ընդ բարւոյ մարտնչելի և մտանել գիտել զազատութիւն, և հակառական ընդ հակառակս ճեպել, և զայն ի ձեռն համակամաց

შორდა, არამედ რალაც კაცებრი მოძღვრებითა და მთავრობით ბნელს შეეპყრო, თანამოსაქმედ და სარწმუნოების მოწინააღმდეგედ ეპოვნა ის ხუუიკი ნესტორიანი და თავისი თანამზრახველნი, რომლებიც მასთან [იყვნენ]; მათით ემტრო მართლმადიდებლურ მოძღვრებას წმიდა მამათა და ნეტარ მოძღვართა, წრფელი აღსარებით რომ გაგვადვენეს ჩვენ უფლის დიდებათა სახარებას. ამ ადგილამდე თავისი უღმრთოების ამაო ფიქრი დაფარული ჰქონდა ჩვენი მხრიდან ეკვების შიშის გამო, როცა ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ჩვენი მამამთავარი მოსე, რომლისგანაც მას ხელდასხმა მიეღო, რადგან მის დროს მოაღწია მასთან საღმობამ სიკვდილისა და სულის დიდი სნეულებისა, რომლითაც ჩასახოდა ტკივილი საღმობათა; ხოლო ვრთანესის დროს და აბრაამის დღეებში „შვა უსჯულოება“¹ და მისგან აღსრულდა ტკივილებით და აღესრულა მასთან ერთად მთელი ერი.

მაგრამ რადგანაც დაინახა, რომ უმთავრობა იყო სომეხთა ქვეყანაში და ბერძნებსა და სპარსელებს [სომხეთი] ერთმანეთში გაეყოთ შავრიკე კეისრისა და ხოსრო მეფეთა-მეფის დროს, მოიშორა თავიდან ჩვენი შიშის ეჭვი და ამით დაიმედებული ორი უფლის წინააღმდეგი თავბედურად შეებრძოლა წმიდა ჰეშმარიტი ქადაგების სახარებას, როგორც მოციქულებით მოგვი ელიას, ან მნსანი კერინთოს, ან იგივე სიმონ მისანთა დედა წინააღმდეგენ წინასწარმეტყველთა და მოციქულთა ორივე მცნებას უფლის განკაცებისა განგებულებისა და ჩვენთან ბუნებით ერთიანობის შესახებ, ორად გაჰყვეს ბუნება და ... თავიანთი ბნელი განზრახვის სიღრმე, რომ ის თავის საცილო ყბედობას წინააღმდეგობოდა. ვფიქრობ, ასე თავიდანვე კაცისმკვლელი გახდა ის მზაკვარი, აქა-იქ სახეს იცვლიდა და ყოველმხრივ ცრუ აღმოჩნდა. მე ამას ძალიან არ ვავეუვირებებივარ, რადგან ცრუ, სატანას ძე და თავიდანვე კაცისმკვლელი იყო უფლის მოწმობით, რადგან ძე ღმრთისას მიმართ ურთების გმობა ჰქონდა [შეთვისებული], ხოლო თვითონ კაცისმკვლელი კი არა, სულისმკვლელი იყო, რადგან შეეცადა უცოდველთა, ჯერაც ბავშვური გონების ხალხის სულთა მოსრევას ან კიდევ წერილობითა და სიტყვიერად წარწყმედას და განაშორა მათგან მაცხოვრებელი სული; უცხო ბოროტება ბუნებრივივით მთლიანად ჩაისახლა, როგორც ჩვეულებად აქვს ბოროტს ებრძოლოს სიკეთეს და თავისუფლების ცოდნის შემოსვლას, ესწრაფოს წინააღმდეგობას წინააღმდეგობაზე და ეს თავისი მომხ-

¹ შტრ. ესაია 54, 4.

իրոց անէ. զոր և աստ իսկ զսա էր մեզ տեսանել. զի զանհեթեթ և զանճոռնի զապիրատ և զգրդուղ բանս իւր այսր անդր յածելով, ջանահնար լեալ Սամարտիկոս և զունայն տալով սերմ շար իւրոյ վարդապետութեանն, և զշար ռիւից տրտմախառն մրուր արբուցանել զկիսակատարսն բանին արդարութեան, զոր ինքն ունէր ի հնմէն և ի քացախուտ շարութեան ի հրէական զանդուածոյն, դրժող և դառն և դժնդակ անբժշկելի արբուցանեն. որոց մրուրն ոչ սպառի. Եւ այնպէս հակառակորդ լեալ աջակողմանն, և հակամիտեալ զինքն ի ձախակողմն կոչս՝ ռիսորտի և խամ մտաւք զհետ ընթացեալ սնոտի բանից առսպելաց՝ սատանական և սնոտի խաբէութեամբ զմարդկան պահելով պատուիրանալ անդ թողեալ զպատուիրան Աստուծոյ, զի թերևս յաւարի կարասցէ առնուլ և բերել զհաւանեալս նմա պարզամիտսն՝ նաև առաջնորդս եկեղեցւոյն Յուրտաւայ, որպէս պատմեցաւ յառաջագոյն զատեալ ի հատէ իւրմէ, և հալածեալ ի տանէ Տեառն, որ խաւսէր նմա զբանն Աստուծոյ համարձակութեամբ. վասնզի նախ քան զյայտնել նորա շարութեանն՝ զկասկած առեալ յանդիմանէր զնա՝ որպէս ինքն իսկ յիշէ ի թղթի անդ իւրում, և զայն ոչ կարծեալք ինչ, այլ ստուգիւ իսկ նա ոչ հաւանեալ նմա, և ոչ ընկալեալ զքան խրատու վարդապետութեանն նորա՝ մինչև անկաւ [ի] խորխորատ կորստեան: Ապա այնուհետև վարանեալ ի վէրս իւր և ի խաւարային խորհուրդս՝ կամէր գաղտնի սպանանել զամբիծն. և հարեալքն և հարեալ ընդ վիմին ընդ այնմիկ՝ փշրեցաւ, որպէս շրէայքն [ի] փրկչէն. այլ թէպէտ և վիմին ոչինչ ստնանեալ՝ ինքն առ վիմին խորտակեցաւ: Քանզի կամեցաւ զնա արտասահմանել ի ժառանգութենէ իւրմէ, ինքն արտաքսեցաւ ի կենացն անվախճանից: Քանզի եղիտ համակամ իւր զիւտժիկն զայն նեստորական և զնմանիսն իւր. որ ինքն իսկ կիրոն իբրև զբազմաց խաւսի և ոչ զմիոյ: Քանզի ասէ ինքն ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Աբրահամ. յորժամ իմացաք՝ ասէ՝ զնոցա շար աղանդն, ի բաց մերժեցաք ի միջոյ և յայնմհետէ նոցա ողջոյն ոչ ոք իշխէ տալ: Եւ զայն զաւղեալ թագուցանէր առ ինքն, և զայս ինչ և զայս պատճառէր. և նոքաւք կաճառեալ ընդ ճշմարիտ հաւատ ուղղափառութեան, որպէս անդ երբեմն իսկ զբանն սատանայ աւձիւն ի դրախտին ընդ նախահայրն մեր: Քանզի որպէս նովաւ և ի ձեռն նորա մահ եմուտ յաշխարհ, նոյնպէս և ի ձեռն սորա բազում հերժուածք և հայհոյութիւնք մտին յեկեղեցիս: Ըստ որում և զինքն կերպարանեալ ի հրեշտակ լուսոյ, որպէս սովորութիւն է սատա-

რეთა საშუალებით გააკეთოს. აქაც ამას იყო რომ გვიჩვენებდა; თავისი უგუნური და უცნაური, ცბიერი და შემარყვეველი სიტყვების აქა-იქ მიმოტანით ცდილობდა სამარტიკოსი თავისი მოძღვრების ამო ბოროტი თესლი, მოეცა და ბოროტი გესლით ნაღველნარევი თხლე, სანახევროდ შესრულებული ქვემარტების სიტყვა, დაეღვეინებინა, და სვამდნენ ურწმუნო, მწარე და უწყალო-უკურნებელი ურიული ცომის ამმარებული ბოროტებიდან ისინი, რომელთაც არ დაეშრიტათ თხლე. ასე წინააღმდეგი იყვნენ მარჯვენა მხარისა და თანამოაზრე — მარცხენა მხარისა, გამოუცდელი გონებით მიჰყვებოდნენ ზღაპართა ამო სიტყვებს — ამო სიტყუით იცავდნენ კაცთა მცნებას და იქვე მიატოვებდნენ ღმრთისას, რათა ეგების ხელთ იგდონ და დაატყვევონ მათდამი მინდობილი გულბრყვილონი; აგრეთვე, ცურტავის ეკლესიის ეს წინამძღვარი, როგორც ადრე გეუწყათ, მოიკვეთა თავისი საწყყოდან და განიდევნა უფლის სახლიდან, რადგან გაბედულად ეუბნებოდა მას ღმრთის სიტყვას, ვინაიდან სანამ მისი ბოროტება გამოაშვარავდებოდა, დაეკვებული ამხილებდა, როგორც თვითონვე იხსენიებდა თავის ეპიტოლემში არა რაიმე ვარაუდით, არამედ უეჭველად. ხოლო იგი არ დაეთანხმა მას და არ შეიწყნარა მისი მოძღვრების დაპრიგებელი სიტყვა, ვიდრე არ გადაიჩნხა წარწყმედის უფსკრულში. ამის გამო, შეპყრობილს თავისი ჭრილობისა და მნელი განზრახვისაგან, სურდა ფარულად მოეკლა ის უბიწო და დაენარცხა იმ კლდეზე, და დაიფშენა ისე, როგორც ურიები ჰაცხოვრისაგან. ხოლო თუმცა კლდეს ვერა დააკლო რა. თვითონ დაიღწა კლდეზე. რადგან სურდა იგი განედევნა თავისი სამკვიდრებლიდან, თვითონ განიდევნა საუკუნო ცხოვრებიდან. იპონა თავისი თანამოაზრე ის ხუციკი ნესტორიანი და მისი მსკავსნი, რადგან თვითონ კირონი როგორც ბევრის შესახებ ლაპარაკობს და არა — ერთისა, ვინაიდან კირონი თავის წერილში აბრაამისადმი ამბობს: „როდესაც შევიტყვე მათი ბოროტი წვალება გავიმორეთ, და ამიერიდან მათ ველარავინ მოიკითხავსო“. ის მკურავი კი დამალა თავისთან და [ხან] ამას და [ხან] იმას ვიზეზობდა; მათი საშუალებით შეუამხანავდა მართლმადიდებლობის ქვემარტიკ სარწმუნოებაში, როგორც იქ, ოდესღაც. დასაბამს, სატანა გველით სამოთხეში ჩვენ წინაპრებს. რადგან, როგორც მათ მიერ და მათი ხელით სიკვდილი შემოვიდა ქვეყანაზე, ისევე მათ მიერ მრავალი მწვალებელი და გამობა შემოვიდა ჩვენს ეკლესიაში. რომლის მსგავსად თვითონაც სინათლის ანგელოზის სახეს იღებს, როგორც სჩვევია სატანას შენიღბვა. საკვირველი არა-

նայի կերպարանալ, և շեն ինչ զարմանք թէ և սա նոյնպէս, վասն զի զնորայն գործեաց պատրանս Վրաց աշխարհին: Քանզի պատրուակեալ զինքն շարն իբր բարի գոլ. որ էր ճշմարտապէս խաւար և լոյս կերպարան իւր, և կամեցեալ լինել վարդապետ արիւնաց, խոտորեալ յունայնութենէ բանից իւրոց՝ ոչ իմանայր զինչ խոսէր՝ և ոչ վասնորոյ պնդեալն էր: Եւ հանգոյն Հիմեմեայ և Աղէքսանդրի մատնեցաւ սատանայի, զի խրատեսցի շհայհոյել. զի սաստիկ և շար ախտիւ սատակմամբ ասեն վճարեալ զկեանս իւր Կիւրոնն այն Սկուտրացի: Քանզի մերժեալ էր յիւրմէ զհաւատս սրբովք մտաւք, և նաւակոծեալ ի հաւատս ճշմարիտ՝ ոչինչ աւգտեաց նմա բան ինչ ամոքելով ի հնազանդութիւն: Իսկ եկեղեցիք ուղղափառաց, որք Աստուածայնոյն են տեղեկացեալ պատուիրանի, և ուսեալք ի տան Տեառն, և յինքեան ունին բնաւորեալ բերելով զբան Աւետարանին, և գործ կատարեալ հաւատովք խոստովանութեամբ ճշմարիտ առաքելական քարոզութեանն, ոչ դղորդեցան դրդուեալ ի շփոթմանէ վրիպական շար վարդապետութեան խաբեբայի այնմիկ: Քանզի զինուորեալ էին զգեղեցիկ զինուորութիւնն, և սնեալք բանիւ հաւատոց և բարիոք վարդապետութեամբ, և զհետ երթեալ ճշմարտութեանն, և կան և մնան մինչև ցայժմ յեցեալ և յուսացեալ յաւրէնս Տեառն: Եւ զսահման բարեպաշտութեան պատուիրանաց Աստուծոյ յինքեանս բերելով բնաւորաբարս՝ որպէս ասացաք արիւնաւք մարտոցեալ ընդ շար ոսոխին, որ դեռ ևս կան և մնան ի նմին, և միշտ հային յայս մոլորութիւն և ի վարդապետութիւնս դիւաց կեղծաւորութեամբ՝ հարեալք յիւրեանց խղճի մտացն. իսկ մերքն և որ վասն մերոցն հալածեալ ի նմանէ զհետ իսկ եղեն բարեպաշտութեան ուղղափառ խոստովանութեամբ սուրբ և աստուածահաճոյ հարցն, որ ժողովեցան ի Նիկիայ, և յԾփեսոս, և ի Կոստանդնուպաւլիս. և նորա ընկալեալ ի սրբոց առաքելոցն, և արաքեալքն ընկալեալք ի Հոգւոյն սրբոյ, որ իսկզբանէ մինչև ցարդ ևս ներգործի ի մեզ գեղեցիկ հաւատոյ ուղղափառ խոստովանութիւն. ընդ որոց և դաւանեցաք մեք և դաւանեմք մինչև իսպառ. և նորա ի նոյն կանխեալ բարեպաշտութեան, և զնոյն աւանդեալ եկեղեցւոյ իւրոյ բանիւք հաւատոյ և բարիոք վարդապետութեամբ մինչ ոչ էր հալածեալ ի Կիւրոնէ, և զկնի հալածանացն գրով զնոյն հաստատէր ի հռաստանէ: Իսկ

ფერია, რომ ისიც ასე [მოიქცა], რადგან ასე მოატყუა ქართველთა ქვეყანა, ვინაიდან ამოფარებოდა თვითონ ბოროტს, როგორც კეთილს, რომელიც ნამდვილად ბნელი იყო და ნათელი სახე [ჰქონდა მიღებული], სურდა ყოფილიყო სჯულის მოძღვარი, შეცდენილი თავისი სიტყვების ამოებისგან, არ ესმოდა, რას ამბობდა, და რატომ გაკერპებულიყო. მსგავსი ჰიმენესი და ალექსანდრესი, დაუახლოვდა სატანას, რომ ურჩიოს, რათა არ დაგმოს, რადგან სასტიკი და მწარე სენისგან ტყვილებით აღასრულო, ამბობენ, თავისი ცხოვრება იმ კირონ სკუტრელმა. რადგან გამოეყო თავისგან სარწმუნოება წმიდა გონებით და დანთქმოდა ნავი ქეშმარიტ სარწმუნოებაში, ვერაფერი არგო მას დაყვავებით ლაპარაკმა დასამორჩილებლად. ხოლო მართლმადიდებელთა ეკლესიებმა, რომელნიც გაწვრთნა ღვთაებრივმა მცნებამ და ისწავლეს საუფლო სახლში, თვითონ შეითვისეს და ატარებდნენ საზარებას სიტყვას, აღასრულებდნენ საქმეს სარწმუნოებითა [და] აღთქმით ქეშმარიტი, მოციქულებრივი ქადაგებისა, არა ყოყმანობდნენ და ირყეოდნენ იმ ცრუ, ბოროტი და ცბიერი მოძღვრების შფოთისაგან, რადგან იყვნენ აღჭურვილნი მშვენიერი საჭურველით და აღზრდილნი სარწმუნოების სიტყვით, მოძღვრების სიკეთით, და მიღწეულნი ქეშმარიტებას; იყვნენ და რჩებიან ვიდრე აქამომდე დაყრდნობილნი და მინდობილნი უფლის სჯულს. საზღვარს უფლის მცნებათა კეთილმსახურებისა თავისთავში ატარებდნენ საფუძვლიანად, როგორც ვთქვით, რჯულით შერკინებულნი ბოროტ მტერს, რომელიც ჯერაც არის, და მუდამ ხედავენ ამ სიცრუესა და მოძღვრებაში ეშმაკთა ორგულებით დაკვეთილნი თავის თავში სეინდისის ქენჯნას. ხოლო ჩვენები და ის, ვინც ჩვენთვის იღევნა მათგან, მისდევენ კეთილმსახურების მართლმადიდებლური აღთქმით წმიდა და ღმრთის სათნო მამათ, რომელნიც ნიკეას, ეფესოს და კონსტანტინეპოლს შეიკრიბნენ. მათ მიიღეს [სარწმუნოება] წმიდა მოციქულთაგან და მოციქულებმა მიიღეს სული წმიდისაგან, რომელიც დასაბამიდან აქამდეც შეეწევა ჩვენს მუდამ მშვენიერ მართლმადიდებლურ აღთქმას, რომელაც ვალიარეთ ჩვენ და ვალიარებთ უკუნისამდე. იგიც იმავე კეთილმსახურებას ესწრაფვოდა, იმასვე გადასცემდა თავის ეკლესიას სარწმუნოების სიტყვითა და კეთილი მოძღვრებით სანამ არ იღევნა კირონისაგან, და ღევნათა შემდგომ წერილობით იმასვე უმტკიცებდა შორეთიდან. ხოლო კირონმა, სანამ ჯერ კიდევ არ იყო უიმედო, პასუხი არავის გააცემინა წერილობით ან ზეპარად, სანამ არ მისწერა მას ვრთანესმა, არამედ მხოლოდ არქანოსის სიმ-

Կիրոն մինչդեռ ոչ էր ի դերե ելեալ, ոչ առնէր ընդդէմ ումեք պատասխանի գրով կամ անգիր՝ մինչև ի գրեւն առ նա Վրթանիսի. այլ միայն զԱրքանոսին ցուցանէր խոնարհութիւն՝ որ առ երանելին Կիրեզ, և կամ նոյն ինքն զՍիմոնի կախարդին՝ որ առ Պետրոս. թէպէտև գրէր յոք և կամ խաւսէր ումեք մինչև ի պատասխանի երկրորդ թղթին Աբրահամու: Իսկ իբրև ծանուցեալ եղև կեղծաւոր կորուստն Կիրոնի յՍպիսկոպոսէն Յուրտաւայ գրով, և ի Վրթանիսէ Քերթովէ բանիւ, նոյնպէս և ի Սմբատայ Մարդպանէ, նաև յիշխանաց և ի շինականաց, որք գիտակք են նորա մոլորութեանն. որ ապա զստոյզն և զհաւաստին յերրորդում թղթին իւրոյ պատասխանոյն իմացաւ զբաջայայտ շարութիւն Կիրոնի՝ ի կատարումն եկեալ և ի գլուխ մոլորութեան հասեալ: Գրէ ապա և նա նամակ ընդ դէմ նորա Շրջաբերական յամենայն եկեղեցիս ուղղափառաց. և ի բաց հատանէ զնա սրով սուրբ Հոգոյն, և գրէ զգուշանալ ի նմանէ՝ և ի նորաձայն շար վարդապետութենէ նորա, և յաշխարհին սիրելութենէ և ի խնամութենէ, և որ մկրտութեամբն ընդ նոսա միաւորին, և կամ առնուն ի միմեանց և որ այլ ևս հաղորդութիւն միաւորութեամբն, այլ միայն այլադաբար վաճառու տալ ինչ և առնուլ ի միմեանց: Նաև խաշիւն որ ի Մցխիթային, և որ ի Մանկղիս, ոչ պարտել ումեք երթալով յերկրպագութիւն առ նոսա՝ և կամ յայլ եկեղեցի ուրեք խափանաւք ուխտի, և կամ թէ ուրեք ուրեք խաշ անուանեն ուխտի պատճառաւ, և այնու պատրեն զսիրտս անմեղաց. և ի վերայ յայտոցիկ ամենայնի: կապ և կնիք Եդեալ շարաշար նզովիւք և սպառնալեաւք սուծից և հոգևորաց՝ և տուգանաւք ի մարմնաւորեաց: Այսպէս ապա բաժակ բարկութեան Տեառն հասեալ ի վերայ Վրաց առ ի պատել զնոսա անէծս և հեծս ցաւագինս: Վասնդի ոչ կացին նոքա յուխտի Տեառն. և ըստ իրաւանց նորա ոչ կամեցան զնալ: Վասնայնորիկ բարձեալ թողան՝ երթալ զհետ կամաց իւրեանց. և այս ի Կիրոնէ եղև նոցա: Վասնզի խաժաւ նա յիժէն անհնարին վիրաւք առանց բժշկութեան. և հարաւ յաւձէն նախաշար և խաբերայ: Քանզի քակեաց զցանկ հայրենի, և գտաւ գտիչ շարեաց՝ և հակառակորդ մոլար անուն գիտութեամբն իւրոյ իմն բանիւ, հակառակութիւն և կռիւ ի մէջ արկեալ երկոցունց կողմանց: Իսկ զի՞նչ ապա ասացից: Վասն նորա, և կամ զի՞նչ նմա առ ի մէնջ գովութիւն պարսաւա-

დაბლეს უჩვენებდა ნეტარი კირილეს მიმართ, ან იგივე სიმონ მის-
ნისა — პეტრეს მიმართ, თუმცაღა სწერდა ზოგს და ელაპარაკე-
ბოდა ზოგიერთს აბრაამის მეორე ეპისტოლეს პასუხამდე. ხოლო
როცა შეიტყვეს ორგული წარწყმედა კირონისა ცურტავის ეპისკო-
პოსისგან წერილით, და ვრთანეს ქერდოლისგან სიტყვიერად, აგ-
რეთვე, სმბატ მარზპანისაგან, აგრეთვე, დიდებულთაგან და მდაბი-
ოთაგან, რომელთაც იცოდნენ მისი სიცრუე (ეხლა ქვეშაირიტად და
სარწმუნოდ გამოჩნდა მის საპასუხო მესამე ეპისტოლეში კირონის
სრულიად აშკარა, სრული და სიცრუის მწვერვალს მიღწეული
ბოროტება), შემდეგ ისიც სწერს მთელ მართლმადიდებლურ ეკ-
ლესიას მის საწინააღმდეგოდ საყოველთაო ეპისტოლეს და სული
წმიდის მახილით მოკვეთავს მას; სწერს, რომ უფროსილდნენ მას
და მის ახლებურ ბოროტ მოძღვრებას, იმ ქვეყნის სიყვარულსა
და მოყვრობას. მათთან ნათლისღებით ერთობას, ან ერთმანეთი-
სგან სხვა რამ საერთო ზიარების მიღებას, არამედ სხვა ტომთა
მსგავსად ერთმანეთში მხოლოდ აღებ-მიცემა აწარმოონ; ვერავინ
გაბედოს, აგრეთვე, წასვლა მცხეთასა და მანგლისში ჭვრის თაყვა-
ნისსაცემად, ან სადმე სხვა ეკლესიაში (სალოცავ მახეში), ან თუ
სადმე კიდევ ჭვარს უწოდებენ ლოცვის საბაბით და ამით აცთუ-
ნებენ უცოდველთა გულებს. ეს ყველაფერი შეკრა და დაბეჭდა
საშინელი წყევლით, სულიერთაგან სასჯელისა და ხორციელთაგან
პატივის მუქარით. ამნაირად უკვე აღივსო უფლის მრისხანების
ფიალა ქართველებზე, რადგან მოიცვა ისინი წყევლამ და საწყა-
ლობელმა გოდებამ, ვინაიდან არ იდგნენ უფლის აღთქმაზე და არ
უნდოდათ მისი სჯულის მიხედვით სვლა, ამის გამო მიატოვეს
და ვიდოდნენ თავის ნებაზე. ეს კირონისგან მოხდა, ვინაიდან
უკუბრუნებულად იწყლა იგი იქედნესაგან საშინელი ჭრილობით და
იგვემა პირველბოროტი და ცბიერი აპოტიოსაგან, რადგან დააქ-
ცია მშობლიური ზღუდე და აღმოჩნდა ბოროტებათა მპოვნელი,
მწინააღმდეგე თავისი ცრუ სახელის მეცნიერებით [და] რაღაც
ახლებური სიტყვით წინააღმდეგობა დ ბრძოლა ჩამოაგდო ორ მხა-
რეს შორის. ხოლო ეხლა რაღა ვთქვათ მის შესახებ? ან რა გინე-
ბათა შესხმა ვთქვა მის შესახებ წერილში, განვბასრო მისი უგუნუ-
რი სიბრძნე და უშიშარი ღმრთის მოშიშობა, რომ თავისი ცბიე-
რი ბოროტებით მოატყუა და შეარყია სარწმუნოებიდან არიელთა
ამოდენა ქვეყანა — ქართლი. ის უგუნური და უვიცი, თავს რომ
ბრძნად წარმოიდგენდა, რომელზეც კარგად მოდის ბრძენი სო-
ლომონის სიტყვები მათ შესახებ, რომელნიც თავს ბრძნად თვლი-
ან, ვინაიდან ამბობს: „ვაი მათ, რომელნიც თავს ბრძნად მიიჩნე-

նաց, ասացից ի գրոց, հեզնելով զնորա անիմաստ իմաստութիւնն, և զաներկիւղ երկւզածութիւնն, որ խաբեբայ շարութեամբն իւրով խաբեաց և խախտեաց ի հաւատոց զայնքան Արեաց աշխարհն Վրաց՝ անզգամն և անիմաստն այն՝ իմաստուն զինքն կարծելով։ Որով և ի վերայ գայ բան իմաստնոյն Սողոմոնի Այնոցիկ՝ որոց թուին իմաստուն լինել։ քանզի ասէ, վայ այնոցիկ՝ որ թուին իմաստուն լինել յանձանց իւրեանց։ Եւ աստուածային առաքեալն ասէ, խաւարեցան մթութեամբ սիրտք նոցա, և զանձինս առ իմաստունս ունէին, յիմարեցան։ Իսկ սա այսպիսի գտաւ անմտութեամբն իւրով՝ իմաստուն զինքն կարծելով անիմաստն այն, և փոխանակեաց զճշմարտութիւնն Աստուծոյ ընդ ստութեան։ Քանզի ատելութիւն բերաւ ի բերան նորա. և սուր շողաց ի շրթունս նորա. և նենգութիւն գտաւ ի լեզուի նորա. և ամենայնիւ յամենայնի իսկ խոտան գտաւ. զի խոտորեցաւ յուղիղ ճանապարհէն, զոր հետևեցին հարքն մեր ուղղափառութեամբ, և մեզ ուսուցին ընդ նոյն զնալ։ Իսկ նա հէզն և թշուառականն թողեալ զարէնս սրբոցն հարցն, և հետևեալ զհետ խուժկին, և մատուցեալ զպատուէր երանելի Վարդապետացն, չոգաւ զկնի նետորականացն. խոհեմ զինքն և իմաստուն կարծեցեալ, ամբարշտաբար զայրացոյց զՀոգին սուրբ յանաւգոտ փոյթ զինքն ձգելով, և սնոտի ցանկութեամբն իւրով դաւաճանեաց զմիտս բազմաց. և զոր հարցն մերոց սրբոց և վարդապետացն ուղղափառաց հաւանութեամբ միմեանց և հաճութեամբ Հոգւոյն սրբոյ աւանդեցին մեզ զբարոզ առաքելական և զդաւանութիւնն իւրեանց մեզ, ճշմարիտ խոստովանութեամբ պատուել մեզ և պաշտել և տաւնել զտաւն տնարէնութեան Տեառն մերոյ. որ մինչև ցայս վայր բերէ բնատրաբար եկեղեցիք ուղղափառաց։ Որում ոչ ոք կալ հակառակ, բայց նա միայն՝ որ հակառակն եկաց անձին իւրում և դատաստան ընդ հերեսիովտացսն ընդունի, որք հերքեալ կործանեցան ի սրբոց հարցն և ի վարդապետացն։ Եւ արդ վասնզի այսոքիկ այսպէս ի սրբոցն և ի բարեպաշտիցն հարցն եղև մեզ աւանդեալ, որպէս ասացաք, յետ այսոքիկ ապա և զյաշորդն յանձն առցուք պահել և առնել. զի թերև կարասցուք զգուշանալ ի սուտ ուսմանէ շար ոսոխին՝ և ի սերմանողէն զչար սերմն ի վերայ ցորենոյն ի շար մշակէն ցանողին ի գիշերի և ի թշնամոյն ճշմարտութեան։ Այսուհետև՝ ասէ՝ զաղչա-

ვენ“, და ღვთაებრივი მოციქული ამბობს: «დაუბნელდა უგულისქმობა იგი გული მათი. იტყოდეს თავთა თვსთა ბრძენ და განცოფნეს»¹. ხოლო ის ასეთი აღმოჩნდა, თავისი უგუნურებით თავს ბრძნად რომ წარმოიდგენდა ის სულელი და გაცვალაღმრთის ქეშმარიტება სიცრუეზე, რადგან სიძულვილი მოჰქონდა მის პირს, მახვილი სხივთა მის ზაგეს, ერთ მზაკვარი და ყოველმხრივ ფლიდი აღმოჩნდა თვითონ, რადგან ააცილინა სწორი გზიდან ისინი, რომლებიც მისდევდნენ ჩვენ მამებს მართლმადიდებლობით და ჩვენც გვასწავლეს მათთან სვლა. ხოლო მან უბედურმა და საცოდავმა მიატოვა წმიდა მამათა სჯული და გაჰყვა ხუეიქს. გაწირა ნეტარ მოძღვართა მცნება და აჰყვა ნესტორიანებს. თავისი თავი ბრძნად და მეცნიერად წარმოიდგინა და უღმრთოსავით განარისხა სული წმიდა უსარგებლო სწრაფვაში გადაჩვევით; თავისი ფუქი წადილით უღალატა მრავალთა ფიქრს, რომელთაც ჩვენი წმიდა მამებისა და მართლმადიდებელ მოძღვართა ერთმანეთთან თანხმობით და სათნოებით სული წმიდისა გარდამოგვეცეს ჩვენ მოციქულებრივი ქადაგება და თავიანთი მრწამსი: ქეშმარიტი აღთქმით პატივი ვცეთ, ვემსახუროთ და ვიდღესასწაულოთ სასწაული ჩვენი უფლის განკაცებისა განგებულებისა, რომელიც აქამდე მოიტანა საფუძვლიანად მართლმადიდებელთა ეკლესიამ; რომელსაც ვერაინ აღუდგება წინ, არამედ მხოლოდ ის, ვინც წინ აღუდგა თავის თავსა და დაისაჯა ერეტიკოსებთან ერთად, რომლებიც მოკვეთეს და შეაჩვენეს წმიდა მამებმა და მოძღვრებმა. ხოლო ვინაიდან ესენი ასე გარდამოგვეცა წმიდა და კეთილმსახურ მამათაგან, როგორც ვთქვით, ამის შემდეგ ეხლა უნდა ვიზრუნოთ, რომ მიმდევარი დავიცვათ და შევასრულოთ, რათა იქნებ შევძლოთ ბოროტი მტრის ცრუ მოძღვრებისგან, ხორბალში ბოროტი თესლის მთესველისაგან, ღამით მთესველი ბოროტი მუშაკისაგან და ქეშმარიტი მტრისაგან გაფრთხილება: „ამიერიდან, — ამბობს, — განიშორეთო თქვენგან წყვილიად ღამეში მთესველი ფხიზლად“. ხოლო ჩვენ გვიბრძანეს წმიდა მამებმა, რომ თავი მოვუყაროთ ბოროტის მზრახველის ბოროტს და ბოროტი ბოროტით აღმოვფხვრათ, რათა ტკივილები ეწიოს მათ თავს და თავის უსჯულოება მათ კინკრიხოს, რადგან ქვისმსროლი გახდა თავისი სიტყვებით და სიტყვებს ამალღებულის მიმართ ამბობდა; ბრძენისა არ იყოს, მიეზლოს თვითონ თავისივე ნატყორცნი: „ვინც ქვას მალლა ააგდებს, თავზევე დაეცემაო“. სხვაც ვინმე წმიდა მამათაგანი გვიმ-

¹ რომაელთა 1, 21 - 22.

մղջին գիշերայնոյ սևութիւն սերմանողին ի բաց արարէք ի ձէնջ զգու-
շաբար: Արդ աւն առեալ մեր զպատուէր սրբոց հարցն՝ զչարն չարն
խորհողին ի զլուխ կուտեսցուք. և դարձեալ զչարն շարով կորդես-
ցուք, զի դարձցին ցար ի զլուխ նորա, և անարէնութիւնք իւր ի վե-
րայ գագաթնան նորա: Զի քարածիգ եղև բանիւք իւրովք, և բանս
առ Բարձրեալն խաւսեցաւ. և ըստ իմաստնոյն բանի ընկալաւ առ
ինքն զոր ձգեաց. թէ որ ձգէ քար ի բորձունս՝ ի գլուխ իւր անկցի:
Եւ այլ ոմն ի սրբոց հարցն հաստատէ զբանս զայս, եթէ ոք ասէ՝
զազան հերձուածող անբանից է՝ ի խոնարհ մնասցէ. ասպա թէ
քարկոծեսցի բանիւ ճշմարտութեան. քանզի զՔրիստոսի մարդանալն
մարմնով և զմարմինն միատրեալ ընդ Բանին շփոթ և խառնակեալ
խորհեցաւ աւերիչն այն Վրաց անուանեալ կաթողիկոս Կիւրոն կո-
չեցեալ, Կերինթոսի գոլ հաւասար. յորմէ երանելի առաքեալն և
աւետարանիչն Յովհաննէս երկուցեալ փախաւ ի բաղանեացն՝ զԿե-
րինթոս ի ներքս տեսեալ, և կամ թէ ծնունդ ամբարիշտ ժողովոյն
Քաղկեդոնի՝ և պտուղ աղանդոյն Լևոնի: Քանզի հանդերձեաց
զինքն զկնի նոցա՝ այլ Քրիստոսն քարոզել, զոր ի Պաղոսէ ոչ քա-
րոզեցաւ, և հոգի ատար առնուլ, զոր ոչ ոք յառաքելոցն էառ և ի քա-
րոզելոցն ի նոցանէ, և կամ աւետարան ատար ընդունել, զոր ոչ ոք
ի սրբոց հարցն ընկալաւ, և կամ երկրորդ առաքեալն սուրբ՝ և ե-
րանելին Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր, որ ուսոյց մեզ ճշմարտութիւնն.
և այսպէս ասպա խորհիչն շարեաց կամ թէ գտիչն ոչ շատացեալ
յիւրն կալ մնալ ի հնացեալ շարութեան և կամ թէ յանարէն հայհոյ-
յութեան, այլ դարանակալ նստուցանել առ ինքն զԽոլովիկն զայն և
զնմանիս նորա նեստորականք. որ և ինքն իսկ Նիսսուր եղև և
երկրորդ և առաջին մեզ փշոզ զԱրիոսին շար և զաղտեղի մտած-
մունս, առ ի տարագրել և ի գերել զայնոցիկ. որ դեռ չև ևս էին
թիւրեալ ի շար խմորէ նորա, այն ոչ լինի հաց կենդանական, և կամ
զանկուածոյն, որ Փարիսեցւոցն անաստուած վարդապետութեան
նշխար բերեալ Խոլովիկն այն ի հրէական աղանդոյն ի հնմէն և ի
քացախուտ շարութենէն, և խմորեալ նովաւ առհասարակ զամենայն
աշխարհն Վրաց. և այսպէս մաքանեալ և կռուեալ նովաւ Կիւրոն
ընդ ճշմարտութեան ի ձեռն գրոյ անարժանութեան և շար նամակին
իւրոյ՝ որ առ Աբրահամ, և այնպէս ժառանգիչ լեալ անիծից՝ որպէս
Քուշանն այն Մեստրաց ծնունդ անիծիցն Կայնի, որ հնարեցաւ
լինել ուսուցիչ Արեաց երանելի աղգին Սեմայ: Եւ արդ վասնզի

ტყეებს ამ სიტყვებს: „თუ რომელიმე უგუნური მხეცი მწვა-
ლებელი ჩაქოლავს სიტყვით ქეშმარიტებას — დამდაბლდეს“. ქრის-
ტეს ხორციით განკაცება და ხორცის სიტყვასთან შეერთება შერეუ-
ლად და შერწყმულად წარმოიდგინა ქართველთა დამაქცეველმა,
კათალიკოსად წოდებულმა კირონმა, რომელიც მოწოდებულია,
რომ იყოს კერინთოსის მსგავსი (რომლისაგანაც ნეტარი მოციქუ-
ლი და მახარებელი იოანე შეშინებული გაიქცა აბანოდან, კერინ-
თოსი შიგ რომ დაინახა), ან ნაშობი უღმრთო ქალკედონის კრე-
ბისა და ნაყოფი ლეონას წვალებისა, რადგან გაემზადა მათი მი-
დევნებითა საქადაგებლად სხვა ქრისტესი, რომელიც პავლეს არ
უქადაგია და სულის სხვაგვარად მისაღებად, როგორც არც ერთ
ნოციქულს და მათგან მქადაგებელს არ მიუღია, ან რომ სხვაგვარად
შეიწყნაროს სახარება და მეორე წმიდა მოციქული, ჩვენი
გაწმანათლებელი ნეტარი გრიგორი, რომელმაც გვასწავლა ქეშ-
მარიტება. ასე, ბოროტის განმზრახველი ან მპოვნელი, არ დაკ-
მაყოფილდა იმ ბოროტებით ან უსჯულო გმობით, რომელიც ძვე-
ლიდანვე ჰქონდა, არამედ დამალული ხუეიკი და მისი მკავსი
ნესტორიანები მოისვა გვერდით. თვითონაც ნესტორი იყო, მე-
ორეცა და პირველიც, ჩვენთვის არიოზის ბოროტი და სამარცხ-
ვინო ნააზრევის მბერავი მოსაკვეთად და დასატყვევებლად მათი,
რომლებიც ჯერ არ არიან შეცდენილი მისი ბოროტი ცომისაგან.
არ იქნება პური ცხოვრებისა ან ცომისა ის ფარისეველთა უღმ-
რთო მოძღვრების ნაბიჭვეი, რომელიც მოიტანა ძველიდანვე იმ
ხუეიკმა ურიული წვალებიდან და კმახი ბოროტებიდან, და გაფუ-
ვდა მისით საზოგადოდ მთელი ქართველთა ქვეყანა. ასე შეებრ-
ძოლა და შეება ქეშმარიტებას კირონი თავისი უღირსი წიგნითა და
ბოროტი ეპისტოლეთი აბრაამისადმი; ასე მემკვიდრე გახდა წყლუ-
ლთა, როგორც ის ქუშანი მესტრათა, ნაშობი წყეულთა კაიე-
ნისი², რომელიც არიელთა ნეტარი ტომის, სემის მასწავლებელი
გამხდარიყო. ხოლო ვინაიდან ასე მოხდა, რომ ჩვენ უნდა გვე-
თქვა კირონის შესახებ, რომ აღვწერო აქ, მოვიშორო და მოვკვე-
თო ჩვენგან მისი უგუნური და ბრყვეული აზრები, მისი ერეტი-
კოსი ენა შეეაჩერო ცბიერი ლაპარაკისას, მისი სასაცილო და დამ-

1 შდრ. ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ, ტექს-
ტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქუ რ ც ი-
კ ი ძ ე მ, თბ., 1959, გვ. 60-63; იხ. აგრეთვე, ათონის ივერიის მონასტრის
1674 წ. ხელთაწერი ალაპებით, თბ., 1901, გვ. 160-163.

2 შდრ. დაბადება 10,6; 1 ნეშტთა 1,8: «ხოლო ძენი ჭამისნი ხუს და მე-
სარამი».

այսպէս եղև մեզ ասել յաղագս Կիւրոնի, կարգեսցի աստանաւր և ի բաց տարնալ տարագրեսցի ի մէնջ անհանճար և անընտրող միտք նորա, և հերեսիովս լեզու նորա արգելցի ի խաւսելոյ ղնենգութիւն. և զծաղրական նորա և զշամուշ մտաց բանս՝ իբրև զփխրան ինչ ի բաց թքեալ թողցուք, և զդժոխագնաց ճանապարհ նորա խոպանել ջանասցուք, որ թուէր նմա՝ թէ ուղիղ է: Քանզի ասէ աստուածային Սողոմոն, թէ են ոմանք՝ որ թուի նոցա թէ՛ ուղիղ են ճանապարհք իրեանց. բայց կատարած նոցա հայի ի յատակս դժոխաց: Արդ՝ այսոքիկ մինչ ցայս վայր յայսմ մասին բաւական լիցի քեզ առ ի մէնջ ասացեալքս. զայլն յայլում տեղւոյ թողցուք ասել:

Գ Լ ու ի ԿԲ

ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏՃԱՌԻՆ՝ ՈՐ
ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՎՐԱՅ Ի ԿԻՎՐՈՆԷ

Գրեմ քեզ այժմ՝ որ ինչ մերոցս ելեալ հասողութիւն՝ որ յաղագս առաջին պատճառի բաժանման Վրաց: Վասնզի ի Գիրս թղթոցն ոչ այլ ինչ գտաք աւելի պատճառ գրեալ, բայց միայն զնուժիկն զայն նետտորական, զորմէ գրեաց առ Կիւրոն երանելի հայրապետն Մովսէս՝ որ յիշի մինչև ցայժմ. արդ անցից սակաւ ինչ բանիւք յիշատակել վասն առաջին պատճառին՝ յաղագս որոյ վերագնն խրոխտացաք ասել՝ թողով յետ զնուժիկն զայն: Քանզի մեր ի վերայ հասեալ ստուգիւ ի կարգի զրուցաց ոչ ի միոյ միայն կամ յերկուց և կամ յերից, այլ ի բազմաց բազում անգամ, և այժմ ասացից քոյին հարցասիրութեանդ ըստ իմում առաջին յանձնառութեանն՝ ո՛վ հոգևոր հեղինակ. վասնզի պատուէր ընկալայ յառաջգոյն ի քէն ամենայնի հոգ տանելով և զհաւաստին կարգել մեզ ի պատմութեանս աստ՝ որ ի լրոյ և ի գրոյ: Իսկ մեք փոյթ յանձին կալեալ, թէ վասնզի մեզ հաւատացաւ ի քէն այսմ գործոյ վերակացութիւն, ոչ երբէք անցանել զքոյով հրամանաւ, այլ ջան տանել ամենայնի, և խնամով հոգալ որչափ միտք մեր և հասողութիւն բաւիցէ: Վասնզի փոյթ քոյոյ յաւժարութեանդ սակա խնդրոյն հաճոյ թուեցաւ մեզ, և զտկարութիւնս մեր ի բաց դնել, և ի վերայ. քո հրամանիդ զդժուարութիւնն հեշտութիւն համարել: Արդ կարգեսցուք զայս դոյզն յիշատակաւ բանից զկնի առաջնոյ պատճենիցն՝ որ ըստ միոյ միոյ ժամանակաց պատմեցաւ յիրաբանչիւր տեղւոց: Եւ յետ այսորիկ՝ զոր պատշաճն վարկանեմք ի կարգի ըստ խորհրդոյ բերման՝ յիշատակել և զայն: Արդ և ծանիր՝ զառաջարկութիւնս մեր

თხვეულ ფიქრთა სიტყვანი, როგორც რამ ნამუჯრევი გადანარ-
წყევი, მივატოვოთ და ვცადოთ მისი ჯოჯონეთის გზის, რომე-
ლიც მას სწორად მიაჩნდა, წახლენა. ვინაიდან ღვთაებრივი სო-
ლომონი ამბობს: «არიან გზანი, რომელი იგონების მართლ-ყო-
ფად კაცისა, გარნა უკანასკნელი მათი ხელავენ ფსკერსა ჯოჯონე-
თისასა»¹.

ხოლო ეს ყველაფერი, რაც აქამდე ვთქვით, ჯერ საკმარისი
იყოს თქვენთვის. სხვაც სხვა ადგილას სათქმელად მოვიტოვოთ.

თ ა ვ ი 62

კირონისბან ჰართველთა გამოყოფის კირველი მიზეზის
ბანმარტბის გამო

გწერ ეხლა იმას, რაც ჩვენ შევიტყვეთ ქართველთა გამოყო-
ფის პირველი მიზეზის შესახებ. რადგან «ეპისტოლეთა წიგნში»
სხვა მიზეზი ვერაფერი ვნახე, იმ ნესტორიანი ხუციკის გარდა,
რომლის შესახებაც მისწერა კირონს ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ,
რომელიც აქამდე მოვიხსენიე, ეხლა გადავალ რამდენიმე სიტყვით
პირველ მიზეზზე, რომლის შესახებაც ზემოთ დავიქადეთ, რომ
ვილაპარაკებდით და მივატოვებთ იმ ხუციკს. რადგან ნამდვილად
შევიტყვეთ მონათხრობთაგან არა ერთის, ან ორისა და სამის, არა-
მედ მრავალთაგან მრავალჯერ, ეხლა გეტყვი შენ ცნობისმოყვა-
რეობას, როგორც თავიდანვე ვიკისრე, პოი, სულიერო მოძღვა-
რო, რადგან ბრძანება მივიღე შენგან ადრევე, რომ ყოველნაირად
ვიზრუნო და ჯადმოვცე ამ უწყებაში, [რაც ვიცი] სანდო, ზეპი-
რად და წერილობით. ჩვენ შრომა თავს ვიღეთ (რადგან ჩვენ მოგ-
ვენდო შენგან ამ საქმეზე ზრუნვა), რომ არასოდეს გადავიდეთ
შენს ბრძანებას, არამედ ყოველი ღონე ვიხმაროთ და დაუზარე-
ლად ვიზრუნოთ, რამდენადაც კი ჩვენს გონებასა და აზრს ძა-
ლუძს. რადგან სიჩქარე შენი გულისთქმისა მაგ საკითხის გამო
გვეაშა, ჩვენი უძლურება განზე გადავდეთ და შენი ბრძანების
სიმძიმე სიმსუბუქედ ჩავთვალეთ. ეს მცირე [ეპისტოლე] მოსახსე-
ნებელით იყოს წინა წერილების შემდეგ. რომლებიც დრო და
დრო გეუწყებოდა თვითთული თავის ადგილზე. ამის შემდეგ, რა-
საც როგით შესაფერისად ვცნობთ განზრახვის საჭიროების მიხედ-
ვით, ისიც გავიხსენოთ. იცოდე, რომ ჩვენი განზრახვის წამოწყება
თუმცა მცირედ მიმაჩნია, ჩვენი სწრაფვის ნამდვილ გამოძიებას,

¹ იგავნი 16,25; შტრ. იგავნი 14. 12.

յայտասիկ խորհուրդ թէպէտև փոքր թուի, փոյթոյ մերոյ հաւաստի քննութիւնս. զի թէպէտև քեզ հեշտութիւն թուի և կամ ուրախանալ, ի վերայ ասացելոցս սակայն ընդ միմեանս համեմատեալ զխորհուրդս և զկամս, արդ ընկալ զհաւաստի քննեալսս. զի որչափ կարացեալ ըստ կարի մերում քննեցաք ստուգիւ ի բազմաց, որպէս վերագոյնն ասացաք: Բայց զհաւատարմութիւն յընթերցասիրաց ոմանց ուսաք. որ կարծեմ՝ բաւական լեալ, զի միևնոյն առաջին պատճէնսն՝ որ յիրեանց թուղյա պատմի ստուգիւ ի Գիրս թղթոցն. և մերս ըստ մերում կարի և հասողութեան ի խորհուրդ ածեալ գրով զնոյն պատմեցաք քեզ: Վասնդի այն պատճէնք վիճոյ էին ընդ միմեանս, իսկ այս պատճառք իսպառ ի բաց դնալոյ: Քանզի անդ յղացաւ զցաւ, և աստ ծնաւ զանարէնութիւն. անդ հիւանդացաւ ի հեծ և ի ծոմ, իսկ աստ մեռաւ զմահ հոգւոյ մերոյ:

Վասնդի զայս այսպէս ասեն յաւանդութենէ ծերոց, եթէ ի ժամանակս Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի իբրև եկաց նա յաթոռ հայրապետութեան իւրոյ, եկին առ նա կաթողիկոսն Վրաց և Աղուանից. քանզի յայնժամ էին ի պատիւ արքեպիսկոպոսութեան աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, և ըստ առաջնոց հարցն սահմանադրութեան և սովորութեան եկին առ Աբրահամ յառաջին ամին հայրապետութեան իւրոյ ի սէր և ի հնազանդութիւն: Իսկ նա ընկալեալ զնոսա մեծաւ պատուով և սիրով հոգւոյն որպէս արէն է, և նստուցեալ զնոսա յիրաքանչիւր գահի, որպէս սովորութիւն էր նոցա նստել. և ի ժամ ճաշոյն առեալ զհացն ի ձեռանէ տեառն Աբրահամու՝ արհնեցին և կերան մինչև ի ժամ գինոյ. և ապա առեալ տէր կաթողիկոսն արհնեաց և ետ նախ կաթողիկոսին Աղուանից, իսկ միւսում նուագին յորժամ կամեցաւ տալ Կիրոնի, նա ոչ կամեցաւ առնուլ խոժոռեալ ընդ միտս իւր: Իսկ կաթողիկոսն Աբրահամ իբրև ետես զայն, առժամայն ոչինչ ասաց. ապա իբրև ստիպեաց զԿիրոն ասել զպատճառն, եհարց զորպիսութիւն գործոցն: Իսկ նորա պատասխանի տուեալ ասէ, զի՝ եղև ինձ այս փոքրկանալս ի քէն. քանզի ես աւագ եմ քան զնա, և մեծ ի տան իմում. և այս տանս գահերէցութիւնս նախ իմ էր, և ապա դորա: Վասնդի վիճակաւ վերագոյն եմ քան զդա, և եպիսկոպոսաւք ևս առաւել, իսկ հաւատով նախ քան զդա ի սրբոյն Գրիգորէ և այսու: Իսկ Աբրահամ քանզի կամեցաւ խաղաղութիւն առնել, սկսաւ արդարացուցանել զնա և ասէ. ոչ գիտէի զայդ ամենայն ո՛վ տէր եղբայր, միանգամայն և պատիւ արարի զայն նորա ծերութեանն՝ ուսեալ ի Գրոց սրբոց:

თუმცა შენ შევებად, ან კიდევ ლხენად ვთვლი, მაინც ერთმანეთს შევუღაროთ შემოთ სათქმელი განზრახვა და სურვილი, ხოლო ჰემმარიტად გამოკვლეული შევიწყნაროთ. რამდენადაც შეგვე-
წლო, ჩვენი უნარის მიხედვით, გამოვიძიეთ ჰემმარიტად მრავალ-
თაგან, როგორც შემოთ ვთქვით. მაგრამ ზოგიერთი კითხვისმოყ-
ვარისგან სარწმუნო ვისწავლეთ, რაც ვფიქრობ, საკმარისია, რად-
გან იგივე წინა ეპისტოლეები, რომლებიც თავიანთ წერილებში
მოთხრობილია «ეპისტოლეთა წიგნში», ჩვენც ჩვენი შესაძლებ-
ლობისა და გაგების მიხედვით გავიაზრეთ და წერილობით იგივე
გაუწყეთ. რადგან ის წერილები იყო ურთიერთთან კამათის, ხო-
ლო ეს არის საბოლოოდ განდგომის შესახებ, ვინაიდან იქ ჩაისახა
ტკივილი და აქ იშვა უსჯულოება; იქ დასწულდა კვნესასა და მარ-
ხულობაში. ხოლო აქ მოკვდა ჩვენი სულის საკვდილი.

ასე ამბობენ მოხუცების გაღმოცემით, რომ აბრაამ სომეხთა
კათალიკოსის დროს, როცა იგი თავის საპატრიარქო საყდარზე
დაჯდა, მოვიდნენ მასთან ქართველთა და ალბანელთა კათალიკო-
სები, რადგან მაშინ წმიდა გრიგორის საყდრის არქიეპისკოპოსო-
ბის პატივი ჰქონდათ. პირველ მამათა განსაზღვრებისა და ჩვეუ-
ლებისამებრ მოვიდნენ აბრაამთან, მისი მამამთავრობის პირველ
წელს, სიყვარულისა და მორჩილების [გამოსაცხადებლად]. ხო-
ლო მან ისინი დიდი პატივით და სულთერი სიყვარულით მიიღო,
როგორც წესია, და დასვა თვითეული საყდარზე მათი ჯდომის
ჩვეულების მიხედვით. სერობის დროს მიიღეს პური უფალ აბრა-
ამის ხელიდან, აკურთხეს და ჰამეს, სანამ ღვინის დრო [მოვი-
დოდა]. მაშინ აიღო [სასმისი] აბრაამ კათალიკოსმა, აკურთხა და
მისცა ჯერ ალბანელთა კათალიკოსს, ხოლო მეორედ რომ უნდო-
და კირონისთვის მიეცა, მან არ მოისურვა აღება განრისხებულ-
მა გუნებაში. აბრაამ კათალიკოსმა, ეს რომ დაინახა, მაშინ
არაფერი თქვა. მერე, როცა აიძულა კირონი მიზეზი ეთქვა. ჰკი-
თხა ასეთი საქციელის შესახებ. ხოლო მან მიუგო და უთხრა:
„რისთვის დამამცირე ასე, როცა მე უფროსი ვარ და დიდი ჩემს
სახლში, ვიდრე ეგ? ამ სახლის უხუცესობა ჯერ ჩემი იყო და
მერე მისი, რადგან სამწყსოთი მასზე უმეტესი ვარ და ეპისკო-
პოსობიც უფრო მეტი [მყავს], ხოლო სარწმუნოება წმიდა გრი-
გორისგან მასზე აღრე [მივიღეთ]“. ხოლო აბრაამმა, რადგან
მშვიდობის ჩამოგდება სურდა, იწყო მისი გამართლება და თქვა:
„არ ვიცოდი ეგ ყოველივე, პოი უფალო ძეგო; მხოლოდ პატივი
ვეცი მის მსცოვანებას, წმიდა წიგნთაგან განსწავლულმა, რადგან
ერთმა ბრძენთაგანმა თქვა: „მსცოვანთ პატივი ვეცი და წამოვ-

Քանզի ասաց մի ոմն յիմաստնոցն, թէ զայլիս պատուեցի, և առաջի ծերոց յոտն կացի: Եւ դարձեալ աստուածայինն Պաւղոս, եթէ զԾերն ընկալցիս իբրև հայր. և այլ ոմն, թէ Ծերութիւնն պատուականագոյն է: Եւ անդ առ Մովսիսիւ ի խորատ ժողովրդեան Իսրայէլի ասէ Գիրն. Առաջի ալեաց յառնիցես, և պատուիցես զերեսս ծերոյն. և երկից[ես] յԱստուծոյ քումմէ, և այլ որ ինչ սոցին նման ասի յայլում տեղոջ: Արդ նա քանզի ծեր էր և դու մանուկ, նմա զայն պատիւ ոչ վասն մեծութեան արարաք, և ոչ այլ ինչ իրաւք զնա նախամեծար համարեալ, այլ վասն ծերութեան միայն: Եւ այսքանիւք և այսպիսի բանիւք խաւսեցեալ ընդ նմա՝ ոչ կարաց հաշտութիւն ածել. և որ այլ պաշտանեայքն էին Աթոռոյն՝ զնոյն բանս խաւսէին, զի թերևս խաղաղասցի ի խռովութենէն և լոսցցի: Այլ նա ևս առաւել քան զևս առաւել յորդորէր լի ցասամբ ի խռովութիւն շարժեալ զինքն, որ կարծեմ զպատճառն միայն խնդրէր խռովութիւն: Եւ այնուհետև ոչ ոք կարաց յայնցանէ լոսցուցանել զնա. զի թէպէտև կամեցան հատանել զպատճառն այնմիկ, որ զպատճառն կամէր, ոչ կարացին. և այնուհետև ոչ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկոցունց: Քանզի Գիրն ասէ. Խաղաղութիւն, խաղաղութիւն և անդ ոչ էր խաղաղութիւն:

Ապա այնուհետև յարուցեալ Կիւրոն ել արտաքս ի սեղանոյն. և այլ ոչ ոք կարաց ի մարդկանէ՝ որ անդն կային՝ դարձուցանել զնա. այլ ընդ միոյ բաժակի զանդրանկութիւնն վաճառեաց, որպէս Եսաւն այն ի հնումն, որ ընդ միոյ կերակրոյ զանդրանկութիւնն վաճառեաց ընդ եղբարն իւրում Յակովբայ. որ թէպէտև յետոյ արտասուաւք զղջացաւ, ոչ եզիտ թողութիւն. իսկ սա և ոչ յառաջ զղջացաւ և ոչ յետոյ. նա առնելով կերակուր և տալով արհնութիւն, իսկ սա ետ բաժակ, և էառ անէծս անձին իւրոյ առանց թողութեան:

Արդ այս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալ՝ այլ ոչ գրով. քանզի սովորութիւն է Գրոց սրբոց և զրուցաց ասել բան որ յարտաքնոց և առնուլ վկայութիւն: Նաև առաքեալ յիշէ զսոյն բան ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Տիմոթէոս. Պարտ է՝ ասէ՝ վկայութիւն բարի և յարտաքնոց ընդունել: Եւ դարձեալ ի գոեհիկ առասպելաց զայն բան, եթէ կերիցուք արբցուք, քանզի վաղիւն մեռանիմք. որ ի յառասպելս յայս կործանեցաւ Կիւրոն սակս ըմպելեացն: Իսկ ի կատարելագունից ոմանց, զորոյ զանուն և զբան յիշէ մի ոմն ի պատմագրաց, և ասէ այսպէս. Ողոմպիդոսս անուն ասաց, պատմեցից ձեզ՝ ասէ՝ զրոյցս անգիրս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալս. զոր և բա-

დექ წინაშე მოხუცთაო“; შემდეგ ღვთაებრივმა პავლემ: „შეიწყნარე მოხუცებული ვითარცა მამა“¹; და სხვა ვინმემ: „საბატოა სიბერე“². ხოლო [წმიდა] წერილში ისრაელის ხალხს არიგებს მოსე: «წინაშე პირსა მკცოვანისაჲსა ზე აღუდგე, და პატივ-ეც პირსა მოხუცებულისასა, და გეშინოდენ უფლისა ღმრთისა შენისა»³, და სხვა მისთანანი სხვა ადგილზე. ხოლო ვინაიდან იგი მოხუცებულია, ხოლო შენ — ყრმა, ეს პატივი მას განსადიდებლად კი არ მიეაგე და არც სხვა რამით ჩამითვლია შენზე უპირატესად, არამედ — მხოლოდ მოხუცებულობის გამო“. ამდენი და ასეთი სიტყვებით ესაუბრებოდა იგი მას, მაგრამ ვერ შეძლო დამშვიდება. სხვა ვინც საყდრის მსახური იყო, ამასვე ეუბნებოდა, რომ იქნებ დაწყნარდეს და დადუმდესო. ხოლო იგი უფრო და უფრო მეტს ბობოქრობდა მრისხანებით აღსავსე და თავს ისე იშფოთებდა, რომ, ვფიქრობ, მხოლოდ შფოთის მიზეზს ეძებდა. ამის შემდეგ მისი დადუმება ველარავინ შეძლო, თუმცა კი სურდათ ამ საბაბის მოსპობა, რომელსაც იმიზეზებდა, მაგრამ ვერ შეძლეს. და იმიერიდან აღარ ყოფილა მშვიდობა [ჩვენ] ორ [ხალხს] შორის. [წმიდა] წერილი ამბობს: «მშვიდობა, მშვიდობა, და სადა არა არს მშვიდობა»⁴.

მაშინ აღგა კირონი და წავიდა სუფრიდან. იქ მყოფთაგან ვეარავინ შეძლო მისი დაბრუნება, არამედ ერთ ქიქაზე გაყიდა თავისი უფროსობა, როგორც ძველად ერთ სადილზე «მისცნა ესავ პირმშობანი თვისნი იაკობს»⁵, რომელმაც თუმცა შემდეგ ცრემლებით მოინანია, მაინც ვერ ჰპოვა მიტევება⁶. ხოლო მან არც მაშინ მოინანია და არც შემდეგ. იმან კურთხევა გაცვალა სადილზე, ხოლო ამან მისცა ქიქა და მოუპოვა თავის თავს წყევლა მიტევების გარეშე.

ხოლო ამან ჩვენამდე გადმოცემით მოაღწია და არა წერილობით, რადგან წმიდა წერილებსა და თქმულებებს ჩვეულებად აქვთ ვარეშეთა დამოწმებაც. მოციქულიც ამასვე გულისხმობს თავის წერილში ტიმოთესადმი: «ჯერ-არს მისსა, რაჲთა წამებაჲცა კეთილი აქუნდეს გარეშეთაგან»⁷. და კიდევ ის მდაბიოთა საიგავე სიტყვა: „ეკჳმით და ვსვათ, რადგან აღრე მოკვცდებით“ — ამ იგავით წარწყმდა კირონი სმათათვის. ხოლო ვინმემ სრულყოფილთაგან, რომლის სახელსა და სიტყვებს იხსენიებს ერთი ისტორი-

1 შტრ. 1 ტიმოთეს 5, 1. 2 შტრ. სიბრძნე სოლომონისნი 4, 9. 3 ლევიტელთა 19, 12. 4 იერემიასი 8, 11; შტრ. იქვე, 6, 14. 5 დაბადება 25, 33. 6 დაბადება 26, 7 1 ტიმოთეს 3, 7.

զու՛մք ոմանք ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ցայժմ. և դարձեալ եթէ ոմանք այլազգաբար և ոմանք այլաբանաբար զրոյցս մատնէից տային: Արդ մեք ոչ ի գեղջկաց և ոչ ի գոեհիկ առասուկեաց ասացաք, այլ ի կարի քաջ արանց ուսումնասիրաց ուսեալ պատմեցաք քեզ, վասնզի պարտ էր մեզ զանգիրս հինս զրուցաց ասացեալս մեզ յաւանդութենէ ծերոց հաւատարիմ արանց պատմել քեզ ի մատենի աստ պատմութեան, նաև որ ի մերումս ժամանակի, թէպէտև ոչ տակաւին ևս հաստատեալ գրով:

Ասացաք զպատճառս առաջին սյառճենիս՝ որ ի դրուագի աստ՝ որ յաղագս փառասիրութեան մարդադաւանն Կիւրոնի մեզ ի վերայ եհաս հարկ. որ մի էր և պատճառ եղև՝ սակս միոյ բաժակի՝ բաժանման ի մէջ այնքան բաղմութեան ազգի, բանդի գոյ մահ և ի միոյ ցաւոյ հանդիպեալ մարդկան: Քանզի ասէ Աստուածային. գիր յաղագս Աղամայ անկելոյն ը փառաց, եթէ ի միոյ պտղոյ ճաշակեաց, և անկաւ զմահ ի միոյ՝ ասէ, այլ ոչ եթէ յերկուց կամ յերից պտղոց, և այն յաղագս փառաց. ուստի և մեղք, և ի մեղաց անտի մահ. զոր լուաւ յաստուածային հրամանացն. թէ Հող էիր և ի հող դարձցիս. զի ցանկանալով այլ փառաց, զոր ոչ ունէր, և զայն ևս կորոյս՝ զոր ունէր: Եւ յաղագս այնր մահ ամենեցուն, և մահուամբ միոյ մարդոյն մեռան ամենեքեան՝ գրեալ է. և զկնի մահուանն մեղք. որ տիրեաց բնութեանն մարդկան, և այն յետոյ մտեալ ի մեզ՝ այլ ոչ յարարչէն, և ապա կռապաշտութիւնք ազգի ազգի. զի թողլով զԱրարիչն՝ զարարծս պաշտեցին՝ այսինքն զարեգակն և զլուսին և զաստեղս, նաև զոսկի, և զարծաթ, և զքար, և զփայտ և զայլ ևս անթիւս որ ի տարերս, թողում ասել և զսողնոց և զջրային զեռնոց, զորս զամենեսեան և զնոսա ի բաց երարձ Քրիստոս: Եւ Քրիստոսի քարոզն, և ապա զպաշտան նոցա Քրիստոսի մատուցին, և մատուցանեմք, այն որ արհնեալն է յաւիտեանս, ամէն:

Գ Լ Խ ԿԳ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏՃԱՌԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆՆ ՎՐԱՑ՝
ՈՐ ԵՂԵԻ Ի ՀԱԿԱՌԱԿՈՒԹԵՆՆ ԿԻՐՈՆՆ

Ջայս ասելով մեզ յայլոց պատմագրաց թելագրութենէ՝ տան մեզ նպաստ լինելով ի գործս մեր. վասնզի ուսեալ մեր և այլ

კოსი, თქვა ასე: „სახელად ოლომპიოსოსმა თქვა, მოგიტხოვრობო. ზებირ თქმულებებს, რომლებმაც ჩვენამდე გადმოცემით მოაღწია, რომელთაც სოფელთაგან მრავალნი მოგვეიტხოვრებენ დღემდე“; და კადევ: „ზოგი სხვაგვარად და ზოგი სხენიარად განმარტავდა წიგნთა თქმულებებსო“. ხოლო ჩვენ გაუწყეთ არა სოფელთა და მდაბითა იგაგებოდან, არამედ — ფრიად სიბრძნისმოყვარე კაცთაგან გაგებული, ვინაიდან ჩვენ გვევალებოდა თქვენთვის მოგვეტხორო სარწმუნო მოხუც კაცთაგან გადმოცემული ძველი ცნობები (თუმცა წერილობით ჯერ კიდევ დაუმტკიცებელი) ამ ისტორიის წიგნში.

ჩვენ მოგვიწია ვალმა [და] გითხარით მიზეზი პირველი ეპისტოლესი, რომელიც ამ ნაშრომშია, კაცადნაარებელი კირონის დიდებისმოყვარების შესახებ; რომ ერთადერთი მიზეზი ჩვენგან ამდენი ხალხის გამოყოფისა იყო ერთი საქმისა, რადგან თუ შეეყრება. კაცის მოკვლა ერთ სატყეივარსაც შეუძლია. საღმრთო წიგნი ამბობს ადამის დიდებათაგან დაცემის შესახებ, რომ ერთი ნაყოფი იგემა და მისგან მიიღო სიკვდილი, და არა ორი ან სამი ნაყოფისაგანო; და დიდებათა შესახებ, რომლისგანაც [მომდინარეობს] ცოდვები და ცოდვათაგან — სიკვდილი; რომელსაც ესმა ღვთაებრივი მცნება: «მიწა ხარ და მიწადცა მიიქცეა»¹, რადგან ისეთი დიდება მოისურვა, რომელიც არა ჰქონდა და ისიც დაკარგა, რაც ჰქონდა. ამის გამო [ეწია] სიკვდილი ყველას: «ერთი კაცის სიკვდილით მოკვდა ყველა» — წერია. ამ სიკვდილის შემდეგ ცოდვა, რომელიც დაეუფლა კაცის ბუნებას, შემდეგ ჩვენშიც შემოვიდა — არა შემოქმედისაგან — ნაირ-ნაირი ცეცხლთაყვანისმცემლობა, რადგან შემოქმედის დატოვებით ემსახურებიან შექმნილს — ე. ი. მზეს, მთვარესა და ვარსკვლავებს, აგრეთვე, ოქროს, ვერცხლს, ქვას, ძელს და სხვა ურიცხვ ნივთს, რომ აღარა ვთქვათ ქვეწარმავალთა და წყლის მცურავთა შესახებ, რომლებიც ყველა აღმოფხვრა ქრისტემ. ქრისტეს, რომელიც კურთხეულია უკუნისამდე, ქადაგებასა და მსახურებას აღუვლენდნენ და აღვუვლენთ, ამენ!

თავი 63

ჰართველთა გამოყოფის მეორე მიზეზის შესახებ, რომელიც კირონის წინააღმდეგობის გამო მოხდა

ამას ვამბობთ სხვა ისტორიკოსებისგან შეგონებით. რომლებიც ჩვენი ქვეყნის შემწენი არიან ამ საქმეში, ვინაიდან სხვა მი-

¹ დაბადება 3. 19.

պատճառ ի պատմութենէ գրոց յաղագս բաժանմանն Վրաց:

Ընդ յայնու ժամանակս մինչ բաժանեալ ունէին Պարսիկք և Յոյնք ի միջի իւրեանց զաշխարհս Հայոց, եղև քննութիւն ի մէջ Հայոց և Յունաց վասն դասակարգութեանն եկեղեցւոյ նման ինն դասուցն վերնոց. զի վիճէին Յոյնք և մեծաբանէին ի վերայ Հայոց, եթէ՛ զի մեր ասէին ինն դասակարգութիւնք եկեղեցւոյ՝ և ձեր ոչ. մերն կարգեալ կան ըստ ինն թուոյ դասուց վերնոցն՝ որք են այտքիկ. պատրիարգք, արքեպիսկոպոսք, մետրապալիտք, եպիսկոպոսք, քահանայք, սարկաւազք, կիսասարկաւազք, կղերիկոսք, գրակարդացք: Անդանար պա բերաւ բան ի բերան մերոյս յետ զկարգին նոցա դնելով, և ասեն. և մեք ունիմք կարգեալ զնոյն դասս եկեղեցւոյ աւանդեալ մեզ ի սրբոյն Գրիգորէ, և այլ կարգեմք կամաւքն Աստուծոյ, զի և մերս առաքելական է աթոռ սրբոյն Թագէոսի, և զկնի նորա սրբոյն Գրիգորի, որ եղև մեզ երկրորդ առաքեալ, միանգամայն և կուսաւորիչ: Եւ յայնժամ զՀայք, Պարսիկք և Յոյնք ունէին՝ որպէս բազում անգամ ասացեալ եղև՝ բաժանեալ ի միջի իւրեանց, և տէր Մովսէս յաթոռ սրբոյն Գրիգորի նստէր ի Գուին: Եւ ի կողմն Յունաց հակառակաթոռ նմա նստուցին զՅոհանոմն մերձ առ նա: Իսկ զերկուեալն աթոռ հայրապետութեան խոտեցին տեարքն Սիւնեաց և ոչ հաւանեցան ընդ հակառակութեան հնազանդել ումեք հրամանաւ եպիսկոպոսին առաքինոյն Պետրոսի. որ հասեալ ի վախճան՝ պատուէր ետ վիճակին իւրոյ առնուլ ձեռնադրութեան յԱղուանից և զմեռոնն-արհնութեան՝ մինչև միասցի աթոռ հայրապետութեան սրբոյն Գրիգորի: Եւ յայնմհետէ և առ յապայ առնուին ձեռնադրութիւն և մեռոն Սիւնք ի յԱղուանից՝ մինչև բարձաւ հակառակութիւն՝ ասէ պատմագիրն:

Վասն յայնորիկ ոչ եկն կաթողիկոսն Աղուանից ի ժողովն ձեռնադրութեան Աբրահամո՝ մինչև միապետեաց Աբրահամ զԱթոռ հայրապետութեան իւրոյ: Եւ սակս ինն դասակարգութեանն եկեղեցական կարգաց զխաւորեցին և կարգեցին զԱբրահամ պատրիարգ, և զԱղուանից՝ արքեպիսկոպոս, և զՎրացն՝ մետրոպալիտ. որում ոչ հաւանեալ Վրացն Կիրոն կալ ի կարգին յայնմիկ՝ յորում կացուցին, խեռացաւ և զհակառակութեան բերէր վճիռ: Իսկ հայրապետն Աբրահամ լինել՝ ասէր՝ յառաջահաւատ քան զՎիրս [Աղուանս], և նոցա անդ է արքեպիսկոպոսութիւն. յայսմ մաքառ-

ზეზიც გავიგეთ ქართველთა გამოყოფისა საისტორიო წიგნებიდან. მაშინ, როცა სპარსელებსა და ბერძნებს ერთმანეთში ჰქონდათ გაყოფილი სომხეთი, სომხებსა და ბერძნებს შორის გამოძიება მიმდინარეობდა ეკლესიის მოწესრიგების შესახებ ზეციური ცხრა ხარისხის მსგავსად. ბერძნები ეკამათებოდნენ და ეტრაბახებოდნენ სომხებს, რომ ჩვენ ცხრახარისხიანი ეკლესია [გვაქვს] და თქვენ — არაო; ჩვენი [ეკლესია] ზეციური ცხრა ხარისხის მიხედვით არის განწყობილი, როგორც არს ესენიო: პატრიარქი, არქიეპისკოპოსები, მიტროპოლიტები, ეპისკოპოსები, მღვდლები, დიაკვნები, კერძო დიაკვნები, კლერიკოსნი, წიგნის მკითხველნი. მაშინ, როცა [ცხრა ხარისხიანი] რიგი დააწესეს, იწყეს ჩვენი ბრალდება, და თქვეს: „ჩვენცა გვაქვს დაწესებული იგივე ეკლესიის ხარისხები, რომელიც წმიდა გრიგორმა გარდამოგვცა და სხვასაც ვაწესებთ ღმრთის ნებით, რადგან მოციქულებრივია ჩვენი თაღეოსის საყდარიც და იმის შემდეგ წმიდა გრიგორისიც, რომელიც ჩვენი მეორე მოციქული და იმავე დროს განმანათლებელიც იყო“.

როგორც მრავალჯერ გითხარით, მაშინ სომხეთი სპარსელებსა და ბერძნებს ჰქონდათ ერთმანეთში გაყოფილი. უფალი მოსე წმიდა გრიგორის საყდარზე იჯდა დღინში. ბერძენთა მხარეში მისი საყდრის საპირისპიროდ ვინმე იოანე დასვეს მასთან ახლოს. ხოლო გაყოფილი საპატრიარქო საყდარი უარყვეს სივნიეთის უფლებმა და წინააღმდეგობის გამო არ დაეთანხმნენ რომელიმეს დამორჩილებოდნენ პეტრე ეპისკოპოსის ბრძანებით, რომელმაც აღსასრულს მიღწეულმა უბრძანა თავის სამწყსოს, ხელდასხმა და მირონის კურთხევა აღბანელთაგან მიეღოთ, სანამ წმიდა გრიგორის საპატრიარქო საყდარი გაერთიანდებოდა. ამ დროიდან აქამდე ხელდასხმასა და მირონს სივნიელები აღბანელთაგან იღებდნენ, სანამ არ აღმოიფხვრა წინააღმდეგობაო, ამბობს ისტორიკოსი.

ამის გამო არ მოვიდა აღბანელთა კათალიკოსი იმ კრებაზე. რომელზეც ხელი დაასხეს აბრაამს, ვიდრე არ გააერთიანა აბრაამმა თავისი საპატრიარქო საყდარი. ცხრახარისხიანი საეკლესიო წესის დასადგენად უმთავრეს და დაადგინეს პატრიარქად აბრაამი. აღბანელი — არქიეპისკოპოსად, ქართველი — მიტროპოლიტად. ქართველი კირონი არ დაეთანხმა იმ რიგს, რომელიც დაადგინეს. აღშფოთდა და საწინააღმდეგო კამათი დაიწყო. მამამთავარი აბრაამი ამბობდა, რომ [აღბანელები] ქართველებზე ადრე იყვნენ ქრისტიანები და მთავარეპისკოპოსობა მათ შეეფერებოდა. ამ კა-

ման և ի խնդիր ուղղափառ հաւատոյ, դարձան Վիրք և եղեն քաղկեդոն ի սաղրելոյ սատանայի և Կիւրոնի, միանգամայն և ի կամաց կայսերն Մուրկայ, և Յունական զարավարացն գրգռեալ լինէր լիրքն այն Կիւրոն՝ խնդրել զգահերէցութիւնն իւր ի վերայ Աղուանից: Որում ոչ հաւանեալ Աղուանից, զայլ ոմն երեւեցուցանեն կանխաւ եկեալ առաքեալ յաշխարհն Աղուանից՝ Եղիշայ անուն. զորոյ որպիսութիւնն ասել կամէի զառաջին: Սա լեալ յաշակերտաց Փրկչին, ձեռնադրեալ ի Յակոբայ յեղբարէն Տեառն և հաւանեալ այնմ, ետուր զարքեպիսկոպոսութիւնն տանն Այուսանից՝ իրաւունս համարելով, և զմետրապետութիւնն տանն Սիւնեաց, իսկ Կիւրոն ի բաց գնացեալ և այն անգամ, և մեծի հայրապետին Աբրահամու միապետեալ ընդ յինքեամբ զԱղուանս և զՍիւնիս, և յայնհետէ եղեն մի հաւտ և մի հովիւ, և հնազանդ սուրբ երկնայրակի աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի:

Գ Լ ու լս ԿԴ

ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՆՈՅՆ ԽՈՐՈՒՄԻՆ ԽՆԴՐՈՅ ՅԱՅԼՄԷ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆՆԷ

Երկուք այսորիկ են՝ որք աշխատութիւն տագնապաւ մեղ ի վերայ հասուցանեն պատմել զմի և զնոյն խորհուրդ: Վասն զի դարձեալ աղմուկ և շփոթ իմն շարժեալ ի կողմանէ Յունաց ի նոյն խնդիր եկեղեցական կարգաց դասուց, և շարժեցան ամենայն մեծամեծքն Յունաց. և ուր առաքեալ էր վախճանեալ՝ զամենեցուն աթոռ պատրիարգ խոստովանեցին. և ի մեծի մաքառման լեալ ընդ մերս կողմ առ ի փոքրացուցանել զմեզ: Զոր ապա Հայք վասն մեծաբանութեանն Յունաց, որ փոքրացուցանել շանացան զկայս հանգստեան սրբոյն Քաղէոսի առաքելոյ, ոչ ունել Պատրիարգ, և արքեպիսկոպոս, և մետրապաւլիտ հանդերձ այլ դասակարգաւք: Իսկ ապա նոցա տեսեալ զԱղուանս միաբան ընդ Հայոց ի հաւատս ուղղափառութեան ի սկզբան՝ սրբոյն Գրիգորէ և այսր: Քանի ի խնդրեալ էին իւրեանց առաջնորդ զերանելին Գրիգորիս ի զարմից սրբոյն Գրիգորի: Այլ թէպէտ և նոքա զայլ ոմն ասէին կանխաւ եկեալ յաշխարհն Աղուանից Եղիշէ անուն, զոր վերագոյնդ յիշեցաք, յաշակերտաց Փրկչին ձեռնադրեալ ի սրբոյն Յակովբայ եղբարէն Տեառն, և քարոզեալ անդ, և եկեղեցի շինեալ նախ քան զյուսաւորութիւնն Հայոց, որ է մայր եկեղեցեացն Գեսու եկեղեցին

მათსა და მართლმადიდებელი სარწმუნოების ძიებაში ქართველები მიიქცნენ და ქალკედონიტები გახდნენ სატანასი და კირონის ჩაგონებით. ამავე დროს მავრიკე კეისარისა და ბერძენი სარდლებისაგან შეგულთანებული იყო ის ურცხვი კირონი და თავისთვის ალბანელებზე უპირატესობას ითხოვდა, რასაც არ დაეთანხმნენ ალბანელები, გამოაჩინეს ვინმე ალბანეთში ადრე მოსული მოციქული, სახელად ელიშა, რომლის დახასიათება ადრე ვინდოდა. ეს იყო მაცხოვრის მოციქულთაგანი, ხელდასხმული უფლის ძმის იაკობის შიერ. ამას ერწმუნა [სომენტა პატრიარქი], სამართლიანად მიიჩნია და მისცა არქიეპისკოპოსობა ალბანელთა საალს და მიტროპოლიტობა სივნიელთა სახლს. ხოლო კირონი მაშინ გასცილდა და დიდმა მამამთავარმა აბრაამმა გააერთიანა თავის ხელქვეით ალბანეთი და სივნიეთი და იმიერიდან გახდნენ ერთი მწყემსის ერთი სამწყსო, მორილნი წმიდა გრიგორის წმიდა ზეციური საყდრისა.

თავი 64

მსჯელობა კვლავ იმავე საკითხზე სხვა ისტორიიდან

ორივენი ისინი არიან, რომელთა შრომამ სასწრაფოდ გავაბედინა გვეუწყებინა იმავე ზრახვის შესახებ. ვინაიდან კვლავ რაღა ხმაური და შფოთი შეიქმნა ბერძენთა მხრიდან ისევ კელესიის ხარისხთა რიგის საკითხზე. აღიძრნენ ყოველნი დიდ-დიდნი ბერძენთა და სადაც მოციქული იყო აღსრულებული, ყველას აღუთქვეს საპატრიარქო საყდარი. დიდ დავაში იყვნენ ჩვენს მხარესთან ჩვენ დასამცირებლად. ხოლო სომხებმა ბერძენთა ზვიადობის გამო, რომლებიც ცდილობდნენ დაემცირებინათ წმიდა თადეოს მოციქულის განსასვენებელი ადგილი [და გვეუბნებოდნენ], რომ არა გყავთო პატრიარქი, არქიეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი სხვა ხარისხებთან ერთად... ხოლო შემდეგ მათ დანახეს ალბანელები თანახმა იყვნენ სომხებთან მართლმადიდებელ სარწმუნოებაში დასაბამიდან, წმიდა გრიგორისგან აქამდე, რადგან ითხოვეს თავიანთის წინამძღვრად გრიგორისი წმინდა გრიგორის შტოდან. თუმცა ზოგი მათგანი ამბობდა, ალბანელთა ქვეყანაში ადრე მოვიდა სახელად ელიშე (რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ მაცხოვრის მოწაფეთაგან და ხელდასხმული უფლის ძის წმიდა იაკობის შიერ), იქ იქადაგა, სომხების განათლებამდე ეკლესია აღაშენა (ეკლესიათა დედა — გესის ეკლესია, ის, რომელიც მდებარეობს ამარასუს ქვემო წელზე, გავარში, რომელსაც გო-

այն առ ստորոտով Ամարասու՛ ի գաւառին՝ որ կոչի Գորոզու՛ մերձ ի դաշտն Պարտաւ քաղաքի, որ կոչի Փայտակարան. և ինքն մեռանի անյայտաբար ի մարդկանէ ոչ դիտելով յումեքէ լնալ ելք կենաց նորա: Զայս նախադրութիւն տեսնալ և զմիաբանութիւն հաւատոյն Աղուանից առ Հայս, նոցա ետուն պատիւ լինել արքեպիսկոպոս Հայոց. նոյնպէս տեսանելով զաստուածերկեղ և հաւատարիմ ի հաւատս զտէրսն Սիւնեաց, և քաջուսմունս և ուղղափառ յամենայնի, և նոցա ետուն պատիւս լինել մետրապալիտոս Հայոց, և խաշանիշ մեծարանաւք պատուեալ ղնոսա. և այսպէս կարգ ըստ կարգի հաստատեցին զինն դասս, և եղեն մի հաւտ և մի հովիւ՝ յայնժամ և այժմ, և մինչև ի վախճան ժամանակաց իւրեանց: Եւ զԿիրոսն կտրեալ ընդ մէջ, և զբաժին նորա ընդ կեղծաւորս եղեալ, ի բաց թողին զնա երթալ զկնի կամաց իւրոց: Զի ամենայն ծառ՝ որ ոչ բերէ զպտուղ բարի, հատանի և ի հուր արկանի. և ամենայն տունկ զոր ոչ տնկեաց Հայրն երկնաւոր, խլեսցի. այսպէս և նա. զի ի հակառակութիւն և ի կոհւ եղև կեանք նորա՝ յորմէ հետէ տնկեցաւ նա ծառ անպտուղ և որթ անբարունակ, և ապա կորեաւ յիշատակ նորա աղաղակաւ: Ահա ցուցաք քեզ զպատճէն թղթոցն Կիրոսնի և դարձեալ զպատճառ բաժանմանն՝ զոր ի լրոց և ի գրոց ի մեզ հասեալ:

Գ Լ ո լս ԿԵ

ԹԷ ՅՈՐՈՒՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՀԱԻԱՏԱՅԻՆ ԱՂՈՒԱՆՔ ՅԱՌԱՋ
ՔԱՆ ԶՀԱՅՔ՝ Ի ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷ ԻՒՐԵԱՆՑ

Լսելով զայս մեզ[ի] պատմագրացն Աղուանից զարդար և զբուն և զառաջին հաւատալն աշխարհին իւրեանց հաւաստի մեզ պատմեալ. զի պատմութիւն ճշմարիտ է. և առաւել քան զնախագահելն* զԱռանայ և Վաղարշակայ տանն Աղուանից, այլ ինչ[ոչ] գտաք՝ ասէ՛ պատմութիւնն՝ մինչև ցբաջն Վաղազան, որ միանգամայն տիրեաց կողմանցն Աղուանից: Իսկ ի հասանել ժամանակի արեգակ արդարութեան և ձայն ելանէր մերոյ փրկութեան, անքննին էութեան լոյսն փառաց և էութեան Հաւր ծագումն զտնաւրինականս կատարեալ զամենիցս ամենայն, և յէականն նստաւ փառս, ուստի ոչն էր մեկնեալ: Եւ զսուրբ և զցանկալի աշակերտսն իւր առաքեաց քա-

* Ծցլե՛ծքօ: զխոնարհելց

როზე ეწოდება, მახლობლად ქალაქ პარტავის ველისა, რომელსაც ფაიტაკარანი ჰქვია) და თვითონ მოკვდა გაუგებრად, ისე რომ კაცმა არ იცის ვისგან აღესრულა მისი ცხოვრება. ეს საფუძველი და ალბანელთა სომხებთან სარწმუნოებით ერთობა რომ დაინახეს, მისცეს მათ პატივი ყოფილიყვნენ სომეხთა არქიეპისკოპოსები; ნახეს, აგრეთვე, სივნიელ უფალთა ღმრთისმოშიშობა და სანდოობა სარწმუნოებაში, დიდად განსწავლულობა და ყოველმხრივ მართლმადიდებლობა, და მისცეს მათ სომეხთა მიტროპოლიტობის პატივი და ჯერის ნიშნის პატივით განადიდეს ისინი. ასე თანდათან დაამტკიცეს ცხრა ხარისხი და გახდნენ ერთი სამწყსო ერთი მწყემსით მაშინ, ახლა და თავისი ჟამის აღსრულებამდე. კირონი კი მოიკვეთეს და მისი ნაწილი მიუგდეს ორგულს, გაუშვეს მიპყლოდა თავის ნებას, რადგან: «ყოველმან ჩემან, რომელმან არა ყოს ნაყოფი კეთილი, მოეკუეთოს და ცეცხლსა დაედვას»¹; და «ყოველი ნერგი, რომელი არა დაჰნერგა მამამან ჩემმან ზეცათამან, ძირითურთ აღიფხვრას»² — ასევე ისიც, ვინაიდან წინააღმდეგობასა და ბრძოლაში გაატარა თავისი ცხოვრება, რის შედეგადაც დანერგა მან ხე უნაყოფო და ლერწი ხენეში, და მოისპო მისი სახსენებელი ღალადებით.

აჰა, გიჩვენეთ კირონის ეპისტოლეების პირი და, აგრეთვე, განყოფის მიზეზი, რამაც ჩვენამდე მოაღწია ზეპირად და წერილობით.

თავი 65

თუ როდის ირწოუნეს [ქრისტე] ალბანელებმა სომხებზე
აღრე მათივე ისტორიიდან

მოვისმინეთ რა ის, რაც სანდოდ გვაუწყეს ალბანელთა ისტორიკოსებმა (რადგან ისტორია ჰეშმარიტია) თავიანთი ქვეყნის ნაძღვილი, ძირითადი და პირველი განათლების შესახებ, ალბანეთზე ვალარშაკის მიერ არანის გამეფებაზე მეტი [ვერაფერი] ვიპოვეთო, ამბობს ისტორია, მხნე ვაჩაგანამდე, რომელიც ალბანელთა მხარეებს დაეუფლა კიდევაც. როდესაც დრო დადგა, ჰეშმარიტების მზისა და გამოვიდა სიტყვა ჩვენი ხსნისა, გამოუკვლეველი არსების დიდებათა ნათელი და მამის არსების გამობრწყინება, განკაცებისა განგებულება აღასრულა ყოვლად, დაჯდა არსებისა დიდებასთან, საიდანაც არ მოცილებულა, თავისი წმიდა და სანატრელი მოწაფეები გააგზავნა საქადაგებლად მთელ ქვე-

¹ მათე 7, 19. ² მათე 15, 13.

րոզ տիեզերաց. որում և մերում արևելեացս լիճակեցաւ սուրբ առաքեալն Քաղէոս: Սա եկեալ ի Հայս յԱրտաղ գաւառ, և անդ առնու զվախճան մարտիրոսութեան ի Սանատրկոյ արքայէն Հայոց: Եւ աշակերտ նորին սուրբ Եղիշէ դառնայ յԵրուսաղէմ, և սլատմէ անդ մեծին Յակովբայ եղբար Տեառն ղտեհնչալի նահատակութիւն առաքելակցաց նորա: Անդրանաւր ապա յազդմանէ սուրբ Հոգոյն ձեռնադրի Եղիշայ ի ձեռաց սրբոյն Յակովբայ, որ էր առաջին հայրապետ Երուսաղէմի:

Վիճակ առեալ իւր Եղիշայ զարևելս, ճանապարհ արարեալ յԵրուսաղէմէ ընդ Պարոսս մտանէ ընդ Մասքութս, խոյս տուեալ ի Հայաստանեայցս. սկիզբն առնէր քարոզութեան ի Ճորայ, որ է Դարբանդ, և ի տեղիս տեղիս բազումս աշակերտեալ՝ ծանոյց նոցն զփրկութիւն: Եւ անտի եկեալ յՈւտի գաւառ ի Սոհառն քաղաք երկօք արամբք աշակերտելուք, որոյ հարադատք՝ անարէնք ոմանք զկնի եկեալ զմինն յաշակերտելոցն ընկալեալ ի նոցանէ զնահատակութեան վախճան, և երկուսն թողեալ զերանելին Եղիշէ, գնացին զկնի ամբարիշտ և խողոխլ արանցն: Իսկ սուրբ հայրապետն Եղիշայ եկեալ ի Գիս՝ կանգնեաց անդ եկեղեցի, և մատոյց զանարիւն պատարազն: Յայնմ տեղուք եղև սկիզբն արևելեաց եկեղեցաց մայրաքաղաքաց և լուսաւորութեան տեղեաց: Եւ անտի անցեալ ի դաշտն Զարգունի ի տեղիս զոհարանաց դիւամուլ կռապաշտիցն, և անդ էառ զնահատակութեան պսակն, անյայտ իմն եթէ յումեմնէ եղև ելք կենաց սրբոյն: Եւ անդէն ի գուր մի մահապարտաց ընկեցաւ պատուական նշխարք սրբոյն, և ծածկեցաւ ի տեղուոցն՝ որ կոչի Հոմեանք՝ բազում ժամանակ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Արդ վասն այսր պատճառի պատեհ համարեալ հայրապետն մեր Աբրահամ տալ զարքեպիսկոպոսութիւն՝ տանն Աղուանից, և տանն Վրաց՝ զՄետրապալտութիւն. որում ոչ հաւանեալ Կիրոնի բաժանեցաւ ի Հայոց, և ի բաց տարագրեցաւ:

Գ. Լ. Լ. Լ. ԿԶ

ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ՆՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՎԱՍՆ ԿԻՒՐՈՆԻՒ
ՈՐ ԻՆՁ ԶԿՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ՊԱՏՄԻ

Զամենայն յարմարեալ կարգեցից քեզ ի դիրս այսոսիկ՝ որ ինչ վասն Կիրոնի զկնի թղթոցն, զոր գրեցաւ առ նա. և ոչինչ ոչ կարացին հնարել դարձի և փրկութեան նորա, քանզի վաղուրեմն հատեալ էր զվճիռ իւրոյ անդարձութեան. վասնզի Սաւուղաբար եր-

ყანაზე. ჩვენ, აღმოსავლელებს, წილად გვხვდა მოციქული თადეოსი. მოვიდა იგი სომხეთში, არტაზის გავარში და იქ მიიღო მოწამებრივი აღსრულება სომეხთა მეფის სანატრუქისაგან. მისი მოწაფე წმიდა ელიშე დაბრუნდა იერუსალემს და აუწყა იქ დიდ იაკობს, უფლის ძმას, სანატრელი მოწამეობა მისი მოციქულთაგანისა. შემდეგ სული წმიდის შთაგონებით ხელი დაესხა ელიშეს წმიდა იაკობის მიერ, რომელიც პირველი მამამთავარი იყო იერუსალემისა.

ელიშემ აღმოსავლეთი მიიღო ხვედრად და იერუსალემიდან სპარსეთისკენ გზას დაადგა; შევიდა მასქუთებთან სომხეთის გვერდის ავლით და დაიწყო ქადაგება ჭორს, რომელიც არის დარბანდი, და ადგილ-ადგილ ბევრი დაიმოწაფა, გააცნო მათ ხსნა. აქედან მივიდა უტის გავარში, ქალაქ სოპარში. სამი მოწაფით, რომელთაც მათი ნათესავეები, ვილაც ურჯულოები, გამოეკიდნენ და ერთმა მოწაფეთაგანმა მათგან მოწამებრივი აღსასრული მიიღო, ხოლო ორმა მიატოვა ზეტარი ელიშე და გაჰყვა უღპრთო და მკვლელ კაცებს. ხოლო წმიდა მამამთავარი ელიშე მივიდა გისს, აღმართა იქ ეკლესია და შეწირა უსისხლო მსხვერპლი. იმ ადგილას დაედო დასაბამი აღმოსავლეთის ეკლესიების დედაქალაქებსა და განათლების ადგილთ. იქიდან გადავიდა [ელიშე] ზარგუნის ველზე, ეშმაკეული ცეცხლთაყვანისმცემლების სამსხვერპლო ადგილას და იქ მიიღო მოწამებრივი გვირგვინი. არ არის ცნობილი, თუ ვისგან აღსრულა წმიდანის სიცოცხლე. იქვე ერთ სიკვდილინისჯილთა ორმოში, იმ ადგილას, რომელსაც უწოდებენ ჰომენქს, ჩაყარეს წმიდანის პატიოსანი ნეშტი და დაუმალეს დიდი ხნით ქრისტე ღმრთის დიდებას.

ხოლო ამის გამო ჩვენმა მამამთავარმა აბრაამმა შესაფერისად ჩათვალა არქიეპისკოპოსობა ალბანელთა სახლისთვის მიეცა და მიტროპოლიტობა — ქართველთა სახლისთვის, რასაც არ დაეთანხმა კირონი, გამოეყო სომხებს და მოიკვება.

თ ა ვ ი 66

კვლავ იგივე მსჯელობა კირონის შესახებ, რაც წერილთა შემდეგ იუწყება

ყველაფერი გაგიწყვეთ და დავილაგეთ ამ წიგნში, რაც კი კირონის შესახებაა, იმ წერილთა შემდეგ, რომლებიც მას მისწერეს, მაგრამ ვერაფერი იღონეს, რომ მოექციათ და ეხსნათ იგი, რადგან აღრევე გადაიწყვიტა, რომ არ მოქცეულიყო. საულის

կու ամ եղև ճշմարտութեան հաւանեալ, որպէս միանգամ, ասացաւ, որդի տարևոր Սաւուղ ի թագաւորելն իւրում, և երկու ամ թագաւորեաց՝ գրեալ է՝ վասնդի այնչափ ինչ եղև հաճոյ Աստուծոյ, ապա այնուհետև սկսաւ ամբարշտել և ստել ուխտի Տեառն: Զի թէպէտ և մատոյց ողջակէզս Տեառն Աստուծոյ յաղագս կուտելոց աղագցն ի վերայ նորա, ոչ հաճեցաւ ընդ նա Տէր. այլ ասէ ցնա Սամուէլ մարգարէն սպանալով ի դիմաց Աստուծոյ, մի՛ կացցէ՝ ասէ՝ թագաւորութիւն քո, զի ի զուր է քեզ այդ՝ զոր արարեր, զի ոչ պահեցեր զպատուիրանն իմ՝ զոր պատուիրեաց Տէր: Արդ այսուհետև խնդրեսցէ իւր Տէր այր ըստ սրտի իւրում, և կացուցցէ զնա իշխան ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ, զի ոչ պահեցեր զոր ինչ պատուիրեաց քեզ բերանով իմով. արդ վասն այնորիկ ընկալաւ նա վճիռ ի Տեառնէ, զի ոչ եկաց յուխտին Տեառն, և ըստ իրաւանց նորա ոչ կամեցաւ գնալ, և ոչ լուաւ պատուիրանի Տեառն. ունկնդիր լերուք պատուիրանաց Տեառն՝ գրեալ է. վասնդի պատուիրանք Տեառն լոյս են՝ և որ ի կարգին է, և ոչ է ընդունելի ողջակէզք և զոհք քան լսել ձայնի Տեառն, վասնդի ձայն Տեառն պատուիրանք նորա են և ահա լաւ է ունկնդրութիւն քան զզոհ ընտիր, և հնազանդութիւն քան զճարպս խոյոց՝ ասաց ոմն յիմաստնոց:

Արդ այսոքիկ ի Կիրոն կատարեցաւ, թեպէտև ի հնումն առ Սաւուղ ասացաւ. զի և սա ոչ լուաւ ձայնի Տեառն: Արդ լեալք սորա յառաջագոյն ցուցանէ յեպիսկոպոսէն Յուրտաւայ, և յայտնիք նորա հանդիպեցան վաղվաղակի գոլ՝ յանդիման առնելով կաթուղիկոսին զայն՝ զոր ի վաղնջուցն ունէր ծածկեալ: Իսկ իբրև հրապարակագոյժ եղև գործք նորա և քաջայայտ ամենեցուն, և ևս քան զևս յոր դորէր զնմանէ համբաւ ապստամբութեան, ապա այնուհետև սկսաւ ընդ դէմ վիճել բիւր շատխասութեամբ այնոցիկ՝ որք բանիւ յանդիմանէին զնա. զի զմիտս իւր ի վերա աճեցուցեալ և ոչինչ գտեալ զինքն առաւել քան զինչ էրն, իբրև զայնոսիկ որք զանձինս առ իմաստունս ունէին, յիմարեցան: Իսկ սա զանզգամութեան իրս առ ձեռն պատրաստ ունելով, յետոյ գտաւ հաղորդ անմտաց իւր շար և սնոտի վաստակաւք ի հանդերձելումն աճեցուցեալ զիւր շար ու-

მსგავსად ორ წელიწადს აღიარებდა ჰეშმარიტებას, როგორც ერთხელ ითქვა: «შვილი იყო საულ წელიწდისა ერთისაჲ, ვინაჲ-თგან დაჯდა იგი მეფედ და მეორესა წელსა მეფობისა მისიი»¹, წერია, როცა სათნო შეიქმნა ღმრთისა, მაშინ დაიწყო უღმრთოება და მოტყუება უფლის აღთქმისა. თუმცაღა ყოვლად-დასაწველი შექსირა უფალ ღმერთს თავისთან ხალხის შემოსაყრებად, [მაინც] არ მოუწონა იგი უფალმა², არამედ უთხრა მას სამუელ წინასწარმეტყველმა ღმრთის პირით: «აწ მეფობაჲ შენი არა დადგრეს შენდა, რამეთუ ამო არს შენდა იგი, რაჲცა ჰქმენ, ვინაჲ-თგან არა დაიმარხე მცნებაჲ იგი ჩემი, რომელი გამცნო შენ უფალმან... ამიერთგან იძიოს თვსად უფალმან კაცი გულსაებრ თვისისა და უბრძანოს მას უფალმან მფლობელ-ყოფად ერსა ზედა მისსა, რამეთუ არა დაიმარხე რაჲოდენნი გამცნო შენ პირითა ჩემისაჲთა»³. ამის გამო მიიღო მან განაჩენი უფლისგან, რადგან არ იღგა უფლის აღთქმაზე, მისი კანონის მიხედვით სვლა არ ისურვა და არ ისმინა უფლის მცნება. «ყური უგდეთ უფლის მცნებებ-სო», წერია, რადგან უფლის მცნება სინათლეა⁴, და ასე შემდეგ. ნუთუ «სათნო არსა უფლისა ყოვლად-დასაწველი და მსხუერპლი, ვიდრე სმენა კმისა უფლისა (რადგან უფლის ხმა მისი მცნებებია)? და აჰა, მორჩილება უფროჲს არს მსხუერპლისა კეთილისა, და სმენა უფრო ცმელთა ვერძთან»⁴ — თქვა ერთმა ბრძენთაგანმა.

ხოლო ესენი კირონზეც აღსრულდა (თუმცაღა ძველად საულის შესახებ ითქვა), რადგან ამანაც არ ისმინა უფლის ხმა. მიანი ნამოქმედარნი პირველად ცურტავის ეპისკოპოსმა გამოაჩინა და მისი მაშინვე გამომეღავენება ხვდა [წილად], უმხილა რა კათალიკოსს ის, რაც დიდი ხანია დაფარული ჰქონდა. როცა მისი საქმენი საქვეყნო და ყველასთვის აშკარა გახდა და სულ უფრო და უფრო ვრცელდებოდა მისი განდგომის შესახებ ამბავი, იმის შემდეგ დაუწყო კამათი მრავალსიტყვაობით მათ, რომელნიც სიტყვით ამხილებდნენ, რადგან გააზვიადა თავის თავზე აზრი, მაგრამ იმაზე მეტი ვერაფერი აღმოაჩინა, რაც იყო; ვითარცა მათ, რომელნიც «იტყოდეს თავთა თვსთა ბრძენ და განცოფნეს»⁵. ხოლო ეს უგუნური საქმენი გამზადებული ჰქონდა ხელთ, და შემდეგ იპოვა მოზიარე თავის სიხელეთა, ბოროტი და ამო შრომით მზადებისას განავრცო თავისი ბოროტი სწავლება ბოროტი მოძღვრებით «და დასთესა ლუარძლი შორის იფქლსა მას»⁶ თავისი ბო-

1 1 მეფეთა 13. 1 (ოშკის ბიბლია). 2 1 მეფეთა 13. 3 შტრ. 1 მეფეთა 13. 12-14. 4 1 მეფეთა 15, 12-13. 5 რომელთა 1, 22. 6 მათე 13, 25.

սումն շար վարդապետութեամբ, ցանելով որոմն ի վերայ ցորենույն շար իւրով երկրագործութեամբն. զոր Փրկիչն ի ժամանակի հնձոյն խոստացաւ ի ձեռն հնձողացն քաղել և կապել խրճունս առ ի յայրել, և զցորեանն ժողովել յըշտեմարանս արքունի:

Իսկ իբրև հայեցան յանդարծութիւն նորա, թէ ինքեամբ ձգէ յինքն զխորհուրդս բազմազանս, և կամ՝ թէ յեղչեղէ՝ զբանս իւր այսր անդր իբրև զհողմ ինչ կոծելով, և կամ՝ թէ յուսմունս պէս-պէս և յաւտարածայնս դանդաղէ, այնուհետև անփոյթ արարեալ զնմանէ, բարձեալ թողին զնա երթալ զհետ կամաց իւրոց, ասեն. եղիցի ժամանակ նորա յաշախրհի աստ. վասնզի այս է նորա ժամանակ և իշխանութիւն խաւարի. քանզի մեծ թշուառութիւն է մարդոյ շար գործել՝ գրեալ է: Եւ դարձեալ ի լեզու խնայել բարեաւք է և հաստատագոյն, քան թէ վարել սրտիւ բանիցն փոյթ. վասնզի պարտ և արժան է ամենեկին փախչել յոչ գեղեցիկ բանիցն հոսանաց. քանզի որպէս բազում անուրջք սնտոյք՝ նոյնպէս և յլով բանք՝ ասաց իմաստութիւնն:

Իսկ նա յոչինչ յայսցանէ զգայր, և ոչ հայէր ի բանս իւր ունայն, այլ անիմաստ մտաւք ձգէր զբանս իւր իբրև զպարան աներկիւղ համարձակութեամբ, և ոչ գիտէր՝ եթէ երկիւղ Աստուծոյ մարդկան փրկութիւն է՝ ըստ գրեցելումն: Քանզի թէպէտ և յոյժ ի բաց եմք յերկնէ ճանաչել, զի լսողին Աստուծոյ յականջս խաւսիմք՝ ի Գրոց ուսաք: Իսկ նա յուսացեալ յաճախութիւն բանից իւրոց, և շատխաւսութեամբ թշուառականն հաստատէ իւր զկեանսն՝ որոշելով զինքն ի լաւագունէն ի վատթարագոյնն, վայել կարծէր զինքն ի վաստակս իւր, զոր ոչ Աստուծով գործեաց՝ բարերար զինքն վարդապետելով իւրոցն հաւանելոցն, որ ամենեկին շարն էր, հալածեալ ինքն զինքն ի բարույն ինքնակամաւք և շարաշար տարակուսամբ մղեալ ի ցնորս մտաց իւրոց: Եւ յայսոսիկ մահու հանդիպեալ, ոչ ելից բարութեամբ զանձն իւր և կատարեցաւ առ նա բան Գրոյն՝ զոր ասաց մի ոմն յաստուածայնոցն՝ հենգնելով և այպանելով այսպէս. ես՝ ասէ՝ ընդ յուղովութիւն կենաց այնպիսոյն նախանձէի, այլև լաւագոյն վարկանիմ զտարածամ յորովայնէ մաւր ի բաց անկեալ սաղմն քան զնա, վասն, զի այնպիսին որպէս եկն ընդունայնութեամբ՝ նոյնպէս և ի բաց գնաց:

როტი მიწისმოქმედებით, რომელსაც აღუთქვა მაცხოვარმა: «უამსა მკისასა უბრძანოს მომკალთა: შეკრიბეთ ღვარძლი იგი და შეკართ ძნეულად, რადთა დაიწუას იგი, ხოლო იფქლი იგი შეკრიბეთ საუნჯესა სამეუფოსა»¹.

ხოლო როცა დაინახეს, რომ აღარ მოიქცეოდა, რომ თვითონ ჩაითრია მრავალთა აზრი, ან კიდევ, რომ თავის სიტყვებს გადათქვამდა ხოლმე იმის მიხედვით, ქარი საიდან დაუბერავდა, ან კიდევ, რომ მოძღვრებაში ნაირ-ნაირ წვალებასაც ყბედობდა, მაშინ შეწყვიტეს მასზე ზრუნვა, დაანებეს ეარა თავის ნებაზე და ამბობდნენ: „იყოს მისი ღრო ამ ქვეყანაზე, რადგან «ესე არს უამი მისი და კელმწიფება ბნელისა»², ვინაიდან წერია, რომ „დიდი უბედურებაა, როცა კაცი ავს მოქმედებსო“; და კიდევ: „ენაზე დაკავება კარგია და უფრო მტკიცე, ვიდრე გულით გამოთქმა აჩქარებული სიტყვებისა, ვინაიდან საჭიროა და უნდა გავექცეთ ულაზათო სიტყვათა ნაკადს, რადგან რამდენდაც ბევრია ამაო ოცნება, იმდენად მრავალია სიტყვები“ — თქვა სიბრძნემ [სოლომონისამ]³.

ხოლო იგი ამას არა გრძნობდა და არ აქცევდა ყურადღებას თავის ფუჭ სიტყვებს, არამედ უგუნურად როგორც ქამანდს ტყორცნიდა სიტყვებს უშიშარი გაბედულებით და არ იცოდა, რომ ღმრთის შიში კაცთათვის ხსნაა — წერილთა მიხედვით. თუმცაღა ძლიერ შორსა ვართ, რომ ზეციდან შევიტყოთ, მაგრამ ღმრთის მსმენელს ვუჩურობდით — [საღმრთო] წერილიდან ვისწავლეთ. ხოლო ის მიენდო თავის სიტყვათა სიმრავლეს და მრავალაიტყვაობით გაიუბედურა ცხოვრება, გამოეყო უკეთესს [და შეუერთდა] უარესს; წარმოიდგენდა თავს წესიერად თავის შრომაში, რომელიც ღმრთით არ უმოქმედი, როდესაც კეთილმოქმედი ეწინამძღვრა თავის მორწმუნეებს, რაც სრული ბოროტება იყო; თავისი თავი სიკეთისაგან თვითონ განდევნა ნებაყოფლობითა და თავისი ჯონების ზმანებებში ბოროტი ექვებით შებყრობილმა. ასეთ სიკვდილს შეემთხვია, არ აღივსო სიკეთით და აღესრულა მასზე წერილის სიტყვა, რომელიც თქვა ერთმა ღვთაებრივთაგანმა ბასრობითა და დაცინვით ასე: „მე მშურდარ ასეთის ცხოვრების ხანგრძლივობა“. აგრეთვე: „უმჯობესად ვთვლი ღვთის საშობადან ასეთი ჩანასახის გამოვარდნას, რადგან ამგვარი ამაოდ მოვა და ისევე წავა“.

¹ შდრ. მათე 13, 30. ² შდრ. ლუკა 22, 53. ³ შდრ. სიბრძნე სოლომონისი 1, 11-12.

ՅԱՂԱԳՍ ՍՐԲՈՅՆ ՇՈՒՇԱՆԱՅ

Արդ այսուհետև յըզձալին քո ժամանեալ հասանիցիմք պատմութիւն, որ յաղագս յաղթող և սուրբ նահատակին Շուշանկայ, Զբարի վկայութիւն նորա՝ որ վասն Քրիստոսի աստուածապաշտութեան և ուղիղ խոստովանութեանն եհաս նմա՝ մարտիրոսանալ յուրացող և յամբարիշտ յառնէ իւրմէ, պատմեցից, և ի գովեստ նորա շարժեցից զլեզու իմ, որ ինչ գրով և անգիր մեզ եղև ուսանել: Արդ քանզի ի Գիրս թղթոցն գտաք մեք յիշատակեալ ի սրբոց հարցն և ի վարդապետացն զնորա քաջութիւնն և զպահպանութիւն պատուիրանի հարցն արիւնաց, և զուղիղ և զճշմարիտ խոստովանութիւնն և զհաստատութիւն հաւատոյն և զպաշտան՝ զոր կարգեալ էր յեկեղեցւոյ անդ Յուրտաւայ, զոր ամենայն ուրեք յամենայն տեղիս պատմի այս բան, մանաւանդ ի թուղթսն՝ որ գրեցան առ Կիւրոն, նախ ի Վրթանիսէ վարդապետէ, և ապա յԱբբահամայ Հայոց կաթողիկոսէ: Քանզի յանդիմանեալ զնա այսպէս ասեն. դու զպաշտան սրբոյն Շուշանայ խափանեալ ես՝ զոր ի Յուրտաւայ յեկեղեցւոյն կարգեալ և հաստատեալ: Արդ մեք որպէս ասացաք, զյիշատակս սորա ի թուղթս յայս ոչ կարացաք ընդմիջել ի կարգէ խորհրդոց, և յայլում տեղւոյ ասել, զի մի՛ գուցէ աւտարածայնեալ հեռասցի խորհուրդն՝ որ առաջի և զկնի կարգեալ թղթոցն. նաև վերագոյն իսկ ասացաւ սոյն խորհուրդ՝ եթէ զպատշաճն վարկանելոյ գրեմք ի կարգի. զոր և խորհուրդն խնդրէ ուսանել մեզ, Իսկ արդ ինձ եթէ հնար ինչ էր՝ փոխէի զղարութիւն տկարութեան իմոյ, և այլ ևս առնուի առաւելագոյն ուժ և զարութիւն. զի տկարութիւնս իմ աւժանդակեալ զարացուցանէր զիս ի պատմութեան աստ սրբոյ վկայի Շուշանկանն նաև զլեզու իմ փոխէր ի բարեբանութիւն նորա սքանչելեացն՝ որ զկնի շարչարանաց նորա եհաս նմա ի Յուրտաւայ. և նախ քան զկատարումն մեծաւ ճգնութեամբ ի հանդէս մտեալ, և ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով զարիւնակ, ի քաղց և ի ծարաւ զինքն մաշէր տքնութեամբ և հանապազորդ սաղմոսներգութեամբ ի տուէ և ի զիշերի ոչ դադարէր արհնել զԱստուած. ոչ իբր ի բանտի և ի կապանս զնա արգելեալ ոք, այլ որպէս թէ ինքնայաւժար կամաւք մտեալ ի կապանս, զի զվեց ամ կեցեալ նորա ի կապանս և ի բանտի ի բերդին՝ որ կոչի Ուփրեթի: Զի քան զշարչարանսն, որ էած ի վերայ նորա ամբարիշտ և անարէն բղեշխն շարաշար և դառն տանջանաւք. նախ զի քարշեալ եղև ընդ փողոցս և ընդ

წმიდა უშუაღის უესახებ

ხოლო ამიერიდან მივაწევთ შენ საწადელ უწყებას მძლე და წმიდა მარტვილის უშუაღის შესახებ. მის კეთილმოწამეობას, რომელიც ქრისტეს ღმრთისმსახურებისა და წრფელი აღაარების გამო ეწია, და მარტვილობას თავის უარყოფელი და უღმრთო ქმრისაგან, მის საქებლად აღვძრავ ენას და გაუწყებ, რაც წიგნით და ზეპირ მისწავლია. ხოლო რადგან «ეპისტოლეთა წიგნში» აღმოვაჩინეთ წმიდა მამათაგან და მოძღვართაგან მოხსენებული მისი სიმხნე და მამათა სჯულის ცნების დაცვა, წრფელი და კეშმარიტი აღსარება, სარწმუნოების სიმტკიცე და მსახურება, რომელიც დაწესებული იყო ცურტავის ეკლესიაში (რასაც ყველგან და ყოველ ადგილზე მოგითხრობს ეს სიტყვა, უფრო კი იმ წერილებში, რომელიც მისწერეს კირონს ჯერ ვრთანეს მოძღვარმა და შემდეგ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა; რადგან ამხილებდნენ მას და ასე ეუბნებოდნენ: „შენ მოშალე წმიდა უშუაღის მსახურება, რომელიც ცურტავის ეკლესიაში იყო დაწესებული და დამტკიცებულია“), მისი მოსახსენებელი, როგორც გითხარით, ამ წერილებში ვერ ჩავრთეთ განზრახული რიგის გამო და სხვა ადგილას რომ ვთქვათ, ვაი თუ განსხვავებული იყოს და დაცილდეს მსჯელობას, რომელიც წინ უძღვის და მოსდევს ეპისტოლეებს. ზემოთაც ითქვა, რომ შესაფერისად ვთვლით ვწეროთ რიგით, რასაც მოითხოვს განზრახვა, რომ ჩვენ გვასწავლოს. ეხლა რომ შემეძლოს, შეეცვლიდი ჩემი უძღურების ძალას და გავხდებოდი უფრო ძლიერი და ძალოვანი, რომ ჩემს უძღურებას შეეწიოს და გამაძლიეროს მე წმიდა მოწამის უშუაღის ამ ისტორიაში; აგრეთვე ჩემი ენა შეეცვალოს სადიდებლად მის სასწაულთა, რომელიც ეწია მას ტანჯვათა შემდეგ ცურტავში. აღსრულებამდე დიდი დვაწლით შეიარაცხა და ხორციით უხორციოთა სახე მიიღო, შიმშილითა და წყურვილით თვითონ განილეოდა, მღვიძარებითა და ფსალმუნებით ღღისით და ღამით არა ცხრებოდა ღმრთისადმი ლოცვაში, არა როგორც საპრობილესა და ბორკილებში შეყენებული ვინმე, არამედ თითქოს თავისი ნებით შეიბორკა, რომ ექვს წელს ეცხოვრა ბორკილებსა, საპრობილესა და ციხეში, რომელსაც ეწოდება უფრეთ. დიდად აწამა იგი უღმრთო და უსჯულო პიტიახშმა უბოროტესი და მწარე ტანჯვით: ჯერ ათრია ქუჩებსა და გზებზე, სცემა და დაუმსხვრია მას პირი და ყბა კვერთხით იქამდე, რომ მრავალი ღღის განმავლობაში ვერაფერს ხე-

գոնհս, և ջարդեալ զնա բրաւք և ծեծեալ յերեսս և ի կղակ՝ մինչև
բազում աւուրք ոչինչ կարացեալ տեսանել անյայտմանէ աշացն: Եւ
ապա ի կապանս և յերկաթս և ի բանտս, տեղեացն ժահահոտութիւն
և գիչութիւն բանտին այլ առաւելագոյն էր, թողում ասել զայն՝ որ
ի լուէ և յորդանցն ի վերայ հասեալ նմա նեղութիւնք, զոր ասի իսկ
յիւրում պատմութեանն: Իսկ երանելի վկային ոչինչ թուէր շարչա-
րանին այն յաղաղս՝ յառաջիկայ յուտոյն և սիրոյն և հաւատոցն՝ որ
ունէր առ Աստուած: Զի ի նախնեաց անտի իւրոց ունէր զբարեպաշ-
տութիւն, բարի արմատոյն բարի շառաւիղ. զի Մառ բարի պտուղ
բարի առնէ, և ի պտղոյ անտի ծառն ճանաչի: Արդ այսքանեաց և
այսպիսի նեղութեանց համբերեալ նաև տարեալ՝ ոչինչ՝ զգայր, այլ
առաւել քան զառաւել յորդորէր ի ճգնութեան իւրում, զոր ունէր
ազգի-ազգի առաքինութեամբ, անսուաղութեամբ հացի և ծարաւով
ջրոյ, և տքնութեամբ և արտասուաւք և անդադար սաղմոսերգու-
թեամբ զցայգ և զցերեկ: Եւ ունէր առ ինքն գրկունք մի, զպաշ-
տանն իւր և զՍաղմոսն այնու կատարէր, և քարողէր ամենեցուն
առ նա եկելոց զամենայն զկարգս աստուածապաշտութեան: Եւ
նման նունէի առաքելուհի լեալ, մինչև քարող նորա սփռեցաւ ընդ
ամենայն աշխարհն Վրաց: Եւ որք գային առ նա ի տեսութիւն, ու-
սանէին ի նմանէ զբարող բարեպաշտութեան, և բազումք հիւանդք
և ախտածեաք գալով առ նա՝ բժշկէին:

Գ Լ ու լ ա ԿԸ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՅԱՂԱԳՍ ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԵԱՆ ԹՂԹԻՆ
ՏԵԱՌՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Արդ որ վասն բաժանման Վրաց եղև ի ձեռն Կիւրոնի վիճմունք՝
պէս-պէս և թուղթ ազգի-ազգի՝ կուրղեցաք ի պատմութեան աստ-
ըստ մերում հասողութեան քննեալ և ստուգեալ հաւաստի: Բայց իբ-
րև ոչ կարաց հնարս ինչ առնել և շահել զանիմաստն զայն Կիւրոն
երանելի հայրապետն մեր Աբրահամ. քանզի կորեաւ ի Կիւրոնէ
հանճար, և փախեաւ ի նմանէ իմաստութիւն անբաւ հեռաւորու-
թեամբ. յայնժամ ապա գրէ ձեռնարկ ընդհանուր ընդ ամենայն աշ-
խարհս Հայոց, և գիր շրջագայական առ ամենայն ուղղափառ հա-
ւատացեալքս ի քաղաքս՝ և ի գաւառս՝ և ի գեղս, զի մի՛ ոք ամենակին
հաղորդեսցի նոցա կամ ի խնամութիւն կամ ի հաղորդութիւն ինչ
հոգևոր իրաց, կամ ի մարմնաւոր մատաւորութիւն, որպէս ասացաւ
միանգամ, այլ միայն զնել ինչ կամ վաճառել: Եւ դարձեալ թե մի՛

დავდა თვალთა დაბუშტების გამო. შემდეგ [ჰყავდა] საკრველებსა, რკინებსა და საპყრობილესი. ადგილთა სიმყარაღე და სინოტივე საპყრობილესი უდიდესი იყო, რომ არა ვთქვათ, რაც რწყილთაგან და მატლთაგან მაწზე გაჭირვებამ მოაწია, რომლის შესახებაც მის ისტორიაშია ნათქვამი. ხოლო იმ ნეტარ მოწამეს არაბად მიაჩნდა ის ტანჯვანი მომავალი იმედისა, სიყვარულის და სარწმუნოების გამო, რომელიც ჰქონდა ღმრთის მიმართ, რადგან თავისი წინაპრებისაგან ჰქონდა კეთილმსახურება კეთილი ძირის კეთილ ყლორტს, ვინაიდან «ხემან კეთილმან ნაყოფი კეთილი გამოიღოს»¹, «რამეთუ ნაყოფისაგან ხე იგი საცნაურ არს»². ამდენი და ასეთი ჰირის მომთმენი და მტვირთველი არაფერს გრძნობდა, არამედ უფრო და უფრო მხნევედებოდა თავის გაჭირვებაში, რომელსაც ითმენდა ნაირ-ნაირი მოღვაწეობით, პურის უპყელობით, წყლის წყურვილით, მღვიძარებით, ცრემლითა და დაუცხრომელი ფსალმუნებით დღე და ღამე. თან ჰქონდა ერთი პატარა წიგნი, თავისი სამსახურებელი, ფსალმუნს იმითი აღასრულებდა და ყველა მასთან მოსულს უქადაგებდა ღმრთისმსახურების ყველა წესს. მსგავსი გახდა ნუნე მოციქულისა, როცა მოეფინა მისი ქადაგება მთელს ქართველთა ქვეყანას. ვინც მასთან სანახავად მიდიოდა, სწავლობდნენ მისგან კეთილმსახურების ქადაგებას და მრავალი სნეული და ავადმყოფი მასთან მისვლით იკურნებოდა.

თავი 68

შესავალი უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლესათვის

რაც იყო კირონის ცილობის გამო ქართველთა გამოყოფის შესახებ, ნაირ-ნაირი და სხვადასხვა წერილები, დავალაგეთ ამ უწყებაში ჩვენი გაგების მიხედვით გამოკვლეული და სანდოდ დამოწმებული. მაგრამ როცა ვერაფერი იღონა ჩვენმა ნეტარმა მამამთავარმა აბრაამმა, რომ მოეგო ის უგუნური კირონი (რადგან კირონს გონება დაეკარგა და სიბრძნე გაექცა უზომოდ შორს), მაშინ დაუწერა საყოველთაო ხელწერილი მთელ სომეხთა ქვეყანას და მრგვლივმომვლელი ეპისტოლე ყველა მართლმადიდებელ მორწმუნეს ქალაქებსა, გავარებსა და სოფლებში, რომ სრულიად არავინ ეზიაროს მათ ან მოყვრობაში, ან რაიმე სულიერ საქმეთა ზიარებაში, ან ხორციელ სიახლოვეში, როგორც ითქვა

¹ მათე 7, 17. ² მათე 12, 22; ლუკა 6, 44.

ոք խաբեսցի ի նոցանէ անուամբ տեղոյ ինչ, զոր նոքա անուանեն Մցխիթայի հաչ և կամ Մանգղաւեաց և կամ այլ ինչ տեղաւք, որ նոցա պատճառ գտանի խաբելոյ զպարզամիտսն: Եւ այսքանեալք և այսպիսի իրաւք գրէ զգուշանալ. և այլ բազում բանիւք պատմաբանէ արտայայտելով նոցա՝ որ ինչ են և եղեն, և մեզ արիւնադրէ զհաւատ և զխոստովանութիւն հարցն առաջնոց յերկց սուրբ ժողովոցն. հաւատալ ի Հայր, և յՈրդի, և ի սուրբ Հոգի, և զտնաւրէնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ ճշմարիտ անքակ և անբաժանելի միաւորութեամբ: Պատմի և այս յաղագս Կիրոնի, եթէ զկնի մահուանն Մովսիսի Հայոց կաթողիկոսի՝ և նախ քան զառաջնորդելն Աբրահամու զաթոռն՝ եկեալ Կիրոնի առ Սմբատ Վրկան մարզպան խաբանալ իմն և խորամանկութեամբ խնդրել ինչ ի նմանէ թուղթ յաշխարհն Վրաց, զի մի հաւանեսցին Խուժիկին այնմիկ նետորականի և համախորհաց նորա, և մի՛ բաժանեսցին ի միաբանութենէ Հայոց. և այն լինէր լի նենգութեամբ և կեղծաւորութեամբ ի չքմեղս երևեցուցեալ, զոր և զսոյն յիշէ Սմբատ ի թղթի անդ իւրում՝ որ առ Մովսէս եպիսկոպոսն Յուրտաւայ, զի յանձն չէր վստահ Կիրոն, զիարդ կայր արդևք և զմեզ յորդորէր և թուղթս տայր առնել յաշխարհն, և զինքն ինքեամբ յանդիմանէր:

Եւ այնպէս ամենայն ուրեք յամենայն տեղիս յանդիմանեալ լինի խաբեբայ և փորձիչն՝ որ խաբեացն և խափանեաց զուղղափառութիւն աշխարհին Վրաց, խարդախութեամբ ինչ գիտելով զդպրութիւն խարդաւանողն այն վիշապն:

Գ ւ ու լ ս 4 Թ

Թէ ՅՈՐՈՒՄ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԱՆԻԾԱԻ ԶԱՐ ԺՈՂՈՎՆ ՔԱՂԿԵՌՈՆԻ, ԵՒ ՄՆԱԼ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ՄԻԱԲԱՆ, ԵՒ ՎՐԱՑ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ Ի ՀԱՅՈՑ, ԵՒ ԶԿՆԻ ԱՅՆՈՐԻԿ ԳԻՐ ՇՐՋԱԳԱՅԱԿԱՆ ՏԵԱՌՆ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Քառասներորդ երրորդ ամ էր թուականին - Հոռոմոց՝ յորժամ լուսաւորեցան Հայք ի հաւատս, և Աղուանից լուսաւորութիւնն երկբրիւր եւթնասուուն ամ յառաջ, յետ հարիւր ութսուն ամ լցելոյ հաւատալոյն Հայոց, յաղագս տիեզերակործան ժողովոյն Քաղկեդոնի եղև հանդէս ժողովոց ի ժամանակս Բարգեն Հայոց կաթողիկոսի: Յոյնք և ամենայն Իտալիայ, Հայք և Աղուանք և Վիրք միաբանեալ՝ նղովեցին զչարափառ ժողովն Քաղկեդոնի՝ հրամանաւ

კიდეც, არამედ მხოლოდ იყიდონ რაიმე, ან მიჰყიდონ. და კიდეც, რომ არავინ შეცდეს მათგან რაიმე ადგილის სახელით, რომელსაც ისინი მცხეთის ან მანგლელთა ჯვარს უწოდებენ, ან კიდეც სხვა ადგილით, რომ მათ მიზეზი აღმოაჩნდეს გულუბრყვილობა მოტყუებისა. ამდენად და ასეთი საქმეებით წერს, რომ გაფრთხილდნენ და სხვა მრავალი სიტყვით აუწყებს და უხსნის, რაც არის და ხდება და ჩვენ გვიწესებს პირველი სამი წმიდა კრების მამათა სარწმუნოებასა და აღსარებას: გვწამს მამა, ძე და სული წმიდა; განგებულება ღმრთის სიტყვის ხორცშესხმისა ურღვევი და განუყოფელი ერთიანობით. აუწყებს კირონის შესახებ იმასაც, რომ მოსე სომეხთა კათალიკოსის სიკვილის შემდეგ, სანამ აბრაამი ეწინამძღვრებოდა იმ საყდარს, მივიდა კირონი სმბატ ვრკანის მარზპანთან სიცრუითა და ცბიერებით ქართველთა ქვეყნისთვის ეპისტოლეს სათხოვნელად, რომ არ დაუჭერონ იმ ხუეყ ნესტორიანსა და მის თანამზრახველებს და არ გამოეყვნენ სომეხებთან ერთობას. სავსე იყო ის სიყალბითა და ცბიერებით თავის მართლების მოჩვენებით, რასაც სმბატი იხსენიებს მოსე ცურტავის ეპისკოპოსისადმი წერილში: თუ თვითონ არა სჯეროდა კირონს თავისი თავის, ჩვენ რაღად გვაგულიანებდა და წერილს გვაწერინებდა იმ ქვეყნის მიმართ და თვითონ თავის თავს ამხილებდაო.

ასე ყველგან და ყოველ ადგილას მხილებულ იქნა ფლიდი და მაცდური, რომელმაც შეაცდინა და შეაფერხა ქართველთა ქვეყნის მართლმადიდებლობა, რაღაც მზაკვრობით იცოდა რა მწიგნობრობა იმ ვერაგმა ვიშაპმა.

თავი 69

თუ როდის დაიწყებულა ქალკედონის კრება; სომხები და ალბანელები ერთად დარჩნენ და ქართველები გამოეყვნენ სომეხებს. ამის შემდეგ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე

რომაელთა წელთაღრიცხვის ორმოცდამესამე წელი იყო, როცა ივანათლდნენ სომეხები სარწმუნოებით, ალბანელები ორასსამოცდაათი წლით ადრე განათლდნენ, სომეხთა მორწმუნეობის ას ოთხმოცი წელი რომ შესრულდა, ქალკედონის ქვეყნის წარმწყმედი კრების გამო ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის დროს შედგა კრება. ბერძნებმა და მთელმა იტალიამ, სომეხებმა, ალბანელებმა და ქართველებმა ერთობით შეაჩვენეს ბოროტმადიდებელი ქალკე-

բարեւոյաշտ թագաւորացն Հոռոմոց Զենոնի և Անաստասայ, և յետ ութսուն և եւթն ամի անցելոյ ի ժամանակս Աբրահամու Հայոց կաթողիկոսի բաժանեցան Վիրք ի Հայոց միաբանութենէ ի ձեռն անի-ծելոյն Կիրոնի, այլ և Յոյնք և Իտալիա Էնդ նոսա, և Աղուանք ոչ քակտեցան յուղղափառութենէ և ի միաբանութենէ Հայոց, զորոյ ի շրջաբերական թղթին վասն Կիրոնի դիմադարձութեան՝ Աբրահամ զամբաստանականսն վասն նորա յաղագս ամենայնի բաց կտրելով՝ որով Հոգւոյն ազդէ նախ յԱղուանս և տայ դիտութիւն, և զրէ այսպէս ի թղթին:

Դ Լ Խ Խ Զ

ԹՈՒՂԹ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՏԵԱՌՆ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Նազելի և ի վեր քան զբան ի բերման պարզելի զշնորհ, զոր ետ բանն Աստուած արժանեաց մարդկութեանս անթող ունել երկնային, զառաքելոցն ապմ և զնոցունց յաջորդացն, որ և ես Աբրահամ անարժան կոչեցայ յանթող երջանկին Գրիգորի յաջորդելոյ մեծի առաքելոյն Թադեոսի: Ամենեցուն կացելոյ ընդ այս հովուական իշխանութեամբ առաջնորդաց եկեղեցւոյ, և վանաց երիցանց, և քահանայից, և սարկաւազաց դասաւք սուրբ եկեղեցւոյ, անապատակեցաց և միայնացելոց, ազատաց և իշխանաց, շինականաց և համարէն ժողովրդականաց՝ արանց և կանանց՝ ողջունիւ և խաղաղութեամբն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ հասցէ ի ձեզ զարգանալ:

Արդ քանզի Հոգի պիտոյից շինուածոյ եկեղեցւոյս հայրապետաց Հայաստանեայցս՝ որ ի Դուին արգեալք եղաք, փութացայ զգուշացուցանել շրջաբերական թղթովս գայթակղութեանցն զարթուցանելոց մահացու թշնամւոյն. զոր թանձրամիտք և մարմնասէրքն ախտացեալ ի նոյն ապերախտք եղեն, և զփրկութիւն յորդւոյն Աստուծոյ և վասն մարմնոյ նորա զհաշտութիւն ընդ մեզ, և զմեզ ի վեր տանումն ի բարձրութիւն երկնից երկրի՝ ուրանան, զի յայնպիսեացն խորշիջիք, զընտանիսն հաւատոյ ճանաչելով, ոչ աւտար ինչ ձայնիւ նորաձեւել յայլայլակն, որպէս զաւձտողսն լեզուալէ մեր վարդապետութիւնս:

Այլ յառաջագոյն աւետարանեալքն յիսկզբանէ ականատեսացն և ի սպասաւորաց Բանին և ի մարգարէիցն զուշակեալք՝ զոր մատուցին մեզ երեք հարիւր տասն և ութ հարքն ժողովեալք ի Նիկիայ, նովիմբ քաջ նահատակաւքն հարիւր և յիսնաւք ի Կոստանդնուպաւ-

დონის კრება რომაელთა კეთილშესახური მეფეების ზენონისა და ანატასის ბრძანებით. ოთხმოცდა შვიდი წლის გავლის შემდეგ, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს ქართველები სომეხებთან ერთობას გამოეყვნენ წყეული კირონის მიერ, აგრეთვე ბერძნები და იტალია მათთან ერთად. ხოლო ალბანელებმა არ დაარღვიეს მართლმადიდებლობა და სომეხებთან ერთობა, რასაც საყოველთაო ეპისტოლეში კირონის წინააღმდეგობის გამო აბრაამი სული წმიდის სიყვარულით აცნობებს ალბანელებს, ასწავლის და ასე წერს წერილში მის შესახებ ბრალდებას, რათა ყველა ჩამოაშოროს.

თ ა ვ ი 70

უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე

საპატიოა და სიტყვას აღმატება ნიჭის მადლი, რომელიც მისცა სიტყვა-ღმერთმა ღირსეულ კაცებს, მოციქულებზე და მათ შემკვიდრეებზე ვამბობ, რომ დაეკავებინათ ზეციური და სამოციქულო საყდარი; რომ მეც, უღირს აბრაამს, მომიწოდეს დიდი მოციქულის თადეოსის შემკვიდრის ნეტარი გრიგორის საყდარზე. ყველას, ამ მწყემსებრივი უფლების ქვეშ მყოფს, ეკლესიათა წინამძღვრებსა და მონასტერთა უხუცესებს, მღვდლებსა და დიაკვნებს წმიდა ეკლესიის ძმობითურთ, მეუღაბნოეთა და განდევილთ, აზნაურებსა და მთავრებს, გლეხებსა და საზოგადოდ ერისკაცთ — მამათა და დედათ, ჩვენი ქრისტე ღმრთის მოკითხვითა და მშვიდობით გეწიოს თქვენ წარმატება.

რადგან სულის საჭიროებისათვის დღინში სომეხეთის მამამთავართა ეკლესიის აშენების გამო დავბრკოლდით, ვჩქარობ გავაფრთხილოთ ამ საყოველთაო ეპისტოლეთი გამოფხიზლებული, სიკვდილის მთესველი მტრის ხიბლვათაგან, რომ გონებაჩლუნგნი და ავხორცინი იმავე უკეთურებით არიან სნეულნი, ღმრთის ძისგან ხსნას და ხორცისათვის მის ჩვენთან შერიგებას, ჩვენს წაყვანას ამალღებისას ცათა შინა, უარყოფენ; რომ გავეცალოთ ასეთებს და ვცნოთ რწმენის სიწორფელე, უცხო რამ სიტყვით ახალი სახე არ მივცეთ ენით ჩვენს სარწმუნოებას როგორც გამთიშველებმა.

ხოლო ადრე გვახარეს დასაბამიდანვე თვითმხილველებმა და სიტყვის მსახურებმა, და გვიწინასწარმეტყველეს წინასწარმეტყველებმა, რაც მოგვცეს ნიკეას შეკრებილმა სამას თვრამეტმა მამამ, იმავე მხნე შრომით ას ორმოცდაათმა კონსტანტინეპოლს

լիս՝ կործանեցին զհոգեմարտան, և երկերիւրքն յԵփեսոս՝ զամբարիշտն Նեստոր. և իւրեանց խոստովանութիւն կալեալ առաջնորդ զկեանսն յաւիտենից. զոր և ես կարճառատագոյնս և մեկնողաւրէն յիշատակեցից. և է այս: Հաւատամք ի մի Աստուած Հայր ամենակալ, արարիչն երկնի և երկրի, երևելեացս և աներևելեաց.ս և ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, յՈրդի Աստուծոյ, ծնեալ ի յԱստուծոյ Հաւրէ, միածին՝ այլ ոչ արարեալ կամ հաստատեալ, համագոյ Հաւր՝ այլ ոչ յոչնչէ, արարիչ ամենայն երևելեաց և աներևելեաց. և ի սուրբ Հոգին՝ արարիչ և կենդանացուցանող և նորոգիչ. ոչ ծնունդ՝ այլ ելումն: Աստուած ասի՝ Հայր, Աստուած Որդի, Աստուած սուրբ Հոգի, ոչ երեք Աստուածք՝ այլ մի: Աստուածութեամբ կամաբ և զաւրութեամբ փառաբանի սուրբ Երրորդութիւնն, զոր իմանամ միաւորութեամբ բաժանեալ, և բաժանմամբ միաւորեալ. ոչ սկիզբն և ոչ դադարումն կամ երիցութիւն. քանզի որպէս փառք առանց լուսոյ ոչ իմանի, և ոչ է կամ պատկեր առանց էութեան, և զաւրութիւնն առանց զաւրութեան, կամ իմաստուն առանց իմաստութեան, այսպէս և Հայր առանց Որդոյ. և որպէս ի լուսոյ երեսաց նորա միշտ լոյս ծագէ տեսողաց, և ոչ ոք զատանի առանձնաբար, կամ մինն յառաջ երևի՝ այսպէս Հայր և Որդի առանց սրբոյ Հոգւոյն: Իսկ ի վերջին աւուրս որդի իջեալ մարմնացաւ և մարդացաւ, ծնաւ անճառաբար ի սուրբ կուսէ Աստուածածնէ՝ մարմնով հոգւով բանականաւ շնչաւ մտաւբ, և զինչ ի մարդ յարինակ Աստուածային ճոխութեամբ: Եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս անմեկնելի ի Հաւրէ և բաւրնդակ յերկրի խաչեալ՝ և թաղեալ՝ և յերրորդ աւուր յարուցեալ, ելեալ յերկինս նստաւ ընդ աջմէ Հաւր. գայ նովիմբ մարմնով դատել զկենդանիս և զմեռեալս. որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան: Իսկ որք ասենն. էր՝ եթէ յորժամ ոչ էր, և նախքան զլինելն չէր, և կամ զայս զսրբոյ Հոգւոյն, կամ փոփոխելի կամ այլայլելի, և կամ յայլմէ էութենէ կամ ի գոյութենէ, զայնպիսիսն նզովէ կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի:

Արդ այս է խոստովանութիւնն մեր հանդերձ ամենայն տնաւրինական ներգործութեամբն մարդացեալ Բանին Աստուծոյ: Իսկնոքս երկուս ասեն բնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ. զոր և մեզ մի՝ երբեք լիցի ասել: Քանզի յաւուրս Մարկիանոսի Հոռոմոց թագաւորի, որ էր գրեալ, եթէ ի ժամանակս Կաւատայ Պարսից արքայի, և կամ թէ փոքր ինչ յառաջ, ժողովեալք ի Քաղկեդոն՝ ի ճշմար-

წარწყმიდა სულისმებრძოლნი და ორასმა ევესოს — უღმრთო ნესტორი. [მათ] თავისი აღსარება აბყრეს წინამძღვრად საუკუნო ცხოვრებაში, რომელსაც შემოკლებით და ნათლად მოვიხსენებ. აა ესეც: გვწამს ერთი ღმერთი, მამა ყოვლისმპყრობელი, შემოქმედი ცისა და ქვეყნისა, ხილულთა და უხილავთა; და ერთი უფალი იესუ ქრისტე, ძე ღმრთისა, შობილი მამა ღმრთისაგან, მხოლოდშობილი და არა ქმნილი ან ღამტიკებულო, ერთარსება მამისა, მაგრამ არა არაარისგან, შემოქმედი ყოველი ხილულისა და უხილავის; და სული წმიდა, შემოქმედი, განმაცხოვრებელი და ღანმანახლებელი; არა შობა, არამედ — გამოსვლა, ითქმის: მამა ღმერთი, ძე ღმერთი, სული წმიდა ღმერთი; არა სამი ღმერთი, არამედ — ერთი. ღვთაებრივი ნებით და ძალით იდიდება წმიდა სამება, რომელსაც ვცნობ ერთიანობით გაყოფილსა და გაყოფით შეერთებულს, [რომელთაგანაც არცერთს არა აქვს] არც დასაბამი, არც დასასრული ან უპირატესობა, რადგან როგორც დიდება არ წარმოიდგინება სინათლის გარეშე, ან ხატი არსების გარეშე, ძალი ძლიერების გარეშე, ან გონება სიბრძნის გარეშე, ასევე მამა — ძის გარეშე. როგორც მისი სახის სინათლისაგან მუდამ ნათელი ეფინება მხილველთა და ვერავინ გაყოფს ცალ-ცალკე, ან ერთი მეორეზე აღრე არ მოჩანს, ასევე მამაც და ძეც სული წმიდის გარეშე. უკანასკნელ დღეებში ძე გარდამოვიდა, ხორცი შეისხა და განკაცდა, იშვა გამოუთქმელად წმიდა ქალწული ღმრთისმშობლისაგან ხორციით, გონიერი სულით, სუნთქვით, გონებით და უხვად იმით, რაც კაცში ღვთაებრივი სახეა. [გვწამს] ერთი უფალი იესუ ქრისტე განუშორებელი მამისაგან და სრულად ჯვარცმული ქვეყანაზე, დაფლული, მესამე დღეს აღდგომილი, ასული ცათა შინა და მჯდომარე მარჯვენით მამისა, კვლავ მომავალი ხორციით განსაკითხავად ცხოველთა და მკვდართა, რომლის მეუფებას არა აქვს დასასრული. ხოლო მეტყველთ: იყო, ოდეს არ იყო; ან — ყოფნამდე არ იყო (ან ამასვე სული წმიდის შესახებ), ან ცვალებულად და ქცეულად, ან სხვა გვა-მოვნებისა ან არსებისაგან, ანუთებს შეაჩვენებს კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესია.

ეს არის ჩვენი აღსარება სრულად განკაცებისა განგებულები-სა ძალასთან ერთად განხორციელებული ღმრთის სიტყვისა. ხოლო ისინი ღმრთის განხორციელებული სიტყვის ორი ბუნების შესახებ ლაპარაკობენ, რაც არასოდეს არ გვეთქვას ჩვენ. რომაელთა მეფის შარკიანეს დროს, როგორც ეწერა, თუ კავად სპარსელთა მეფის დროს, ან ცოტა უფრო აღრე, ქალკედონს შეკრებილებ-

տութեանէ վրիպեցան. զի և զայն ինքն ղթագաւորն ասեն շար կամացն նեստորի միաբանեալ, և ժողովուրդք զլիսաւորք և համախոհք նմին արձան կացուցեալ իւրեանց շարափառութեան ղթուղթն Լեոնի, հաստատեցին զառաջ եղեալ աղանդն նեստորի, և կամ դձևս վերնագունին Սամստացւոյն. զի թէպէտ զձայնքն որ յիշեն, այլ դէմք զմիոյ բերեն. քանզի անյիշատակելին նեստոր անդուռն բերանով յանդգնեցաւ ասել երկուս որդիս, մին զորդին Աստուծոյ, և միս զՄարիամայ ծնեալ մարդ սոսկ, և տաճար Բանին, և զաւրանալ զնա ի Հոգւոյն սրբոյ ուսուցանէ: Քանզի մարդածին և ոչ Աստուածածին ասէ զսուրբ Կոյսն, և մարդ մեռեալ ասէ: Եւ ոչ խոստովանի զԱստուածն բանիւ իւրով մարմնով կրեալ զամենայն. վասնորոյ նզովեցաւ Իսկ ի Քաղկեդոնի ժողովեալք ոչ իշխեցեալ զնոյն ասել՝ երկուս բնութիւնս արինադրեցին որք ի սուրբ վարդապետացն երկարեակք անուանեցան և հայհոյողք, քանզի ուղղեն իսկ զկիրս մերոյ բնութեան, զքաղցենալն, զվաստակելն յուղեգնացութեան, զլալն ի գթոյ, յանդգնի և անգիտութիւն ասել զխաչն և զամենայն տկարականս. իսկ զնշանագործութիւնսն և զայլսն միւսում բնութեանն իբրև Աստուծոյ պարզագունի և քաջ մեկուսացելոյ ի մարմնականացն: Եւ այսպէս երկուս ուսուցանեն, զմինն մարդ՝ և ընդ կարեաւք անկեալ, և զմինն ի վեր քան զմարդ. զմինն բնակութիւն, իսկ զմիւսն բնակիչ. զմինն շարշարելի, և զմիւսն անշարշարելի, թէպէտև դէմ մի համբաւեն:

Ապա յիրաւի նզովեցան յուղահաւատիցն և ի վարդապետաց աշխարհի, քանզի առաքելաբն Փրկչին մերոյ մի Տէր քարոզեցին՝ զՅիսուս Քրիստոս, և զնոյն ի խաչ ելեալ Պաւղոս յայտնագոյն աղաղակէ, և զՏէրն փառաց ի խաչ հանին, և Որդին Աստուծոյ զմահ նաշակեաց՝ ասէ. Մինչ թշնամիքն էաք, հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ Որդոյ նորա, և եթէ Քրիստոս վասն մեր մեռաւ, և զնոյն ասէ ի վերայ ամենեցուն Աստուած արհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

Եւ այսպէս զԱստուածն Բան իւրով մարմնով և անձամբ զամենայն մարդկայինսս կրեալ առանց մեղաց ուսուցանեն մեզ, և հրաման ետուն՝ որք այսու վարդապետութեամբ ոչ զնան՝ զնոսա մի՛ ընդունել ի տունս և մի՛ ողջոյն տալ. զի մի՛ նոցա մեղացն կցորդ լինիցիք: Արդ՝ ըստ Առաքելոցն և ըստ երանելի Վարդապետացն հրամանի փախիցուք ի նզովելոցն, և ի նոցունց դժոխաժառանգե-

მა გადაუხვიეს ქეშმარიტებისგან; რადგან, ამბობენ, თვითონ მეფეც ნესტორის ბოროტ ნებას შეუერთდა და მისმა თანაზრახველმა კრების მეთაურებმა ძეგლი აღუშართეს ლეონის ბოროტის მადიდებელ ეპისტოლეუსო, დაამტკიცეს წინანდელი ნესტორის წვალება ან უფრო ადრინდელი სამოსატელის სახიობა. თუმცაღა სიტყვებს ახალს ამბობენ, სახე იგივე აქვთ. უხსენებელი ნესტორი ბედავდა, რომ ეთქვა პირდაუხშავად: ორი ძეა — ერთი ძე ღმრთისა და მეორე — მარიამისგან შობილი ლიტონი კაცი, ტაძარი სიტყვისა, და სული წმიდისგან მის გაძლიერებას ასწავლის, წმიდა ქალწულს უწოდებს კაცისშობელს და არა ღმრთისშობელს; კაცი მოკვდაო, ამბობს. არ აღიარებს ღმერთს, რომელმაც თავისი სიტყვით და ზორციით იტვირთა ყოველივე, რისთვისაც დაიწყევლა [ნესტორი]. ქალკედონა შეკრებილებმა ვერ გაბედეს იპავეს თქმა, ორი ბუნება დააკანონეს და წმიდა მოძღვართაგან ორბუნებიანებად და მგმობლებად იწოდნენ, რადგან ჩვენი ბუნების ვნებებს უსწორებენ შემშევას, დალლას მგზავრობისაგან, ტირილს შეწყალებისაგან (ბედავენ, რომ უმეცრებად ჩათვალონ ჯვარცმა და ყოველგვარი უძღურება); ხოლო სასწაულმოქმედებასა და სხვას მეორე ბუნებას, როგორც ღმრთისას, უმარტივესსა და ზორციელთაგან კარგად განშორებულს [მიაწერენ]. ამნაირად ორივეს ასწავლიან: ერთს კაცს — საჭიროებას დაქვემდებარებულს და მეორეს — კაცზე მაღლა [მდგომს]; ერთს — სამკვიდრებელს და მეორეს მკვიდრს; ერთს — ვნებადს, და მეორეს — უვნებელს, თუმცაღა ერთ პირს აცხადებენ.

აწ სამართლიანად დაიწყევლნენ ქვეყნის მართლმორწმუნეთა და მოძღვართაგან, რადგან ჩვენი მაცხოვრის მოციქულებმა ერთი უფალი იესუ ქრისტე იქადაგეს და იგივე ჯვარცმული. პავლე აშკარად დალადებს: «უფალი იგი დიდებისაჲ ჭუარს-ეცუთა»¹, და ძემან ღმრთისამან სიკვდილი იგემოვნაო; «უკეთუ მტერ რაჲ ვიყვენით, დავეგენით ღმერთსა სიკუდილთა ძისჲ მისისაჲთა»², და რომ ქრისტე ჩვენთვის მოკვდა. იგივე ამბობს: «რომელი-იგი არს ღმერთი ყოველთა ზედა, კურთხეულ უკუნისამდე»³ ამენ!

ასე გვასწავლიან, რომ ღმერთმა-სიტყვამ თავისი ზორციით და სულით ყოველივე კაცებრივი იტვირთა ცოდვათა გარდა და გვიბრძანებენ: ვინც ამ მოძღვრებით არა ზელმძღვანელობს, არ მივიღოთ სახლში და არ მოვიკითხოთ, რათა არ გავხდეთ მათი ცოდვების მონაწილე; ხოლო მოციქულთა და ნეტარ მოძღვართა

¹ 1 კორინთელთა 2, 8. ² რომაელთა 5, 10. ³ რომაელთა 9, 5.

ցուցանող փոխմանցն, դամբիծ հաւատսն դառաքեալ ի մեզ պահելով, քանզի և դեռ որպէս քաղցկեղ ճարակի խմոր հերժուածողացն, մինչդի գրեթէ ի մահ, մանաւանդ և միով վարդապետութեամբ լուսաւորելով՝ ժամանեաց, զՎրաց ասեմ, որք զժահահոտ ուսումն նախասացելոցն մեծարանաւք ընկալեալ յինքեանս հաստատեցին զաստուածպաշտութեանն լոկ զընկերպարանս ցուցանելով պարզամտացն: Եւ որք սովորութիւն ունին զմիաբանելն ընդ նոսա, և ի զարութենէ ինքեանց մնան, և զնոսա հեռացուցանեն: Վասն այսր հարկաւոր համարեցան գրել յառաջագոյն քան զմեզ կացեալքն յաստիճան կաթողիկոսութեան՝ յԱղուանս, իսկ մեք՝ ի Վիրս առ Կիրոն, որ կաթողիկոս անուանի, և ի նորին աթոռակիցսըն. քանզի զեպիսկոպոսն եկեղեցւոյն Յուրտաւայ, որ զմիջնորդութիւն ունէր երկուց աշխարհարցս, յաղագո ուղղափառ հաւատոյ հալածական արար, և զպաշտան հայրենի, զոր սրբոյն Շուշանկանն էր կարգաւորեալ, հակառակ մեզ խրոխտացեալ ի բաց խափանեաց: Յաղագս որոյ գրեցաք դառնալ ի ճշմարիտ հաւատն, և կալ հաստատուն յաւանդութեան առաքելոցն, որ տուաւ ի ձեռն մեր Վարդապետացն: Եւ նոցա ընդդիմացեալ երկիցս անգամ զհակառակսն գրեցին առ մեզ. քանզի նոյն իսկ սուտանունն կացեալ զլուս եկեղեցւոյն Վրաց, ի նմին ժամանակս խոսորովու արքայի որդոյ Որմզդի ընկալեալ ի նեստորի ուսմանէն եպիսկոպոս դոմն, և ի նոյն հայհոյող վարդապետութեան զինքն տուեալ յառաջ ունելով զՔաղկեդոնի ախտն: Ապա թէպէտև զայրն մերժեալ՝ զմրուր դեղացն պահեցին: Եւ ուժգնագոյն ևս զամբարշտութիւն իւրեանց յերրորդ գրին ընկալաք, և պարծանաւք խրոխտացեալ ոչ թողուլ զաղանդն. այլև զմեզ զկնի իւրեանց թիւրեալ խորխորատ ուսուցանել համարձակեցաւ ամբարիշտն Կիրոն: Վասնորոյ և զյառաջագոյն սահման վարդապետացն մերոց, զոր ի վերայ Հոռոմին հատին, և կացցէ մինչև ցրուն: Թէ ոչ դարձցին ի ճշմարիտն, մեք զնոյն և ի վերայ Վրաց հրամայեցաք, ամենկին մի՛ հաղորդել ընդ նոսա. մի յաղալթս, մի ի կերակուրս, մի յըմպելիս, մի ի բարեկամութիւնս, մի ի դայեակութիւնս, մի աղալթիւք երթալով ի խաչն, և մի ի մեր եկեղեցիս զնոսա ընդունել. այլև ամուսնութեամբ ամենկին հեռանալ. բայց միայն գնել ինչ և կամ գնոյ...

ბრძანებისამებრ, გაგიქცეთ წყეულთაგან და მათი ჯოჯობების და-
მაჰკვიდრებელი ცვალებისაგან; დავიცვათ ჩვენთვის მოვლენილი
უბიწო სარწმუნოება, რადგან ნწვალებელთა ცომი როგორც სარ-
სეილი ჭერაც ძოვს თითქმის სიკვდილამდე, მით უფრო კი, ერთი
მოძღვრებით რომ განათლდა და მიაღწია, ქართველთა შესახებ
ვამბობ, რომლებმაც ზემოთქმულთა მყარალი მოძღვრება დიდე-
ბით შეიწყნარეს, თავისთან დაიტკიცეს და გულუბრყვილოებს
უჩვენეს ერთი ღმრთის მსახურების მხოლოდ გარეგანი სახე. ვი-
საც ჩვეულებად ჰქონდა მათთან ერთობა, და ძალით თავის
[მრწამსზე] დაჩაჩა, იმათაც განაშორებენ. ამის გამო საჭიროდ მია-
ჩნიეს ჩემზე აღრე საკათალიკოსო ხარისხზე მყოფებმა, მიეწერათ
ალბანეთში, ხოლო ჩვენ — ქართლში კირონისადმი, რომელიც
კათალიკოსად იწოდება, და მისი თანამოსაყდრეებისადმი, რადგან
ცურტავის ეპისკოპოსი, რომელიც ჩვენ ორ ქვეყანას შორის შუა-
მავალი იყო, მართლმადიდებლობის გამო დევნა და წმიდა შუა-
ნიკისგან დაწესებული სომხური მსახურება, ჩვენს საწინააღმდე-
გოდ რომ აღდგა, მოშალა. ამის გამო მივწერეთ, რომ მოქცეუ-
ლიყვნენ ჰეშმარიტ სარწმუნოებაზე და ბტკიედდ მდგარიყვნენ მო-
ციქულთა მრწამსზე, რომელიც ჩვენი მოძღვრებისგან მოგვეცა-
ისინი წინაღვიდგნენ და ორჯერ მოგვეწერეს საწინააღმდეგოდ,
რადგან ქართველთა ეკლესიის მეთაურმა. იმავე ცრუსახელამ, ხოსრო
მეფის ძის ორმუზდის დროს ნესტორის მოძღვრების [მიმდევრ-
ი] ვილაც ეპისკოპოსი შეიწყნარა და იმავე მაგინებელ მოძღვრე-
ბას თვითონაც მიეცა, წინ ჰქონდა რა ქალკედონის სენი. შემ-
დეგ თუმცადა ის კაცი მოიშორეს, შნამის დვრიტა [მანც] შეი-
ნახეს. მათი უღმრთოება მესამე ეპისტოლეთი კიდევ უფრო გავი-
გეთ. ქადლით გაამაყებულმა არ მიატოვეს წვალება, არამედ ჩვენც
თავისკენ მიგვდრიკეს და ხნარცვის სწავლება გაბედა ამ უღმ-
რთო კირონმა, რის გამოც ჩვენი მოძღვრების მიერ რო-
მელთა მიმართ აღრე გამოკვეთილი საზღვარი დარჩეს აღსას-
რულამდე. თუ არ მოიქცევიან ჰეშმარიტებაზე ჩვენც იმასვე
ვბრძანებთ ქართველებზე: სრულიად არ ეზიაროთ მათ არც ლოც-
ვაში, არც ჰამა-სმაში, არც მეგობრობაში, არც დედა-მძუძეობა-
ში, არც სალოცავად წასვლით ჰვარში და არც მათი ჩვენს ეკლე-
სიაში მიღებით. მათთან ქორწინებისაგანაც სრულიად განეშო-
რეთ; მხოლოდ იყიდეთ და მიჰყიდეთ...

უხტანესი

ვინაობა, თარიღი, თხზულება

1. XIII საუკუნემდე სომხურ მწერლობაში უხტანესის სახელი არა ჩანს. კირაკოს განძაკელი უხტანესს სომეხ ისტორიკოსთა სიაში მოსე კალანკატუელსა და ასოლიკს შორის ათავსებს: „...ალბანთა ისტორიკოსი მოსე კალანკატუელი, უხტანეს ურპას ეპისკოპოსი, რომელმაც დაწერა კირონის მიერ ქართველთა გამოყოფა სომეხთაგან, სტეფანოს მოძღვარი მეტსახელად ასოლიკი“¹. სხვაგან, როდესაც ქართველთა და სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების საკითხზე ჩერდება, კირაკოსი უფრო ვრცლად ლაპარაკობს უხტანესის თხზულების შესახებ: „ამას ყველაფერს ქეშმარიტად გასწავლის უხტანეს ეპისკოპოსი, რადგან მან ყველაფერი სრულად აღწერა: წერილები და პასუხები, გაბედული ლაპარაკი პეტრე ეპისკოპოსისა, რომელიც უფალ აბრაამის მოციქული იყო კირონთან, [და] რომელსაც ქართველებმა გაბედულების გამო მგელი უწოდეს“².

მხითარ აირივანელი ასეთსავე სიაში უხტანესს ლევონდსა და იოანე დრასხანაკერტელს შორის ათავსებს³. სხვა ჩვენამდე მოღწეულ სიებში ასეთი სურათი გვაქვს: მოსე კალანკატუელი, უხტანესი, ასოლიკი; მოსე ალბანელი, უხტანესი, ასოლიკი; ლე-

¹ ს ი რ ა კ ი ა ზ ა ნ ც ა კ ხ ე ჯ ი, *ყათონიქინ ჯაიე, აქსათოასიქიოკამა* 4. კ. *სხიქ-მნანგაწყანსი*, ტრ. 1961, გვ. 7.

² ი ქ ე ე, გვ. 64.

³ *ს ხ ი ქ ა რ ა ე ა კ რ ი ქ ა ნ ხ ე ე ი ე* *ყათონიქინ ძამანსაკაფრასან*, *ს. ზხოხრფ.* 1867, გვ. 37.

ტექსტის ის ადგილები, ქართულ თარგმანთან ერთად, რომელთაც შეიძლება ისტორიული ღირებულება ჰქონდეთ. გამოვეტოვეთ მხოლოდ ვრცელი აბელაციები „წმიდა წერილებზე“ და ბიბლიურ სიუჟეტებზე.

*ღაი ზ ღარნ ლილი ღნირავ
ღნიღინასიქ' & ვსქაბნიჩ ჩანჩი ნო-
რა ჩნასკარანსი' & ღწამაგო-
ჯასკეჩ ღილიჯნ ღნიღინიჯი'
ღთხანნ ჩიჯი აყათოიასკანსი &
ღწარნ ჩიღსორიჩ ღსკალჯ ვგრნ-
აღსა ლათარხლასქა აარწნი-
ქხამაჲ, & გაღიამ გქიქ & ჩი-
ღსორ იღჯინჩი. ღორ ქი სჩიქიქ სასკა
ჩანჩიჯინ ხსხალ აი მსღ' ღორ ქი
სორე ართქ & ქი მთავ ჩარხავ
ჩიქსხალ ჩანჩი ღრქხანგ ჸიგ & მხ-
ბარანგ ქი ჸიამქ მხბანბნიქხ-
ნქგ აი ჩამნ ლრთახრიქჩინ, ღორ
ჩხრალ ქი ბხინ სჩიჩიქ & ჩაათა-
ჩიმ ხეჩარი მხრიქ ფიქიყიყიჩ
ჩაჩანსაქი;*

*სქი ირ ღნიღქემ ḡარბაქ ჩრა-
მანჩი ჸიამ' ḡთქაროიქჩინა ჩამ
აილავი არქხალ, ირავა მჩი იამნ ჩი
ჩნიოამნ ḡნიღრიქჩინ ბაქჩინ &
ღბანრიქჩინ ლღიჩინ აილავი არ-
ქანხიქიქ სხანნ, & აქი იამნ ქხ-
თიქ ჸან ḡწა' ḡმანსკიქჩინ თჩი-
იქ აყათწანიქიქ. ქლანსღჩ ჩარჩი
ქ & თხიჩ თალ სსათიბიქიქ ფიღე
ჩინქ, ḡჩ იჯ აქნ მჩაქნ ქე აყათ-
წაი, აქი & აქი ჩამნ, ḡჩ ḡწაი-
თარმიქჩინ ჩანჩიქჩი თსიანხიქ იჯ
მჩაქნ ქი ḡრიქ ...ჩათჩი აილავ-
ხაი ქი ḡჩინ, აქი & ქიქიქ & ქიჩიქ
ქლავიქ ḡათათხიქიქ მჩანსღა-
მაქნი;*

*ხღ ლიხალ ჩიქ ქე ჩამ ḡგალნ ჸი
მჩილანსღამ აი მსღ, & აქამ ან-*

მივიღე მამის სინათლისაგან შე-
საწყენარებელ მადლთა, მისი მხო-
ლოდშობილი ძის სამკვიდრებლი-
სა და თანაარსი სულის შემწყენა-
რებლის, ჩემი პატროსანი უფლი-
სა და სულიერი მამის კურთხე-
ვით, მრავალი შეწყალებითა და
მოკითხვით სავსე ნაწერები, რო-
მილიც სიყვარულით სავსე მოვი-
და ჩვენთან სათხოვნელად შენი
წმიდა გულიდან და გონებიდან,
სიკეთეთა მჩქეფარე სიტყვის ბა-
გეთაგან და მოგვიტანა ჩვენი საყ-
ვარელი და სანდო ძმის ფილიპე
მღვდლის ხელით ჩემი უმრწემე-
სობის განდიდება შენი მაღალი
გვამისაგან.

შენს ბრძანებას წინ რომ აღვე-
დგეი უძლურების მომიზეზებით,
როგორც ძველად ვილაცამ მოუმი-
ზეზა უფალს ხმის სისუსტე და
ენის სიმძიმე (და იმის შემდეგ კი-
დევ სხვაშეცდამით სიყრმე მოი-
მიზეზა)... გვედრები, ბრალს ნუ
დამდებ, რადგან მიზეზი მარტო ის
არ იყო, არამედ სხვადასხვა რამ,
რადგან ვეძებდი, რომ ნდობა და-
მენახა არა მხოლოდ შენგან გა-
მოგზავნილ წერილში, არამედ
ლარი-საპი მოწმის დამტკიცებაში
მანც.

ხოლო როდესაც შევიტყვე შენი
კვლავ მოსვლა ჩემთან, დავთანხმ-

ანդაგარ ანდამს ანხლ ან Աს-
თოლად, ეჩ მხრს კარაფხვ ხმოძს
თკაროქმხამრ ესთ კამაფ ვიფ
კათარხალ ვკამა ვი კაკამჩკ
კაძაროქმხამრ, ირ ვეღოქჟ მთღ-
ლოქ კითს რაკხვარ. ეჩ ვაკითხჩკ
რამაქხალს ხ ქენჲ ვხვ აყართ ლრ
კათარხლ ან ხამს ხნეჩორ, ირაკჲს
კათაჯადიჯნ ვრხეჩ ან ვხვ სა-
კალ ხნვ ვაკათძანონ კაკით არა-
რხალ აყათოქმხანსა. ეჩ კაკით
ამხნაკენჩ რხალ ხსკ თვ იონქჩ, მქ
ქინჩეჩ, აკლ სასკალიფ კაკითარა-
როქმხამრ ქიჯათოქხლ ხ ძხონ
ვროქნ ხმოქჲ ირ ვხრალ ან ვხვ:

სრე ვანეჩი ხნეჩეხეხეჩ ხ
სკეფანს ხ ძხონ ხნეჩოქ, ს საყა
ვხრანს ხ ვხრანს ხალხელოქ ეჩამს
კორეჩეხეხეჩ ვამხთს, ირ კრითხეხე
ხმ იოსამამრჲ ს კხთხინ ვან ვა-
მხნხანს, ხსკ ძამანსკალ ვან
ვფადიამ არეანხსკაქიფა ხამ, ს
ეჩთხამჲ ასჲ, სხროქ ს ხონარნი-
ქხანს ხეღს აკა ხნძ ან ხ ქენჲ
სრე სკასაქჲს აკითნიხთსჲ სკეფენ
ენხელოქ ვსეჩრ ს ექინსარნიქინჲ
იორაკჲს ქაკელ ჲ ვიამ სრეოქხანსე
ს აყარკხვთ ქარიოვჲჲ იქლ აყა-
თოლსკანს ვლიქს ს აყათოქმხეჩ.
ეჩ ხეჩრს რნე რაკხეჩი რაკხელოქ ხ
ვხვ თხანხამრ ვამხნაკენს ვარხ-
კარეოქმხანს ძს ს ნამანოქმხინჲ ს
ხრ ს ალჩინსკ ნახა ათაჯნორეჲს-
კანს აქთოქმხამრეჩ ვარედალ-
ანხალ, ს საყა ხორრეჩოქ კახეხალ
კალადონჩის ხსკ ასთოლადაკ-
ნარხს ათახლ სს აყაქბათოვხალ
ქათოლად ს მსბადიჯნს აყათოლოქ
აკანბადხალ ხ აყარბანსა მხვჲ ს ხ
ქათოლად ვრხითოქ...

შენი ნება აღვასრულო გულმოდ-
გინედ, შენი თავი მიატოვე და
ფერხთ მიმართე, რადგან ეს შე-
ნი ბრძანება თვითონ უნდა შე-
გესრულებინა, რაც მე მთხოვე,
როგორც აღრეც მოგწერე და გა-
მოგიცხადე მცირეოდენი მიზეზი
ამ ისტორიისა, რომ ამას [გარდა]
სრულიად არაფერი მქონდა. თუ
შექნებოდა, პატარა განმარტებით
შეგახსენებდი წერილში, რომე-
ლიც ჩემგან მოგივიდა.

ხოლო რადგან ჯერ მთხოვე.
ხოლო შემდეგ პირისპირ საუბ-
რით დამაჯერე, რომ სიბრძნით
მრწემი და ყველაზე უკანასკნელი
ვარ, წინათ კი, ბევრ ჩემ თანამსა-
ხურზე (ვიცოდო, ამბობს [წმი-
და წერილი], რომ სიყვარულისა
და სიმდაბლის გამო [მეწია] ეს
ყოველივე შენგან), აქედან დავი-
წყე და დავუღე დასაბამი სიყვა-
რულსა და სიმდაბლეს, როგორც
შეპფერის შენს სიწმიდესა და
მწვიდ ცხოვრებას, ჰოი პატიოსანო
და საპატო მეთაურო, ვინაიდან
შენში ვხედავთ, როგორც სარე-
ში, ყოველგვარი კეთილმსახურე-
ბის სახეს, მსგავსებას, საქმესა
და მაგალითს, ჯერ საწინამძღვრო
უფლებით შემკულო და შემდეგ
ფიქრით უმშვენიერესად შემატე-
ბულო, ხოლო საღმრთო დიდებო-
თა და უმაღლესი პატივით კი-
დეგ უფრო გაბრწყინებულს,
ჩვენთვის სასიქადულოდ და ქრის-
ტეს სადიდებლად განდიდებუ-
ლო...

Արդ զայս փոքր ի շատէ գրի-
ցաք առ քեզ յաղագս սիրոյ՝
վստահացեալ ի քոյին հեղութիւնդ՝
ո՛հայր հոգևոր. քանզի գիտեմք
զքեզ ճշմարիտ աշակերտ գոլ
Քրիստոսի հեղոյն և մարդասիրին,
և ուսեալ ի նմանէ հեղութիւն և
արդարութիւն և խոնարհութիւն.
զոր սկսաւ ինքն առնել և ուսուցա-
նել. ուսարո՛ւք յինէն, զի հեզ եմ
և խոնարհ սրտիւ. և ես յո՛ւ բնա-
կեցայց, եթէ ոչ ի հեզս և ի խո-
նարհս: Իբրևս բնակարան են
այնպիսիքն սրբոյ Նրբորդութեան.
Ես և Հայր իմ ի նմա եկեացուք՝
ասէ, և աւթեանս առ նա արաս-
ցուք. զի ուր Հայր և Որդի բնա-
կին, և Հոգին սուրբ անմեկնելի
իսկ լինի. քանզի որ խոնարհե-
ցուցանէ զանձն իւր, բարձրացի
նորաւք. զոր սիրէ զԱստուած,
Աստուած ի նա բնակէ, և նա յԱս-
տուած: Եւ պարտ և արժան է
սուրբ սրտիւ և հաստատուն հաւա-
տով սիրել և պաշտել զսուրբ և
զանբաժանելի և զերկրպագելի
Նրբորդութիւնն:

Այլ վասն եղբայրսիրութեան
չէր ինչ պիտոյ գրել առ քեզ՝ ըստ
առաքելոյ բանին. զի դու ինքն
աստուածուսուցց ես, կարող ես և
զայդոսիկ զգրեալսդ ուսուցանել
հասարակաց, վասնզի ուսեալ
յաստուծոյ՝ և ուսուցեալ զբազու-

նոլո յես ցոտաօրդենի մոգնորդ
սուցարտուլի. Գամ, մինձօբիլմա
Յեն մօքրձալեբաս, Յօի մամօ սը-
լիերօ, րաձգան յիւիտ, րօմ յէմ-
մարիտի մօնօտք Էար յրիստէսի,
Մնիւլիսա ձա յաւտմօյցարիս, ձա
ցիսնօւլիա միսցան սիսնարք, սի-
մարտլե ձա սիմձաբլե, րիս յէմնա
ձա սնօւլեբա տիտօնաւ ձալիսնօյ:
«սիսնօւլետ րիմցան, րամետք մնջձ
ցար ձա մձաբալ ցլիտօ» (մատք
11, 29); «ձա յիս Յեձա միւրիւլօ,
արամեձ անք մձաբալսա Յեձա ձա
Յիսլեձրօսա» (յեսաիա 66, 2). յէմմա-
րիտալ մնիւլա սամեբիս սամյեւիձրե-
բլեւնի արիան սիսնի: Յե ձա մամ
րիմի «մօւլիձետ միսա ձա միս տանա
ձաւաձգրետ» (իօանյ 14, 23), ամ-
Յօբն [մնիւլա մրիւլօ], րաձգան
սաձաւ Յիւլեձրօբեն մամ ձա յի,
սլիլի մնիւլաւ մատան արիս ցա-
նիսրլեալ, յինալձան: «րօմլե-
ման ձալիմձաբլօս տալի տէսի, ամալ-
լլեց» (լալիա 14, 11; 18, 14): յի-
սաւ յիսլարն ձալմերտի, «լմերտի
միս տանա յիցիս ձա յիւլ ձալմրտիսա
տանա» (1 իօանյ 4, 15-16). յիւլ արն,
րօմ մնիւլա ցլիտօ ձա մէլիւլե
սարմնիւլեոբիտ ցիցիսարլեց ձա
յեմսանիւլօտ մնիւլաս, ցանիսրլեւս
ձա սատալեանօ սամեբաս.

նօլօ յիւլի սուցարտուլի Մե-
սանեբ րօմ մօմեմրօրա Մենտիս, սա-
լիւլօ ար յիս, մօլիւլիւլի սիլիս-
լիսամեբր. րաձգան Մեն տիտօն
Էար ձալմրտիցանձալմօբիլի ձա Մե-
լիւլիա յե [մնիւլա] մրիւլիս յիւլ-
լաս ասնօւլալօ, յինալձան ձալմրտի-
սալան ցիսնօւլա ձա մրալլիսաւ-

მრე წადილ ანდამ, ღ ჯ მანსკი-
ქსნტ ათხალ ელიტ ჯონარნი-
ქხანს, ღ ნამ ანხალ ღ იახალ...
ღამხსაქნ ფორტა ათაქრნიქხანს,
ღ ასთილათაქნ წარხაყაჯთი-
ქხამაქ ოქახსხალ ღ ოასთარა-
ქხალ ოამანსკილსა ოასთიქ ნორ
სქიქსი:

სარე ოაქთიქსიქ ფრხალა ჯ ფხვ
თხსანსამქ ღასთარხალ, ღ ას-
თილათაქნ ონიორქილ ოაქთაოა-
ფხალ, ღ ბრქლ სორქ ღიღიქნ ათრ-
ფხალ ოთილქხამაქ, ღ ოიღორა-
ქანს ხრედიქ ოფრეღქამაქ ობრ ჯ
ქლრიქ ფან ოამხნხსხანს, ღ ამხ-
საქნ ოასთიქრანაფ ለასთილთიქ
ოასხალ ღ ოასთათხალ ფან ოფა-
ღილამ, ለ ለასთილათაქარეღ ለქს-
მასკანს თქრ ჯამ, თქრ ღ თიხღირა-
ქანს ქარეღაქხთ, ჯრე ბაო ჯამ
წადამაქთილ, ღ წარბრ ჯ მქე
ქახქილ ღ ასთილათათილქ
ორასთიქ ለარხსაქ კიღეფხალ
ოქათ, ለ ለარქს ათხალ ღ ქარ-
სათრხალ ქარილ ለთაქრნი-
ქხამაქ, ღ ለაქა ბაღქხალ ჯ თან
სხანს ღ ჯ ოაქქს ለასთილთიქ, ღ
ფრხალ ለთილ ለარეარნიქხან, ღ
ღნე მქიქ ለარქი, ღ ለნე მქიქ
ქაქსილ, ღ ለნე მქიქ ხრხილ...

სარე ለ ለ ለაქრ ለასთილასკანს,
ღორ ለახსქი სქრიქნს ღ ღარასთი-
ქხანს ለიღიქნ თამ ჯ ღრქსთილ
ღარქანს სქრიქ, ღ ለასთილ-
ათაქარეღ ለანბქნე ለთიღიქსქანს
ქანღრხამ ለილანსქ...

სარე ለორე ለარბხალ ქბრსთინ
ღრხამ ለანღასქაქ სქრიქ სორქ ღ
წადმხრეჯანსქ სხანს ჯამიქ ለარ

ვის მრავალქერ გისწავლებია,
სიყრმიღანვე გიტვირთია სიმღაბ-
ლის უღელი, მას აღუზრდხარ
ღა უსწავლებია ყველა მხნე საქ-
მიანობა, ღვთაებრივი კეთილსა-
ბურებით გაუზრდხარ ღა გაუწე-
რთინხარ აბალი სიონის სარწმუ-
ნობის მსახური.

ამ ნაწერს შენში ვხედავთ აღს-
რულებულს, ღვთაებრივი მად-
ლით გაბრწყინებულს, სული წმი-
დის მონიქებით სიბრძნით აღსა-
სეს, სულიერი გალობითა ღა საქ-
ციველი ხმით ყველას აღმატე-
ბულს, ღმრთის ყველა მცნებას
მიღწეულსა ღა განმტკიცებულს
მრავალზე უფრო მეტად, ჰოი
ღმრთივემეველო ღა დიდებულო
უფალო ჯემო, უფალო ღა მსოფ-
ლიო მოძღვარო, ამღლებულო,
ვითარცა ძელი, მაგ ღირსეულ ღა
ღმრთივედანერგილ სამოთხეში,
რომელსაც ნარევი ეწოდება; ფო-
თლოვანო ღა განტოტვილო მხნე
ღეაწლით, აყვავილებულო უფლის
სახლსა ღა ღმრთის ბაქში, სიბარ-
თლის ნაყოფის მომტანო — ზო-
გისთვის ასის, ზოგისთვის სამო-
ცისა ღა ზოგისთვისაც ለცდაა-
თის (შღრ. მათე 13, 23).

ჰოი, მამაო პატროსანო, მოგი-
კითხავ ქერ სიყვარულითა ღა სუ-
რვილით, ქრისტეს მიერ სიყვარუ-
ლის ღირსო, ღა შენი ღმრთი-
ვემეველი გვამის სიმრთელის შე-
ტყობას ვითხოვ...

ხოლო კვლავ რომ გწერ ნაზი
სიყვარულით ჯემს წმიდა ღა ყო-
ლადნეტარ უფალს, მამასა ღა სა-

და ყათობაჲ ქარყაყხარჲ, მან-
ნაღანჲ ხმჲ ხრკნაკჲნ ჯიჲთჲ და
სიჲრჲ უნორჲგჲ ბაკრაგოჲს აიღნ-
ღიწანაკჲრ, ჲამარბაკჲმ ბაღა-
კაკანჲ რანხიჲ ჲო კხიჲნ და სოიჲკ
აუაკხროთჲ ჲამჲ მჲ ირჲჲჲ მჲ
აქიოქბიჲ ჲ ჲომჲ ყათობაჲქრო-
ბხანჲ, და ჲამჲ მჲ ხნბ ჲამარ-
ბაკხიჲ ანთიწანაკჲ იქათანჲს.
ღორ და იღოჲს აიღჲ ჲრამანჲ ა-
უაკხროთარჲ თაჲ ირჲყჲს აიღნ
ჲ ჲრაკუქათიღოღიწიჲ ქარჲყაყხ-
თი. ანსკანჲმ ბიწიწარჲჲრ და ყა-
ქათანჲს ჲარათობხანჲრ, და ჲ
ქიწიწარჲ ხრკჲრყაყანჲმ სიჲრჲ და
ყარკხუთ ანბჲნიჲ, და ჲ ანბი-
ქიწიწან ანმბიწიწი ხრკხიჲ ჲ, და ჲ
ბხიწი წიოჲჲ ჲაკჲგანჲმ იღიღიწი
ღრხუთაკანღბთ ანბჲნიჲ. და ა-
ღაკჲმ დკხნაგჲ თიოიწი, დჲ
მუთიწიწანთი დკხნგხი დბამა-
ნაკჲ კხნაგჲ ჲიგ...

სიღჲ ჲანდჲჲ ჲ ბამანაკჲს
კაკჲმჲქი, კიოქამჲ ხიქიწი აიღ ას-
თობბაკყათიწი და სიჲრჲ ჲაკჲრ-
ყბთიწი მნიწიჲქიჲ რხიქიოქჲ წამ-
[სიქი] იწიბაკჲ და ყათარაკჲ ჲიღსიწი
ღკჲრჲ ჲათიწიწარჲმთჲ ირ ჲნიჲ დჲმ
ხრკარნაკანგჲ, ჲიწი ჲი ხნგჲს
ქათანაკჲ ჲ ქიოქიწიღი ჲათიოჲჲ ჲ
ბხიწი ჲიღსიწი სიწიოჲჲ ჲ ჲიღჲ რნ-
აკხიოჲ, და რხიწი ჲ რხიწი ქათან-
გარ ჲნიჲ ჲი კიღაკჲ ყათობი-
ბხანჲს. ჲიწი ხმჲ ქიწიღრხი დთხიქი
იღსანხი, ასაყიწი წი და ჲრანჲიწი
ნიწიწი თაკჲჲ მჲ აქიოქბი. და
ღკხიღანაკჲ ბამანაკჲს კაკჲ
არარჲიწი. დჲ კიოქამჲ ანგხაკჲ
დნაგხაკჲ ჲ მქათიწი და ნითარჲ
კხიღი დბთიწიწი ირ კიოქი Ἀქიოქბიწი,
და ასჲარჲ დყათარაკანამათიოჲს
Sხიანჲ დარობხანგჲ, ჲიწი აიწი

პატიო მოძღვარს, მით უფრო კი-
დეჲ ციური ნათლისა და უმაღლე-
სი წმიდა მადლის მიმღებს, გიწე-
დაჲ მსახურებრივი სიტყვით შენი
ბოლო და მრწემი შევიწიდი, თუ
გინდაჲ შეილი, რომ შენი პატივ-
მოყვარობისათვის სასურველია:
იუმცა ჲემთვის თავხედურია უხ-
ტანესად წოდება. რომელიც მო-
იციტხეთ და უბრძანეთ როგორც
მოწადეს დიდებული მოძღვრის
წესისამებრ. დავვარდები მუხლ-
მოყრილი და საწადელი სიგლახა-
კით თავყანსაცემ შენს წმიდა და
მოკრძალებულ გვამს, გოდებისას
უხბო საგალობელს, ამ წერილით
მოიციოტხავ შენს ანგელოზებრივ
სულს და ვევეღრები მაცხოვარს,
რომ საუკუნოდ ვანავრკოს ჲა-
ნი შენი ცხოვრებისა...

ხოლო რადგან ეძიებ, რომ იყო-
დე დრო და ადგილი, როცა მოხ-
ვედი ჲმრთიეპატიოსან და წმიდა
მამამთავარ ხაჩიკთან და მოიბანე
ძღვნად წერილი(?) და სულიერი
საწიარავი წიგნი „სარწმუნოების
საბიოკველი“ — თრბუნებინთა
წინაღმდეგ, რომელიც შენ თვი-
თონ გამოთქვი, შენში ჩასახლე-
ბული სული წმიდის მიერ, სარწ-
მუნოების რჩევისათვის და პირის-
პირ მესაუბრე ისტორიის შესახებ,
გეტყვი ნიშანდობლივად (თუ
გსურს — ნიიღე) ჲა ჲამთა ვითა-
რებასაც გავიწიკვე. როდესაც
ერთად წავედით და [გალმა] გა-
დავედით, დავსხედით მდინარის
პირას, რომელსაც ანთიანი ეწო-
დება და ვისაუბრეთ უფლის ძლი-

ԱՅնասի, և էր յաւուրս ամա-
րայնոյ, յամսնանն Տրէ, որ ար-
տանս ու մին էր ամսոյն, յաւուր
կիրակէի յիններորդ ժամուն:

Արդ այս քեզ նշան առ ի յինն և
կնիք սիրոյ և յուխտ յանձնառու-
լեան կատարել զհայցուածս քո
յաղագս պատմութեանս: Իսկ ի
քէն առ իս, զի յիշեսցես զուխտս
մեր և զնշան բանին, միանգամայն
և զկնիք սիրոյ, զի ի սուրբ տե-
ղիսդ՝ որ մակագրեալ ունիս զպե-
տական անուն, յիշատակաւ սիրոյ
մշտընջենատրեսցես՝ յիշելով յա-
ղաւթս քո, զի շնորհք սուրբ Հոգ-
ւոյն հասարակ քեզ և մեզ՝ բարե-
խաւսութեամբ ամենայն սրբոց՝
պարգևեսցի ծնունտու լինելով
մեզ ի գործս, յորում կամք և
պարծիմք յուսովն Աստուծոյ...

Արդ քանզի լուեալ էր մեր յա-
ղագս պատմութեան քո՝ սակաւ
հատուածով աննել իսկզբան թա-
գաւորացն Հայոց մինչև ի մեզ, և
զքո բանիբուն պուետիկոս դաս-
տաշարժիդ վարծս իստագիս աս-
պարէղ առ քո իսաղաղութին, և
զընթացս լեզուիդ՝ որ քնար է հոգ-
ւոյն, և որպէս կամի շարժէ զդս.
և զուրախարար զիր պատմութեան
Հայոց փոքր հատուածաւք, որպէս
վերագոյն ասացաք, զոր արա-
րեալ առ ի մխիթարութիւն ըն-
թերցողաց՝ և ի լուսաւորութիւն
լսողաց՝ և ի պայծառութիւն սրբոյ
եկեղեցւոյ յիշատակեալ զայս ևս
պատմութիւն, հայցէք փոքր ի շա-
տէ գրով իմով՝ որ բերաւ առ քեզ
սակաւ ինչ յայտարարութեամբ ի

երեւոթա յամնի շեսաքեք, რომელ-
սაც աთანեսեսսս უწოდებენ, ზაფ-
ხულის დღეები იყო, ტრეს თვის
11. კვირადლის მეცხრე საათი.

შენ ეს [გქონდეს] ჩემგან — სი-
ყვარულის აღთქმისა და თანხმო-
ბის ბეჭედი, რომ შევესარულებ
შენს თხოვნას ისტორიათა შესა-
ხებ. ხოლო შენგან მე [ვიკმარებ],
ოუ მოიხსენებ ჩემს აღთქმასა და
ნიშანდობლივ სიტყვას სიყვარუ-
ლის ბეჭედთან ერთად და მაგ
წმიდა ადგილს, რომლისთვისაც
შერქმეული გაქვს საუფლო სახე-
ლი, სიყვარულის მოხსენიებით გა-
აუქუნებ, მოიხსენიებ ლოცვაში,
რათა შენცა და მეც თანაბრად
მოგვენიჭოს სული წმიდის მადლი
ყველა წმიდანის შუამდგომლო-
ბით, და წარმატებული გყოს იმ
საქმეში, რომელიც გესურს და
ვიქაღლით უფლის იმედით...

ხოლო რადგან გვესმა შენი ის-
ტორიის შესახებ, რომ უნდა მცი-
რე ნაკვეთებად გავაყეთო სომეხ-
თა მეფეთა დასაბამიდან ჩვენ
დრომდე და შენი პოეტური... ხე-
ლოვნება... ასპარეზია შენი მშვი-
დობიანობისათვის, შენი ენამკე-
ვრობა ქნარია სულისა (რომელსაც
შესძრავს როგორც სურს), სასი-
ხარულო საქმე სომეხთა ისტო-
რიისა მცირე ნაკვეთებად, რო-
გორც ზემოთ ვთქვი, რომელიც
შეიქმნა მკითხველთა სანუგეშებ-
ლად, მსმენელთა გასანათლებლად
და წმიდა ეკლესიის გასაბრწყინ-
ვებლად მოსახსენებელი ეს ის-
ტორია, გვედრები (ჩემი პატა-

დჯარაყბთაგნ მხრივ, **ს** ღრ-
ძანოძან უღრავ **ქ** ჴაივ მჩაფა-
ნიოქსნტ. **ს** კხთ აკნორჩქ დმკღრ-
თოიწჩან ადღჩნ¹ **ორ** შაღნ კიღჩ.
ნა **ს** დღაღაღა, **ს** დღხღა დქსა-
ღორა, **ს** დღაღაღა, **ს** დღხღა **ქ**ღრ-
ღანღჩორ დაღაღაღ² **ორ** ხნ კაღ-
ქარჩინ კაქნმჩქ³ **ორ**ღა **ს** კამღ
ღი ჴიღამაქხეჩნ, **ს** დქღნორაქ
ღანღხღღ ქღანსკანაღ⁴ ანოღამღ
ქღრღანსკიღიღ, **ს** დღანაღათო
მჩაქნაღორაღ, **ს** **ორ**ღ რაღამ-
ქ[ა]ქღღ⁵ **ს** **ორ**ღ მჩაქნსკხნსღღ
რნსკხსკ ქაღათო **ს** კანსაღათო,
ს დღარჩნსკ გიღვანხღ დღარო-
ქხანს ათოიღი, **ორ** **ქ** ბაბიღს
ს **ქ** კაქნსჩ დორბღქ **ქ** მკრთხაღნ⁶
ხრღამამღ ნღანსღ **ს** არიღსაღიღ⁷
თსღსღამღ **ს** კაქნოიქხამღ,
მჩანსღამაქნ **ს** დღორბა ჴიღორა.
ს დღრან, **ს** დღვან, **ს** დქღსაღსკ **ს**
დღანსღღ ხრანსხღ ხაქსკიღათოაღნ
ღრჩღორჩ⁸ **ს** ქორიღ აღაღათანღქღნ,
დღორბაღსღიქღნ **ს** დღრამან ქა-
ღაღორჩნ შამღათაქ, **ს** დღნაქანსღ
ნაქაღარაღნ **ქ** ჴიღღორ დორბნ,
ს დღანსღღ ხღქანსაღნ **ღ**ათ **ქ**-
ღრღანსკიღ ხღქანსიქხან, **ს** დღაქ
ს აღათოღორაღნ **ღ**ათ **ქ**ღრ-
ღანსკიღ აღათოიღ, **ორ**ღ დორბა-
ქღღღ **ქ**ჩნღჩნ მხღ **ქ** რანა **ს** **ქ**
დორბ ჴიღღორი. **ნ**ა **ს** დღა **ს** დღრჩქიღ
ს აღაღანაქღ დღღანსამჩით **ს** ქხ-
ქღსღაღათ [ღ] ჴიღაღაღაროქ
მარღღკან აქნიღჩქ **ქ** ქღრაქ მხრი

ღვით [ასე დავაღაღებთ]. ჴერ —
ჩვენ მეღეთა და მამამთავართა რი-
ცხვი და ქართველთა გამოყოფა.
სომხებთან ერთობისაგან, შემდეგ
—ნათლისღება ტომისა, რომელსაც
წადი ეწოდება. აგრეთვე, [აღ-
წერა] გავარებისა, მთავარი სოფ-
ლებისა, ქალაქებისა და ციხეები-
სა. თვითეული გავართ, რომელიც
იმ ქვეყანაშია, როგორც შენი ნე-
ბა გვიბრძანებს, მონასტრებისა
ბერებით — თვითეულის სანღ-
ღებით, უღაბნოებისა მარტო-
ნიყოფებით, ბევრნი რომ ცხოვ-
რობენ დაბებსა და უღაბნოებში,
უჩვენებენ მაგალითს საღმრთო
სქულისა, რომელიც ფარულად
და ამჟარად მოქმედებს ნათელღე-
ბუღებში სასწაულთა და ხეღოვ-
ნებათა გამოვღენით, ხიღვითა და
გაპოცხადებით, განსაკუთრებით
სულიერი საქმეებით. [შემდეგ] —
სიტყვა, ღონე, მოწამეობა და
ბრწყინვალეობა გრიგოლის ნეტარ
ეპისკოპოსთა, თვის მსახურთა შე-
წევნა და სმბატ მეფის ბრძანება,
დიღებუღთა თავგამოღება სული-
ერ საქმეთათვის, თვითეული სამ-
თავროს მთავართა ბრწყინვალე-
ობა და თვითეულის პატივის მი-
ხედვით სხვა პატიოსანთა ბრწყინ-
ვალეობა, რომლებიც შეგვეწივნენ
ჩვენ სიტყვასა და სულიერ საქმე-
ში. აგრეთვე — ზარი, შიში და
მხეღური მუქარა სარწმუნოება-
სუსტი და ურჩხული აღამიანე-

* კონიექტურა ეკუთვნის ნ. ბიუზანდაცის. იხ. მისი წერილი ნ. აკინიანის-
აღმი: ჴანღღსა მსაიღრსაქ, 1908, გვ. 221.

იძლება: 1. ის ორი პირი, რომლებსაც წერილები მიაკვთ ნარეკის წინამძღვართან, მოხსენებული არიან უბრალოდ სახელებით — სიმეონა და ბარუტი. მათი მღვდლობა არსად არ არის ხაზგასმული. 2. თუნდაც მღვდლებად მივიჩნიოთ სიმეონი და ბარუტი, შორს შიშვალ დასკვნებს მაინც ვერ გავაკეთებთ. ნარეკელის მოციქული ფილიპე ხომ ნამდვილად მღვდელი იყო, ხოლო მისი გამომგზავნი. კი არ იყო ეპისკოპოსი. ბოლოს და ბოლოს უხტანესს შეეძლო წერილები გაეტანებინა სრულიად შემთხვევითი პირებისათვის, რომლებიც ისედაც მიდიოდნენ ნარეკის მონასტერში.

მთელი წინასიტყვაობა ისეა გაქლენილი ნარეკის წინამძღვრისადმი ავტორის მოწიწებითა და ქედმოხრით, რომ ძნელია იგი ეპისკოპოსის დაწერილად მივიჩნიოთ¹⁶. ვერც ნარეკის მონასტრის წინამძღვარი გაუბედავდა, ალბათ, ეპისკოპოსის ხარისხზე მყოფ პირს ამდენჯერ შეწუხებას და ასე ჩაცეებას, თუნდაც იგი მისი ნამოწაფარი ყოფილიყო. ვფიქრობთ, თუ კი ოდესმე იყო უხტანესი ეპისკოპოსი, არა თხზულების შექმნის დასაწყისში, თუნდაც პროცესში: იგი კათალიკოსის კარზე იმყოფება და არსაიდან ჩანს, რომ დროებით. მიმოწერა კარგა ხანს გრძელდება და უხტანესი მაინც კათალიკოსთან არის არგინაში (არა სებასტიაში ან ურჰაში).

6. როგორც ვნახეთ, გვიანდელი წყაროების ნაწილი უხტანესს სებასტიის ეპისკოპოსად აცხადებს, ნაწილი კი — ურჰასი (ედესა). მ. ბროსემ უხტანესს ურჰაელი (d'Ourha) შეარქვა, ნ. აკინიანმა კი უპირატესობა სებასტიას მიანიჭა. არც ერთს ეს საკითხი სერიოზულად არ უკვლევია. ყველაზე უფრო გულმოდგინედ საკითხი შეისწავლა პ. პეტერსმა. მისი ვარაუდით, უხტანესის თხზულების პირველი ნაკვეთი („ისტორია სომეხთა მეფეთა და მამამთავართა“) ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ მისი ავტორი სებასტიასთან უფროა დაკავშირებული, რაზეც მიგვითითებს სებასტიის ტაძრების ტაოგრაფიის ცოდნა, სებასტიაში ორმოცთა ყრმათა მარტვილობის თარიღის დადგენის ცდა (I, თავი 61)¹⁷.

3. პეტერსი სავსებით მართალია, თუმცა უხტანესი არც ურჰას ტოვებს უყურადღებოდ (თავი 35), მაგრამ სებასტიის აღწერი-

¹⁶ P. Peeters, Sainte Sousanik, გვ. 251.

¹⁷ იქვე, გვ. 247-248. ამავე არგუმენტებით მიანიჭა უპირატესობა სებასტიას ნ. აკინიანმა. იხ. სიცილინ კაპიიქლია ქსავ, გვ. 53-54.

ლობა მას უფრო დაწვრილებით აქვს და თვითმხილველის შთაბეჭდილებადაც ტოვებს. მაგალითად:

„...წავიდა და დასახლდა ერთ ქებაში მდინარის პირას, რომელსაც ალისი ეწოდება, ერთი ციხის ადგილზე, რადგან ის ადგილი მაშინ დაუსახლებელი იყო. ეხლა კი ნაშენია და ეწოდება ქაჯ-ვაჰანა, სადაც დღემდე კიდევ არსებობს წმიდანთა სამარტვილე ადგილი, ქვის დაფებზე თვითელი მათგანის სახელი წერია; იმავე ქვის სვეტზე აღბეჭდილია ჯვარი, ნიშანი ძლევისა და ეხლაც პატივსაცემენ მათი მკვიდრობის ადგილებს ეკლესიებითა და მსახურებით“¹⁸.

ვფიქრობთ, ასეთი ცნობები ჯერ კიდევ არ იძლევა საკმარის საფუძველს უხტანესის სებასტიის ეპისკოპოსად გამოსაცხადებლად. ჯერ ერთი, იგი არანაკლები დეტალებით აღწერს თბილისსა და, განსაკუთრებით, ცურტაეს, რადგან ნამყოფია ამ ქალაქებში, ოლონდ, რა თქმა უნდა, არა როგორც მათი ეპისკოპოსი; მეორეც, სებასტიის შესახებ ლაპარაკისას უხტანესს მაინც ემჩნევა, რომ შიგ ქალაქში არა ზის და გარედან აღწერს. მაგალითად:

„მათ მიიღეს ბრძანება დუქსისა და მსაჯულასა, რომლებიც იყვნენ იმ ქალაქ სებასტიასში (ქალაქსა მას სებასტიას), რათა გამოიძიონ ორმოციანი... ხოლო მოვიდნენ გამომძიებელნი, იპოვეს ისინი იმ ადგილას, რომელიც ზემოთ ვთქვით, წაიყვანეს და წავიდნენ ქალაქსა მას სებასტიასს“¹⁹.

სავსებით მართალია პ. პეტერსი, როცა არა სჯერა, რომ ამიერ-კავკასიის დიოფიზიტურ სამყაროს ასე დაცილებული (ტერიტორიულად) მოღვაწისათვის შეიძლებოდა ეთხოვათ „ქართველთა გამოყოფისა“ და „წათების ნათლისღების“ ისტორიის შექმნა²⁰. ამ საკითხებზე სებასტიასში მუშაობა რომ შეუძლებელი უნდა ყოფილიყო, ჩანს იქიდანაც, რომ უხტანესს მართლაც მოუხდა ქართლში მასალების ძებნა.

ამრიგად, ვფიქრობთ, თხზულების წერის პროცესში უხტანესი არ უნდა ყოფილიყო ეპის-

¹⁸ ი. ს. ი. ა. ნ. ს. I, გვ. 86-87.

¹⁹ იქვე, გვ. 87.

²⁰ P. Peeters, Sainte Sossanik, გვ. 253.

კოპოსი, მით უფრო კი სებასტიისა ან ურპასი (ედესა).

7. თხზულებაში ანანია ნარეკელი დასახელებული არ არის. არც გვიანდელი წყაროები გვატყობინებენ რაიმეს უხტანესსა და ანანიას შორის მიმოწერის შესახებ. ანანია დასახელებულია მხოლოდ უხტანესის ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერის სათაურში: „...რომელიც გამოთქვა სე[ბასტიის] ეპისკოპოსმა უხტანესმა ნარეკის მონასტრის წინამძღვრისა და უპირველესი მოძღვრის მამა ანანიას თხოვნით“²¹.

მართალია, უხტანესის თხზულების სათაური გვიანდელი გვეგონია (შეთხზული შთამომავლობის მიერ, რომელმაც უკვე იცოდა უხტანესის მიერ საეპისკოპოსო საყდრის დაკავება), მაგრამ წინასიტყვაობაში ისტორიკოსის კორესპონდენტად მაინც ანანია ნარეკელი უნდა იგულისხმებოდეს. მასში ნათქვამია, რომ ისტორიის შექმნის ინიციატორი ნარეკის მონასტერში ზის („პოი, ღმრთივშემკულო და დიდებულო უფალო და მსოფლიო მოძღვარო, ამალღებულო, ვითარცა ძელი, მაგ ღირსეულ და ღმრთივდანერგილ სამოთხეში, რომელსაც ნარეკი ეწოდება“); იგი მოძღვარია („გწერ ნაზი სიყვარულით ჩემს წმიდა და ყოვლადნეტარ უფალს, მამასა და საპატიო მოძღვარს“), თხზულებაში დასახელებული პირები და თარიღები მის მოღვაწეობას ემთხვევა.

წინასიტყვაობის მიხედვით, ნარეკის მონასტრის წინამძღვარი კათალიკოს ხაჩიკ ეწვია საკათალიკოსო რეზიდენციაში და ძღვნად მიართვა დიოფიზიტების წინააღმდეგ დაწერილი თხზულება „სარწმუნოების საფუძველი“. თავის თანამედროვე სომეხთა მეფედ უხტანესი ასახელებს სმბატს. ასეთი სახელების მქონე მეფისა და კათალიკოსის დამთხვევა მოდის მხოლოდ X ს-ის ბოლო ოცეულზე: ხაჩიკ I კათალიკოსი ზეობდა 972-992 წწ-ში ასოლიკისა და 985-992 წწ-ში მათე ურპაელის ცნობით, ხოლო მეფე სმბატ II — 977-989 წწ-ში. ნარეკელი უხტანესს „ისტორიის“ დაწერის თაობაზე ესაუბრა ხაჩიკთან ყოფნისას, ზაფხულში 11 ტრეს, კვირადღის მეცხრე საათზე. მ. ბროსეს გამოანგარიშებით, ეს შეხვედრა შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ 973, 980 ან 987 წწ-ში, როდესაც ტრეს 11 კვირადღეზე მოდის²². მ. ორმანიანი და პრ. აქარიანი ამ სამი შესაძლებელი თარიღიდან უპირატესობას 973 წელს

²¹ Ուխտանեսի, Մուսախան, 33. Ա.

²² Deux historiens... Oukhtanès d'Ourha, Intr. 33. IX.

ანიკებენ²³. ნ. ავინიანმა სპეციალური მსჯელობის შემდეგ ხაჩიკის წეობა ურპაელის თარიღებით განსაზღვრა და დაასკვნა, რომ შეხვედრა 987 წელს შედგა²⁴.

3. პეეტერსს უხტანესის წინასიტყვაობაში მოცემული ისტორიული ფონი და თარალები ნაყალბევად მიაჩნია შემდეგი გარემოებების გამო: 1. ნ. ავინიანის მიერ განსაზღვრული ანანიასი და უხტანესის შეხვედრის შესაძლო თარიღი სწორეა, მაგრამ 987 წელს ანანია ცოცხალი აღარ იქნებოდა, ვინაიდან ნარეკის მონასტერში ამ ხანებში უკვე წამყვანი მღვთმარეობა უკავია გრიგოლ ნარეკელს, რომელიც თავს უფლებას აძლევს დაწეროს „ქებათა-ქების თარგმანება“. 2. არ არის ცნობილი ანანია ნარეკელის სახელით დიოფიზიტების წინააღმდეგ დაწერილი თხზულება სათაურით „სარწმუნოების საფუძველი“, როგორც მას უხტანესი მიაწერს. ანანიას ეკუთვნის თონდრაკელთა წინააღმდეგ დაწერილი ტრაქტატი. 3. ნარეკის მონასტერი იყო სომხეთის ინტელექტუალური კერა, სადაც დიდი პატივით სარგებლობდა ბერძნული კულტურა და მწერლობა. უხტანესის თხზულების პათოსი საწინააღმდეგოა იმ სულისკვეთებისა, რომელიც ნარეკის მონასტერში იყო გამეფებული. 3. პეეტერსის აზრით, ნარეკის მონასტრის წინამძღვრების ქალკედონიტებისადმი სიმპათიების შედეგი იყო გრიგოლ ნარეკელის დევნა მისი მოწინააღმდეგეებისაგან²⁵. ამიტომ შეუძლებელია ანანიას თავის თანამშრომლად გაეხადა „გაბოროტებული პამფლეტისტი, ქალკედონის მიმდევართა შეურიგებელი მოძულე“. 4. ანანია ნარეკელს არა სჭირდებოდა „ამდენი ემუდარა საცოდავი კაკოგრაფისთვის, რომელიც უღეკავს უკვე ძალიან მოძველებულ ზღაპრებს“ (პეეტერსს მხედველობაში აქვს უხტანესის თხზულების პირველი ნაკვეთი). სომეხთა და ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების მასალებითაც („ეპისტოლეთა წიგნი“) ანანიას თავისუფლად შეეძლო უხტანესის გარეშე ესარგებლა. 5. უხტანესი რომ X ს.-ის მეორე ნახევრის მოღვაწე იყოს, იგი მოხსენიებული იქნებოდა XI საუკუნის სომეხ ავტორებთან (ასოლიკი, მათე ურპაელი). 6. უხტანესის გამოცხადება სებასტიის ეპისკოპოსად კიდევ ერთი მაჩვენებელია ძეგლის ნატყუარობისა. ი. მარკვარტის ნაშრომზე²⁶

²³ М. Шрѣпанѣн, *Ազգաստուիւմ*, § 791; ლ. Անսույან, *Աննանონენքի քառարան*, I, გვ. 151.

²⁴ სიქრიჩინ კაპოიქსი *Արաց*, გვ. 49-51.

²⁵ იბ. შ. Զատչեսანց, *Պատմութիւն Հայոց*, *Աննեո*, 1785, II, გვ. 852-853.

²⁶ J. Markwart, *Skizzen zur historischen Topographie und Geschichte von Kaukasien*, *Հանդես Ամսօրեայ*, XLI, 1927.

დაყრდნობით პ. პეტერსი აჩვენებს, რომ სებასტიის ეპისკოპოსად 1016 წლამდე სომეხი მონოფიზიტი ვერ დაჯდებოდა²⁷.

პ. პეტერსის არგუმენტებს მხედველობაში უნდა მიღება, მაგრამ ყველა დამაჯერებელი არ არის. ნ. აკინიანის მიერ დადგენილი თარიღი უხტანესისა და ნარეკელის შეხვედრისა (987), უყოყმანოდ გასაზიარებელი არ არის, როგორც ამას პ. პეტერსი აკეთებს, და არც არის დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული. ნ. აკინიანს არა აქვს საკმარისი საფუძველი, როცა ხაჩიკ პირველის ზეობის განსაზღვრისას უპირატესობას მათე ურპაელის ცნობას (985-991) ანიჭებს. ამიტომ გამორიცხული არ არის არგინის საკათალიკოსო რეზიდენციაში ანანია ნარეკელის გამოცხადება 973 წელს, როდესაც გრიგოლ ნარეკელს ჯერ კიდევ არა ჰქონდა დაწერილი „ქებათა-ქების თარგმანება“ (977). მართალია ჩვენამდე არ მოუღწევია ანანია ნარეკელის თხზულებას ორბუენებიანთა წინააღმდეგ, მაგრამ განა სხვა ერთი და ორი ნაწარმოები დაჯარგულა ამ ათი საუკუნის მანძილზე? უხტანესი ანანიას თანამედროვე რომ არც იყოს და წინასიტყვაობა დაწერილი იყოს უფრო გვიან, როგორც ამას პ. პეტერსი ვარაუდობს, მის ცნობას მაინც ანგარიშის გაწევა დასჭირდებოდა, ისევე როგორც ანგარიშს ვუწევთ ნარეკელთა შესახებ კიდევ უფრო მოგვიანო ხანის ისტორიკოსების ცნობებსაც კი.

შეუძლებელია დაბეჯითებით მტკიცება, რომ ნარეკელების კონფლიქტი სომხურ ცენტრალურ ეკლესიასთან, გამოწვეული იყო მათი ქალკედონური განწყობილებებით. საამისო აშკარა დოკუმენტები არ არსებობს. ასეც რომ იყოს, ანანია და გრიგოლ ნარეკელები არიან სპეციალურად თონდრაკელთა წინააღმდეგ დაწერილი თხზულებების ავტორები, მაგრამ მათი ბიოგრაფია და თვით ამ თხზულებების შექმნის ასტორია კი გულისხმობს მათ სიმპათიებს თონდრაკელთადმი²⁸. ვფიქრობთ, სანამ ერთხელ კიდევ არ იქნება სპეციალურად შესწავლილი ნარეკელთა სკოლის იდეოლოგიური შემკვიდრება, ძნელი იქნება გადაჭრით მტკიცება, დაწერდა თუ არა ანანია ნარეკელი ორბუენებიანთა წინააღმდეგ ტრაქტატს. აკი აიძულეს იგივე ანანია დაეწყევლა თონდრაკელები!

ასეა თუ ისე, პირველი ანტითონდრაკისტული თხზულებები შეიქმნა ნარეკის მონასტერში ჯერ ანანიას და შემდეგ გრიგოლ ნა-

²⁷ P. Pecters, Sainte Sousanik, გვ. 247-260.

²⁸ Манук Абебян. История древнеармянской литературы. Ер., 1948, გვ. 452.

რეკელის მიერ. საყურადღებოა, რომ სულ სხვა იდეური ამოცანების წინაშე მდგარი უხტანესი არ ივიწყებს თონდრაკელთა ერესს. ქართველთა და სომეხთა შორის მომხდარი საეკლესიო განხეთქილების პირველ მიზეზად უხტანესი ასახელებს კირონ ქართლის კათალიკოსის განრისხებას იმის გამო, რომ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა სერობისას პირველი სასმისი აღბანელთა კათალიკოსს მიართვა²⁹. უხტანესი არც თუ დიდად მოხერხებული ბიბლიური პარალელებით ცდილობს უჩვენოს მკითხველს, რომ კირონმა ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ეკლესიათა ერთიანობა მსხვერპლად მოუტანა ერთ ჭიქა ღვინოს. ვინაიდან სულაერ საქმეებზე წინ დააყენა ხორციელი შვება — ჭამა და სმა. იგი წერს: „[გავისენოთ] გლახაკთა (გლეხთა) და მდაბიოთა საიგავე (საარაკო) სიტყვა: «ვჰამოთ და ვსვათ, რადგან აღრე მოკვედებით»... ხოლო ჩვენ გაუწყეთ [განხეთქილების პირველი მიზეზი] არა სოფლელთა და გლახაკთა (გლეხთა) იგავებიდან, არამედ ფრიად სიბრძნისმოყვარე კაცთაგან გაგებულნი“.

უხტანესს აქ თავისებური გააზრებით გადმოცემული აქვს თონდრაკელთა მოძღვრების ერთი მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი: უარყოფა საიქიო ცხოვრებისა, ამქვეყნიურ სიამეთა დაუთმობლობა, რის გამოც გრიგოლ მაგისტროსმა (გარ. 1059 წ) მათ ეპიკურიელები უწოდა³⁰. თონდრაკელთა ერესი გადაიქცა სოფლის გლეხობისა და ქალაქის ღარიბი მოსახლეობის იდეოლოგიად³¹, რაზეც არც ერთი წყარო ტერმინოლოგიურად ისე ზუსტად არ მიუთითებს, როგორც უხტანესი: „სოფლელნი“ *ყსიყსიკე* და „გლახაკნი“ („მდაბიონი“) *ყინჩიკე*. ამ ტერმინთაგან პირველი თავისთავად ნათელი მნიშვნელობისაა, ხოლო მეორე კი დღეს საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი და დადასტურებულია, რომ ძველსომხურ ტექსტებში, ჩვეულებრივ, ქალაქის მოსახლეობის დაბალ ფენებს აღნიშნავს³².

²⁹ უხტანესი, გვ. 181-185.

³⁰ Իրիգոր Մազիստրոսի Թղթերը, ի լուս ընծայեց Կ. Կոստանենց, Ալեքսանդրապոլ, 1910, გვ. 158-159.

³¹ იხ. Ա. Մ Ն ա գ ա կ ա Ն յ ա ն, Թինერასკյան ჯარძმან մի բանի գլխավոր հարցերի մասին, ԳԱ „Տեղեկագիր“, 1954, № 3; А. Г. Иоанисян. Движение толдракидов в Армении в 9-11 вв., Вопросы истории, 1954, № 10; Ս. Գ. Պ ո ղ ո ս յ ա ն, Դյուղաղիւնի նորոսցումը եվ գիւղացիական շարժումները Հայաստանում IX-XIII դարերում, Եր., 1956; Ս. Ն. Հ ա կ ո բ յ ա ն, Հայ գյուղացույթյան պատմություն, Եր., 1964, თავი VIII.

³² ილია აბულაძე, ძველი ქართული ლექსიკიდან, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, 1959, I, გვ. 168-169; იქვე იხ. სათანადო ლიტერატურა.

ნარეკის სკოლასთან გვაახლოვებინებს აგრეთვე უხტანესს მისი სტილის მსგავსება გრიგოლ ნარეკელის ნაწარმოებების სტილთან. უხტანესის თხზულების პანეგირიკული და საგინებელი თავები დაწერილია რიტმული პროზით (რითმის ელემენტების შეტანითაც კი), მდიდარი ალიტერაციებით. ერთი ასეთი ადგილი მითითებული გვაქვს³³, აქ კიდევ ორს მოვიტანთ:

*...სიხსამ კ სიორიყასან მათად ღირიქ სიორიორ
არისაღ სიამანსაგ ყსარიქსიოქსან სიორიყიგნ ქხლ-
რსაღ სიქისიყიასაგნ:*

...ხოვემ ევ ხორპრდაკან მტავქ მუროვექ | ხორპურდ
არეალ, | ზაფანეაც ზხარდახუთაუნ ხორპრდოცნ | თაუ-
რეალ ეპისკოპოსადაცნ.

*...ჯარანყას კ ჯარანარ ჯარ მათამანსა ჯარ-
ქამაგ აინ, რიქანყას ისოგანსნ ძიქ ქოღქდ ღარ
კ რანღ:*

...ჩარანდაკ ევ ჩარაპნარ | ჩარ მტაწმუნს ჩარიმაც
არნ, | ბოვანდაკ უსუცანენ | ქეზ თულთ იურ ევ ბანქ.

გვინდა შევნიშნოთ, რომ უხტანესს თხზულების შექმნის დროს, ჩანს, მხედველობაში ჰყავდა მკითხველის გარდა მსმენელიც. სხვაგვარად ძნელია აიხსნას მისი ასეთი ყურადღება ტექსტის ეფფონური მხარისადმი. როგორც ჩანს, იგი ვარაუდობდა, ან იცოდა, რომ მის მიერ დაწერილი ქართველთა და სომეხთა საეკლესიო განხეთქილების ისტორია სამონასტრო საკრებულოებში ხმამაღლა საკითხავი იქნებოდა. ამიტომ წერს იგი წინასიტყვაობაში: „შეიქმნა მკითხველთა სახუგეშებლად, მსმენელთა გასანათლებლად და წმიდა ეკლესიის გასაბრწყინებლად მოსახსენებელი ეს პატარა ისტორიაც...“ იქნებ ამ მომენტსაც ითვალისწინებდა ისტორიკოსი, როცა თავისი ძირითადი წყარო „ეპისტოლეთა წიგნი“ შემოკლებით შექმნდა თხზულებაში.

ამრიგად, ვფიქრობთ, უხტანესი არა ტყუის, როცა თავს ნარეკის სკოლიდან გამოსულად აცხადებს.

უხტანესის თხზულების პირველი ნაკვეთი (სომხეთის მეფეთა და მამამთავართა ისტორია დასაბამიდან სომეხთა მოქცევამდე), რომელმაც პ. პეტერსის გამანადგურებელი შეფასება დაიმსახურა, მართლაც არა დგას სხვა სომხური საისტორიო თხზულებების დონეზე და მისი წყაროთმცოდნეობითი ღირებულება საკმაოდ შეზღუდულია. სწორედ ამით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ ამ თხზულებ-

³³ იხ. გვ. 19.

რისთვისაც ანისის საეკლესიო კრებამ იგი დაწყევლა. ვაპანი კრებამ არ დაესწრო, ვასპურაკანში გაიქცა და მის ეკლესიას ჩაუდგა სათავეში. აქედან იგი განაგრძობდა მის ადგილზე კათალიკოსად არჩეული სტეფანოს IV სივნიელის შევიწროებას³⁹. შემონახულია, აგრეთვე, ცნობები ქართველთა და სომეხთა შორის რელიგიურ ნიადაგზე მომხდარი შეჭახებების მსხვერპლით დამთავრების შესახებ. ასოლიკთან ვკითხულობთ: „მას (ხაჩიკ I კათალიკოსის — 972-992) დროს იყვნენ მოძღვრები იოანე — ქრისტეს ჯვრისმტვირთველი, რომელმაც უძღური სიტყვით და დიდი მეცნიერებით ამხილა წმიდა წერილთა უვიცობა. ის მოკვდა გაცოფებული ქართველთა ტომისგან მახვილით და დაეფლა ვანში, რომელსაც აკსიგომა ეწოდება“⁴⁰.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პ. პეტერსის ბოლო არგუმენტი უხტანესის თხზულების X ს-ის II ნახევრით დათარიღების წინააღმდეგ იყო ვარაუდი, რომ სებასტიის ეპისკოპოსად 1016 წლამდე ვერ დაჯდებოდა მონოფიზიტი. მართლაც, სწორედ იმ ხანებში (ან სულ ცოტა ადრე), როცა წინასიტყვაობის მიხედვით უხტანესის „ისტორია“ უნდა იწერებოდეს, სებასტიისა და ლარისას სამიტროპოლიტოებში ქალკედონიტები ძლიერ უტევენ მონოფიზიტებს. მიტროპოლიტებმა აიძულეს ამ ქალაქების სომხური კოლონიების ეპისკოპოსები სიონ (სებასტიელი) და იოანე (ლარისელი) ქალკედონიტობაზე მოქცეულიყვნენ⁴¹. ასოლიკი ამ აქტს 986/7 წლით ათარიღებს, რის გამოც წინასიტყვაობის დათარიღება 987 წლით (ნ. აკინიანი) და ამავე ხანებში უხტანესის სებასტიის ეპისკოპოსობა ერთმანეთთან ვერ შეთანხმდება. მაგრამ უყოყმანოდ მისაღებად პ. პეტერსის არც ამ არგუმენტის ჩათვლა შეიძლება. ხომ იყო სიონ სებასტიელი მონოფიზიტი ეპისკოპოსი, სანამ იძულებით მოაქცევდნენ ქალკედონიტობაზე? ცხადია, მთლიანად სომხურ მრევლს ბერძნები ასე იოლად ვერ დაიყოლიებდნენ თავის ნებაზე, რაც ყველა ხელსაყრელ მომენტში მათ საეპისკოპოსო ტახტზე, დროებით მაინც, მონოფიზიტის დასმის შესაძლებლობას დაუტოვებდათ. გარკვეული ალბათობით შეიძლება გვევარაუდა, რომ თხზულების დაწერამდე (ან შემდეგ) უხტანესს ეკავა სებასტიის ეპისკო-

³⁹ Ս ո ხ Ի ս ա ն ի ս Տ ա Ր Ո Ն Ե Ն Ե լ յ Ա ս ի ղ Կ ա Ն Պ ա տմուկիւն տիხեկերական. Պետ., 1885, გვ. 181; Կ ի Ր ա կ ի ս Գ ա Ն ժ ա կ Ե յ ի, გვ. 87; Վ ա Ր ղ ա Ն, გვ. 121; Ս ո ხ Ի ս ա Ն Ո ս Օ Ր Ի Է Լ Ե ա Ն, გვ. 289-290. Ս ա մ ու Է Լ Ա Ն Ե յ ի, გვ. 101.

⁴⁰ Ս ո ხ Ի ս ա ն ի ս Տ ա Ր Ո Ն Ե Ն Ե ի, გვ. 201-202.

⁴¹ Ի թ յ յ Ե.

.პოსის ტახტი მცირე ხნით და ეს გარემოება აისახა ზოგ გვიანდელ წყაროში და, აგრეთვე, ერთ-ერთი ხელნაწერის სათაურში.

ამრიგად, უხტანესის X ს-დან XI ს-ის II ნახევარში, ან XII ს-ში გადმოსაყვანად ურყევი საფუძველი არ მოგვეპოვება, თუმცა ასეთი შესაძლებლობა მკვლევარს მუდამ გათვალისწინებული უნდა ჰქონდეს.

8. გავათავისუფლოთ უხტანესის წინასიტყვაობა მრავალსიტყვაობისაგან და ვნახოთ, რა დაგვრჩება.

ნარეკის წინამძღვარმა, როგორც ჩანს, სამკერ მისწერა წერილი არგინაში მყოფ უხტანესს და სამკერ მიიღო მისგან პასუხი. პირველად ეპისტოლე უხტანესს მიუტანა და პასუხი წაიღო ფილიპე მღვდელმა. მეორედ და მესამედ სიმეონმა და ბარუტმა წაუღეს ნარეკელს უხტანესის პასუხები, ოღონდ არ ვიცით, ესენიც ნარეკიდან იყვნენ გამოგზავნილები, თუ უხტანესმა თვითონ გაატანა წერილი გზად მიმავალ მღვდლებს (ბერებს?). ამას გარდა, ნარეკელი ორჯერ ჩავიდა პირადად არგინაში. პირველად, ჩანს, უხტანესმა შეხვედრა აიცილა თავიდან, მეორედ კი დათანხმდა პირისპირ შეხვედრასა და საუბარს. უხტანესი დიდ ხანს არა კისრულობდა „ისტორიის“ დაწერას. იგი თვლიდა, რომ ასეთი მისია მის მასწავლებელს, ნარეკის მონასტრის წინამძღვარს უფრო შეეფერებოდა. მდ. ახურიანის პირას, ზაფხულში (973 წლის 6 ივლისს, 980 წლის 4 ივლისს ან 987 წლის 3 ივლისს), ივლისის თვეში, კვირადღეს, საღამოს 9 საათზე, სომხეთის ეკლესიის ორი მოღვაწის პირადად საუბრისას გადაწყდა „ისტორიის“ დაწერა შემდეგი გეგმით: 1. სომეხთა მეფეთა და მამამთავართა რიგი, 2. ქართველთა გამოყოფა სომხებთან ერთობისაგან, 3. წათების მათლისება. უხტანესისათვის დასახული ამოცანის შესრულება იოლი არ აღმოჩნდა. მხოლოდ სმბატ სომეხთა მეფის, სომეხი ეპისკოპოსების, მთავრებისა და დიდებულების დახმარებით შეძლო მან გადაელახა ყველა დაბრკოლება, მოწინააღმდეგეთა მუქარა და აშკარა შეჯახებები.

9. წათების საკითხს ჩვენ სხვაგან აღარ შევხვებით. ამიტომ რამდენიმე სიტყვით აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, თუ რა დასკვნების გაკეთება შეიძლება უხტანესის წინასიტყვაობის მიხედვით.

წათები („წადები“) უხტანესთან ეთნიკური ტერმინია და არა ერეტიკოსებისთვის შერქმეული სახელი. ეს არის ტომი, რომელსაც აქვს თავისი ქვეყანა მისთვის დამახასიათებელი ყველა აღმინისტრაციული ერთეულით: გავარები (ხევები), დიდი სოფლები, ქალაქები, დაბები, ციხეები თავისი სანახებით. წათების ქვეყანა ცხოვრობს სრული რელიგიური ცხოვრებით. აქ მოქმედებენ ეკლე-

სიები, მონასტრები დაბეჭდესა და უდაბნოებში, მოღვაწეობენ ბერე-
ბის ძმობები და მარტოიდმოყოფი ბერები. სათაურის მიხედვით, უხ-
ტანესის „ისტორიის“ ამ მესამე ნაკვეთში ასახული უნდა ყოფი-
ლყო წათების ნათლისღება, ე. ი. მათი გაქრისტიანება და
არა ქალკედონიტობაზე მიქცევა⁴². უხტანესის აზრით, წათი ბერე-
პი ნამდვილ სულიერ ცხოვრებას ეწევიან, „უჩვენებენ მაგალითს
საღმრთო სჯულისა“. ამრიგად, არც ნაკვეთის სათაური („წადების
ნათლისღება“), არც უხტანესის მიერ მოცემული მისი მოკლე ანო-
ტაცია არ იძლევა საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ უხტანესის, ამ
ღაუძინებელი ანტიქალკედონიტის, თვალსაზრისით წათები ქალ-
კედონიტები არიან. ამიტომ, არა ჩანს სწორი ვარაუდი, თითქოს
უხტანესის თხზულების მესამე ნაკვეთი სომხურმა ოფიციალურმა
ეკლესიამ გაანადგურა⁴³. ასეთი ვარაუდი მაშინაც კი არ იქნებოდა
გასაზიარებელი, თუ უხტანესის წარმოდგენით წათები მართლაც
ქალკედონიტები იქნებოდნენ. მის თხზულებაში ხომ წათები ისევე
იქნებოდნენ დაწყევლილნი; როგორც ქართველები (თუ უფრო მე-
ტად არა) მეორე ნაკვეთში. რა ექნებოდა ამის საწინააღმდეგო სომ-
ხურ ეკლესიას?

10. რატომ აირჩიეს უხტანესი ასეთი რთული მისიის შესასრუ-
ლებლად? რატომ მაინცდამაინც მას დაავალეს ისეთი სამნაწილიანი
წიგნის დაწერა, რომელიც ფაქტიურად მთელს კავკასიის ისტორიას
მოიცავდა? რატომ ელოდნენ მისგან, რომ კავკასიაში შექმნილი
რთული რელიგიური სიტუაციის ახსნას მოახერხებდა და მრავალ-
მრწამსიანობის მიზეზებს გასაღებს მოუძებნიდა? ამ კითხვებზე
პასუხის გაცემა მაშინ უფრო ადვილი იქნება, როცა უკვე შესწავ-
ლილი გვექნება მისი წყაროთა გამოყენების პრინციპები. ჯერ კ-
შეიძლება ითქვას შემდეგი:

1. უხტანესმა, როგორც ჩანს სუსტად, მაგრამ მაინც იცოდა.
ქართული ენა. ისტორიკოსმა სწორად ივარაუდა, რომ „ეპისტოლე-
თა წიგნს“ მოსე ელივარდელსა და კირონ ქართლის კათალიკოსს.
შორის მიმოწერა აკლდა. სომხურ ენაზე არსებულ სათანადო კრე-
ბულებში მან იგი ვერ აღმოაჩინა და გადაწყვიტა მათი ქართული შე-
სატყვისები მოეძებნა თბილისში. საეჭვოა ასეთი გადაწყვეტილება
მიედო და წარმატების იმედი ჰქონოდა ქართული ენის უცოდინარს.

⁴² იხ. Н. Адонц. О происхождении армян-Цадов: Журнал Министерства народного просвещения, XXXII, 1911, гв. 243; აგრეთვე. Հանդես Ամսո-
րիայ, XXVI, 1912, შტ. Н. Я. Марр, Цаты (iaθ) палеонтологически:
კრ. «Մարր եւ հայագիտության წარცხեր» სტ. 1968, გვ. 195-204.

⁴³ Н. Я. Марр, დასახ. ნაშრ., გვ. 204; თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის-
ისტორიის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 71.

ქართული ვარიანტები უხტანესმა აღმოაჩინა სომეხი მღვდლის ვინმე კირაკოზის დახმარებით, მასვე ათარგმნინა სომხურად და თავის თხზულებაში შეიტანა. კირაკოზს იმიტომ ვათარგმნინე, რომ „ძალიან კარგად იცოდა ქართველთა ენა და წიგნიო“ — დასძენს უხტანესი⁴⁴. ამ სიტყვების მთქმელს, ჩვენი ფიქრით, თვითონაც უნდა სცოდნოდა ქართული ენა, ოღონდ „ძალიან კარგად“ — არა.

უხტანესი ნამყოფაა თბილისში და, ჩანს, ხანგრძლივად, რადგან საკათალიკოსო ბიბლიოთეკიდან დაკარგული ქართული ეპისტოლეების პოვნა „საკვირველნაშენ და საოცარ, სახელოვან და გამოჩენილ დიდ დედა-ქალაქ თბილისში“ აგრე ადვილი საქმე არ იქნებოდა⁴⁵. ყოფილა იგი („მრავალჯერ“) ცურტავშიც შუშანიკის შესახებ ზეპირი გადმოცემების შესაგროვებლად⁴⁶. უხტანესმა იცის, აგრეთვე, პეტრე ეპისკოპოსის შესახებ ქართული თქმულებები⁴⁷. ცხადია, ყველაფერი ეს გულისხმობს თანადროული ქართლის საქმეებში და ქართულ ენაში მეტ-ნაკლებად გარკვეულ პირს.

2. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ნ. აკინიანის ვარაუდით, უხტანესი წარმოშობით ალბანეთის მხარიდან უნდა ყოფილიყო. ძნელია თქმა, რამდენად სწორეა ეს ვარაუდი, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ უხტანესი კარგად იცნობს ალბანეთის ისტორიას და ისტორიკოსებს, უხედვად იყენებს მათ ქართულ ეკლესიასთან პაექრობაში⁴⁸.

3. ქართული და ალბანური სამყაროს მცოდნე ანტიქალკედონიტი მწერალი იმყოფება საკათალიკოსო რეზიდენციაში — არგანაში, სადაც, ასოლიკის ცნობით, ხაჩიკ კათალიკოსმა მდიდარი ბიბლიოთეკა შექმნა⁴⁹.

ცხადია, მხოლოდ ეს სამი გარემოებაც კი უხტანესს სხვა შესაძლო კანდიდატურებთან შედარებით მნიშვნელოვან უპირატესობას მიანიჭებდა და, არ არის საკვირველი, თუ მას სასურველ ავტორად მიიჩნევდნენ. როგორ გაართვა მან თავი დასახულ ამოცანას და რამდენად გაამართლა თავისი მეცენატის იმედები, ვეცდებით ქვემოთ ვაჩვენოთ.

⁴⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 015-025; უხტანესი, გვ. 37.

⁴⁵ უხტანესი, გვ. 37, 69.

⁴⁶ იქვე, გვ. 37, 199.

⁴⁷ იქვე, გვ. 147.

⁴⁸ იქვე, თავები 63, 64, 65 და 69.

⁴⁹ Սոხիանու Տարեցիկ, გვ. 135.

„ასტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ საყურადღებოდ ძეგლია არა მხოლოდ იმით, რომ ასე თუ ისე ყოველთვის ასახელებს გამოყენებულ წყაროს, არამედ იმითაც, რომ მასში საკმაოდ გამჭვირვალედ მოჩანს ისტორიკოსის წყაროთმცოდნეობითი პრინციპები, მაშინდელი საეკლესიო წრეების დამოკიდებულება წყართა კრიტიკისადმი.

ზოგადი მითითება, თუ როგორი წყაროების საფუძველზე უნდა დიწეროს თხზულება, უხტანესმა წარეკელისგან მიიღო: „ბრძანება მივიღე შენგან, რომ ყოველნაირად ვიზრუნო და გადმოვცე ამ უწყებაში, რაც ვიცი სანდო ზეპირად და წერილობით“¹. უხტანესი პირობას აძლევს თავის მოძღვარს, რომ ზუსტად შეასრულებს მის მითითებას: „...არასოდეს გადავიდეთ შენს ბრძანებას, არამედ ყოველი ღონე ვიხმაროთ და დაუზარელად ვიზრუნოთ, რამდენიც კი ჩვენს გონებას და აზრს ძალუძს“².

შეთანხმება დადებულია. ისტორიკოსმა თხზულების წერისას თანაბარი მნიშვნელობა უნდა მიანიჭოს წერილობით და ზეპირსიტყვიერ მასალას, თუ კი სანდოდ მიიჩნევს მათ. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, სწორედ ამ შეთანხმებამ განსაზღვრა უხტანესის ნაწარმოების მთავარი მეთოდოლოგიური ნაკლი: X ს-ის ზეპირი გადმოცემებით VI-VII სს-თა მიჯნაზე მომხდარი მოვლენების ახსნის ცდა³. მაგრამ ამავე შეთანხმებამ, ვფიქრობთ, „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ გაცილებით უფრო საინტერესო გახადა, ვიდრე წინააღმდეგ შემთხვევაში იქნებოდა: მისი წყალობით ჩვენ არ დაგვეკარგა საეკლესიო განხეთქილების ისტორიის ის მოდელი, რომელიც მოგვიანებით შექმნა კავკასიაში მონოფიზიტურმა ეკლესიამ.

ამრიგად, უხტანესი ორგვარი წყაროთი სარგებლობს: წერილობითი და ზეპირსიტყვიერი.

¹ უხტანესი, გვ. 179.

² იქვე.

³ И. Джавахов, История церковного разрыва..., გვ. 435.

ეპისტოლეთა წიგნი

უბტანესი გამოირჩევა შუასაუკუნეების სხვა ისტორიკოსებისაგან გამოყენებულ წყაროებზე ზუსტი მითითებით. იგი თავის თხზულებაში არა მარტო ბევრგან ასახელებს „ეპისტოლეთა წიგნს“, როგორც ძირითად წყაროს⁴, არამედ ყოველ შესაფერის მომენტში ცდილობს აღნიშნოს, რომელ ეპისტოლეშია ლაპარაკი მისთვის მნაშენელოვან საკითხზე⁵.

უსტანესის ტექსტოლოგიური ძიებანი

როგორც კი ისტორიის დაწერის გადაწყვეტილება მიიღო, უბტანესმა გულდასმით შეისწავლა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ის ნუსხა, რომელიც მის განკარგულებაში იყო. იგი ცდილობდა გაერკვია, სრულად იყო მასში დაცული ქართველთა და სომეხთა შორის მიმოწერა, თუ აკლდა რამე.

1. უბტანესის ყურადღება მიიპყრო კირონ ქართლის კათალიკოსის ეპისტოლემ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი, რომელშიც შემდეგი სიტყვები ამოიკითხა: „მოსე სომეხთა მამამთავარმა, რომელიც მაგ საყდარზე იყო, მოგვწერა ხუეიკის შესახებ და არა რამე სარწმუნოების საქმეთა გამო“⁶. „ეპისტოლეთა წიგნში“ ასეთი მიმოწერა დაცული არ აღმოჩნდა. ისტორიკოსმა გამოიკითხა „სანდო კაცებში“ და დარწმუნდა, რომ გადმოცემების მიხედვით, საეკლესიო საკითხზე კამათი ქართველებსა და სომეხებს შორის მართლაც მოსე ელივარდელის დროს დაწყებულა⁷. ამის შემდეგ უკვე, როგორც გამოცდილ წყაროთმცოდნეს შეშვენის, უბტანესმა გადაათვალიერა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ყველა ნუსხა, რომელზეც კი ხელი მიუწვდებოდა. მოსე ელივარდელსა და კირონ მცხეთელს შორის მიმოწერა არცერთ მათგანში არ აღმოჩნდა.

უბტანესს ასეთი წარუმატებელი ძიების შემდეგ ხელი არ ჩაუქნევია. მან ხომ იცოდა, რომ მიმოწერა ქართველებსა და სომეხებს შორის იყო; მაშასადამე, დაკარგული ეპისტოლეები შეიძლებოდა

⁴ უბტანესი, გვ. 25, 37, 49, 51, 83, 95, 115, 147, 163, 179, 181, 199.

⁵ იქვე, გვ. 25, 37, 83, 85, 93, 129, 135 და ა. შ.

⁶ იქვე, გვ. 37;

⁷ იქვე.

აღმოჩენილიყო ქართლშიც და არა მარტო სომხურად, არამედ ქართულ ენაზეც. ისტორიკოსმა, თანამედროვე ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ. დაუყოვნებლავ მოაწყო „ექსპედიცია“ ქართლში და მიმოწერის ქართული ვარიანტიც, რომელიც ხელთ ჩაეპარდნოდა სომეხ მღვდელს კირაკოზს, აღმოაჩინა თბილისში. უხტანესმა ეპისტოლეები სომხურად ათარგმნინა და თავის ისტორიაში შეიტანა⁸.

მთელი ეს ისტორია ეპისტოლეთა აღმოჩენისა და თვითონ ეპისტოლეებიც, სათანადო კვლევის შემდეგ, ნატყუარად მიიჩნია იე. ჯავახიშვილმა⁹. ჩვენ უკვე გვქონდა საშუალება გვეცადა დაგვესაზუთებინა, რომ აღნიშნული ეპისტოლეების შინაარსი, აგებულება და სტილი მათ ზოგადად სანდოობაში დაექვევების საფუძველს არ იძლევა, თუმცა უხტანესის ტექსტებზე მუშაობის მანერის გათვალისწინებით ცალკეულ დეტალებს ყოველთვის სიფრთხილით უნდა მოკიდება¹⁰. მაშინ ჩვენს წინაშე არ დამდგარა საკითხი, შეაძლებოდა თუ არა უხტანესს აღმოეჩინა ქართველ და სომეხ კათალიკოსებს შორის მიმოწერის ტექსტები ქართულ ენაზე? უკეთ რომ ვთქვათ, ეპისტოლეები ორივე ენაზე იქმნებოდა, თუ მხოლოდ სომხურზე?

ასეთი საკითხი დასვა ა. მნაცაკანიანმა წიგნში „კავკასიის ალბანეთის ლიტერატურის შესახებ“¹¹. მან VII ს-ის დამდეგს მომხდარი საეკლესიო განხეთქილებისა და მასთან დაკავშირებული ოფიციალური დოკუმენტაციის შესახებ ასე იმსჯელა:

«Причиной споров было проникновение в Армению, Грузию и Агванк халкедонизма, против которого армянская церковь вела яростную борьбу как внутри страны, так и в сопредельных Армении странах, тем более, что грузинская и агванская церкви входили в сферу ее господства».

ალბანელებთან კამათი მხოლოდ სარწმუნოების საკითხებს ეხებოდა, ვინაიდან მათი ენა სომხური იყო. ქართველებთან სადავო იყო როგორც რელიგიის, ისე ენის საკითხები.

⁸ უხტანესი, გვ. 37.

⁹ И. Джавахов, История церковного разрыва..., გვ. 440-444.

¹⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 05-025; იქვე იხ. სათანადო ლიტერატურა. დასახელებულ ეპისტოლეებს სანდოდ თვლის პ. პეტერსიცი. იხ. P. Peeters, Sainte Sousanik, გვ. 260.

¹¹ А. С. Мнацаканян, Արվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջ, Եր., 1966, გვ. 135-139; А. Ш. Мнацаканян, О литературе Кавказской Албании, Ер., 1969, гв. 104-107.

ცურტავიდან გაქცეული მოსე ეპისკოპოსი წერდა ვრთანეს ქართულს: „...тогда же написал я руководству церкви Цуртава на языке армянском“. ვრთანეს ქერდოლი საპასუხო ეპისტოლეში ატყობინებდა მოსე ცურტაველს: „Письмо, о котором ты просил, составил я на армянском языке...“ „Да и письмо самого епископа Мовсеса в Цуртав—განაგრძობს ა. მნაცაკანიანი—адресовано Руководству армяноязычному церкви Цуртава...“ (ხაზი ყველგან ავტორისაა, — ზ. ა.).

კამათში ჩაერია აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი, წერს ა. მნაცაკანიანი, მან სომეხურად (ხაზი ჩვენია, — ზ. ა.) მისწერა კირონ ქართლის კათალიკოსს: „Дошла до меня весть, что установленный армянский порядок почитания святой Шушаник, вытесняя заменили: горьким как смерть и даже горше этого показался нам поступок этот...“ ქართლის კათალიკოსი პასუხობს: „Епископ Цуртава во имя православия изгнан, ритуал церковный армянский упразднен, а наш (грузинский, — А. М.) неизменен“.

პოლემიკაში მონაწილეობა მიიღო სმბატ ვრკანის მარზპანმა, რომელიც ქართლის კათალიკოსს საყვედურობდა: „...служба и порядок армянскими среди вас были, и смещением его вы вражду сеете...“ (ხაზი ყველგან ა. მნაცაკანიანისაა, — ზ. ა.).

მთელმა მოტანილმა მასალამ დაანახვა ა. მნაცაკანიანს „какая упорная борьба ведется во имя преобладания грузинского или же армянского языка, грузинских или армянских обрядов, причем язык в этом споре всегда рассматривается как важнейший фактор“. ამავე მასალამ ჩვენც უნდა დაგვანახოს, თითქოს „ეპისტოლეთა წიგნში“ სპეციალურად არის ხაზგასმული, რა ენაზე უნდა მიეწერა წერილი სომხური ეკლესიის მესვეურებს ცურტავის ეკლესიის მეთაურთა და ქართლის კათალიკოსისათვის: მიმოწერის ენა სომხური უნდა ყოფილიყო, უეჭველია იმიტომ, რომ „грузинская и агванская церкви входили в сферу ее (სომხეთის ეკლესიის, — ზ. ა.) господства“.

განვიხილოთ ყველა ციტატა ცალ-ცალკე.

1. „...առ ժամս գրեցի և ևս ...тогда же написал я руководству церкви Цуртава
ի հայ[ա]լիկու գիշխանութիւն նա языке армянском“.
Յուրիսաւայ եկեղեցւոյն¹².

¹² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 3.

ა. მნაცაკანიანის თარგმანით მივიღეთ, რომ ცურტავის ყოფილმა ეპისკოპოსმა მოსემ ვრთანეს ქერდოლს შეატყობინა: სომხურად დაწერილი ეპისტოლე გავუგზავნე ცურტავის ეკლესიის მეთაურებს. ტექსტის ასეთი გააზრება ექვს იწვევს: 1. გაუგებარია, რატომ უნდა აღენიშნა მოსეს სპეციალურად სომხურად დაწვერე წერილიო, თუ ეს ბუნებრივი და კანონიერი საქციელი იყო; თუ ქართლის ეკლესია იერარქიულად მართლაც ემორჩილებოდა დვინის საპატრიარქოს. 2. მოსე ქართლიდან რომ გამოიქცა, შვიდ დღეში ჰოვანავანქში ჩავიდა და მაშინვე გაუგზავნა ეპისტოლე ვრთანეს ქერდოლს¹³. ამ შვიდ დღეში მცხეთაში ვერც კი შეიტყო ბდნენ მისი გაქცევის ამბავს, და მით უფრო ახალ ეპისკოპოსს ვერ დასვამდნენ, მაშ რა „руководство церкви Цуртава“ უნდა ეგულისხმა მოსეს, როცა ცურტავის ეკლესია უმწყემსმთავროდ იყო დარჩენილი?

ვნახოთ ახლა, რა ტერმინებით არის გადმოცემული სომხურში ის ცნებები, რომელთა შესატყვისადაც ა. მნაცაკანიანმა „руководство“ და „на языке армянском“ მიიჩნია.

Руководство-ს ადგილას სომხურ დედანში გვაქვს სავსებით ნათელი და ცნობილი საეკლესიო ტერმინი *իქსანოქჩიან*, რომელიც აღნიშნავს „თემს“, „მრევლს“, „სამწყსოს“¹⁴. მეორე ტერმინი — *հայակզու* — ნიშნავს არა „на языке армянском“, არამედ „სომხურენოვანს“¹⁵. ერთად *հայակզու იქსანოქჩიან* ქართულად იწნება „სომხურენოვანი (სომხურად მოლაპარაკე) თემი (მრევლი, სამწყსო)“. მაშასადამე, თუ გვსურს სიზუსტე დავიცვათ, მოსე ცურტაველის სიტყვები ასე უნდა გავიგოთ: „... მივწერე მე ცურტავის ეკლესიის სომხურენოვან თემს (მრევლს)“¹⁶.

2. *Զթուղիքն, գոր խնդրեցեր ի հայակզուսն, արարի:* „Письмо о котором ты просил, составил я на армянском языке“.

¹³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 81.

¹⁴ Սո. Մ ա լ խ ա ս յ ա ն ց, Հայկական բացառական բառարան, II, სრ., 1944; օ. ავრთე, Մ. Ա. զ Ե ր Ե ս ու Ն. Առձին բառարան, Վեն., 1846; Նոր բարգիւր հայկագեան լեզուի, Վեն., 1856.

¹⁵ Սո. Մ ա լ խ ա ս յ ա ն ց, Հայկական բացառական բառարան, III, სრ., 1944.

¹⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 3, 136, 235-237.

¹⁷ იქვე, გვ. 4.

მაგალითი ანალოგიურია ზემოთ განხილულისა, ოღონდ აქ უფრო აშკარაა, რომ *Հայալեզուսն* „სომხურენოვანთ“-ს აღნიშნავს და არა „სომხურ ენაზე“, ვინაიდან იგი დასმულია მრავლობითი რიცხვის ადგილობით ბრუნვაში და ახლავს მსაზღვრელი ნაწილაკი -*ն* („იგი“). ზუსტი თარგმანი ექნება: „წერილი, რომელიც მთხოვე იმ სომხურ ენოვანთათვის (სომხურ ენაზე მოლაპარაკე მრევლისთვის) შევასრულე“.

საყურადღებოა, რომ იგივე ტექსტი, რომელშიც ა. მნაცაკანიანმა წერილის „სომხურ ენაზე“ დაწერის თხოვნა დაინახა, სწორად ესმოდა უკვე უხტანესს, რომელიც წერდა: „სთხოვს (მოსე ცურტაველი ვრთანეს ქერდოლს), რომ ჭერ მისწეროს ცურტავეის ეკლესიაში მათ, რომლებიც სომხურ ენოვანთ იყვნენ (*որք Հայալեզուք էին*), რათა ანუგეშოს ისინი“¹⁸.

მ. „... Հայալեզուսն իշխանութիան Յուրառակ նկեղեցույք“¹⁹ „... руководству армянско-церковному Цуртава“.

თუ პირველ ორ განხილულ მაგალითში ა. მნაცაკანიანმა ტერმინი *Հայալեզու* გადათარგმნა „на языке армянском“, აქ უკვე ისე თარგმნის, როგორც ზემოთ გვჩონდა ნაჩვენები — „армяноязычный“ (სომხურენოვანი).

ამრიგად, ა. მნაცაკანიანის თარგმანების მიხედვით ლოგიკური სურათი იქმნება: სომხეთის ეკლესიის მესვეურები და ცურტავის ყოფილი ეპისკოპოსი სომხურ ენაზე სწერენ წერილებს ცურტავის ეკლესიის „მეთაურებს“, ვინაიდან ისინი „სომხურენოვანნი“ არიან. ლოგიკის თვალსაზრისით, ასეთ ნათელ სურათს ხელს მხოლოდ ის უშლის, რომ გაუგებარი რჩება, რატომ არის საჭირო დაუინებით აღნიშვნა ყველა ეპისტოლეში, რომ სომხურად მოლაპარაკე პირებს წერილს სომხურად ვწერთო.

მოტანილი ციტატა ივ. ჯავახიშვილმა რუსულად ჭერ კიდევ 1908 წელს თარგმნა სავესებით სწორად: „...К [области] с армянскою речью епархии в Цуртавской Церкви“. იცვ, ჩველევარი განმარტავს: „Вртанес обращается к тем из цуртавской епархии, для которых армянский язык был родным“²⁰.

¹⁸ უხტანესი, გვ. 49.

¹⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 5.

²⁰ И. А. Джавахов, История церковного разрыва..., გვ. 516.

ვრთანეს ქერდოლის ეპისტოლეში ზუსტად არის ნაჩვენები, რაც იგულისხმება „ცურტავის სომხურენოვან მრევლში“: „სიწმიდის-მოყვარე მართლმადიდებლებსა და ჭეშმარიტებს, მონასტერთა ხუცეებს, სოფლის მღვდლებს, აზნაურებსა და გლეხებს, მოხუცებსა და ჭაბუკებს, ყველა და ყოველ ერისკაცს მაგ სომხურენოვან ქვეყანათა, რომელნიც ხართ ცურტავის ეკლესიის გამგებლობის ქვეშ“²¹.

ამრიგად, სრულიად აშკარაა, რომ მოსე ცურტაველისა და ვრთანეს ქერდოლის ეპისტოლეებში არსად არ არის ხაზგასმული, რაენაზე უნდა დაწერილიყო ეპისტოლე. ამას სპეციალურად აღნიშვნა არც იყო საჭირო, რადგან ცურტავის სომხურ მოსახლეობას სომეხი მოღვაწეები, რა თქმა უნდა, სომხურად დაწერილ ეპისტოლეს გაუგზავნიდნენ. მაგრამ ა. მნაცაკანიანი ვარაუდობდა, რომ მთლიანად ცურტავის ეკლესიის „ხელმძღვანელობას“ სწერდნენ წერილებს სომხურად მოსე და ვრთანესი, რის შემდეგაც ძნელი არ იყო ამ დებულების გავრცელება სომხეთისა და ქართლის კათალიკოსების მიმოწერაზეც.

4. *„Յուրտաւայ եպիսկոպոսն վասն ուղղափառութեան հալածեալ է, և գպաշտան հալხերէն ի բայ իոխեալ է՝ մեր գպաշտանն չէ իոխեալ“*²²

„Епископ Цуртава во имя православия изгнан, ритуал церковный армянский упразднен, а наш неизменен“.

ა. მნაცაკანიანის თარგმანით, ქართლის კათალიკოსი ატყობინებს სომხეთის პატრიარქს: ცურტავის ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო გავაძევე, სომხური მღვდელთმსახურება მოვსპე და ჩვენი მსახურება კი არ შემცივლიაო.

ძნელი წარმოსადგენია, ასეთი უცნაური რამ მიეწერა ქართლის კათალიკოსს თავისი საქმიანობის შესახებ მეზობელი კათალიკოსისთვის და შემდეგ გაეგრძელებინა: ეპისკოპოსად ვინც დაესვით, მოსეს შემდეგ, ქართულიც იცის და სომხურიც, მღვდელთმსახურებას ორივე ენაზე ასრულებსო.

საქმე ის არის, რომ ა. მნაცაკანიანმა კირონის მიერ ციტირებული აბრაამის სიტყვები შეცდომით ქართლის კათალიკოსს მიაწერა. კირონ კათალიკოსმა თავისი ჩვეულებისამებრ, ჯერ აბრაამის ეპისტოლედან მოიტანა ციტატა, ხოლო შემდეგ მასზე გასცა პასუხი. სრული ტექსტი ასეთია:

21 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 31-32.

22 იქვე, გვ. 70.

„რომ ეწერა [თქვენს წერილში], ცურტავის ეკლესია დაბტკი-
ცებულ იქნა ჩვენ ორ ქვეყანას შორის სულიერი ზიარებისა და ხორ-
ციელი სიყვარულისათვის და ეხლა ცურტავის ეპისკოპოსი მართლ-
მადიდებლობის გამო დევნილია და სომხური მსახურება შეცვლი-
ლიო, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია (უხტანესის ვარიანტი: „ცურ-
ტავის ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო დევნილია და სომ-
ხური მსახურება შეგიცვლიათო — მსახურება უცვლელია“). ვინც
ეპისკოპოსი გახდა, ქართული მოძღვრებაც იცის და სომხურიც აგ-
რეთვე; მსახურება ორივე მწიგნობრობით სრულდება. ხოლო ცურ-
ტავის ეპისკოპოსის დევნის შესახებ მისი საქმეები გვამცნობენ,
წრფელი სარწმუნოებისათვის არის წასული, თუ სხვა საქმეთა გა-
მო... მე ის არ მიდევნია“.

5. „... պաշտօանդ և կարգդ „... служба и порядок ар-
հայերէն ի ձևը միջի էր, և փո-
խակ. թշնամութիւն ի մէջ ար-
կանէք...“²³ „... среди ар-
мянскими среди всех были, и
смещением его вражду се-
ете...“

ა. მნაცავანიანის მიხედვით, ამ სიტყვებს სწერს სმბატ მარზპა-
ნი კირონ ქართლის კათალიკოსს. ცხადია, ამის წამკითხველი
მართლაც იფიქრებს, რომ საეკლესიო განხეთქილებამდე ქართულ
ეკლესიაში „მღვდელმსახურება და წესი“ სომხური იყო, ხოლო
ქართული ეკლესია ოფიციალურ დოკუმენტაციას სომხურად ქმნი-
და, ვინაიდან იგი „შედიოდა სომხური ეკლესიის ბატონობის
სფეროში“.

მაგრამ საკმარისია მრავალწერტილს თავი დაეანებოთ და ტექს-
ტი სრულად მოვიტანოთ, რომ ყველაფერი ნათელი გახდეს.

„Այդ սուրբ վկայարան, „ეგ წმიდა სამარტვი-
որ ի Յուրտաւ, պատուա-
կան სկսիցիդ հաստատուցաւ և
պաշտանդ և կարգդ հայերէն ի
ձևը միջի էր“; „... лев, ромелиц цурта-
вშიа, პათიოსან ეკლესიად და-
ემტკიცა და სომხური მსახურება
და წესი იყო თქვენში“.

მაშასადამე, „სომხური მსახურება და წესი“ გულისხმობს არა
მთლიანად ქართულ ეკლესიას, ან თუნდაც ცურტავის საეპისკოპო-
სოს, არამედ მხოლოდ შუშანიკის ნეშტზე აგებულ სამარტვილეს,
სადაც ღვთისმსახურება სომხურ ენაზე სრულდებოდა კირონ კათა-
ლიკოსამდე, ხოლო მან სომხურის გვერდით ქართულიც დანერგა.

²³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 75.

აი, ამ სამართლებრივ გარემო დაჯგუფებული სომხური მოსახლეობა იყო ორგანიზაცია, რომელსაც „ეპისტოლეთა წიგნში“ „სომხურენოვანი თემი (სამწყსო)“ ეწოდება. ამათ გაქართველებას ისახედა მიზნად კირონ ქართლის კათალიკოსი და ესენი წერდნენ ვრთანეს ქერდოლს (არა მთელი გუგარეთის მოსახლეობა): გვიშველეთ, თორემ ისეთ მძლავრსა და გოროზს შევყრივართ, რომ ან უნდა დავემორჩილოთ, ან უნდა ავიყაროთ აქედან და გადავსახლდეთო²⁴. შესაძლოა, ამ თვალსაზრისით, დამახასიათებელიც იყოს ქართული ტრადიცია კირონის მიერ შუშანიკის ნეშტის თბილისში გადმოტანის შესახებ²⁵. ასეთი ღონისძიება კარგად ეფარდება კირონის მთელს რელიგიურ-ეროვნულ პოლიტიკას. საეკლესიო განხეთქილების შემდეგ ამით იგი დასაყრდენს მოუშლიდა გუგარეთში მონოფიზიტურ ეკლესიას.

როგორც დავინახეთ, „ეპისტოლეთა წიგნში“ არ არის დაცული ისეთი ცნობები, რომელიც გვაპარაულებინებდა, რომ მიმოწერა კავკასიის ეკლესიებს შორის მხოლოდ სომხურ ენაზე წარმოებდა²⁶. ამდენად, საფუძველი არა გვაქვს ექვი შევიტანოთ უხტანესის მიერ მოსე ელივარდელსა და კირონ მცხეთელს შორის მიმოწერის ქართული დედნების თბილისში აღმოჩენის შესაძლებლობაში.

2. უხტანესმა დაადგინა „ეპისტოლეთა წიგნში“ წერილების დალაგების პრინციპი. ისინი განლაგებული აღმოჩნდა ქრონოლოგიის გათვალისწინებით²⁷. ისტორიკოსი მოელოდა, რომ აბრაამის პირველი ეპისტოლეს შემდეგ უნდა ყოფილიყო სმბატ მარზპანის წერილი კირონ ქართლის კათალიკოსისადმი, მაგრამ მისი ნუსხა ამ მხრივაც ნაკლები აღმოჩნდა. უხტანესმა საძიებელი ეპისტოლე სათანადო გარჯის შემდეგ სხვა ეგზეგეზიკალურ ნაშრომებში იპოვნა²⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ უხტანესი ცდილობს „ეპისტოლეთა წიგნის“ თანმიმდევრობა დაიცვას, მან სმბატის ეპისტოლე შინც აბრაამის სამივე წერილის შემდეგ მოათავსა. რატომ? საქმე ის არის, რომ უხტანესი თავის ნაშრომს ნარეკელს ნაწილ-ნაწილ უგ-

²⁴ ეპისტოლეთა წიგნი. გვ. 34-35.

²⁵ М. С а б и н и н, История грузинской церкви до конца VI века, СПб., 1877, гл. 125.

²⁶ იხ. ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის, მაცნე (ისტორიის... სერია), 1973, № 2, გვ. 162-165. ასევე არასწორად არის გაანალიზებული ა. მნაცკანიანის მიერ ის მასალა, რომელიც ალბანეთის ეკლესიის ოფიციალური მიმოწერის საკითხებს ეხება. იხ. О литературе..., 104-105.

²⁷ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 028-029.

²⁸ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 147; ეპისტოლეთა წიგნი გვ. 029.

ზავნიდა. როდესაც სმბატის ეპისტოლე აღმოაჩინა, აბრაამის წერილები სათანადო კომენტარებით უკვე ფაგზავნილი ჰქონდა, მაგრამ რამ გამოიწვია ასეთი შეცდომა?

უხტანესმა სმბატის წერილი ვერ იპოვა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ამ ნუსხაში, რომლითაც ხელმძღვანელობდა. ვერ აღმოაჩინა იგი სხვა ნუსხის გათვალისწინების დროსაც. ამიტომ წერს იგი: „სმბატ ვრკანის მარზპანის ეპისტოლე თავის ადგილზე დაწერილი ვერ ვიპოვნე „ეპისტოლეთა წიგნში“, რომელიც ხელთ მქონდა. ამიტომ აქაც გადავცდით და გამოგვრჩაო“. შემდეგ, როგორც ჩანს, კვლავ დაუბრუნდა იგი ამ ეპისტოლეს საძიებლად ნუსხებს და აღმოჩნდა, რომ ერთ ნუსხაში „შუა ჩართვოდა აბრაამის პირველ წერილს. ჩვენ ამიტომ გამოვაცალკევეთო“, — წერს ისტორიკოსი.

8. ვრთანეს ქერდოლმა ორი წერილი გაუგზავნა ქართლის ეკლესიის მეთაურებს: ერთი კირონ კათალიკოსსა და მთავრებს, ხოლო მეორე — პეტრე ეპისკოპოსს. „ეპისტოლეთა წიგნში“ ამ წერილთა პასუხები არ არის დაცული. უხტანესმა ყველგან დაძებნა, მაგრამ ვერ იპოვნა „ვერც რიგზე, ვერც სხვა ადგილას და ვერც სხვაგან სადმე“²⁹. არსებობდა კი პასუხები? უხტანესმა მოსე ეპისკოპოსის მესამე ეპისტოლეში ვრთანეს ქერდოლისადმი ამოიკითხა, რომ კირონს არც თვითონ დაუწერია პასუხი და სხვებისთვისაც აუკრძალავს. მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს იყო განრისხების პირველ წუთებში. შემდეგ ზოგიერთ აზნაურს საპასუხო წერილი მაინც დაუწერია³⁰. ვრთანესის საპასუხო წერილი ცხადყოფს, რომ მას იგი წაუკითხავს, შინაარსს საშინლად გაუოცებია და აღუშფოთებია³¹.

მაშასადამე, დაასკვნა უხტანესმა, საპასუხო წერილები დაწერილა. ვრთანესისათვის პასუხი გამოუგზავნიათ პეტრე ეპისკოპოსსაც და აზნაურებსაც. მაგრამ ეს პასუხი „ეპისტოლეთა წიგნის“ შემდგენლებს კრებულში არ შეუტანიათ, რადგან იგი, უხტანესის სიტყვებით რომ ვთქვათ, არ იყო სომხური ეკლესიისათვის „სასარგებლო“, „ღირსეული“, „შესაფერისი“ და „შესაწყნარებელი“³².

ამრიგად, უხტანესმა განსაზღვრა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ხასიათი და დანიშნულება. ი გ ი უ ნ დ ა ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო მ ო ნ ო ფ ი ზ ი ტ უ რ ი ე კ ლ ე ს ი ო ს ა თ ვ ი ს ს ა ს ა რ გ ე ბ ლ ო. ცხა-

²⁹ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი გვ. 83.

³⁰ იქვე, გვ. 83, 87; ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 43-44.

³¹ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 78; ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 45.

³² უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 85.

დია, მთელი მისი შემდგომი მუშაობა, როგორც რედაქტორისა და ისტორიკოსის, ამ ნიშნით წარიმართებოდა. გამოიკვეთა უხტანეს-სა, როგორც ეკლესიის ისტორიკოსის, თეორიული მრწამსი.

უხტანესი რედაქტორი

მას შემდეგ, რაც უხტანესმა საბოლოოდ დაადგინა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტი და შეავსო ნაკლები ეპისტოლეებით, დაიწყო მისი დამუშავება და მომზადება თავის „ისტორიაში“ შესატანად. 61-ე თავში იგი განსაზღვრავს იმ პრინციპებს, რომლითაც ხელმძღვანელობდა ეპისტოლეების რედაქტირებისას.

„რამდენადაც შესაძლო იყო, მრავალ ამბავთაგან შერჩეული კუმარიტი გავაწყეთ ამ წერილებში. მაგრამ სხვაც ბევრი იყო თვითეული წერილის ბოლოსა და შუაში, ამბებს რომ მოგვითხრობდა, რაც საჭიროდ და აუცილებლად არ ჩავთვალეთ“³³.

მამასადამე, უხტანესს თავის „ისტორიაში გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ წერილები შემოკლებით შეუტანია. შესამოკლებლად მას ზოგი „ამბავთა მთხრობელი“ ადგილი ამოუღია შუა წერილებიდან, ზოგი კი — ბოლოში ჩამოუკვეცია. უნდა ვიფიქროთ, რომ წერილების დასაწყისისთვის უხტანესს ხელი არ უხლია³⁴.

როგორც ჩანს, „ისტორიის“ მოკლედ და კომპაქტურად დაწერაზე მითითება უხტანესს უკვე თხზულების დამკვეთისაგან მიუღია. ამიტომ უსვამს ხშირად ხაზს, ამა თუ იმ ეპისტოლეს მოკლედ გადმოკცემ; ამა თუ იმ პირის შესახებ მოკლედ ან „რამდენიმე სიტყვით“ გოყვებიო³⁵.

ამრიგად, უხტანესმა წინასწარ იცის, რომ ეპისტოლეები უნდა შემოკლდეს, მაგრამ რას ხარჯზე? იმის, რასაც უხტანესი „საკვიროდ და აუცილებლად“ არ მიიჩნევდა.

უხტანესს აწუხებს, რომ შემოკლებას ყველგან ვერ ახერხებს, ზოგჯერ ერთი და იმავეს გამეორებაც უხდება. იგი ცდილობს თავი გაიმართლოს ნარეკელის წინაშე: ხშირად სხვადასხვა წერილში მეორდება საკითხები, ზოგჯერ კომენტარებშიც, მაგრამ გამეორებე-

³³ უხტანესი გვ. 163.

³⁴ ქვემოთ ვნახეთ, რომ მცირე ცვლილება უხტანესს აბრაამ კათალიკოსისა და კირონ კათალიკოსის მეორე ეპისტოლეების დასაწყისშიც შეუტანია, იხ. გვ. 284, 287.

³⁵ უხტანესი, გვ. 51, 67, 89, 95 და ა. შ.

ბი მწერალს ისევე სჭირდება შვებისათვის, როგორც სწეულს ხშირი თხერაობა³⁶.

უხტანესის მსჯელობა და წუხილი, ერთი და იმავეს გამეორებასთან დაკავშირებით, გვაფიქრებინებს, რომ იგი შეეცდებოდა, სადაც კი ამას შესაძლებლად მიიჩნევდა, თავიდან აეცილებინა გამეორებები, და ტექსტი მათ ხარჯზე შეემოკლებინა.

სრულიად თავისებურია უხტანესის მეთოდი მოწინააღმდეგე მხარის ეპისტოლეთა რედაქტირების საქმეში. აქ უკვე მისთვის ამოსავალი აღარც „საჭირო და აუცილებელია“ და არც გამეორებების თავიდან აცილების სურვილი.

„როცა წავიკითხეთ კირონის მესამე ეპისტოლე, პასუხი აბრაამის წერილზე, რომელიც არა ჰგავდა პირველ ან მეორე ეპისტოლეს, არამედ სხვაგვარი ცილისწამებითა და ცბიერებით იყო სავსე, უკუვადგდეთ, რადგან იმ ორში მისი ბოროტება მზაკვრულად იყო დაფარული..., ხოლო მესამეში მისი ზრახვის ავადმოსასმენი სიტყვები გასაგონი გახდა მკითხველის სასმენელთათვის“³⁷.

რას ნიშნავს უხტანესის სიტყვები „უკუვადგდეთ“, მაშინვე ცხადი გახდება, როცა ვნახავთ, თუ რა უმნიშვნელო ნაწილი დატოვა ისტორიკოსმა თავის თხზულებაში კირონ კათალიკოსის ვრცელი ეპისტოლედან. ასე „მოიშორა და მოკვეთა“ მონოფიზიტმა პოლემიკოსმა ქალკედონიტი მოღვაწის „უგუნური და ბრყვეული აზრები, შეაჩერა მისი ერეტიკოსი ენა ცბიერი ლაპარაკისას, მიატოვა მისი სასაცილო და დამთხვეული ფიქრების სიტყვები, როგორც რამ ნამუსრევი გადარწყუელი“³⁸.

უხტანესმა უკვე 52-ე თავში აღნიშნა, რომ ის მცირე, რაც მან მოიტანა კირონის მესამე ეპისტოლედან („უღირსი პასუხი“) მას საკმარისად მიაჩნდა³⁹.

ამრიგად, უხტანესის, როგორც რედაქტორის, პროგრამა ნათელია: „ეპისტოლეთა წიგნში“ დატოვლი მასალა უნდა შეემოკლდეს გამეორებების, უმნიშვნელოს და მოპაექრე ეკლესიის წერილების არსებითად უემციარების ხარჯზე.

36 უხტანესი, გვ. 145, 155.

37 იქვე, გვ. 165.

38 იქვე, გვ. 177.

39 იქვე, გვ. 143.

ისტორიაში უნდა დარჩეს ყველაფერი, რასაც უხტანესი „სარწმუნოდ და საპიროდ ჩათვლის“. ასეთი შეიძლება ერთხელ კი არა, ორჯერ და სამჯერაც დაიწეროს: ვცდილობთ მათ ერთ სიტყვას ათასი სიტყვით მივუვგოთ და გავიმეორროთ ერთი ორჯერ და, თუ გნებავს — ორი სამჯერ“⁴⁰.

ახლა, როდესაც უკვე ვიცით, ზოგადად რა პრინციპებით ხელმძღვანელობდა უხტანესი „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის რედაქტორებისას, ვადავიდეთ ამ ორი რედაქციის დეტალურ შედარებაზე. ქვემოთ წერილები შედარებული იქნება „ეპისტოლეთა წიგნში“ მოცემული რიგის მიხედვით.

I. მოსა ცურტაველის პირველი ეპისტოლე ვრთანეს კირდოლს

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1.

„ხოლო როცა შევიტყვეთ ქალკედონის კრების ურიული განსაზღვრების განდიდება და გინება ღმრთის ძის მიმართ, აღარც მწვანე ფოთოლი აღმოაჩნდათ მაშინ. ამიტომ ხმა ავიმალეთ და მტერი გავხდით. კათალიკოსად წოდებულისა, ყველა მთავრისა და იმ ქვეყნისა“⁴¹.

„ხოლო როცა შევიტყვეთ კირონისგან განდიდება ქალკედონის კრების ურიული განსაზღვრებისა და ღმრთის ძის გმობა, მწვანე ფურცელიც კი აღარ აღმოაჩნდათ. ამის გამო ავიმალეთ ხმა, მაგრამ მტრად შექცა კათალიკოსად წოდებული, ყველა მთავარი, ერისთავი და მთელი ქვეყანა“⁴².

2.

„მეც წერილით რჩევა-დარიგება გამომიგზავნეთ“⁴³.

„მისწერეთ კირონს და იმ ქვეყნის მთავრებსაც და წერილით რჩევა-დარიგება გაუგზავნეთ“⁴⁴.

უხტანესის ინტერპოლაციების შემჩნევა შესაღარებლად მოტანილ ტექსტებში ადვილია. მთელი მიმოწერის მანძილზე მოსეცურტაველი კირონ ქართლის კათალიკოსს სახელს არსად უწო-

40 უხტანესი, გვ. 155.

41 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 2.

42 უხტანესი, გვ. 53.

43 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 3.

44 უხტანესი, გვ. 53-55.

დებს და ყველგან როგორც „კათალიკოსად წოდებულს“ იხსენი-
ებს. უხტანესი, ჩანს, ვერ მიხვდა, რომ მოსე ამას ცხელ გულ-
ზე აკეთებდა და ამითი თავისი უკმაყოფილობის გამოხატვა სურ-
და. ამიტომ, სადაც კი ჩათვალა საჭიროდ, ტექსტში ყველგან
შეიტანა ქართლის კათალიკოსის სახელი⁴⁵.

მოტანილი მაგალითებიდან აშკარად ჩანს, რომ ტექსტი ერთ-
სა და იმავე დროს ინტერპოლირებულიც არის და, ამასთანავე,
უხტანესი ცდილობს ერთგვარი სტილისტური ცვლილება
შეიტანოს თხრობაში. მოსე ეპისკოპოსი წერდა ვრთანეს ქერ-
დოლს: იმდენად აღვშფოთდი, როცა ქართველთაგან ქალკედონის
კრების განდიდება შევიტყვე, რომ კათალიკოსს, ყველა მთავარ-
სა და იმ ქვეყანას მტრად გავუხდიო. უხტანესთან პირიქით, რო-
ცა მოსემ ზმა აიმაღლა ქალკედონის კრების წინააღმდეგ, მაშინ გა-
დაეკიდნენ მტრად. ასეთი სტილისტური სწორება უხტანესს გაკე-
თებული აქვს თავისი კონცეფციის შესაბამისად და მთელს თხზუ-
ლებას გასდევს. მხოლოდ ერთგან, საყოველთაო ეპისტოლეში,
დარჩა მას ხელუხლებლად მოსეს სიტყვები: „ვერ შეეძლით გავ-
ჩუმებოდით სნებას, რის გამოც ყველას მტრად ვიქუციო“.

მეორე მაგალითში უხტანესის მიერ შეტანილი ცვლილება კი-
დეც უფრო თვალსაჩინოა. „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით მო-
სე ცურტაველი ვრთანეს ქერდოლს თავისთვის სთხოვდა რჩევა-და-
რივებას. უხტანესის რედაქციით მივიღეთ, რომ მოსე კირონ
ქართლის კათალიკოსისთვის სთხოვს რჩევა-დარივების ეპისტოლეს
ვრთანეს ქერდოლს. ცვლილება უხტანესს ეკუთვნის და არა მის
გადამწერებს, რადგან აღნიშნული ეპისტოლეს კომენტარი (თავი 10)
გავრცელებულია უკვე დანართის გათვალისწინებით: „სთხოვს (მო-
სე ვრთანეს ქერდოლს), რომ მისწეროს ცურტავის ეკლესიას სა-
ყოველთაო ეპისტოლე სარწმუნოებაზე მტკიცედ დგომისათვის და
ამის შემდეგ — კირონსა. და იმ ქვეყნის მთავრებს“⁴⁶. საქმე რომ
დანამატთან გვაქვს, აშკარაა იმითაც, რომ ვრთანესმა ცურტავის
სომხურენოვან სამყაროს კი გაუგზავნა ეპისტოლე, მაგრამ ქართ-
ლის კათალიკოსისთვის არაფერი მიუწერია. ქართველთათვის
ეპისტოლეს გაგზავნა მოსემ ვრთანესს მეორე ეპისტოლეში სთხო-
ვა: „ამჯერად ბრძანეთ და მისწერეთ ერთი წიგნი კათალიკოსად
წოდებულს, ატრნერსეს, ვაჰანს და ბრზმიპრს“⁴⁷. საპასუხო წე-

45 იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 135, შენ. 13; გვ. 136, შენ. 19.

46 უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 51.

47 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 5; უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 75.

რილში ვრთანესი ატყობინებს მოსეს: „წერილი, რომ გვთხოვეთ კათალიკოსად წოდებულისა და იმ ქვეყნის სხვა მთავართა მიმართ, დავწერეთ როგორც ჯერ იყო“⁴⁸.

ამრიგად, უხტანესის როგორც რედაქტორის საქმიანობა მხოლოდ ტექსტის შემოკლებას არა გულისხმობდა. მას ტექსტში დამატებებიც შეჰქონდა. დამატებები, ცხადია, მოემსახურებოდა თავისი ეკლესიის „საპიროებას“, რასაც ემსახურებოდა, ფაქტიურად, შემოკლებებიც. ამ შემთხვევაშიც მას ინტერპოლაციის საშუალებით სურს აჩვენოს თავის მკითხველს, რომ დვინის საკათალიკოსოს ადგილის მცველს უფლება ჰქონდა „ემხილებინა“ მცხეთის კათალიკოსი და „რჩევა-დარიგება“ მიეცა მისთვის. უხტანესის ისტორიული კონცეფციით ეს უკანასკნელი დვინის კათალიკოსს ექვემდებარებოდა იერარქიულად.

გვაქვს კიდევ რამდენიმე განსხვავება: უხტანესთან გამოტოვებულია მოსეს ცურტავეში აღზრდის, ხოლო „ეპისტოლეთა წიგნთან“ შედარებით მეტია მოსეს პიტიახშის კარის ეპისკოპოსის ხარისხზე ასვლის შესახებ ცნობები. ასეთი განსხვავებები შეიძლება გადამწერთა შეცდომებით აიხსნას.

II. ვრთანეს აპოლოლის პასუხი მოსეს პირველ ეპისტოლეზე

ეპისტოლეთა წიგნი

„წერილი რომ მთხოვე სომხურენოვანთათვის, შევასრულებ“⁴⁹.

უხტანესი

„წერილი რომ მთხოვე სომხურენოვანთათვის, ღმრთის მადლით შევასრულებთ. ვუგზავნით აგრეთვე კირონსა და იმ ქვეყნის მთავრებს“⁵⁰.

მოსე ცურტაველის ეპისტოლეში ჩანამატებს გაცნობილი მკითხველი მაშინვე მიხვდება, რომ ხაზგასმული სიტყვები ვრთანესის პასუხშიც ინტერპოლაციაა. მაგრამ აქ კიდევ ერთი განსხვავებაა საინტერესო. თუ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხის მიხედვით ვრთანესი ამბობს, ცურტავის სომხურენოვან სამწყსოს უკვე მივწერეო წერილი, უხტანესის ვარიანტში გვაქვს — ახლა ვწერ ან მივწერო (აწმყოში დასმული ზმნა *აღწერე* შეიძლება მყოფადსაც გულისხმობდეს). ცვლილება, ჩვენი აზრით, ისევე უხტანესს ეკუთვნის

⁴⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 37; უხტანესი, გვ. 27.

⁴⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 4.

⁵⁰ უხტანესი, გვ. 50.

ნის. მისთვის მნიშვნელოვანი იყო მომდევნო ფრაზა, რომლითაც ვრთანესი ატყობინებდა მოსეს: უუგზავნით (ან გაუუგზავნით) წერილს (ორივე შემთხვევაში გამოყენებულია შესიტყვება *קְרָאָה* *აინსაფ*), აგრეთვე, კირონ კათალიკოსსა და იმ ქვეყნის მთავრებს. რედაქტორმა იცის, რომ მოსესა და ვრთანესს შორის გაცვლილ პირველ ეპისტოლეებს ქართველთაღმი წერილი არ მოჰყოლია. მაგრამ პირველ ეპისტოლეში გაკეთებული ინტერპოლაციის გამართლება საჭიროა ისე, რომ დანამატი აღვილად არა ჩანდეს (თუ უკვე გააგზავნა, სად არის? ხოლო თუ ჯერ არ გაუგზავნია და მხოლოდ აპირებს, ხომ შეიძლება არც გააგზავნოს?).

III-IV მოსა ეპისკოპოსის საოვალთაო ეპისტოლე და

IV ორგანიზაციის კრების მიზანმიმართული

1. უხტანესი ძლიერ ამოკლებს მოსეს ენციკლიკას. იგი ჭოვებს მხოლოდ განხეთქილების ისტორიისათვის არსებითს, და ტექსტის გადასაბმელად, ლაყუნების დასაფარავად მცირე რედაქციულ ცვლილებებსაც მიმართავს. მაგალითად, ვრცელი მსჯელობა დიოფიზიტების მრწამსის შესახებ მას გადმოკეცილი აქვს სულ რამდენიმე სიტყვით: „ჩვენს უფალი იესუ ქრისტე ორბუნებიაანიაო“.

2. უფრო საყურადღებოა უხტანესის მიერ მოსეს ენციკლიკის ბოლო აბზაცის შემოკლება. ისტორიკოსმა გამოტოვა შემდეგი წინადადება:

„ხოლო ჩვენ, საყვარელნი, ჯეროვანი სიბრალულით აღძრულნი მოძმე ადამიანთა წარწყმედისა და აღსასრულის მიმართ, გავფრთხილდეთ როგორც ჯერ არს და მათთვის ვილოცოთ, როგორც წესია, რომ მოვამცილოთ ისინი შემცდარი გონებიდან და მოვიდნენ წრფელ სარწმუნოებაზე...“⁵¹.

უხტანესი ითვალისწინებს, რომ პოლემიკის პირველ ეტაპზე მიმოწერის ტონი თავშეკავებულია. სომეხი მოღვაწეები ბრალს პირდაპირ არა სდებენ კირონსა და მის თანამოაზრეებს და მათი ფრაზეოლოგიაც ამას ასახავს: „მტრად გავუხდი... (და არა — „მტრად გამიხდა... როგორც ეს უხტანესსა აქვს), „მოსე იღვენა...“ (და არა — „მოსე სდევნე...“) და მისთ. სომხურმა ეკლესიამ პოლემიკის დასაწყისში ქართლში მომხდარი რეფორმები კირონ ქართ-

51 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 14.

ლის კათალიკოსისა და მისი უშუალო თანამზრახველების ინდივიდუალურ იდეად გაიგო. ამიტომ მას ჯერ კიდევ ჰქონდა იმედი ქართული ეკლესიის მონოფიზიტობაზე მიქცევისა. X ს-ის მიწურულს მონოფიზიტი მოღვაწის ისტორიული კონცეფცია კი სხვაგვარია. მან უკვე იცის, რომ დიოფიზიტური მრწამსი ქართლში სიცოცხლისუნარიანია, მოსახლეობის ყველა ფენას მოიცავს, ყველა ფენა საბოლოოდ დაკარგულად მიაჩნია და თავის საკვლევ ტექსტს ამ თვალსაზრისის შესაბამის რედაქციას უკეთებს.

3. მოსე ეპისკოპოსი წერს თავის ლომხურენოვან სამწყსოს:

„გამოვატანე მიზეზნი კრებისა და მსგავსი წერილნი ნეტარ მოძღვართა საჩრწმუნოებისა და მოწინააღმდეგე მწვალებელთა, უმეტესი აქედან შეიტყუეთ“⁵².

უბტანესიეულ რედაქციას მოტანილი წინადადება აკლია. საქმე ის არის, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ მოსეს ენციკლიკას უშუალოდ მოსდევს ტრაქტატი IV (ქალკედონის) კრების მიზეზების შესახებ. ცხადია, მოსეს სიტყვებშიც სწორედ ეს ტრაქტატი იგულისხმება. უბტანესის „ისტორიას“ იგი მთლიანად აკლია, რამაც საფუძველი მოგვცა გვევარაუდა, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირველ რედაქციაში ეს ტრაქტატი არ შედიოდა. ეჭვი გამოვთქვით, აგრეთვე, რომ „IV კრების მიზეზები“ მოსე ცურტაველს მცდარად მიეწერება. ამ საკითხს სხვაგან უფრო ვრცლად შევხებით. აქ კი აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ უბტანესის მიერ შესწავლილ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხებში, ჩანს, არ იყო „IV კრების მიზეზები“. ამიტომ იგი ისტორიკოსს არც მოუხსენებია სადმე, თუმცა მოსეს ენციკლიკის ზემოთ მოტანილი ტექსტიდან მას მსგავსი ტრაქტატის არსებობა უნდა სცოდნოდა. ვფიქრობთ, იმიტომ ამოაგდო უბტანესმა მასზე მითითება ენციკლიკის შემოკლებისას, რომ სათანადო ტექსტს ვერ შეხვდა მისთვის ნაცნობ ნუსხებში.

VI ვრთანეს ძეგლის საყოველთაო მაისტორლე ცურტაველის
სომხურენოვან მრავლს

ეპისტოლეთა წიგნი

უბტანესი

„ნურავისაგან დაძაბუნდებით ძრწოლით მომაკვდინებელი შიშისაგან, არამედ გაბედულად გამოვიკვლიოთ ის ქეშმარიტი

„გაეცალეთ უგუერთ, რათა ღირსი შე-

⁵² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 14.

სარწმუნოება, რომელიც დასაბამიდან გვექონ- იქნეთ ღმრთის ნიჭ-
და, რათა ღირსი შევიქნეთ ღმრთის ნიჭ- თა⁵⁴.
თა, ეგების «ხელი საკვანელს დავდოთ» (მღრ.
ლუკა 9,62)... «რამეთუ მიგცეს თქუენ
სულმან ჩემმან, რაჲ სთქუათ»⁵³.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ საკმაოდ მოზრდილი ფრაზა უხტანესს
სულ ორი სიტყვით შეუცვლია. ამით მისმა ვარიანტმა უფრო
მკაცრა საბუ მთილო. ვრთანესისაგან განსხვავებით უხტანესისთვის
აღარაფერია „გამოსაკვლევია“, მას უკვე აღარა აქვს იმედი ქალკე-
დონიტების მონოფიზიტობაზე მოქცევისა. ამიტომ მიზა რჩევაც
ნათელი და ლაკონურია: „გაეცალეთ უგუნურთ“.

X ვრთანეს ჰერდოლის ეპისტოლე ვაბრა ეპისკოპოსს

ეპისტოლეთა წიგნი

„ხოლო როგორც მიიღეთ ღმრ-
თის ქომაგობა თქვენს თავზე, ასე-
ვე მტკიცედ იღექით მაგ საქმის
აღსრულებამდე, რათა ღირსი შე-
იქმნეთ ზეციურ ნიჭთა.

მივწერეთ მაგ საქმეთა გამო მაგ კათალი-
კოსს და სხვა მთავრებს, რომ არ იყოს
ახალსახიობა რამ სარწმუნოებისა ჩვენ ორ
ქვეყანას შორის და ნუ მიიჩნევს შენი
პატიოსნება სულიერი და ხორცი-
ელი სიყვარულის გაუცხოებად.
როგორც მასპინძელი იყავ მარ-
თლმადიდებელი სარწმუნოებისა,
რომელიც დაამტკიცა ამ ქვეყანაზე
უფალმა ღმერთმა წმიდა გრიგორის მიერ
მრავალი სასწაულით, ისე უმეტესად შეიქენ
მშვიდობის მიზეზი, რათა ის ახალსა-
ხიობა, რომელიც შემკულია სი-
ცრუით, მოისპოს, ჭეშმარიტება დამყარდეს
და ეს სიწმიდის მოყვარე ეპისკოპოსი,

უხტანესი

„მივწერეთ მაგ საქ-
მეთა გამო მაგ კათა-
ლიკოსსა და მთავ-
რებს, რომ არ იყოს
ახალსახიობა სარწმუ-
ნოებისა ჩვენ ორ ქვე-
ყანას შორის, არა-
მედ იყოს [და]
დარჩეს ის, რაც
მრავალი სასწაულმოქ-
მედებით დაამტკიცა
უფალმა ღმერთმა წმი-
და გრიგორის მიერ,
შენ კი უფრო მეტად
მშვიდობის მიზეზი
იყავ, რათა სიცრუე
მოისპოს, ჭეშმარიტე-
ბა დამყარდეს და ის

53 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 32-33.

54 უხტანესი, გვ. 63.

რომელიც ჭეშმარიტი სარწმუნო- ეპისკოპოსი თავის აღ-
ების ქომაგია, თავის ადგილზე და- გილზე დაბრუნდეს“⁵⁶.
ბრუნდეს“⁵⁵.

უხტანესს ვრთანესის მაღალფარდოვანი ტექსტი ისე ოსტატუ-
რად გაუმარტივებია, რომ ყველა არსებითი და მნიშვნელოვანი მო-
მენტი შენახულია ეპისტოლეში. ფრაზა „ხოლო როგორც მიიღეთ...
შეიქნეთ ზეციურ ნიქთა“ არა ზის თავის ადგილზე „ეპისტოლეთა
წიგნში“ და მისი ამოღება ვრთანესის ეპისტოლეს უფრო მწყობრ
დს ნათელ შინაარსს აძლევს. საყურადღებოა, რომ ამ ეპისტო-
ლეში გამოტოვებული ადგილები არც უხტანესის კომენტარებში
აისახა, მაშინ, როცა იგი უხტანესისეულ ვარიანტს თითქმის მთლი-
ანად მოიცავს⁵⁷.

XI მონა ეპისკოპოსის მესამე ეპისტოლე
ვრთანეს კერძოლს

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1

წერილი, რომელიც მისწერეთ
კათალიკოსად წოდებულს და იმ
ქვეყნის მთავრებს, გავატანე ჩემს
ბიჭს და ეხლა მობრუნდა⁵⁸.

წერილი, რომელიც მისწერეთ
კათალიკოსად წოდებულს, იმ ქვე-
ყნის სხვა მთავრებს და პეტ-
რეს, რომელიც ვითხოვე
თქვენი სიწმიადისაგან,
გავატანე ჩემს ბიჭს და ეხლა მობ-
რუნდა⁵⁹.

ფიქრობთ, არ უნდა იყოს საეჭვო, რომ „ეპისტოლეთა წიგნს“
ხაზგასმული წინადადება აკლია და მასში იგი უხტანესის მიხედვით
უნდა აღდგეს.

2 უხტანესის რედაქციაში გამოტოვებულია:

„ამასაც გთხოვთ უფალო: ნეტარი ტიმოთეს წიგნი
მთლიანად მივიღე და წერილები, რომლებიც მაგ წმი-
და ეკლესიაში და თქვენთან მოიპოვება, ყველა გადავწე-

55 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 39.

56 უხტანესი, გვ. 81.

57 იქვე, გვ. 83-85.

58 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 43.

59 უხტანესი, გვ. 87.

რე. მოაღწიეს ჩემთან მთლიანად, სიტყვა-სიტყვით, ნეტარ მოძღვართა სხვა წერილებმაც, რომლებიც ამხილებენ და წყევლიან ორბუნებოვანთა კრებას. ხოლო კეთილმსახურ მეფეთა ნეტარი ზენონისა და ანასტასის მიერ იმ ურიული კრების განსაზღვრების აღფხვრის შემდეგ, ვერსად ვიპოვე, თუ კვლავ როგორ ან ვისგან აღიძრა ახალსახიობა და დაამხო მრავალი ეკლესია. როგორც იცის თქვენმა სიწმიდემ, ბრძანეთ და მოგვეწერეთ ჩვენს სიმდაბლეს⁶⁰.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ მკითხველისათვის ამ ტექსტის გაცნობის შემდეგ ცხადი ხდება, რომ მოსე ეპისკოპოსი, რომელიც ეპისკოპოსობამდე, უბტანესისეული რედაქციით, მოძღვარიც ყოფილა, ამ ეპისტოლეს დაწერამდე არ იცნობდა უმთავრეს ანტიქალკედონურ ლიტერატურას. მაშასადამე, ქალკედონური ორიენტაციის ეკლესიასთან კონფლიქტის დროს იგი მზად არ იქნებოდა დოგმატიკის საკითხებზე კამათისათვის და, შესაძლოა, ასეთი კამათი არც მომხდარა. ავი კირონ კათალიკოსი ასეთ განმარტებას აძლევდა მოსე ცურტაველთან მოპხდარ ინციდენტს: „ცურტავის ეპისკოპოსის შესახებ მისი საქმეები გვამცნობენ წრფელი სარწმუნოებისთვის არის წასული, თუ სხვა რამ საქმეთა გამო... მე ის არ მიღვევია. არამედ იყო რაღაც, რაც შევიტყვევ მისი უღირსი საქმეების შესახებ და ვუხმობდი ჩემთან, მინდოდა დამერიგებინა და მესწავლებინა“⁶¹. ამის საწინააღმდეგოდ, უბტანეს სურს დაარწმუნოს თავისი მკითხველი, რომ მოსე ცდილობდა ქართლის ეკლესია და მისი კათალიკოსი დაეჭვრებინა ქალკედონური მრწამსის უსჯულოებაში და „სახარების მიხედვით მრავალგზის დამრიგებლური სიტყვებით ევედრებოდა, გადაუხსნიდა რა წიგნს და მიაწვდიდა სულიერ წვრთნას“⁶². უბტანესი ვერ შესძლებდა თავის „ისტორიაში“ ასეთი ვერსიის გატარებას, თუ მოსეს ეპისტოლეს დედნის შემოცირებისას განსახილველ ადგილს სულ არ ამოიღებდა. მაგრამ მთელი წიგნის რედაქტირებისას ისტორიკოსმა ვერ დაიცვა თანამიმდევრობა და შემოკლება უკვე მომდევნო

60 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 44.

61 იქვე, გვ. 70.

62 უბტანესი, გვ. 73.

ეპისტოლეში გამოქმედდა: საპასუხო წერილში ვრთანესი ატყობინებს მოსეს თხოვნის შესრულების შესახებ⁶³.

XIII. ვრთანესის პასუხი მოსე აპისკოპოსის მესამე ეპისტოლეზე

1. უხტანესთან ვრთანესის ეპისტოლე ორი ერთდროულად დაწერილი წერილის (25-ე და 28-ე თავები) სახით არის მოცემული. ჩვენ უკვე ვცადეთ დაგვესაბუთებინა, რომ უხტანესის რედაქცია შესაძლოა დედნის მდგომარეობას ასახავდეს⁶⁴. აქვე გვინდა დავუმატოთ, რომ უხტანესი ამ ორ წერილს ერთმანეთს არ აცილებდა და ერთად განიხილავდა. როდესაც 27-ე თავში იგი წერს, რომ ის რაც ვრთანესმა მოსეს მისწერა ძლიერ შევამოკლეო, სწორედ მეორე ნაწილს (28-ე თავი) გულისხმობს, რადგან პირველი (26-ე) თითქმის არ შეუმოკლებია.

2. უხტანესთან გამოტოვებულია მოზრდილი აბზაცი თეოდორიტე ჰვირელის სიმეონ მესვეტესთან კონფლიქტის შესახებ⁶⁵. იგივე ტექსტი თითქმის სიტყვასიტყვით ემთხვევა ამავე ისტორიის შემცველ ადგილს მოსე ეპისკოპოსის სახელით შემონახულ ტრაქტატიში ქალკედონის კრების შესახებ („IV კრების მიზეზები“)⁶⁶. შეიძლება გვეფიქრა, რომ უხტანესმა ასეთი რედაქცია გამეორების თავიდან ასაცილებლად გააკეთა. მაგრამ მის თხზულებაში ხომ არც „IV კრების მიზეზები“, ან მისი კვალი ჩანს სადმე?

ვრთანესის პასუხში მოსე ეპისკოპოსის მესამე ეპისტოლეზე, „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქციით, მითითებული პასაჟის შინაარსი ასეთია: ვილაც ქალკედონიტმა დიდებულებმა იუსტინიანე კისარის უთხრეს, იმას ვერაფერ იტყვის, თითქოს სიმეონ მესვეტემ ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებები მოშალა, რადგან იგი ახლაც ქალკედონში წმიდა ეფემიას სამარტეილეში ინახებო. სჯეუბი, პირიქით, არწმუნებდნენ, სიმეონმა ქალკედონის კრების განსაზღვრებებს ხელი მოაწერა და მისი ხელრთვით ახლაც იმავე სამარტეილეში ინახებო. ამ სიტყვების მთქმელი საშინელი ფიცით ულასტურებს იუსტინიანეს, ამის შემდეგ რომ მოგვიყვები, სრული ჭეშმარიტებააო, რასაც „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით მოსდევს მოთხრობა, თუ როგორ დაწვა სიმეონ მესვეტემ ქალკედონის კრების განსაზღვრებები ცეცხლში. წინააღმდეგობა აშკარაა: წინაშემ-

63 უხტანესი, გვ. 89.

64 იხ. ზემოთ, გვ. 21-23.

65 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 48-49.

66 იქვე, გვ. 17.

დგომელი ჯერ უმტკიცებდა იუსტინიანე კეისარს სიმეონი ქალკედონის კრებას დაემორჩილო, ხოლო შემდეგ ფაცის ქ.ეშ უყვება ისტორიას, როგორ დაწვა იმავე სიმეონმა ქალკედონის კრებას განსაზღვრებები. ვფიქრობთ, ეს წინააღმდეგობა შეამჩნია უხტანესმა და, რადგან ტექსტის შემოკლებას მინც აპირებდა, შეამოკლა მისი გათვალისწინებით.

მაგრამ რამ წარმოშვა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხებში ის წინააღმდეგობა, რომლის გადალახვა საგანგებოდ დაჭირდა უხტანესს? ვფიქრობთ, *ბიზანტიის*-ის პოლისემანტურმა ხასიათმა და *რუსიის*-ის მსგავსებამ *რუსიის*-თან. შევადართო ტექსტები.

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

I

„*ხე იმანდ ხი ქანუქიმანსკავს-
ლიენ, ირდ აღანდოენ აწერ ხინ
აჯისკიროდ, ასხნ ვქაფაღორნ,
ქტ ანანარქინ ჭ იამსდ ხი მარდ-
სანს აასიღ ვაკე, ვქი შიმსინი
ბინარქისალ ჭ ხ რასანსალ ჭ
სარამანაფრიქსან ძილილიენ
ჭაღქსიღინი...*“

„ზოგმა წინაშემდგომელმა, რომელიც იმ წვალეზის მოწაფე იყო, უთხრა მეფეს, რომ შეუძლებელია კაცთაგან ვინმემ თქვას ეგ, რომ სიმეონმა ხელი მოაწერა (var. ხელ-ჰყო, გაბედა) და დაემორჩილა ქალკედონის კრების განსაზღვრებასო...“

„*ხე იმანდ ქანუქიმანსკავ
ლიხლიენ' ირდ აღანდოენ აწერ
ხინ აჯისკიროდ' ასხნ ვქაფა-
ღორნ, ხქტ ანანარქინ ჭ იამსდ
ხი მარდქანს აასიღ ვაკე ვქი ში-
მქინი ბინარქისალ ჭ ხ რანსალ
სარამანაფრიქსან ძილილიენ
ჭაღქსიღინი...*“

„ზოგმა წინაშემდგომელმა, რომელიც იმ წვალეზის მოწაფე იყო, უთხრა მეფეს, რომ შეუძლებელია კაცთაგან ვინმემ თქვას ეგ, რომ სიმეონმა ხელ-ჰყო (var. გაბედა, ხელი მოაწერა) და მოსპო ქალკედონის კრების განსაზღვრებაო...“

ამას ვერავინ იტყოდა, აგრძელებენ წინაშემდგომელები, რადგან სიმეონი მართლმადიდებელი იყო და კრების განსაზღვრება ახლაც ქალკედონში, წმ. ეფემიას სამარტვილეში ინახებო.

II

„*ხე იმნი ხი მასთაღორავს ნა-
ქანბაღორ ხეხალ იღღაქიათი რა-
სათიქ, ასტ ვქაფაღორნ, ხქტ
ხრანსქი შიმსინი ბინარქისალ*

„*ხე იმნი ხი მასთაღორავს
ნაქანბაღორ ხეხალ იღღაქიათი
რასათიქ, ასტ ვქაფაღორნ,
ქტ ხრანსქინ შიმქინი ბინ-*

მამების ავტორიტეტის მოშველიებით⁶⁷. მაგრამ ამავე ეპისტოლეს-
თვის დართულ კომენტარში ისტორიკოსი არ ივიწყებს ამ გარე-
მოებას და გამოტოვებულ ტექსტს მოკლედ, იმავე ბიბლიური
ციტატების მოშველიებით, აცნობს თავის მკითხველს⁶⁸.

ამრიგად, ის ტექსტიც კი სომხეთის ეკლეს-
ის მეთაურთა მიმოწერიდან, რომლის შესახ-
ხებაც უხტანესმა საგანგებოდ გახაზა — ძლი-
ერ შევამოკლეთ, ფაქტიურად სულ ოდნავ
არის შემცირებული.

XIV ღვინის სამკლესიო კრების კანონები

უხტანესს „ღვინის კრების კანონები“ არ შეუტანია თავის
„ისტორიაში“. ვინაიდან იგი არც შეეფერება „ეპისტოლეთა წიგ-
ნის“ მსგავს კრებულს, ძნელი სათქმელია, იყო იგი მის პირვანდელ
რედაქციაში, თუ შემდეგ დაუმატეს რედაქტორებმა⁶⁹. უხტანე-
სის კომენტარებიდან ჩანს, რომ იგი იცნობდა „ღვინის კრების კა-
ნონებს“. 30-ე თავში ისტორიკოსი წერს, რომ 10 ეპისკოპოსი,
მღვდლები და უხუცესები შეიკრიბნენ ღვინში აბრაამ რშტუნელის
ხელდასახმელად. გარკვეული დაბრკოლებების შემდეგ „ყველაშ
ერთად მოიპზრა, რატომ არ გავაკეთეთ ახლა ის, რისთვისაც შე-
ვიკრიბეთო და გადაწყვიტეს თავისთვის კანონები დაედგინათ, რომ-
ლებიც დაადგინეს კიდევ და დაამტკიცეს თავისი ერთობის აღთქ-
მა, სწავლასა, აღსარებასა, სულის ხსნასა და სარგებელში“⁷⁰.

35-ე თავში უხტანესი კვლავ ახსენებს ღვინის კრების კანო-
ნებს: „საერთო თანხმობით შევიდი განსაზღვრული
თავითა და მშვენიერი წესით კანონთა დადგენის შემდეგ, რო-
მელიც სული წმიდის მადლით დაამტკიცეს, კვლავ შეიკრიბნენ
ერთად...“⁷¹ „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამოცემებში „ღვინის კრე-
ბის კანონები“ თავებად არ არის დაყოფილი, მაგრამ აბზაცე-
ბი, რომელიც შინაარსის მიხედვით არის გაკეთებული, სწორედ
შვილია. ცხადია, უხტანესი იცნობს „ღვინის კრების კანონებს“,

67 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 50-51.

68 უხტანესი, გვ. 93.

69 შლრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 146, შენ. 1.

70 უხტანესი, გვ. 97.

71 იქვე, გვ. 103.

მკვრამ საკითხავია, რომელი რედაქციით? „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ თუ სხვა რომელიმე კრებულიდან?

ამ საკითხზე გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია. ის კია, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ და უხტანესთან დასახელებული კრების მონაწილე ეპასკოპოსების საერთო რიცხვიც სხვადასხვაა და მათი ჩამოთვლის რიგიც⁷².

XV სმბატ მარზპანისა და სომხეთის ეპისკოპოსების ხელწერილები

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტი უხტანესთან ორად არის გაყოფილი და ცალ-ცალკეა დასათაურებული, ამის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა მსჯელობა და აქ სიტყვას აღარ გვაგარძელებთ⁷³. გოდა ამისა, უხტანესისეულ ტექსტში კიდევ არის ერთი განსხვავება „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქციასთან შედარებით.

ეპისტოლეთა წიგნი

როგორც აღრე სომეხთა ქვეყნის მამამთავრებმა, ეპისკოპოსებმა და მღვდლებმა, მთავრებმა და ერისკაცებმა საშინელი წყევლით უარყვეს და განდევნეს ყველა მწვალებელი — არიოზი... ქალკედონის კრება და ლეონის ბილწი ტომარი — განვეშორებით მათთან ზიარებას ჭეშმარიტად. ხოლო თუ ჩვენი სიტყვები რაიმე სიტრუით იყო ნათქვამი, წყეულიმც ვიყოთ...⁷⁴

უხტანესი

როგორც აღრე სომეხთა ქვეყნის მამამთავრებმა, ეპისკოპოსებმა, მთავრებმა და ერისკაცებმა საშინელი წყევლით უარყვეს და განდევნეს ყველა მწვალებელი — არიოზი... ქალკედონის კრება და ლეონის ტომარი, ასევე ჩვენც ვწყევლით ყველა მწვალებელს და უფრო მეტად კი წყეულ ქალკედონის კრებას და ლეონის ბილწ ტომარს, კვლავ ვწყევლით და მათთან ზიარებას განვეშორებით. ჭეშმარიტია ეს სიტყვები, ხოლო უკეთუ სიტრუით ვამბობთ რაიმეს, წყეულიმც ვიყოთ...⁷⁵.

ტექსტების შედარება აშკარად გვიჩვენებს, რომ უხტანესის რედაქციაში ხაზგასმული წინადადება დედნისეულია და აღდგენი-

⁷² იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 146, შენ. 8.

⁷³ იხ. გვ. 16.

⁷⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 58.

⁷⁵ უხტანესი, გვ. 99.

ლი უნდა იქნეს „ეპისტოლეთა წიგნში“. ამის უტყუარი მოწმობაა ფრაზის კონსტრუქცია: „როგორც ადრე . სომეხთა ქვეყნის ზამამთავრებმა... უარყვეს, აყვე ხვენც ვწყველით...“ ეპისტოლეთა წიგნში“ კი მრავალგზისი გადაწერების შემდეგ დარჩენილია მხოლოდ „როგორც ადრე...“

XVI ხელწერილი, რომელიც მისცემს ეპისკოპოსმა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს

უხტანესის ტექსტს დასაწყისშივე აკლია დოკუმენტის დათარიღება: „მეფეთა მეფის აპრევზ-ხოსროს მეფობის მეჩვიდმეტე წელს“⁷⁶. შესაძლოა, ეს ფრაზა თვითონ ისტორიკოსის მიერ იყოს გამოტოვებული, რადგან თარიღი მას უკვე ბევრჯერ ჰქონდა აქამდეც დასახელებული (თავები 1, 30, 32, 35).

ეპისკოპოსების სიაში, „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქციასთან შედარებით, მხოლოდ მანასე ბასეანის ეპისკოპოსსა და ქრისტაფორ სიენიეთის ეპისკოპოსს აქვთ შეცვლილი ადგილი⁷⁷. ხუცესეზის სიაში კი უხტანესს (თუ მის გადამწერს?) გამორჩენია იუნანეს (იუსანეს) ავანის და ისრაელ პტლავანთა (პტლუნთა) ხუცესები, რომელთა სახელებიც შემდეგ სიის ბოლოს დაუმატებია⁷⁸.

XVII მოსა ეპისკოპოსის ეპისტოლე აბრაამ კათალიკოსს

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1.

„მესმა, მამაო პატროსანო, უფალ გრიგორის მაგ საყდრის ბრწყინვალეობით აღდგენა“⁷⁹.

„შევიტყვე მამამთავრული ბრწყინვალეობით უფალ გრიგორის მაგ საყდრის აღდგენა“⁸⁰.

შეცდომა გრაფიკულ ნიშანგზეა დაშვებული. არეულია ერთმანეთში *რაკრ აყათილასან* და *რაკრ აყხთასან*. ალბათ ტექსტი მიჯრით და ქარაგმით იყო დაწერილი (*რაკრ აყათასან*), ხოლო უხტანესმა (თუ მისმა გადამწერმა) მცდარად გახსნა. არ არის გამორი-

⁷⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 59.

⁷⁷ შდრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 59; უხტანესი, გვ. 107-109.

⁷⁸ შდრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 60; უხტანესი, გვ. 109.

⁷⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 62.

⁸⁰ უხტანესი, გვ. 115.

ცხელი, რომ შეცდომა მოსვლოდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ გადამწერსაც და უხტანესის ვარიანტი მისი რომელიმე ხელნაწერიდან მომდინარეობდეს, რადგან ორივე შემთხვევაში აზრიან წინადადებასთან გვაქვს საქმე.

2.

„...რადგან, აჰა, უკვე აკურთხა ღმერთმა სომეხთა ქვეყანა შენი ფერხითი“⁸¹. „...რადგან, აჰა, უკვე აკურთხა ღმერთმა სომეხთა ქვეყანა შენი მეშვეობით“⁸²

მოსე ცურტაველი ყოველი ღონით ცდილობს პატრიარქის გული მოიგოს და საქებარ სიტყვებს არ იშურებს. ჩანს, უხტანესს უხერხულად მოეჩვენა მოსეს მართლაც უხერხული გამოთქმა და შეამსუბუქა.

3.

„...აკურთხა ღმერთმა სომეხთა ქვეყანა შენი ფერხითი და ყოველი სიკეთის დაფუძვნების დასაბამად და წინამძღვრად და მაგ მთავრების, მრავალი ზნის განმავლობაში განშორებულების ჩვენი ქვეყნიდან, გაბრწყინებულების მეფეთა პატივითა და მადლიერებით, აქეთ დაბრუნების [მიზეზად გაგხადათ]“⁸³. „...აკურთხა ღმერთმა სომეხთა ქვეყანა შენი მეშვეობით და ყოველი სიკეთის დაფუძვნება, ჩვენი ქვეყნის მეფეთა პატივითა და მადლიერებით გაბრწყინებული, აქეთ მოაქცია“⁸⁴.

როგორც ჩანს, უხტანესმა კარგად ვერ გაიგო მოსეს ეპისტოლეში რომელი მთავრების უკან დაბრუნებაზე იყო ლაპარაკი და გამოტოვა. მართლაც ტექსტი ბუნდოვანია. თუ ლაპარაკია სმბატ მარზპანის სომხეთში დაბრუნების შესახებ, რატომ არის „მთავრები“ მრავლობით რიცხვში? შესაძლოა, მოსე პატივით იხსენიებს სმბატს და იმიტომ იყენებს მრავლობით რიცხვს⁸⁵, მაგრამ როგორ გახდა აბრაამი მისი უკან დაბრუნების მიზეზი, როცა თვითონ მხოლოდ სმბატის დაბრუნების შემდეგ გახდა კათალი-

81 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 62.

82 უხტანესი, გვ. 115.

83 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 62.

84 უხტანესი, გვ. 115.

85 იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 151, შენ. 2.

კოსი? უხტანესის შემოკლებამ გამოიწვია სხვა მცირე გრამატიკული ცვლილებანი და მისი ტექსტი ბოლოს ორიგინალზე უფრო ბუნდოვანი გახდა.

4.

„გვედრებით ჩვენც, შეეწიოთ ქრისტეს ეკლესიას, რომელიც თანამორწმუნე და მოწაფე იყო თქვენი, და ეხლა დასნეულებული შექირვებაშია“⁸⁶.

„გვედრებით ჩვენც, შეეწიოთ ქრისტეს ეკლესიას, რომელიც ((sic) თანამორწმუნე და კირონი მოწაფე იყო თქვენი, და ეხლა დასნეულებულია შექირვებისაგან“⁸⁷.

უხტანესი უადგილოდ უმატებს ტექსტში კირონის სახელს და საკმარისად გაშართულ წინადადებას სტილისტურ-გრამატიკულად საგრძნობლად არღვევს.

5.

„რადგანაც ნიმუშად აქვთ მათი საქმენი და მისდევენ მათ, დაე თქვენც დაიქადოთ (იამაყოთ) ქრისტეს მიმართ, რომ მომეცა მადლი უფლისაგან, რათა გექადავა ქართლიდან აღბანთა ქვეყნამდის გამოუკვლეველი სიდიადე ქრისტეს დიდებისა და ესოდენი ხალხი მომეგო თქვენთვის და ქრისტესათვის შემეწირა“⁸⁸.

„რადგანაც ნიმუშად აქვთ მათი საქმენი, და მათთა მიმდევართ, დაე თქვენც დაიქადოთ (იამაყოთ) ქრისტეს მიმართ და თქვათ, რომ მომეცა მადლი უფლისაგან, რათა მექადავა ქართლიდან აღბანთა ქვეყნამდის გამოუკვლეველი სიდიადე ქრისტეს დიდებისა და ესოდენი ხალხი მომეგო თქვენთვის და ქრისტესათვის შემეწირა“⁸⁹.

უხტანესთან ტექსტში მხოლოდ ერთი სიტყვაა მეტი „ეპისტოლეთა წიგნთან“ შედარებით და შინაარსი გაცილებით უფრო ნათელი ხდება. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ვარიანტით შეიძლება ბოდა გვეფიქრა, რომ ქართლიდან აღბანეთამდე ქრისტეს სარწმუნოების ქადაგების წადილი მოსე ცურტაველს უნებოდა⁹⁰. უხტანესის რედაქციით კი ნათელია, რომ, პირიქით, მოსე წერს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს, კარგი იქნებოდა უფლება გქონოდა გეამაყა

⁸⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 63.

⁸⁷ შდრ. უხტანესი, გვ. 117.

⁸⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, 63-64.

⁸⁹ უხტანესი, გვ. 117.

⁹⁰ შდრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 233.

იმით, რომ ქრისტეს სარწმუნოება იქადაგე ქართლიდან ალბანეთამდეო. ამას აღსატურებს აბრაამის პასუხიც მოსეს ეპისტოლეზე: „არ დააცხროთ ვედრების შეწირვა ყოვლადღიერი ღმრთის მიმართ, რომ მომცეს ძალი შეძლებისა მისი ნებისაებრ, რათა სისრულით ვაჩვენოთ მისი განგება ჩვენი ქვეყნის მიმართ, ასევე ქართველთა და ალბანთა ქვეყნისაც“⁹¹. შედარების შედეგად აღდგენილი ტექსტი ასეთი იქნება:

*...ქი იანსილი დნიოჲა ვიობან
აღრისასჲ ჸ ნახსილი ჲიოჲა,
ხიღიჲი ჸ ბსჲ აჲარბსჲ ქი ჲიქითი
აჲსი, ქმჲ ქინბ თილან
ჯნიორჲს აჲი ქი შხაინჲ. ქი
ქიჲაჲ მქინჯ ჸჯსჲარან სიღო-
სანიჲჲ ჲაროიღსჲ დანდნჲს მსბო-
ქსჲს ქილოაჲს ჲიქითითი, ჸ
დჲაქაჯაჲს აიღჲა ჲარსჲ ბსი ჸ
ღრქითითი აჲათჲარაჲსჲ;*

...რადგანაც ნიმუშად გაქვთ მათი საქმენი და მიჰყვებით მათ, დაე თქვენც იამაყოთ ქრისტეს მიერ, რომ: მომეცა მადლი უფლისაგან, რათა მექადაგა ქართლიდან ალბანთა ქვეყანამდის გამოუქველველი სიდიადე ქრისტეს დიდებისა; და ესოდენი ხალხი მოიგოთ და ქრისტეს შესწიროთ.

XVIII აბრაამ აათალიკოსის პასუხი მოსა ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე

ეპისტოლეთა წიგნი

უბტანესი

1.

„არ მოველოდი საშინელისა და მძიმე ტვირთის აკიდებას. არ ვიცი როგორ ვიტვირთე და ან როგორ დავთანხმდი უმრავლესობის ნებას: რადგან ზეგარდმო რომ ეგონოს ვისმეს, და აკვირდება რა ჩემს უღირსებას, [მიხვდებოდა], რომ ამ ხარისხის შეუფერებელი ვარ, მაგრამ არც იმათზე ნაკლები [ვარ], რომლებიც ჰყავდათ და თუ გამოსაცდელად და ყველასათვის საჩვენებლად

„ხოლო საშინელი და მძიმე ტვირთის აკიდებას რომ არ ველოდი, არ ვიცი როგორ ვიტვირთე და როგორ დავთანხმდი უმრავლესობის ნებას. ესეც მე არსაიდან მაქვს, თუ არა ღმრთის წყალობით და თქვენი სიწმიდისმოყვარე ლოცვით“⁹².

⁹¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 65.

⁹² უბტანესი, გვ. 119.

დამდო ღმერთმა (?), ამ-
ის იმედო არსაიდან მაქვს,
თუ არა ღმერთის მოწყალების
შემდეგ თქვენი სიწმიდის ლოც-
ვისა“⁹³.

უხტანესმა გამოტოვა აბრაამის თაემდაბლობის გამოხატველი
ფრაზები, რომლებიც, ჩანს, მან გადაჭარბებულად მიიჩნია. უხ-
ტანესი საგანგებოდ აქცევს ყურადღებას მსგავს ადგილებს მიმო-
წერაში. ქვემოთ დავინახავთ, რომ კომენტარებში იგი ყველგან
უკიყინებს კირონ კათალიკოსს თავის თავზე გადაჭარბებულ წარ-
მოდგენას, ხოლო მისი ეპისტოლეებიდან ასეთ ადგილებს სრუ-
ლიად იღებს.

2.

„ნუ დააყოვნებ მოსვლას წმი-
და ზატიკს (აღდგომას), რადგან
მრავალთათვის ეს შვებაა და სუ-
ლიერი საქმენი წინ გვიღვეს. სა-
ნამ უფალი სმბატი აქაა, ვჩქა-
რობთ, რომ რაიმენაირად ჯერ ეგ
საქმე მოვათავოთ ჩვენი ქრისტე
ღმრთის შეწვევით“⁹⁴.

„ნუ დააყოვნებ მოსვლას წმიდა
ზატიკს (აღდგომას), რადგან მრავალ-
თათვის ეს შვებაა, და სუ-
ლიერი საქმენი კირონისა
და ქართველთა წინ გვი-
ღვეს. სანამ უფალი სმბატი აქაა,
ვჩქარობთ, რომ რაიმენაირად
ჯერ ეგ საქმე მოვათავოთ ჩვე-
ნი ბრძანებითა და წე-
რილით, ჩვენი ქრისტე
ღმრთის შეწვევით“⁹⁵.

ხაზგასმული სიტყვები აბრაამის ეპისტოლეში აშკარად უხტა-
ნესის დანართია. ამას უეჭველად მოწმობს შემდეგი: 1. ტექსტში
დამატებულია კირონ კათალიკოსის სახელი. 2. მომდევნო თავში
უხტანესი სიტყვისიტყვით იმეორებს ჩვენთვის საინტერესო ადგილს
აბრაამის ეპისტოლედან და მასში ჩვენ მიერ ჩანართად მიჩნეული
სიტყვები არა გვხვდება: „მისწერა (აბრაამმა) მუშინვე საპასუხო წე-
რილში მოსე ეპისკოპოსს, რომ საჩქაროდ და დაუყოვნებლივ მოსუ-
ლიყო აქ წმიდა აღდგომას, რადგან მრავალთათვის ეს შვება იქნება და

⁹³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 65.

⁹⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 65.

⁹⁵ უხტანესი, გვ. 119.

ევ სულიერი საქმე წინ გვიდევსო. და აგრეთვე, უფალი სმბატი [სანამ] აქ არის, ვფიქრობთ რამენაირად ეს საქმე მოვათავოთო“⁹⁶.

უხტანესის დამატების მიზანი ნათელია. მას სურს მკითხველს შეუქმნას შთაბეჭდილება, რომ მომავალ მიმოწერაში ერთმანეთის პირისპირ დადგებიან სხვადასხვა იერარქიულ საფეხურზე მდგომი საეკლესიო მოღვაწენი. აბრაამ კათალიკოსს უფლება ექნება ბრძანებით („ჩვენი ბრძანებითა და წერილით“) გადაჭრას სადავო რელიგიური საკითხები. კომენტარის კეთებისას კი ისტორიკოსმა ვერ ვაითვალისწინა თავისივე რედაქტირებული ტექსტი და ეპისტოლეს შინაარსი დედნის მიხედვით გადმოგვცა.

XX კირონ კათალიკოსის პასუხი აბრაამ კათალიკოსის პირველ ეპისტოლეზე

უხტანესის რედაქტორული საქმიანობის შესასწავლად ისტორიკოსის მიერ ამ ეპისტოლეში შეტანილი ცვლილებები განსაკუთრებით საყურადღებოა.

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1.

„სიწმიდისმოყვარე და პატრიოსან უფალს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს, კირონ ქართლის კათალიკოსისისა და ჩემი თანამოსაყდრე ყველა ეპისკოპოსისაგან ამ წმიდა ჯვრის კურთხევით მოკითხვა“⁹⁷.

„ჩემს სიწმიდისმოყვარე უფალს, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს და ყველა შენ თანამოსაყდრე ეპისკოპოსს კირონ ქართლის კათალიკოსისაგან ღრმა თაყვანისცემა და სიყვარულით მოკითხვა, და ყველა ჩემი თანამოსაყდრე ეპისკოპოსისაგან კვლავ მდაბლად მოკითხვა, და ამ წმიდა ჯვრით კურთხევა“⁹⁸.

უხტანესის ინტერპოლაციები აშკარად ერთ მიზანს ემსახურება: იერარქიულად დვინის კათალიკოსზე უფრო დაბალ საფეხურზე წარმოადგინოს ქართლის კათალიკოსი და ეპისკოპოსები, რომლებიც სომეხთა პატრიარქს „ჩემს უფალს“ უწოდებენ (და არა ზო-

⁹⁶ უხტანესი, გვ. 121.

⁹⁷ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 69.

⁹⁸ უხტანესი, გვ. 125.

გადად „უფალს“, როგორც მიმართავს აბრაამი კირონს), აგრეთვე „ღრმა თაყვანისცემითა და სიყვარულით“, „ეკლავ მღაბლად“ მოიკითხავენ მას⁹⁹. ასეთი შთაბეჭდილება შემთხვევითი არ არის, რადგან ქვემოთ ვნახავთ, რომ ცვლილებები მთელს ეპისტოლეში მსგავსივე სულისკვეთებით არის შეტანილი.

2.

„...სჯული გვიბრძანებს, ირა თუ გაგვეგლო, არამედ შეგვეწყნარებინა ისინი, რომლებიც მოიქცევიან უკეთურებიდან ანუ წვალეზიდან სინანულად. ის სამართლიანი შეწყნარება გავაკეთეთ, მაგრამ როცა შევიტყვეთ, რომ მათ აღსარება სიცრუით ქმნეს და იქვე უკეთურების წუმპეს მიიქცნენ — დავამხეთ, შევაჩვენეთ ისინი და გავაძვეეთ კათოლიკე ეკლესიიდან და ჩვენ გან, ქრისტიანეთა გან. ესლა ვერავინ გაბედავს მათ მოკითხვას“¹⁰⁰.

„...კანონიერად მივიჩნინე, კი არ გამეგლო ისინი, რომლებიც მოიქცევიან სინანულსა და აღსარებაში წვალეზიდან სარწმუნოებაზე. ხოლო როცა შევიტყვეთ მათი მიქცევა თავისი უკეთურების წუმპეს, შევაჩვენეთ და გავაძვეეთ ეკლესიიდან. ესლა ვერავინ გაბედავს მათ მოკითხვას“¹⁰¹.

განსხვავებები გამოთქმებში „სჯული გვიბრძანებს“ და „კანონიერად მივიჩნინეთ“ გამოწვეულია. მათი სომხური შესატყვისების (*սուրբ Կրիստոս* და *սուրբ Կრիսტი*) მსგავსებით. სხვა მცირე სტილისტურ-ლექსიკური განსხვავებებიც გადამწერთაგან უნდა მომდინარეობდეს. მაგრამ უხტანესის ტექსტს აკლია ზოგი ისეთი ფრაზა, რომელთა გამოტოვება მონოფიზიტი რედაქტორის შეგნებულ სწორებას ვარაუდობს: 1. კირონს სურდა ეთქვა, რომ მოქცეული ნესტორიანები მან „სამართლიანად შეიწყნარა“ თავის ეკლესიაში, სანამ შეატყობდა, რომ ისინი მხოლოდ თვალთმაქცობდნენ და აღსარება არ შეუცვლიათ. უხტანესმა „სამართლიანი შეწყნარების“ შესახებ სიტყვები ამოიღო ტექსტიდან. 2. დიოფიზიტი კათალიკოსი თავის ეკლესიას „კათოლიკეს“, ხოლო თავის თავს „ქრისტიანს“

⁹⁹ იხ. ეპისტოლეა წიგნი. გვ. 152, შენ. 1.

¹⁰⁰ იქვე გვ. 69-70.

¹⁰¹ უხტანესი, გვ. 125.

უწოდებს. ორივე ეს გამოთქმა მიუღებელი აღმოჩნდა მონოთეიზტი რედაქტორისათვის.

8.

„რომ მწერდით, ... ც უ რ ტ ა -
ვ ი ს ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო დევნილია და ს ო მ -
ხ უ რ ი მსახურება შეცვლილიო, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია. ვინც ეპისკოპოსი გახდა, ქართული მოძღვრებაც იცის და ს ო მ -
ხ უ რ ი ც“¹⁰².

„რომ მწერდით, ... ის ეპისკოპოსი მართლმადიდებლობის გამო დევნილია და მ შ ო ბ ლ ი უ -
რ ი მსახურება კი შეცვლილიო, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია. ვინც ეპისკოპოსი გახდა ქართული მოძღვრებაც იცის“¹⁰³.

განსხვავება ტექსტებში გამოწვეული უნდა იყოს უხტანესის ან მისი თხოულების გადამწერთა მიერ გრაფიკულ ნიადაგზე დაშვებული შეცდომით: *հայկերէն ի բայ* (სომხური) — *հայկերնի բայ* (მშობლიური), *հայ ուսուիւն* (სომხური მოძღვრება) — *հասուիւն* (მოძღვრება) ტექსტი, შეცდომების მიუხედავად, აზრიანი გამოვიდა.

4.

„ხოლო ცურტავეის ეპისკოპოსის დევნის შესახებ მისი საქმეები გვამცნობენ წრფელი რწმენისათვის არის წასული, თუ სხვა რამ საქმეთა გამო. რადგან, როგორც წერიდა, «რამეთუ რომელი იქმნ ბოროტსა, სძულნ ნათელი და რომელი ჰყოფნ ჭეშმარიტებასა, მოვიდის ნათელსა». მე ის არ მიდევნია, არამედ იყო რაღაც რაღაც შევეიტყვე მის უღირს საქმეთა შესახებ, მოვეუწოდე ჩემთან, მინდოდა დამერიგებინა და მე სწავლებინა, როგორც ჯერ არს მოწაფისათვის. ხო-

„ხოლო ცურტავეის ეპისკოპოსის დევნის შესახებ მისი საქმენი გვამცნობენ, მართლმადიდებელი რწმენისათვის არის წასული თუ სხვა რამ საქმეთა გამო. მე იგი არ მიდევნია, არამედ მოვეუწოდე ჩემთან დასარიგებლად. მან ეკლესია მიატოვა და ღამე ფარულად წავიდა“¹⁰⁴.

¹⁰² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 70.

¹⁰³ უხტანესი, გვ. 125.

¹⁰⁴ იქვე, გვ. 127.

ლო იგი ჩემს მოწოდებაზე არ მოვიდა, არამედ ეკლესია მიატოვა და ღამე ფარულად წავიდა“¹⁰⁵.

უხტანესის შემოკლების მიზანია, შეასუსტოს კირონ კათალიკოსის ეპისტოლეს მამხილებელი ტონი. ტექსტიდან ამოღებულია ეფექტური და ქართლის კათალიკოსის ეპისტოლარულ შემკვიდრობაში თითქმის ერთადერთი ციტატა ბიბლიიდან (იოანე 3, 20-21), მითითება მოსე ცურტაველის „უღირს საქციელზე“ და კირონის ცდაზე თავისი ქვეშევრდომი ეპისკოპოსი „დაარიგოს ისე, როგორც მოწაფეს შეშვენის“. ასეთი მასალის დატოვება ტექსტში ხელს შეუშლიდა ისტორიკოსს ისეთი სურათი წარმოედგინა, როგორიც მოგვცა თავისი თხზულების მე-6, 7, 8 თავებში.

მე-8 თავში მოცემული კომენტარებიდან ჩანს, რომ უხტანესს კირონ კათალიკოსის პირველი ეპისტოლე აბრაამისადმი სრულად ჰქონდა ხელთ. როდესაც იგი მე-8 თავს წერდა, ჩანს, ჯერ კიდევ ზუსტად არა ჰქონდა განსაზღვრული 45-ე თავში რას შეამოკლებდა:

„...დაწერა კირონმა თავის წერილში აბრაამ სომეხთა კათალიკოსისადმი, რომ იგი ჩვენ არ გავგიძევებია სამწყსოდან, არამედ ავითონ გაიქცა ღამე თავის დანაშაულთა გამოო. ასეთი უსჯულოებითა და სიცრუით აძლევდა პასუხს თავისიანებსაც და უცხოთაც“¹⁰⁶.

ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს „ახალი აღთქმის“ ზემოთ მითითებულ ციტატასთან დაკავშირებითაც. მე-5 თავში უხტანესი ცდილობს წმიდა წერილიდან ისეთი კონტრარგუმენტები მოიტანოს („კირონსაც ეწია «ყამი და ხელმწიფეობა ბნელისაჲ»; „უკეთუ კემშარიტად ბნელია, სინათლეთც ორგულებს“. «თუთ იგიცა ეშჳაკი იცვალისვე ანგელოზად ნათლისა») ¹⁰⁷, რომლებიც გააბათილებენ კირონის მიერ ციტირებულს 45-ე თავში.

5.

„ჩვენი და თქვენი მამები მეფის მონები იყვნენ და სარწმუნოება ფეთა მეფის ხელმწიფების ქვეშ

¹⁰⁵ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 70-71.

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 47.

¹⁰⁷ იქვე, გვ. 37, 39.

იერუსალემისა ჰქონდათ. ჩვენცა
და თქვენც, თუ მცა მეფე-
თა მეფის მონები ვართ,
სარწმუნოება იერუსა-
ლემისა გვაქვს და გვე-
ქნება“¹⁰⁸.

იყვნენ და სარწმუნოება იერუსა-
ლემისა ჰქონდათ, თქვენცა და
ჩვენც აგრეთვე“¹⁰⁹.

მოტანილ ტექსტს უხტანესი კომენტარებში (თავი 46) სიტყვა-
სიტყვით იმეორებს, მაგრამ წინადადებას „თუ მცა მეფეთა მეფის
მონები ვართ, სარწმუნოება იერუსალემისა გვაქვს და გვექნება“
აქაც გვერდს უვლის¹¹⁰. სასვენ ნიშნებს ისე თუ დავსვამთ, როგორც
ეს „ეპისტოლეთა წიგნის“ 1968 წ. გამოცემაშია, შემდეგ აზრს
მივიღებთ: კირონ კათალიკოსი მიმართავს აბრაამს, რომ თქვენ და
ჩვენ დღემდე იერუსალემის (ქალკედონური) სარწმუნოება გექო-
ნდა და ამის შემდეგაც ასე გვექნებაო. ჩანს, უხტანესმა ტექსტი
ისევე გაიგო, როგორც ჩვენ, და ხაზგასმული ფრაზა ამოაგდო კი-
რონის ეპისტოლედან, რათა მკითხველს არ შეჰქმნოდა შთაბეჭდი-
ლება, თითქოს სომხურ ეკლესიას ქალკედონური „სარწმუნოება
აქვს და ექნება“. ვფიქრობთ, ასეთი გაგების თავიდან ასაცილებ-
ლად დასვეს „ეპისტოლეთა წიგნის“ 1901 წლის გამომცემლებმაც
სასვენ ნიშნები შედარებით უხერხულ ადგილას.

6. უხტანესს კირონ კათალიკოსის ეპისტოლედან ამოუღია ის
სიტყვები, რომლითაც იგი უმტკიცებს აბრაამ სომეხთა კათალი-
კოსს, თითქოს ირანის შაჰებმა თავისი უფლების ქვეშ მყოფ ქვეყ-
ნებს, მათ შორის ყველაზე უფრო ქართლს („ჩვენ
თავისუფალ ქვეყანას“), რელიგიის თავისუფლება მისცეს¹¹¹.

7.

„რომ წერდით, გვსურდა
ეპისკოპოსები გამოგვეგზავნა, რა-
თა მოსულიყვნენ და ესწავლები-
ნათო, თუ გსურთ, გამოაგზავნეთ.
დაე მოვიდნენ, რომ გვასწავ-
ლონ და ისწავლონ“¹¹².

„რომ გეწერდით, შეგვეძლო
ეპისკოპოსები და მოძღვრები გა-
მოგვეგზავნა, რომ მოვიდნენ და
გასწავლონო, თუ გსურთ, გამო-
აგზავნეთ, დაე მოვიდნენ“¹¹³.

¹⁰⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 71.

¹⁰⁹ უხტანესი, გვ. 127.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 127.

¹¹¹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 71.

¹¹² იქვე, გვ. 72.

¹¹³ უხტანესი, გვ. 127.

განსხვავება „გვსურდა“— „„შეგვეძლო“ გრაფიკულ ნიადაგზეა წარმოშობილი: *კამქაღ—კაქაღ*. შესაძლოა, შეცდომა უხტანესის გადაშვების მიერ იყოს დაშვებული. რაც შეეხება „გვასწავლონ და ისწავლონ“-ის ამოღებას, აქ უკვე შეგნებულ რედაქციულ ოპერაციასთან გვაქვს საქმე. უხტანესის აზრით, ქართლის კათალიკოსი სომხეთის პატრიარქს ემორჩილება და მას არ შეიძლება სომეხი ეპისკოპოსების სწავლების პრეტენზია ჰქონდეს.

XXI სმბატ მარზპანის ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს

1. უხტანესს გამოტოვებული აქვს სმბატის საკმაოდ ვრცელი მსჯელობა სომხეთში რელიგიური სიტუაციისა და მისი სამშობლოში დაბრუნების შესახებ. აღნიშნული ტექსტიდან მთავარია შემდეგი: „ხოლო ვნახეთ, რომ არიელთა ქვეყანაშიც ქრისტიანები მართლმადიდებლები იყვნენ, იგოვე პირობის წიგნი ჩვენსა და თქვენ მამებს მათთვისაც მიეცათ მკაცრი ბრძანებით. შემდეგ უფრო მეტად შევიტყვეთ, რომ ჩვენათგანნი, რომლებიც შეუერთდნენ იმ გონებასა ეკლესიას, დახსნოდნენ სარწმუნოებას. ეს ბრძოლები, რომლებიც მტკიცეთა და სუსტთ შორას იყო, უბოროტესი და უმწარესი ჩანდა, ვიდრე სხვა ყველა ბოროტება. როცა კაცთმოყვარე ღმერთიმა წყალობა გვიყო და მეფეთა მეფემ ქველმოქმედებით სამშობლოში დაგვაბრუნა, სარწმუნოებისა და ეკლესიათა უკეთესად წესრიგში მოყვანა გვიბრძანა. როცა სიკეთით ამ ქვეყანას მოვაწიეთ (სანამ... მოვალწევდით?), სული წმიდის წინამძღოლობით პატრიარქი განეწესა და ყველა ის ცილობა და ნაკლოვანება გასწორდა“¹¹⁴.

ზემოთ უკვე ვნახეთ, რომ უხტანესმა აბრაამ კათალიკოსის ეპისტოლეში მოსე ცურტაველისადმი (XVII) გამოტოვა ბუნდოვანი მინიშნება სმბატის სპეციალური მისიით სომხეთში დაბრუნების შესახებ. ამ ეპისტოლეში უკვე გარკვევით არის ნათქვამი, რომ სპარსეთის ხელისუფლების თვალსაზრისით სომხეთის ეკლესიაში ყველაფერი რიგზე არა ყოფილა და მას საჭიროდ მიუჩნევია ვრკანის მარზპანის გაგზავნა მისთვის სასურველი სარწმუნოების განსამტკიცებლად. ქვემოთ ვნახავთ, რომ უხტანესმა კირონ კათალიკოსის პასუხშიც გამოტოვა სმბატის ზემოთ მოტანილი სიტყვები სომხურ ეკლესიაში აღსარების საკითხის გამო და მისი ამ დავის მოსაგვარებლად სამშობლოში გამოგზავნის შესახებ. არაფერს ამბობს აღნიშნულ საკითხებზე ისტორიკოსი სპეციალურ კომენტარებშიც (თავი 55). ჩანს, მას არა სურდა მკითხველი ხშირად დამდ-

¹¹⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 73.

გარიყო VI ს-ის ბოლოს სომხურ ეკლესიაში სარწმუნოების სხვადასხვაობის ფაქტის წინაშე და მხოლოდ ერთგან (თავი 31) აღნიშნა მოკლედ. სმბატმა „თავისი ბრძენი და მოაზროვნე გონებით მოიფიქრა [და] შემცდარ ეპისკოპოსთა ღალატის განზრახვა შეაფერხა...“¹¹⁵.

უხტანესს მითითებული ადგილების შემოკლების სურვილი შეიძლებოდა გასჩენოდა კიდევ ერთი გარემოების გამო. მან კარგად იცის, რომ ირანის გავლენით და სმბატის უშუალო ჩარევით მოხერხდა სომხეთის ქალკედონური საეპისკოპოსოების მონოფიზიტობაზე დაბრუნება, რასაც შედეგად ორად გაყოფილი საკათალიკოსო ტახტის გაერთიანება და მასზე აბრაამ ალბათანელის ასვლა მოჰყვა. ამოღებული ტექსტების აზრობრივ და სტილისტურ ბუნდოვანებას კი მკითხველისათვის შეეძლო შეექმნა შთაბეჭდილება, თითქოს სომხეთის ეკლესიაში ყველაფერი მოწესრიგდა სმბატის ჩასვლამდე, რასაც გარკვევით ეწინააღმდეგებოდა როგორც „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიერ შემონახული ხელწერილები, ისე სხვა წყაროთა ჩვენებები.

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

2.

„...ასევე ვიტვირთეთ, რომ მოგვეწერა თქვენი სიწმიდის მოყვარეობისათვის“¹¹⁶.

„...ასევე ვიტვირთეთ, რომ მოგვეწერა თქვენთვის“¹¹⁷.

უხტანესმა აქაც, ისევე როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში, გამოტოვა კირონ ქართლის კათალიკოსის მიმართ ნათქვამი საპატიო სიტყვა „სიწმიდისმოყვარე“.

* * *

კირონ ქართლის კათალიკოსისათვის სმბატ მარზპანის მიერ გაგზავნილი ეპისტოლეს დაზიანებული ადგილი 1901 და 1968 წწ-ის გამოცემებში № 296ნ ხელნაწერის მიხედვით ასე აღდგა.

*ჩიქ მჩინჯ მსიყყე ქანაჩილ-
ქილან სიღს აი მჩიქსიანი ხრას* *ჩიქ მჩინჯ მსიყყე ქანა[სო]ქილან
ხიღს აი მჩიქსიანი ხრას [ქხაქ]*

¹¹⁵ უხტანესი, გვ. 97.

¹¹⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 74.

¹¹⁷ უხტანესი, გვ. 151.

. აყითამარხაღე ზ აყითამარხაღე ზ მნიქ სხრანე
 მნიქ სხრანე, ა ანაჲ ქტე ქასან რალოთოქ ჳე რ
 ქასან რალოთოქ ჳე, რ კამ ქასან კამ ქასან კარგაე რ ქაროე ნო-
 კარ ქაროე ნოეა, ეა ჳაღ ზ ქირაქ რაოად . . .
 ნამანდ რ ქტორე ჳინ ამხნხტინ
 ამხნხტინ მირ კარ კსრსაე აჯისარტინ დრქსოთინხაქ-
 აქ თხსანჯად რ კსრსაე აჯ- დინ იღღაქსოქ ჳინ ენიქ აქაქ-
 ქსარტი დრქსოთინხაქდნ იღღა- მან მხრ რ ჳირ რარანუნ რ ნოეა
 ქაოქ ჳინ. ენიქ აქაქმან მხრ [თოხსაღ ჳაღ აყათოქრანაღ
 რ ჳირ რარანუნ რ ნოეა.
 აჯ აყათოქრანაღ

როგორც ვხედავთ, ტექსტის გამომცემლის მიერ აღნიშნული
 ლაკუნა უფრო დიდია, ვიდრე მისი შევსება შეუძლია № 2966 ხელ-
 ნაწერის წაკითხვებს. ამასთან მათ ბუნდოვანი ტექსტის წაკითხვა-
 ში დიდი სინათლე არ შეაქვთ. ყველა ამ ადგილის ასე აღდგენა,
 გადამწერს აზრის მიხედვითაც შეეძლო, თუკი მას ხელთ უკვე და-
 ზიანებული დედანი ექნებოდა.

აღდგენილი ტექსტის თარგმანი:

„ხოლო როცა ცოდვა გამრავლდა და ერთმანეთის
 მიმართ მიაღწია, კიდევ უფრო უკეთ მივხვდი, რომ
 მკვიდრ უფალთაგან სარწმუნოებისა თუ წეს-ჩვეულებ-
 ბის გამო განდგომილნი, უმსგავსონი და ჩვენ წესთა-
 გან განდრეკილნი იყვნენ. ხოლო ვნახეთ, რომ არიელთა
 ქვეყანაშიც ქრისტიანენი მართლმადიდებელნი იყვნენ,
 იგივე პირობის წიგნი ჩვენსა და თქვენ მამებს მათთვის-
 საც მიეცათ მკაცრი ბრძანებით“.

ეს ადგილი სმბატ მარზპანის ეპისტოლედან მეტად მნიშვნე-
 ლოვანია. იგი ადასტურებს ბაბუენ სომეხთა კათალიკოსის მიერ
 სპარსელ ქრისტიანთადმი გავზავნილ ეპისტოლეებთან ერთად ქარ-
 თველთა ანალოგოური წერილების არსებობას.

XXII კირონ კათალიკოსის პასუხი სმბატ მარზპანს

1. კირონ ქართლის კათალიკოსის ეპისტოლეებისათვის დამა-
 ხასიათებელია კორესპონდენტის წერილიდან მისთვის საჭირო ად-
 გილების გამოყოფა, თითქმის სიტყვასიტყვით გამეორება და შემ-
 დგ მათზე თავისი რეაქციის გამოხატვა. ასე გაიმეორა მან სმბატ

მარზპანის სიტყვები მისი სომხეთში დაბრუნების შესახებ „ეკლესიათა, სარწმუნოებისა და ურთიერთშორის მშვიდობის დასამყარებლად“, და, აგრეთვე, „ცილობის აღმოსაფხვრელად“.

უხტანესმა კირონის ეპისტოლედან, ისევე როგორც წინამავალი წერილებიდან, ამოიღო მითითება სმბატის სამშობლოში დაბრუნების მიზეზების შესახებ. შესაძლოა, ასეთნაირი რედაქციის სურვილი გაუძლიერა ისტორიკოსს ქართლის კათალიკოსის შემდეგმა სიტყვებმა: „თქვენი წარჩინებულება და დიდებულება სიდიადესთან ერთად მხოლოდ სომეხთა სიხარული კი არ არის, არამედ ქართლისაც“. მსგავსი წინადადებების ამოღება ისტორიკოსის მიერ შემთხვევითი რომ არ უნდა იყოს, ნათლად ჩანს უფრო ქვემოთ.

2. უხტანესმა მთლიანად გამოტოვა საკმაოდ ვრცელი ტექსტი, რომლის მიხედვითაც ვგებულობთ, რომ სმბატ ბაგრატუნი მის მშობლებს შესძენიათ გვიან, მხოლოდ მცხეთის ჯვრისადმი ვედრების წყალობით. „აღზრდილა და სიკეთეს სწვევია“ იგი ამავე ჯვრის წინაშე, ხოლო ქართლის ეკლესიის მეთაურებს სურვილი ჰქონიათ ვრკანის მარზპანი სალოცავად მცხეთაში ჩასულიყო. ასე უხტანესმა სრულიად წაშალა თავის „ისტორიაში“ კვალი სმბატ ბაგრატუნის მშობლებისა და თვითონ მისი ქართლთან მჭიდრო კავშირის შესახებ. არ მოუხსენებია ეს გარემოება ისტორიკოსს არც სპეციალურ კომენტარში, რომელიც სმბატ მარზპანის შესახებ აქვს დაწერილი¹¹⁸.

3. უხტანესმა კირონის ეპისტოლედან ამოიღო ქართლის კათალიკოსის მიერ თავისი თავის განსადიდებლად ნათქვამი სიტყვები: „უფალთა მეცნიერება, სიბრძნე და სწავლა უფალმა ღმერთმა მრავალ სხვაზე უფრო მოგცა ჯერ შენ, უფალს (სმბატს), და მერემე, რადგან ისეთ წარჩინებულებას ვეწიე უფალთაგან მათი სიკეთის გამო, რომ ყველა ქრისტიანი ზეცას აღაპყრობდა ხელებს და ითხოვდა მათ უკვდავებას“¹¹⁹.

კირონ მცხეთელის წერილებში ისტორიკოსი ასეთ ადგილებს სპეციალურად აქცევდა ყურადღებას და კომენტარებში ხაზგასმით აღნიშნავდა, თუ როგორი გაზვიადებული წარმოდგენა ჰქონდა მას თავისი თავისა და თავისი სარწმუნოების შესახებ¹²⁰. პირიქით, როდესაც მონოფიზიტური ეკლესიის წარმომადგენლები თა-

118 უხტანესი, გვ. 97.

119 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 77.

120 უხტანესი, გვ. 173, 175, 181.

ვიანთ თავს მდაბალ შეფასებას აძლევენ, ზემოთ ვნახეთ და ქვე-
მოთ კიდევ შევხვდებით, უხტანესი არც მსგავსი ადგილების და-
ტოვებას თვლის საპიროდ ტექსტში¹²¹ და ასე, ერთგვარად, აწო-
ნასწორებს მიმოწერის ტონს.

* * *

„ეპისტოლეთა წიგნის“ 1901 წლის გამოცემას კირონ ქართ-
ლის კათალიკოსის საპასუხო ეპისტოლეში სმბატ მარზპანისადმი
აკლდა საკმაოდ მოზრდილი ადგილი, რომელიც 1968 წლის გამო-
ცემაში უხტანესის რედაქციის საშუალებით აღვადგინეთ. იგივე
ტექსტი დაადასტურა № 2966 ხელნაწერმაც ზოგი განსხვავებით.
საბოლოოდ დადგენილმა ტექსტმა ასეთი სახე მიიღო:

*იქ ქაანს ზაღათოი ყრხალ ღერ
ქტ ზარღნ მხრ ღ ღსრ მქარან
იღნქნ, ქტ ირიქსთს სიღრნ
ზრქიორ ვიღღაქიან ზაღათო
იღსიყ მსი, ირ ქსრიღსაქმჩნ
იღსაღ, ვიღღნ ზაღათოთხაგ ღ
ანსქალ მხრ ღ ღსრ ზაღათ
აქღ ღ მსღ ვღიღნ ზრამაქმღ
ვირ იღსქმღ: ქსი სქტ შიქს-
სიღ აქი აქსაღღ ვღიღნქ, ვი
იღ ვღიღნქაღ მსღ ღ ვიღღ' ღ
ვიღღ კამქღ ვიან ზაღანსიღ ღ
ზორაღს აიღსიღ, მსღ აქიღ იღ
ზნაღანქმღ, ქაან ვქი ვქნღ
იღსაღ' იღ ქიღიღმღ, ვანღქ
მხრ სისღსიღქღს აქიღქა ზაღ-
ათოთსიღ ღ ღ იღ ააღანსი' ვიღ-
აქა ღ შიღრიღსაღ სისღსიღსიღ,
იღაქა ღერ ღ კაქიღ ღ კაქიღ ღ
აქაღათოღ სისღსიღსიღსიღ ღ
კაქიღ
ღნ ქნღ ქიღსიღსიღ*

სარწმუნოების შესახებ რომ
ეწერა, ჩვენსა და თქვენს მამებს
საერთო ჰქონდათ, ვინაიდან წმი-
და გრიგოლმა მართლმადიდებ-
ლური სარწმუნოება გვასწავლა,
რომელიც იერუსალემში შეისწავ-
ლა, იგივე დაამტკიცა და უცლო-
მელად ჩვენი და თქვენი სარწმუ-
ნოება ეგ არისო, ჩვენც იმასვე
ვბრძანებთ, რაცა გვაქვს. ხოლო
თუ ეგ მოსე სხვანაირად იწყნა-
რებს, როგორც ჩვენ და თქვენ არ
შეგვიწყნარებია, და თქვენ გსურთ
მას ერწმუნოთ და ახლებურად
მოიქცეთ, ჩვენ მავას არ დავე-
მორჩილებით, ვინაიდან რაც გვის-
წავლია, არ დავტოვებთ, რადგან
ჩვენი ეკლესიები ასეა დამტკი-
ცებული და არ შეირყევა. ასევე
ცურტავის ეკლესიაც: როგორც
იყო, [ისე] არის და იქნება: იმ
ეკლესიის სამსახური და წესი
მცირედაც შეუცვლელია.

121 შდრ. გვ. 279.

ამ ეპისტოლეში უფრო მეტად დამატებებს ვხვდებით, ვიდრე შემოკლებებს.

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1.

„ცხრა დღე თბილისში მის კარზე ვიდექი და არ მიმალე. მთელმა ქვეყანამ იცოდა, რომ [ეს] არ იყო სხვა რამ საქმეთა გამო, თუ არა სარწმუნოებისათვის. ცხრა დღის შემდეგ თვითონ მცხეთას წავიდა“¹²².

„ცხრა დღე თბილისში მის კარზე ვიდექი და არ მიმალე. მთელმა ქვეყანამ იცოდა, რომ სხვა არაფრისთვის გააკეთა [ეს], თუ არა სარწმუნოებისათვის. მე მრავალი სიტყვა და მცნება შევუთვალე, ვესაუბრე მას და ვაცნობე ყოველივე, რაც შენახა და შემეტყო მის შესახებ, მისგან კი ვერაფერი გავიგე. ხოლო მან არც პასუხი მომცა, არც მიმიღო და ცხრა დღის შემდეგ მცხეთას წავიდა“¹²³.

ხაზგასმული სიტყვები უხტანესის ინტერპოლაცია უნდა იყოს. დამატება მას ჰქირდება იმისათვის, რომ მე-7 თავში ვრცლად ილაპარაკოს, თუ როგორ და რა სიტყვებით ამხილებდა მოსე ეპისკოპოსი კირონ კათალიკოსს. რა თქმა უნდა, მოსეს კიდევ რომ შეეთვალა მამხილებელი სიტყვები კირონისთვის, როდესაც მის კარზე იყო, უხტანესს მათი შინაარსი არ ეცოდინებოდა. ამასთან უხტანესის მიერ აღწერილი ჰურათი (როგორც ცნობებდა ვინმე იაკობთან მოსე ცხრა დღის განმავლობაში; როგორც ამხილებდა იქიდან იგი ქართლის კათალიკოსს; როგორც არ მიიღო იგი კირონმა და ცხრა დღის შემდეგ მცხეთაში წავიდა; როგორც დაბრუნდა მოსე ცურტავში)¹²⁴ სრულიად არ ეთანხმება მოსეს მიერ პირველსავე ეპისტოლეში აღწერილ ცნობებს მისი დევნის შესახებ.

¹²² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 81.

¹²³ უხტანესი, გვ. 159.

¹²⁴ იქვე, გვ. 43-45.

2.

„...შვიდ დღეში წმიდა იოანეს მონასტერში მივედი, ვაპრამთან არ წავსულვარ“¹²⁵.

„შვიდ დღეში წმიდა იოანეს მონასტერში მივედი და მივანდეთ ის კრებულის ულის მადლთ. ვაპრამთან არ წავსულვარ, არც მათ შეუძლიათ მაგის დადგენა“¹²⁶.

3.

„ჩემი ცოდვები მხოლოდ ღმერთმა იცის და მე, მაგრამ ცხადად და საკმარისად [მაგას] არ შეუძლია, რომ უჩვენოს ჩემი უღირსობა ქვეყანას“¹²⁷.

„ჩემი ცოდვები მხოლოდ ღმერთმა უწყის და მე, მაგრამ ცხადად [მაგას] არ შეუძლია, რომ უჩვენოს“¹²⁸.

უხტანესმა, ჩანს, გადაჭარბებულად მიიჩნია მოსე ცურტაველის თავმდაბლური გამოთქმები და შეამცირა.

XXIV სებასტ მარჯანის პასუხი მოსე ცურტაველს

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1.

„...რომ გაოცებულხართ იმ წერილის პასუხთა გამო, რომელიც მოგვწერა ქართლის კათალიკოსმა, ჩვენ კიდევ უფრო გაკვირვებულები დავრჩით ორივე მხრისგან: მის გამო, თუ როგორ გვწერდა ცრუდ ასეთ მომაკვდინებელ სიტყვებს და მეორე დღესვე იმხილებოდა ჩვენგან; თქვენს შესახებ კი —

„...რომ გაოცებულხართ იმ წერილის პასუხთა გამო, რომელიც მოგვწერა ქართლის კათალიკოსმა, ჩვენ კიდევ უფრო გაკვირვებულები ვართ ორივე მხრისგან: მის გამო, თუ რატომ გვწერს ასე მომაკვდინებელ ცრუ სიტყვებს და იმხილება თქვენგან და ჩვენგან. რადგან თვითონ ვერ

¹²⁵ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 81.

¹²⁶ უხტანესი, გვ. 159.

¹²⁷ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 173, 175.

¹²⁸ უხტანესი, გვ. 173, 175, 181.

თ უ აქ ახლოს თვითონ ვერ ბედავ-
და. რატომ იყო, რომ ჩვენ გვა-
გულსებდა და წერილს გვაწერი-
ნებდა იმ ქვეყნისადმი და თავის
თავს ამხილებდა“¹²⁹.

ბედავდა აქ ახლოს. რატომ იყო,
რომ ჩვენ გვაგულსებდა, იმ
ქვეყნისათვის წერილის გვაწე-
რინებდა და თავის თავს თვი-
თონ ამხილებდა“¹³⁰.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ვარიანტით შემდეგი ვითარება გვაქვს. მოსე ცურტაველმა სმბატ ვრკანის მარზპანს საყვედურის წერილი მიაწერინა კირონ კათალიკოსისადმი. კირონმაც ასევე საყვედურით უპასუხა: ორპირ კაცს უჯერებ და მისი სიტყვით ჩვენთან ჩამოსე-
ლა დაიშალეთო. ასეთმა პასუხმა, როგორც ჩანს, სმბატზე გავლენა მოახდინა (აბრაამ კათალიკოსისაგან განსხვავებით) და ვრკანის მარზპანმა ექვით შეხედა მოსე ცურტაველის საქმიანობას. მოსემ რომ ეს ამბავი შეიტყო, შემკრთალმა მარზპანთან თავის მართლება დაიწყო. მოსეს წერილმა და მისი მეურვეების შუამდგომლობამ გაჭრა. საპასუხო ეპისტოლეში სმბატი უხსნის ცურტაველს, რომ იგი პირველად უკმაყოფილო იყო კირონისაც და მისიც. პირველს იგი ბრალს სდებდა სიცრუეში, ხოლო მეორეს — გაუბედაობაში: თვითონ, როცა ახლოს იყო, ხმის ამოდება ვერ გაბედა და მე რას მაგულსებდა აქედან წერილის მიწერასო. მაგრამ მალე მოსეს მომხრე ეკლესიის მსახურთ და ერისკაცთ დაურწმუნებიათ სმბატი, რომ მოსემ ქართლში ყოფნის დროს ენერგიულად იბრძოლა ქალკედონიტობის წინააღმდეგ და სწორედ ამიტომ სდევნეს იგი.

სმბატის ეპისტოლეს უხტანესისეულ რედაქციაში რაოდენობრივად სულ მცირე განსხვავებაა, მაგრამ ეს განსხვავება მთლიანად უცვლის სახეს ტექსტს. შედეგად, რაც ბრალად დასდო სმბატმა მოსე ცურტაველს, ისიც ქართლის კათალიკოსს მიეწერა. უხტანესისეული ტექსტის დეფექტი სრულიად აშკარაა. მას თუ უპირატესობას მივანიჭებდით, სხვა გაუგებრობებთან ერთად ისიც უნდა დაგვეშვა, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსი სმბატ მარზპანს შეაგულიანებდა, ქართველებს წერილი მისწერეთ. „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით უხტანესის ტექსტის გასწორება სულ იოლი იყო, მაგრამ ჩვენ იგი მაინც ხელუხლებლად დავტოვეთ. საქმე ის არის, რომ უხტანესს სმბატის ეპისტოლე „ეპისტოლეთა წიგნში“ უკვე ასეთ მდგომარეობაში დახვდა, ხოლო ისტორიკოსმა აქ უკვე თავი ვეღარ გაართვა წყაროთმცოდნეობით სიძნელეებს. უფრო მე-

¹²⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 83.

¹³⁰ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 161.

ტიც, აღნიშნული ტექსტოლოგიური კონფუზი მან საკუთარი ფანტაზიით კიდევ უფრო დაამძიმა.

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ენციკლიკისათვის დართულ განმარტებაში, რომელსაც 68-ე თავი აქვს დათმობილი, უხტანესი წერს:

„აუწყებს (აბრაამი თავის მრევლს, — ზ. ა.) კირონის შესახებ იმასაც, რომ მოსე სომეხთა კათალიკოსის სიკვდილის შემდეგ, სანამ აბრაამი ეწინამძღვრებოდა იმ საყდარს, მივიდა კირონი სმბატ ერკანის მარზპანთან სიცრუითა და ცბიერებით ქართველთა ქვეყნისათვის ეპისტოლეს სათხოვნელად, რომ არ დაუჭერონ იმ ხუეიკ ნესტორიანსა და მის თანამზრახველებს, და არ გამოეყენენ სომეხებთან ერთობას. საესე იყო ის სიყალბითა და ცბიერებით თავის მართლების მოჩვენებით, რასაც სმბატი იხსენიებს მოსე ცურტავის ეპისკოპოსისადმი წერილში: თუ თვითონ არა სჯეროდა თავისი თავის, ჩვენ რაღად გვაგულიანებდა და წერილს გვაწერინებდა იმ ქვეყნის მიმართ და თვითონ თავის თავს ამხილებდაო“.

როგორც ვხედავთ, უხტანესმა შეთხზა ისტორია, რომელსაც არავითარი დასაყრდენი არ მოეპოვება არა მარტო სხვა წყაროებში, არამედ თვითონ მის „ისტორიაშიც“. 1. აბრაამის ენციკლიკა მთლიანად არის დაცული „ეპისტოლეთა წიგნში“ და მასში კირონის სმბატთან ეპისტოლეს სათხოვნელად მისვლის შესახებ არაფერი წერია. არაფერია ამის შესახებ ნათქვამი იმავე ენციკლიკის უხტანესისეულ ვარიანტშიც, თუმცა მას ბოლო აკლია და, შესაძლოა, სწორედ ბოლოს ეწერა რაიმე მსგავსი. ასეთ შემთხვევაში ინტერპოლაცია სრულიად აშკარა და ადვილად შესამჩნევი იქნებოდა. 2. კირონი აბრაამს პირველსავე ეპისტოლეში სწერს, რომ ჯერ კიდევ მოსე კათალიკოსის სიცოცხლეში მოითათბირა თავის ქვეყნის ეპისკოპოსებთან და წარჩინებულებთან ხუეიკთა საკითხზე და ისინი, რომლებიც არ მოიქცნენ, გააძევა ეკლესიიდან. ამისათვის მას გარეშე ძალის დახმარება არა სჭირდებოდა. 3. კირონი კათალიკოსი და სმბატ მარზპანი ერთმანეთს საერთოდ არ შეხვედრიან. სომეხთის ეკლესიის მესვეურებსა და კირონი კათალიკოსს შორის კონფლიქტი დაიწყო სმბატის ირანიდან სომხეთში ჩასვლამდე ორი წლით ადრე. სმბატი გამოჩნდა თუ არა სომხეთში, მას მაშინვე გააცნეს მოსე ცურტაველის საქმე და მიაწერიეს კიდევ

სასაყვედურო ეპისტოლე ქართლის კათალიკოსისადმი. კირონმა მას თავისი პოზიციებიდან აუხსნა საქმის ვითარება და გაიკვირვა, რომ იგი ერწმუნა ისეთი კაცის სიტყვებს, „რომელსაც თვითონ არა სჯეროდა თავისი თავის“ და დაიშალა მცხეთაში მოსვლა. კირონი ბოლოს მაინც იმედს გამოთქვამს, რომ სმბატს ღმერთი „ღირსს გახდის“, რომ „მახლობელ დღეებში“ მცხეთას ჩავიდეს და თავყვანი სცეს ჯვარს, რომლის შემწეობითაც „მიენიქა“ თავის მშობლებს. ამასობაში სმბატ მარზპანს ირანში სამეფო კარზე გამოუძახეს და იგი ქართლის კათალიკოსს არ შეხვედრია.

ვფიქრობთ, მთელი ეს გაუგებრობა, რაც უხტანესს დაემართა, ერთხელ კიდევ მოწმობს იმას, რომ უხტანესს ხელთ ჰქონდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ის ნუსხა კი არა, რომელიც საფუძვლად უდევს ჩვენამდე მოღწეულ კრებულს, არამედ სხვა. ჩვენ სხვაგანაც არა ერთხელ აღვნიშნეთ, რომ ძველად „ეპისტოლეთა წიგნის“ რამდენიმე ნუსხა არსებობდა და აქ კიდევ ვუსვამთ ხაზს ამ გარემოებას.

2.

„...ეგ შენი სული და საქმე ჯერ ღმრთის წყალობას მიანდე, მერე უფალ კათალიკოსს. დაე, მისწეროს ორჯერ და სამჯერ“¹³¹.

„...ეგ შენი სული და საქმე ჯერ ღმრთის წყალობას მიანდე, შემდეგ უფალ კათალიკოსს, რადგან მომწერა, კირონს ორჯერ მივწერეო. დაე, [კიდევ] მისწეროს ორჯერ და სამჯერ“¹³².

ცხადია, დამატება („რადგან მომწერა, კირონს ორჯერ მივწერეო“) გვიან არის გაკეთებული. საქმე ის არის, რომ ამ წერილის დაწერის დროს აბრაამს მხოლოდ ერთი ეპისტოლე ჰქონდა გაგზავნილი კირონისთვის. სმბატის წერილი „ეპისტოლეთა წიგნში“ მართლაც აბრაამის პირველი ეპისტოლეს შემდეგ არის მოთავსებული. ინტერპოლატორი, ალბათ, შეცდომაში შეიყვანა ეპისტოლეების უხტანესისეულმა დალაგებამ (მან ხომ სმბატის ეპისტოლეები აბრაამის ეპისტოლეთა შემდეგ გადაიტანა). არა გვგონია, რომ ამ შემთხვევაში ინტერპოლატორი უხტანესი იყოს. მან ხომ

131: ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 83-84.

132 უხტანესი, გვ. 161.

მშვენივრად იცოდა მიმოწერის თანამიმდევრობა. ამასთანავე, 54-ე თავში უხტანესი სიტყვასიტყვით იმეორებს სმბატ მარზპანის სიტყვებს, ოღონდ ჩვენს მიერ ინტერპოლაციად მიჩნეულის გარდა.

* * *

1. უკვე რამდენჯერმე მივაქციეთ ყურადღება ერთ ბუნდოვან ადგილს მოსე ცურტაველის პასუხიდან სმბატ მარზპანის ეპისტოლეზე. ეს ადგილი ყველა ნუსხაში დამაზინჯებელია და № 2966 ხელნაწერის გათვალისწინება საბოლოოდ ასეთი ტექსტის აღდგენის საშუალებას იძლევა.

ოილ ასტა, სი ასორნერსჩი შენ ამბობ, მე ძმების ატრნერ-
ს ლარანაკ სიერარენ ჯნჯ ჯა, სესი და ვაპანის რალაც ვარ (რა
ს იჯ ჯარსმ ასორ ასინილ ს ვარ?) და არ შემძლია მახვილი
ღნჯ ამსნაჯნ ქქრს ჯიოსხი ავილო და მთელ ქართლს შევებ-
რძოლო.

2. კირონ ქართლის კათალიკოსის მეორე პასუხში აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლეზე ჩამოთვლილია ცურტავის ეპისკოპოსები შუშანიკიდან მოყოლებული. ტექსტს ქართულ თარგმანში ასეთი სახე ჰქონდა:

„მაგაზე ადრე ეპისკოპოსები, რომლებიც ცურტავს იყვნენ წმიდა შუშანიკიდან [მოყოლებული]: აფოცი, გარნიკ, საპაკ, ელიშა, იაკობ, იოჰან, სტეფანოს, ესაი, სამუელ, სტეფანოს, იოჰანე და სხვა ეპისკოპოსები, სომეხთაგან და ზოგნი ქართველთაგან, სომხეთში განსწავლული მეცნიერნი და მოძღვარნი იყვნენ“.

ასეთ კონტექსტში გაუგებარი ჩანდა „სხვა ეპისკოპოსები“. გამოდიოდა, რომ ასი წლის მანძილზე ცურტავში, გარდა ჩამოთვლილი 11 ეპისკოპოსისა, იყვნენ კიდევ სხვა ეპისკოპოსები — ქართველები და სომეხები, რომელთაგანაც ზოგიერთ ქართველ ეპისკოპოსს განათლება სომხეთში ჰქონდა მიღებული. ე. ი. სულ ცოტა ოცი ეპისკოპოსი მაინც ყოფილა ცურტავში დაახლოებით ასი წლის მანძილზე. გაუგებარი იყო ისიც, თუ რატომ დაასახელა ეს თერთმეტი ეპისკოპოსი და დანარჩენის მოხსენიება აღარ ჩათვალა საჭიროდ.

მიუხედავად იმისა, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ A და B რედაქციები მხარს ასეთ წაკითხვას უჭერენ, უპირატესობა მაინც № 2966 ხელნაწერს მივანიჭეთ, რომელმაც მოხსნა ყველა გაუგებრობა.

*ხ. კაოაჯ დან დეა სუქი-
კიუიონდ ზ მიორიოაქ სლ სნ
ქ სრრიონ ზიოჯანსკანტ & სუქი-
სიფიო, ზიანსიქ, სსრასიქ, სეჩ-
ჯაქ, შასიქიქ, შიჩანს, შთსიქა-
ნიო, ხსაქიქ, შამილქ, შთსიქა-
ნიო, შიქნანტ. სუქ სუქსი-
კიუიონდ, იმანდ ზ ზაკიო &
იმანდ ზ ზრაფ ზჩნ, ზ ზაკი
ილსაქიქ, დიქიონდ & ქარქა-
სიქსაი;*

მაგაზე ადრე ეპისკოპოსები, რომლებიც ცურტავში იყვნენ წმინდა შუშანიკიდან [მოყოლებული] — აფოცი, გარნიკ, სპაპკ, ელიშა, იაკობ, იოჰან, სტეფანოს, ესაი, სამუელ, სტეფანოს, იოჰანე — ეს ეპისკოპოსები, ზოგნი სომეხთაგან და ზოგნი ქართველთაგან იყვნენ, სომხეთში განსწავლულნი, მეცნიერნი და მოძღვარნი.

XXV აბრაამ კათალიკოსის მეორე ეპისტოლე კიროს
კათალიკოსისადმი

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

1.

„ს ი წ მ ი დ ი ს მ ო ყ ვ ა რ ე
უ ფ ა ლ კ ი რ ო ნ ს, ქ ა რ თ-
ლი ს კ ა თ ა ლ ი კ ო ს ს, ა ბ-
რ ა ა მ ს ო მ ე ხ თ ა კ ა თ ა ლ ი-
კ ო ს ი ს ა გ ა ნ უ ფ ლ ი ს მ ი ე-
რ ი მ ო კ ი თ ხ ვ ა. თ ქ ე ვ ნ ი ს ი წ-
მ ი დ ი ს მ ო კ ი თ ხ ვ ე ს წ ი გ ნ ი მ ი ვ ი-
ლ ე თ...“¹³³.

„თქვენი მოკითხვის მომტანი
წიგნი მივიღეთ...“¹³⁴.

უხტანესის რედაქციაში ამ ეპისტოლესა და მასზე გაცემულ პასუხს აკლია მოკითხვის ფორმულები. შესაძლოა, ისტორიკოსმა იგი მთლიანად მოხსნა, რათა ამოეგდო ისეთი გამოთქმები, როგორცაა „სიწმიდისმოყვარე“ და „უფლისმიერი მოკითხვა“. ყოველ შემთხვევაში, მომდევნო წინადადებას მხოლოდ კიროს კათალიკოსის „წმიდად“ მოხსენიება აკლია, რისი ანალოგიაც ზემოთ უკვე ვნახეთ¹³⁵.

¹³³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 84.

¹³⁴ უხტანესი, გვ. 131.

¹³⁵ იბ. გვ. 275.

2. რედაქტორმა მთელს ეპისტოლეს შეუცვალა საერთო ტონი. აბრაამ კათალიკოსის მიმართვაში კირონისადმი, საყვედურების შესარბილებლად, ყველგან გამოყენებული იყო ზმნის მრავლობითი რიცხვის პირველი პირის ფორმა (ამით თითქოს აბრაამიც იზიარებდა კირონის ცოდვებს), უხტანესმა კი ყველგან მრავლობითი რიცხვის მეორე პირის ფორმებით შეცვალა, ხოლო ნაცვალსახელებში „თქვენობით“ მიმართვა „შენობით“ გადააკეთა. ამოაგდო აგრეთვე მთელი ეპისტოლედან კირონ ქართლის კათალიკოსის მიმართ აბრაამის შიერ ნათქვამი „სიწმიდისმოყვარე“. მაგალითისათვის მოვიტანთ ერთ ასეთ ადგილს.

„ვევედრებით თქვენ სიწმიდეს ჩვენც, ნუ დაავადლებით უარყოფელთა სნეულებით, რათა მათთან ერთად არ დავისაჯოთ და არ მოვექცეთ მამათა წყევლის ქვეშ, რათა არ დავიმკვიდროთ გენია“¹³⁶.

„გვედრები შენ, ნუ დაავადლები უარყოფელთა სენით, რათა მათთან ერთად არ დაისაჯო, არ მოექცე მამათა წყევლის ქვეშ და არ დამკვიდრო გენია“¹³⁷.

3. უხტანესთან მთლიანად ამოტოვებულია ქრისტეს განმადიდებელი პასაჟი. ამ ტექსტს მართლაც არა აქვს არავითარი კავშირი სადავო საკითხებთან და ზედმეტად ამძიმებს აბრაამის ეპისტოლეს.

4.

„...არ დაიმკვიდრო გენია... სიწმიდისმოყვარე ცურტავის ეპისკოპოსის შესახებ რომ მოგვეწერეთ, კარგად შევიტყვეთ მისი ღვთისმოსავობა და სიკეთე, მეტი მოწმე რა საჭიროა. ხოლო თუ რაიმე ეჭვი

ერთობის სიტყვა მომწერე და იქვე მიჩვენე ადგილი შენს ან ჩვენს საზღვარში, რომ წმიდა ზატიკის (აღდგომის) შემდეგ ერთმანეთი ვნახოთ. დანარჩენს მაგ პეტრე ეპისკოპოსისგან შეიტყობ“¹³⁸.

136 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 87.

137 უხტანესი, გვ. 191.

138 იქვე, გვ. 131-133.

გ ა ქ ე თ მ ი ს გ ა მ ო , მ ხო-
ლოდ წმიდა სარწმუნოების ერ-
თობის შესახებ მომწერე და ამას-
თანავე მაუწყე ადგილის შესახებ
შენს საზღვარში ან ჩვენს საზღ-
ვარში, სადაც წმიდა ზატიკის
(აღდგომის) შემდეგ ვნახავთ ერ-
თმანეთს. და თუ ა მ ა ს თ ა ნ
რ ა ი მ ე ს ი მ რ უ დ ე ა ლ-
მ ო ჩ ნ დ ე ბ ა , და ე ს ა ქ-
ე ე ყ ნ ო დ ი ქ ნ ე ს მ ხ ი ლ ე-
ბ უ ლ ი და ჩ ვ ე ნ უ შ ფ ო-
თ ვ ე ლ ა დ ვ ი ქ . ნ ე ბ ი თ¹³⁹.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით აბრაამი წერდა კირონს,
რომ იგი მზად არის განიხილოს სადავო საკითხები და მათ შორის
ვინც მტყუანი აღმოჩნდება, საქვეყნოდ იქნეს მხილებული. ასეთი
პოზიცია კამათის დასაწყისი ეტაპისათვის არ არის მოულოდნელი.
უხტანესისათვის კი უკვე ყველაფერი გარკვეულია. მისთვის დამნა-
შავეა ის, ვინც ქალკედონის კრებას დაუჭირა მხარი და ამას
კვლევა აღარ სჭირდება. მართლაც აბრაამის მეორე ეპისტოლეს
იგი თავისი რედაქციის მიხედვით უკეთებს კომენტარს: „სთხოვს
(აბრაამი) დრო და ადგილი დაუნიშნოს (კირონმა) შესახვედრად,
რათა ეგების შესძლოს პირისპირ საუბრისას მისი განკუთრება და
მაღამო სცხოს განსაკუთრავ კრილობებს“¹⁴⁰.

პეტრე ეპისკოპოსზე მითითება აქ, ისევე როგორც აბრაამის
მესამე ეპისტოლეში, უხტანესის დანამატი გვგონია, თუმცა ასეთი
ინტერპოლაციის საფუძვლის ახსნა ძნელდება. საქმე ის არის, რომ
პეტრე ეპისკოპოსი ქართლის კათალიკოსის კარზე იყო და მის
პოლიტიკას უჭერდა მხარს, მიუხედავად იმისა, რომ მონოფიზიტე-
ბი თავის თანამოაზრედ თვლიდნენ¹⁴¹. უხტანესს კი, ჩანს, ზეპირი
გადმოცემების გავლენით, ჰგონია, რომ მას დააქვს წერილები დვი-
ნიდან თბილისსა თუ მცხეთაში და პირიქით¹⁴².

¹³⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 87-88.

¹⁴⁰ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 135.

¹⁴¹ იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 237-239.

¹⁴² შღრ. ქვემოთ, გვ. 403-409.

1. უხტანესს მოხსნილი აქვს მოკითხვის ფორმულა¹⁴³.

ეპისტოლეთა წიგნი

უხტანესი

2.

„შენზე ადრე მაგ წმიდა ეკლესიაში რომ მოძღვარნი იყვნენ და ჩვენ ადგილას რომ მოძღვარნი იყვნენ, მათ შორის მშვიდობა და სიყვარული სუფევდა და ერთი წესი და სარწმუნოება ჰქონდათ, მით უფრო ჩემ დროს“¹⁴⁴.

„შენზე ადრე მაგ წმიდა ეკლესიაში რომ მოძღვარნი იყვნენ, ერთმანეთში მშვიდობა და სიყვარული, ერთი სარწმუნოება და ერთი წესი ჰქონდათ“¹⁴⁵.

ზაზგასმული ადგილებიდან პირველი თუ მექანიკურად გამორჩენია უხტანესს ან მისი თხზულების გადაწერს, მეორე უკვე შეგნებულად გამოუტოვებია ისტორიკოსს: იგი არცერთ ისეთ ტექსტს არა ტოვებს თავის ადგილზე, სადაც ქართლის კათალიკოსი მაღალ შეფასებას აძლევს თავის თავსა და თავის სარწმუნოებას.

3. უხტანესს იმდენად შეუმოკლებია ტექსტი, რომ ერთი მესამედიდა დაუტოვებია. მან ჩამოაკლო ვრცელი მსჯელობა ქართველი და სომეხი მოძღვრების თანამშრომლობის, ორივე ქვეყნის ერისკაცთა მოყვრობის, დვინსა თუ მცხეთის ჯვარს სალოცავად სიარულის, იერუსალიმთან საერთო სარწმუნოების ქონების შესახებ. გამოტოვა აგრეთვე უხტანესმა კირონის არგუმენტაცია მოსეს მართლმადიდებლობის საწინააღმდეგოდ: ქართლში 35 ეპისკოპოსია და როგორ მოხდა, რომ ყველა მწვალებელი აღმოჩნდა და ეგ ერთია მხოლოდ მართლმადიდებელიო¹⁴⁶.

როგორც ჩანს, უხტანესი მთელს ამ არგუმენტაციას თავისი თხზულებისათვის „სასარგებლოდ“ არა თვლიდა და შესაბამის კომენტარებში არც მოუხსენებია გამოტოვებული ტექსტი. მაგრამ შემდეგ, რაღაც მიზეზების გამო, მან საჭიროდ ჩათვალა მესამე ეპისტოლესთვის დართულ კომენტარში დაწვრილებით გაემეორებინა

143 შტრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 88; უხტანესი, გვ. 133.

144 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 89.

145 უხტანესი, გვ. 133.

146 შტრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 89-91; უხტანესი, გვ. 133.

ის, რაც მეორეში გამოტოვა: „იგი მეორე წერილშიც ასე ედავე-
ბოდა და საწინააღმდეგოს ესწრაფოდა. თუმცაღა თავის ადგილზე
ჩვენ არ მოვიხსენიეთ და საკმარისად ჩავთვალეთ მისი უღირსი პა-
სუხი. მაგრამ ახლა ვიტყვით მის სამხილებლადო“, — წერს უხტანე-
სი¹⁴⁷. მიუხედავად ამისა, თავისი საერთო წესის თანახმად, უხტა-
ნესმა მაინც გამოტოვა ის სიტყვები, სადაც ქართლის კათალიკო-
სი მაღალ შეფასებას აძლევდა თავის მოღვაწეობას: „ჩემსობას
ჩვენმა უფალმა ღმერთმა ჩვენი ეკლესია უფრო გააბრწყინვა, ჩვენი
სარწმუნოება უფრო განამტკიცა და მეფეთა მეფის დიდებისაგან მე
უფრო განმადიდა და წარმატებულყო, ვიდრე ჩემი მამები, მით
უმეტეს კი, ვიდრე ჩემი მოყვასნი“¹⁴⁸.

4. ტექსტის დანარჩენი ნაწილი შემოკლებულად უხტანესს
მოთავსებული აქვს კირონის მესამე ეპისტოლეში აბრაამისადმი.

„თუ შემდეგ მე სომხეთზე მო-
მიწევს გზით გავლა ოდესმე—
ღმერთი თუ მადირსებს
იერუსალემს წავიდე
წმიდა ადგილთა თაყ-
ვანისსაცემად, თორემ სხვა
რამ საქმე არა მაქვს — ჩემი
და თქვენი ერთ ადგი-
ლას მისვლის შესახებ
რომ ეწერა, ჩემთვის
თქვენი ნახვა ძალიან
საჭიროა, მაგრამ დროის
გამომოუცლელი ვარ;
ბრალს ნუ დამდებთ“¹⁴⁹.

ახლა მე სომხეთზე გავლა
თუ მომიწევს ოდესმე, თორემ
სხვა საქმე არაფერი მაქვს“¹⁵⁰.

ციტირებული ტექსტი, უეჭველია, მესამე ეპისტოლეს კუთვ-
ნილებათა, რადგან აბრაამი მესამე წერილში კვლავ სთხოვს შესახ-
ვედრი ადგილის დანიშვნას, რასაც არავითარი აზრი არ ექნებოდა.
კირონს მსგავსი პასუხი რომ ზეორე ეპისტოლეში გაეცა.

147 უხტანესი, გვ. 143.

148 შდრ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 90.

149 იქვე, გვ. 91.

150 უხტანესი, გვ. 143.

ეს ეპისტოლე საერთო კავკასიური პრობლემატიკისათვის მთელი მიმოწერიდან ყველაზე მეტ მასალას შეიცავს. სწორედ ამიტომ იგი კარგა ხანია იპყრობს სპეციალისტების საგანგებო ყურადღებას. სწორედ ამიტომვე მისი საგულდაგულო შედარება უხტანესისეულ ვერსიასთან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. შედარებას დავიწყებთ, ჩვენი თვალსაზრისით, ყველაზე მნიშვნელოვანით; ღოლო ყველა დანარჩენ განსხვავებას „ეპისტოლეთა წიგნისა“ და უხტანესის ტექსტებს შორის მასთან კავშირში განვიხილავთ.

„ნუ დავიზარებთ, რომ განვააბლოთ სულიერი სიყვარული, რომელიც ორივე ხალხს შორის იყო; ის მოძღვრება, რომელიც ერთი წყაროდან მიგვიღია; ჭერ თვითონ მიიღეს ცხოვრების ნათელი, როგორც გვასწავლეს წინასწარმეტყველებმა და მოციქულებმა, და შემდეგ ჩვენცა და თქვენც საერთო ღმრთისმსახურება დავგვითესეს ჭერ ნეტარმა წმიდა გრიგოლმა და შემდეგ მაშტოცმა, და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად“¹⁵¹.

„ნუ დავიზარებთ სულიერ სიყვარულს, რომელიც ორივე ხალხს შორის გვექონდა, რომ განვააბლოთ ის, რაც ერთი წყაროდან მივიღეთ; მოძღვრება, რომელიც ჭერ თვითონ მიიღეს—ცხოვრების ნათელი—როგორც გვასწავლეს წინასწარმეტყველებმა და მოციქულებმა, და შემდეგ ჩვენ დავგვითესეს საერთო მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურება ჭერ ნეტარმა წმიდა გრიგოლმა და შემდეგ მაშტოცმა“¹⁵².

განსახილველ საკითხში უკეთ გასარკვევად მკითხველს გავახსენებთ იმ შედეგებს, რაც მივიღეთ მოტანილი ტექსტების შედარებითი შესწავლით ქართული დამწერლობის წარმოშობის შესახებ წყაროთა კრიტიკასთან დაკავშირებით და გამოვქვეყნეთ „ეპისტოლეთა წიგნისთვის“ დართულ გამოკვლევაში¹⁵³.

ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ ჩვენამდე მოაღწია ორმა ვერსიამ. ორივე დაცულია წერილობით. ქართული ვერსიის მიხედვით (რომელსაც მხარს უჭერს ზოგი სომხური ან სომხურ ენაზე არსებული წყარო), ქართული ანბანი III საუკუნეში ძვ. წ.

151 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 92-93.

152 უხტანესი, გვ. 137.

153 იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 030-047.

შექმნა პირველმა ქართველმა მეფემ ფარნავაზმა. სომხური ვერსია იმავე ანბანის (სომხურთან და ალბანურთან ერთად) შექმნას ში-წერს სომეხ საეკლესიო მოღვაწეს მამტოცს (მესროპს) და ათარიღ-ებს V ს-ას I ნახევრით.

ქართული ანბანის მამტოცის მიერ შექმნის თეორია და შე-სატყვისი წყაროები კრიტიკულად შეისწავლა ივ. ჭავჭავიძევილმა. მისი დასკვნები ასეთია: მამტოცის ბიოგრაფის კორიუნის ცნო-ბები იმდენად ბუნდოვანი, დაუჭრებელი და ხშირად ერთმანეთის საწინააღმდეგოა, რომ უკრიტიკოდ და პარალელურ მასალასთან შეუდარებლად მათი ნდობა შეუძლებელია. V საუკუნის სომეხი ის-ტორიკოსის ლაზარე ფარპელის თხზულებაში, რომელიც ერთად-ერთ წყაროდ იყენებს კორიუნის ნაშრომს, ვრცლად არის საუბარი მამტოცის ცხოვრების შესახებ და არაფერია ნათქვამი ქართული და ალბანური ანბანების შესახებ. ცხადია, არაფერი წერებულა ამის შესახებ მის წყაროშიც. არმენოლოგთა ერთი ნაწილის მიერ V სა-უკუნის ავტორად მიჩნეული მოსე ხორენელი ლაპარაკობს მამტო-ცის მიერ როგორც სომხური, ისე ქართული და ალბანური ანბანე-ბის გამოგონების შესახებ, მაგრამ მას ნახმარი აქვს ანბანთა შემოქ-მედის სახელის ის ფორმა (მესროპი), რომელიც გვიანი ხანის წყა-როზე მიუთითებს და VII საუკუნეშიც კი არ გამოიყენებოდა. „მარტო «ეპისტოლეთა წიგნში» მოთავსებული აბრაამ სომეხთა კა-თალიკოსის კირიონ ქართლის კათალიკოსისადმი მიმართულ მესამე წერილში მოგვეპოვება ჩვენთვის საგულისხმო საკითხისათვის მნიშ-ვნელოვანი ცნობა. აბრაამს აღნიშნული აქვს, რომ ქრისტიანობა ორსავე ქვეყანაში — სომხეთსა და საქართველოშიც, ერთი და იმა-ვე წყაროდან მომდინარეობს და იმ პირთაგან, რომელთაც ღვთის-მსახურებმა ჩვენცა და თქვენც საერთო ჩაგვიტესეს: «ჯერ ნეტარმა წა გრიგოლმა და შემდეგ მამტოცმაც სარწმუნოების განსამტკი-ცებლად მწიგნობრობის ცოდნაცაო» ...რაკი ეს წერილი 607 წელს არის დაწერილი და არ ჩანს, რომ მამტოცის შესახებ ცნობა პირ-ველად სწორად აქ იყოს გამომქდავენებული, ამიტომ უნდა დავას-კვნათ, რომ უკვე VI ს-ის დამლევს მამტოცი საქართველოსა და, საფიქრებელია, ალბანეთის მოღვაწედაც და ქართულისა და ალბა-ნური ანბანის გამომგონადაც ყოფილიყო დასახული“.

ამრიგად, ივ. ჭავჭავიძევილის მიერ შესრულებულ კრიტიკულ ნაშ-რომში „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობა გადაულახავი დარჩა. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ლეგენდა მხოლოდ VI ს-ის დამლევს წარმო-შობილიყო და VII ს-ის დამდეგს ქართლის კათალიკოსს მისი უარყოფა არ შესძლებოდა, ან არ მოესურვებინა. ამ სუსტი ადგი-

ლის გადალახვა სცადა ს. ჯანაშიამ, რომელმაც ივარაუდა, რომ მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნის ლეგენდა VI ს-ის I ნახევარში წარმოიშვა. ლეგენდის შექმნის დროდ VI ს-ის I ნახევარის ჩათვლამ ის სიძნელე კი მოხსნა, რაც ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდსა ჰქონდა, მაგრამ ანბანის შექმნა და ლეგენდის წარმოშობა ისე დაახლოვა ერთმანეთს, რომ კორიუნის ცნობების კრიტიკა გაძნელდა.

ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდს ერთი დაბრკოლებაც რჩებოდა გადასალახავი. წინააღმდეგობაში მოექცა ლაზარე ფარპელისა და „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობები ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ. ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ ლაზარე ფარპელის „ისტორიის“ პირველი წიგნი, სადაც მაშტოცის შესახებ არის საუბარი, გვიანი ხანის დანართია, მაშასადამე, მისი ავტორის ხელთ არის კორიუნის ნაშრომის ისეთი რედაქცია, რომელშიც არაფერი არ არის ნათქვამი ქართული ანბანის შესახებ. ამის გვერდით და პარალელურად უკვე არსებობდა ლეგენდა მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ, რომელიც ასახულია „ეპისტოლეთა წიგნში“.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ანტონიანთა ძმობის ნუსხაში ვკითხულობთ:

„ნუ დავიზარებთ, რომ განეაზღოთ სულიერი სიყვარული, რომელიც ორივე ხალხს შორის იყო; ის მოძღვრება, რომელიც ერთი წყაროდან მიგვიღია; ჯერ თვითონ მიიღეს ცხოვრების ნათელი, როგორც გვასწავლეს წინასწარმეტყველებმა და მოციქულებმა, და შემდეგ ჩვენცა და თქვენც საერთო ღმრთისმსახურება დაგვითესეს ჯერ ნეტარმა წმიდა გრიგორმა და შემდეგ მაშტოცმა, და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად“.

თუ მოტანილ ციტატას გულდასმით წავიკითხავთ, შევამჩნევთ, რომ მისი ბოლო ნაწილი—„და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად“—მთელი წინადადებისათვის ორგანული არ არის. რასაკვირველია, მის გარეშე ტექსტი უფრო გამართული და დასრულებული იქნებოდა. თუ აღნიშნულ ნაწილს გრიგოლისა და მაშტოცის წინ გადავითანთ, ტექსტი უკეთ გაიმართება, მაგრამ აზრი დაირღვევა. გამოვა, რომ სომხური და ქართული დამწერლობა ჯერ გრიგოლს შეუქმნია და მერე მაშტოცს: „როგორც გვასწავლეს წი-

ნასწარმეტყველებმა და მოციქულებმა, და შემდეგ ჩვენცა და თქვენც დაგვითვისეს საერთო ღმრთისმსახურება და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად ჯერ ნეტარმა წმიდა გრიგორმა და შემდეგ მაშტოცმა“.

„ეპისტოლეთა წიგნმა“ შემოგვინახა კირონ ქართლის კათალიკოსის პასუხი აბრაამის მესამე ეპისტოლეზე. მასში არც ერთი სიტყვა არ არის ნათქვამი მაშტოცის ამ დიდი დამსახურების შესახებ. კირონის ეპისტოლარული მემკვიდრეობის შესწავლა ცხადყოფს, რომ იგი გულმოდგინედ იკვლევს ოპონენტის ეპისტოლეებს და პასუხს აძლევს ყველა წამოჭრილ საკითხზე. არ უარყოფს იგი ზომბებთან აღრინდელ რელიგიურ ერთობასაც. ამდენად, მას არა ჰქონდა საფუძველი ყური მოეყრებინა ქართული ანბანის შექმნის საკითხში მაშტოცის დამსახურების გამო. ბუნებრივად იბადება კითხვა: კირონის სიჩუმე ხომ არ უნდა აიხსნას იმით, რომ აბრაამის მიერ მისთვის გაგზავნილ ეპისტოლეში დამწერლობის შექმნის შესახებ არაფერი ეწერა და ტექსტში იგი გვიან არის შეტანილი?

აბრაამის მესამე ეპისტოლე შესულია იმ კრებულში, რომელსაც „სარწმუნოების ბეჭედი“ ეწოდება. ამათი ტექსტები ერთმანეთისაგან იმით განსხვავდება, რომ «სარწმუნოების ბეჭედს» უარესი გადამწერი ჰყავს და «ეპისტოლეთა წიგნის» ტექსტს ზოგჯერ აშკარად ამახინჯებს; თან ისე, რომ ჩანს, პირველი მეორიდან არის გადამწერილი. «სარწმუნოების ბეჭედის» ხელნაწერიც შედარებით გვიანია და იგი საკითხის გასარკვევად მნიშვნელოვანს არაფერს აშობს.

ვნახოთ, რას გვაძლევს ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გასარკვევად უხტანესის თხზულებაში შენახული „ეპისტოლეთა წიგნის“ რედაქცია:

„ნუ დავიზარებთ სულიერ სიყვარულს, რომელიც ორივე ხალხს შორის გვქონდა, რომ განვაახლოთ ის, რაც ერთი წყაროდან მივიღეთ: მოძღვრება, რომელიც ჯერ თვითონ მიიღეს — ცხოვრების ნათელი — როგორც გვასწავლეს წინასწამართყვევლებმა და მოციქულებმა და შემდეგ ჩვენ დაგვითვისეს საერთო მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურება ჯერ ნეტარმა წმიდა გრიგორმა და შემდეგ მაშტოცმა“.

როგორც ვხედავთ, უხტანესისეულ ტექსტს სწორედ ის ადგილი აქვია, რომელიც ჩვენ საკუთრივ „ეპისტოლეთა წიგნისთვისაც“ არაორგანულად მივიჩნით.

უხტანესმა „სომეხთაგან ქართველთა გამოყოფის ისტორიის“ დაწერამდე ჩაატარა წინასწარი ტექსტოლოგიური მუშაობა. მის ხელთ იყო „ეპისტოლეთა წიგნის“ სხვადასხვა ნუსხა და სხვადასხვა რედაქციაც კი. ჩანს, არც ერთ მათგანში არაფერი არ ეწერა მაშტოცის მიერ სომხური და ქართული დამწერლობის შექმნის შესახებ. შესაძლოა, მას არაფერი სცოდნოდა მაშტოცის ასეთი საქმიანობის შესახებ საერთოდაც, თორემ ეპისტოლეებისათვის დართულ თავის კომენტარებში სადმე აღნიშნავდა.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტზე ჩვენი დაკვირვებების შემდეგ ასეთი დასკვნები გამოვიტანეთ: 1. ივ. ჯავახიშვილის დებულება იმის შესახებ, რომ ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ სომხური ვერსია ლეგენდაა, კიდევ უფრო მტკიცდება. 2. მართალი იყო სომეხი მეცნიერი ნ. აღონცი, როცა წერდა: «Настроения и тенденции последующих веков часто огражались на положение вещей давно минувших времен, и иной ревнитель родного благочестия умышленно или бессознательно вносил коррективы в старину по новому понимая, и соответственно искажая старое: «Книга посланий» не избежала этой участи, не только она разрослась по объему, но и отдельные статьи ея не миновали вмешательства посторонних рук». ცნობა მაშტოცის მიერ ქართული დამწერლობის შექმნის შესახებ „ეპისტოლეთა წიგნში“ შეტანილია X საუკუნის შემდეგ. 3. ნ. აკინიანის ვარაუდით, ლაზარე ფარპელის ისტორიის პირველი წიგნი დაწერილია VIII ს-ის I მეოთხედში და მასში ლაპარაკია მხოლოდ მაშტოცის მიერ სომხური დამწერლობის შექმნის შესახებ. 685 წლის ახლოს დაწერილი „ანონიმური ქრონოლოგია“, რომელიც შემონახულია უძველესი (971 წ.) ხელნაწერით (იმ თხზულებებს შორის, სადაც მაშტოცის მოღვაწეობაზეა ლაპარაკი), ცნობას გვაწვდის მხოლოდ მაშტოცის მიერ სომხური ანბანისათვის შვიდი ასოს დამატების შესახებ. ეს გარემოებები მხარს უჭერენ იმ ვარაუდს, რომ ლეგენდა VIII ს-ის დასაწყისში ჯერ კიდევ ცნობილი არა ყოფილა.

ჩვენთვის თავიდანვე ნათელი იყო, რომ ზემოთ განხილული საკითხები არმენისტთა ყურადღებას შიიპყრობდა და მსჯელობის საგანი გახდებოდა: თუ ქართული დამწერლობის წარმოშობა ქართველოლოგიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა, მასთან დაკავშირებული წყაროების კრიტიკა არანაკლებ მნიშვნელოვანია არმენოლოგიისათვის. ჩვენთვის ისიც ნათელია, რომ ქართველოლოგიასა და არმენისტიკაში არის სხვაც მრავალი საკითხი, რომლებიც ამ დარგების საერთო პრობლემატიკას მოიცავენ და მათი

ცალ-ცალკე შესწავლა შეუძლებელია. არც გვიკვირს, რომ ასეთი საკითხების შესწავლას სამეცნიერო წრეებში შეიძლება პოლემიკა მოჰყვეს. საქმიანი პოლემიკა კი მხოლოდ ხელს შეუწყობს ჩვენში საერთო კავკასოლოგიური დისციპლინებას კვლავ დაწინაურებასა და აღმავლობას.

ასეთი განწყობილებით შევხვდით პ. მურადიანის მიერ 1968 წელს გამოქვეყნებულ სტატია-რეცენზიას სათაურით: „К критике текста III послания католикоса Авраама“¹⁵⁴.

პ. მურადიანის სტატია-რეცენზია ორ ნაწილად იყოფა, პირველი ორი გვერდი დათმობილი აქვს მთლიანად ჩვენ მიერ გამოცემული „ეპისტოლნთა წიგნისთვის“ დართული გამოკვლევის ზოგად მიმოხილვას მასში დასმული ყველა საკითხისადმი რეცენზენტის ნეგატიური დამოკიდებულების ჩვენებით. ჩვენ აქ მას სრულიად არ შევხვებით. მეორე ნაწილი ძირითადია. მასში კრიტიკულად არის განხილული ჩვენი არგუმენტაცია აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მესამე ეპისტოლეს ტექსტის ანალიზთან დაკავშირებით.

1. პოლემიკას პ. პ. მურადიანი იწყებს ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას დაკვირვების მიმოხილვით ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხთან დაკავშირებით სომხურ წყაროებზე და დაასკვნის:

„Оба эти ученые при всё́м своем критическом и отрицательном отношении к повествующим о деяниях Маштоца в Грузии источникам, вернее к той их части где говорится об этом, одинаково считаются с фактами третьего послания католикоса Авраама. А этот факт из послания имеет весьма решающее значение, ибо какими бы критическими методами не пользовались ученые сегодня, деятели конца VI и начала VII века куда лучше были осведомлены о событиях начала V века“ (გვ. 43).

ამრიგად, ჩათვალა რა ივ. ჯავახიშვილი და ს. ჯანაშია, გარკვეული აზრით, თავის მოკავშირეებად, პ. მურადიანი შეეცადა, უკვე სხვა თვალსაზრისით, ჩვენი შეხედულებები დაეპირისპირებინა მათი მოსაზრებებისათვის:

„3. Алексидзе хорошо сознает значение и серьезность сведения «Книги писем» о Маштоце. По его словам, «в исполненном И. Джавахишвили критическом труде сведение «Книги писем» [о создании Маштоцем Грузинского алфавита] осталось непреоданным» и что «внести подозрение в сведение «Книги писем» казалось почти невозможным», к тому же акад.

¹⁵⁴ იხ. Լրագիր, 1968, № 10, გვ. 41-63.

С. Н. Джанашия «создание алфавита и возникновение легенды [хронологически] так сблизил друг к другу, что критика сведений Корюна стала трудней» (გვ. 46).

1. ს. ჯანაშიას არასოდეს არაფერი დაუწერია აბრაამის მესამე ეპისტოლეს ცნობის შესახებ და ჩვენ არ ვიცით, რამდენად უწევდა იგი მას ანგარიშს.

2. არ არის აუცილებელი, რომ V საუკუნის დამდეგს მომხდარი ამბები VII საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე პირებმა უკეთ იცოდნენ, ვიდრე „კრიტიკული მეთოდებით შეიარაღებულმა თანამედროვე მეცნიერებმა“. ჩვენ აქ სხვა მაგალითების მოტანას თავს დავანებებთ და პ. მურადიანს გავახსენებთ თავისსავე ნაშრომს, სადაც იგი ვარაუდობს, რომ გრიგოლ განმანათლებლის მიერ მთელი კავკასიის გაქრისტიანება სინამდვილეს არ შეეფერება და „значительно превосходит действительную сферу его деятельности“¹⁵⁵. იგივე ვარაუდი გამოთქმული აქვს დასახელებულ რეცენზიაშიც: „Каждому понятно, что столь большие масштабы деятельности, каковы приписываются ему, в тогдашних обстоятельствах мало вероятны“ (გვ. 49). მაშასადამე პ. მურადიანმა უკეთ იცის, რაც მოხდა ქართლში IV საუკუნეში, ვიდრე V ს-ის სომხურმა წყაროებმა, ან, თუ გნებავთ, იმავე მესამე ეპისტოლემ აბრაამ კათოლიკოსისა. თუ ასეთი ვარაუდების გამოთქმის უფლებას აძლევს თვითონ თავის თავს, რატომღა უკვირს, რომ ივ. ჯავახიშვილი არ ერწმუნა აბრაამის ეპისტოლეს ცნობას და შექმნილი ლეგენდის ანარქულად მიიჩნია? მაშტოცის მოღვაწეობასა და აბრაამის მესამე ეპისტოლეს ორი საუკუნე აშორებს. ორი საუკუნე კი ლეგენდის შესაქმნელად სავსებით საკმარისი ვადაა.

3. როდესაც ვწერდით, რომ „ივ. ჯავახიშვილის კრიტიკულ ნაშრომში «ეპისტოლეთა წიგნის» ცნობა გადაულახავი დარჩა“ და «ეპისტოლეთა წიგნის» ცნობაში ეჭვის შეტანა თითქოს შეუძლებელი ჩანდაო“, ჩვენ ვლაპარაკობდით არა აბრაამის ეპისტოლესა და მაშტოცის მოღვაწეობის ქრონოლოგიურ სიახლოვეზე, არამედ იმაზე, რომ, თუ ლეგენდა VI საუკუნის დამდეგს წარმოიშვა, როგორც ამას ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა, VII საუკუნის დამდეგს ქართლის კათალიკოსის მისი უარყოფა უნდა შესძლებოდა. ჩვენ იმიტომ ვწერდით, «ეპისტოლეთა წიგნის» ცნობა გადაულახავი დარჩაო“, რომ მხედველობაში გვქონდა ლაზარე ფარაბელისა და

¹⁵⁵ ვ. შილერაიკან, ჯაქ-პირფასკან ფრასკან ძუასიოჟაქინ ქილხ-ჩარაქნოიკონინხიყ აყათმიოკონიყ, სნოხყაყჩი, 1964. გვ. 67.

წინადადების საუკეთესო მაგალითად მითითებული იყო ზემოთ ციტირებული მათე 5, 14-6, ან კიდევ სრულიად არ იყო მაგალითობოტანილი და პ. მურადიანმა იგი თვითონ შეარჩია.

2. პ. მურადიანის მიერ მოტანილ მაგალითში დაცული არ არის, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „первоначальный вид памятника, с учетом норм языка того периода“: ზმნა *თაჲ* ძველ სომხურში აწმყო, III პ. მხ. რ. იწერება *თაჲ* და არა *თა*, როგორც ზოგჯერ ბეჭდავდნენ ხოლმე გვიან და როგორც გვაქვს მის მიერ ხაზგასმულ ტექსტში. აღნიშნული გარემოება გვაეარაუდებინებს, რომ მისი წყარო გამოუსადეგარია მეცნიერული საჭიროებისათვის.

გარდა ამისა, „ახალი აღთქმის“ იმ გამოცემაში; რომლითაც სარგებლობდა პ. მურადიანი, აშკარად ცუდად არის დასმული სასვენი ნიშნები, რის გამოც სამი მუხლი გადაქცეულია ერთ წინადადებად. თუ მოტანილ ციტატას შევამოწმებთ უკეთეს გამოცემებში, სასვენი ნიშნებს სწორედ ისე ვნახავთ დასმულს, როგორც პ. მურადიანის მიერვე მოტანილ რუსულ თარგმანშია:

14. *წოდებდ იცა აქსარჩი. იკ კარტ ჭაღაღ ქაღ-
ღსქ' ირ ქ ქსრავ ქსრქნ კაქცე: 15. ხს იკ ქოვანსს
წრავ' კ იწსსს რწჟ იროანსა. აქ ქ ქსრავ აქსარავსქ
კ იცა თაჲ ამხსხგონ ირ ქ თან ქვსს:*
16. *სქწყტა ქოსაორისყე ქცა ღხრ აოავქ მარქქან,
ირყტა იქ თხაყსს ვგორბ ღხრ წარქა, კ ქიაოაორის-
ყსს ვღკაქრ ღხრ ირ ქსრქქსა ჿ:*

ამრიგად, ნათელია, რომ მოტანილი ციტატა არ გამოდგება მაგალითად „многосложного предложения, т. е. сложного предложения усложненного типа“. იგი შედგენილია რამდენიმე ნორმალური მარტივი და რთული წინადადებისაგან.

3. პ. მურადიანი განაგრძობს მსჯელობას: „Конечно и тут (ციტატაში „ახალი აღთქმიდან“) как-то можно исключить подчеркнутое предложение или даже переставить его, если не считаться с обстоятельствами логического развития мысли. Но ведь текст этот контролируется многоязычными переводами Св. Писания“.

ჯერ ერთი, მათეს სახარებიდან მოტანილ ციტატაში ყველაფერი რიგზეა და არაფრის გამოკლების ან გადასხმის საშუალება, მით უფრო კიდევ საჭიროება, არ არის, განსხვავებით სადავო ადგილისაგან აბრაამის მესამე ეპისტოლედან. მეორეც, სწორედ იმიტომ, რომ „текст этот контролируется многоязычными переводами

Св. Писания“, იგი არ გამოდგება პარალელურ მასალად „ეპისტოლეთა წიგნის“ კრიტიკისათვის, ვინაიდან, приходится считаться с фактом «перевода», и в особенности фактом исключительной точности, подчас доходящей до подстрочной, т. е. иметь в виду возможности нарушения норм синтаксиса в угоду буквальности текста“¹⁵⁶.

4. 3. მურადიანის მიერ მოტანილ ციტატაში ხაზგასმულია სიტყვები *և լուս տալի ամենցսոս՝ որ ի տանն իցեն* და ჩათვლილია ანალოგიურად აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის III ეპისტოლეში სადავო აღვილისა—*և գրոց ծանաւթութիւն ի պնդութիւն հաւատոց* (და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად). 3. მურადიანის მიერ მოტანილი ამ აღვილის რუსული თარგმანი — и свет всем в доме—არ არის ზუსტი. ლიტერატურულად დამოწმებულ თარგმანში ვკითხულობთ: и светит всем в доме“ („და კნათობნ იგი ყოველთა, რომელნი არიელ სახლსა შინა“, „και λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῆ οἰκίᾳ“). განსხვავება რაშია? 3. მურადიანმა რუსულ თარგმანში გამოტოვა ზმნა *տալ* (მიცემა). სიტყვისიტყვით რომ გვეთარგმნა სომხურადან, იქნებოდა: „და აძლევს სინათლეს ყველას, ვინც სახლშია“, ხოლო ლიტერატურული თარგმანი *լուս տալ*-სი უნდა ყოფილყო არა свет всем (თუმცა აზრი ასევე გასაგებია), არამედ — светит всем (კნათობნ, λάμπει).

თუ რატომ გაკრა შემასმენელი შესადაარებლად მოტანილი ტექსტის რუსულ თარგმანში, ცხადი ხდება მომდევნო მსჯელობიდან: „Интересующий нас отрывок из послания Авраама требует разбора не только чисто формального, но и по существу: выражение «*և գրոց ծանաւթութիւն ի պնդութիւն հաւատոց*» лишено сказуемого, а его можно искать только в предыдущем предложении, именно в «*սերմանցին*». Но поскольку речь идет о двух деятелях—о Григории и Маштоце, а знание „письмен“ относится только ко второму из них, то нельзя было обсуждаемое предложение ставить в другом месте“.

ამრიგად, 3. მურადიანმა ხელოვნურად დაამსგავსა ორი წინადადება ერთმანეთს (რუსულ თარგმანში) და შედეგად მაინც ის მიიღო, რასაც ჩვენ ვამტკიცებთ: სადავო წინადადებას არა აქვს საკუთარი შემასმენელი, იგი უნდა ვეძებოთ წინა წინადადებაში,

¹⁵⁶ И. К. Кусикян, Очерки исторического синтаксиса литературного армянского языка, Москва, 1959, гл. 37; см. აგრეთვე, А. Meillet, Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg, 1914, § 3.

სადაც იგი მრავლობით რიცხვში დგას, თუმცა საჭიროა მხოლო-
ბითი, წინააღმდეგ შემთხვევაში ანბანის შექმნა გრიგოლ განმანათ-
ლებელსაც მიეწერება; ყოველივე ამის გამო, „და წიგნის ცოდნა
სარწმუნოების განსამტკიცებლად“ სხვაგან ვერ დაისმოდა, თუ არა
ბოლოში და ინტერპოლატორმაც იქ დაუმატა. სადაცო
წინადადება მთლიანად აბრაამის შეთხზუ-
ლი რომ იყო, იგი შემასმენელს სადაც სურ-
და იქ დასვამდა და იმ რიცხვში, რომელიც
საჭირო იქნებოდა¹⁵⁷.

8. აბრაამის შესამე ეპისტოლეში მაშტოცი ნახსენებია და
პ. მურადიანს ვერ წარმოუდგენია მისი დასახელება ანბანის შექმ-
ნის გარეშე. სწორედ ასევე აზროვნებდა, როგორც ჩანს, ინტერპო-
ლატორიც, როდესაც მაშტოცის სახელს უყოყმანოდ მიაწერა „წიგ-
ნის შექმნა“. პ. მურადიანის მტკიცებით, „О Маштоце говорят
многие древнеармянские источники; никому еще в голову не
приходило считать его лицом, обращающим Армению в христи-
анство“ (გვ. 49).

1. ეთქვათ, აბრაამი დარწმუნებული იყო, რომ ქართული დამ-
წერლობა მაშტოცის შექმნილია და ეს გარემოება ცნობილი იყო
მთელს იმდროინდელ კავკასიაში. ხომ შეეძლო აბრაამს მაშტოცი
დაეწერა და აღარაფერი ეთქვა „он известном Маштоцевском
деянии“, მას ხომ ისედაც გაუგებდნენ! ეს იქნებოდა პ. მურადიანისა-
თვის ერთადერთი მისაღები ჰიპოთეზა, რეცენზია რომ „ეპისტოლე-
თა წიგნის“ აღმოჩენამდე დაეწერა, სანამ მხოლოდ უხტანესის ტექს-
ტით შეიძლებოდა სარგებლობა. 1901 წლამდე „თავში აზრად
არავის მოუვიდოდა“ (არც მოსვლია) ემტკიცებინა, რომ უხტანესის
ტექსტს აღნიშნულ ადგილას რაიმე აკლია, რომ ასეთ შემთხვევა-
ში მაშტოცის როლი გაუგებარი რჩება. ამრიგად, ფორმალურად
რომ მივეუდგეთ და დავეშვათ, თითქოს მაშტოცის სახელის დაწე-
რისას აბრაამი გულისხმობდა კიდევ ანბანთა შექმნას, უხტანესი-
სეული ვარიანტი მაინც ძალაში რჩება და აუცილებელი არ არის
მისთვის მიწერა: „და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკი-
ცებლად“.

¹⁵⁷ ნ. აკინიანი, რომელსაც სურდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობის გამარ-
თლება, იძულებული გახდა ზმანაკული ს. ყყიფი ბანირიძის ხ. ყყიფიძის
ჩადათიფი („და წიგნის ცოდნა სარწმუნოების განსამტკიცებლად“) შეესწორებინა:
ხმ ყყიფი ბანირიძის ხ. ყყიფიძის ჩადათიფი („მისცა წიგნის ცოდნა სარ-
წმუნოების გასამტკიცებლად“) იბ. ჯაქხინს აქიციენის ქილორ. ჯს, 1938. გვ. 320.

ასეა თუ ისე, ცნობა „ОН ИЗВЕСТНОМ МАШТОЦЕВСКОМ ДЕЯНИИ“ ან დამატებულია „ეპისტოლეთა წიგნში“, ან ამოღებულია უხტანესთან. დამატების ვარაუდის გამართლება შეიძლება, ამოღებისა კი — არა.

2. არ არის მართალი, თითქოს ძველი სომხური წყაროების მიხედვით მამტოცის სომხეთის ქრისტიანობაზე მომქცევად ჩათვლა არ შეიძლება, ვინაიდან სომხეთის გაქრისტიანება მოხდა მის დაბადებამდე დიდი ხნით ადრე (გვ. 49). საქმე ის არის, რომ აბრაამის წერილში ლაპარაკია დვთისმსახურების დათესვაზე ჯერ გრიგოლისა, ხოლო შემდეგ მამტოცის მიერ და არავინ არ ამტკიცებს, რომ მამტოცამდე სომხეთი არ იყო მოქცეული ქრისტიანობაზე. საკითხი ეხება გრიგოლის საქმის დასრულებას მამტოცის მიერ.

შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ ძველ სომხურ მწერლობაში მამტოცი მიჩნეულია ამიერკავკასიის ბევრი ტომის მომქცევად ქრისტიანობაზე, ხოლო მწვალებელთა — მართლმადიდებლობაზე. ამისათვის საკმარისია გადავიკითხოთ თუნდაც კორიუნის თხზულება: რომელიც სომეხი სპეციალისტებს მიერ მიჩნეულია უძველეს პირველწყაროდ მამტოცის ცხოვრებისათვის .აი, შესაბამისი ციტატები რუსული თარგმანიდან:

«Вслед за сим блаженный Маштоц получил согласие, чтобы сам владыка-епископ сеял животворное слово в кайенаканских [гаварах] а сам он — всюду кругом среди язычников»¹⁵⁸.

«И вот тех, которые были собраны из отдельных и разрозненных племен, он связал божественными заветами и сделал их единым народом, восхваляющим одного бога»¹⁵⁹.

«И после того, как повсеместно в Иверии наладил дело богослужения, он, протрившись с ними, возвратился в Армению»¹⁶⁰.

«Затем он приступил к расследованию секты бесстыдных и непокорных барбарянов. И когда не нашел никакого средства обратить на истинный путь, он [взялся] за посох усмирителя. и:

¹⁵⁸ К о р ю н, Житие Маштоца, Ер. 1962, გვ. 98.

¹⁵⁹ იქვე, გვ. 101.

¹⁶⁰ იქვე, გვ. 102.

предал [их] тяжелым бедствиям в тюрьмах, пытках и тисках. Но когда [после применения] и этих [мер] оказались они лишенными спасения, тогда сокрушали, предавали огню, мазали сажей и, разными способами опозорив, изгоняли их из страны»¹⁶¹.

«Он разорвал много непосредственных долговых обязательств и своим утешающим учением уготовил многим скорбящим надежду и упование на славное явление превеликого бога и спасителя нашего Иисуса Христа. И всех вообще перевел он на устав богопочитания»¹⁶².

ყველაფერმა ამან, და კიდევ მრავალმა სხვა გარემოებამ, აფიქრებინა ნ. აღონცს, რომ კორიუნმა ბევრი არაფერი იცის დამწერლობების შექმნის შესახებ, ან კიდევ ცოტას მოგვითხრობს; თითქოს მას იმდენად ანბანის გამოგონება კი არ აინტერესებს, რამდენადაც მამუტოცის ქადაგებანი თვით სომხეთში, მის განაპირა მხარეებში, ქართლში და ალბანეთში¹⁶³.

3. ამრიგად, ძველი სომხური წყაროებიდან მამუტოცს ზოგი ანბანთა შემოქმედად თვლის, ზოგი — რეფორმატორად. საერთო და უმთავრესი მომენტი კი მათთვის ის არის, რომ მამუტოცი ცხოველ მონაწილეობას ღებულობს წარმართთა მოქცევაში და მწვალებლებთან ბრძოლაში, ხშირად სწორედ რომ არა „именно в результате внедрения созданного им алфавита“ (შტრ. „...предал [их] тяжелым бедствиям в тюрьмах, пытках и тисках... сокру-

¹⁶¹ იქვე, გვ. 105.

¹⁶² იქვე, გვ. 112.

¹⁶³ ზ. მ. დ. ი. ნ. ც. შაუთიე ხე წრა აჯახხრონხერე ესო იაყარ აყეიორხერი: კრ. შხროყ შაუთიე, ხრ., 1962, გვ. 199. ასევე აფასებს კორიუნის თხზულებას ლ. ხაჩიკიანი: „Автор уделяет больше внимания отшельнической и проповеднической деятельности Маштоца, чем обстоятельствам изобретения армянских письмен и создания армянской литературы“. Очерки истории исторической науки в СССР, I, 1955, გვ. 25. ჩენთვის საინტერესო თვალსაზრისით მოსე კალანკატუელის თხზულების შეფასებისას ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „ალბანეთის ისტორიის ამ წყაროს მამუტოცის პიროვნებასა და მოღვაწეობაზე სრულებით განსხვავებული წარმოდგენა ჰქონია. მისი მამუტოცი უმთავრესად მქადაგებელი და მოციქულია (քարիզ և ապხსայ), ქრისტიანობის გამავრცელებელი და ალბანეთის ეკლესიის განმაახლებელი და შემქმნელი“. იხ. ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 177.

შალი, გადავანი ოგნუ, მავალი სავეი ი, რავანი სპოსაბანი-
ოპოზრნი, ივგონიანი იხ ივ სტრანი“).

მნიშვნელოვანი გარემოებაა ისიც, რომ მამუტოცის მოღვაწეობაზე მოდის სომხეთის ეკლესიის ისტორიის თითქმის ისეთივე მოასაბრუნი ეტაპი, როგორც იყო ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება: 431 წელს ეფესოს მსოფლიო კრებაზე დაგმობილ იქნა ნესტორიანობა. ეს იყო უკანასკნელი მსოფლიო კრება, რომელიც სცნო სომხეთის ეკლესიამ. ამის შემდეგ იგი უკვე სულ სხვა გზით წავიდა და არამტუე მონაწილეობა არ მიუღია, არამედ მკვეთრად დაუპირისპირდა IV მსოფლიო (ქალკედონის) კრებას. მართალია, სომხური წყაროების მიხედვით, თვითონ მამუტოცი არ დასწრებია ეფესოს კრებას, მაგრამ იმ ხანად იქ მყოფმა მისმა მოწაფეებმა ჩამოუტანეს კრების განსაზღვრებები, რომელიც მან თარგმნა და გაავრცელა. განსაკუთრებით ხაზგასასმელია, რომ იოანე იმასტასერი (717-728), სომხური ეკლესიის ისტორიისა და დოგმატიკის დიდი მცოდნე, საგანგებოდ უსვამს ხაზს, რომ მამუტოცის მოღვაწეობა ეფესოს დადგენილებათა გამარჯვებით და ნესტორიანობის წინააღმდეგ ბრძოლით აღინიშნა სომხეთში¹⁶⁴. ამასვე ვკითხულობთ გაგიკ ვასპურაკანელის წერილში რომანოზ კეისრისადმი (დაწერილი უნდა იყოს 920-937 წწ.)¹⁶⁵.

მაშ რის შესახებ არის ლაპარაკი აბრაამის შესამე ებისტოლეში? აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს სურს უჩვენოს კირონ ქართლის კათალიკოსს ამიერკავკასიაში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებისა და განმტკიცების სამი ეტაპი: 1. წინასწარმეტყველები და მოციქულები (საერთოდ ქრისტიანობის წარმოშობა). 2. გრიგოლ განმანათლებელი (სომხეთის მოქცევა), 3. მამუტოცი (სომხური ეკლესიის დარჩენა სამი პირველი მსოფლიო ეკლესიის სიმბოლოზე და ნესტორიანულად ჩათვლილი ქალკედონის კრების უარყოფა). აბრაამის აზრით, ქართველებმა და სომეხებმა ეს სამი ეტაპი ერთად გაიარეს, ხოლო კირონს სურს იგი უარყოს და მსოფლიო ეკლესიის განვითარების მამუტოცის შემდეგდროინდელ მიმართულებას (ქალკედონიტობა) შეუერთდეს¹⁶⁶. შევხედოთ ახლა ამ თვალსაზრისით სადა-

¹⁶⁴ ზიქოე კოიგი, 1901, გვ. 220.

¹⁶⁵ იქვე, გვ. 296.

¹⁶⁶ აღნიშნულ სამ ეტაპზე მსჯელობს უხტანესი (გვ. 45), თითქმის იმავე სიტყვებით (წინასწარმეტყველებზე და მოციქულებზე, გრიგოლზე, სამ მსოფლიო კრებაზე მითითებით), ოღონდ მამუტოცს არ ასახელებს.

ბოლოს, აბრაამის მესამე ეპისტოლეს სადავო ადგილის ჩვენებურ ინტერპრეტაციას მთლიანად უჭერს მხარს „სომხეთის კათალიკოსების და მეფეთა სიის“ ცნობა, რომელიც აბრაამის III ეპისტოლეს მსგავსად, VII საუკუნის I ნახევრით თარიღდება, სადაც ვკითხულობთ: „...გრიგოლის მოძღვრების რიგი (წესი) აღადგინა ვინმე ნეტარმა კაცმა ტარონიდან, სახელად მასროპმა“. რა თქმა უნდა, არ იყო მართალი ნ. მარი, როდესაც ამ ციტატას მიხედვით მესროპში ზედავდა გრიგოლ განმანათლებლის ცხოვრების პირველ გადამკეთებელს, ვრცელი ელინოფილური რედაქციის ავტორს¹⁷⁰. უფრო სწორი უნდა იყოს მ. აბელიანის დაკვირვება: Слова «чин деяний» из вышеприведенной цитаты однако могут относиться не к «легенде», «легендарной истории» Григора, а скорее всего к деяниям, совершенным им, к христианскому проповедничеству, которое, действительно, «возобновил» Маштоц»¹⁷¹.

ამრიგად, აღნიშნული წყარო სწორედ იმ ქრისტიანობის გავრცელების ორი ეტაპის შესახებ ლაპარაკობს, რომელიც მხედველობაში ჰქონდა აბრაამსაც, როცა წერდა „ღვთისმსახურება დაგვიოცესეს ჯერ ნეტარმა წმიდა გრიგორმა და შემდეგ მაშტოცმაო“. საყურადღებოა, ისიც, რომ განხილული წყარო სრულიად არ ახსენებს მაშტოცის მიერ ანბანთა შექმნას.

როგორც ვხვდავთ, შესაძლებელი ყოფილა მაშტოცის დაყენება გრიგოლ განმანათლებლის გვერდით დამწერლობის შექმნის მოუხსენებელივ და აზრს კარგავს პ. მურადიანის არგუმენტი: „Маштоц своей проповеднической деятельностью мало бы чем отличался от своих современников—духовных деятелей, если бы ни создание и распространение письменности, если бы ни перевод св. Писания именно в результате внедрения созданного им алфавита“. (გვ. 49): რატომ „именно в результате внедрения созданного им алфавита? განა მაშტოცი არ იქნებოდა სახელგანთქმული, თუ ადრე ანბანს რეფორმას გაუკეთებდა, როგორც წერს ძველი სომხური წყაროების ერთი ნაწილი? თუ „წმიდა წერილებს“ (და არა მარტო

critique et commentaire par Gérard Garitte, Louvain. 1952, გვ. 404; ძველი ქართული თარგმანი ხხ. იქვე, გვ. 407, 408. არსენი საფარელი, განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა, ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI, 1973, გვ. 140, § X.

¹⁷⁰ Н. Марр, Крещение армян, грузин, абхазов и аланов Св. Григорием, арабская версия, С. Пет., გვ. 157.

¹⁷¹ М. Абегиан, История древнеармянской литературы, т. I, Ер., 1948, გვ. 143.

„წმიდა წერილებს“) გადათარგმნიდა სომხურად? თუ იქნებოდა უმნიშვნელოვანესი ადგილობრივი კრებების ინიციატორი და ორგანიზატორი? თუ ჭერ კიდევ გაუქრისტიანებელ ტომებს მოაქცევდა, შეებრძოლებოდა ნესტორიანობას და მთელი ეს მისი მოღვაწეობა სომხური ეკლესიის მოსაბრუნ ეტაპს (III და IV მსოფლიო კრებებს შორის) დაემთხვეოდა? რა თქმა უნდა, იქნებოდა ისევე, და უფრო მეტად, გამორჩეული, როგორც იყვნენ სპაქ კათალიკოსი, მოსე კათალიკოსი, კომიტასი, იოანე მაირაგომელი, იოანე იმასტასერი, ნერსეს შნორჰალი და სხვ.

4. „სარწმუნოების ბეჭედი“ გამოცემულია 1914 წ. კ. ტერ-მკრტიჩიანის მიერ ჩვენამდე მოღწეული ერთადერთი ხელნაწერით, რომელიც თარიღდება: I ნაწილი — XIV-XV სს, II ნაწილი — 1648 წლით. გამომცემლის აზრით, კრებული შედგენილია VII ს-ის I ნახევარში კომიტას კათალიკოსის მიერ ან მის დროს¹⁷². ჩვენ აქ არ ვაპირებთ კამათს ასეთი დათარიღების გამო. ვიტყვიტ მხოლოდ, რომ კ. ტერ-მკრტიჩიანის არგუმენტები არ გვეჩვენება იმდენად ურყევად, რათა საკითხი, პ. მურადიანთან ერთად, „საბოლოოდ დადგენილად მივიჩნოთ“ (გვ. 50). ჩვენი აზრით, საბოლოოდ დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ ის ფაქტა, რომ კრებული გვიან არის გადაკეთებული და მასში შეტანილია დამატებები. არ არის ზუსტი პ. მურადიანი, როდესაც მკითხველს კ. ტერ-მკრტიჩიანის კვლევის შედეგებს ისე აცნობს, თითქოს VIII საუკუნეში კრებული შევსებული იქნა „несколькими новыми материалами, переведенными Стефаном Сюнийским“ (გვ. 50). ნამდვილად კი ტექსტის გამომცემელმა გაარკვია, რომ დამატებულ ნაწილებში გვხვდება სტეფანე სივნიელის თარგმანებიც¹⁷³.

დღეისათვის, სანამ ჭერ ხელთ არა გვაქვს ახალი სპეციალური გამოკვლევები „სარწმუნოების ბეჭედთან“ დაკავშირებით, ჩვენ ვუერთდებით მ. აბელიანის პოზიციას, როდესაც მას მოჰყავდა ციტატა კ. ტერ-მკრტიჩიანას ნაშრომიდან სტეფანე სივნიელის მოუხსენიებლივ: „Этот сборник, составленный по образцу «Опровержения» Тимофея Элура, «не остался в том виде, как он был редактирован при католикосе Комитасе, а подвергся изменениям и прибавлен новый материал»¹⁷⁴.

ასეა თუ ისე, „სარწმუნოების ბეჭედში“ მოთავსებულია აბრაამ სომენთა კათალიკოსის III ეპისტოლე კირონ ქართლის კა-

¹⁷² ԿՆԻՐ ԻՍԼԱՄՈՅ, օժ. წინასიტყვაობა.

¹⁷³ օქვე, გვ. XXVIII.

¹⁷⁴ М. А б е г я н, История древнеармянской литературы, I, гл. 304.

თალიკოსისადმი და ამოცანა სამი მთავარი საკითხის გარკვევაში მდგომარეობს: 1. რატომ მაინცდამაინც მესამე ეპისტოლე იქნა არჩეული კრებულისათვის სომხებსა და ქართველებს შორის მთელი მიმოწერიდან? 2. უნდა ყოფილიყო მესამე ეპისტოლე „სარწმუნოების ბეჭედის“ უძველეს რედაქციაში, თუ იგი შედგენილია VII საუკუნეში? 3. რა მიმართებაშია ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით ორი კრებულის („ეპისტოლეთა წიგნისა“ და „სარწმუნოების ბეჭედის“) მესამე ეპისტოლე ერთმანეთთან?

1. დავეშვათ კრებულის შემდგენელს მიზნად ჰქონდა (სხვა რამ არც არის მოსალოდნელი) მიმოწერიდან ისეთი დოკუმენტი შეერჩა, სადაც ყველაზე უფრო ზუსტად და სრულად იქნებოდა გამოცემული სომხეთის ეკლესიის სარწმუნოების აღსარება და მისი ხელმძღვანელების ოფიციალური პოზიცია. პ. მურადიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „Как один из фактов, доказывающий приверженность армян к истинному вероисповеданию св. отцов“. ასეთ შემთხვევაში მისი არჩევანი არ არის გამართლებული. ამ მიზნისათვის ყველაზე უფრო შესაფერისი იქნებოდა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე, რომელშიაც სომხური საეკლესიო წრეების საბოლოო დასკვნაა გამოტანილი ამიერკავკასიაში შექმნილ რელიგიურ ვითარებასთან დაკავშირებით. სხვათა ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, კომიტასი, კ. ტერ-მკრტიჩიანის ვარაუდით, კრებულს ადგენს ეპისკოპოსობის დროს, როდესაც ემზადება ე. წ. „სპარსულ კრებაში“ ხოსრო II კარზე მონაწილეობის მისაღებად. ამ ორი ეპისტოლედან რომელი უფრო ხელმისაწვდომი იქნებოდა მისთვის? რა თქმა უნდა, „საყოველთაო“ (ენციკლიკური), ვინაიდან იგი დაეგზავნა ყველა ეპისკოპოსს (მათ შორის კომიტასსაც), ხოლო მესამე ეპისტოლეს სავარაუდოდ ორი ცალიდან ერთი ქართლში იქნებოდა და ერთიც სომხეთის საკათალიკოსო სამდივნოში. თუნდაც მხოლოდ ამ უკანასკნელი მარტივი გარემოების გამო, უფრო მოსალოდნელი იყო კომიტასს კრებულში ენციკლიკური ეპისტოლე შეეტანა, თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ იგი თავისი შინაარსითაც უფრო უდგებოდა „სარწმუნოების ბეჭედს“.

მაგრამ იქნებ კომიტასი სხვა მიზანს ისახავდა? ვთქვათ, იგი ვარაუდობდა, რომ კრებაზე სპარსეთის მეფეს ხოსრო II დაუმტკიცებდა, რომ სწორედ ქართველები განდგნენ კეშმარიტი სარწმუნოებისაგან, რასაც, მასი აზრით, დაამტკიცებდა თავის დროზე ქართველი სამღვდელოების მონაწილეობით და ხელრთვით შე-

დგენილი დოკუმენტი. ასეთ შემთხვევაში III ეპისტოლეს ექნებოდა უპირატესობა სხვა ეპისტოლეებთან შედარებით, რადგან მასში მოცემულია ქართველი ეპისკოპოსების სია აკათალიკოს გბრიელის მეთაურობით, რომლებიც მონაწილეობას ღებულობდნენ აღნიშნული დოკუმენტის შედგენაში. მაგრამ საქმეც ის არის, რომ „სარწმუნოების ბეჭედში“ შეტანილ III ეპისტოლეს სწორედ ეს სია აკლია. მაშასადამე, შეიძლება განდგეს ორი ვარაუდი: 1. აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მესამე ეპისტოლე შეტანილია კრებულში მისი შედგენისას (VII ს-ის I ნახ.), მაგრამ გვიან, რედაქტირების დროს, რატომღაც ძლიერ არის შემოკლებული. 2. „სარწმუნოების ბეჭედში“ აღნიშნული ეპისტოლე შეტანილია გვიან (თუ თვითონ კრებულიც გვიან არ არის შედგენილი), როცა ქართველი ეპისკოპოსების სიაში არგუმენტის ძალა დაკარგა (როცა ეკლესიები საბოლოოდ და დიდი ხნის გამიჯნულები იყვნენ ერთმანეთისაგან, ე. ი. VIII ს-ის კარგახნის შემდეგ) და კრებულში იგი შეტანილია სულ სხვა მიზნით.

ჩვენ უურადლებას იპყრობს ის გარემოება, რომ „სარწმუნოების ბეჭედში“ შესულ III ეპისტოლეს თავიდანვე აკლია საკმაოდ მზარდილი ნაწილი და იწყება სწორედ იმ სადავო ადგილიდან, სადაც ნათქვამია, რომ ორივე ქვეყანაში სარწმუნოება გრიგოლის დანერგულია, ხოლო მამტოცმა მათ დამწერლობა შეუქმნა.

ამრიგად, დოგმატური მიზნებისათვის მესამე ეპისტოლე არ შეიძლება უკეთეს არჩევნად ჩაითვალოს, დიპლომატიურ მიზნებს იგი ვერ ემსახურება, სამაგიეროდ, შემოკლება ისეა გაკეთებული, რომ მკითხველს მაშინვე თვალში ეცეს გრიგოლისა და მამტოცის დამსახურება ქართველთა წინაშე. ეს მომენტები X-XI საუკუნეებამდე არ იყო აქტუალური, ხოლო განსაკუთრებით თავი იჩინა XII-XIV საუკუნეებში. თავისთავად იბადება დასკვნა: ან აღნიშნული ეპისტოლე შეტანილია „სარწმუნოების ბეჭედში“ X-XIV საუკუნეებში, ან იგი სერიოზულად არის გადაკეთებული ამავე ხანებში. პირველ შემთხვევაში მოსალოდნელია უკვე ინტერპოლირებული ტექსტის შეტანა „ეპისტოლეთა წიგნიდან“, მეორე შემთხვევაში — ინტერპოლაციის გაკეთება ისევე „ეპისტოლეთა წიგნის“ მიხედვით.

2. „ეპისტოლეთა წიგნისთვის“ დართულ გამოკვლევაში ვწერდით, რომ „სარწმუნოების ბეჭედს“ ცული გადამწერი ჰყავს და აბრაამის მესამე ეპისტოლეს ტექსტს იგი ხშირად ამახინჯებს. ჩვენ ამ

საკითხებზე მაშინ ვრცლად არ გვიმსჯელია და საჭირო მაგალითებს ახლა მოვიყვანთ:

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

*საყა მხე ღ ძხე რასარას სხრ-
მანხეჯნ...*

*საყა ჟ მხე ღ ჟ ძხინ აო-
რასარას სხრმანხეჯნ...*

შემდეგ ჩვენცა და თქვენც სა-
ერთო დაგვითვისეს...

„სარწმუნოების ბეჭედის“ ვარიანტი არ ითარგმნება, ვინაიდან *ძხე* (თქვენ) გრაფიკულ ნიადაგზე გადაქცეულია *ძხინ*-ად (ხე-ლი). საყურადღებოა, რომ პ. მურადიანის კითხვა-სხვაობათა სიაში ეს დამახინჯება გასწორებულია.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

*სღაღწხეოდ ნიქიმე კალ მხე
მჩნღ ჟ ფაღოსთნ სათოღიქი მხ-
რიქ სხანჟ შხიოსი ჴრქათოიქი:*

*სღაღწხეოდ ნიქიმე ხეხალ
მხე მჩნღ ჟ ფაღოსთნ სხანჟ
მხრიქ შხიოსი ჴრქათოიქი:*

ვილოცოთ, რომ მითვე ვიდგეთ
(ვიყოთ) ჩვენი ღმრთის უფლის
იესუ ქრისტეს მოსვლამდე.

ვილოცოთ ჩვენ მითვე მოსუ-
ლებმა ჩვენი უფლის იესუ ქრი-
სტეს მოსვლამდე.

გადამწერის მიერ, ისევე გრაფიკულ ნიადაგზე, *კალ* იქცა *ხეხალ*-ად და აზრი დამახინჯდა, ქართული თარგმანი წაძალადე-ვი და უაზრო გამოვიდა. დასაშვებია, რომ პროტოგრაფში იყო *ხხალ* (*სღაღწხეოდ ნიქიმე ხხალ მხე მჩნღ ჟ ფაღოსთნ სათოღიქი...*), როგორც უბტანესსა აქვს. ერთმა გადამწერმა („ეპისტოლეთა წიგნისა“) მიიღო შედარებით უკეთესი *კალ*, ხოლო მეორემ („სარწმუნოების ბეჭედისა“) — უარესი *ხეხალ*.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

*ხღ აქ რადიოდ ნიქნაქა და-
რიოქეჯნ აოღხეღნ, ირ ქსან
ქამიოს აქრანაქ რასასკან რამა-
რხეჯაქ:*

*ხღ რადიოდ დარიოქალ აოა-
ღხეღნ, დირ იღ ღ აქქამ რასა-
სკანააქა მქ რათ მქიოჯ ასხქ:*

კიდევ ბევრს ასე ქადაგებდნენ მოციქულები, რაც ჩვენ ამჟამად საკმარისად მივიჩნით.

ბევრსაც ქადაგებდნენ მოციქულები, რაც ახლა საკმარისი არ არის, რომ ერთმანეთს ვუთხრათ.

კონტექსტიდან აშკარად ჩანს, რისი თქმაც უნდა აბრაამ კათალიკოსს: გარდა იმ ციტატებისა, რომლებიც უკვე მოვიტანეთ წმიდა წერილებიდან, კიდევ ბევრი სხვაც შეიძლებოდა თქვენთვის გვეთქვა, მაგრამ ამჟამად საკმარისად ჩავთვალე, რაც უკვე დაწვერეო. „სარწმუნოების ბეჭედში“ კი სულ ამის საწინააღმდეგო სურათი მივიღეთ („საკმარისი არ არის, რაც გითხარიო“), რამაც გამოიწვია არა მხოლოდ აზრის დამახინჩება, არამედ ფრაზის კონსტრუქციის დარღვევაც.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ბრხაჩა ასტ. შა ჭ ასათოატ მსრ ღუ ირომ იჯ ჰამარსუეჩ აქ იღ!

ბრხაჩა. მტ' ესთ ირომ იჯ ჰამარსუეჩ აქ ასათოატ:

ერემია ამბობს: ეს არის ჩვენი ღმერთი, რომლის გარდა სხვა არაფერი მიიჩნევა [ღმერთად].

ერემია: რომ, რომლის გარდა სხვა არაფერი მიიჩნევა ღმერთად.

ვერც ჩვენ და ვერც ჩვენმა წინამორბედმა გამომცემლებმა ვერ შევძელით ამ ნაწყვეტის ლიტერატურული წყაროს დადგენა. ვერ შესძლო ეს, როგორც ჩანს, „სარწმუნოების ბეჭედის“ რედაქტორმაც, რამაც მას საშუალება მისცა ფრაზა გადაეკეთებინა (ფაქტიურად გადასვა ერთი სიტყვა *ასათოატ*), მეტი სინათლის შესატანად.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ბრკიორე მარე თქრ ქსრქსიე მეორე კაცი უფალი ზეცით

ბრკიორე ადამ უფალი

„ეპისტოლეთა წიგნში“ ციტატა 1 კორინთელთა 15,47 სწორად არის მოყვანილი. „სარწმუნოების ბეჭედში“ იგივე ციტატა მცდარად არის შესწორებული 1 კორინთელთა 15,45-ის მიხედვით. საქმე შემედგშია: 1 კორინთელთა 15,47 არის განმარტება 1 კორინთელთა 15,45-ისა. მთლიანად კონტექსტი ასეთია:

როცა აღიღებენ, რატომ როცა აღიღებენ, რატომ არ ამბობენ: დიდება მამას, ამბობენ ასე: დიდება მათ, ორბუნიანი ძეს და სული წმიდას, ორბუნიანი ძეს და სული წმიდას.

„სარწმუნოების ბეჭედში“ არეულია *ქი ჯასხნი* და *ქ'ჩნი ჯასხნი*, ხოლო წინადადება იმის საწინააღმდეგო მნიშვნელობა მიიღო, რის თქმაც სურდა აბრაამ კათალიკოსს. საქმეც სწორედ ის არის, რომ ქალკედონიტები არ ამბობენ „დიდება ორბუნიანი ძესო“ და ამით, აბრაამის აზრით, წინააღმდეგობაში ვარდებიან: თუ ქრისტეს ორბუნიანიად თვლით, რატომ ამბობთ უბრალოდ „დიდება მამას, ძეს და სული წმიდას“ და არა „დიდება მამას, ორბუნიანი ძეს და სული წმიდასო“, — ასეთია მისი მსჯელობა. „სარწმუნოების ბეჭედის“ მიხედვით კი გამოვიდა, რომ ქალკედონიტები ამბობენ: „დიდება მამას, ორბუნიანი ძეს და სული წმიდას“. ძნელია ასეთი რამ მიაწერო თვითონ აბრაამს, ან კიდევ კომიტასსა და იოანე მაირაგომელს.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

შირიც ღ ღრქათიო, ირ ღ ღ ქიქრაქ ამხნიციონ საათოაბ ას-რჩხხაქ ქაქითხანაო

«რომელთაგან ქრისტე..., რომელ-იგი არს ღმერთი ყოველთა ზედა, კურთხეულ უკუნისამდე».

შირიც ღ ღრქათიო ესთ მარ-მნიც, ღასქნი ქიქრაქ. საათოაბ ას-რჩხხაქ ქაქითხანაო

«რომელთაგან ქრისტე კორციელად», ზედა შემოქმედი, ღმერთი «კურთხეულ უკუნისამდე».

ერთი შეხედვითაც ცხადია, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ვარიანტი ბევრად უფრო ახლოა „ახალი აღთქმის“ რომაელთა 9,5-დან ციტირებულ ტექსტთან, ვიდრე „სარწმუნოების ბეჭედისა“. „ახალ აღთქმაში“ ჩვენთვის საინტერესო ადგილს ასეთი სახე აქვს: *შირიც ღ ღრქათიო ესთ მარამნიც, ირ ღ ღ ქიქრაქ ამხნიციონ საათოაბ ას-რჩხხაქ ქაქითხანაო* „რომელთაგან ქრისტე კორციელად, რომელ-იგი არს ღმერთი ყოველთა ზედა კურთხეულ უკუნისამდე“.

„ეპისტოლეთა წიგნს“ მხოლოდ „კორციელად“ აკლია, რომ სიტყვა-სიტყვით დაემთხვეს „ახალი აღთქმის“ ტექსტს. „სარწმუნოების ბეჭედს“ „კორციელად“ აქვს, ოღონდ უფრო არსებით ადგილას შეტანილი უზერხული ცვლილება სხვა ნიუანსს აძლევს

წინადადებას. საყურადღებოა, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ჩვენებას მხარს უჭერს უხტანესის ტექსტიც. მასაც „ჰორციელად“ აკლია და *ჯასქნ ჰ ქსრყა*-ს ნაცვლად აქვს *ჰ ქსრყა ამხნსეიონს სათოლახ*. ცხადია, უნდა ვიფიქროთ, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ნუსხებში X საუკუნემდე ისეთი ვითარება ყოფილა, როგორც შემოინახა თვით „ეპისტოლეთა წიგნმა“ და უხტანესმა. რაც შეეხება „სარწმუნოების ბეჭედს“, მასში გვიან რედაქტირების დროს არის შეტანილი *ღათ მარჩისი* პირველწყაროს მიხედვით და წინადადების გამართვისასაც დაშვებულია შეცდომა.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

სქტ ჯგე ყიისხალ ჰ ჩაყრსნი ჩაღათი, ირყტა რაგომ ანყამ გრესხერ აი მსე...

სქტ ჯგე ყიისხალ ჰ ჩაყრსნი ჩაღათი, ირყტა რაგომ ანყამ გრესხერ აი ჩა...

თუ შეცვლილი არა ხართ მშობლიურ სარწმუნოებისაგან. როგორც მრავალჯერ მოგვწერე...

თუ შეცვლილი არ არის მშობლიური სარწმუნოებისაგან, როგორც მრავალჯერ მომწერე...

კონტექსტიდან ნათელია, რომ აბრაამი ეუბნება კარონ ქართლის კათალიკოსს: მშობლიური სარწმუნოებისთვის თუ არ გიღალატია, როგორც ბევრჯერ მოგვწერე, მოდი, შენც დაგმე ქალკედონის კრებაო. ამის საწინააღმდეგოდ, „სარწმუნოების ბეჭედში“ ვკითხულობთ: მშობლიური სარწმუნოებისთვის თუ არ უღალატია, როგორც ბევრჯერ მომწერე, მოდი შენც დაგმე ქალკედონის კრებაო. რა თქმა უნდა, „სარწმუნოების ბეჭედში“ აზრი დამახინჯებულია, თანაც იმ დროს, როდესაც რედაქტორისთვის ისეთი მნიშვნელობა აღარა ჰქონდა კარონს უღალატია მშობლიური სარწმუნოებისათვის თუ სხვა ვისმეს. კომიტასი თანამედროვე იყო საეკლესიო განხეთქილებისა და მის ბოლო ეტაპზე („სპარსული კრება“) მნიშვნელოვან როლსაც თამაშობდა. უხერხულია, ასეთი უყურადღებობა კონფლიქტში მონაწილე პირებისადმი მას მიევაწეროთ.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ჩაგრჩქლ კაჭიღიქიონს ქრავ ნეიქსავ დნე ხრანსიქ ჩარიან მხრი

ჩაგრჩქლ კაჭიღიქიონს ქრავ ნეიქსავ დნე ხრანსიქ ჩარიან მხრიამ

გაბრიელ ქართლის კათალიკოსმა დაწყველა ჩვენ მამებთან ერთად.

გაბრიელ ქართლის კათალიკოსმა დაწყველა ჩვენ მამასთან ერთად.

ქართველთა და სომეხთა შორის მიმოწერას გაცნობილი მკითხველისათვის მხოლოდით რიცხვში დასმული „მამა“ („სარწმუნოების ბეჭედი“) აშკარა უაზრობაა.

ფეიქრობთ, მოტანილი მაგალითებით აშკარაა, თუ რა გვექონდა მხედველობაში, როცა ვწერდით, რომ „სარწმუნოების ბეჭედი“ იმეორებს „ეპისტოლეთა წიგნს“ დამახინჯებებით. აქ დავუმატებთ, რომ შეცდომები დაშვებულია არაკვალიფიცირებული რედაქტორ-გადამწერის მიერ გაცილებით უფრო გვიან, ვიდრე მოღვაწეობდნენ კომიტასი, იოანე მირაგომელი და სტეფანე სივნაელი. ქვემოთ ვაჩვენებთ რედაქტირების სხვა შემთხვევებსაც.

„სარწმუნოების ბეჭედს“ აშკარად ატყვია ტექსტის სტილისტური სწორების კვალი. მაგალითად, როდესაც „ეპისტოლეთა წიგნში“ ერთ წინადადებაში ორჯერ არის გამოყენებული გამოთქმა *აქჷმ*, გადამწერი ერთს ცვლის სინონიმით *გხი ხა*:

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ზინსაქ მტ აქჷმ ასტღჷ, მტ მსღ ღსაქისნხი ილხიმღ ჩასათ ხ აქჷმ....

ზინსაქ ღირ აქჷმღ ასტღჷ, მტ გხი ხ ხა ღსაქისნხი ჩასათხ ილხიმღ...

თუნდაც ახლა რომ ამბობთ, რომ მშობლიური სარწმუნოება გვაქვსო ახლა ც...

თუნდაც ახლა რომ ამბობთ, რომ ჯერაც მშობლიური სარწმუნოება გვაქვსო...

„სარწმუნოების ბეჭედის“ რედაქტორი ტექსტიდან „სალმრთო წერილიდან“ მოტანილი ციტატების წინ იღებს ისეთ გამოთქმებს, როგორცაა *გქსაღ ლ* (წერია), და *ასტ* (ამბობს), როდესაც მათი შეცვლა თავისუფლად შეიძლება ორი წერტილით.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ღასან აწიორიქ აქს ხერიორჷ მთღმ გრხეაღ ჰ მტნუ აო ბხრ სრქოლმხანუ, ჟანღი გრსაღ ლ მხრქოღ ხ ქხრქე მქაქიღ ჩასათათხსეღ ამხნაწნ რან:

ღასან აწიორიქ აქს ხერიორჷ მთღმ გრხეაღ ჰ მტნუ აო ბხრ სრქოლმხანუ, ჟანღი მხრქიღ ხ ქხრქე მქაქიღ ჩასათათხსეღ ამხნაწნ რან:

იმიტომ მოვწერეთ ეს მესამე ეპისტოლე თქვენ სიწმიდეს, რომ წერია: „პირითა ორისა და სამისა მოწამისა დაემტკიცების ყოველი სიტყუა“.

იმიტომ მოვწერეთ ეს მესამე ეპისტოლე თქვენ სიწმიდეს, რომ: „პირითა ორისა და სამისა მოწამისა დაემტკიცების ყოველი სიტყუა“.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ჯალათაჲ, ახსენ, ზ მჩ საათოლათ ზ ჯაყრ ამხნასკაჲ...

ჯალათაჲ ზ მჩ საათოლათ ზ ჯაყრ ამხნასკაჲ...

გწამდეთ, ამბობენ, ერთი ღმერთი, მამა ყოვლისა მპყრობელი:

გვწამს: ერთი ღმერთი, მამა ყოვლისა მპყრობელი ...

საყურადღებოა, რომ ტექსტის დამახინჯებებისა თუ გრამატიკული ფორმების შეცვლის მაგალითები ხშირად იმ წინადადებებზე მოდის, რომელთა სტილისტური გამართვაც უცდია რედაქტორს. ამის მაგალითია არა მხოლოდ ახლა განხილული, სადაც ინფინიტივში მოცემული *ჯალათაჲ* შეცვლილია აწმყოს პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის *ჯალათაჲ*-ით, არამედ ზემოთ უკვე განხილული სხვა შემთხვევაც:

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ნრემჩა ახტ. სა ზ საათოლათ მსრ ნნჲ ირიამ იღ ჯამარხსეჲ აჲ იღ:

ნრემჩა. მტ' ესთ ირიამ იღ ჯამარხსეჲ აჲ საათოლათ:

ერემა ამბობს: „ეს არის ჩვენი ღმერთი, რომლის გარდა სხვა არავინ მიიჩნევა“.

ერემა, რომ: „რომლის გარდა სხვა არ მიიჩნევა ღმერთად“.

გვხვდება შემთხვევა, როცა გადამწერები (თუ გამომცემლები?) სხვადასხვაგვარად კითხულობენ დაქარაგმებულ ერთსა და იმავე სიტყვას, მაგრამ ისე, რომ წინადადებოს შინაარსი არ იცვლება:

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

სა დირჲი ქერიოჲილმხნუნ მარანაენსაჲ, მჩ ანხაჲ, მჩ ქსაჲ ჟარიღსეჲ:

სა დირჲი ქერიოჲილმხნუნ მარანაენსაჲ ს მარჲახსაჲ, მჩ ქსაჲ ჟარიღსეჲ:

და ძე სამებისაგან განხორციელებული, შეერთებული, ერთიანი იქადაგეს.

და ძე სამებისაგან განხორციელებული და განკაცებული, ერთიანი იქადაგეს.

აშკარაა, რომ დედანში ეწერა *მწესაჲ*, რის გამოც ერთმა გადამწერმა *მჩახესაჲ* მიიღო და მეორემ — *მარჯახესაჲ*.

„სარწმუნოების ბეჭედის“ გადამწერი-რედაქტორი ისეთ გამოთქმებში, როგორიცაა *აჲლ რაჲიამღ*, *აჲლ ყარბსაჲ*, ტექსტიდან იღებს *აჲლ*-ს, კონტექსტში მას არა აქვს აზრობრივი დატვირთვა.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ხა აჲლ ყარბსაჲ ჰ ყაწიღიქტჷნ, შა ჯ შათილათ...

ხა ყარბსაჲ ჰ ყაწიღიქტჷნ ა მ ზ ს. შათილათ...

და სხვა კვლავ კათოლიკედან: „ესე არს ღმერთი...“

და კვლავ კათოლიკედან ა მ ბ მ ს: „ღმერთი...“

მოტანილ მაგალითში ყურადღებას იპყრობს „სარწმუნოების ბეჭედის“ ერთი დამახინჯებაც. „ეპისტოლეთა წიგნის“ *ა მ ჯ* (ესე არს) მასთან გადაიქცა *ა მ ჯ*-დ (ამბობს), როგორც ჩანს, დედანში ტექსტი მიჯრით ეწერა და გადამწერმა დაუკვირვებლად წაიკითხა. „ეპისტოლეთა წიგნის“ ვარიანტს რომ უპირატესობა უნდა მიენიჭოს, მიუხედავად იმისა, რომ სხვა ყველა ნუსხა (გარდა № 63-ისა) და უხტანესიც „სარწმუნოების ბეჭედს“ ემხრობა, ამაში ექვის შეტანა არ შეიძლება. მას მხარს უჭერს „ახალი აღთქმის“ ყველა ტექსტი და ამას გარდა, პ. მურადიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „*контроллируется многоязычными переводами*“.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი

ხა აჲლღ რაჲიამღ ნიქსაჲთა ჟაროღსეჩინ ალახსაჲღნ:

ხა ს რაჲიამ ჟაროღსაჲ ჯა-ოაღსიღნ,

და სხვა მრავალი ასევე იქადაგეს მოციქულებმა.

ასევე მრავალი იქადაგეს მოციქულებმა.

მოტანილ მაგალითში ფაქტიურად *აჲლღ* შეცვლილია სინონიმით *ღა*, ხოლო ტაეტოლოგიის თავიდან ასაცილებლად ამოგდებულია *ნიქსაჲთა*.

მსგავს შემთხვევაში სინონიმებით გამოთქმებისა თუ სიტყვების შეცვლის სხვა მაგალითებიც გვხვდება.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი.

Φιλιππικαυ βιβλιον
Φιλιππικαυ βιβλιον

Φιλιππικαυ βιβλιον
Φιλιππικαυ βιβλιον

სამების ნაცვლად ოთხებას ქა-
დაგებენ.

სამების ნაცვლად ოთხება.
შემოაქვთ.

არის შემთხვევა, როცა „სარწმუნოების ბეჭედის“ გადამწერი — რედაქტორი გამოთქმების *აკაყტა*, *სიყნაყტა* და კვლავ *აკაყტა*-ის თავიდან ასაცილებლად *სიყნაყტა* *დ*-ს სრულიად უმტკივნეულად ცვლის *აკ*-ით.

ეპისტოლეთა წიგნი

სარწმუნოების ბეჭედი.

...*გაროიღენ აკაყტა: Πικ-
ναყტა დ სრანსიქ ჩარღენ, ირ ქ
ზიქიქაქ ძიიიქინ, აკაყტა
ილიიქინ:*

...*გაროიღენ აკაყტა: Πικ-
სრანსიქ ჩარღ, ირ ქ. ზიქიქა-
ძიიიქინგან, აკაყტა ილი-
იქინ:*

... არა ქადაგებენ ასე. ისე-
ვე ნეტარი მამებიც, რომლებიც
ნიკეას შეიკრიბნენ, ასე გვას-
წავლიან.

... არა ქადაგებენ ასე.
აგრეთვე, ნეტარი მამები,
რომლებიც ნიკეას შეიკრიბნენ,
ასე გვასწავლიან.

„სარწმუნოების ბეჭედის“ ვარიანტს, როგორც პირვანდელს, ერთხელ ენიჭება უპირატესობა „ეპისტოლეთა წიგნთან“ შედარებით. საქმე ის არის, რომ ამ უკანასკნელს აბრაამის მესამე ეპისტოლეს ყველა შემონახულ ვარიანტთან შედარებით აკლია შემდეგი სიტყვები: ...*არარქინ ხიქნი დ ხიქიქი, დ მქ ნქრ მქილია ჴრიითი* (შემოქმედი ცისა და ქვეყანისა, და ერთი უფალი იესუ ქრისტე). რადგანაც უხტანესიცი ამ ვარიანტს უჭერს მხარს, ცხადია, საქმე გვაქვს გადამწერის მიერ უნებლიეთ გამოტოვებულ ფრაზასთან. შესაძლოა ასეთთა რიცხვს ეკუთვნოდეს *ქ ბქნქ* — A ფრაზაში: *მსრ აქქ სნიქიქი ბქნქ გქნქ ნქ*; საერთოდ კითხვა-სხვაობების რაოდენობის გათვალისწინებისას მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ისიც, რომ ხელნაწერები ხელთ არა გვაქვს და დაზღვეული არა ვართ გამომცემელთა შეცდომებისაგან.

კითხვა-სხვაობების შთამბეჭდავი სიის მოტანა არ აკმაყოფილებს პ. მურადიანს და მკითხველის საბოლოოდ დასაბურობად აცხადებს, რომ დარჩა კიდევ „громадное количество разночтений грамматического типа“, რომელიც მას არ მოუტანია. მაშ რა კითხვა-სხვაობებია ის, რომლებიც მის სიაში უკლებლივ არის მოტანილი, თუ არა გრამატიკულ-სტილისტური? — ქტ — ხქტ, ლკამ — ლამ, ლ დაქ ზ დათსლ — ლ დაქივ ტ დათხლ, კაკ — ტ, მხვ — ზა, ზაქინს — ზაქინსჲ და სხვა.

„სარწმუნოების ბეჭედში“ მართლაც დარჩა კიდევ „разночтения грамматического типа“, რომელსაც, რეცენზიაში გვერდი აქვს ავლილი. საქმე ეხება მსაზღვრელი ნაწილაკების *ჟ, ა, ჟ, ზ* გამოყენებას. თუ ორივე ტექსტს ამ თვალსაზრისით შევადარებთ, მაშინვე თვალში გვეცემა, რომ ისინი „სარწმუნოების ბეჭედში“ ბევრად უფრო ხშირად და უსისტემოდ არის გამოყენებული, ვიდრე „ეპისტოლეთა წიგნში“, რაც კვლავ მის გვიანდლობაზე მიუთითებს. გვიანი და ხშირად მცდარია „სარწმუნოების ბეჭედის“ ორთოგრაფიაც *ა-ს* ან *ა-ს* მაგიერ ზოგჯერ გვხვდება *ო* (შდრ. *ათამარ* || *ათამარ* > *ათამარ*). პ. მურადიანის კითხვა-სხვაობებში არც ეს არის აღნიშნული. სამაგიეროდ მითითებულია: 1—18 *აქსნ...* [ვტქ], 35—12 *აქივ ანონს...* [ჟიქინს], 19—17 *ა ათიქ ლ ათიქ...* [კამქ]. საქმე ის არის, რომ „სარწმუნოების ბეჭედში“ აბრაამის მესამე ეპისტოლეს მხოლოდ ნაწყვეტია შეტანილი და რა აზრი აქვს მთელი იმ გვერდების მითითებას, რაც მასში არ არის, და არც უნდა იყოს. ასეთივე წარმატებით შეეძლო პ. მურადიანს ყველა სხვა ეპისტოლეზე მიეთითებინა და შემდეგ ეთქვა „თავისი მკითხველისათვის“: ნახეთ, რაებს გიმალავთ ზ. ალექსიძე! ამრიგად, ასეა თუ ისე, პ. მურადიანი მართალია, როცა წერს, რომ „სარწმუნოების ბეჭედში“ დაცული მესამე ეპისტოლე განსხვავდება „ეპისტოლეთა წიგნისგან“, ოღონდ ამაში არაფერი ახალი არ არის. ყველა განსხვავება უკვე ნაჩვენები ჰქონდა კ. ტერ-მკრტიჩიანს „სარწმუნოების ბეჭედის“ გამოცემაში. სერიოზული საქმე ამის შემდეგ იწყება. საჭიროა ვუპასუხოთ კითხვაზე: რა ადგილი უნდა მიეჩინოს „სარწმუნოების ბეჭედს“ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის კრიტიკისას?

„ეპისტოლეთა წიგნსა“ და „სარწმუნოების ბეჭედს“ შორის კითხვა-სხვაობებზე ჩვენი დაკვირვებების შემდეგ ვმსჯელობთ ასე: ჩვენს წინაშეა ერთი ეპისტოლეს ორი რედაქცია. სპეციალისტების

ვარაუდით ორივე კრებული შედგენილია VII საუკუნეში. ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერებიდან უფრო ძველია „ეპისტოლეთა წიგნის“ ხელნაწერი. ერთ-ერთი რედაქცია აუცილებლად უფრო ახლოს უნდა იყოს იმ ორიგინალთან, რომელიც აბრაამის ხელით დაიწერა. რომელი? პ. მურადიანი ცდილობს მკითხველი დაარწმუნოს, რომ უპირატესობა „სარწმუნოების ბეჭედს“ უნდა მიენიჭოს (მაშინ უხტანესის რედაქცია, სადაც მაშტოცის მიერ ანბანების გამოგონების შესახებ ცნობა გამოტოვებულია, ძალას დაკარგავს), რადგან იგი VII საუკუნეშია შედგენილი (რომ სპეციალისტების აზრით „ეპისტოლეთა წიგნიც“ VII საუკუნეშია შედგენილი და ზოგი ვარაუდით მოსე ცურტაველისა, ან იმავე კომიტასის მიერ, ამაზე რეცენზიაში არაფერია ნათქვამი). ზემოთ ჩვენ მიერ მოტანილი მაგალითებიდან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანდა, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტი უფრო ადრინდელია, უფრო ახლია ორიგინალთან და „სარწმუნოების ბეჭედში“ მოთავსებული ეპისტოლე მისი შერყვნილი და სტილისტურად აასწორები რედაქციული სახესხვაობაა. მაგრამ იქნება VII საუკუნეში ასწორა და დაამახინჯა კომიტას კათალიკოსმა? ასეთი ვარაუდი შემდეგი მომენტების გამო უნდა იქნას კატეგორიულად უკუგდებული: 1. ცვლილებები შეტანილია დოგმატიკის საკითხებში ცუდად გარკვეული რედაქტორის მიერ. ასეთად კომიტასის მიჩნევა არ შეიძლება. 2. რედაქცია გაკეთებულია ვვიან, საეკლესიო განხეთქილებიდან კარგა ხნის შემდეგ. 3. კ. ტერმერტიანის ვარაუდით „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირველი ნაწილიც და „სარწმუნოების ბეჭედიც“ შედგენილია კომიტას კათალიკოსის მიერ, რასაც პ. მურადიანი უყოყმანოდ იზიარებს (ყოველ შემთხვევაში „სარწმუნოების ბეჭედის“ მიმართ მაინც). ხომ არ იქნებოდა უხერხული იმის მტკიცება, რომ ერთმა რედაქტორმა სხვადასხვა კრებულში შეიტანა აბრაამის მესამე ეპისტოლე „უამრავი“ („громадное количество“) კითხვა-სხვაობით? ან კიდევ, რომ კომიტასმა „ეპისტოლეთა წიგნში“ ამ ეპისტოლეს უკეთესი ვარიანტი შეიტანა, ხოლო „სარწმუნოების ბეჭედში“ უარესი? თუ ასე გავაგრძელებთ მსჯელობა, იმის დამტკიცებაც კი დაგვჭირდება, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირვანდელ რედაქციაში კომიტასმა საერთოდ არ შეიტანა აბრაამის მესამე ეპისტოლე, იმ დროს, როდესაც

იგივე ეპისტოლე მოათავსა „სარწმუნოების ბეჭედში“, ხოლო „ეპისტოლეთა წიგნში“ გვიან დაუმატეს იგი.

აი, ასეთ მდგომარეობაში რომ არ ჩავვარდეთ, უნდა დავუშვათ: ან „სარწმუნოების ბეჭედი“ შედგენილია VII საუკუნეზე გაცილებით გვიან, ან მესამე ეპისტოლე შეტანილია მასში X საუკუნის შემდეგ. ორივე შემთხვევაში აბრაამის მესამე ეპისტოლე ამოღებულია „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ და შეტანილია „სარწმუნოების ბეჭედში“ მნიშვნელოვნად ნარეაქტირები. უხტანეს ეპისკოპოსს შეუძლებელია არა სცოდნოდა „სარწმუნოების ბეჭედი“ არსებობა და არ გაეთვალისწინებინა მასში მოთავსებული მესამე ეპისტოლე, ვინაიდან მან გადასინჯა მსგავსი კრებულები. რადგანაც, მიუხედავად ამისა, უხტანესის ვარიანტში მაინც არ არის ცნობა მაშტოცის მიერ ქართული და სომხური დამწერლობის შექმნის შესახებ, უნდა ვივარაუდოთ კვლავ ის, რომ ან მის დროს „სარწმუნოების ბეჭედი“ მესამე ეპისტოლეთი არ არსებობდა, ან კიდევ არც მასში იყო X საუკუნემდე ჩვენთვის საინტერესო ფრაზა.

5. უხტანესის თხზულების კრიტიკას პ. მურადიანი იწყებს ცნობით, რომ ივ. ჯავახიშვილი „был далек от мысли, что можно по ухтанэсовскому тексту контролировать текст послания из „Книги писем“, тем более определить степень его изначальности“ (გვ. 53). ამავე შეხედულებისა ყოფილან კ. კეკელიძე და ს. კაკაბაძეც, რომლებიც, ივ. ჯავახიშვილის მსგავსად, ქართლის საეპისკოპოსოთა სახელების აღდგენისას „ეპისტოლეთა წიგნის“ გარდა უხტანესის ტექსტსაც იშველიებდნენ, მაგრამ დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ მისი საშუალებით „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტის გაკონტროლება არ შეიძლება. ამის შემდეგ უკვე პ. მურადიანმა შესაძლებლად ჩათვალა შემდეგი დასკვნა გაეკეთებინა: „Все это достаточно хорошо было известно З. Алексидзе, но он не считается с данными фактами и для доказательства интерполятивности слов Авраама о письменах обращается к ухтанэсовскому тексту“ (გვ. 53).

1. კ. კეკელიძეს და ს. კაკაბაძეს არასოდეს არ უკვლევიათ ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით „ეპისტოლეთა წიგნისა“ და უხტანესის „ისტორიის“ მიმართება. ამიტომ მათი თვალსაზრისის შესახებ წარმოდგენა მხოლოდ ირობი მონაცემებით შეიძლება შევიქმ-

ნათ. ერთ ასე მონაცემად შეიძლება მივიჩნიოთ სწორედ ის, რასაც ზაზი გაუსვა თვით. პ. მურადიანმა: ორივე მეცნიერი საეპისკოპოსოთა საბჭოების გარკვევისას ცდილობდა უხტანესის მონაცემებიც გაეთვალისწინებინა. რეცენზენტის სიტყვებით რომ გამოეთქვათ იგივე აზრი, ორივე მეცნიერი საეპისკოპოსოთა სახელის აღდგენისას ცდილობდა „По ухтанэсовскому тексту контролировать текст послания из «Книги писем»“.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ კ. კეკელიძე თავის აღრინდელ შრომებში (სწორედ იმ შრომებში, რომლებსაც გულისხმობს პ. მურადიანი) უხტანესის ისტორიის ფრანგული თარგმანათ სარგებლობდა ისეთ შემთხვევებშიც კი, როცა სქოლიოში „ეპისტოლეთა წიგნს“ უთითებდა.

2. რაც შეეხება ივ. ჯავახიშვილის დამოკიდებულებას უხტანესის ტექსტისადმი, პირველი შთაბეჭდილება ისეთია, რომ პ. მურადიანი საკმარისი ყურადღებით არ გაცნობია მის შრომებს აღნიშნულ საკითხზე. მაგრამ ჩვენი ნაშრომი ხომ კარგადა აქვს შესწავლილი? და აი, სწორედ ჩვენ მიერ გამოცემული „ეპისტოლეთა წიგნის“ წინასიტყვაობაში მოტანილია ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი ტომიდან სათანადო აღგილი, სადაც სიტყვასიტყვით შემდეგს ვკითხულობთ: „1901 წელს გამოიცა «*Գիրք թղթից*» — „ეპისტოლეთა წიგნი“, სწორედ ის წყარო, რომელსაც უხტანესი ემყარებოდა... სამწუხაროდ, ეს ძეგლი კრიტიკულად გამოცემული არ არის. უხტანესის ნაშრომისა და „ეპისტოლეთა წიგნის“ შედარება კი ცხადყოფს, რომ მიწერმოწერის ტექსტი ამ კრებულში სრულად არ ყოფილა დაცული და საერთოდ, მეტადრე კი ზოგიერთის აღსადგენად ჭერ კიდევ წინასწარი მუშაობაა საჭირო, რომელიც აქამდე არავის გაუწევია“. იქვე, სქოლიოში ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავდა, რომ ასეთი სამუშაოს შესრულება „აუცილებელი, მორიგი საკითხია“¹⁷⁵. ერთი სიტყვით, ივ. ჯავახიშვილი არამცთუ „შორს იყო იმ აზრისაგან, რომ შეიძლება უხტანესის ტექსტით გაკონტროლდეს „ეპისტოლეთა წიგნი“, არამედ სამუშაო გეგმაც უსახავდა სპეციალისტებს: უფრო მეტიც, მის აღრინდელ ნაშრომში «История церковного разрыва между Грузией и Арменией», ვკითხულობთ შემდეგს: «В большинстве случаев Ухтанес выписывает из своего источника точно; есть, конечно, разночтения, но часто, и мен-

¹⁷⁵ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 07; შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 376.

ხო უ'უხთანესა ბუაუთ სოხრანენო ბოლენ დრენ-
ლენ ჩენენ; ნერედკო, ვპრეჩენ, პრედპოჩენენ პრეჩენენ
დაუთ «კნენე პენენ». ტაკ კაკ ვ პერვონაჩალენო ვენე ტენსტ
პერენენსკენ დო ნას ნე დოშენ, თო დენ ვოსტანოვლენენ
ენო ნეობხოდენო პოლენოვარენ ბოენენ პანენ-
ნენკენ»¹⁷⁶.

3. 3. მურადენენ მადალ შეფასენბას აძლენეს უბტანენს როგორც
ენსტორენკოსს, ადარენბს მოსენ ხორენენლსა და სტენფანოზ ორბენლ-
ანს, მოგვენთხრობს როგორ იყენენბს იგენ წენაროენბს სათანადო მენ-
თენთენბით, რომ მენს ძენრენთად წენაროს წარმოადგენს „ენენსტოლენთა
წენგენ“ და ამენს დასასაბუნთენბლად სქოლოენოში მოაქენს რუსულ ენა-
ზე უთარგმენლად უამრავენ ცენტატა უბტანენსენს თხზუნენბენდენ, რო-
მენლსაც პეტენრენთ აწენობენლს თენთქმენს ორენ გვერდენ უკავენა. ცენტა-
ტენბს არავენთარენ კავშირენ არა აქენს საკენამთო საკენთხთან და, 3. მუ-
რადენენსენსავენ სენტყვენბით რომ ვთქვენთ, მოტანენლია „ნენ კ მესტუ“.

უბტანენსენს მუშაობენს მეთოდენს დასახანსენათენბლად რენცენზენის ავ-
ტორენ წერს: „В процессе работы он убедился, что должны были
существовать дополнительные послания-источники по интересую-
щему вопросу, каковых нет в «Книге писем», и он их находит
в других источниках и списках“ (გვ. 53)

მენვაქცენოთ ყურადღენბა, რომ ამ სენტყვენბს წერს მკენლენვარენ,
რომენლენც სულ ერთენ აბზაცენთ ზენენთ გვენკრძალავდა უბტანენსენს
ტენქსტენს გამოყენენბას „ენენსტოლენთა წენგენს“ გასაკონტროლენბლად.
რამდენენმენ გვერდენს შემდგენ ავტორენ, რომენლენც გვენმტკენცენბდა
უბტანენსენს გამოარკენვენ, რომ „ენენსტოლენთა წენგენს“ „რალაც აკლდა
და სხვენა წენაროენბსა და ნუნსენბში მოენძენიო იგენ“, კვლავ იმენო-
რენბს: „Теперь мы убедились, что в восстановлении нуждается
именно текст послания у Ухтанеса, а им контролировать
текст из «Книги писем» при всем желании невозможно“
(გვ. 59). ენს კენდენვ არაფერენ. მკენთხვენლს შევენახსენგენბთ, რომ უბ-
ტანენსენს რენდაქცენას სადავო ხაკენთხში იმენტომ ვანენქენბდენთ უბენრ-
ტენსობას, რომ ენსტორენკოსს თავენს დროზე საშუნალენბა პქონდა გ-
დაენსენჩვა „ენენსტოლენთა წენგენს“ სხვენადასხვენა ნუნსენა და, შესაძლოა,

¹⁷⁶ И. А. Джзв а х о в, История церковного разрыва между Грузией
и Арменией в начале VII века, СПб, 1908, გვ. 438.

შაქს ვ ილუსტრაციუ სუი პერვოისტოიჩნიკ ი თ. დ." (გვ. 54). შუმ-
ლეგ პ. მურადიანი არწმუნებს მკითხველს, რომ უხტანესი „სоставляет
не сборник документов, а документированную историю. Это раз-
ные вещи. З. Алексидзе, к сожалению, не считался (или не
хотел считаться) с этим существенным обстоятельством, хотя,
судя по его цитатам, он его хрсршо знал" (გვ. 54-55).

საყურადღებოა, რომ „с этим существенным обстоятельством
не считался (или не хотел считаться)“, ჩვენს გარდა, მ. აბელიანიც,
რომელსაც ძნელად რომ ჩვენმა რეცენზენტმა არაობიექტური უწოდოს.
აი, რას წერს იგი თავის „ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორიაში“:
„Она (უხტანესის „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“
— ზ. ა.) представляет собою сборник официальных документов,
почерпнутых из «Книги посланий»¹⁸⁰. კომენტარები, ვფიქრობთ,
ზედმეტია!

ცდება პ. მურადიანი, როცა წერს: „Он (უხტანესი— ზ. ა.) бук-
вально говорит, что ему пришлось пересказывать текст (*կրկնա-
բանիսալ*) сохраняя нужные места (*գպիտանիսն*)“ (გვ. 54) *կրկնա-
բանիսაլ* ნიშნავს არა пересказывать-ს, არამედ „გამეორებას“ და ამას
არსებითი მნიშვნელობა აქვს. პ. მურადიანი ცდილობს დაარწმუნოს
მკითხველი, თითქოს უხტანესს თავის თხზულებაში დოკუმენტები კი არ
შეაქვს, არამედ მხოლოდ მათ შინაარსს გადმოსცემს. გარდა ამისა პ. მუ-
რადიანის მიერ მოტანილი უხტანესის სიტყვები ეგება არა დოკუმენ-
ტებს, არამედ მათთვის დართულ კომენტარს.

უხტანესის შემოკლებებთან დაკავშირებით ჩვენი პოზიცია
ასეთია: უხტანესი ტექსტს ამოკლებს ისე, რომ სომხური ეკლე-
სიისათვის მნიშვნელოვანი არგუმენტები შეინარჩუნოს. ყველა-
ფერს, რაც მნიშვნელოვანია, იგი არა მარტო ტოვებს დოკუმენ-
ტებში, არამედ გადააქვს თავის კომენტარებში და რამდენჯერმე
იმეორებს კიდევ: ასეთ ვითარებაში შეუძლებელია მას მათთვის მიერ ქართული დამ-
წერლობის შექმნის შესახებ ცნობა გამოე-
ტოვებინა ტექსტში, ხოლო დართულ კომენ-
ტარებში რამდენჯერმე არ ეხსენებინა. ეს ხომ
სწორედ ის არგუმენტია, რომელიც XIII საუკუნეში გამოიყენა
ვანაკანმა.

¹⁸⁰ М. А б е г я н, История древнеармянской литературы, гв. 447.

3. მურადიანი არ უარყოფს, რომ უხტანესი ტექსტს ამოკლებს. პირიქით, იგი პირდაპირ არ ამბობს, მაგრამ მკითხველს აგრძნობინებს, რომ ასეთ შემოკლებებში მოყვა ცნობა „Об известном маштоцевском деянии“. აქ იგი ეყრდნობა ივ. ჯავახიშვილს და მიუთითებს: „Акад. И. А. Джавахишвили совершенно точно определено, что Ухтанэс приводит письма «но цитует их не полностью, а эксцерпирует то, что ему необходимо». Он тоже цитует слова Ухтанэса: «...но в конце и середине каждого письма имелись и другие повествовательные слова, которые мы не считали ни важными ни нужными...» (გვ. 54). აქ წყვეტს ივ. ჯავახიშვილის ციტატას 3. მურადიანი და მრავალი წერტილის ანაბარა ტოვებს მკითხველს. რატომ? აი, სინამდვილეში რას „აღიტირებს“ უხტანესის თხზულებიდან ივ. ჯავახიშვილი: „...но в конце и середине каждого письма имелись и другие повествовательные слова, которые мы не считали ни важными, ни нужными, все же доказательное и интересное для нас мы выписали многое по одному разу а часть дважды для того, чтобы точно обследовать вопрос и вам, духовный отец представить в ясном виде“¹⁸¹.

5. 3. მურადიანმა ერთმანეთის პარალელურად დააყენა აბრაამის მესამე ეპისტოლეს ორი ვარიანტი, დაცული „ეპისტოლეთა წიგნში“ და უხტანესის „ისტორიაში“, რის შემდეგ დაასკვნა: „Теперь после этого текстологического сравнения, ясно, что Ухтанэс сокращал не только те места, «где пространно говорится об истории все-ленской церкви или же о догматических вопросах», как уверяет своего читателя З. Алексидзе, но и места, имеющие непосредственное отношение к дискутируемым между католиками вопросам, даже аргументы“ (გვ. 59).

ჩვენი ნაშრომის იმ თავიდან, სადაც სპეციალურად განხილულია უხტანესის რედაქცია, 3. მურადიანს შეეძლო მკითხველისათვის ასეთი ციტატა მოეტანა: „უხტანესის შემოკლებები ძირითადად ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიასა და დოგმატიკას შეეხო. ყველაზე უფრო ძლიერ ისტორიკოსს შემოკლებული აქვს კირონის წერილები“¹⁸². ამრიგად, ჩვენ ვლაპარაკობდით იმის შესახებ, რომ უხტანესი ძირითადად ეკლესიის ისტორიასა და დოგმატიკის საკითხებს ამოკლებს, ხოლო კირონის

¹⁸¹ И. А. Джавахов, История церковного разрыва.... გვ. 438.

¹⁸² ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 013.

წერილებში ამ საკითხებზე საერთოდ არც ერთი ზიტყვა არ არის ნათქვამი. მაშასადამე, მათი შემოკლება სხვა რამის ხარჯზე უნდა მომხდარიყო. ყველა შემოკლება ჩვენ მიერ ტექსტის სქოლიოშია მითითებული, ისე რომ დაინტერესებული მკითხველი ამომწურავ ინფორმაციას იღებს.

აბრაამის მესამე ეპისტოლეში პ. მურადიანს აღნიშნული აქვს შვიდი შემოკლებული ადგილი. აქედან სამი, მისივე დასკვნით, მართლაც ქრისტიანული ეკლესიისა და დოგმატიკის საკითხებს ეხება „Остальные же, а их больше, относятся к существу послания“ (გვ. 59). ამ დარჩენილი ოთხი ადგილიდან ერთი საკამათოა და ანბანის გამოგონებას ეხება. მაშასადამე, დარჩა სამი შემოკლება, ხოლო, а их больше უბრალოდ ეფექტისათვის იყო ნათქვამი.

რადგან პირველი ჩჯუფის მაგალითებს პ. მურადიანი საკამათოდ არა ხდის, ჩვენც მას თავს დაეანებებთ. რაც შეეხება მეორე ჩჯუფის მაგალითებს, საქმის ვითარება ასეთია:

№ 1. „რასაკვირველია ეკლესიის წინამძღვარმა და მეთაურმა საკმაო ცოდნა უნდა მიიღოს და ისწავლოს, ასე ღმერთი უფრო შეიყვაროს, ვიდრე ძმა და ყველა საყვარელი და მაშინ ღმრთის შვილიერების ღირსი იქნება; უფრო კი იმისათვის, რომ შეინძნებოდეს სიყვარულს მიმართოს, რომ მოგეხათრო და მოციქულის მცნებას ველოდო“¹⁸³.

ამრიგად, აბრაამი კირონის ძმურ სიყვარულს ეძებს, ხოლო უხტანესი და X საუკუნიდან მოყოლებული ყველა სხვა ისტორიკოსი, ცდილობს ქართლის კათალიკოსი ეპისკოპოსობამდე თუ არა, არქიეპისკოპოსობამდე მაინც ჩამოაქვეითოს, აბრაამის ხელქვეითად გამოაცხადოს. გამოტოვებს თუ არა ასეთი ისტორიკოსი აღნიშნულ ადგილს, თუ კი ტექსტის შემოკლებას მაინც აპირებს? რა თქმა უნდა, გამოტოვებს. ასეც რომ არ იყოს, იგი არ არის მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ არგუმენტის თანაბარი ღირებულებებისა და საქმე, რასაკვირველია, არ ეხება „ეპისტოლესს არს“.

№ 2. „რომ ამბობთ, ჩვენ ახლაც მამული სჯული გვაქვსო, თუ მამული სჯული გაქვთ, ჩვენ რა გვაქვს გა-

¹⁸³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 92.

მოსარკვევი, ან მთელი ეს შრომა რატომ ვისურვეთ, რომ დაგენახათ, თუ მისგან არ შეიცვალეთ? იმიტომ დაიწერა ჩვენგან ეს მესამე წერილი თქვენი სიწმიდისადმი, რომ წერია «პირითა ორისა და სამისა მოწამისაჲთა დაემტკიცების ყოველი სიტყუაჲ»; რომ ადრე ჩვენი ორივე ხალხის მოღვაწე მამები, რომლებიც ამ სამწყსოში არიან განწესებული, რომლებიც ჩვენა გვაქვს, მათთან ერთად ყოველ სიკეთეს ეზიარებოდნენ და ყველა ბოროტებას განშორდებოდნენ, თქვენი სიწმიდისათვის მგონია ცნობილია“¹⁸⁴.

მკითხველს, რომელიც მთლიანად არ იცნობს უხტანესის თხზულებას, მართლაც შეიძლება გაუჟკირდეს, რატომ შეამოკლა ამ ადგილას ისტორიკოსმა ტექსტი. მაგრამ საკმარისია უხტანესის „ისტორიის“ თუნდაც ზერელე გადაკითხვა, რომ ნათელი გახდეს: ზემოთ მოტანილი საკითხი, სხვადასხვა ვარიანტით, თითქმის ყველა წერილშია გადმოცემული და მეორდება უხტანესის კომენტარებში. ეს კიდევ არაფერი, თვითონ აბრაამის მესამე ეპისტოლეშიც რამდენგანმეა გამეორებული და ქართველი ეპისკოპოსების სიაც ზომ ძველი ერთობის დასამტკიცებლად არის მოტანილი. ცხადია, უხტანესს ტექსტის შემოკლებისას ადვილად შეეძლო ერთი ასეთი ადგილი გაეწირა და მისი შედარება მაშტოცის მიერ დამწერლობების შექმნასთან, რომელიც მთელს წიგნში არც ერთგან არ არის დასახელებული, არ შეიძლება. ჩვენ ზემოთ უკვე ვილაპარაკეთ, რომ უხტანესი ჰაკითხების გამეორებას ყურადღებას აქცევდა. ეს მოჩანს ამავე მესამე ეპისტოლესა და კირონის პასუხისათვის დართული კომენტარებიდანაც. როდესაც სწორედ ქართველთა და სომეხთა საეკლესიო მამების ძველი ერთობის შესახებ საუბარს ამთავრებს, უხტანესი მიმართავს თავის „მეცენატს“: „ეს არა ერთხელ და ორჯერ დაგვიწერია სხვა ადგილას. არის [ისეთი] რამ, რაც თვითვე წერილში [წერია] და ისეთიც, რომელიც ჩვენ გავიშეთ. [ასე], რომ, ვფიქრობ, ვერ გადავირჩინთ თავს თქვენი განკიცებისაგან. მაგრამ იცოდეთ, როცა სწეულს მწეავე ტკივილი შეეყრება, მრავალი ოხვრა აღმოხდება“.

¹⁸⁴ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 93. ეს შემოკლება შედის პ. მურადიანის მიერ № 2-ით აღნიშნულ ციტატაში, სადაც ლაპარაკია მაშტოცის მიერ ქართული და სომხური ანბანის შექმნის შესახებ. იმიტომ სამი შემოკლების მაგიერ, ოთხის შესახებ გვიხდება მსჯელობა.

როგორც მოტანილი ციტატიდან (და კიდევ სხვა არაერთი ადგილიდან) ჩანს, უხტანესს ზოგი არგუმენტის ბეგრჯერ გამეორება უხდებოდა, მაგრამ მექანიკურად არც ამას აკეთებდა; ცდილობდა, სადაც შეიძლებოდა თავიდან აეცილებინა.

№ 7. ამ ადგილას აბრაამი აცნობებს კირონს, რომ ქართლის ეპისკოპოსების სია, რომელიც მან ქართველთა და სომეხთა ძველი საეკლესიო ერთობის დასამტკიცებლად მოიტანა, გადმოთარგმნილია ბერძნულიდან, ვინაიდან მისი სომხური დედანი დაკარგულია; ხოლო ბერძნულიდან წესიერად გადმოთარგმნა ვერ მოხერხდა და ამიტომ საეპისკოპოსოთა სახელები ძლიერ არის დამახინჯებულიო¹⁸⁵. რატომ უნდა ამოეღო ეს ადგილი უხტანესს დოკუმენტიდან? მისი ამოღებით სომხური ეკლესიის პოზიციას არაფერი აკლდებოდა, საეპისკოპოსოთა სია კი სწორედ ასეთი შემოკლების შემდეგ უფრო ძლიერი არგუმენტის ძალას იღებდა. საქმე ის არის, რომ აბრაამის ზემოთ მოტანილ განმარტებას კრიტიკულად განწყობილ მკითხველში შეეძლო ეჭვი შეეტანა დოკუმენტის სინამდვილეში. ასეთი ეჭვი რომ მოსალოდნელი იყო, გამოჩნდა 13 საუკუნის შემდეგ, „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამოქვეყნებიდან პირველსავე წლებში. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით: „Сомнение могло бы вызвать еще и третье послание католикоса Авраама на имя грузинского католикоса Кюриона, особенно та часть послания, где приводится список епископов подписавших, совместно с армянскими иерархами, постановление поместного антихалкедонского собора. По словам армянского католикоса Авраама, этот документ представляет из себя перевод с греческого, который со своей стороны, является переводом с оригинала, — перевод же с греческого был сделан потому-де, что армянский оригинал этого памятника утерялся во время восстания“¹⁸⁶. ეჭვი, რომელსაც მართლაც იწვევდა აბრაამის მესამე ეპისტოლეს აღნიშნული ადგილი, გაფანტა თვითონ ივ. ჯავახიშვილმა, ოღონდ მხოლოდ მას შემდეგ, რაც საუცხოოდ შეისწავლა ფილოლოგ-ენაიეცნიერის თვალსაზრისით. ცხადია, უხტანესს არც თვითონ შეეძლო ასეთი კვლევა ეწარმოებინა და არც თავისი მკითხველის იმედი უნდა ჰქონოდა, ხოლო ეჭვების თავიდან ასაცილებლად, რა თქმა უნდა, მისი ამოღება ჯობდა. აქვე ერთხელ კიდევ

¹⁸⁵ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 93.

¹⁸⁶ И. А. Джавахов. История церковного разрыва..., გვ. 445.

გავუსვამთ ხაზს, რომ არც ამ ადგილს აქვს სომხური ეკლესიისათვის არგუმენტის ღირებულება და მისი შედარება საკამათო წინადადებასთან არ შეიძლება.

№ 6. ეპისკოპოსების სიაში უხტანესს გამოტოვებული აქვს სამი საეპისკოპოსო ერთმანეთის მიყოლებით — კისდად, წილკან, მიდამილ¹⁸⁷. 3. მურადიანი ამ გარემოებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს და წერს: „Куда сложнее обстоит дело с сокращением епископских имен; считать их интерполяцией в «Книге писем» невозможно (Авраам дает специальное разъяснение этого, выдумывать таковые никакому бы переписчику не пришло бы в голову)“ (გვ. 59).

საქმე კვლავ მცდარად დაყენებულ პრობლემასთანა გვაქვს. 1. აბრაამი განმარტებას იძლევა ეპისკოპოსების საერთო სიის, რიცხვის დაუსახელებლად, და არა ცალკეული წევრების შესახებ. საერთო ჭია აქვს უხტანესსაც და აბრაამის განმარტება გადამწერებს ხელს ვერ შეუშლიდა, სიისთვის რაც უნდოდათ დაეკლოთ ან მოემატებინათ. 2. ის გარემოება, რომ სამივე საეპისკოპოსო ერთმანეთის მიყოლებით არის გამოტოვებული, გვაფიქრებინებს, რომ უხტანესს, ან მის გადამწერს, უნებლიეთ გამორჩა ისინი საერთო დიდი სიის გადამწერისას. ასევე გამორჩა უხტანესის ერთ-ერთი ხელნაწერის გადამწერს ეპისკოპოსი იოჰან ცურტავის ეკლესიის მწყემსთა სიაში. გულუბრყვილობა იქნებოდა აქ შეგნებული შემოკლება გვევარაუდა. 3. არც ის არის გამორიცხული, რომ „ეპისტოლეთა წიგნის“ სიას შემდეგ ჰქონდეს დამატებული სამი საეპისკოპოსო სხვა წყაროს საფუძველზე. ვინც აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებულ ჩვენ კომენტარს დაკვირვებით წაიკითხავს, შეამჩნევს, რომ ზოგი გამოთქმული ვარაუდითა და მოსაზრებით უპირატესობა შეიძლება უხტანესის სიას მიენიჭოს. 4. როგორც არ უნდა იყოს, 24 ეპისკოპოსიანი სიაში სამის დანაკლისი არ შეიძლება მაშტოცის მიერ ანბანებას შექმნის შესახებ ცნობასთან ერთ სიბრტყეზე დავაყენოთ.

სულ ეს არის ის შემოკლებული ადგილები, რამაც 3. მურადიანს ათქმევინა: „3. Алексидзе ни эти имена, ни что либо другое из всех семи приведенных примеров не считает интерполяцией, за исключением одного предложения, т. е. «*ეს ეკრიე ბანსაღწო-
թქუნ...*»“ (გვ. 59). სწორედ რომ ასეთი მოტანილი შვიდი მაგალითიდან ყველა შეიძლება იყოს შემოკლებული და მათ შემოკლებას

¹⁸⁷ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 97.

აზრი აქვს, რადგან საკმაოდ დიდ მონაკვეთებს მოიცავენ. ხოლო მაშტოცის მიერ ანბანების გამოგონების შესახებ ცნობას ვერ ჩავთვლით შემოკლებულად, იმდენად საჭიროა იგი უხტანესისა და მისი გადამწერებისათვის და იმდენად პატარაა მოცულობით (სულ სამი სიტყვისაგან შედგება წინადადება). რომ უხტანესს საერთოდ არ უნახავს ისეთი ხელნაწერი, რომელშიც სადავო წინადადება იქნებოდა, ამაში გვარწმუნებს აბრაამის მესამე ეპისტოლესათვის წამძღვარებული კომენტარი, რომელსაც ასეთი სათაური აქვს: „იმის შესახებ, რაც მოხდა აბრაამის მეორე ეპისტოლესა და კირონის პასუხის შემდეგ“. კომენტარში დაწვრილებით არის მოთხრობილი მესამე ეპისტოლეს შინაარსი და არსად არ იხსენიება მაშტოცის მიერ ქართული და სომხური ანბანების შექმნა. ჩვენ ერთ-ხელ კიდევ გვინდა ხაზი გავუსვათ, რომ უხტანესს, შესაძლოა, საერთოდ არა ჰქონდა ცნობები „Об известном маштоцевском деянии“. მე-18 თავში იგი ქართლის ისტორიას ჰყვება და წერს: „ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ვერიას უწოდებდნენ, აქ [კი] ქართველნი ეწოდებათ. განმტკიცდნენ ტომითაც, ენითაც, და მ.წ. ე რ ლ ბ ი თ ა ც, პატრიარქობითაც და მეფობითაც, რომლებიც ჩვენგან გამოყო, გამოაცალკევა და განაშორა კირონ სკუტრელმა“¹⁸⁸. შესანიშნავი შესაძლებლობაა კვლავ მაშტოცის დამსახურებისათვის ხაზგასასამელად. მაგრამ, ჩანს, უხტანესი ისეთი წყაროებით სარგებლობს, რომლებშიც მსგავსი არაფერი წერია.

ბოლოს, რა დარჩა ხელთ პ. მურადიანს უხტანესის ტექსტის შესწავლის შემდეგ? გამოვიდა, რომ უხტანესმა, რომელიც „приятно отличается от многих других средневековых авторов... умением сопоставить разнотипные материалы... является достойным продолжателем методологии Моисея Хоренского и предшественником Ст. Орбеляна, дополнительные послания-источники по интересующему вопросу... находит в других источниках и списках... обращается к предшествующим историкам, к живым преданиям и рассказам... как пытливый историк не ограничивается даже одними армянскими источниками... не скрывает свою тенденцию... сохраняя нужные места“, საკვებით მოულოდნელად თავის უმნიშვნელოვანეს წყაროში („ეპისტოლეთა წიგნში“) შეამოკლა „места, имеющие непосредственное отношение к дискутируемым между католиками вопросам, даже аргументы“.

აი, ასეთი დებულების ავტორი გვიკვირებს ჩვენ: „У З. Алексидзе было до того большое желание убедить читателя и избавиться от незатронутого до него выражения, что он искажил характер сокращений у Ухтанэса“ (გვ. 59). ერთი ვკითხვით, რა ხასიათის შემოკლებები აქვს ჩვენს რეცენზენტს მხედველობაში? ისეთი, როცა უხტანესი „საჭირო ადგილებს ინარჩუნებდა“, თუ ისეთი, სადაც „არგუმენტბსაც“ კი ამოკლებდა. დამახასიათებელია, რომ ასეთი მოზაიკური მსჯელობის შემდეგაც კი ვერ დაასკვნა პ. მურადიანმა: მაშტოცის მიერ ქართული დამწერლობის შესახებ ცნობა უხტანესმა ამოიღო აბრაამის მესამე ეპისტოლედან მისი შემოკლების მიზნით. ხოლო სანამ ამას პირდაპირ არ გვეტყვის, ჩვენ ვიტოვებთ უფლებას ვიკვლიოთ, რა დაემართა უხტანესის ტექსტში აღნიშნულ წინადადებას და ისიც კი „გავბედოთ“, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ გვიანდელ ინტერპოლაციად მივიჩნიოთ.

6. რეცენზიის ბოლოსთვის პ. მურადიანმა შემოინახა, თავისი შეხედულებით, უძლიერესი არგუმენტი: ჩვენება სამი ხელნაწერისა, რომლებშიც ვკითხულობთ ჩვენ მიერ ინტერპოლირებულად შეფასებულ ფრაზას მაშტოცის მიერ ქართული და სომხური დამწერლობების შექმნის შესახებ.

1. ვენის მხითარისტების კონგრეგაციის ბიბლიოთეკის № 610 ხელნაწერის შესახებ მსჯელობას პ. მურადიანი ნ. აკინიანის მითითებით იწყებს, რომლის მიხედვითაც აღნიშნულ ხელნაწერში კირონისა და აბრაამის მიმოწერა უეჭველად ვადწერილია D-დან, ე. ი. 1901 წელს თბილისში გამოქვეყნებული ხელნაწერიდან¹⁸⁹. რეცენზენტი იქვე დაუმატებს, რომ იგივე გამეორებული აქვს ზ. ალექსიძეს (გვ. 59). ამრიგად, პ. მურადიანმა კრიტიკა ისეთი მონაცემებით დაიწყო, რომელიც თითქოს ჩვენი შეხედულების სასარგებლოდ უფრო ლაპარაკობდა. მაგრამ ქვემოთ გამოჩნდება, რომ იგი სიუპრიზს გვიმზადებს. თანდათან „ირკვევა“, რომ ხელნაწერის თარიღი (1788 წ.) და შემდგენლის სრულიად გარკვეული ცნობა, სად და როგორ ადგენდა კრებულს, არაფერს ნიშნავს: „Изучение всего содержания рукописи по описанию А. Воскряна, привело нас к выводу, — წერს პ. მურადიანი — что к концу XVIII века не было необходимости по разным источникам составлять подобный сборник, ибо они уже имелись в более

¹⁸⁹ ნ. ალქიძის, სიღრიცხე კაპიტილია ქრთვ. გვ. 41.

რანний период, хотя записи писца (стр. 9r и 93r) наводят на мысль о составлении его писцом. Пожалуй, вернее было бы предположить, что писцом взяты из других источников лишь те документы, о которых он сам оговорился“ (გვ. 60).

რა შეიძლება ითქვას მთელი ამ მსჯელობის შესახებ? ის, რომ ხელნაწერის მინაწერები არა მხოლოდ „наводят на мысль о составлении его писцом“, არამედ გამორიცხავენ კიდევ სხვა ყველა ვარაუდს. შემდგენელს, რა თქმა უნდა, შეეძლო ესარგებლა და სარგებლობდა კიდევ სხვა კრებულებით (თუნდაც „ეპისტოლეთა წიგნით“), მაგრამ მთლიანად კრებული „ვენა № 610“ შედგენილია სწორედ მის მიერ და სწორედ 1788 წელს კონსტანტინოპოლში¹⁹⁰.

ჩვენი რეცენზენტი კიდევ უფრო აღრმავებს მსჯელობას აღნიშნული ხელნაწერის შესახებ.

«Копируя ответ Кириона на третье послание Авраама, писец счел нужным отметить, что «В этой части [текст] не достает, ибо дефектен оригинал, из-за падения листа», даже оставил место для дополнения. Издатель «Книги писем», специально описавший рукопись с пагинацией и отметивший все недостающие страницы, по состоянию списка не заметил таковое в части письма Кириона. Нужно полагать, что писец рукописи № 610 под рукой имел иной оригинал, неизвестную рукопись «Книги писем» (გვ. 60).

სანამ არსებითად გავარჩევდეთ ამ მოსაზრებას, გვინდა ორი შენიშვნა გავაკეთოთ: 1. პ. მურადიანმა ის კი უთხრა თავის მკითხველს, რომ ნ. აკინიანი ვენის ხელნაწერს „ეპისტოლეთა წიგნის“ D ხელნაწერიდან გადაწერილად თვლიდა, მაგრამ დანარჩენი მისი მსჯელობა აღარ ჩათვალა მოხსენიების ღირსად. საქმე ის არის, რომ ნ. აკინიანმა მშვენივრად იცოდა ყველაფერი ის, რაც ზემოთ გაითვალისწინა პ. მურადიანმა, და მაინც დაასკვნა: № 610 ხელნაწერის გადაწერის დროს „ეპისტოლეთა წიგნი“ უკვე დეფექტური იყო, აკლდა (ამოვარდნილი იყო) ის ივერდი, რომლის გამოც გადამწერმა თავისუფალი ადგილი დატოვა. 2. პ. მურადიანმა დაასკვნა, რომ № 610 გადაწერილია ისეთი ხელნაწერიდან, რომელიც დღეს ცნობილი არ არის და წინ უსწრებდა როგორც D-ს (1298 წ.), ისე C-ს (1271 წ.). ამრიგად, მეკვლევაში, რომელიც ზუსტად ერთი გვერდის წინ გვისაყვედურებდა: „З. Алексидзе... создал

¹⁹⁰ იხ. მიცესიკ ჩაქერენ მხოლოდრე შჩიქარხან მათხნაიარანსინ ქიქხნნა, ნ. პ. კაყმხე მ. იასკხან, ქიქხნა, 1963, გვ. 77-80.

воображаемое изображение рукописей“ მეორე გვერდზე თვითონაც ამ დასკვნამდე მივიდა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ მის მიერ ნაგარაუდები ხელნაწერი ნამდვილად ფანტაზიის ნაყოფია. მაგრამ საინტერესო წინ არის. ნაშრომი უკვე დამთავრებული და შეიძლება აწყობილიც ჰქონდა პ. მურადიანს, როცა ვენიდან მხითარისტმა მ. გრიგორიანმა გამოუგზავნა № 610-ის კითხვა-სხვაობები შედარებით „ეპისტოლეთა წიგნის“ 1901 წლის გამოცემასთან. ჩვენთვის ჭერჭერობით უცნობია, რა გამოუგზავნეს მას ვენიდან, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ ეფექტისმოყვარე მკვლევარმა ვერ დაწერა ისეთი სიტყვები, როგორცაა: „примеров оказалось утомительно много“, „огромное количество разночтений“. გარდა ამისა, მას სქოლიოში მოუხდა კორექტივიც კი შეეტანა „უცნობ“ ხელნაწერთან დაკავშირებით. „Наша работа была в наборе, когда о. М. Григорян любезно прислал разночтения венской рукописи. Выяснилось, что она восходит к одному с «Книгой писем» оригиналу“ (გვ. 60). ამრიგად, პ. მურადიანის ახალი მოსაზრებით, ვენა № 610 წი ნ კ ი ა რ უ ს წ რ ე ბ ს C-ს (1271 წ.), არამედ D ხელნაწერთან ერთად მის გან მომდინარეობს. ეს იყო მაქსიმუმი კომპრომისისა, რაზეც იძულებით შეიძლო წასულიყო ზემოთ გამართული მსჯელობის ავტორს და ისიც მხოლოდ მაშინ, როცა ჩვენ ჭერ კიდევ არ ვიცით № 610-ის კითხვა-სხვაობები (ვარიანტები).

დაუბრუნდეთ ახლა ისევ D ხელნაწერის დეფექტურ ადგილს. პ. მურადიანი გაკვირვებულია, რომ ხელნაწერს პაგინაცია თანმიმდევრული აქვს, პირველმა გამოცემულმა ხელნაწერი აღწერა, აღნიშნა სხვა დეფექტური ადგილები და კირონის მესამე პასუხში ნაკლები ადგილი კი ვერ შენიშნა.

რას წარმოადგენდა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ხელნაწერი 1901 წლის გამოცემის წინასიტყვაობის მიხედვით? გამოცემლის შენიშვნით ხელნაწერს პაგინაცია გაბმით ჰქონია და არსად არ იყო დარღვეული, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგან ფურცლები იყო ამოვარდნილი. მაგალითად, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ეპისტოლეს ალბანელთადმი ბოლო აკლია, ხოლო მომდევნო კომიტასის წერილს — დასაწყისი, მიუხედავად იმისა, რომ პაგინაციაში ჩავარდნა არ არის (280-ს მოსდევს 281). ასევე ბოლო აკლია კელესტინოს პატრიარქის წერილს, ხოლო დასაწყისი — მომდევნო პეტრე პატრიარქის ეპისტოლეს, პაგინაცია კი აქაც თანმიმდევრულია (322-ს მოსდევს 323)¹⁹¹. განა ძნელი მისახვედრი იყო, რომ

¹⁹¹ ზიქრე რიგი, გვ. 8.

ამისა, პ. მურადიანმა მაინც იცის, „что эта рукопись... суть «интерполяцией» о грузинских письменах“. რადგან პ. მურადიანს აღნიშნული ხელნაწერის ასე დეტალურად გაცნობის შესაძლებლობა ჰქონდა, მას უნდა შეემჩნია სხვა მნიშვნელოვანი გარემოებაც.

საქმე ის არის, რომ № 63 ხელნაწერი, ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა, გადაწერილია „ეპისტოლეთა წიგნის“ D ნუსხიდან. გარდა იმისა, რომ იგი სიტყვასიტყვით ემთხვევა D-ს, გამორჩენია იგივე წინადადება, რაც გამორჩა მის დედანს (*აჲრარქჲ სრქსჲჲ ლ ხრ-
კრქ ლ ჰ მქ...*), ტოვებს შეუვსებლად იმ ადგილებსაც¹⁹³, სადაც ეს უკანასკნელი დაზიანებულია და ტექსტი არ იკითხება. გადამწერი მოდის სწორედ იმ ადგილამდე, სადაც ერთი ფურცელი აკლია D-ს და ვენა № 610-ს და ასეთ შენიშვნას აკეთებს: დედანს ამ ადგილას გვერდები აკლავ, ვინაიდან ტექსტის მიხედვით ოთხი კრების შესახებ უნდა იყოს საუბარი და წინა ორი არა ჩანსო. თუმცა გვერდების სათვალავი სწორია, მაგრამ ეს არაფერს ნიშნავს, რადგან იგი შემდეგ არის გაკეთებული, როგორც ნაწერის განსხვავებულობა გვიჩვენებსო. ასეთი დანაკლისები წიგნში მრავლად მოიპოვება, თუმცა პაგინაციას არ ეთანხმებაო. ამრიგად, № 63 ხელნაწერის გადამწერმა შეამჩნია სრულიად მარტივად შესამჩნევი ვითარება, რაც, რა თქმა უნდა, „ეპისტოლეთა წიგნის“ გამომცემელსაც უნდა შეემჩნია და მით უფრო პ. მურადიანს.

3. ერევნის „მატენდარანში“ ინახება ორი ხელნაწერი კრებული (№№ 3062, 2966), რომლებშიც შედის რამდენიმე წერილი „ეპისტოლეთა წიგნიდან“. ჩვენ თავის დროზე ეს ხელნაწერები ვერ გამოვიყენეთ, რისთვისაც არ ვიხსნით თავიდან პასუხისმგებლობას. რაც შეეხება მკითხველისათვის მათ განზრახ დამალვას, ამას კი გადაჭრით უარვყოფთ. წიგნის ბეჭდვის დროს ჩვენ მაინც მივუთითეთ ნომრების აღნიშვნით, რომ არსებობს ისეთი ნუსხები, რომლების გათვალისწინებაც ვერ შეეძლებოდა¹⁹³, თუმცა დიდ მნიშვნელობას მათ არ ვანიჭებდით თითქმის ისევე, როგორც № 610-სა და № 63-ს ორი გარემოების გამო: ჯერ ერთი ეს ხელნაწერები გვიანდელია (XVII და XVIII სს), რის შესახებაც არაფერს წერს პ. მურადიანი, ხოლო მეორეც, ნ. აკინიანი თავის დროზე წერდა, ეჩმიადინის (ახლა მატენდარანის) ორი ხელნაწერი C-დან (ორიგინალი ჩვენამდე მოღწეული D ხელნაწერისა) ან თვითონ D-დან

¹⁹³ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 012.

უაზრობაა. ჩანს, დედანი დაზიანებული იყო და გადამწერმა ცუდად გადმოიღო. № 3052-ის გადამწერი დედანში დაზიანებებს ამჩნევს და წერს: *ჩ მნ... მჩ ი.ნ.ჩ.რ...*

ამრიგად, ჩვენი შეხედულებით, აბრაამის მესამე ეპისტოლეს ტექსტის კრიტიკის დროს ერთგვარად ანგარიში შეიძლება გაეწიოს უხტანესის თხზულების გარდა „სარწმუნოების ბეჭედსა“ და № 3062-ს. ეს ორი უკანასკნელი გადმოწერილი უნდა იყოს „ეპისტოლეთა წიგნის“ ისეთი ნუსხიდან, რომელიც დიდად არ უნდა უსწრებდეს წინ ჩვენამდე მოღწეულს (თარიღდება დაახლოებით 1271 წლით). შეიძლება რაიმე ჩვენს ვარაუდში ამით, თუ არა? რა თქმა უნდა, არა.

ჩვენ თავიდანვე ვვარაუდობდით, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ ინტერპოლაცია გაკეთებულია X საუკუნის შემდეგ, სწორედ X—XIV საუკუნეების მანძილზე, როცა საერთოდ განშირდა ასეთი თვალსაზრისებით ძველი ტექსტების გადასინჯვა. პ. მურადიანის რეცენზიამ მკითხველს შეიძლება მხოლოდ ის აჩვენოს, რომ ინტერპოლაცია 1298 წლამდეა გაკეთებული.

7. თავის რეცენზიას პ. მურადიანი ამთავრებს „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტზე შემაჯამებელი დაკვირვებით. იგი მცდარად თვლის ნ. ადონცის განმარტებულ დებულებას, რომელიც ჩვენს ნაშრომშიც არის მოტანილი, „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტში გვიანდელი რედაქტორების მიერ ცვლილებების შეტანის შესახებ, პ. მურადიანის აზრით, „Такое обобщающее заключение на том основании, что автор усомнился «в подлинности отрывка об Амплии и Анатолии», представляется неоправданно категоричным“. ჩვენი რეცენზენტი თვლის, რომ „К. Тер-Мкртчян специально коснулся затронутого Адонцем вопроса, обстоятельно доказав неправильность постановки проблемы и дал всему этому совершенно иное объяснение... Так что искать в них подкрепление своих соображений, как это делает З. Алексидзе, нельзя (и не следует)“. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებითაც „ეპისტოლეთა წიგნი“ სანდო დოკუმენტი უნდა იყოს, სადაც „послания и ответы вполне гармонируют по содержанию“ (გვ. 62).

პ. მურადიანი მაინც შესაძლებლად თვლის ერთგვარ ცვლილებებს საუკუნეების მანძილზე „ეპისტოლეთა წიგნში“, მაგრამ რა ზასიათის? „В процессе неоднократных переписываний и копи-

როვანივთ ვთქვთ მტკიცეობის ნიშნად, რომელიც უნდა იყოს სწორად აღწერილი და დადასტურებული. რა თქმაობისა, მისი დასაბუთება უნდა იყოს სწორად აღწერილი და დადასტურებული. რა თქმაობისა, მისი დასაბუთება უნდა იყოს სწორად აღწერილი და დადასტურებული.

1. ნ. ადონცის შეხედულება „ეპისტოლეთა წიგნში“ შეტანილი გვიანდელი ცვლილებების შესახებ არ არის დამყარებული მხოლოდ ამპელიოსის ტიმოთე ელურთან გაიგივებაზე. იმავე ნაშრომში მას გამოთქმული აქვს სხვა მოსაზრებებიც, რომელთა შესახებაც პ. მურადიანი გაკვრით ამბობს „и другие замечания“¹⁹⁵. გარდა ამისა, ნ. ადონცს „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტზე არა ერთი დაკვირვება აქვს მოცემული ნაშრომში „მამტოცი და მისი მოწაფეები უცხო წყაროების მიხედვით“, სადაც იგივე დასკვნა გამოტანილი „ეპისტოლეთა წიგნის“ შესახებ. ამიტომ ნ. ადონცთან კამათის დროს, ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე, მისი ამ ნაშრომის გათვალისწინებაც არის აუცილებლად საჭირო. საჭიროა მისი ყველა შეხედულების დარღვევა, რომ უფლება მოიპოვო თქვა: „Искать в них подкрепление своих соображений как это делает З. Алексидзе, нельзя (и не следует)“.

2. მართალია კ. ტერ-მკრტიანი სპეციალურად განიხილა ნ. ადონცის შემომოტანილი დაკვირვება, მაგრამ ზოგადი სიტყვებით ნეგაციურად შორს არ წასულა¹⁹⁶ და პ. მურადიანის სიტყვები „К. Тер-Мкртчян дал всему этому совершенно иное объяснение“, მეტი რომ არა ვთქვათ, გაზვიადებულია. ჩვენ არა ვართ იმ აზრისა, რომ ნ. ადონცის სწორედ ეს შეხედულება მაინცაღამაინც სწორი იყოს (აკი ამიტომ „ეპისტოლეთა წიგნისათვის“ დართულ გამოკვლევაში არც კი გვიხსენებია ამპელიოსისა და ტიმოთე ელურის იგივეობის საკითხი), მაგრამ კ. ტერ-მკრტიანის მიერ შემოთავაზებული იდენტიფიკაცია (ამპელიოს-ამფილოქიოს) რომ დაუსაბუთებელია, ეს ცხადია. მთავარი კი ის არის, რომ ნ. ადონცის შეხედულება „ეპისტოლეთა წიგნში“ გვიანი დანამატების შესახებ დაფუძნებული იყო არა მხოლოდ ამპელიოსისა და ტიმოთე ელურის სახელების გაიგივებაზე, არამედ ბაბეგ კათალიკოსის II ეპისტოლეში ტიმოთე ელურის ანტიქალკედონური ტრაქტატის გავლენის კვალის აღმოჩენაზე. ნ. ადონცის ვარაუდით

¹⁹⁵ იხ. Н. Г. Адонц, *Апеллий епископ Херсонский* (К критике армянской „Книги посланий“), *Христианский Восток*, т. II, СПб, 1913.

¹⁹⁶ სმ. ნ. ადონცის, გვ. LXII-LXV.

3. ნ. აღონციის რომელიმე დაკვირვება „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტზე მცდარიც რომ იყოს, ცალკეულ მკვლევარებს მაინც რჩებათ უფლება გაიზიარონ მისი განმაზოგადებელი შეხედულება თავის გამოცდილებასთან შეფარდებით; სწორედ ისე, როგორც შეუფარდა ნ. მარის „формулировка“ ნ. აღონცის თავის დაკვირვებას „ეპისტოლეთა წიგნის“ ტექსტზე. ჩვენ აქ გავიხსენებთ მ. აბელიანის სიტყვებს ძველი სომხური წყაროების შესახებ: „Они не хотят признать того, что книги наших древних источников каковымы являются „Истории“ Агат’ангех’оса и Хоренаци, в течение веков подвергались изменениям, многое изъято из этих книг и многое интерполировано“²⁰³. თუ ეს შეიძლება ითქვას ისტორიკოსების შესახებ, რაღა ვთქვათ დოგმატური ხასიათის კრებულებზე, რომლებიც ყველა ისტორიულ ეტაპზე ეკლესიის მსახურთათვის სახელმძღვანელოდ ხელახლა ინუსხებოდა და რედაქტირდებოდა ეკლესიის დოგმატურ და პოლიტიკურ პოზიციებში მომხდარი ცვლილებების გათვალისწინებით. ამ ზოგად დებულებას თუ არ მივიღებთ, წელთ დაგვრჩება ისეთივე ბუნდოვანი შეხედულება, რაც გამოუვიდა პ. მურადიანს უხტანესის შესახებ, რომელიც სომხური ეკლესიისათვის „სასარგებლო“ ისტორიას წერდა და დოკუმენტებში „არსებითსა და საჭირო არგუმენტებს“ ამოკლებდა.

4. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულება „ეპისტოლეთა წიგნზე“, როგორც სანდო წყაროზე, უეჭველად სწორია და ჩვენ ნაშრომშიც არაერთგან არის აღნიშნული. მაგრამ ასევე სწორად მიგვაჩინა ივ. ჯავახიშვილის სხვა დებულებაც, რომ «Книга писем» представляет из себя как бы оправдательный документ для армянской церкви; вследствие этого, письма в ней должны были быть подобраны с определенной тенденцией; все материалы, которые так или иначе могли служить не в пользу армянской церкви, очевидно, не были-бы помещены в сборнике“²⁰⁴.

თუ ამ დებულებას სწორად მივიჩნევთ პირველი რედაქტორების მიმართ, მისი უარყოფა კი შეუძლებელია, რა უფლება გვაქვს არ ველოდეთ ცვლილებებს კრებულის შემდგომი ექვსეულებისა და რედაქტირებისას. განა გვიანი ხანის რედაქტორები თავისუფალნი

²⁰³ М. А б е г я н, История древнеармянской литературы. I. გვ. 208.

²⁰⁴ И. Дж а в а х о в, История церковного разрыва. გვ. 440-441. იხ. აგრეთვე, ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 025-026.

იყვნენ ტენდენციურობისა და თავისი ეკლესიის საჭიროებათათვის ზრუნვისაგან? 205.

5. 3. მურადიანის ვარაუდი, რომ „ეპისტოლეთა წიგნში“ მომხტარი ცვლილებები მხოლოდ გადამწერების მიერ დაშვებული უნებლიე შეცდომებით განისაზღვრება, არ არის დაფუძნებული „რეალურ ვითარებაზე“. უფრო მეტიც, ასეთმა სახელმძღვანელო შეხედულებებმა, საყოველთაო იგაზიარების შემთხვევაში, შეიძლება საერთოდ დაუკარგონ ისტორიულ-ფილოლოგიურ დისციპლინებს ყოველგვარი ფასი. რა თქმა უნდა, ასე არა ფიქრობდნენ ისეთი გამოჩენილი სომეხი მეცნიერები, როგორც იყვნენ და არიან მ. ორმანიანი, ნ. აღონცი, ნ. აკინიანი, ი. მანანდიანი, სტ. მალხასაანი, ვ. ჰაკუნი, ჟ. მესერიანი, ს. კოგიანი, ვ. ინგლიზიანი და სხვ., რომლებმაც არ დაიშურეს ენერჯია, რომ გაერკვიათ „ეპისტოლეთა წიგნის“ პირველ ნაწილში შედიოდა თუ არა საჰაკისა და პროკლეს, პოსე ხორენელისა და იოანე მანდაკუნის სახელებით ცნობილი ეპისტოლეები; საერთოდ არაავთენტურია თუ მხოლოდ ინტერპოლაციებულა ბაბგენის მეორე ეპისტოლე და მრავალი სხვა არსებითი თუ არა არსებითი საკითხი. ვფიქრობთ, დღეს უკვე უხერხულია თავის ისე დაქერა, თითქოს არც ასეთი სპეციალისტები არსებობდნენ როდისმე და არც მსგავსი უკვლევიათ რაიმე.

ან რატომ არის ასე წარმოუდგენელი ცვლილებების შეტანა გვიანდელი რედაქტორების მიერ ძველ საეკლესიო ტექსტებში? განა ერთი და ორი მაგალითი იცის მსოფლიო მწერლობის ისტორიაში მთელი წიგნების და დოკუმენტების შეთხზვისა ძველ და ავტორიტეტულ მოაზროვნეთა თუ საზოგადო მოღვაწეთა სახელით? ჩვენთვის დღეს საინტერესო საკითხებთან დაკავშირებით ნიშანდობლივია XII-XIV სს-ში შექმნილი დოკუმენტი „კავშირის წიგნი“ (*Պաշանց թուղթ*), რომელიც წარმოადგენს, ერთი მხრივ, კონსტანტინე დიდსა (324-337) და რომის პაპ სილიბისტროს, ხოლო, მეორე მხრივ, სომხეთის მეფის თრდატ III-სა (298-330) და იგი-გოლ იანმანათლებელს შორის დადებულ ხელშეკრულებას გავლენის სფეროების განაწილების შესახებ²⁰⁶. მეტი დამაჯერებლობის-

²⁰⁵ შტრ. Н. Марр. Крещение... стр. 158: „С наивностью, отличающею всякую молодую культуру, христианская жизнь в Армении без оглядки шла вперед, и ставя ровные вопросы, осуждала на гибель то, что не отвечало на них“.

²⁰⁶ Պաշանց բուղբ, քննութ. ու հերք. արար. Կ. Վ. Շահնազարյանց, Պարիս, 1862.

თვის „კავშირის წიგნში“ ნათქვამია, რომ იგი შედგენილია ლათინურ და სომხურ ენებზე; სომხური ვარიანტის ავტორია სომხეთის მეფის თრდატ III-ის კარის მდივანი და ისტორიკოსი ავათანგელოსი.

ხელშეკრულების მიხედვით კონსტანტინე იბატონებს დასავლეთის ყველა ქვეყანაზე, ხოლო თრდატი — აღმოსავლეთის ყველა ქვეყანაზე. სომხეთის კათალიკოსი გრიგოლი ცხადდება სომხეთის პაპად და პატრიარქად მსოფლიო კრების მიერ და იკურთხვის რომის, იერუსალიმის, ანტიოქიისა და ალექსანდრიის პატრიარქებისაგან. „სომხეთის პატრიარქი ხელს ასხამს კათალიკოსს ქართველთა ქვეყნისა, რომელიც ჩვენს ნუნეს დაემოწაფა, და სადაც (ქართლში, — ზ. ა.) სომეხთა ნათესავი მოდებულია მთელ ქვეყანაში სხვაენოვან ქრისტიანებთან ერთად. უფლება აქვს სომეხთა პატრიარქს ხელი დაასხას მათ ეპისკოპოსს. ალბანთა ქვეყანაც დაემორჩილოს სომეხთა პატრიარქს და ალბანთა მეფის წარდგინებით სომეხთა პატრიარქმა ხელი დაასხას მათ კათალიკოსს. სამმა საპატრიარქომ — იერუსალემმა, ანტიოქიამ და ალექსანდრიამ — პატრიარქებს ხელი დაასხან სომხეთის პატრიარქის ნებითა და რჩევით. ვინც ახლად დაჯდეს საპატრიარქო საყდარზე თავისი საჩუქნოების აღსარება, რომელიც უნდა მე გამაცნონ (რომის პაპს, — ზ. ა.), სომხეთის პატრიარქსაც აცნობონ“. „სომხეთის პატრიარქის ბრძანება გავრცელდეს სომხეთში, საბერძნეთში (*ἡ ἑλλάς*), საქართველოში, ალბანეთში, ასურეთში, სპარსეთში, ზღვიდან ზღვამდე, მდინარიდან ქვეყნის კიდემდე და სამოთხის კარამდე“.

მიუხედავად იმისა, რომ რეალური ისტორიული პირობების დასახელებით (კონსტანტინე, სილიბისტრო, გრიგოლი, თრდატი) დოკუმენტის შემდგენელი ცდილობდა ტექსტისთვის სინამდვილის ელფერი მიეცა, შედეგს მაინც ვერ მიაღწია. აღწერილი სიტუაციები, ენა და ტერმინოლოგია, ქრონოლოგიაში აღრეულობა და მრავალი სხვა რამ, სრულიად უეჭველს ხდის მის არაავთენტურობას²⁰⁷.

წყაროთმცოდნე ტექსტოლოგთა ძნელი და საპატიო ვალი სწორედ ის არის, რომ ასეთი შემთხვევები, მხედველობიდან არ გამორჩეთ, თავი გაართვან წყაროთა თბიექტურ კრიტიკას და ისე ჩააყენონ ისინი თანამედროვე პუბლიცისტარული მეცნიერებების სამსახურში.

²⁰⁷ დაწვრილებით იხ. *ს. შკრუჯან, ჰინგერიე რარჩ რაყ რაყირიკიან. სრხპ., 1968, გვ. 228-237.*

უხტანესს თავის „ისტორიაში“ კირონის პასუხის სულ უმნიშვნელო ნაწილი დაუტოვებია.

1. გამოტოვებულია ვრცელი მსჯელობა კირონისა და მის დროს ქართული ეკლესიის ფანსაკუთრებულად დაწინაურების შესახებ, რომელიც „მთელს ქვეყანაზე ყველაზე მოწინავე და მართლმადიდებელი გამხდარა“²⁰⁸. გამოტოვებულია კიდევ ერთხელ გამოტოვებული საუბარი მოსე კათალიკოსთან მიმოწერისა და ნესტორიანების ჯერ შეწყნარების, ხოლო შემდეგ განდევნის შესახებ; საყვედურები ქართლის კათალიკოსის მიერ კრულყოფილი მოსე ეპისკოპოსის სომხეთის კათალიკოსისგან შეწყნარების გამო. ბოლოს გამოტოვებულია ოთხი მსოფლიო კრების ისტორია და სარწმუნოების სიმბოლო, დარიგება, რომ იცხოვრონ მათი მიხედვით²⁰⁹.

2. კირონ კათალიკოსის შედარებით მორიდებულად ნათქვამს „უნდა თუ არა ვისმეს, ჩვენი სარწმუნოება ეს არის“²¹⁰, უხტანესთან მიღებული აქვს უფრო მკაცრი სახე: „გნებათ, თუ არა გნებათ, ჩვენი სარწმუნოება ეს არის“²¹¹.

XXXIX. აბრაამ კათალიკოსის მნციკლიკური ვაისტოლე

1. ტექსტში ორგან ამოღებულია ვრცელი და ბუნდოვანი მსჯელობა, რომლითაც აბრაამ კათალიკოსს სურს თავმდაბლურად გაამართლოს თავისი ასვლა საპატრიარქო ტახტზე²¹².

2.

„... წვალების ცომი, ვითარცა სირსვილი ჯერაც ძოვს, ვიდრე თითქმის ამ მოსაზღვრე და ერთი სარწმუნოებით განათლებულ ქვეყნებს არ მიაღწია — ქართლსა და ალბანეთს ვიტყვო, რომელთაც მყრალი თესლი ზემო-

„...მწვალებელთა ცომი, როგორც სირსვილი ჯერაც ძოვს, ვიდრე არ მიაღწია თითქმის სიკვდილს, მით უფრო კი, ერთი მოძღვრებით რომ განათლდა, ქართველთა შესახებ ვამბობ, რომლებ-

208 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 100-101.

209 იქვე, გვ. 101-102.

210 იქვე, გვ. 102.

211 უხტანესი, გვ. 143.

212 ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 112-114, 117.

თქმულთა დიდებით შეიწყნა- მაც მყარალი თესლი ზემო-
რეს“²¹³ თქმულთა დიდებით შეიწყნა-
რეს“²¹⁴.

უხტანესთან ტექსტი ისეა გადაკეთებული, რომ მისი შინაარსის გაგება „ეპისტოლეთა წიგნის“ გაუთვალისწინებლად თითქმის შეუძლებელია. გადაკეთება კი გამოიწვია უხტანესის სურვილმა ალბანეთი ამოეშალა აბრაამის ენციკლიკიდან. საქმე ის არის, რომ უხტანესის დროს ალბანური ეკლესია უკვე კარგა ხანია მონოფიზიტურია და, ჩანს, ისტორიკოსი მის კრიტიკას მიზანშეწონილად აღარა თვლის. მართალია, ქვემოთ უხტანესს მაინც დასახელებული აქვს ალბანეთი, მაგრამ იქ უბრალოდ მითითებულია იოანე გაბელუნელის მიერ აბას ალბანთა კათალიკოსისთვის ეპისტოლეს გაგზავნის ფაქტზე²¹⁵. უხტანესის ჩვენამდე მოღწეული ტექსტი დეფექტურია სწორედ იქ, სადაც აბრაამ კათალიკოსი ქართულ ეკლესიასთან ერთად წყევლის ალბანურსაც ქალკედონური მრწამსის არჩევის გამო. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ უხტანესს ეს ადგილიც შეცვლილი ექნებოდა ისე, რომ ალბანეთის ეკლესიის ხსენება შიგ ადარ ყოფილიყო. ყოველ შემთხვევაში, მისი თხზულების 68-ე თავი წარმოადგენს სწორედ აბრაამის ენციკლიკის კომენტარს და მისი შინაარსის გადმოცემას, ხოლო მასში ალბანეთის ეკლესია ნახსენები არ არის²¹⁶.

X ს-ში ალბანეთის ეკლესიის ისტორიის გადასინჯვაში უხტანესი მარტო არ იყო. ამ ხანებში მონოფიზიტურმა ეკლესიამ საერთოდ გადახედა თავის ისტორიულ მეხსიერებას და კავკასიის ეკლესიების ურთიერთობის ისტორიის ახალი მოდელის შექმნა დაიწყო. კრიტიკულად გადასინჯეს თავისი ეკლესიის ისტორია ალბანეთის ისტორიკოსებმაც. მოსე კალანკატუელი უხტანესზე უფრო შორს წავადა და ასეთი კომენტარი გაუკეთა აბრაამ კათალიკოსის ენციკლიკას:

„აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს გამოეყენენ ქართველნი სომეხებთან ერთობას კირონის მიერ, ხოლო ბერძნები და იტალია — მათთან ერთად. მართლმადიდებლობა და სომეხებთან ერთობა არ დაარღვიეს ალბანელებმა, რომელთაც საყოველთაო ეპისტოლეთი აცნობა აბრაამმა კირონის ურჩობისა და მისი სული წმიდის მახვი-

²¹³ იქვე, გვ. 120.

²¹⁴ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 211.

²¹⁵ ტექსტისათვის იხ. წიქრე რევიე, გვ. 1-88; შ ი ლ ხ ა ხ ი ყ ა ო ა ნ კ ა -
თ ი ლ ა გ ე ლ ე ლ ღ ო მ ი დ ი ს ი ნ ს კ ო ი ა ნ ი ჯ ა ქ ს ა რ ი ჯ, შიქა., 1912, გვ. 137-142.

²¹⁶ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი. გვ. 201-203.

ლით მოკვეთის შესახებ: აცნობა ჯერ ალბანელებს, გააგებინა და ასე მისწერა: «ალბანელთა საყდრისმცველობა, სომეხთა საყდრისმცველობაზე აღრე რომ იყო, ჩვენთან თანახმა იყო; მათთან ერთნებობით დავწყველეთ და გავაძევეთ კირონი ჩვენი და ალბანელთა მამების ბრძანებით. იგივე ვბრძანეთ ქართველთა მიმართ: სრულიად არ ვეზიაროთ მათ არც ლოცვაში, არც ჭამა-სმაში, არც მოყვრობაში, არც დედა-მშობეობაში, არც სალოცავად წასვლით ჯვარში, არც ჩვენ ეკლესიაში მივილოთ ისინი, არამედ განვქორწინდეთ კიდეც მათგან. მხოლოდ იყიდეთ და მიჰყიდეთ, ვითარცა ურიებს»²¹⁷.

ცხადია, მოსე კალანკატუელს აღარა აქვს ამის შემდეგ ის სიტყვები, რომელთაც აბრაამის ენციკლიკაში ვკითხულობთ: „ი გ ი ე ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა უ ც ვ ლ ე ლ ა დ დ ა რ ჩ ე ს ა ლ ბ ა ნ ე ლ თ ა თ ვ ი ს ა ც, რ ა თ ა შ ე რ ც ხ ვ ე თ დ ა მ ი ი ქ ე ნ ე ნ მ რ უ დ ე გ ზ ი დ ა ნ“²¹⁸. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს სიტყვები არც უხტანესს ექნებოდა, თუმცა მისი ნუსხა, როგორც აღვნიშნეთ, აქედან მოკიდებული უკვე დაზიანებულია. ამას ნათლად მოწმობს მისი ისტორიის 69-ე თავი, რომელშიც ისტორიკოსი მოსე კალანკატუელის მიხედვით წერს: „... აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს ქართველები გამოეყვნენ სომეხებთან ერთობას წყეული კირონის მიერ. აგრეთვე ბერძნები და იტალია მათთან ერთად, ხოლო ალბანელებმა არ დაარღვიეს მართლმადიდებლობა და სომეხებთან ერთობა, რასაც საყოველთაო ეპისტოლეში კირონის წინააღმდეგობის გამო აბრაამისული წმიდის სიყვარულით აცნობებს ალბანელებს“. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ აბრაამის ეპისტოლეში სრულიად ამის საწინააღმდეგო ეწერა.

* * *

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ენციკლიკური ეპისტოლეს დასაწყისის კრიტიკული ტექსტი და თარგმანი:

*საგლქი ლქი ქრძან დან დჟან
ქ მხრძან აჟარგლქი ღჯნიორ, ღიორ
სთ ჩანს სასთოსაჲ არძანსაგ
მარქილქინაჲ აქიოი თანსქ*

საპატიოა და სიტყვას აღემატება საჭიროებისას ნიჭის მაღლი, რომელიც მისცა სიტყვა-ღმერთნა ღირსეულ კაცებს, მოციქულებზე და მათ მემკვიდრეებზე

²¹⁷ შ ი ა ქ ა ს კ ა ო ი ს ა თ ი ს ა გ ი. გვ. 306-307.

²¹⁸ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 122.

სრცნაქინ, დათადხციენ სახამ
და ვნიყისნ .ქაჯიციყისნ

ვამბობ, რომ ეპყრათ ზეციური
საყდარი.

№ 2966 ხელნაწერის მიხედვით აღდგა კიდევ ერთი დაზიანებული ადგილი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ენციკლიკური ეპისტოლედან:

ღი ირყუა ხრკირაგიობნ რამ-
მრტ თაყაქსაიან ღირმიქსან
აქსათთანაყ, ქანაოთასანნ¹
ღსრკაქნიღღისაყ თოლასთანა,
ნოლასათინ² ღნიღჟტმ აქსაყნ და
მრრკინ რნარხელ, აქსთაძტინ³ ქ
რიოძიოასკან კიორომს სარ-
მამ მქნჯს ათიყ ქრ... დაღ-
ფოლთნ: სკიყუა და მსღ ქ ნხიო
..... ქჩიენ ქიოქტიქ ნარათა-
ქსაღღ დ ქ რარბანყ
ღსკაყვიოღ და ღქასარხელ
ღქან სკსიყნი:

ღი ირყუა ხრკირაგიობნ რამრ-
ტ თაყაქსაიან ღირმიქსან აჯ-
სათანაყ, ქანაოთასკან⁴ ღსრკაქ-
ნიღღისაყ თოლასთანა, ნოლას-
ათინ⁵ ღნიღჟტმ აქსაყნ და მრრკინ
რნარხელ, აქსთაძტინ⁶ ქ რიოძიოა-
სკან კიორომს სარმამ, მქნჯს
ათიყ ქრ რდან ჯარჯარანღ⁷
დაღფოლთნ. აქსაყუა და მსღ ქ ნხ-
იოქტიქსა ქაღაქტიქენ⁸ ქიოქტიქ⁹
ნარათაქსაღღ ღქტიქტიქინ¹⁰ ქ
რარბანყ ღსკაყვიოღ და ღქასთა-
რხელ ქასქ¹¹ ღქან სკსიყნი:

ახალი თარგმანი:

„აღდგან როგორც მიწისმოქმედი მოითმენს შრომის მცხუნვარე მხურვალეებას, ვაჭარი შორი გზის გაჭირვებას, მენავე ლელვისა და გრიგალის წინააღმდეგ ბრძოლას, სწეული განმჯურნებელ კვეთასა და წვას, სანამ ტანჯვაზე მეტ სარგებელს მიიღებდეს თავისთვის, ასევე ჩვენც, გაჭირვებაში, ლოცვისას, საჩქაროდ, წამებულნი, შებრალებასა და იმედის სიტყვის აღსრულებას უზენაესისგან მივიღებთ“.

2

მოსე ხორენელი „სომეხთა ისტორია“

თავისი თხზულების 18-ე თავში — „ცურტავის, იქ მყოფი პიტიახშისა და ქართველთა შესახებ“ — უხტანესი წერს: „ის პიტიახ-

რომელიც მოიყვანა ალექსანდრემ [და] მთავრად დატოვა ტყვე ივერიელთა ტომზე, რომელიც წამოასხა ნაბუქოდონოსორმა, რასაც აბიდენოსი ასე მოგვითხრობს: «ყოვლადძლიერმა ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც ჰერაკლეზე უფრო ძლიერი იყო, ჯარი შეკრიბა, მიაღწია ლიბიელთა და ივერიელთა ქვეყანას, დაამარცხა-დააქცია, დაიმორჩილა და მათი ნაწილი პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირზე გადაასახლა». ვერია კი არის დასავლეთში ქვეყნის კიდეზე“.

ტომებზე, რომლებიც წამოასხა ნაბუქოდონოსორმა ლიბიელთა ჯარის ძალით, დაამარცხა-დააქცია, დაიმორჩილა და მათი ნაწილი პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირზე გადაასახლა, ამბობს ისტორიკოსი. ის ვერია კი არის ქვეყნის კიდე დასავლეთში“.

უხტანესის ტექსტი ხორენელისაგან შემდეგით განსხვავდება:

1. უხტანესთან გამოტოვებულია აბიდენოსზე მითითება და ნაბუქოდონოსორის ეპითეტი — *მხტაჟიონ* (ყოვლად ძლიერი). ვფიქრობთ, *მხტაჟიონ*-ს უხტანესი იმიტომ ტოვებს, რომ იცის. — ეს არის აბიდენოსისა და მოსე ხორენელის წყაროს ავტორის მეგასტენესის (*Μεγασθένης*) სახელის სომხურად გადმოღება (მღრ. *Chrysostomus—Մսկեքերան—*ოქროპირი და მისთ.). ამიტომ აღარა თვლის იგი მის დასახელებას საჭიროდ, ისევე როგორც არ ჩათვალა აუცილებლად აბიდენოსის მოხსენიება. ასევე შეგნებულად უნდა თარგმნიდეს მეგასტენესის სახელს ევსებოსის „ქრონიკის“ ძველსომხურად მთარგმნელი, ხოლო გაუგებრობა მოსე ხორენელის თხზულებაში (*ააჲ*-ს ამოღება *მხტაჟიონ*-სა და *ჯარო-გიჟინიორ*-ს შორის) გვიანი გადამწერების შეტანილია. წინააღმდეგ შემთხვევაში შეცდომას ვერც უხტანესი აიცილენდა თავიდან²²¹.

²²¹ მოსე ხორენელის ცნობისა და ევსებოსის „ქრონიკის“ მიმართების საკითხებზე იხ. ხუხუჩიშვილი *ქართული ლიტერატურის ისტორია*, ტ. 1, გვ. 58-59. ამ ცნობასთან დაკავშირებული პრობლემატიკა, სათანადო წყაროებისა და ლიტერატურისათვის იხ. გ. მელიქიშვილი, ძველი ქართული, სომხური და ბერძნული საისტორიო ტრადიცია და ქართლის (იბერიის) სამეფოს წარმოქმნის საკითხი, საზ. მეცნ. განყოფილების მოამბე, 1962, № 2; მისივე; საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965, გვ. 9-11.

2. მოსე ხორენელის მიხედვით (მასთან სოლიდარულია მეგას-თენესზე დამოკიდებული ყველა წყარო), ნაბუქოდონოსორმა და-იპყრო ლიბია და იბერია. უხტანესი კი წერს, რომ ნაბუქოდონო-სორმა იბერიელები „ლიბიელთა ჯარის ძალით“ დამორჩილა და გადმოსახლავს. უხტანესის კორექტივით მოსე. ხორენელის ტექს-ტი სტილისტურად და აზრობრივად უკეთ გამართული ჩანს, თუმ-ცა კი წყაროს (ევსებოზის ქრონიკა) რამდენადმე სცილდება.

8

„ჰერაკლეს ისტორია“

სმბატ ვრკანის მარზპანის მოღვაწეობის აღწერისას (31-ე თავი) უხტანესი წერს: „იგი არის ჩვენი ტომიდან, ჩვენ მეფეთაგან, გვა-რით ბაგრატუნი და ჩვენი საყვარელი, როგორც მკვიდრი და ჩვენ მეფეთა ერთისხლი, სწორი და ღვიძლი, რომელიც ვრკანის სამ-თავროს მარზპანი გახდა აპრუეზ-ხოსრო სპარსელთა მეფეთ მეფის ბრძანებით, მავრიკე ბერძენთა მეფის ქვეყნისმპყრობელობისას, რომელმაც მრავალი ომი გადაიხადა... სომხეთში, საბერძნეთსა და სპარსეთში, როგორც ვასწავლის „ჰერაკლეს ისტორია“²²².

ბუნებრივია, რომ მკვლევართ უხტანესის წყაროს სახელწოდებ-ბამ („ჰერაკლეს ისტორია“) ავარაუდებინა VII ს-ის სომეხი ისტო-რიკოსის სებეოსის თხზულება; რომელიც ადრინდელი გამოცემების მიხედვით სწორედ ამ სახელწოდებით იყო ცნობილი: სპეციალუ-რი კვლევის შემდეგ სტ. მალხასიანმა სებეოსის თხზულებას მოუხ-სნა სათაური („ჰერაკლეს ისტორია“), როგორც გვიან შერქმეუ-ლი და შინაარსისათვის შეუსაბამო, და მარტივად „ისტორია“- უწოლა²²³. შემდეგში გ. აბგარიანმა ისცადა დაესაბუთებინა, რომ

²²² უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 97.

²²³ იხ. მისი გამოცემის სათაური და წინასიტყვაობა: ՄԵՔԻՍԻ ԻՅԻՍԿՈՒԿՈՒՄ ՊԱՌՄՈՒՆԻՔԻՆ, ԲԱԳԳ. ԶՆՂԱԳՐԱՅ, ԿԱՆԿԵՐԶ ԱՂԱՋԱԲԱՏՆԻԿ Լ ԶԱՌՈՐՈՒԲՏԱՄԲԷ Ի ԶՆԸՆ ՍՄ. Մ ա լ խ ա ս ի ա Ն Ե, Եր., 1839. История епископа Себеоса, пер-Ст. М а л х а с я н ц а, Ер., 1939.

სებეოსის „ჰერაკლეს ისტორიის“ სახელწოდებით ცნობილი თხზულება ჯერჯერობით დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს, ხოლო ის ნაწარმოები, რომელიც დღემდე სებეოსს მიეწერებოდა, უნდა ეკუთვნოდეს ძველ ხელნაწერთა სიებში აღნიშნულ ისტორიკოს ხოსროს²²⁴. გ. აბგარიანის თეორიას ბევრი ოპონენტი აღმოაჩნდა. ბოლო ხანებში პ. ანანიანმა დაასაბუთა, რომ ხოსრო ავტორის სახელი კი არ უნდა იყოს, არამედ თხზულების მთავარი პერსონაჟისა²²⁵. კრიტიკას მხარი დაუჭირა თვითონ აბგარიანმაც და ჩათვალა, რომ სებეოსის სახელით ცნობილი „ისტორია“ ჯერჯერობით ანონიმურ ნაწარმოებად უნდა იქნეს მიჩნეული²²⁶.

როდესაც „ჰერაკლეს ისტორიას“ და სებეოსის სახელით ცნობილ „ისტორიას“ სხვადასხვა თხზულებად თვლიდა, გ. აბგარიანის ერთ-ერთი დასაყრდენი სწორედ უხტანესის ცნობები იყო.

1. გ. აბგარიანის აზრით, შედარება უხტანესის ცნობისა სმბატ ბაგრატიუნის მიერ საბერძნეთში, სომხეთსა და სპარსეთში გადახდილი ბრძოლების შესახებ სებეოსისადმი მიწერილი თხზულების ჩვენებასთან, მოწმობს, რომ იგი არ უნდა იყოს ისტორიკოსის მიერ წყაროდ დასახელებული „ჰერაკლეს ისტორია“, ვინაიდან მასში არაფერია ნათქვამი საბერძნეთსა და სომხეთში სმბატის მიერ გადახდილი ბრძოლების შესახებ²²⁷.

ასეთ შეუსაბამობას ხედავს გ. აბგარიანის ოპონენტი ხ. თოროსიანიც, მაგრამ იგი მის ახსნას სხვაგვარად ცდილობს. ხ. თოროსიანის აზრით, უხტანესის ცნობა ლექსიკურ-სტილისტურად თანხვედრა ანალოგიურ ცნობას სმბატის შესახებ იოანე ჯრასხანაკერტელის „ისტორიიდან“, რაც ორივე ავტორის მიერ ერთი წყაროთი სარგებლობის მოწმობა უნდა იყოს. ეს წყარო კი არის სებეოსის „ჰერაკლეს ისტორია“, რომელშიც დაკარგული უნდა იყოს ის ფურცლები (შესაძლოა მთელი თავიც), სადაც სმბატის მიერ საბერძნეთსა და სომხეთში გადახდილი ბრძოლების შესახებ იქნებოდა მოთხრობილი²²⁸.

²²⁴ ზ. მ. ყ ა რ ი ა ნ, «სხეხისი ჳათმირკიონი» ხი სმანიისი ალექ-ბქაბი, 1965, გვ. 15-19.

²²⁵ ჟ. ს. ნ ა ნ ა ნ, ი*ქ ლ სხეხისი ჳათმირკიონი ნიხინსაკ, „ჩაგმალქუა“, 1970, № 1-3, გვ. 5-22.

²²⁶ ზ. მ. ყ ა რ ი ა ნ, ჴარბხაქ სხეხისი მასინ, ჩანჩერ შათხნაგარანის, № 10, ხ. 1. 1971, გვ. 425-442.

²²⁷ ზ. მ. ყ ა რ ი ა ნ, «სხეხისი ჳათმირკიონი», გვ. 19.

²²⁸ ხ. ზ ი რ ი ა ნ, სხეხისი ჳათმირკიონი ს ნი ა ხ რ კ, ჩანჩერ შათხნაგარანის, № 9, 1969, გვ. 80-82.

საპასუხო წერილში გ. აბგარიანმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ იოანე დრასხანაკერტელი სარგებლობს „ფსევდო-სებეოსის“ ცნობებით სმბატის მიერ სპარსეთში გადახდილი ბრძოლების შესახებ და მასში არ იგულისხმება სომხეთი ან საბერძნეთი²²⁹.

არ ვეხებით რა საერთოდ სებეოსის პრობლემას, ვფიქრობთ უხტანესის ცნობებს ამ საკითხთან დაკავშირებით მკვლევარები გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ.

ძნელია შუა საუკუნეების მეხოტბე მწერალს, რომელსაც სურს. სულ ორიოდე სიტყვით შეამკოს თავისი გმირი, მოვთხოვოთ ასეთი სიზუსტე წყაროს მიმართ. სმბატ მანველოს ძე ბაგრატიუნი და სმბატ ხოსროვ-შნუშად წოდებული ბაგრატიუნი სხვადასხვა პირებიც რომ ყოფილიყვნენ, როგორც ამას დღეს ზოგი მკვლევარი ვარაუდობს²³⁰, უხტანესი მათ ერთმანეთისგან ვერ გაარჩევდა (ისევე, როგორც ბევრი თანამედროვე სპეციალისტი არ არჩევს), ხოლო სმბატ მანველის ძას სომხეთსა და საბერძნეთში საქმიანობის შესახებ ცნობები (მართალია მცირე) დაცულია სებეოსის (თუ „ფსევდო-სებეოსის“) თხზულებაში. მასში აღწერილია სმბატის გმირობები საბერძნეთში ცირკის არენაზე, ნათქვამია მისი აფრიკაში ბერძენთა ჯარების ტრიბუნად დანიშვნის შესახებ²³¹. ყველაფერი ეს შეიძლება იმეების მასშტაბები გაეფართოებინა.

მართალია ხ. თოროსიანის პარალელი იოანე დრასხანაკერტელთან სებეოსის თხზულების ნაკლებობის დასასაბუთებლად მოხერხებული არ აღმოჩნდა, მაგრამ თვითონ ვარაუდი კი მაინც ანგარიშგასაწევი. არ შეიძლება ყურადღება არ მიიპყროს იმ გარემოებამ, რომ სმბატი სებეოსის თხზულებაში მოულოდნელად ჩნდება XVIII თავში, თითქოს ივარაუდებოდეს, რომ მის შესახებ მკითხველმა უკვე იცის რაღაც. ამასთან არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ სმბატი სებეოსის ერთი ყველაზე უფრო პოპულარული გმირია, რომლის შესახებ ავტორი ყველაფერს გვოყვება, რაც კი წყაროებში ამოუკითხავს ან ლეგენდებით გაუგონია.

სპეციალისტები, რომლებიც უხტანესის ტექსტის თარგმნის საჭიროების წინაშე დადგებიან, მაშინვე იგრძნობენ, რომ განსახილველ ციტატაში ყველაფერი ნათელი არ არის. უხტანესი წერს: „...*ჟადიჲმ აჟათისრაჟიონსა ქანხაჲლ ლ ქათონხოჲ ჯ ჴაკაჲ*...

²²⁹ Գ. Աբգարյան, Դարձեալ Սեբեոսի մասին, გვ. 462-463.

²³⁰ ლიტერატურისათვის იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 147.

²³¹ Սեբեոսի եպիսկոպոսի Պատմութիւն, § XVIII.

ქ ზიწნა^ა ირყუტა ილიცვანტ ქსიქ შათიოქსინ ჰსრასიქი^ა: მოტანილ წინადადებაში „ყათიხრაყიონს იანსსაქ კ იათონხსაქ“ ბუნდოვანი გამოთქმაა. ალბათ ყველაფერი რიგზე იქნებოდა, ასეთი წინადადება რომ გვჭონდეს: „...[ქ] რაჟიოქ იყათიხრაყიონს იანსსაქ კ იათონხსაქ [ყქშწნამქი] ქ ჰაქი, ქ ჰიწნა კ ქ შარასქი...“ („...მრავალ ბრძოლებში დაამარცხა და გაფანტა მტერი სომხეთში, საბერძნეთსა და სპარსეთში...“). მაგრამ რადგან ასეთი კონსტრუქციის წინადადება არა გვაქვს, ამიტომ სერიოზული ტექსტოლოგიური კვლევა სჭირდება თვითონ უხტანესის ცნობას, საწამ მას ისეთ დიდ მნიშვნელობას მივანიჭებდეთ სებეოსის სახელით ცნობილი „ისტორიის“ კრიტიკისას, როგორც ამას აკეთებს გ. აბგარიანი.

2. გ. აბგარიანმა აღნიშნა კიდევ ერთი დაცილება უხტანესისა და სებეოსის ჩვენებებს შორის. სმბატ ბაგრატუნის შესახებ მე-5 თავში უხტანესი წერს: „სმბატმა, რომლის შესახებაც გითხარით, რომ სომეხთა მარზპანი იყო...“ „სებეოსთან“ კი მსგავსი ცნობა არა გვაქვს და სმბატს მხოლოდ „ვრკანის მარზპანი“ ეწოდება²³². ამავე რიგის ცნობად მიიჩნია გ. აბგარიანს უხტანესის მიერ თავისი ისტორიის პირველსავე სტრიქონებში ნათქვამი სიტყვები, რომელიც მკვლევარს თავისებურად აქვს გააზრებული და სასვენი ნიშნებიც შესაბამისად დაუსვამს: „...*ქ თსრიოქსიანს თხაიან შაქათაქ იქიქან მარჟყანსქ ჰაქიე მხბაფ...*“ (ახალი სომხურით: „*შხბ ჰაქექი მარჟყანს თსრ შაქათ იქიქანსქ ქქსანოქსიამქ ირიქ*“; ქართულად: „...დიდი სომხეთის მარზპანის უფალ სმბატ ვრკანის უფლობისას...“)²³³.

ვფიქრობთ, სწორად მიუთითა ხ. თოროსიანმა, რომ მოტანილი ცნობები არ გამოდგება არგუმენტად „პერაკლეს ისტორიის“ იდენტიფიკაციისათვის, ვინაიდან უხტანესი არსად თავის წყაროზე არ მიუთითებს. გარდა ამისა, განსახილველ ცნობებს შორის მან წინააღმდეგობაც დაინახა: თუ მე-5 თავში უხტანესი გარკვევით წერს, რომ სმბატი სომეხთა მარზპანი იყო, როგორც ადრეც გითხარითო, 1 თავში („ადრე გითხარით“) ასევე აშკარად ვრკანის მარზპანს უწოდებს. იქვე ხ. თოროსიანი ამ ბოლო წინადადების სრულიად განსხვავებულ გაგებას იძლევა და ახალ სომხურად ასე თარგმნის: „...*ჰაქიე მსბქიქე თხრ შაქათი^ა იქიქან მარჟყანსქ თსრიოქსიანს ქამანსაქ...*“ („...სომეხთა უხუცესების უფლის სმბატ მარზპანის ბატონობის დროს...“). ამიტომ ფიქრობს ხ. თოროსიანი,

²³² «*სქეხიქი შათიოქსინ*», გვ. 19.

²³³ *ჩარქბხაქ სქეხიქი მასქინ*, გვ. 465.

რომ სადავო წინადადება უხტანესთან შემდეგნაირ შესწორებას მოითხოვს: „... სმბატმა, რომლის შესახებაც გითხარით, რომ ვრკანის მარზპანი იყო...“²³⁴.

ამ საკამათო საკითხის განხილვისას ჩვენ მთლიანად ვერც ერთი მხარის მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ.

1). „...*ჩი თსრიოქსიან თხიან შამგათაჲ ქიქან მარცყანსი ჯაიცი შსხაგ` სსაჲ კაქიო ნაქრათხითოქსიან ჯაიცი სკრანამ*“ ჩვენ ქართულად ასე ვთარგმნეთ: „...დიდ სომხეთში უფალ სმბატ ვრკანის მარზპანის ბატონობისას სომეხთა პატრიარქის საყდარი დაიკავა აბრაამმა“. მოცემული თარგმანი ბუნებრივია და ტექსტზე ძალდატანებას არ მოითხოვს, განსხვავებით წინა ორისაგან. მაგრამ საკითხი ახლა ის არის, შეიძლებოდა თუ არა უხტანესს სმბატ ვრკანის მარზპანი დიდი სომხეთის უფლად წარმოედგინა აბრაამის ტახტზე ასვლის მომენტში ისე, რომ მისთვის „სომხეთის მარზპანი“ არ ეწოდებინა? ვფიქრობთ, სხვაგვარად არც იყო მოსალოდნელი.

ვინ მოიწვია კრებები დვინში კათალიკოსის ხელდასასამებლად? უხტანესთან ვკითხულობთ: „სწორედ ამ დროს განიზრახა სმბატ ვრკანის მარზპანმა სომეხთა ქვეყნის ნახარარებთან და წარჩინებულებთან ერთად, რომ მოიწვიოს ეპისკოპოსთა კრება სომეხთა მამამთავრის დასამტკიცებლად. შეიკრიბნენ მისივე ბრძანებით...“²³⁵.

„როცა განმტკიცდნენ ისევ წერილითა და აღსარებით, რომელიც მიიღო და ვასცა კეთილმსახურმა და ყოვლადქებულმა სმბატ მარზპანმა, რომელიც თუმცა სომეხთა ქვეყნის მეფე არ იყო, მაგრამ უმეფობის დანაკლისს ავსებდა თავისი ყველაფერზე მზრუნველობით, ყველაფერში დავითის მსგავსად, რომელიც წინ უძღოდა ისრაელის ხალხს“²³⁶. „სმბატი მფარველი და შემწეა სომხეთისა..., რომელმაც მაშინ სომხეთში უხელმწიფობისას შეავსო მეფისა და პატრიარქის უყოლობა“²³⁷.

ვფიქრობთ, ციტატებს კომენტარი არა სჭირდებათ. მათ უხტანესის ფანტაზიის შედეგად ვერ მივიჩნევთ. საკმარისია გულმოდგინედ ვადავიკითხოთ „ეპისტოლეთა წიგნში“ დაცული მიმოწერა, რომ ნათელი გახდეს: სმბატ ვრკანის მარზპანი სომხეთში ჩასულია ირანიდან სპეციალური მისიით და იგი უმადლეს ხელისუფლებას

²³⁴ სქს რქს ნუ ყყ თ თ მ ქ ე, გვ. 81-82.

²³⁵ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 95.

²³⁶ იქვე. გვ. 95-97.

²³⁷ იქვე. გვ. 97.

წარმოადგენს, მიუხედავად იმისა, რომ სომეხეთში ამ ხანებში, სე-
ბოსის ცნობით, სპარსელი მარზპანები იხსენებენ²³⁸.

2. უხტანესის თხზულებიდან ნათლად ჩანს, რომ მისმა ავტორ-
მა ძალიან კარგად იცის, რომელი მხარის მარზპანია სმბატ ბაგრა-
ტუნი. მას საიდან გაჩნდა მის ნაშრომში წინადადება: „სმბატმა,
რომლის შესახებაც გითხარით, რომ სომეხთა მარზპანი იყო...“?
ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა, „რომლის შესახებაც გითხარით“, გუ-
ლისხმობს ზემოთ უკვე განხილულ ცნობას, რომელშიც სმბატი
მხოლოდ ვრკანის მარზპანად არის დასახელებული. ასეთ ვითარე-
ბაში, ხ. თოროსიანის ცდა „სომეხეთი“ „ვრკანით“ შესწოროს,
არ გვეჩვენება ისეთ მკრეხელობად, როგორც ეს გ. აბგარიანმა ჩა-
თვალა. საქმე ის არის, რომ უხტანესის „ისტორიის“ ჩვენამდე
მოდწეულ ნუსხაში გვაქვს ანალოგიური შეცდომა. 52-ე თავში უხ-
ტანესი კომენტარს უკეთებთს კირონ კათალიკოსის მეორე ეპისტო-
ლეს აბრაამ კათალიკოსისადმი და წერს:

*„Այս სրեսიւն և հինգ նպիս-
կոպոսունք՝ որ ի Վրկան՝
չեն ուղղախաւ և գիտուն, այդ
մին նգ և ուղղախաւ“:*

„ეს ოცდათხუთმეტი ეპისკო-
პოსი, რომლებიც ვრკან-
შია, არ არიან მართლმადიდე-
ბელნი და მეცნიერნი და ეგ ერ-
თი მოსე გამოვიდა მართლმადი-
დებელი?“²³⁹.

მკითხველი ადვილად მიხვდებოდა, რომ უხტანესს ფაქტიურად
ციტატა მოაქვს კირონ ქართლის კათალიკოსის ეპისტოლედან. გა-
დავშალოთ „ეპისტოლეთა წიგნი“:

*„...სրեսიւն և հինգ նպիսկո-
պოսուն են ի Վրկս, Մովսէսդ
այդ ուստի գտաւ միայն ուս-
ալ և ուղղախաւ...“*

„... ქ ა რ თ ლ შ ი ოცდათხუთ-
მეტი ეპისკოპოსია, ეგ მოსე სა-
იდან აღმოჩნდა ერთი მეცნიერი
და მართლმადიდებელი...“²⁴⁰.

ცხადია, უხტანესის „ისტორიის“ გადამწერს აურევია *Վիրք*
და *Վրկան* ერთმანეთში. ასეთი შეცდომა არც *Հայք*-ისა და *Վրկան*-ის
შემთხვევაშია გამორიცხვული.

3. როგორც გ. აბგარიანმა, ისე ხ. თოროსიანმა სამართლიანად
მიაქციეს ყურადღება, რომ სმბატ ბაგრატუნის „სომეხთა მარზპანს“

²³⁸ იხ. Ս ե բ ո ս ի ն պիսկոպոսի Պատմութիւն. § VII.

²³⁹ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 145.

²⁴⁰ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 90.

უწოდებს ასოლიკიც, მაგრამ ამ ფაქტიდან მათ ერთმანეთის საწინააღმდეგო დასკვნები გააკეთეს. ხ. თოროსიანის აზრით, ასოლიკის ამ მოწმობას უხტანესის ცნობასთან არავითარი კავშირი არა აქვს, რადგან ეს ავტორები ერთმანეთს არ იცნობდნენ²⁴¹. გ. აბგარიანი კი ვარაუდობს, რომ უხტანესი ასოლიკის თხზულებით სარგებლობს, რისი მოწმობაც უნდა იყოს აგრეთვე უხტანესას პირველ წიგნში დატული სპარსულ მეფეთა სიის შეხვედრა ასოლიკის ასეთ-სავე სიასთან²⁴².

უხტანესისგან ასოლიკის „ისტორიით“ სარგებლობა რომ დადასტურდეს, უნდა დამაკმაყოფილებლად დასაბუთდეს მისი თხზულების დათარიღება არა X ს-ის ბოლო ოცეულით, არამედ 1004 წლის მომდევნო დროით, ვინაიდან ასოლიკის ნაწარმოები სწორედ ამ თარიღით მთავრდება. ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი პ. პეეტერსის ვარაუდის შესახებ და ისიც ვთქვით, რომ მისი არგუმენტაცია საკმარისი არ უნდა იყოს უხტანესის მოღვაწეობის ხანის გადასაწევად. საჭირო იყო გ. აბგარიანს უხტანესის მიერ ასოლიკით სარგებლობის თეზისის წამოჭრასთან ერთად მთელი ეს პრობლემა ხელახლა განეხილა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, უფრო ბუნებრივი იქნებოდა დაგვესკვნა, რომ ასოლიკი სარგებლობს უხტანესით, თუმცა ამ ვარაუდსაც ძნელი დაბრკოლებების დაძლევა მოუხდებოდა, ვინაიდან ეს ავტორები დაახლოებით ერთ პერიოდში მოღვაწეობდნენ და შესაძლოა ერთმანეთს ამიტომ არ ახსენებენ.

უხტანესთან გვაქვს სპარსეთის მეფეთა აქემენიდური და პართული დინასტიების ორი სია²⁴³. უხტანესის აქემენიდური დინასტიის სია საგრძნობლად განსხვავდება ასოლიკის ასეთივე სიისაგან²⁴⁴. უხტანესის სია უფრო სრულია. მასში შეტანილია ისეთი მეფეებიც, რომლებიც მხოლოდ რამდენიმე თვეს მეფობდნენ, განსხვავებულია ზოგჯერ მეფობის ხანგრძლივობა, სახელთა დაწერილობა, ზედწოდებათა თარგმანები. ამასთანავე, უხტანესთან გვაქვს არა მარტო სია, როგორც აქვს ასოლიკს, არამედ შიგადაშიგ დამატებით ცნობებსაც ვხვდებით. ორივე ისტორიკოსის აქემენიდური დინასტიის სიების შედარებამ ძველად სომხურ ენაზე არსებულ ქრონოლოგიურ თხზულებებთან გვიჩვენა, რომ უხტანესი სიტყვა-

²⁴¹ ხ. თოროსიანი, *შეხუთი ასოლიკი...* გვ. 82.

²⁴² ფ. Աբգարյան. *Դարձեալ Մեքեոսի մասին*, გვ 465.

²⁴³ Աւխոյանէս, I, § 22, 49.

²⁴⁴ Ստեփանոսի Տարոնացւոյ Ասորիկան Պատմութիւն օրինգերական, Ս. Պետ., 1885, გვ. 28.

გარემოება უნდა იყოს გ. აბგარიანის თეზისის ერთ-ერთი განმამტკიცებელი მომენტი: ძნელი წარმოსადგენია, რომ უხტანესი „ჭერაკლეს ისტორიის“ სახელწოდებით სებეოსის დღეს ჩვენთვის ცნობილ ნაწარმოებს გულისხმობდეს და მის მთავარ ცნობებს თავისი ობიექტის შესახებ სრულიად გვერდს უვლიდეს. მაგრამ თუ ასეთ ვარაუდს დაუფშვებდით, ისიც უნდა დაგვეშვა, რომ უხტანესისათვის „ისტორიის“ წერის პროცესში უცნობი ყოფილა როგორც იოანე დრასხანაკერტელის, ისე ასოლიკის თხზულება. ასოლიკის „მსოფლიო ისტორიას“ უხტანესი რომ არ იცნობდა, ამაში ეჭვი არ გვეპარება. რაც შეეხება იოანე დრასხანაკერტელის „სომხეთის ისტორიას“, ქვემოთ შევეცდებით ვაჩვენოთ, რომ უხტანესის ნაწარმოებში მისი კვალი უნდა ჩანდეს.

დავუბრუნდეთ ისევ ასოლიკის ცნობას სმბატ ბაგრატუნის ვრკანის მარზპანად დანიშვნის შესახებ. სრულიად უეჭველია, რომ მისი წყარო ამ საკითხში არის სებეოსი ან იოანე დრასხანაკერტელი (ან, შესაძლოა, ისტორიკოსი ორივეს ითვალისწინებს). იმდენად აშკარაა ამ სამი ისტორიკოსის ცნობებს შორის შეხვედრა. მცირეოდენი განსხვავებები კი იმის ბრალია, რომ ასოლიკი თვითონაც ისტორიას წერს და თავს უფლებას აძლევს წყაროდან სიტყვა-სიტყვით არ გადმოიწეროს. თუ ასეა, უნდა დავუშვათ, რომ ასოლიკმა თვითონ შეარქვა სმბატს „სომხეთის მარზპანი“, რადგან როგორც სებეოსთან, ისე იოანე დრასხანაკერტელთან საუბარია მხოლოდ მისი ვრკანის მარზპანად დანიშვნის შესახებ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზემოთ მოყვანილ ტექსტს ზუსტად იმეორებენ ასოლიკის მომდევნო ხანის ისტორიკოსებიც, მაგრამ ყველგან ერთსა და იმავე ფრაზას ვკითხულობთ: „...მისცა ხოსრომ მას (სმბატს) ვრკანის ქვეყნის მარზპანობა“. და ეს მაშინ, როცა ჩამოთვლილი ისტორიკოსები ასოლიკის თხზულებასაც კარგად იცნობენ²⁵⁷.

ამის შემდეგ, შეიძლება ვივარაუდოთ მხოლოდ ის, რომ „ვრკანის მარზპანი“ „სომხეთის (ან სომეხთა) მარზპანი“ შეცვლილია ასოლიკის „მსოფლიო ისტორიის“ შედარებით გვიანდელ ხელნაწერში. მაგრამ რას უნდა გამოეწვია გადამწერის ასეთი ჩარევა ტექსტში?

ერთი მიზეზი შეიძლება იყოს, რომ სმბატი, როგორც მის თანამედროვეებს, ისე გვიანი ხანის სომეხ მწიგნობრებს, წარმოდგენილი ჰყავდათ (ასეც იყო რეალურად) სომხეთის

უმალეს განმგებლად, როდესაც იგი დროებით დაბრუნდა სამ-
შობლოში. გარდა ამისა, სებეოსის ცნობით მას ხოსრომ მიანი-
ჭა თავის სამფლობელოს ყველა მარზპანზე უზენაესობა²⁵⁸. ასეთი
გაგებით შეიძლებოდა იგი, გარკვეული უზუსტობის დამწებით,
სომხეთის მარზპანადაც მიეჩნიათ. გარდა ამისა, ჩვენ უკვე ვაპყნთ,
რომ წყაროების მიხედვით, ხოსროს სმბატი შემთხვევით არ დაუ-
ნიშნავს შინცდამაინც ვრკანის მარზპანად. იქ სომხობა სახლეპუ-
ლა და, თანაც იმდენად მრავალრიცხოვანი, რომ საჭირო გამხდა-
რა შექმნა მთელი საეპისკოპოსოსი, რომელიც დღინია პატრიარქს
დაეშორჩილებოდა. ჩვენთვის ამჟამად არა აქვს მნიშვნელობა ამ
ცნობის ისტორიულ ღირებულებას. მთავარი ის არის, რომ ნუს-
ხის გადამწერს, რომელმაც იქნება კარგად აღარც იცოდა, რას
ნიშნავდა ტერმინი „მარზპანი“, შეეძლო სომხებით დასახლებული
ვრკანის მარზპანისათვის „სომეხთა მარზპანი“ ეწოდებინა; მით
უფრო, რომ, სებეოსის მიხედვით, სპარსეთის სხვა პროვინციე-
ბის (განსაკუთრებით კი „დიდი სომხეთის“) მარზპანთა მარზპანიც
სმბატ ბაგრატიუნი იყო. სწორედ ამ მოსაზრებით ვხელმძღვანე-
ლობდით, როდესაც სომხური ტექსტის ქართულად თარგმნისას
Հայոց մարզպան-ის შესაძლო შესატყვისებიდან („სომხეთის“
და „სომეხთა“) „სომეხთა მარზპანი“ ავირჩიეთ.

ამრიგად, მივედით შემდეგ დასკვნამდე: 1. უხტანესის ტექსტი
არ იძლევა საკმარის საფუძველს დასამტკიცებლად, რომ მის მერ
წყაროდ დასახელებული „პერაკლეს ისტორია“ და სებეოსის სა-
ხელით ცნობილი ისტორია სხვადასხვა თხზულებაა. იუშეცა იგი
ასეთ შესაძლებლობას არც გამოიჩინავს. 2. სტეფანოს ტარონელი
ანუ ასოლიკი არ უნდა იყოს უხტანესის წყარო, მიუხედავად მათი
ცალკეული ცნობების შეხვედრებისა.

4

იოანე დრასხანაკერტილის „სომხეთის ისტორია“

იოანე დრასხანაკერტილის „სომხეთის ისტორიის“ უხტანესის
მერ წყაროდ გამოყენების გადაჭრით მტკიცება შეუძლებელია.

ვაშობთ სხვა ისტორიკოსებისგან განსწავლით, რომლებაც ჩვენს ქვეყნის შემწენი არიან ამ საქმეში, ვინაიდან სხვა მიზეზიც გავივით ჭართველთა გამოყოფისა საისტორიო წიგნებიდან“.

ვინ არიან ეს „სხვა ისტორიკოსები“? ცხადია, მათ უხტანესი სომხებად არა თვლის, რადგან თავის „ქვეყნის შემწეებად“ მიანიხნია საეკლესიო განხეთქილების საკითხებში. ვინაიდან ტექსტში აქცენტი ალბანეთის ეკლესიასთან ურთიერთობაზე მოდის. უნდა ვიფიქროთ, რომ უხტანესს 'ქ' ედველობაში ჰყავს ალბანელი ისტორიკოსები.

64-ე თავისათვის სათაურად უხტანესს შეურქმევია „მსჯელობა კვლავ იმავე საკითხზე სხვა ისტორიიდან“. მაშასადამე, ისტორიკოსს სურს, რომ მკითხველმა იფიქროს: 63-ე თავი დაწერილი იყო სხვა ისტორიკოსების მიხედვით, ხოლო 64-ე კი სხვა ისტორიკოსის ნაშრომს ითვალისწინებს. შთაბეჭდილება რჩება, რომ უხტანესი ლაპარაკობს სულ ცოტა სამი ისტორიკოსის შესახებ მაინც. მაგრამ 64-ე თავის პირველივე წინადადებით ცხადი ხდება, რომ ისტორიკოსმა ვერ შესძლო ბოლომდე შეეყვანა თავისი განზრახვა: ღავერწმუნებინეთ, რომ რამდენიმე თხზულება უჭერს მხარს იმას, რაც მან უნდა გვიამბოს. იგი წერს: „ორივენი ისინი არიან, რომელთა ბეჭითმა შრომამ გაგვაბედინა გვეუწყებინა ერთი და იგივე ფიქრი“. მაშასადამე, 63-ე და 64-ე თავები ორი ისტორიკოსის თხზულების მიხედვით ყოფილა დაწერილი. ვნახოთ ქვემოთ.

უხტანესის თხზულების 65-ე თავის სათაურია: „თუ როდის ირწმუნეს ქრისტე ალბანელებმა სომხებზე ადრე — მათივე ისტორიიდან“. ტექსტი კი ასე იწყება: „მოვისმინე რა ის, რაც სანდოდ გვაუწყეს ალბანელთა ისტორიკოსებმა (რადგან ისტორია ჰემარიტია) თავისი ქვეყნის ნამდვილი, ძირითადი და პირველი გამორწმუნების შესახებ...“ უხტანესს მხედველობაში აქვს 63-ე და 64-ე თავები, რომლებშიც მოთხრობილი იყო ალბანელთა „პირველი გამორწმუნების“ ისტორია. ამრიგად, უკვე ნამდვილად ვიცით, რომ 63-ე, 64-ე და 65-ე თავები დაწერილია ალბანელი ისტორიკოსების თხზულებათა მიხედვით. უხტანესამდე მოღვაწე ისტორიკოსებს შორის „ალბანელის“ ან „ალბანთა ისტორიკოსის“ სახელით მხოლოდ ერთი ვიცით — მოსე კალანკატუელი. შევედაროთ უხტანესისა და მოსე კალანკატუელის თხზულებათა სათანადო თავები ერთმანეთს.

ბერძენების [კამათის] შესახებ სომეხებთან ცხრაბარისხიანი საეპლესიო წუგობლების უქონლობის გამო. სომეხთა ცდა, რომ ალბანელთა [კათალიკოსი] გახადონ თავიანთი ძველმეცნიერ არქივისკოპოსი, რომელსაც ალბანელები არ დაემორჩილნენ. სივნიელთა მოცეცვა სომეხთაგან ალბანელებისაკენ და ხელდასხმისა და ზეთის [მათგან] მიღება

პართველთა გაგოუოფის მიერ მიზაზის შესახებ, რომელიც კირონის წინააღმდეგობის გამო მოხდა

რომაელებზე მეფობისას, მარკიანემ, მოხიბლულმა ცოლის პოლქერიანესგან და ნახუცარი ნესტორიანისგან, დაარღვია მართლმადიდებლური სარწმუნოების განსაზღვრება ქალკედონური კრებით, რომლის შემდეგ მისმა მიმდევრებმა მრავალჯერ იღავეს სომეხთა შესახებ, რომ თავისთან გაეთანაბრებინათ, ზან წერილით და მრავალჯერ პირის-პირ შეკრებებით: მოუწოდეს ერთხელ კონსტანტინეპოლში, ორჯერ თეოდოსიოპოლში და ცდილობდნენ მოეგოთ ისინი, როგორც შემცდარნი. თუმცა მეფის ბრძანებით შეტად გაწვრთნილნი ბერძენთა მჭევრმეტყველნი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ელჩურ მჭრელენაზე ორატორობით გაიმარჯვებ-

დნენ. მაგრამ ამასთან პასუხიც მოისმინეს, ვინაიდან განახლებული იყო სომხეთში საეკლესიო მოძღვრებანი და იყვნენ ბერძნული ენის მცოდნენი. სომხები ბრალს სდებდნენ იოანე მაირაგომელს, რომ ბერძენთა მხარესაა და [სომხებს] ეწინააღმდეგებაო. მისი ბრალდების მიზეზი იყო ვინმე სოლომონ მარტომყოფი, რომელიც შემდეგში სომეხთა კათალიკოსი გახდა. მან ჰკითხა თავის მოძღვარს სოლომონს, რომელიც მაქენელთა [მონასტრის] მამა იყო, [ხოლო] მან წერილობით ასე აცნობა: „სომეხნი არ დამარცხებულან სარწმუნოების გამო, არამედ ფრიად დიდი ბრალი დაედოთ, ბერძნებმა რომ თქვეს, ღმერთმა ცხრახარისხიანი ეკლესია დააწესაო როგორც ზემოთ ზეცაში, ისე — მიწა მოადგილეები ქვემოთ დედამიწაზე და შიგნით საყდარში: პატრიარქი, რომელიც მამამთავარია, არქიეპისკოპოსი, რომელსაც ეწოდება თავი ეპისკოპოსთა და კათალიკოსი, მიტროპოლიტი, ეპისკოპოსი, მღვდელი, დიაკვანი, კერძო დიაკვანი, წიგნის მკითხველი, მეფსალმუნე. ყველა ამათ ერთად შეუძლიათ ხელი დაასხან მამამთავარს, ხოლო [მამამთავარს შეუძლია ხელი დაასხას] ყველას. თუ ქეშმარიტად გწამთ, აღიარეთ, ვინ არის თქვენი პატრიარქი, რადგან [ასეთი] მხოლოდ ოთხი იყო ქვეყანაზე: ალექსანდრიის — მარკოზის საყ-

მაშინ, როცა სპარსელებსა და ბერძნებს ერთმანეთში ჰქონდათ გაყოფილი სომხეთი, სომხებსა და ბერძნებს შორის გამოძიება მიმდინარეობდა ეკლესიის მოწესრიგების შესახებ ციური ცხრა ხარისხის მგავსად, ბერძნები ეკამათებოდნენ და ეტრაბახებოდნენ სომხებს, რომ ჩვენ ცხრახარისხიანი ეკლესია გვაქვს და თქვენ — არაო; ჩვენი ეკლესია ციური ცხრა ხარისხის მიხედვით არის განწესებული, როგორც არის ესენიო: პატრიარქი, არქიეპისკოპოსები, მიტროპოლიტები, ეპისკოპოსები, მღვდლები, დიაკვნები, კერძო დიაკვნები, კლერიკოსნი, წიგნის მკითხველნი.

დარი, ანტიოქიის — მათესი, რომის — ლუკასი, ეფესოს — იოანესი; ქვეყნის ოთხივე კუთხის მიხედვით, ედემის ოთხტოტიანი მდინარის მიხედვით, ოთხი მახარებლის მიხედვით, მოსეს ოთხი კანონის მიხედვით (რადგან მეორე კანონი ცალკე ითვლება). ჩვენ უვლას ვემორჩილებით. დემორჩილეთ თქვენც ერთ მათგანს, ან უვლას, რომ ერთი სარწმუნოების ვიყოთ. თქვენმა წმიდა გრიგორმა მთავარეპისკოპოსად ხელდასხმა კესარიის მიიღო და მას შემდეგ დღემდე [ასეა]. თქვენ თუ სხვა ეკლესიის მართლმადიდებლები ხართ, ამისგან გამოყოფილის, მაშინ გვიჩვენეთ პატრიარქი, რომელსაც ემორჩილება თქვენი არქიეპისკოპოსი, რომელიც დღემდე ჩვენს ხელქვეით იყო. ხოლო, თუ პატრიარქი არა გყავთ და არც სხვა სამღვდლო ეკლესიისა სრულიად, აშკარად უზაბნეული მწვალებლები ხართ არიოზთან, სხვა ხუჯასტანელებთან და ბოროტმადიდებლებთან ერთად. ამას ვერ უპასუხეს სომხებმა, რადგან ასეთი ვითარებით იქცეოდა მათი ეკლესია“.

როცა გამეფდა, იუსტინიანემ გადაიტანა წმიდა იოანე მახარებლის ნაწილები კონსტანტინეპოლში, დაამტკიცა იქ სამამთავრო საყდარი, ხოლო ძირითადი საყდარი დარჩა ეფესოში. ასევე მათეს [ნაწილები] გადაიტანა ანტიოქიიდან იერუსალემში და თან ამბობდა — „დიდი მეფის ქალა-

მაშინ ამბავი მოიტანეს იქ ჩვენებმა მათი დაწესების შესახებ: „ჩვენცა გვაქვს დაწესებული იგივე ეკლესიის ხარისხები, რომელიც წმიდა გრიგორმა გარდამოგვცა და სხვათა ვაწესებთ ღმრთის ნებით, რადგან მოციქულებრივია ჩვენი თაღვოსის საყდარიც და იმის შემდეგ წმიდა გრიგორისიც, რომელიც ჩვენი მეორე მოციქული და იმავე დროს განმანათლებელიც იყო“.

ქიაო“, ხოლო ძირითადი დატოვა ანტიოქიაში. მაშინ აღიძრა ყველა გულზვიადი და სადაც მოციქული იყო აღსრულებული, ყველა საყდარი საპატრიარქოდ აღიარეს. როდესაც მათ ეს წესი დადეს, ჩვენ შესახებაც იწყეს ლაპარაკი.

სომხეთი სპარსელებსა და ბერძნებს ჰქონდათ გაყოფილი და უფალი მოსე იჭდა წმიდა გრიგორის საყდარზე დვინში. ბერძენთა მხარეში მის საწინააღმდეგოდ დასვეს ვინმე იოანე მისსავე მახლობლად. სამამამთავროს გაყოფა უარყვეს სივნიეთის უფლებმა და არცერთ მათგანს არ დაემორჩილნენ თავისი ეპისკოპოსის, მხნე პეტრეს ბრძანებით, რომელმაც აღსასსრულს მიაწია რა, უბრძანა თავის სამწყუსოს, რომ ხელდასხმა და კურთხევის ზეთი მიიღონ ალბანელთაგან სანამ შეერთდებოდეს წმიდა გრიგორის საყდარი. ამიტომ ვრთანეს ხელი დაესხა სივნიეთის ეპისკოპოსად ზაქარია ალბანელთა მამამთავრისაგან. ამასთან ერთად წლითი-წლამდე კურთხევის ზეთს სივნიელნი აღ-

როგორც მრავალჯერ გითხარით, მაშინ სომხეთი სპარსელებსა და ბერძნებს ჰქონდათ ერთმანეთში გაყოფილი. უფალი მოსე წმიდა გრიგორის საყდარზე იჭდა დვინში. ბერძენთა მხარეში მისი საყდრის საპირისპიროდ ვინმე იოანე დასვეს მასთან ახლოს. ხოლო გაყოფილი სამამთავრო საყდარი უარყვეს სივნიეთის უფლებმა და წინააღმდეგობის გამო არ დაეთანხმნენ რომელიმეს დამორჩილებოდნენ მხნე პეტრე ეპისკოპოსის ბრძანებით, რომელმაც აღსასსრულს მიღწეულმა უბრძანა თავის სამწყუსოს ხელდასხმა და მირონის კურთხევა ალბანელთაგან მიეღო, სანამ წმიდა გრიგორის საპატრიარქო საყდარი გაერთიანდებოდა. იმ დრო-

ბანელთაგან იღებდნენ, ვიდრე არ აღმოიფხვრა წინააღმდეგობა და არ შეაერთა აბრაამმა სამამთავრო საყდარი.

რაც შეეხება ცხრახარისწიანობას, მთავარმა საეკლესიო მოღვაწეებმა, სობხების ამპარტავანი ხასიათის მიხედვით, თვითნებური სურვილით ვანაწესეს აბრაამი — პატრიარქად, ალბანელი — არქიეპისკოპოსად, ქართველი — მიტროპოლიტად. აღშფოთდა ქართველთა, რომელსაც კირონი ერქვა და საწინააღმდეგო კამათი დაიწყო. ხოლო წმიდა მამამთავარი აბრაამი ამბობდა, რომ ალბანელები ქართველებზე ადრე იყვნენ ქრისტიანები [და] მთავარეპისკოპოსობა მათ შეეფერებათ. ამ კამათსა და მართლმადიდებლური სარწმუნოების ძიებაში მიიქცნენ ქართველები და გახდნენ ქალკედონიტები. ბერძენი სარდლებისაგან გაღიზიანებული (შეგულიანებული) სომხები ითხოვდნენ ალბანელებზე უპირატესობას, რასაც ალბანელები არ

დან აქამდე ხელდასხმასა და მირონს სივნიელები ალბანელთაგან იღებდნენ, სანამ არ ამოიფხვრა წინააღმდეგობაო, ამბობს ისტორიკოსი.

ამის გამო არ მოვიდა ალბანელთა კათალიკოსი იმ კრებაზე, რომელზედაც ხელი დაასხეს აბრაამს, ვიდრე არ გააერთიანა აბრაამი თავისი საპატრიარქო საყდარი. ცხრახარისწიანი საეკლესიო წესის დასადგენად უმთავრეს და დაადგინეს პატრიარქად აბრაამი, ალბანელი — არქიეპისკოპოსად, ქართველი — მიტროპოლიტად. ქართველი კირონი არ დაეთანხმა იმ რიგს, რომელიც დაადგინეს, აღშფოთდა და საწინააღმდეგო კამათი დაიწყო. მამამთავარი აბრაამი ამბობდა, რომ ალბანელები ქართველებზე ადრე იყვნენ ქრისტიანები და მთავარეპისკოპოსობა მათ შეეფერებათ. ამ კამათსა და მართლმადიდებლური სარწმუნოების ძიებაში ქართველები მიიქცნენ და ქალკედონიტები გახდნენ სა-

დაემორჩილნენ, არამედ გამოაჩინეს ვინმე პირველი მოციქული მოსული ალბანეთში. სახელად ელიშე, უფლის მოწაფეთაგანი, უფლის ძმის იაკობისგან ხელდასხმული, რომელსაც იქ უქადაგია და უფრო ადრე, ფიდრე სომხეთში, აღუშენებია ეკლესია, პირველი დედა ეკლესია აღმოსავლეთში — გისოხ ეკლესია — დააფუძვნა და თვითონ მას მიეზარა. [ალბანელები] სომხებისგან თავის თავს მიუბრუნდნენ, რომ არ ყოფილიყვნენ უისმეს ხელმწიფების ქვეშ.

ხოლო სომხებმა ბერძენთა ტრაპანის გამო, რომლებიც ცდილობდნენ დაემცირებინათ თადეოზ მოციქულის განსასვენებელი და [ამბობდნენ], რომ არა გყავთ მთავარეპისკოპოსი და მიტროპოლიტიო, განიზრახეს მიტროპოლიტად გაეზნადათ სამარდაპეტოს ეპისკოპოსი, მიეცათ მისთვის ჯვარი და პატივი, მხოლოდ ეპისკოპოსის ხელდასხმის [უფლების] გარეშე. მან ითხოვა, რომ მასთან ერთი ან ორი ეპისკოპოსი ყოფილიყო, მაგრამ მთავრები არ დაეთანხმნენ, რადგან ეშინოდათ, ვათუ სხვა რაიმენაირად გაიყოს შერთებულნი საყდარიო.

უხტანესის წყარო, რომ მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ისტორია“, ექვი არ უნდა იყოს, იმდენად ბევრია სიტყვასიტყვითი დამთხვევები. მიუხედავად ამისა, შესადარებელ ტექსტებში საგრძნობ გამსხვავებებსაც ვხვდებით.

ტანასი და კირონის ჩაგონებით. ამავე დროს მავრიკე კეისრისა და ბერძენი სარდლები საგან გაღიზიანებულნი (შეგულიანებულნი) იყო ის ურცხვი კირონი და თავისთვის ალბანელებზე უპირატესობას ითხოვდა, რასაც არ დაემორჩილნენ ალბანელები, გამოაჩინეს ვინმე ალბანეთში ადრე მოსული მოციქული, სახელად ელიშე, რომლის დახმართა ადრე მინდოდა. ეს იყო მხსნელი მოციქულთაგანი, ხელდასხმული უფლის ძმის იაკობის მიერ.

ამას ერწმუნა სომეხთა პატრიარქი, სამართლიანად მიიჩნია და მისცა ეპისკოპოსობა ალბანელთა სახლს და მიტროპოლიტობა სივნიელთა სახლს. ხოლო კირონი მაშინ გასცილდა და დიდმა მამამთავარმა აბრამმა გააერთიანა თავის ხელქვეით ალბანეთი და სივნიეთი, და იმიერიდან განდნენ ერთი მწყემსის ერთი სამწყსო, მორჩილნი წმიდა გრიგორის წმიდაზეციური საყდრისა.

მოსე კალანკატუელთან დაცული სოლომონ მაქენელის მონათხრობით სომხებმა ბერძნების ბრალდებას, თქვენი ეკლესია სამოციქულო არ არის და ცხრახარისხიანი ეკლესია არა გაქვთო, ვერაფერი უპასუხეს, „რადგან ასეთი ვითარებით იქცეოდა მათი ეკლესია“. უხტანესის მიხედვით კი მოუხერხებიათ პასუხის გაცემა: ჩვენი ეკლესია სამოციქულოა, რადგან თადეოსის საყდარი აქ არის, ხოლო გრიგოლ განმანათლებელი მეორე მოციქული იყო და ყველა ხარისხი დაგვიწესაო. საგულისხმოა, რომ უხტანესს მოსე კალანკატუელის სიტყვები, რომელიც ვნებოდა ყველა იმ საყდარს, რომლებიც მოციქულთა საფლავებზე იყვნენ დაფუძნებულნი და თავს საპატრიარქოებად აცხადებდნენ, გადატანილი აქვს სომხურ ეკლესიაზე (შდრ. „*სნუგაზირ საყა გირაჲ რან ჯ რირან მსრიჲს ქთა გყარაჲს ზიგა გნსიჲ, և ასხს...*“).

როგორც ვხედავთ, უხტანესმა თავის წყაროში სხვა ამოიკითხა, ხოლო სხვა კი დაწერა, მაგრამ თანამიმდევრობა ვერ დაიცვა. მას ბერძენთა ბრალდების უსაფუძვლობის დამტკიცებაც სურდა და ქართველთა გამოყოფის ცხრახარისხიანობის დაწესებით ახსნასაც ცდილობდა, ტრადიციის მიხედვით. მას შემდეგ, რაც ისტორიკოსმა სომხეთის ეკლესიის წარმომადგენლებს ათქმევინა, თავი დანვე გვქონდა ყველა ხარისხით, თხრობა ასე გააგრძელა: „ცხრახარისხიანი საეკლესიო წესის დასადგენად სომხურ ეკლესიას უმთავრეს და დაადგინეს პატრიარქად აბრაამი, ალბანელი — არქიეპისკოპოსად, ქართველი — მიტროპოლიტად“. მაშასადამე, ცხრახარისხიანი ეკლესია სომხებს თავი დანვე კი არა ჰქონიათ, არამედ VII ს-ის დამდეგს დაუწესებიათ. ამის შემდეგ უხტანესი წერს, რომ კირონ ქართლის კათალიკოსი ალბანელებთან შედარებით უპირატესობას და არქიეპისკოპოსობას ითხოვდა. ალბანელებმა დაასაბუთეს მათი ეკლესიის სიძველე ქართულთან შედარებით და არქიეპისკოპოსობის პატივი შეინარჩუნეს. მიტროპოლიტობა სივნიელებმა მიიღეს.

მოსე კალანკატუელის თხზულების სათაურიც კი მაშინვე ცხადყოფს, რომ უხტანესი თავის წყაროს დიდად დაცილდა. როგორც ვნახეთ, მოსეს მიხედვით სომხები ცხრახარისხიანი ეკლესიის გამო ბერძნებთან კამათში დამარცხებულან, რადგან ასეთი წყობა არ აღმოჩენიათ. ხოლო როცა „თვითნებურად“ მოინდომეს „აბრაამი პატრიარქად, ალბანელი — არქიეპისკოპოსად, ქართველი — მიტროპოლიტად“ — განეწესებინათ, მათ წინ

აღუდგა არა მხოლოდ ქართლის კათალიკოსი, არამედ — ალბანეთისაც. სომხეთის ეკლესია ალბანეთისაზე უპირატესობას ითხოვდა. ალბანელებმა დაასაბუთეს თავისი ეკლესიის სიძველე სომხურთან შედარებით და შეინარჩუნეს დამოუკიდებლობა. ბერძენთა თავდასხმებისაგან თავდასაცავად სომხები იძულებული შეიქნენ მიტროპოლიტად სამარდპეტოს ეპისკოპოსი გამოეცხადებინათ.

უხტანესის ვარიანტი გამოძახილს ვერ პოულობს მთელს ძველ სომხურ მწერლობაში, მიუხედავად იმისა, რომ განხილულ საკითხს ვრცლად ეხებიან მამტოც ელივარდელის ეპისტოლე გეორგ კათალიკოსისადმი²⁶², სტეფანოს ორბელიანი²⁶³, ანანია სანაინელი²⁶⁴, ჰავლე სამოსატელი²⁶⁵ და სხვ. ეს ისტორიკოსები მოსე კალანკატუელის მონათხრობს თითქმის მთლიანად იმეორებენ.

სტეფანოს ორბელიანი წერს: „სომხები სარწმუნოების გამო დაუმარცხებელნი დარჩნენ, მაგრამ იმაში კი ძლიერ დამარცხდნენ და დამუნჯდნენ, ბერძენებმა რომ თქვეს: ღმერთმა წმიდა ეკლესია ცხრა ხარისხით დააწესა... ქვეყანაზე განსაზღვრა ოთხი საყდარი და საპატრიარქო... მთელი ქვეყანა ვემორჩილებით ამ საყდრებს, და მათ ხელქვეით განაწესა ეკლესიათა რვა ხარისხი. ხოლო სად არის თქვენი პატრიარქი, რომლის ხელქვეითაც განწესებულა ეგ არქიეპისკოპოსიო და სხვა. ან გვიჩვენეთ, ან თუ არა გყავთ, დემორჩილეთ ერთს ოთხი საყდრიდან. თუ არა, სრული მწვალებელი ხართ და მოკლებულნი ყოველგვარ ღვთიურ მადლსაო. აი, ამ სიტყვებით ფრიად ძლეულნი აღმოჩნდნენ სომხები“. სტეფანოსის მიხედვით ამ კამათის შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულმა სომხებმა კრება მოიწვიეს და ცხრახარისხიანი ეკლესიას დაწესება სცა-

²⁶² Թուխთუ Էրանելյոն Մառտոյի, Նախ քան զկարողիկոսութիւն, սո Տէր Գեորգ Հայոց կարողիկոս վասն Սիւնեաց խաչի, քէ է՞ր աղագաւ ոռւսւ: „Արարաւ“, 1902, გვ. 748-753.

²⁶³ Սոսիսնիս Օբբէլեան, Պատմութիւն Մահանդիւն Սիսական, Թիփ., 1911, გვ. 100-107.

²⁶⁴ Լ. Մելիქსե-տ-ბեგო, „Ռրդիլո մեարեա սոմեթա մոძվարնի“ და մათի շինաթա, Եղ. 1928, გვ. 112-120.

²⁶⁵ Զ. Թարոնელის, Եղեցի, Թաճնաճաճ յՅիտ, Գամոյւքեմելիա, Թագրամ Լուրերատրիս მიხედვით մասში მოსე კალანკატუელის თხზულებისგან განსხვავებული არაფერი არ უნდა იყოს. იხ. Ն. Ակիւնեան. Կիւրիւն կարողիկոս վրաց, გვ. 249; Լ. Մելիქსե-տ-բեგո, „Ռրդիլո մեարեա...“, გვ. 161; მისივე. Տաճարտեղոս ისტորիის წերիլոմითი წყարոբիս թղթլիկայի, თ., 1949, გვ. 249.

დეს²⁶⁶. კიდევ უფრო ახლოს არის მოსე კალანკატუელის ვერსიასთან ანანია სანაინელი.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, კავკასიაში ცხრაზარისხიანი ეკლესიის ისტორიას უხტანესამდელი თუ მომდევნო ხანის ისტორიკოსები (სულერთია ალბანელები იქნებიან თუ სომხები) ერთნაირად გადმოგვცემენ. განსხვავდება მხოლოდ უხტანესის ვერსია, რომელიც უეჭველად მოსე კალანკატუელის „ისტორიის“ შესაბამისი თავის მიხედვით არის შეთხზული.

განსხვავება კიდევ ერთ მნიშვნელოვან საკითხშია, რომლის გარკვევასაც აძნელებს მოსე კალანკატუელის თხზულების ხელნაწერთა ჩვენებებს შორის უთანხმოება. მ. ემინის გამოცემის მიხედვით, „ბერძენი სარდლებისაგან გაღიზიანებული სომხები ითხოვდნენ ალბანელებზე საკადრის უპირატესობას, რასაც ალბანელები არ დაემორჩილნენ, არამედ გამოაჩინეს ვინმე პირველი მოციქული, ალბანეთში მოსული, სახელად ელიშე, ... რომელსაც იქ ადრე უქადაგია და ეკლესია აღუშენებია, ვიდრე სომხეთში... ალბანელები სომხებისაგან თავის თავს მიუბრუნდნენ, რომ არ ყოფილიყვნენ ვისმეს ხელმწიფების ქვეშ. ხოლო სომხებმა ბერძენთა ტრაბახის გამო, რომლებიც ცდილობდნენ დაემცირებინათ თადეოზ მოციქულის განსასვენებელი და ამბობდნენ, რომ არა გყავთო მთავარეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი, განიზრახეს მიტროპოლიტად სამარღბეტოს ეპისკოპოსის დამა“²⁶⁷.

სურათი საცხებით ლოგიკურია: ბერძენთა ბრალდებით გაღიზიანებული სომხები მოისურვებენ ცხრაზარისხიანი ეკლესიის შექმნას, რათა მათი ეკლესიის სათავეში პატრიარქის ყოფნა გამართლონ. ამ მიზნით ალბანეთის კათალიკოსს აცხადებენ არქიეპისკოპოსად, ხოლო ქართლისას — მიტროპოლიტად. ქართლის კათალიკოსი განდგება და საერთოდ მონოფიზიტობას ზურგს შეაქცევს. ალბანეთის ეკლესია ასაბუთებს, რომ თვითონაც სამოციქულოა და უფრო ძველიც, ვიდრე სომხური. ამიტომ ისიც არ ემორჩილება სომხეთის პატრიარქს. სომეხთა პატრიარქი იძულებული ხდება მიტროპოლიტად ერთ-ერთი თავისი ხელქვეითი ეპისკოპოსი გამოაცხადოს.

მ. ემინის ტექსტი, მიუხედავად იმისა, რომ მხოლოდ ორ ხელნაწერს ეყრდნობა, ზუსტი უნდა იყოს. ასეთსავე ჩვენებას იძლევა

²⁶⁶ Ս տ Ի Կ ա Ն ի ս Օ Ր Բ Ե Լ Ե Ս Ո. გვ. 102.

²⁶⁷ Մ Ո Վ Ի Լ Է Ս Կ Ի Պ Կ Ա Ն Կ Կ Թ Ի Լ Ե Ս Գ Ի. გვ. 311-312.

მაშ საიდან გაჩნდა მეორე ვერსია? საქმე ის არის, რომ ამ ციკლის ყველაზე ადრინდელ წყაროში (მაშტოც ელივარდელის ეპისტოლე გეორგ კათალიკოსისადმი), რომელიც დაწერილი უნდა იყოს 898 წლის წინ (ახლო ხანებში), იგი უკვე დადასტურებულია ოდნავ განსხვავებული რედაქციით:

„როდესაც აღესრულა მოსე და გააერთიანა სომხეთის საპატრიარქო აბრაამმა, შეშურდა ქართველს, რომელსაც კირონი ერქვა და კამათი დაუწყო აბრაამს. ამბობდა, ქართველები უფრო ძველ-მორწმუნე არიან, ვიდრე ალბანელები და ეგ ეპისკოპოსობა ჩვენ გვეკუთვნისო. მისგან (აბრაამისგან, ზ. ა.) უგულვებელყოფილი მიიქცა და ქალკედონიტი გახდა ბერძენთა ლაშქრისგან, რომელიც აგულიანებდა მას სწრაფი შემოჭრით, ყური არ ათხოვა პატრიარქს და მოითხოვა ალბანელებზე ხარისხით უპირატესობა“²⁷².

როგორც ვხედავთ, ცხრახარისხიანი საეკლესიო წყობის შემოდებისა და მასთან დაკავშირებული საკონფლიქტო სიტუაციების შესახებ კავკასიის მონოფიზიტურ ეკლესიებში ორი ერთმანეთისგან მცირედ განსხვავებული ვერსია არსებობდა: სომხური და ალბანური. მათ შორის განსხვავება უკვე ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმოშობილი. სომხური ვერსიის მიხედვით ქართული (ქალკედონური) ეკლესია არ დაემორჩილა ახალ იერარქიულ სიტემას და მოითხოვა თავისი საყდრის ხარისხით ალბანურზე წინ დაყენება. ალბანური ვერსიით კი ალბანეთის ეკლესიამ სომხურისაგან დამოუკიდებლობა მოისურვა როგორც კავკასიაში ყველაზე უფრო ძველმა და მოიპოვა კიდევ. ეს ორი ვერსია მონოფიზიტური ბანაკის კვლავ გაერთიანების შემდეგ ერთმანეთში აირია და მთლიანად თანამიმდევრული საბოლოოდ არცერთი აღარ აღმოჩნდა. ასე, სტეფანოს ორბელიანის ვერსიამ სულ შეიცვალა სახე, ვინაიდან იგი ერთდროულად უხტანესაც ეყრდნობა და მოსე კალანკატუელსაც, ამავე დროს ეროვნული ეკლესიის ინტერესებსაც ითვალისწინებს. მისი მიხედვით, ქართველებს უცდიათ თავი ალბანელებზე წინ დაყენებინათ იერარქიულად: „როცა ალბანელებმა შეიტყვეს ქართველთა გაამპარტავება, გამოაჩინეს მათაც ვილაც მოციქული, სა-

²⁷² Թուխո ხրանելոյն Մաշտոցի, նախ քան զկարուղիկսուրիսին, առ Տէր Ինորգ Լայոց կարուղիկս վասն Սիւնաց խաչի. ԻԷ. Է՞ր աղագաւ ուուսւս: „Արարատ“, 1902, გვ. 748-753.

ხელად ელიშე, რომელიც ალბანეთში უფრო ადრე მოვიდა, ვიდრე სომხეთში, ააშენა ეკლესია და ხელი დაასხა ეპისკოპოსს“. ასეთ ცნობას სტეფანოს ორბელიანი სრულიად მოულოდნელი დასკვნით ამთავრებს: „ისინიც (ალბანელები, ზ. ა.) სომხებთან ერთდროულად მოიქცნენ“²⁷³.

დავასკვნით: 63-ე თავის წერისას უხტანესი წყაროდ იყენებს მოსე კალანკატუელის „ისტორიის“ II ნაწილის 48-ე თავს, რომელსაც მნიშვნელოვნად უცვლის სახეს თავისი შეხედულებებისა და სომხურა ეროვნული ვერსიის გათვალისწინებით. მთელი ძველი სომხური საისტორიო მწერლობიდან მხოლოდ უხტანესი ამტკიცებს, რომ სომხურ და ალბანურ ეკლესიას შორის არავითარი კამათი არა ყოფილა და ალბანელებმა მაშინვე სცნეს თავი დეინის საპატრიარქოს არქიეპისკოპოსებად, თუმცა იგი ამ მხრივაც ბოლომდე თანამიმდევრული არ არის.

2.

თავისი თხზულების 64-ე თავის წყაროდ უხტანესი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, „სხვა ისტორიას“ ასახელებს. ამან აფიქრებინა კ. დოვსეტს, რომ იგი უნდა გულოსხმობდეს არა მოსე კალანკატუელის (დასხურანელის) „ალბანთა ისტორიას“, არამედ სხვა რაღაც თხზულებას, რომელიც საერთო წყარო უნდა ყოფილიყო ორივე ისტორიკოსისათვის²⁷⁴. ნ. აკინიანს კი, ვფიქრობთ, სამართლიანად, შიაჩნია, რომ უხტანესის წყარო ამ შემთხვევაშიც მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ისტორიის“ 48-ე თავია²⁷⁵.

მართლაც, უხტანესი კვლავ იმეორებს იმას, რაც მოსე კალანკატუელს უწერია 48-ე თავში, მაგრამ იმავე კორექტივებით, რაც გააკეთა 63-ე თავში: ბერძნებმა ყველა საყდარს, სადაც მოციქული იყო აღსრულებული, აღუთქვეს პატრიარქობა. რადგან ალბანელებს სომხებთან საერთო სარწმუნოება ჰქონდათ და წინამძღვრად გრიგოლ განმანათლებლის ჩამომავალი ჰყავდათ (თუმცა ზოგი ამბობდა მოციქული ელიშე ალბანეთში უფრო ადრე მოვიდაო), სომხებმა „მისცეს მათ პატივი ყოფილიყვნენ სომეხთა არქიეპისკოპოსები“, ხოლო მიტროპოლიტობა სიენიელებს უბოძეს. ასე და-

²⁷³ Ս տ Ե փ ա ն ի ս Օ Ր Բ Է Լ Խ Ա Ն, გვ. 104.

²⁷⁴ The History of the Caucasian Albanians, გვ. 177, შუნ. 1.

²⁷⁵ Ե. Ա Լ Ի Կ Ե Ն Ա Ն, Մ ի Վ խ Ե Դ Խ ա Խ ի Ր ա Ն ց Ի Կ ի Յ լ ա Բ Կ ա ղ ա Ն Կ ա ռ ի լ ա ճ ց Ի, և ի ր պ ա տ ա լ ի լ Ի Ն Ա ղ ի Ն ա Ն Ի ց, Հ Ա, 1935, გვ. 15.

აწესეს მათ ცხრახარისხიანი სამწყსო ერთი მწყემსით სათავეში და მოკვეთეს ეკლესიიდან ქართველები.

ამ ამბის მოთხრობისას უხტანესი რომ მოსე კალანკატუელის თხზულებას ეყრდნობოდა, მოწმობს შემდეგი ტექსტუალური შეხვედრები.

მოსე კალანკატუელი

უხტანესი

„ხოლო რა დაინახეს სივნიეთის უფალთა ღმრთისმოშიშობა და მის მცნებათა მორჩილება, ეკლესიების ჩამღვდელთა დიდად განსწავლულობა და ყოველმხრივ მართლმადიდებლობა, მისცეს მათ სომეხთა მიტროპოლიტობის პატივი და ჭვრის ნიშნის პატივით განადიდეს...“

„...ნახეს, აგრეთვე, სივნიეთის უფალთა ღმრთისმოშიშობა და სანდობა სარწმუნოებაში დიდად განსწავლულობა და ყოველმხრივ მართლმადიდებლობა, და მისცეს მათ სომეხთა მიტროპოლიტობის პატივი და ჭვრის ნიშნით განადიდეს ისინი.“

ამრიგად, უხტანესი იყენებს მოსე კალანკატუელის ტექსტს (ხშირად სიტყვასიტყვით), მაგრამ ძირფესვიანად უცვლის მას საერთო აზრს: ალბანურ ეროვნულ ვერსიას სომხური ეროვნული ეკლესიის სამსახურში აყენებს, ანუ, როგორც თვითონ ამბობს, „თავისი ქვეყნის შემწედ“ აქცევს ალბანელ ისტორიკოსს. ასეთ ვითარებაში ისტორიკოსისათვის წყაროზე ზუსტი მითითება, რა თქმა უნდა, არ იქნება ხელსაყრელი. ამიტომვე ცდილობს იგი დაგვარწმუნოს, რომ რამდენიმე წყაროს იყენებს და ყველა ეს წყარო „შემწეა“ მისი ეკლესიისა.

3.

უხტანესის ისტორიის 65-ე თავი სიტყვასიტყვით იმეორებს მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ისტორიის“ მე-6 თავს²⁷⁶. განსხვავებები მხოლოდ ვარიანტულია. მოსე კალანკატუელის ნაწარმოების ერთ-ერთი მთავარი მიზანია დაამტკიცოს, რომ ალბანელები სომხებზე აღრე გაქრისტიანდნენ და ამიტომ ალბანური ეკლესია ავტოკეფალობას იმსახურებს. როგორც ჩანს, ალბანური ეკლესიის ეს

²⁷⁶ იხ. A. Manandian, Beiträge zur Albanischen Geschichte, Leipzig, 1897, გვ. 21-22.

ამოცანა კარგად ესმის უხტანესსაც და ცდილობს მის მიჩქმალვას. ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ უხტანესს სურდა მკითხველისათვის ჩაეგონებინა, თითქოს ალბანური ეკლესიის სომხურთან შედარებით უფრო სიძველის თეორიას მხოლოდ ზოგიერთი ალბანელი იზიარებდა, თუმცა მის წყაროში სრულიად ამის საწინააღმდეგო ეწერა. და აი, უხტანესის თხზულების 65-ე თავის სათაურმა უკვე ზუსტად ასახა ის სულისკვეთება, რომლითაც გაუღენთილია მოსე კალანკატუელის ნაწარმოები და განსაკუთრებით ის თავები, რომლებსაც უხტანესი ეყრდნობა: „თუ როდის ირწმუნეს ქრისტე ალბანელებმა სომხებზე ადრე — მათივე ისტორიიდან“. ბუნებრივია, ასეთი სათაურის მქონე პარაგრაფს უნდა მოყოლოდა იგივე დასკვნა, რაც მოყვა ანალოგიურ შემთხვევაში ალბანურ ეროვნულ ვერსიას: ალბანური ეკლესია უარს ამბობდა სომხეთის არქიეპისკოპოსობაზე, ვინაიდან თავს კათალიკოსობისა და ავტოკეფალიის ღირსად თვლიდა. უხტანესმა კი დაასკვნა: „ხოლო ამის გამო ჩვენმა მამამთავარმა აბრაამმა შესაფერისად ჩათვალა არქიეპისკოპოსობა ალბანელთა სახლისთვის მიეცა და მიტროპოლიტობა — ქართველთა სახლისთვის“.

4.

უხტანესის „ისტორიის“ 69-ე თავი თითქმის მთლიანად იმეორებს მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ისტორიის“ 47-ე თავს. მასში არ არის მხოლოდ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის ენციკლიკის რეზიუმე, რომელიც თავისი შეხედულებების მიხედვით გადაკეთებული დაცული აქვს მოსე კალანკატუელს. უხტანესს არც სჭირდება აღნიშნული რეზიუმე, ვინაიდან მისი ნაწარმოების მომდევნო თავი მთლიანად დათმობილი აქვს აბრაამის ენციკლიკას.

არსებითი განსხვავება მოსე კალანკატუელისა და უხტანესის ცნობებს შორის გვექვს მხოლოდ ტექსტის დასაწყისში. შევედაროთ ისინი ერთმანეთს.

მოსე კალანკატუელი

უხტანესი

„რომაელთა წელთაღრიცხვის 43-ე წელი იყო, როცა განათლდნენ სომხები სარწმუნოებით. ალბანელთა განათლება

„რომაელთა წელთაღრიცხვის 43-ე წელი იყო, როცა განათლდნენ სომხები სარწმუნოებით, ალბანელთა განათ-

270 წლით ადრე მოხდა. სომეხთა მორწმუნეობის 180 წელი რომ შესრულდა, ქალკედონის კრების გამო ბაბკენ კათალიკოსის დროს შედგა კრება. ბერძნებმა და მთელმა იტალიამ, სომხებმა, ალბანელებმა და ქართველებმა ერთად დაწყველეს ქალკედონის კრება და ლეონის ტომარი რომაელთა კეთილსამსახური მეფეების ზენონისა და ანასტასის მბრძანებით. 87 წლის გასვლის შემდეგ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს ქართველები გამოეყვნენ სომხებთან ერთობას კირონის მიერ, აგრეთვე ბერძნები და იტალია მათთან ერთად. ხოლო ალბანელებმა არ დაარღვიეს მართლმადიდებლობა და სომხებთან ერთობა“²⁷⁷.

ლ ე ბ ა ზ ე 270 წლით ადრე. სომეხთა მორწმუნეობის 180 წელი რომ შესრულდა, ქალკედონის ქვეყნის წარმწყვდი კრების გამო შედგა კრება ბაბკენ სომეხთა კათალიკოსის დროს. ბერძნებმა და მთელმა იტალიამ, სომხებმა, ალბანელებმა და ქართველებმა ერთად დაწყველეს ბოროტმადიდებელი ქალკედონის კრება რომაელთა კეთილსამსახური მეფეების ზენონისა და ანასტასის ბრძანებით. 87 წლის გასვლის შემდეგ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს ქართველები გამოეყვნენ სომხებთან ერთობას წყეული კირონის მიერ, აგრეთვე ბერძნები და იტალია მათთან ერთად. ხოლო ალბანელებმა არ დაარღვიეს მართლმადიდებლობა და სომხებთან ერთობა“²⁷⁸.

განსხვავება თვალშისაცემია. მოვე კალანკატუელის მიხედვით ქრისტიანობა ალბანელებმა მიიღეს სომხებზე 270 წლით ადრე. უხტანესთან პირიქით: სომხები გაქრისტიანდნენ ალბანელებზე 270 წლით ადრე. წინადადების სინტაქსური კონსტრუქცია ისეთია, რომ უხტანესთან შეგნებულ შესწორებას გულისხმობს. გასარკვევი ახლა ის არის, ცვლილება მოვე კალანკატუელის ტექსტში უხტანესმა შეიტანა, თუ მისი თხზულების გადამწერმა.

ვფიქრობთ, შესწორება უხტანესს არ უნდა ეკუთვნოდეს, თუმცა იგი ამ საკითხს უყურადღებოდ არა ტოვებდა. 64-ე თავი, როგორც აღვნიშნეთ, მას კალანკატუელის მიხედვით აქვს დაწერილი, მაგრამ იქ, სადაც ეწერა ალბანეთში ელიშეს მიერ ქრისტიანობის ადრე ქადაგების შესახებ, ისტორიკოსს ჩამატებული აქვს სიტყვები: „თუმცა ზოგი მათგანი ამბობდა“. 65-ე თავის სათაურში უხტანე-

²⁷⁷ Մ ո Վ Ս Է Ն Կ ա դ ա Ն Կ ս տ ո լ ա գ ի, გვ. 306.

²⁷⁸ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 203-205.

სი პირდაპირ ამბობს: „თუ როდის ირწმუნეს ქრისტე ალბანელებმა სომხებზე ადრე“, მაგრამ მაშინვე უმატებს: „მათივე ისტორიიდან“. შთაბეჭდილება ისეთია, რომ ისტორიკოსს არ უნდა მკითხველმა იფიქროს, თითქოს თვითონაც იზიარებს აზრს ალბანელთა სომხებზე ადრე გაქრისტიანების შესახებ, მაგრამ ტექსტს კი უცვლელად ტოვებს. უხტანესის ტექსტში შეტანილი ცვლილება რომ მექანიკურია, ნათლად ჩანს ქრონოლოგიიდანაც: მაშინ ხომ ალბანელთა მოქცევა VI ს-ის მეორე ნახევრით დათარიღდებოდა! ასეთ შეცდომას კი არ დაუშვებდა ისტორიკოსი, რომელიც VI-VII სს-ის მიჯნაზე კავკასიაში მომხდარი საეკლესიო განხეთქილების შესახებ წერდა ნაშრომს.

გვინდა მოკლედ შევჩერდეთ მოსე კალანკატუელისა და უხტანესის ქრონოლოგიაზე.

„რომელთა წელთაღრიცხვის 43-ე წელი იყო, როცა განათლდნენ სომხები სარწმუნოებით“, — წერენ ისტორიკოსები, ეს თარიღი არის ამოსავალი მთელი მომდევნო ქრონოლოგიისათვის. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ მოსე კალანკატუელი და უხტანესი აქ გულისხმობენ ქ. რომის დაარსებიდან (753 ძვ. წ. ა.) 100 წლიანი ციკლის დასრულების წელს (247)²⁷⁹. ამდენად, სომხეთის ქრისტიანობაზე მოქცევის თარიღი რომელთა წელთაღრიცხვის მიხედვით, იქნება 290 წელი. მიღებული თარიღიდან ამოსვლით, ალბანელთა გაქრისტიანება უნდა განისაზღვროს 20 წლით (29—270=20), ბაბგენის კრება დვინში —470 (290+180=470), ხოლო საეკლესიო განხეთქილება —557 (470+87=557) წლებით. ეს ყველა თარიღი დიდად სცილდება სინამდვილეს.

მ. ბროსესთვის „რომელთა წელთაღრიცხვის“ სისტემა, როგორც ჩანს, უცნობი იყო. ამიტომ სხვა საშუალებებით ცეცხლა ქრონოლოგიის დადგენა:

1. დვინის კრება აბრამ კათალიკოსის დროს, რომელზეც მოხდა განხეთქილება, მისი აზრით, შედგა 596 წელს. მაშასადამე, ბაბგენის კრება უნდა შემდგარიყო 509 წელს (596—87=509), სომეხთა მოქცევის თარიღი იქნება 329 წ. (509—180=429), ხოლო ალბანელთა განათლებისა—59 წ. (329—270=59). ასეთი ანგარიშით „რომელთა წელთაღრიცხვის“ საწყის თარიღად მივიღეთ 286 წ. (329—43=286). ასეთ გამოთვლას, მ. ბროსეს აზრით, ეწინააღმდე-

²⁷⁹ The History of the Caucasian Albanians, გვ. 173. შენ. 1; B. Mac Dermot, The conversion of Armenia in 294. A. D.: Revue des études arméniens, Paris, 1970, გვ. 295.

გება ის გარემოება, რომ ბაბგენ კათალიკოსის დროს შემდგარ კრებას სპეციალისტები 491 წლით ათარიღებენ.

2. თუ დავუშვებთ (ტექსტის გარკვეული შესწორებით), რომ 270 წელი ალბანელთა მოქცევის თარიღია, მაშინ იგივე წელი იქნება „რომაელთა წელთაღრიცხვის“ საწყისიც, სომეხთა მოქცევა დათარიღდება 313 წლით, ბაბგენის კრება კი—493 წლით, ხოლო საეკლესიო განხეთქილება 580 წლით. ეს ქრონოლოგია მიუღებელია მ. ბროსესათვის, რადგან ეწინააღმდეგება სხვა ცნობებს.

3. შეიძლებოდა ამოსავლად მიგველო ბაბგენის კრების თარიღი—491 წელი, დადგენილი მ. ჩამჩენის მიერ. მაშინ სომეხთა მოქცევის თარიღი იქნებოდა 311 წელი, ალბანელთა განათლებისა 41 წელი, ხოლო განხეთქილებისა — 578 წ. „რომაელთა წელთაღრიცხვის“ საწყის თარიღად კი, ასეთ შემთხვევაში 268 წელი უნდა მიგვეჩინა²⁸⁰.

მ. ბროსეს მიერ დაანგარიშებული ქრონოლოგია უფრო ახლოსაა სინამდვილესთან, ვიდრე ის ქრონოლოგია, რომელსაც სპეციალისტები „რომაელთა წელთაღრიცხვის“ 247 წლიდან ამოსვლით იღებენ. აღნიშნული „სიახლოვე“ განსაზღვრა ამოსავლად ისეთი თარიღების აღებამ, რომლებიც შედარებით უფრო უახლოვდებიან კავკასიის ეკლესიათა ისტორიის მეცნიერულ ქრონოლოგიას. მაგრამ ამავე გარემოებამ განსაზღვრა მისი ქრონოლოგიის ფაქტიურად უსარგებლობაც: 1. სხვადასხვა ამოსავალმა თარიღმა სხვადასხვა ქრონოლოგია მოგვცა. 2. ვერ გამოიძებნა „რომაელთა წელთაღრიცხვის“ თარიღი, რომელიც ქვაკუთხედად დაედებოდა მთელს ქრონოლოგიას.

კავკასიური ტრადიციის მიხედვით ალბანეთის გაქრისტიანება მიეწერება თადეოს მოციქულის (ქრისტეს 70 მოწაფეთაგანი) მოწაფეს სახელად ელიშეს. ქრისტეს უშუალო მოწაფეებმაც კი (12-მა მოციქულმა), ლეგენდის მიხედვით, მისიონერული მოღვაწეობა დაიწყეს მათი მოძღვრის ჯვარცმის შემდეგ. ეს, რა თქმა უნდა, კარგად იცოდნენ მოსე კალანკატუელმაც და უბტანესმაც. ამიტომ ისინი ვერავითარ შემთხვევაში ალბანეთის მოქცევის თარიღად 20 წ. ჩვ. წ. ვერ მიიჩნევდნენ. სომხური ტრადიციის მიხედვით ელიშეს მოძღვარი თადეოსი სომხეთში აღესრულა მოწამებრივი სიკვდილით 40 წელს²⁸¹, ხოლო მისი მოწაფე ელიშე კვლავ იერუსალიმში

²⁸⁰ M. Brosset. Additions et Eclaircissements à l'Histoire de la Géorgie, St. Pétersb., V. გვ. 120.

²⁸¹ იხ. Симеон Ереванци, Джамбр, М., 1958, გვ. 76. საეკლესიო ისტორიებში თადეოსის სომხეთში მოღვაწეობას 35-43 წწ-ებით განსაზღვრავენ იხ.

დაბრუნდა. აქ მან ხელდასხმა მიიღო „უფლის ძმის იაკობის მიერ“ და წილად ზედა აღმოსავლეთში ქადაგება. ჩავადა ალბანეთში და იქ დააარსა (ქ. გისს) პირველი ეკლესია, რის შემდეგაც წამებით დაასრულა სიცოცხლე. თუ გავითვალისწინებთ საერთო ალბანურ-სომხური ტრადიციის მიხედვით მოვლენათა თანამიმდევრობას, აღწერილი ამბავი დაახლოებით 50-იან წლებში უნდა მომხდარიყო.

ვნახოთ ახლა, რომელი სისტემით უნდა დავიანგარიშოთ მოსე კალანკატუელისა და უხტანესის თხზულებებში მოცემული ქრონოლოგია, რომ ალბანეთის მოქცევის თარიღი დაახლოებით I ს-ის 50-იან წლებზე მოვიდეს. ერთადერთი ასეთი სისტემა არის ე. წ. დიოკლეთიანეს ერა, რომელიც იანგარიშება მისი რომის იმპერატორის ტახტზე ასვლის დღიდან — 284 წ-ის 29 აგვისტო²⁸².

თუ დავუშვებთ, რომ „რომაელთა წელთაღრიცხვა“ დიოკლეთიანეს ერას გულისხმობს, მაშინ სომხეთის „სარწმუნოებით განათლების“ თარიღი ზემოთ გადმოცემული ქრონოლოგიის მიხედვით იქნება $284 + 43 = 327$ წ., უფრო ზუსტად 326 წ. (ვინაიდან ქრონოლოგიაში ლაპარაკია „43-ე წელზე“), ხოლო ალბანთა მოქცევა დათარიღდება $326(327) - 270 = 56(57)$ წ.

საგულისხმოა, რომ დიოკლეთიანეს წელთაღრიცხვიდან ამოსვლით კავკასიის ეკლესიის ისტორიის დანარჩენი უმნიშვნელოვანესი თარიღებიც წესრიგში მოდიან.

როგორც ცნობილია თანადროული დოკუმენტების მიხედვით ბაბეც კათალიკოსის სახელით ცნობილი კრება შედგა დვინში 506 წელს. მოსე კალანკატუელისა და უხტანესის ქრონოლოგიით: $327(326) + 180 = 506(507)$. დამთხვევა აბსოლუტურია, ხოლო რომის დაარსების ათასწლიანი ციკლიდან ამოსვლით ვიღებდით 470 წელს. ამავე დროს ტექსტში ნათქვამია, რომ კრებამ ქალკედონის კრება დავმო ზენონ და ანასტასი კეისრების ბრძანებით, ხოლო ზენონი და ანასტასი ბიზანტიის კეისრის ტახტზე ისხდნენ შესაბამისად 474-491 და 491-518 წწ.-ში. რადგან ისტორიკოსები ორივე კეისრის შესახებ ერთდროულად ლაპარაკობენ, ცხადია, ისინი გულისხმობენ ანასტასი კეისრის ბრძანებით კრებაზე ზენონის

Մ. Օրմաճեան, Ազգայաբանութիւն, გვ. 32; მისივე, Армянская церковь, М., 1913, გვ. 11.

²⁸² იხ. История армян, გვ. 346, ქ. პატკანიანის შენიშვნა: „Вероятно автор рззумеет здесь эру Диоклещианову, или аера Martyrum.“

ერთმანეთის გამოპრიცხავი ჩვენებების შეთანხმებას, რის გამოც მის თხზულებაში ხშირია ფაქტობრივი წინააღმდეგობები.

სომხეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადების თარიღები სპეციალისტების შრომებში 219-314/315 წლებს შორის მერყეობს²⁸⁷. ასეთი კარდინალურად განსხვავებული შეხედულებები შედეგია არა მარტო მკვლევართაგან ერთი და იმავე მონაცემების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციისა, არამედ თვითონ ცნობებს შორის არსებული წინააღმდეგობებისაც. მოსე კალანკატუელისა და უხტანესის ქრონოლოგიის დიოკლეტიანეს ერაზე გაწყობით ჩვენ სომხეთის მოქცევის თარიღად მივიღეთ 326 (327) წელი.

325 წელს შედგა პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელიც ნიკეის კრების სახელს ატარებს. ძველი სომხური საეკლესიო მწერლობის ცნობით, კრებას ესწრებოდა გრიგოლ განმანათლებლის შვილი არისტაკესი, რომელიც ამავე წლის მიწურულს დაბრუნდა სომხეთში და თან ჩაიტანა კრების განსაზღვრებები, რომლებიც გარკვეული დამატებებით დაამტკიცა სომხეთის ადგილობრივმა საეკლესიო კრებამ²⁸⁸. 325 წლის ბოლოს, თუ 326 წლის დასაწყისში გარდაიცვალა გრიგოლ განმანათლებელი და სომხეთის კათალიკოსის ტახტი არისტაკესმა დაიკავა. ჩვენი ვარაუდით, მოსე კალანკატუელის და უხტანესის ქრონოლოგია სომხეთის „სარწმუნოებით განათლებას“ სწორედ არისტაკესის ნიკეის კრებიდან დაბრუნებით განსაზღვრავენ. ასეთი ტრადიცია ძველი სომხური მწერლობისათვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო. ამისი ნათელი დადასტურებაა ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის 506 წლით დათარიღებული ეპისტოლე სპარსელი მართლმადიდებლებისადმი, რომელშიც ვკითხულობთ:

„ჩვენც საჭიროა, რომ ცთუნების გარეშე ვახაროთ
ნიკეას შეკრებილ ნეტარ მამათაგან
გამოსვლა წმიდა სარწმუნოებებისა, 318

²⁸⁷ იხ. ბოლო ხანებში გამოქვეყნებული ნაშრომები: P. Ananian, La date et le circonstance della concecratione di S. Grigorio Illuminatore: Le Muséon, 74, 1961, გვ. 43-73, 317-360. იგივე სომხურად, Պ. ԱՆԱՆԻԱՆ, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ծննդաօրհանի և լուսավորչության ժամանակը: «Քաղաքացի», 1959, № 1-2; აქვე შეიძლება მანამდე გამოთქმული შეხედულებებისა და ლიტერატურის გაეცნობა; B. Mac-Dermot, The conversion of Armenia...; C. Toumanoff, The Third-Century Armenian Arsacids, Revue des études arméniennes, VI, 1959.

²⁸⁸ იხ. Հովհաննու Խմաստասերի Հայոց կաթողիկոսի Մակս Ժողովոց, որ եղև ի Հայք: Գիրք ըրբոց, გვ. 220.

ეპისკოპოსისგან შეწყნარებული სახით, რომლებსაც ღმრთის მადლით შეუერთდა ჩვენი ნეტარი მამამთავარი არისტაკეცი, მიიღო წმიდა მამათაგან სრულად ქვემარტების სარწმუნოება და მოიტანა ნამდვილად ჩვენს ქვეყანაში, რომელიც მიიღეს მისგან სომეხებმა. იმ სარწმუნოებით გავნათლდით და მისგან მომდინარეობს დღემდე სომეხთა ქვეყნის მამამთავრობის ხელდასმება და მასშივე მტკიცე ნება“²⁸⁹.

დაახლოებით ამასვე ამბობს ბაბეჯ კათალიკოსის მეორე ეპისტოლე სპარსელ მართლმადიდებელთადმი, იმ განსხვავებით, რომ მასში მოხსენებულია გრიგოლ პართელიც:

„ღმერთშემოსილმა მხნე კაცებმა და მათმა მსგავსმა სამგზის ნეტარებმა... და ბრწყინვალე მამამ ჩვენმა არისტაკეს — წმიდა გრიგოლის სიმართლის თესლმა, მიზეზმა და დასაბამმა სომეხთა ღმრთის სიყვარულისა და შევებისა — ამათ ყველა შეკრებილმა წმიდანმა, სამების მასპინძლებმა, მოწამეობით დაამტკიცეს ძველი და ახალი აღთქმანი საზოგადოდ კათოლიკე ეკლესიაში. ამ სარწმუნოებით ვცხოვრობთ, როგორც მოვწერეთ კიდეც აღრე...“²⁹⁰.

ამავე ტრადიციის კვალი შემონახა ანტიმონოფიზიტურმა (ქალკედონურმა) მწერლობამაც: *Narratio de rebus Armeniae*, რომელიც ბერძნულად სომხურიდან არის თარგმნილი, სომხეთის ეკლესიის ისტორიას ნიკეის კრებიდან იწყებს²⁹¹. 326 წლიდან ანგარიშობს სომეხთა გაქრისტიანებას, აგრეთვე „*Պատասխանի առ Հայս*“-ის კომენტარების ავტორი²⁹².

²⁸⁹ ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის: „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 1973, № 3, გვ. 148.

²⁹⁰ იქვე, გვ. 152, იხ. აგრეთვე ივ. ჯაფარიძის შვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, გვ. 109-110.

²⁹¹ *La Narratio de rebus Armeniae*. § 1.

²⁹² ზ. ალექსიძე, არსენი ვაჩხაძის „ღოგმატიკონში“ შესული ანტიმონოფიზიტური ტრაქტატი და მისი გამოძახილი ძველ სომხურ მწერლობაში: კრ. „მრავალთავი“, თბ., 1971, გვ. 138. დაახლოებით ასეთივე თარიღი გამოუდის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ავტორს: იხ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1964, გვ. 86.

ამრიგად, დიოკლეთიანეს წელთაღრიცხვით თუ ვიანგარიშებთ, მისე კალანკატუელისა და უხტანესის ქრონოლოგია საკმაოდ მისაღებ თარიღებს მოგვცემს და წინააღმდეგობაში არ აღმოჩნდება მთელ რიგ ძველ სომხურ წყაროებთან.

6

შუშანიკის მარტვილობა

უხტანესის თხზულების 67-ე თავი მიძღვნილია შუშანიკის წამებათა აღწერისადმი. ისტორიკოსი თავიდანვე მიუთითებდა, რომ გამოიყენა როგორც წერილობითი წყაროები, ისევე ზეპირსიტყვიერი მასალა („გაუწყებ, რაც წიგნით და ზეპირ მისწავლია“)²⁹³.

ჩვენ დრომდე მოაღწია შუშანიკის მარტვილობის ქართული და სომხური ვერსიების ვრცელმა და მოკლე რედაქციებმა. უხტანესის ტექსტის გაცნობა მაშინვე ნათელს ხდის, რომ ავტორი მარტვილობის ტექსტებით სარგებლობს. ამიტომ გასარკვევი რჩება შემდეგი საკითხები: 1. შუშანიკის წამების რომელ ვერსიას და რედაქციებს იცნობს ისტორიკოსი. 2. ჰქონდა თუ არა მას ხელთ ისეთი თხზულება, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. 3. რა დაუმატა უხტანესმა მისთვის ლიტერატურულად ცნობილ წყაროებს ცურტავის მცხოვრებთაგან გამოკითხვით.

პირველ ყოვლისა ვნახოთ, რა აქვს უხტანესს განსხვავებული ჩვენამდე მოღწეული მარტვილობათა წიგნებისგან. მნიშვნელოვნად ახალი უხტანესთან არის მხოლოდ იმ ციხის სახელი, რომელშიც ექვსი წლის განმავლობაში იტანჯებოდა შუშანიკი. ისტორიკოსი მას უფრეთს უწოდებს. ამ ერთადერთი მონაცემის საფუძველზე პ. პეტერსმა დაასკვნა, რომ უხტანესს ციხის სახელწოდება ამოღებული უნდა ჰქონდეს ისეთი სომხური რედაქციიდან, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია²⁹⁴. ვინაიდან უხტანესის ვერსია საგრძნობლად განსხვავდება დღეს ჩვენთვის ცნობილი სხვა სომხური

²⁹³ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 199.

²⁹⁴ P. Peeters, Saint Sousanik, გვ. 293, 302.

ვერსიებისაგან, მკვლევარმა ივარაუდა, რომ მთლიანად 67-ე თავი ისტორიკოსს დაწერილი აქვს აწ დაკარგული სომხური „შუშანიკის მარტვილობის“ მიხედვით. პ. პეეტერსმა ისიც აღვიღაღ შეამჩნია, რომ უხტანესის 67-ე თავი შინაარსობრივად უფრო ახლოს არის ამავე მარტვილობის ქართულ ვრცელ რედაქციასთან, ვიდრე სომხურთან, მაგრამ დასკვნა ამ ფაქტიდან რამდენადმე მოულოდნელი გააკეთა: მისი აზრით, იაკობ ხუცესის ავტორობით ცნობილი ქართული „მარტვილობა“ XI-XII სს-შია შეთხზული და ეყრდნობა იმავე სომხურ თხზულებას, რომელიც წყაროდ ჰქონდა უხტანესს და ჩვენამდე არ მოუღწევია²⁹⁵.

იძლევა თუ არა საკმარის საფუძველს უფრეთის ციხის მოხსენიება, რათა უხტანესისათვის რაღაც უცნობი სომხური წყარო ვივარაუდოთ შუშანიკის მარტვილობის აღწერისას? ვფიქრობთ, არა, ვინაიდან: 1. უხტანესის მოთხრობა „შუშანიკის მარტვილობის“ ჩვენთვის ცნობილი ტექსტებისაგან მხოლოდ ამ ერთი ცნობით განსხვავდება. 2. პ. პეეტერსის მიერ ნავარაუდები უცნობი რედაქცია არ აისახა არცერთ სხვა სომხურ თხზულებაში, რომელიც მიძღვნილია შუშანიკისადმი. 3. უხტანესი, თავისივე განცხადებით, წერილობითის გარდა ზეპირსიტყვიერ ცნობებსაც ეყრდნობა. რადგან სხვა ყველა ცნობა წერილობითაც არის დადასტურებული, ზეპირი მასალისათვის გვრჩება მხოლოდ იმ ციხის სახელწოდება, სადაც მარტვილი იყო გამოკეტილი ექვსი წლის განმავლობაში. ისტორიკოსი სწერს თხზულების დამკვეთს:

„მაგრამ შენ აქ ნუ მაგინებ, თითქოს ეს რაღაც ზედმეტი მოგწერე, ო სიბრძნისმოყვარევე, რადგან მსურდა რამდენიმე სიტყვით ცურტავის მრავალი მოსახსენებელი მეცნობებინა შენთვის, ვინაიდან საჭირო იყო და იმსახურებდა, რომ გვერდი არ აგვექცია მისი ზეპურობისათვის, რადგან დასაბამიდან სამეუფო სამკვიდრებელი და განსასვენებელი იყო წმიდა შუშანიკისი; სადაც ჭერაც არიან ადგილნი მისი მოწამეობის ვნებათა და მისი წმიდა და პატიოსანი ნეშტის განსასვენებელი, სადაც მრავალჯერ მივსულვართ და ვმთხვეულვართ წმიდა ადგილს“²⁹⁶.

ცხადია, ხალხს, რომელსაც ახსოვდა მარტვილობის ადგილები, ეხსომებოდა მათი სახელებიც. არც ის არის გამორიცხული, რომ

²⁹⁵ P. Peeters, Saint Sousanik, გვ. 312-303.

²⁹⁶ უ ხ ტ ა ნ ე ს ; გვ. 75-77.

უფრეთის ციხე უხტანესის დროს ჯერ კიდევ ფეხზე მდგარიყო და ისტორიკოსს მისი სახელი თავისი მეგზურებისგან შეეტყო. 4. მსგავს გლოსებს უხტანესი თავის თხზულებაში სხვაგანაც აკეთებს. მაგალითად, როდესაც ქორს (ჩორს) ახსენებს, იგი იქვე განმარტავს: „რომელიც არის დარბანდი“²⁹⁷; გისის (გესის) ეკლესიასთან შემდეგ გლოსას იძლევა: „რომელიც მდებარეობს ამარასუს ქვემო წელზე, გავარში, რომელსაც გოროზუ ეწოდება, მახლობლად ქალაქ პარტავის ველისა, რომელსაც ფაიტაკარანი ჰქვია“²⁹⁸. არცერთი ეს განმარტება უხტანესის წყაროში (მოსე კალანკატუელის „აღბანთა ისტორია“) არა გვხვდება, მაგრამ ამის გამო არავენ ეძებს სხვა რამ უცნობსა და დაკარგულ ტექსტს.

უხტანესის თხზულების 67-ე თავისა და შუშანიკის მარტვილობის ვერსიების მიმართების საკითხს სპეციალურად შეეხო ილ. აბულაძე. მან, ვფიქრობთ, სამართლიანად, ივარაუდა, რომ შუშანიკის წამების აღწერისას უხტანესი წყაროდ იყენებს იაკობ ხუცესის ნაწარმოებს „მარტვლობაჲ შუშანიკისი“. ი. აბულაძის ამ მოსაზრებაზე ჩვენ მივიუთითეთ „ეპისტოლეთა წიგნისთვის“ დართული გამოკვლევის ერთ-ერთ სქოლიოში²⁹⁹, რის გამოც პ. მურადიანმა დაუყოვნებლოვ გააკეთა შემდეგი შენიშვნა: „В действительности у И. Абуладзе ничего подобного не сказано“³⁰⁰. ამიტომ ზედმეტი არ იქნება, თუ ილ. აბულაძის ნაშრომიდან აქ საკმაოდ ვრცელ ციტატას მოვიყვანთ:

„მისი (უხტანესის, ზ. ა.) მონათხრობიდან მართლაც ის ირკვევა, რომ სომხურ წამებებს გარდა ის სხვა წყაროებსაც იცნობს. ეს წყარო კი ჩვენი აზრით იაკობის სახელით ცნობილი თხზულება ან მისი მსგავსი რამე ჩანს. უფრო კი იაკობისაა საგულისხმეო ქართულად (ხაზი ჩვენია, ზ. ა.), რადგან საფიქრებელია, რომ ქართულის მსგავსი თუ მისგან ნათარგმნი წამება უკვე უხტანესის დროისათვის პირვანდელი სახით აღარ იქნებოდა ცნობილი. მას კი ქართულის გაცნობა შეეძლო (ხაზი ჩვენია, ზ. ა.), თუნდ იმავე

²⁹⁷ უხტანესი, გვ. 198.

²⁹⁸ იქვე, გვ. 191.

²⁹⁹ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 016, შენ. 19.

³⁰⁰ К критике III послания католикоса Авраама, გვ. 54, შენ. 33.

გზით, როგორც სხვა ქართულად დაცულ დოკუმენტს გაეცნო... ეს გზა იყო თარგმანი, რომელიც მისთვის შეუხსრულებია ქართულის კარგად მცოდნე ვინმე კირაკოს ხუცესს. თარგმანი ამ შემთხვევაში შეჭლებოდა ზეპირი ცოფილიყო. ერთი სიტყვით, იაკობის ნაწარმოები გვგონია ის ისტორია ანუ უწყება შუშანიკისა (ხაზი ჩვენია, ზ. ა.), რომელშიაც ყოფილა მოთხრობილი (*საჰი ხსკ ქ ქარიალ სასამილქსანს*): «მოითრია იგი ფოლორცთა და უბანთა ზედა, და შემუსრა კუერთხითა, და სცა პირსა და ყბასა, ვიდრემდის მრავალთა დღეთა არარაჲ ეძლო ხილვად თუალთა მათ დაბუშტებითა. და მერე საკრველთა, რკინათა და საპყრობილესა [იყო]. ადგილთა მათ სიმყრალქ და სინოტივქ საპყრობილისაჲ მის უმეტქსრე იყო, დაუტეო თქუმად იგი, რომელი გრწყილისა და მატლთაგან მას ზედა მოიწია შექირვებაჲ, რომელი ითხრობის მისსა მას უწყებას». აქ ჩამოთვლილი მომენტები უმთავრესად ცნობილია იაკობ ხუცესის ნაწარმოებით, რომლითაც უსარგებელია კიდევაც უხტანესს (ხაზი ჩვენია, ზ. ა.)“. „ერთი სიტყვით, იაკობის მიერ გამოთქმული ქართული ვრცელი წამების წიგნი შუშანიკისა ჩანს წყაროდ უხტანესისთვის (ხაზი ავტორისა, ზ. ა.)...“³⁰¹.

ამრიგად, ილ. აბულაძის აზრით, უხტანესი იცნობს შუშანიკის მარტვილობის როგორც სომხურს, ისე ქართულ ვერსიებს. ისტორიკოსის მიერ ქართული ვერსიის ცოდნა მკვლევარს დასაბუთებელი აქვს, ხოლო სომხურის შესახებ არაფერს ამბობს.

შეგუდაროთ დეტალურად უხტანესის ცნობები შუშანიკის მარტვილობის ვრცელ ქართულ და სომხურ რედაქციებს³⁰². სომხურ მოკლე რედაქციას აქ არ შეევეხებით, ვინაიდან უხტანესის ნაწარმოების 67-ე თავს მასთან საერთო არაფერი აქვს.

301 მარტვილობა შუშანიკისი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1938, გვ. 044-045.

302 ტექსტებს ვაღარებთ ელ. აბულაძის ზემოთ მითითებული გამოცემის მიხედვით. სომხური მარტვილობისთვის ვიძლევიტ ილ. აბულაძის მიერ ძველი, ქართულით შესრულებულ თარგმანს.

1. უბტანესი: შუშანიკი „შიმშილითა და წყურვილით თვითონ განილეოდა, მღვიძარებითა და ფსალმუნებით დღისით და ღამით არა ცხრებოდა ღმრთის კურთხევაში“. „... უფრო და უფრო მხნევედებოდა თავის იაჭირვებაში, რომელსაც ითმენდა ნაირ-ნაირი მოღვაწეობით, პურის უჭმელობით, წყლის წყურვილით, მღვიძარებით, ცრემლითა და დაუცხრომელი ფსალმუნებით დღე და ღამე“.

იაკობ ხუცესი

სომხური ვრცელი რედაქცია

„რამეთუ ექუსი წელი ციხესა შინა აღასრულა და წესიერებითა საღმრთოთა ყუაოდა: მარხვითა, მარადის მღვძარებითა, ზედგომითა, თაყუანის ცემითა უწყინოდ და კითხვითა წიგნთაჲთა მოუწყინებლად“ (X, 25-27).

„ხოლო წმიდამან შუშანიკ... დიდითა გულს მოდგინებითა კელთა აღიხუნა და ვითნი და მცირედთა დღეთა შემდგომად ასე-რგასისნი იგი ფსალმუნნი და ისწავლნა, რომლითა იგი დღმ და ღამმ ზესკნელისა მის მეუფისა მიმართ სათნოსა მას გალობასა შესწირვიდა „ცრემლით“ (XII, 1-5).

„...რამეთუ მოედლუნა წმიდასა მას ეპისკოპოსსა საზრდელი და ვითარ ფრიად ვაიძულე, მცირედოდენ გემოჲ იხილა“ (XII, 13-14).

„...უღლადებდი და ვეტყოდი, ვათარმედ, «ნუ ჯეკმა, რამეთუ დაუმიძიმებ კორცთა მაგათ ზედა...

„და ესრეთ მითვე ბორკილითა და ურვითა, სიყმილითა, წყურვილითა და იწროებითა ექუსი წელი საბყრობილესა მას შინა აღასრულა. და ექუს წელ არა დასცხრა შჯულისა მის განკრძალვისაგან, რომელსა შინა მკნდა და ილუწიდა მარხვითა და ლოცვითა, მღვძარებითა და ცრემლითა [და] დაუცხრომელითა ფსალმუნებითა დღე და ღამე, გუემული თავად და მწართა საკრველითა, ქრთილისა პურიითა და მარტოთა წყლითა კმაყოფილი. და მარხვათა შინა წმიდისა აღვსებისათა შვდევულთა შინა არა არაჲსა გემოჲ იხილის, გარნა შაბათსა და დღესა კვირაჲსა ეზიარის კორცსა და სისხლსა ცხოველყოფელისასა და მცირედ რაჲმე მხალი მიიღის“ (X, 88-97).

„...ვითარცა დელვაჲ ზღვსაჲ კლდესა სცემდა ექუს წელ, და სტანჯვიდა პირად-პირადითა

ეკოლენითა მაგით ფიცხლად მარხვითა და მარადის ზედგომითა და ღამე ყოველ დამუშრომითა ფსალმუნებითა და გალობითა (XIV, 4-8).

„ხოლო დიდთა მათ მარხვათა აღვსებისათა ერგასისთა მათ დღეთა, ექუსთა წელთა შინა არცა დღისი, არცა ღამე არა დაჯდის ქუე, არცა დაიძინის, არცა საჭმელი რამ მიიღის, გარნა ხოლო დღესა კვრიაკესა ეზიარის ქორცთა და სისხლსა ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისასა; და მცირედ ოდენ წუენი მხალისა შექმნული — იგიცა მცირედ — მიიღის, ხოლო პურისაჲ გემოჲ არა იხილის, ვიდრე აღვსებადმდე“ (XIV, 10-15).

ტექსტების შედარება გვიჩვენებს, რომ უხტანესის თხრობა სტილისტურად უფრო ახლოს არის სომხურ რედაქციასთან, ვიდრე ქართულთან. მიუხედავად ამისა, უხტანესს არა აქვს არცერთი ისეთი სიტყვა, რომელიც არ მოიძებნებოდეს იაკობ ხუცესთან. ვფიქრობთ, თუკი ვინმე მოინდომებს შუშანიკის ღვაწლი იაკობის თხრობის მიხედვით სულ ორი წინადადებით გადმოსცეს, იგი იმავე მიიღებს, რაც მიიღო უხტანესმა. შეიძლება ასევე აიხსნას სომხური ვრცელი რედაქციის მსგავსება უხტანესის ტექსტთან: მასშიც ხომ ის, რაც სიტყვა-სიტყვით არ ემთხვევა იაკობ ხუცესის თხზულების შესაბამის აბზაცს (დღდმარხვის შესახებ), ფაქტურად შეკუმშულად და ერთი და იმავე სიტყვების გამეორებით გადმოსცემს ქართული ნაწარმოების ბუნებრივ თხრობაში სხვადასხვა ადგილზე გაფანტულ მხატვრულად ცოცხალ ინფორმაციას.

ამრიგად, განხილული ტექსტები არ იძლევიან საშუალებას გადაჭრით ვთქვათ, რომელი რედაქციით სარგებლობს უხტანესი, თუმცა მისი ცნობის საერთო იერის მსგავსება სომხურ „შუშანიკის მარტილობასთან“ უფრო თვალსაჩინოა.

განსაცდელითა და იწროებითა წმიდასა მას გუემითა, საპყრობილითა, სიყმილითა, წყურითა, გრძნეულებითა... უკამურ იყო და საზრდოდ პური ქრთილისაჲ და სასუმელად წყალი აქუნდა და უფროჲს მრავალთაჲ იგი არს, რომელ თუნიერ საკმელისა იყოფვოდა“ (XIV, 10-15).

2. უბტანესი: ვარსქენმა შუშანიკი „ჯერ ათრია ქუჩებსა და გზებზე, სცემა და დაუმსხვრია მას პირი და ყბა კვერთხით იქამდე, რომ მრავალი დღის განმავლობაში ვერაფერს ხედავდა თვალთა დაბუშტების გამო“, შემდეგ საპყრობილეში შეაყენა.

რომ მიინცა და მიინც ქუჩებსა და გზებზე ათრევდა ვარქსენი თავის მსხვერპლს, ეს მარტვილობის არცერთ ვერსიაში ნათქვამი არ არის. ის კი ორივეგან წერია, რომ შუშანიკი მიწაზე ათრევს ეკლესიიდან სასახლემდე. უბტანესი, რომელიც ცურტავშია და იქ კითხულობს მარტვილობის წიგნებს, როგორც ვნახეთ, წმიდა ადგილებსაც ნახულობს და ხედავს, რომ ეკლესიიდან სასახლემდე გზა ქუჩებსა და გზებზე გადის. ამიტომ ასეთი დაზუსტება მოთხოვნისა, ვფიქრობთ, იმავე რიგის ზეპირი მასალის შემოტანის ცდა უნდა იყოს, როგორც ზემოთ ვნახეთ საპყრობილეს სახელთან დაკავშირებით.

იაკობ ხუცესი

„მაშინ იწყო უჯეროსა გინებად ვარსქენ და ფერჯითა თვისითა დასთარგუნვიდა მას; და აღიღო ასტამი და უხეთქნა მას თავსა, და ჩაჰფლა, და თუაღი ერთი დაუბუშტა; და მჯილითა სცემდა პირსა მისსა უწყალოდ და თმითა მიმოითრევდა...“ (VI, 14-17).

და მე ვარქუ წმიდასა შუშანიკს: «მიბრძანე და მოგბანოსი სხელი ეგე პირსა შენსა და ნაცარი, რომელი თუაღთა შენთა შთაცუეულ არს...» (VII, 14-16).

„მაშინ მრქუა მე წმიდამან შუშანიკ: «ხუცეს, ვერ ძალ-მიც გემოხს ხილვად, რამეთუ ყბანი და ზოგნი კბილნი შთამუსვრილ არიან...» V(II, 22-25).

სომხური ვრცელი რედაქცია

და სცემდა მას კუერთხითა სასტიკად ფრიად... ვიდრე არა დაშთა მას ზედა ადგილი მთელი კუერთხითა ცემისა გან...“ (XI, 30-40).

„და მას არა ეძლო დგომად სასტიკისა სიმსივნისაგან ყოვლისა სხეულისა და სისხლისაგან, რომელი გარემოდებულ ჰქონდა...“ (VII, 24-26).

„და ხუცესი იგი ევედრებოდა ნეტარსა მას მიღებად ჭამადისა, და მას დაღაცათუ ენება, არამედ არა ძაღვდვა სასტიკთა მათ გუემათაგან“ (VII, 43-46).

„და ეგრეთ წმიდად შუშანიკ თრევეით მოითრია თიკათა შიგან და ეკალთა ზედა ეკლესიით ვიდრე ტაძრადმდე; ვითარცა მკუდარი მიეთრია. და ადგილადგილად ქუე ძეძუ დაეფინა. და თვთ ფერკნი დაიდგნის ძეძუსა ზედა, და კუბასტნი შუშანიკისნი და კორცნი წულილ-წულილად დაებძარნეს ძეძუსა მას. და ეგრეთ მოიყვანეს იგი ტაძრად. და უბრძანა შეკრვაჲ მისი და ცემაჲ.

და ვითარცა სცეს კუერთხითა სამას ოდენ, არა რაჲ აღმოკდა პირსა მისსა ვაებაჲ“ (VIII, 15-23).

„და ნეტარი იგი მოითრია ქუეყანასა შიგან, ეკალთა და ძეძუთა ზედა, ქვათა და ქაცუთა. და მერმე უბრძანა ტაძრად წარყვანებაჲ და წულილ-წულილად დაებძარნეს [მას] კორცნი მისნი, რამეთუ იყო ქუეყანაჲ იგი ძეძუან, და სისხლი დამოსდიოდა მას და ქუეყანაჲ იგი სისხლითა დასხმულ იხილვიდა მხილველთაგან“ (VIII, 28-36).

„და ვითარცა მიიწია ტაძრად უშქულოჲ, იგი, კუალად გუემასა განამრავლებდა... და შუშანიკ ღვა დიდითა ძალითა და არად მიიჩნია თრევაჲ იგი, არცა კუერთხითა გუემაჲ“ (IX, 1-9).

სავსებით აშკარაა რომ უხტანესის ცნობები მთლიანად იაკობ ხუცესის თხზულებას ეყრდნობა, ვინაიდან პირისა და ყბის დამტკრების, თუ თვალის დაბუშტების შესახებ მხოლოდ მასთან შეიძლება ამოკითხვა, ხოლო სომხურ ვერსიაში მსგავსი არაფერი გვხვდება.

3. უხტანესი: „შემდეგ ჰყავდა საკრველებსა, რკინებსა და საპრობილეში; ადგილთა სიმყარაღე და სინოტივე საპრობილესი უდიდესი იყო, რომ არა ვთქვათ, რაც რწყილთაგან და მატლთაგან მასზე გაჭირვებამ მოაღწია“.

იაკობ ხუცესი: „...პრობილესი იგი ციხესა მას შინა... და გრწყილი და ტილი მოუგონებელი ადგილსა მას დასხმულ იყო. ჟამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწუფელი იგი მკურვალებაჲ მზისაჲ, ქარნი ხორშაკნი და წყალნი მავნებელნი, რომლისა მკვდრნიცა მის ადგილისანი სავსენი სენითა, წყლითა განსივებულნი და განყვითლებულნი, დაწერტილნი და დამკნარნი და დამღიებულნი, ჩარადოუანნი,

პირ-მსივანნი და დღემოკლედ ცხორებულნი; და მოხუ-
ცებულ არა ვინ არს მათ ქუეყანათა. და ესეთსა მას
ციხესა შინა ექუს წელ პერობილ იყო და მძიმეთა მათ
საკრველთა შინა აღიღებდა ღმერთსა...“ (XIV,
16-28).

„და ვითარცა მეშუდე წელი დადგებოდა, მოიწია
წმიდასა და სამგზის სანატრელსა შუშანიკის ზედა
წყლულებადცა კორცთა მისთაჲ და დაუცხრომელად
შრომათა მათ გამო დაუსივდეს ფერხნი მისნი და თხრამ-
ლი აღმოსდიოდა ადგილდ-ადგილდ. და წყლულებანი
დიდ-დიდნი იყვნეს და მატლიცა დასხმულ
იყო წყლულთა მათ...“ (XV, 1-5).

სომხურ ვერსიაში არაფერია ნათქვამი არც საპერობილისა და
მისი სანახების კლიმატური პირობებისა და არც მარტვილზე დახვე-
ული რწყილ-მატლის შესახებ. ყოველივე ეს უხტანესს ან იაკობ
ხუცესის თხზულებაში უნდა ჰქონდეს ამოკითხული, ან კიდევ ად-
გილზე ენახოს და ზეპირად მოესმინოს. მაგრამ ამ მეორე ვარაუდს
კატეგორიულად უარყოფს თვითონ ისტორიკოსის განცხადება, რომ
ამის „შესახებ მის ისტორიაშია ნათქვამი“—ო.

4- უხტანესი: „თან ჰქონდა ერთი წიგნაკი, თავისი
სამსახურებელი, და ფსალმუნს იმითი აღასრულებდა“.

იაკობ ხუცესი

„ქოლო წმიდამან შუშანიკ...
ქელთა აღიხუნა დავით-
ნი და მცირედთა დღეთა შემდ-
გომად ასერგასისნი იგი ფსალ-
მუნნი დაიხწავლნა“
(XII, 1-3).

სომხური ვრცელი რედაქცია

„...და ემოსა მას შინაგან ძა-
ძაჲ და გარეგან პალეკარტი ან-
ტიოქიისაჲ და უცნ სასთაული
მცირე ზალენისაჲ და ლოც-
ვათა წიგნი მცირე
სასთულნი თ“ (XIV, 16-20).

სომხური ვერსია უახლოვდება უხტანესის ცნობას იმით, რომ
ორივე მცირე ზომის წიგნის შესახებ ლაპარაკობს, მაგრამ უხტა-
ნესს, ისევე როგორც იაკობ ხუცესს, მხედველობაში აქვს „დავით-
ნი“, ხოლო სომხურ რედაქციას — ლოცვანი. უხტანესი და იაკობ
ხუცესი გვაუწყებენ წიგნით „ფსალმუნის აღსრულების“ შესახებ,
ხოლო სომხური რედაქცია ლოცვანის ძილის დროს სასთუმლად
გამოყენების შესახებ.

5. უხტანესი: „როცა მისი ქადაგება მთელს ქართველთა ქვეყანას მოეფინა, ვინც მასთან სანახავად მიდიოდა, მისგან კეთილმსახურების ქადაგებას სწავლობდა, და მრავალი სწეული და ავაღმყოფი მასთან მისვლით იკურნებოდა“.

იაკობ ხუცესი

„და მიერთ განითქუა ყოველსა ქართლსა საქმშ მისი. და მოვიდოდეს მამანი და დედანი აღნათქუემთა შეწირვად და, რაჲ ვის უქმდა, მიემადლებოდა წმიდითა ლოცვითა ნეტარისა შუშანიკისითა, რომელსა მოსცემდა მას კაცთმოყუარე ღმერთი: უშვილოთა შვილი, სწეულთა კურნებაჲ, ბრმათა თუალთა აღხილვაჲ“ (XI, 1-5).

სომხური ვრცელი რედაქცია

„ჰამბავსა სიმენისა მისისასა მოვიდოდეს ხილვად მრავალნი მამანი და დედანი, აღმთქუმელნი და მსოფლითნი, სმენად მისგან ქცევათა უბიწოებისა და სიმართლისათა. და იგი ასწავებდა მრავალთა დატევებად სოფლისა ამის და რაჲცა რაჲ სოფელსა ამას შინა არს, და შედგომად წარუვალისა მის ცხორებისა. და მრავალთა უღონოთა ლოცვითა მისითა მოსცა უფალმან მოხედვაჲ: უშვილოთა შვილი, ეშმაკეულთა კურნებაჲ, სწეულთა და პირად-პირადთა საღმობათა სიმრთელშ, და ყოველთა შეჭირვებულთა ნუგეშინის ცემაჲ“ (XI, 1-15).

სრულიად აშკარაა, რომ უხტანესი იაკობ ხუცესის თხზულების მიხედვით წერს ციტირებულ წინადადებას³⁰³. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ მხოლოდ მათთან ვკითხულობთ შუშანიკის ამბის „მთელ ქართლს“ მოფენის შესახებ, მაშინ, როცა სომხურ ვერსიაში „ქართლი“ საერთოდ არა გვხვდება.

უხტანესის, იაკობ ხუცესისა და სომხური ვრცელი „მარტვილობის“ ტექსტების შედარების შემდგომ შეიძლება შემდეგი საერ-

³⁰³ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ განხილული პასუი იაკობ ხუცესის თხზულებაში გვიან (IX—XII სს.) უნდა იყოს ჩართული (გ. აბრამიშვილი, დავით გარეჯის უღაბნოს მონასტრის მთავარი ეკლესიის კედლის მხატვრობის თარიღისათვის: „მაცნე“, 1970, № 5. გვ. 219-222). თუ ეს ვარაუდი სწორია, ჩანართის ზედა თარიღი X ს-ის I ნახევარს არ გადმოსცილებდა.

თო დასკვნები გამოვიტანოთ: შუშანიკის მარტვილობის აღწერი-
სა უხტანესისთვის მთავარი წყაროა იაკობ ხუცესის თხზულება.
შეიძლება ვივარაუდოთ აგრეთვე, რომ ისტორიკოსი იცნობს შუშა-
ნიკის მარტვილობის ვრცელ სომხურ რედაქციასაც. ეს უკანასკნე-
ლი დასკვნა უეჭველი არ არის, რადგან მსგავსების შემთხვევითო-
ბის ალბათობა საკმაოდ დიდია. უხტანესის მიერ გამოყენებული
„ზეპირი“ მასალა წამების ადგილების საკუთარი თვალით ნახვის
შთაბეჭდილებებით და შუშანიკის საპყრობილე ციხის სახელწოდე-
ბის ცოდნით უნდა ამოიწურებოდეს.

მიღებული დასკვნები მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ თავის-
თავად (უხტანესის წყაროს გამოსავლენად), არამედ სწორედ იმ
ახალი კითხვების გამო, რომელსაც ისინი წამოჭრიან ჩვენს წინაშე.

რატომ დასკვირდა ანანია ნარეკელს, ამ გამოჩენილ საეკლესიო
მოღვაწესა და მწიგნობარს, უხტანესისგან შეეტყო შუშანიკის წამე-
ბის შესახებ დეტალები, თუკი მის დროს უკვე არსებობდა სომხურ
ენაზე „მარტვილობის“ ვრცელი რედაქცია? რომ უხტანესი შუშანი-
კის თავდადასავალს თავისი სურვილით არა ყვება და სპეციალური
დავალება აქვს საამისოდ მიცემული, ეს ნათლად ჩანს მისი თხზულე-
ბის 67-ე თავის პირველივე სიტყვებიდან: „ამიერიდან მივაწვეთ
შენ საწადელ უწყებას მძლე და წმიდა მარტვილის შუშანიკის შესა-
ხებ, მის კეთილმოწამეობას, რომელიც ქრისტეს ღმრთისმსახუ-
რებისა და წრფელი აღსარების გამო ეწია“.

რა იცოდა სომხურმა საეკლესიო წრეებმა შუშანიკის შესახებ
უხტანესის მოღვაწეობის ხანაში? არცერთ საისტორიო თხზულე-
ბაში თვით უხტანესამდე შუშანიკის სახელიც კი არა გვხვდება ჩვენ
დღეს და ვერსად ამოუკითხავს რაიმე ვერც ისტორიკოსს. ამიტომ
დასკვირდა მას ეთქვა: „ეპისტოლეთა წიგნში“ აღმოვაჩინეთ
ეს წმიდა მამათაგან და მოძღვართაგან მოხსენებული მისი სიმხნე
და მამათა სჯულის მცნების დაცვა“. იქვე უხტანესი კონკრეტუ-
ლად მიუთითებს, რომელ წერილებში („რომელიც მისწერეს კირონ
კათალიკოსს ჯერ ვრთანეს მოძღვარმა და შემდეგ აბრაამ სომეხთა
კათალიკოსმა“) აღმოაჩინა შუშანიკის შესახებ ცნობები და იმასაც,
თუ რა აღმოაჩინა (ვრთანესი და აბრაამი წერდნენ კირონს: „შენ
მოშალე წმიდა შუშანის მსახურება, რომელიც ცურტავის ეკლე-
სიაში იყო დაწესებული და დამტკიცებულიო“).

უხტანესი თავის კომენტარებში, შესაძლებლობის ფარგლებში,
იძლევა მოკმედი პირების ჩამომავლობის შესახებ ცნობებსაც. შუ-
შანიკის შესახებ ამ მხრივ იგი დუმს, თუმცა, სულ მცირე, იაკობ
ხუცესის მიხედვით ის მაინც ეცოდინებოდა, რომ მარტვილი „იყო

ასული ვარდანიის სომეხთა სპაჰეტისაჲ“. ის გარემოებაჲ, რომ ანანია ნარეკელი მოწადინებულია შეიტყოს შუშანიკის მარტვილობის შესახებ, მოწმობს, რომ მას სცოდნია ვინ იყო შუშანიკი. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ X საუკუნეში სომხურ საეკლესიო წრეებში შუშანიკის ვინაობა კი ცნობილი იყო, მაგრამ მარტვილობის პერიპეტები უცნობი (ან ნაკლებ ცნობილი) რჩებოდა.

აი, ამის შემდეგ უფრო გარკვევით შეიძლება ვიმსჯელოთ, უხტანესი იაკობ ხუცესის თხზულებას ქართულ ენაზე კითხულობს (ან უკითხავენ), თუ სომხურად არსებობდა მისი ზუსტი თარგმანი? ვფიქრობთ, პასუხი ამ კითხვაზე უკვე გაცემულია: უხტანესი იაკობ ხუცესის ნაწარმოებს დედანში იცნობს. ხოლო მას რომ ქართული მასალის გაცნობა შეეძლო, თბილისში იქნებოდა თუ ცურტავში, ეს ჩვენთვის უკვე ცნობილია.

ის, რაც ჩვენ აქ წარმოვადგინეთ, არის მხოლოდ უხტანესის ჩვენებებით მიღებული შთაბეჭდილება, შემაგრებული სათანადო ტექსტების შედარებით. მაგრამ საკითხი უფრო რთულია და მოითხოვს საბოლოო პასუხებისათვის ბევრი ისეთი საკითხის შესწავლას, რომელიც დღეს ჩვენ საკვლევ ობიექტს დიდად დაგვააცილებდა.

ზეპირი წყაროები

ზეპირი გადმოცემების კრიტიკის პრინციპები

1. უხტანესმა ზეპირი წყაროების გამოყენების აუცილებლობის შესახებ მითითება ანანია ნარეკელისგან მიიღო³⁰⁴. „ისტორიის“ დამკვეთმა ზოგადად თვითონვე განუსაზღვრა მკვლევარს, როგორი უნ-

304 იხ. აქვე, გვ. 238.

და ყოფილიყო წყაროდ გამოყენებული გადმოცემების ხასიათი და რა ნიშნით უნდა შეერჩია მას ინფორმაცია. „ჩვენ გვევალებოდა მოგვეთხრო თქვენთვის სარწმუნო მოხუც კაცთაგან გადმოცემული ძველი ცნობები“ — შეახსენებს უხტანესი ანანიას³⁰⁵.

მაშასადამე, შეკვეთა ასეთია: „ისტორიკოსმა უნდა გამოიყენოს ისეთი „ძველი ცნობები“, რომლებსაც იგი შეიტყობს „სარწმუნო მოხუც კაცთაგან“. მაგრამ როგორ განსაზღვროს, რომელი მოხუცი უნდა მიიჩნიოს „სარწმუნოდ“ და რომელი — არა? რა კრიტერიუმებით უნდა შეფასდეს ცნობების სიძველე? ასეთი რთული ზოგადი წყაროთმცოდნეობითი პრობლემები უკვე თვითონ უნდა გადაეჭრა უხტანესს, თუ სურდა თავისი მძიმე ამოცანის ღირსი ყოფილიყო.

2. ზეპირი გადმოცემების გამოყენების შესახებ დავალება მიღებულია. მიუხედავად ამისა, უხტანესმა მაინც საჭიროდ მიიჩნია დაესაბუთებინა მკითხველისათვის, რომ ისტორიის წერისას ასეთი წყაროების გამოყენებაც შეიძლება. კვლევის ასეთი მეთოდის სისწორეს, ისტორიკოსის აზრით, განსაზღვრავს „წმიდა წერილების“ ტრადიცია და მოციქულთა მოწმობანი: „ხოლო ამან ჩვენამდე გადმოცემით მოაღწია და არა წერილობით, მაგრამ გაუწყეთ, რადგან წმიდა წერილებსა და მოთხრობებსაც ჩვეულებად აქვთ გარეშეთა დამოწმება. მოციქულიც ამასვე გულისხმობს თავის წერილში ტიმოთესადმი: «ჯერ-არს მისსა, რაჟთა წამებაჲცა კეთილი აქუნდეს გარეშეთაგან»³⁰⁶. დასაბუთება სავსებით შეეფერება იმ საუკუნეს, რომელშიც მოღვაწეობდა უხტანესი. მთავარი კი ის არის, რომ ისტორიკოსს თვითონ დასაბუთების საჭიროება კარგად ჰქონდა შეგნებული. როგორც ჩანს, ამას მოითხოვდა მისი მკითხველი წრეც.

3. ზეპირი გადმოცემების დამოწმება შეიძლება, მაგრამ ყველასი? არ შეიძლება, მაგალითად, იმ თქმულებების გამოყენება, რომლებიც უბრალო ხალხშია დაცული. ქართლის კათალიკოსი ხომ დალუბა „მდაბითა (ყახჩიქ) საიგავე სიტყვამ: ვჴამოთ და ვსვათ, რადგან აღრე მოვკვდებით“³⁰⁷. და აი, უხტანესი შეეცდება ინფორმაციის სიზუსტეს სოციალური თვალსაზრისითაც შეხედოს. იგი მოისურვებს დაამტკიცოს თავისი კვლევის მეთოდის უპირატესობა;

305 უხტანესი, გვ. 185.

306 იქვე, გვ. 183.

307 იქვე.

ამ თვალსაზრისით, თუნდაც ყველაზე უფრო მაღალი რანგის ისტორიკოსის მეთოდთან შედარებით. უხტანესი კვლავ მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორიას“ მიმართავს, თუმცა წყაროს არ ასახელებს.

მოსე ხორენელი

„ჩვენ უნდა გავიგეოროთ, თუმცა კი ძალიან მოკლედ, ზოგი ძველი ზეპირი თქმულება, რომელთაც ყვებოდნენ ერთმანეთს შორის დიდი ხნის წინათ ბერძენთა ბრძენნი. ჩვენამდე ამ თქმულებებმა მოაღწიეს გორგის, ბანანად წოდებულის და, აგრეთვე, მესამე — ვინმე დავითის მეშვეობით. ერთი მათგანი, ფილოსოფიაში გაწვრთნილი, ასე ამბობდა: «მოხუცნო! როცა ვიყავით ბერძენთა შორის სიბრძნეში გასაწვრთნელად, შევესწარ ერთხელ ბრძენთა და მეცნიერთა შორის კამათს გეოგრაფიისა და ხალხთა განყოფის შესახებ. ზოგი სხვაგვარად განმარტავდა წიგნთა თქმულებებს და ზოგი კი სხვანაირად. ხოლო ვინც მათ შორის სრულქმნილი იყო, სახელად ოლიმპაოდორეს, ასე თქვა: მოგითხრობთ ზეპირ თქმულებებს, რომლებმაც ჩვენამდე გადმოცემით მოაღწია, რომელთაც სოფლელთაგან მრავალნი მოგვითხრობენ დღემდე. ქსისუთარიოსისა და მისი შვილების შესახებ იყო ერთი წიგნი, ხოლო ეხლ არასად არა ჩანს. მასში, როგორც ამბობენ, ასეთი რამ იყო მოთხრობილი...»³⁰⁸.

უხტანესი

„ვინმე სრულქმნილთაგანმა, რომლის სახელსა და სიტყვებს იხსენიებს ერთი ისტორიკოსი, თქვა ასე: «სახელად ოლიმპიოსმა (resp. ოლიმპიოსოს) თქვა, მოგიხრობთ ზეპირ თქმულებებს, რომლებმაც ჩვენამდე გადმოცემით მოაღწია, რომელთაც სოფლელთაგან მრავალნი მოგვითხრობენ დღემდე»; და კიდევ: «ზოგი სხვაგვარად განმარტავდა წიგნთა თქმულებებს და ზოგი სხვანაირად». ხოლო ჩვენ გაუწყეთ არა სოფლელთა და მდაბიოთა იგავებიდან, არამედ — ფრიად სიბრძნისმოყვარე კაცთაგან გაგებულო, ვინაიდან ჩვენ გვევალეობოდა თქვენთვის მოგვეთხრო სარწმუნო მოხუც კაცთაგან გადმოცემული ძველი ცნობები (თუმცა წერილობით ჭერ კიდევ დაუმტკიცებელი)»³⁰⁹.

³⁰⁸ Մ ո լ լ ի ս է ս ի ո Ր Է Ն ա ջ ի, გვ. 22-23.

³⁰⁹ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 183-185.

უხტანესმა მოსე ხორენელის ცნობას ოდნავ შესამჩნევი, მაგრამ იმავე დროს არსებითი მნიშვნელობის რედაქცია გაუქვთა, რომლის შედეგადაც მივიღეთ: 1. ოლიმპიოსი (resp. ოლიმპიოდორე) გამოსაყენებლად ვარგისად თვლიდა „მდაბიო ხალხისგან“ გაგებულ თქმულებებს. 2. იგი იყენებდა ისეთ თქმულებებსაც, რომლებსაც ზოგი სხვა შეფასებას აძლევდა და ზოგი სხვას. 3. უხტანესმა შეამოკლა მოსე ხორენელის ტექსტი და ამით მკითხველს დაუკარგა ოლიმპიოდორეს მითითება თავის წყაროზე. სინამდვილეში, მკაცრად რომ ვიმსჯელოთ, მოსე ხორენელის მიხედვით ოლიმპიოდორე ლაპარაკობდა არა წარმოშობით ზეპირი თქმულებების, არამედ დაკარგული წიგნის შესახებ, რომლის შინაარსიც ხალხში ზეპირად იყო დაცული. უხტანესი კი პირიქით, იწერს ისეთ გადმოცემებს, რომლებიც მანამდე არ იყო წერილობით ფიქსირებული.

ოლიმპიოდორესგან განსხვავებით, უხტანესი „მდაბიოთა და სოფლელთა“ გადმოცემებს კი არ ეყრდნობა, არამედ იყენებს „სიბრძნისა და კითხვისმოყვარე მოხუცების“ მიერ გადმოცემულ „ძველ ცნობებს“³¹⁰. ამას მისთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ამ არჯუმენტმა მის „ისტორიას“ მკითხველ წრეებში შესაფერისი ავტორიტეტი უნდა მოუხვეჭოს. უხტანესის „ისტორია“ მონოფიზიტი საეკლესიო წრისათვის საკითხავად არის განსაზღვრული. უეჭვებლია, ამავე წრეს ეკუთვნოდნენ „სიბრძნისა და კითხვის მოყვარული“ მოხუცებიც.

რატომ ანიჭებდა ასეთ დიდ მნიშვნელობას უხტანესი გამოსაკითხი პირების შერჩევისას მათ სოციალურ ფიზიონომიას? იმიტომ, რომ იგი წერდა მონოფიზიტური ეკლესიისათვის „სასარგებლო“ და „შესაწყენარებელ“ ისტორიას და ასეთი საკითხებისადმი შედარებით ინდიფერენტულად განწყობილი მშრომელი საზოგადოების ფენებში დაცული გადმოცემები ამ მხრივ, ჩანს, უამოუსადეგარი იყო.

4. როგორც ზემოთ ვნახეთ, უხტანესის მიხედვით ოლიმპიოდორეს მიერ გამოყენებულ ზეპირ წყაროებს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაკლი ჰქონდა: ისინი არ გამორიცხავდნენ სხვადასხვაგვარი განმარტების შესაძლებლობას. მაშასადამე, თუ სურდა თავისი წინაპარი „სრულყოფილი“ ისტორიკოსის მეორე მთავარი ნაკლი გადაეღაბა, თვითონ უხტანესს ისეთი გადმოცემები უნდა შეერჩია, რომელთა შესახებაც ორი აზრი არ იქნებოდა. როგორ უნ-

³¹⁰ იხ. აგრეთვე, უხტანესი, გვ. 51.

და მიეღწია ასეთი სიზუსტისათვის? ის, რომ იგი ინფორმატორებად იყენებდა „სიბრძნისა და კითხვის მოყვარე მოხუცებს“ სიზუსტის გარკვეულ გარანტიას იძლეოდა, მაგრამ არა საკმარისს. ბოლოსდაბოლოს, რას უშველიდა „სიბრძნისმოყვარე“ მოხუცს კითხვის სიყვარული, თუ კი ისტორიაში შესატანი ლეგენდები ჯერ კიდევ არ იყო წიგნში ჩაწერილი?

აი, აქ უკვე ისტორიკოსმა თეორიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა წინ: გადმოცემების თვისობრივი ხასიათის განსასაზღვრავად მიმართა რაოდენობრივ ანალიზს. უხტანესის რწმენით, ინფორმაცია მამინ არის „სარწმუნო“, თუ მას იმეორებს არა ორი ან სამი, არამედ მრავალი მთქმელი. ესეც არ არის საკმარისი. საჭიროა მრავალი მთქმელისგან ერთი და იგივე ისტორია მრავალჯერ მოისმინო, რომ დარწმუნდე მის სისწორეში. ამიტომ არ ივიწყებს არსად უხტანესი, ზეპირი გადმოცემების გამოყენებისას, სპეციალურად გაუსვას ხაზი:

„ნამდვილად შევიტყვეთ მონათხრობთაგან არა ერთის, ან ორისა და სამის, არამედ მრავალთაგან მრავალჯერ“³¹¹.

„იყო სხვა რამ მიზეზიც, რომელიც მინდოდა მეთქვა, რომელიც მრავალთაგან მრავალჯერ გამოიგია“³¹².

„რამდენადაც შეგვეძლო, ჩვენი უნარის მიხედვით გამოვიძიეთ ჭეშმარიტად მრავალთაგან“³¹³.

5. მიუხედავად ასეთი რთული პროცედურისა (რომელიც, სამწუხაროდ, არ ვიცით რეალურად ჩაატარა თუ არა ისტორიკოსმა), უხტანესის მიერ გამოყენებული ზეპირი გადმოცემების არაობიექტურობა (უკეთეს შემთხვევაში ცალმხრივი ობიექტურობა) წინასწარ იყო განსაზღვრული მათი კლასობრივ-იდეოლოგიური შეზღუდულობით. საინტერესოა, ითვალისწინებდა, თუ არა ამ გარემოებას თვითონ უხტანესი? ვფიქრობთ, მთელი განხილული მასალიდან ჩანდა, რომ მას ისტორიკოსი არა მარტო ითვალისწინებდა, არამედ კვლევასა მხედველობიდან არასოდეს კარგავდა: ქართველთა და სომეხთა შორის მომხდარი საეკლესიო განხეთქილების პირ-

311 უხტანესი, გვ. 179.

312 იქვე, გვ. 51.

313 იქვე, გვ. 181.

ველი მიზეზისათვის ზეპირი გადმოცემების კრიტიკა უხტანესმა ანა-
ნია ნარეკელისადმი ასეთი მიმართვით დაიწყო: „თუმცა კი ჩვენი
სწრაფვის ნამდვილ გამოძიებას შენს შვებად და სიხარულად
ვთვლი, მაინც ერთმანეთს შევეუთანხმეთ ზემოთ სათქმელი განზ-
რახვა და სურვილი, ხოლო ჭეშმარიტად გამოკვლეული შევიწყნა-
როთ“³¹⁴.

ამრიგად, უხტანესმა წინასწარ იცის, რომ ის რაც მან გამოიკე-
ვლია, სიხარულსა და შვებას მოჰგვრის მონოფიზიტური ეკლესიის
მესვეურს. მაგრამ ობიექტური ისტორია რომელიმე, თუნდაც სახე-
ლოვანი, ბერის სიხარულს ვერ დაემორჩილება. **ს ა ჭ ი რ ო ა** სა-
თქმელისა და სურვილის ერთმანეთთან შეთან-
ხმება და მხოლოდ ასე გამოკვლეული ჭეშმარი-
ტების შეწყნარება. მაშასადამე, უხტანესმა კარგად იცის,
რომ ისტორიკოსისა და მისი მკითხველის სურვილი და საისტორიო
წყაროები შეიძლება ერთმანეთს არ ეთანხმებოდეს. იდეალური
ისტორიული ნაშრომი მხოლოდ ამათმა ჰარმონიამ უნდა მოგვცეს.

1

ლემენდა საეკლესიო განხეთქილების პირველი მიზეზის შესახებ

ქართველთა და სომეხთა შორის მომხდარი საეკლესიო განხეთ-
ქილების შესახებ უხტანესმა „მოხუცების გადმოცემით“ შემდეგი
შეიტყო:

სომხეთის პატრიარქის საყდარი დააკავა აბრაამ ალბათანელმა.
მისი პატრიარქობის პირველ წელს ქართლისა და ალბანეთის კათა-
ლიკოსები, რომლებიც დვინის საკათალიკოსოს არქიეპისკოპოსები
იყვნენ, გამოცხადდნენ თავისი პატრიარქის წინაშე სიყვარულისა და
მორჩილების გამოსაცხადებლად. გაიმართა სერობა. ყველა იერარქ-
მა ადგილი სუფრასთან ტრადიციის მიხედვით დაიკავა. როდესაც
დვინის სმის დრომ მოაღწია, აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა პირვე-
ლი სასმისი ალბანთა კათალიკოსს მიაერთა, ხოლო მეორე — ქართ-
ლის კათალიკოსს. განრისხებულმა ქართლის კათალიკოსმა არ ჩა-

³¹⁴ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 179-181.

მოართვა პატრიარქს სასმისი, რადგან თავი დამცილებულად მიიჩნინი. მისი არგუმენტაციით პირველი სასმისი ჯერ ქართლის კათალიკოსს ეკუთვნოდა, რადგან სამწყსო ალბანეთისაზე უფრო ვრცელი ჰქონდა, ქვეშევრდომი ეპისკოპოსებიც მას მეტი ჰყავდა და ქრისტიანობაც (გრიგოლ განმანათლებლისგან) უფრო ადრე მიეღო. აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა მშვიდობის ჩამოგდების მიზნით თავის მართლება დაიწყო, არ ვიცოდით ყველაფერი ეგ და ალბანეთის კათალიკოსს მხოლოდ მისი მხცოვანების გამო ვეცი პატივიო. ქართლის კათალიკოსი განხეთქილებისთვის მიზეზს ეძებდა და შეინახეთა ყველა ცდის მიუხედავად მიატოვა სერობა³¹⁵.

უხტანესმა ზეპირი წყაროს კრიტიკისათვის სავალდებულო პროცედურა, რომელიც ზემოთ აღვწერეთ, თავისი შეხედულების შესაბამისად ზუსტად დაიცვა. ამიტომ იგი დარწმუნებულია, რომ საეკლესიო განხეთქილების მიზეზი „ნამდვილად შეიტყო“: „ერთადერთი მიზეზი ჩვენგან ამდენი ხალხის გამოყოფისა იყო ერთი სასმისი, რადგან თუ შეეყრება, კაცის მოკვლა ერთ სატკივარსაც შეუძლიან“³¹⁶.

მეტი სიზუსტის მისაღწევად უხტანესმა ამ გადმოცემის საერთო განწყობილება შეუდარა „ეპისტოლეთა წიგნს“ და დარწმუნდა, რომ სერობისას მომხდარი განხეთქილება ლოგიკური გაგრძელება იყო ქართლისა და სომხეთის ეკლესიებს შორის მიმოწერისა:

„რამდენადაც შეგვეძლო ჩვენი უნარის მიხედვით, გამოვიძიეთ ჭეშმარიტად მრავალთაგან, როგორც ზემოთ ვთქვით, მაგრამ ზოგიერთი კითხვისმოყვარისაგან სარწმუნო შევიტყუეთ, რაც ვფიქრობ საკმარისია, რადგან წინა წერილები (resp. ნაწილები), რომლებიც თავანთ ეპისტოლეთაში მოთხრობილია «ეპისტოლეთა წიგნში», ჩვენც ჩვენი შესაძლებლობისა და გაგების მიხედვით გავიაზრეთ და წერილობით იგივე გაუწყუეთ, რადგან ის წერილები (resp. ნაწილები) იყო ურთიერთთან კამათის, ხოლო ეს არის საბოლოოდ განდგომის მიზეზთა შესახებ, ვინაიდან იქ ჩაისახა ტკივილი და აქ იშვა უსჯულოება“³¹⁷.

უხტანესმა კვლევის სწორი გზა აირჩია, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ სწორი გეზი. პრაქტიკულად მან მცდარი შედეგები მიიღო. ცხრა სა-

315 იქვე, გვ. 183.

316 იქვე, გვ. 185.

უკუნის შემდეგ, როდესაც ივ. ჯავახიშვილმა შეუდარა „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობები უხტანესისეულ ლეგენდას, გააკეთა ერთადერთი შესაძლო დასკვნა: „Это устное предание с начала до конца недостоверно и не соответствует действительности. Недостоверно, потому, что никакого свидания между Авраамом и Киррином не происходило; Это можно неопровержимо доказать на основании переписки“³¹⁷. სპეციალისტმა მკითხველებმა კარგად იციან, რომ ივ. ჯავახიშვილის არგუმენტაციაში ეჭვის შეტანა შეუძლებელია და ჩვენ ამ საკითხზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. მაგრამ შეიძლება უხტანესი ვერ მიხვდა „ეპისტოლეს წიგნის“ მიხედვით, რომ კავკასიის ეკლესიის იერარქებს აბრაამის კათალიკოსად არჩევის დროს თავი არ მოუყრიათ ღვინში? ვნახოთ მისი ნაშრომის 35-ე თავი, რომელიც სპეციალურად ეძღვნება სომხეთის კათალიკოსის არჩევის ისტორიას.

„როცა მოვიდოდნენ და შეიკრიბებოდნენ ეპისკოპოსები და მონასტერთა უხუცესები დაუყოვნებლივ, ზეგარდმო ღმრთის დიად ნებათა ბრძანებით ჩინებულნი და მიღწეულნი სულიერ ქორწილს, უნდა დამტკიცებინათ თავიანთი მამამთავარი, რომელსაც სული წმიდა ამოირჩევდა. ხოლო როცა მოვიდნენ და შეიკრიბნენ საერთოდ ყველანი — ეპისკოპოსები და მონასტერთა უხუცესები, სოფლის მღვდლები, მთავრები და მდაბიონი— აღივსო ქორწილი ღირსეულ მებნახეთა მიერ. ხოლო კირიონი არ იყო მოწვეული ქორწილზე, რადგან მოძულეებული აღმოჩნდა ორნაირი წარწყმედის გამო, რომელიც მოეწია მას სატკივართაგან, ადრევე რომ ჩასახოდა, რომლითაც იშვა უსჯულოება. ხოლო აღბანელთა კათალიკოსი, რომელიც მაშინ სომეხთა კათალიკოსის არქიეპისკოპოსი იყო, რაღაც წინააღმდეგობის გამო არ მოვიდა კრებაზე, რის მიზეზსაც შემდეგ გეტყვით“³¹⁸.

როგორც ვხედავთ, უხტანესმა კარგად იცის, რომ სომხეთის კათალიკოსის არჩევნებს არ დასწრებიან ქართლისა და ალბანეთის

317 იქვე, გვ. 181.

318 И. А. Джавахов, История церковного разрыва, гв. 531.

318 უხტანესი, გვ. 103-105.

კათალიკოსები. მან მათი დაუსწრებლობის მიზეზებიც იცის: ქართლის კათალიკოსი ქალკედონიტობის გამო არ იყო მიწვეული, ხოლო ალბანეთისას რაღაც საწინააღმდეგო ჰქონდა დვინის საპატრიარქოსთან, რის შესახებაც ისტორიკოსი შემდეგ აპირებს ლაპარაკს.

როგორ დაემართა უხტანესს, ამ ფრთხილსა და დაკვირვებულ მკვლევარს, ასეთი აშკარა კონფუზი? საქმე ის არის, რომ მისი „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“ სამი ნაწილისაგან (*ყაჰარანჯი*) შედგება. ისტორიკოსი თვითეულ ნაწილს დაამთავრებდა თუ არა, მაშინვე უგზავნიდა ნარეკელს და მთლიანად თხზულების დასრულებას არ უტყდიდა. 35-ე თავი (რომელშიც ნათქვამია, რომ ქართლისა და ალბანეთის კათალიკოსები სომხეთის კათალიკოსის არჩევნებს არ დასწრებიან) მეორე ნაწილშია, ხოლო 62-ე თავი (რომელშიც მოთხრობილია ლეგენდა სომხეთის კათალიკოსის კარზე სერობისას მომხდარი კონფლიქტის შესახებ)—მესამეში. როდესაც უხტანესმა დაასრულა მეორე ნაწილი და გაუგზავნა ადრესატს, მას მესამე ნაწილისათვის ჯერ მასალაც კი არა ჰქონდა შეგროვილი. წერის პროცესში მის წინაშე საკითხები სულ სხვაგვარად დადგა, ხოლო ის, რაც უკვე ჰქონდა ნათქვამი მეორე ნაწილში, ისტორიკოსს ეტყობა აღარ გაახსენდა.

გავიხსენოთ ახლა, რის თქმას შეგვპირდა უხტანესი 35-ე თავში ალბანეთის კათალიკოსის დვინში სომხეთის კათალიკოსის არჩევნებზე დაუსწრებლობის შესახებ. ისტორიკოსმა პირობა შეასრულა და 63-ე თავში მოსე კალანკატუელის ცნობებზე დაყრდნობით აუწყა ანანია ნარეკელს: „როგორც მრავალჯერ გითხარით, მაშინ სომხეთი სპარსელებსა და ბერძნებს ჰქონდათ ერთმანეთში გაყოფილი... ამის გამო არ მოვიდა ალბანელთა კათალიკოსი იმ კრებაზე, რომელზეც ხელი დაასხეს აბრაჰმს“³¹⁹.

ამრიგად, უხტანესის თხზულების 35-ე თავი გვაუწყებს, რომ სომხეთის კათალიკოსის არჩევნებს ქართლისა და ალბანეთის კათალიკოსები არ დასწრებიან. 62-ე თავის მიხედვით, იგივე კათალიკოსები სომხეთის კათალიკოსის არჩევის გამო გამოიღო სუფრას მისხდომიან. ხოლო 63-ე თავი ისევ გვიმტკიცებს, რომ ალბანეთის კათალიკოსი არჩევნებს არ დასწრებია. თუ აქამდე ცნობილი იყო, რომ საეკლესიო განხეთქილების პირველი მიზეზის შესახებ ლეგენდა სინამდვილეს არ შეეფერებოდა, ახლა ჩვენთვის ისიც ცხადია, რომ უხტანესმა თავისი სწორი ჩანაფიქრი ვერ განახორციელა და წყაროთა კრიტიკას თავი ვერ გაართვა.

319 უხტანესი, გვ. 187.

უბტანეს საეკლესიო განხეთქილების მიზეზებთან დაკავშირებით სხვა წინააღმდეგობებიც დარჩა გადასალახი. განხეთქილების მეორე მიზეზად, თავისი წყაროების თანახმად, მან დაასახელა ცხრა-ხარისხიან ეკლესიაში ალბანეთის კათალიკოსისათვის არქიეპისკოპოსის, ხოლო ქართლის კათალიკოსისათვის მიტროპოლიტის ხარისხის გადაწყვეტა: ქართველმა თავი შეურაცხყოფილად მიიჩნია, რომ იერარქიაში უპირატესობა ალბანელს მიანიჭეს. ცხადია, ასეთი ღონისძიება მხოლოდ ხანგრძლივი მოსამზადებელი სამუშაოს შედეგი შეიძლებოდა ყოფილიყო და სომხეთის კათალიკოსს, როგორც კავკასიის ეკლესიათა უმაღლეს იერარქს, კარგად უნდა სცოდნოდა თავისი ქვეშევრდომი სამწყსოები.

განხეთქილების პირველი მიზეზი კი რას გვეუბნება: ქართლის კათალიკოსმა სერობაზე თავი დაჩაგრულად მიიჩნია იმის გამო, რომ პირველი სასმისი ალბანთა კათალიკოსს მიაერთეს და გამოაცხადა: მე მასზე წინა ვარ უფლებით, რადგან სამწყსოც უფრო დიდი მაქვს, ეპისკოპოსებიც მეტი მყავს, სარწმუნოებაც ჩვენ უფრო აღრე მივიღეთ და პირველი სასმისი მე მეკუთვნოდაო. აქ მოსალოდნელი იყო, რომ ისტორიკოსი აბრაამ კათალიკოსს ათქმევინებდა: იმიტომ მივართვი პირველი სასმისი ალბანეთის კათალიკოსს, რომ იგი ჩემ სამწყსოში არქიეპისკოპოსია, ხოლო შენ მიტროპოლიტი ხარო. არაფერი მსგავსი. ჩვენდა გასაოცრად აბრაამი ამშვიდებს კირონ ქართლის კათალიკოსს: არ ვიცოდი შენი უპირატესობების შესახებ და „ეს პატივი მას განსადიდებლად კი არ მივაგე, და არც სხვა რამით ჩამითვლია შენზე უპირატესად; არამედ — მოხუცებულობის გამო“³²⁰.

პირველი მიზეზის განხილვისას უბტანესი არც ამბობს რამეს ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების სხვადასხვა იერარქიული მდგომარეობის შესახებ, პირიქით, იგი ხაზგასმით წერს: „...აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს, როცა იგი თავის საპატრიარქო საყდარზე დაჯდა, მოვიდნენ მასთან ქართველთა და ალბანთა კათალიკოსები, რადგან მაშინ წმიდა გრიგორის საყდრის არქიეპისკოპოსობის პატივი ჰქონდათ“³²¹.

ამრიგად, წინააღმდეგობები ასეთია: საეკლესიო განხეთქილების პირველი მიზეზის მიხედვით, ქართლისა და ალბანეთის კათალიკოსები აბრაამის არჩევამდე უკვე იყვნენ დვინის საკათალიკოსოს არქიეპისკოპოსები, ამიტომ ისინი გამოცხადდნენ თავისი მწყემსმთავრის ხელისდამსხმელ კრებაზე; მეორე მიზეზის თანახმად, დვინის

³²⁰ უბტანესი, გვ. 183.

³²¹ იქვე. გვ. 181.

კრებამ, რომელმაც კათალიკოსად აკურთხა აბრაამი, მხოლოდ მაშინ მიანიჭა მიტროპოლიტობა ქართლის კათალიკოსს, ხოლო არქიეპისკოპოსობა — ალბანეთისას. ალბანეთის კათალიკოსი კრებას არ ესწრებოდა, რადგან არ ემორჩილებოდა სომხეთის კათალიკოსს. ქართლის კათალიკოსის შესახებ არაფერია ნათქვამი. თვითონ კრების ისტორიის (35-ე თავი) ცნობით: ქართლის კათალიკოსის ქალკედონიტობა უკვე ცნობილი იყო და ამიტომ კრებაზე საერთოდ აღარ მიიწვიეს. მაშასადამე კრებას მისთვის მიტროპოლიტობა არ მიუნიჭებია. ალბანეთის კათალიკოსი დვინის საკათალიკოსოს არქიეპისკოპოსი კი იყო, მაგრამ მას მაინც არ ემორჩილებოდა და კრებას არ დასწრებია. მაშასადამე იგი კრებას არქიეპისკოპოსად არ გამოუცხადებია.

ლეგენდები კავკასიაში მომხდარი საეკლესიო განხეთქილების ორი მიზეზის შესახებ ძალიან შორს დგას ჭეშმარიტებისგან. უხტანესის თხზულებაში ნაჩვენები წინააღმდეგობები გვიჩვენებს, რომ მათი ჩამოყალიბების პროცესი ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო. უფრო მეტიც, შემონახული წერილობითი წყაროები X ს-შიც კი ურყევდა საფუძველს ამ ლეგენდებს. ამდენად, ასეთი ლეგენდებით კავკასიის ეკლესიების იერარქიული სტრუქტურის შესახებ მსჯელობა შეუძლებელია. სამაგვიეროდ, მათ ფასდაუდებელი ღირებულება აქვთ იმ კლერიკალური წრეების ტენდენციების შესასწავლად, რომელთა წიაღშიც ისახებოდნენ დავითარდებოდნენ.

2

ლეგენდა პეტრე მკისტოპოსის შესახებ

უხტანესმა ქართლში მოისმინა და მოკლედ ჩაიწერა ლეგენდა ვინმე პეტრეს შესახებ, რომელსაც ქართველები მეტსახელად „მგელს“ უწოდებდნენ. ლეგენდის მიხედვით პეტრე მგელი ქართველ მთავრებს (*ჩქსანღ*) მოუკლავთ კანგარის მთაზე³²².

უხტანესის ცნობით ირკვევა, რომ ქართლში პეტრეს ვინაობის შესახებ განსხვავებული აზრები ყოფილა. ერთნი ამბობდნენ, რომ გადმოცემა ეხება პეტრე ანტიოქელს, ხოლო მეორენი თვლიდნენ, რომ პეტრე ანტიოქელი და საეკლესიო განხეთქილების მონაწილე

³²² უხტანესი, გვ. 147.

მონოფიზიტი პეტრე ერთი და იგივე პიროვნებაა. უხტანესმა გადაჭრით უარყო მეორე ვერსია. მისი აზრით, „მგელს“ ბერძნები უწოდებდნენ პეტრე ანტიოქელს, რომელსაც საეკლესიო განხეთქილების მონაწილე პეტრესგან მთელი 150 წელი აშორებს. ისტორიკოსმა მათი მოღვაწეობის ქრონოლოგიასაც იძლევა: პეტრე ანტიოქელი მარკიანე კეისრის (450-457) თანამედროვე იყო, ხოლო მეორე პეტრე — მავრიკესი (582-602). უხტანესის არგუმენტაცია პრინციპში სწორეა, ოღონდ მცირე დაზუსტებას მოითხოვს: მარკიანე-მავრიკეს წყვილის მაგიერ ორი პეტრეს მოღვაწეობის თარიღები ზენონისა (474-491) და ფოკას (602-610) ზეობით უნდა განისაზღვროს.

ჩვენამდე მოაღწია ქართულმა ლეგენდამ პეტრე მკაწრვალის შესახებ როგორც ცალკე თხზულების სახით³²³, ისე ვახუშტი ბატრიონის. გადმოცემით³²⁴. ლეგენდის ანარეკლი შემონახულია, აგრეთვე, ეფთიმე გრძელისა და სოსთენის გაპაექრებაში³²⁵. მისი შინაარსი ასეთია:

კონსტანტინეპოლის პატრიარქის საყდარი ეკავა „წმიდა, უბიწო და მართალ“ კაცს, სახელად პეტრეს (პეტროს). ერთ-ერთი ეამის წირვის დროს პატრიარქს წმიდა ბარძიმი სისხლით აევესო. გამოირკვა, რომ წმიდა საიდუმლო შეურაცხყო დედოფალმა, რომელსაც „შემთხვია არაწმიდებაჲ ბუნებითასა წესისაებრ დედათასა“. „განძვნებულმან“ პატრიარქმა „დაკრულა“ დედოფალი, რის გამოც იგი გააძევეს კონსტანტინეპოლიდან. პატრიარქყოფილი აუშხებდრდა საერთოდ ბერძნულ სჯულს, წავიდა სომხეთში და იწყო მონოფიზიტობის ქადაგება... შემდეგში მან ანტიოქიის პატრიარქის საყდარიც დაიკავა, თუმცა იქიდანაც გააძევეს. დაბრუნდა კვლავ სომხეთში და მოინდომა მიქელ ქართლის კათალიკოსის გამონოფიზიტებაც. წამოვიდა ქართლში, გაჩერდა კანგარის მთასთან და გამოუძახა ქართლის კათალიკოსს თავისი სჯულის საზიარებლად ან საყდრიდან გადასაყენებლად. მიქელი მოჩვენებით დაემორჩილა. შეკრიბა ეპისკოპოსები, მღვდლები და მორწმუნე საეროანი. ყოველ მათგანს ფარულად ქუდში ქვა ედო. ასე მიეახლნენ ქართველი სამღვდელონი პეტრე მკაწრვალს. პეტრემ გაუწოდა მიქელს სამთხვევად თავისი ნესამოსელის სახელო, მიქელმა დაითრია იგი, დაავდო მიწაზე და დასცა ქვა თავში. კათალიკოსს მიბაძეს დანარჩენებმაც და ასე ჩა-

³²³ „პეტრეს მკაწრვალისა და ალაქისათჳს თხრობაჲ“: *Л. Мелниксет-Беков*, *Грузинский извод сказания о посте „Араджавор“*, *ХВ*, 1917, *V*, *В. II*, *გვ.* 85-96; იხ. აგრეთვე „საქართველოს სამოთხე“, *გვ.* 629-633.

³²⁴ ბ ა ტ რ ი ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა: ქართლის ცხოვრება*, *IV*, 1973, *გვ.* 101, *შენ.* 1.

³²⁵ საქართველოს სამოთხე, *გვ.* 618.

ქოლეს „მგელი იგი“. მონოფიზიტებმა მოინდომეს ღამე გაეთიათ წამებულის გვამთან, ხოლო ღმერთმა მათ გამოუცხადა ეშმაკები მგლის სახით.

თ. უორდანიას და ლ. მელიქსეთ-ბეჯს სპეციალურად დასჯი-
დათ დაესაბუთებინათ, რომ თხზულებაში ლაპარაკია პეტრე ანტიო-
ქელის შესახებ, თუმცა იგი ნაწარმოებში კონსტანტინოპოლის პატ-
რიარქად არის გამოცხადებული³²⁶. მათ, როგორც ჩანს, გამორჩათ
მხედველობიდან, რომ ტექსტში პირდაპირ არის ნათქვამი პეტრეს
ანტიოქიის პატრიარქობის შესახებაც: „... რომელი აღვიდოდა
საყდარსაცა ზედა ანტიოქელთასა და ბოროტთა
მათ წუალებათა მისთათჳს წმიდათა მამათა მიერ შეიჩუნა და განი-
კუეთა და საყდრისაგან თჳსისა განიღვენა“³²⁷.

როგორც ვხედავთ, ქართული ტრადიცია იცნობს მხოლოდ პეტ-
რე ანტიოქელის კანგარის მთასთან ჩაქოლვის ლეგენდას. მაშ საი-
დან გაჩნდა ვერსია უფრო გვიანი ხანის პეტრეს ჩაქოლვის შესახებ?
უხტანესმა მართალია უარყო ორი პეტრეს იგივეობა, მაგრამ
საკითხი მაინც ბუნდოვნად დატოვა: ნამდვილი არავენ იცისო. მან
ისიც თქვა, რომ „მგელი“ პეტრე ანტიოქელს ერქვა, მაგრამ ორიო-
დე სტრიქონით ზემოთ უკვე ჰქონდა ნათქვამი: ქართველები ეშუქ-
რებოდნენ პეტრეს ჩვენი ხელით მოკვდები, რადგან „მგლურად“
დაგვესხი თავს „წერილითა და მცნებითო“. მაშასადამე, უხტანესმა
მთლიანად მაინც არ გამორიცხა ასეთი ვერსიის შესაძლებლობა.
მართლაც, უფრო გვიან კორაკოს განძაკელმა უხტანესის ტექსტი
ისე გაიგო, თითქოს „მგელი“ სწორედ განხეთქილების მონაწილე
ეპისკოპოსს შეაჩქვეს ქართველებმა. „ამას ყოველივეს ქეშმარი-
ტად გასწავლის უხტანეს ეპისკოპოსისი, რადგან მან
ყველაფერი სრულად დაწერა, ეპისტოლეები და პასუხები, გონიე-
რი საუბარი პეტრე ეპისკოპოსისისა, რომელიც მაცნე იყო
უფალ აბრამისა კირონთან და რომელსაც ქართველებმა
გაბედულების გამო მგელი უწოდეს“³²⁸.

მხითარ გომის წერილში „ქართველთა შესახებ“ უკვე ვხვდე-
ბით ამ ლეგენდის სომხური ვარიანტის ლიტერატურულ დადასტუ-
რებას. თუ უხტანესისათვის პეტრე ეპისკოპოსის მოკვლის ისტორია
მხოლოდ ქართლში მოსმენილი ზეპირი გადმოცემა იყო, მხითარ გო-
მის, ანანია სანაინელისა და სტეფანოს ორბელიანისათვის იგი
უკვე ისტორიული ფაქტია.

³²⁶ თ. უორდანიას, ქრონიკები, 1, გვ. 316-318; Л. Меликсет-Бек-
ков, Грузинский извод..., გვ. 97.

³²⁷ ХВ, V, II, გვ. 93-94.

³²⁸ ს ქ ი ა ს კ ი უ წ ა ნ ძ ა ს კ ხ გ ი. გვ. 46.

მხითარ გომი: „[კირონ ქართლის კათალიკოსი] გამოეყო ჩვენგან აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს. კიდეც და კიდეც მოუწოდეს მას, მაგრამ არ დაემორჩილა. შემდეგ წარავლინა [აბრაამ სომეხთა კათალიკოსმა] თავისი კარის ეპისკოპოსი პეტრე, რომ თუ არ დამორჩილდებოდა [კირონი], მოეხსნა იგი. ხოლო მან თავისი ნებით მოიწიშველა სამოსელი [და] მისცა [პეტრეს], შემდეგ ფარულად [მკვლელები] დაადევნა, რომ მოკლან იგი ქვით და თვითონ გაეშურა ქალკედონის კრებასთან საზიარებლად. ბოროტი გონება ეზიარა ბოროტ ნებას და ჩაიქოლა პეტრე ორი მოწამითურთ კანკურაქის მთასთან“³²⁹

ანანია სანაინელი: „[აბრაამმა] მოუწოდა [კირონს] ერთხელ და ორჯერ — არ დაემორჩილა. შემდეგ მიუვლინა კარის ეპისკოპოსი პეტრე, რათა, თუ ვერ დააჯერებს, რომ დაემორჩილოს, მოხსნას თანამდებობიდან. იგი წავიდა, ვერ შესძლო დარწმუნება [და] მოიხურვა მისი თანამდებობიდან მოხსნა. ხოლო იგი თავისი ნებით განწიშველდა მაღლისაგან და მისცა მას სამამამთავრო სამოსელი... პეტრემ აიღო [სამოსელი] და წამოიღო აბრაამ მამამთავართან, ხოლო კირონმა ავაზაკები მიუგზავნა მას [და] მოკლეს იგი—როცა მიაღწია კანგარს, ჩაქოლეს პეტრე“³³⁰.

სტეფანოს ორბელიანი: „გამოეყო ქართლი [სომეხეთს]... თუმცა პეტრე ეპისკოპოსი მრავალჯერ ემუდარა და სამიებელსაც უწყალობებდა, მაგრამ [კირონი] არ დაემორჩილა [და] შემდეგ მოიკვეთა აბრაამისგან. [კირონმა] მოიხსნა ვარშამანგი და წამოსასხამი, მისცა პეტრეს და უთხრა: «თქვენი თქვენ გქონდეთ». შემდეგ შეშინდა, უკან დაადევნა ფარულად [მკვლელები], და მოაკვლევინა პეტრე ორი დიაკვით კარგარის მთასთან“³³¹.

გავადევნოთ თვალი, რა სახე მიიღო ლეგენდამ უხტანესიდან მოკიდებული სტეფანოს ორბელიანამდე.

უხტანესის მიხედვით, პეტრე იყო „საეპისკოპოსო სახლის კარის ეპისკოპოსი“ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის დროს. ცნობა ბუნდოვანია: არა ჩანს, რომელი ქვეყნის საეპისკოპოსო იგულისხმება (თუმცა უფრო სომეხეთი უნდა ვივარაუდოთ) და არც ის არის გასაგებები, რა ხარისხია „საეპისკოპოსო სახლის კარის ეპისკოპოსი“. თუ აქ ტექსტი გვიან არ არის დამახინჯებული გადამწერთაგან, უნდა

³²⁹ **Քուրդ Մխիթար Վարդապետի**, որ **Գույն կոչվար:** „Արարատ“. 1900. 23. 503.

³³⁰ **ლ. მელიქსეთ-ბეგი**, „ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარი“, 63. 113.

³³¹ **Սոսիսյան Թրեխյան**, 63. 104-105.

ვივარაუდოთ, რომ უხტანესმა თვითონ არ იცოდა კარგად, ვის შე-
სახებ ლაპარაკობდა. აბრაამ კათალიკოსმა პეტრე ეპისკოპოსს გა-
ტანა ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსთან. პეტრეს თან
ახლდნენ სომეხი წარჩინებულები. ეს არ იყო პეტრეს პირველი ვი-
ზიტი ქართლში, რადგან ქართლის წარჩინებულები უკვე „მეორედ
ემუქებოდნენ“. „ნუ მიდი-მოდინხარ ჩვენს შორის (ქართველთა და
სომეხთა), სარწმუნოების საქმეთა გამო, თორემ ჩვენი ხელით მოკ-
ვდებიო“. ბოლოს მათ მართლაც ასრულეს მუქარა და პეტრე მოკ-
ლეს კანგარის მთაზე.

XII-XIII სს-ის ისტორიკოსების მიხედვით, პეტრე აბრაამ სო-
მეხთა კათალიკოსის კარის ეპისკოპოსია. იგი ქართლში სპეციალუ-
რი მისიით არის ჩამოსული: თუ არა სცნობს ქართლის კათალიკოსი
მონოფიზიტობას, უნდა მოხსნას იგი თანამდებობიდან. კირონი არ
დაემორჩილა პეტრეს, თავისი ნებით მოიხსნა საპატრიარქო შესამო-
ტელი და ჩააბარა წარმომადგენელს იმ ეკლესიისა, რომლისგანაც
მიღებული ჰქონდა იგი. პეტრემ სამოსელი წაიღო დვინში, მაგრამ
კირონმა ფარულად მკვლელები დაადევნა და კანგარის მთასთან
ჩააქოლენია.

ლეგენდის განვითარების ტენდენცია სრულიად აშკარაა. X-
XIII სს-ის მონოფიზიტურ საეკლესიო წრეებში შეიქმნა კავკასიის
ეკლესიების ისტორიის თავისებური მოდელი, რომელიც მოითხოვ-
და დასაბუთებას საეკლესიო განხეთქილებამდე მათი სტრუქტურულ-
ლი ერთობლიობისა დვინის კათალიკოსით სათავეში. ასეთი თვალ-
საზრისის განსამტკიცებლად განხეთქილების თანადროულ წყარო-
ებს ერთი არსებითი ნაკლი ჰქონდათ: მიმოწერის მიხედვით, სომხე-
თის პატრიარქს არც კი უცდია ესარგებლა თავისი უფლებით, გადა-
ეყენებინა ხარისხიდან ურჩი ქვეშევრდომი, რაც სრულიად გაუგე-
ზარია მცხეთის საკათალიკოსოს დვინზე აუკარქიული დამოკიდებუ-
ლების შემთხვევაში³³². და აი, გაჩნდა ლეგენდა პეტრე ეპისკოპო-
სის ასეთი მისიით ქართლში ჩამოსვლისა და მისი ტრაგიკული აღ-
სასრულის შესახებ.

ცხადია, ასეთი ლეგენდა ქართლში არ დაიბადებოდა. ქარ-
თულმა ლეგენდამ პეტრე ანტიოქელის მოკვლის შესახებ თავისე-
ბური მასალა მისცა მონოფიზიტურ საეკლესიო წრეებს უკვე ახალი

³³² შესაძლოა ასეთი კონტარაგუმენტი ქართული ეკლესიის ისტორიული
ავტოკეფალის დამკველებმა ადრევე წამოაყენეს, რამაც გამოიწვია განხილული
ლეგენდის ასეთი რედაქციით ჩამოყალიბება მონოფიზიტი მწერლებისაგან. ყო-
ველ შემთხვევაში იგი მხედველობიდან არ გამოპარვია ჩვენს დროში ივ. ჯავა-
ხიშვილს. იხ. ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 329.

ლეგენდის დასამუშავებლად სხვა ხანისა და სხვა მოღვაწეების შესახებ. მაგრამ ვინ არის ამ ახალი რედაქციის ლეგენდის გმირი პეტრე ეპისკოპოსი?

უხტანესთან პეტრე სამჯერ არის მოხსენიებული. უფრო ზუსტი იქნება, თუ ვიტყვი, უხტანესი სამი პეტრეს შესახებ ლაპარაკობს.

1. პირველად პეტრე ეპისკოპოსი გვხვდება უხტანესის თხზულების პირველსავე თავში. როდესაც ქართლში კათალიკოსი გარდაიცვალა, მოსე სომეხთა კათალიკოსმა აირარატის გავარის ქორეპისკოპოსსა და დვინის კათოლიკე მონასტრის უხუცესს კირონს ხელი დაასხა კათალიკოსად და „გააყოლა იგი პეტრე ეპისკოპოსს, რომელიც ქართველთა ქვეყნიდან იყო, და სხვა მასთან მოსულ ერისთავებს დიდი პატივით“³³³. ამ ცნობიდან აშკარაა, რომ პეტრე ხარისხით ეპისკოპოსია, ხოლო ეროვნებით ქართველი, ამასთანავე იგი ჩადის ქართლიდან სომხეთში და უკანვე ბრუნდება.

2. მეორედ პეტრე ეპისკოპოსი გამოჩნდება მოსე ცურტაველისა და ვრთანეს ქერდოლის მიმოწერაში. ჩვენამდე მოაღწია, აგრეთვე, ვრთანესის ეპისტოლემ პეტრესადმი. ეს პეტრეც ქართველია, თუმცა მოწოდებებს თავიანთ თანამოაზრედ მიაჩნიათ. უხტანესის პიხედვით. კირონ ქართლის კათალიკოსმა დაუშალა პასუხის გაცემა „პეტრესაც, რადგან იგი მოშურნე იყო საღმრთო მცნების დამცველი მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა და სარწმუნო ჩვენი (სომეხთა) მხარისა, თუმცაღა თვითონ ტომით და ქვეყნით მათაგანი იყო.“³³⁴. თავის დროზე გამოითქვა ვარაუდი, რომ პეტრე უნდა ყოფილიყო სამთავნელი³³⁵, ან თბილელი ეპისკოპოსი³³⁶.

ფიქრობთ, არსებობს ყველა საფუძველი პირველ ორ პეტრეში ერთი პიროვნება დავინახოთ, თუ კი პირველი პეტრეს რეალურობა სანდოა.

3. მესამედ პეტრე ეპისკოპოსი გამოჩნდება აბრაამ კათალიკოსის მეორე და მესამე ეპისტოლეებში. მაგრამ ეს ადგილები „ეპისტოლეთა წიგნით“ ჩვენთვის კარგად ცნობილ დოკუმენტებში თვითონ უხტანესის დანამატია.

აბრაამის პირველ ეპისტოლეს კირონისადმი უხტანესმა სათაურად გაუკეთა: „აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის პირველი ეპისტოლე,

³³³ უხტანესი, გვ. 23.

³³⁴ იქვე, გვ. 83.

³³⁵ М. Сабинин, История грузинской церкви до конца VI века, СПб 1877, გვ. 135.

³³⁶ ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 238.

მოსე ეპისკოპოსის თხოვნით, კირონ ქართლის კათალიკოსს, გადაცემული პეტრე ეპისკოპოსისა და სხვა აზნაურთა მიერ³³⁷.

„ეპისტოლეთა წიგნი“ ამავე ეპისტოლეს სათაურია: „სომეხთა კათალიკოსის უფალ აბრაამის პირველი ეპისტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს“.

აბრაამის მეორე ეპისტოლე უხტანესთან შემდეგი სიტყვებით მთავრდება: „დანარჩენს მაგ პეტრე ეპისკოპოსისგან შეიტყო“.

იგივე სიტყვები გამეორებულია აბრაამის მესამე ეპისტოლეშიც. მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ ეპისტოლეთა დედნებში პეტრე ეპისკოპოსის ხსენებაც არ არის. ჩანს, უხტანესი მკითხველს სპეციალურად ამზადებს, რომ შემდეგ გაანართლოს გადმოცემა პეტრე ეპისკოპოსის შუამავლობის შესახებ.

საბოლოოდ ჩვენი დასკვნა ასეთია: ვფიქრობთ, პეტრე ეპისკოპოსის აბრაამის მიერ ქართლში გამოგზავნისა და კანგარის მთასთან მისი ჩაქოლვის შესახებ ლეგენდა უხტანესის შემდეგ გაჩნდა სომხურ ნაწერლობაში. ქართლში, როგორც ჩანს, X ს-ში უკვე არსებობდა ლეგენდა პეტრე ანტიოქელის კანგარის მთასთან მოკვლის შესახებ. ამ ლეგენდით პეტრე ანტიოქიიდან სომხეთში გაიქცა, ხოლო სომხეთიდან ქართლში ჩამოვიდა. სომხეთიდან ქართლში მისი ჩამოსვლის ისტორია მოიხმინა, ჩანს, უხტანესმა, როცა იგი თბილისსა და ცურტავში „ეპისტოლეთა წიგნის“ გმირების შესახებ ცნობებს ეძებდა და დაუკავშირა იმ პეტრეს, რომლისადმი ეპისტოლეც კრებულში შემონახული იყო, და რომლის ვინაობაც მისთვის უცნობი იყო. მიუხედავად დაშვებული შეცდომისა, უხტანესი მაინც კრიტიკულად მოექიდა თავისსავე ვერსიას და ნაკლი აღმოუჩინა. გვიანი ხანის ისტორიკოსებმა უხტანესის შენიშვნებს ყური აღარ ათხოვეს და კავკასიის ეკლესიების ისტორიის მონოფიზიტური მოდელის გასაძლიერებლად პეტრე ანტიოქელის შესახებ არსებული ქართული ლეგენდა უკვე მთლიანად პეტრე ეპისკოპოსზე გადაიტანეს³³⁸.

³³⁷ უ ხ ტ ა ნ ე ს ი, გვ. 123..

³³⁸ როგორც ჩანს, სომხურ საეკლესიო წრეებში აღრიდანვე არსებობდა გადმოცემა პეტრე ანტიოქელის კანგარის მთასთან ორი დიაკვნიტურთ მოკვლის შესახებ. ოლონდეს ვერსია მკვლელობას ქართლი კათალიკოს არ უკავშირებდა, იხ. ზიქე რიუიე, გვ. 328; Грузинский извод, გვ. 101. განხილულ ლეგენდებს ისტორიული ღირებულების ვარაუდ თელის ნ. აკინიანი იხ. სიქიჩინ კარიქიკლი ურავ, გვ. 271; პრ. აქარიანი შეცდომით პეტრე ეპისკოპოსს პეტრე სვინელს უკავშირებს, იხ. ჯაიე ანბანანინსხიქი ჩაუარაინ, IV, გვ. 242. ლ. მელიქსეთ-ბევის შესაძლებლად მიაჩნია ისეთი სომეხი ეპისკოპოსის არსებობა, რომელსაც მართლაც გადახდა ზემოთ მოთხრობილი ისტორია და ქართველები პეტრე ანტიოქელის ანალოგიით „მგელს“ უწოდებდნენ, იხ. Грузинский извод, გვ. 102.

პირთა, გეოგრაფიულ და მთნიკურ სახელთა საძიებელი

- აარონ მექნუნთა ეპისკოპოსი 95, 99, 107, 215
 აბას ალბანთა კათალიკოსი 343
 აბას უხუცესი 109
 აბგარიანი გ. 12, 348, 349, 351, 353, 354, 357
 აბელ უხუცესი 356
 აბელიანი მ. 304, 305, 323, 339
 აბიღენოსი 347
 აბრაამ კათოლიკე მონასტრის უხუცესი 109
 აბრაამ რშტუნთა ეპისკოპოსი 95, 99, 261
 აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი (ალბათანელი) 15, 16, 17, 21, 37, 39, 41, 47, 49, 89, 95, 101, 103, 105, 107, 111, 113, 115, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 141, 143, 147, 149, 163, 165, 167, 169, 173, 177, 181, 187, 189, 193, 199-201, 203, 205, 212, 230, 239, 241, 244, 246-249, 263-269, 271, 272, 274, 275, 280-290, 292, 294-299, 302, 303-307, 309, 311, 312, 316-319, 324, 325, 326-330, 332, 333, 335, 336, 342-345, 352, 353, 356, 365, 366, 367, 371, 374-376, 379, 392, 398, 399, 400, 402, 403, 405-409.
 აბრაამ ფარბის უხუცესი 109
 აბრაამიშვილი გ. 391
 აბულაძე ილ. 230, 233, 384, 385
 აგათანგელოსი 341
 აღამ 185, 310
 აღონცი ნ. 236, 293, 301, 336, 337, 339, 340
 აღსუნელი 18, 139
 ავანი 109, 263
 ათანახე ალექსანდრიელი 220
 ააონის ივერთა მონასტერი 177
 აირარატი 21, 408
 აკინიანი ნ. 213, 222, 224, 225, 228, 229, 234, 237, 293, 299, 322, 330, 331, 333-335, 340, 372, 409.
 აკსიგომი 234
 ალბათანი (ალბათანი) 105, 356, 393
 ალბანეთი (ალბანთა ქვეყანა, ალბანელთა სახლი) 10, 12, 13, 75, 117, 119, 189, 193, 211, 212, 237, 240, 265, 266, 290, 301, 342, 343, 356, 359, 360, 366, 368, 369, 371, 372, 375, 377, 378, 379, 398, 399, 401-403
 ალბანეთის ეკლესია 246
 ალბანელნი 63, 67, 105, 139, 181, 187, 189, 191, 203, 205, 224, 230, 332, 341, 343, 344, 360, 361, 364, 365, 366, 367, 368-372, 374-379, 384, 399, 400, 402
 ალექსანდრე მაკედონელი 67, 171, 346, 347
 ალექსანდრია 341, 362
 ალექსიძე ზ. 11, 246, 317, 330, 381
 ალიხი 226
 ალქი 109
 ამარასუ 189, 384
 ამატუნნი 95, 99, 107

აშერ-კავკასია 226, 230, 232, 300, 302, 306
ამპელიუსი 337, 338
ამფილოქიოსი 337, 338
ანანია ნარეკელი 213, 225, 227, 228, 229, 235, 238, 246, 248, 292-294, 398, 401
ანანიანი ბ. 349
ანანია ხანინელი 368, 369, 405-406
ანასიანი ა. 333
ანასტასი კეისარი 14, 15, 89, 93, 205, 257, 375, 378
ანასტასი წმიდა, ეკლესია იერუსალიმში 143
ანისი 234
ანტიოქია 91, 341, 363, 364, 390, 404, 405
ანძვევლნი 95, 99, 107
აპაღუნნი 109
აპრევზ-ხოსრო (აპრევზ-ხოსრო) 21, 95, 97, 99, 105, 263, 348, 379
არაგაწოტნი 25, 47, 53
არამ 23
არამუნნი 109
არანი 191
არგინა 225, 229, 235, 237
არიელთა ტომი 177
არიელთა ქვეყანა 127, 153, 173, 274
არიოზი 99, 109, 177, 262, 363
არისტაკეს სომეხთა კათალიკოსი 380, 381
არიჭი 109
არნა 95, 99, 109
არსენი ვაჩეს ძე 381
არსენი ხაფარელი 304
არტავაზდის აპარანნი 109
არტაზის გავარი 193
არქანოსი 171
არშაკუნიანნი 27
არწაფნი 109
ასოლიკი (სტეფანოს ტარონელი) 212, 213, 227, 228, 234, 237, 354-358
ასურეთი 341
ასურიელი 139
ატრნერსე 75, 77, 149, 153, 161, 251, 283

აფსცი 133, 283, 284
აფხაზეთი 67
აქემენიდები 354
აშუმანი 153
ასურიანი 219, 235
აპარიანი პრ. 224, 227, 409

ბაბგენ (ბაბკენ) სომეხთა კათალიკოსი 131, 135, 141, 203, 337, 338, 340, 375—378, 380, 381
ზაბელას ჰოვანავანქის წინამძღვარი 47, 51, 53, 109
ბაბილონი 73
ბაგარანი 109
ბაგრატუნი იხ. სმბატ ბაგრატუნი
ბაგრევანდი 109
ბანანა იხ. გორგი 395
ბარტეო მღვდელი 215, 225, 235
ბახენი 95, 99, 101, 105, 107, 203
ბატონიშვილი ვახუშტი 404
ბერძენთა მხარე 155, 187
ბერძენნი 33, 85, 95, 97, 103, 107, 143, 155, 157, 167, 187, 189, 203, 205, 343, 344, 348, 361, 362, 364, 366—372, 375, 379, 395, 401, 404
ბზრმპი (ბზრმპარი) 75, 77, 251
ბიზანტია 378
ბიუზანდაცი ნ. 222
ბოლნისი 139
ბოუნნი 95, 99, 107
ბროსე მ. 13, 17, 18, 213, 225, 227, 376, 377

გაბრიელ ქართლის კათალიკოსი 131, 135, 139, 307, 313
ვაგიკ ვასპურაკანელი 302, 303
გაილი მღ. 21, 23
გარნი 109
გარნიკ ცურტავის ეპისკოპოსი 133, 283, 284
გაჩენაგეტ მღ. 67
გაჩიანი 14, 25, 67, 89

გეროგ სომეხთა კათალიკოსი 368, 371
გიგ დაშტკარანი 99, 101, 109, 147, 151
გისი (გესი, გისო) ქალაქი, ეკლესია
169, 193, 366, 378, 384
გიულხანდანიანი ა. 333
გოლთნი 95, 99, 107
გორგი ბანანად წოდებული 395
გოროზუ გაგარი 189—191, 384
გრიგოლ (გრიგორ) განმანათლებელი
21, 41, 45, 49, 51, 55, 57, 61, 65,
75, 79, 81, 101, 105, 111, 115, 125,
131, 137, 143, 149, 153, 161, 163,
177, 181, 187, 189, 205, 222, 255,
263, 276, 289, 290, 291, 292, 295,
299, 300, 302, 303, 304, 307, 340,
341, 356, 363, 364, 366, 367, 372,
380, 381, 399, 402
გრიგოლ მაგისტრისი 230
გრიგოლ ნარეკელი 228, 229, 231
გრიგორ ანძეველთა ეპისკოპოსი 95, 99,
107
გრიგორიანი მ. 332
გრიგორის არიკის უხუცესი 109
გრიგორის ალბანეთის კათალიკოსი 189
გუგარეთი 246
გუგარელნი 67, 346

დავით ბიბლ. 97, 352
დავით ბოლნელი 18, 139
დავით ერევნის მონასტრის უხუცესი
109
დავით ფილოსოფოსი 395
დარბანდი 193, 384
დარემ სპარსეთის მეფე 346
დარუნი 109
დასხურანელი მოსე იხ. მოსე კალანკა-
ტრელი 372
დაშტკარანი გიგ იხ. გიგ დაშტკარანი
დვინი 16, 21, 95, 99, 101, 103, 105,
205, 242, 246, 252, 261, 268, 286,
287, 338, 352, 358, 364, 372, 376,
378, 379, 381, 398, 400, 401, 402,
403, 407, 408
დიდი სომეხთი 21, 105, 351, 352, 358
დიოკლეთიანე 378, 380, 382
დოვსეტი კ. 372

ებრაელნი 31
ეგვიპტე 31
ედესა იხ. ურპა 225, 227
ევგინეს სამთავისის ეპისკოპოსი 139-
ევნომოსი 79
ევროპა 213
ევსემიოს კესარიელი 347, 348, 355
ევტიქე 79, 99, 109
ელადეს მანგლელი 139
ელიას მოგვი 167
ელია ცურტაველი 133
ელი 99, 107
ელივარდი 25, 109
ელიფას ასურელი ეპისკოპოსი 139
ელიშა ცურტაველი 283, 284
ემინი მ. 12, 369
ენეს მარული ეპისკოპოსი 18, 139
ერევანი 109, 334, 335
ერემია წინასწარმეტყველი 309, 314
ესავ ბიბლ. 183
ესაია წინასწარმეტყველი 23, 33, 133,
215, 283, 284
ეფემიას სამარტივლე 91, 258, 259
ეფესო 3, 45, 79, 109, 171, 207, 302,
363
ეფთჳმე გრძელი 404
ეფრემ ბიბლ. 23
ელიშე (ელიშა) მოციქული 189, 193, 366,
369, 372, 375, 377
ენქიმიანი 334

ვანაკანი 323
ვანანდი 109
ვარდან დიდი 232, 356
ვარდან სომეხთა სპასუქტი 393
ვარსქენ პიტიახში 388
ვასაკი 23
ვასპურაკანი 11, 234
ვალარშაკ არშაკუნიანი 67, 191
ვალარშაპატი 9
ვაჩაგან ალბანეთის მეფე 191
ვახუშტი ბატონიშვილი 404
ვაჰან 75, 77, 161, 251, 283
ვაჰან სივნიელი სომეხთა კათალიკოსი
223, 234

კაპრამ 153, 159, 279
ვერია 67, 329, 347
კრაც-ლაშტ 67
კრთანეს ქერდოლი 13, 14, 17, 41, 47,
49, 51, 55, 57, 63, 65, 69, 73, 75,
77, 81, 83, 87, 89, 93, 95, 101, 103,
105, 109, 113, 115, 117, 119, 121, 135,
145, 161, 163, 167, 171, 173, 199,
241-244, 246, 247, 250-256, 258,
260, 364, 392, 408.
კრკანი 16, 21, 95, 99, 101, 103, 121,
145, 147, 149, 151, 157, 161, 203,
241, 274, 277, 280, 281, 348, 351,
352, 353, 356, 357, 358
ზარგუნის ველი 193
ზაქარია ალბანეთის კათალიკოსი 364
ზაქარია კასტელი ეპისკოპოსი 18, 139
ზენონ კეისარი 14, 89, 93, 205, 257,
375, 378, 404
ზუტარიმა 23
თადეოს არნას ეპისკოპოსი 95, 99, 109
თადეოს მოციქული 187, 189, 193, 205,
363, 366, 367, 369, 377.
თბილისი 37, 43, 67, 139, 159, 177,
226, 237, 240, 246, 278, 286, 330,
333, 393, 409
თეოდორიტე კვირელი 258
თეოდოროს სეპუქთა რაზმის ეპისკო-
პოსი 109
თეოდოროს ფორთის ეპისკოპოსი 139
თეოდოსიოპოლი 361
თეოდოს სამარტაეტოს ეპისკოპოსი 95,
99
თომა არწრუნი 213
თორგომეანი 25, 359
თოროსიანი ხ. 349, 351, 353, 354
თრღატ სომხეთის მეფე 340, 341
თრაღეთი 67
თურქესტანი 356

იავიტეან ელივარდის მონასტრის უხუ-
ცესი 109
იაკობ ბიბლ. 183
იაკობ მღვდელი 45, 278
იაკობ უფლის ძმა 145, 189, 193, 366,
378
იაკობ ეურტაველი (სრტაგის ეპისკო-
პოსი) 133, 139, 283, 284
იაკობ ზუცესი 383, 384, 385-393
იბერია (ივერიელთ ქვეყანა) 145, 347,
348
იბერიელები (ივერიელნი) 67, 346, 347
იერემია წინასწარმეტყველი 41, 59, 183
იერუსალემი (იერუსალიმი) 59, 85, 87,
121, 127, 129, 131, 133, 139, 141,
143, 145, 153, 193, 272, 276, 287,
288, 341, 363, 377
იესუ ქრისტე 17, 51, 55, 57, 59, 61,
63, 65, 69, 75, 77, 79, 91, 103, 109,
117, 119, 127, 131, 137, 139, 145,
151, 159, 161, 177, 185, 191, 193,
199, 205, 207, 209, 216, 217, 218,
234, 253, 265-267, 285, 308, 311,
316, 360, 374, 376, 377, 392
ინგლიზიანი ვ. 340
იოანე ეურტაველი 133
იოანე გაბელენელი, სომეხთა კათალი-
კოსი 343
იოანე დრასხანაქერტელი 212, 322,
349, 356, 357—359
იოანე იმასტახერი 302, 303, 305
იოანე კოვოიტელი, სომეხთა კათალი-
კოსი 107, 187, 364
იოანე ლარსელი ეპისკოპოსი 234
იოანე შირაკომელი 305, 311, 313,
362
იოანე მანდაკუნი 340
იოანე მოძღვარი ჭვარისმტვირთველი
234
იოანე მხარებელი 29, 71, 93, 155,
177, 217, 271, 363
იოანე ნათლისმცემელი 137
იოანე ნათლისმცემელის მონასტერი
(მოვანავანქა) 47, 51, 53, 109, 137,
155, 242, 279, 363
იოანე სარუსთის ეპისკოპოსი 139

როანე ცურტაველი 133
როანიკ არტავაზდის აპარანთა უხუცესი 109
როანიკ არწაფის უხუცესი 109
როანიკ ელის ეპისკოპოსი 99, 107
იოვანეს ამბატუნთა ეპისკოპოსი 95, 99, 107
იოსებ ადსუნელი 18, 139
იოსებ კუმურდოელი 18, 139
იოჰანე ცურტაველი 283, 284
იოჰან ცურტაველი 283, 284, 328
იპოლიტე რომელი 355
ირანე 272, 275, 281, 287, 352
იხააკ პნარაკერტის ეპისკოპოსი 139
იხრაილ გარნის უხუცესი 109
ეხრაელი 47, 183
იხრაელნი 27, 97, 352
იხრაელ პტლავანთა (პტლუნთა) უხუცესი 263
იტალია 203, 205, 343, 344, 375
იუბენალ იერუსალემელი 131, 133
იულა იხკარიოტელი 67
იულ პტლუნელი უხუცესი 109
იუნანეს (იუსანეს) ავანის უხუცესი 109, 263
იუსანეს იხ. იუნანეს ავანის უხუცესი
იუსტინე კეისარი 89, 91
იუსტინიანე კეისარი 91, 258, 259, 260, 363
კავად (კავატ) სპარსელთა მეფე 35, 123, 207
კავკასია 236, 238, 240, 246, 289, 295, 299, 343, 347, 369, 371, 376-378, 400, 402, 403, 407, 409
კავკასიის მთა 37, 67
კავკასიის მხარე 65
კათოლიკე მონასტერი დვინში 109
კაიენ ბიბლ. 177
კაკაბაძე ს. 319
კანგარის მთა 147, 404-407, 409, 410.
კანგურაქის მთა იხ. კანგარის მთა
კახტელი 18, 139
კანკელიძე კ. 319, 320, 333
კელესტინოს რომის პაპი 382

კერინთოს მისანი 167, 177
კესარია 363
კირაკოზ მღვდელი (უხუცესი) 37, 237, 240, 385,
კირაკოს განმაკელი 212, 213, 356, 405
კირილე 173
კირონ (კვრონ, კვრიონ) სკუტრელი (მცხეთელი), ქართლის კათალიკოსი 10, 11, 15, 16, 17, 21, 23, 25, 27, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 67, 69, 71, 73, 77, 83, 85, 93, 103, 105, 107, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 131, 133, 135, 141, 143, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 161, 163, 165, 169, 171, 173, 177, 179, 181, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 199, 201, 203, 205, 211, 230, 236, 239, 241, 244, 246, 249, 252, 253, 257, 265, 267, 268, 269, 271—278, 280—290, 292, 302, 305, 312, 324, 325, 326, 329, 332, 333, 335, 342, 343, 344, 353, 361, 365, 366, 367, 370, 371, 375, 392, 400, 402, 405-409
კოსტად 328
კის ხუციკი ეპისკოპოსი 23
კოგიანი ს. 340
კოზმ ურდის უხუცესი 109
კოლონია გავარი 21, 23
კონიტას სომეხთა კათალიკოსი 305, 306, 311, 312, 318, 332
კონსტანტინე დიდი კეისარი 111, 340, 341
კონსტანტინოპოლი 31, 45, 79, 109, 155, 171, 205, 331, 361, 363, 404, 405
კორიუნე 290, 291, 296, 300, 301
კუმურდო 18, 139
ლაზარე ფარბელი 290, 291, 293, 295
ლაზარ ფოლკენდელი ეპისკოპოსი 139
ლარისხა საშიტროპოლიტო 234
ლენინგრადი 9
ლეონ რომის პაპი 33, 45, 79, 91, 99, 109, 123, 131, 133, 139, 141, 155, 157, 165, 177, 209, 262, 375

ლიბია 347, 348
ლიბიელნი 67, 347, 348
ლუკა მახარებელი 39, 71, 197, 217,
255, 363

მავრიკე კეისარი 21, 95, 97, 107, 147,
155, 167, 189, 348, 366, 379, 404

მათე მახარებელი 29, 31, 117, 195,
197, 218, 297, 363

მათე ურპელი 228, 229

მაიენ არიკის მონასტრის უხუცესი 109

მაკელონი 99, 109

მალაქია წინასწარმეტყველი 31

მალხასიანი სტ. 340, 348

მანანდიანი ი. 340

მანასე ბასეანის ეპისკოპოსი 95, 99,
101, 105, 107, 263

მანგლისი 139, 173, 203

მარიამ ღვთისმშობელი 61, 209

მარი ნ. 304, 339

მარკვარტი ი. 228

მარკიანე კეისარი 61, 105, 147, 207,
361, 404

მარკიონი 79

მარკოზ მახარებელი 362

მარუელი ეპისკოპოსი 18, 139

მასქუთები 193

მაქენელთა მონასტერი 362

მაშტოცი 9, 137, 289, 290, 291, 292,
293, 295, 299, 300, 301, 302, 303,
304, 307, 318, 323, 325, 328-330,
337

მაშტოც ელივარდელი 368, 371

მახლობელი აღმოსავლეთი 347

მეგასთენესი 347, 348

მელიქიშვილი გ. 347

მელიქსეთ-ბეგი ლ. 233, 368, 405, 406,
409

მესარაიმ ბიბლ. 177

მესერიანი ფ. 340

მესრობი (მასრობი) იხ. მაშტოცი

მეპენკერტი 69

მეპნუნნი 95, 99, 107

მიდამილ 328

მირდატ დარეპის ნახარაი 67, 346

მიქაიელ ალცელი უხუცესი 109

მიქელ ქართლის მთავარეპისკოპოსი
(კათალიკოსი) 404, 405

მნაცანია ა. 240-246

მოსე ელივარდელი სომეხთა კათალი-
კოსი 21, 23, 25, 27, 35, 37, 41,
43, 45, 49, 79, 81, 95, 99, 101, 105,
107, 113, 121, 123, 125, 127, 129,
133, 135, 141, 161, 163, 167, 179,
187, 203, 236, 239, 246, 281, 305,
342, 356, 359, 364, 371, 408

მოსე კლანკატუელი (ალბანელი) 10,
12, 13, 139, 212, 213, 301, 322, 344,
353, 356, 359, 360, 361, 366-379,
380, 382, 384, 401

მოსე ცურტაველი (გაჩენელი) 13, 14,
17, 25, 43, 47, 49, 51, 55, 57, 63,
69, 73, 75, 77, 81, 83, 85, 87, 89,
93, 103, 115, 117, 119, 121, 123,
125, 133, 135, 145, 153, 157, 161,
203, 241, 242, 243, 244, 247, 250,
251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 263-
267, 271, 274, 276, 278, 279, 280,
281, 283, 287, 318, 342, 353, 408,
409

მოსე წინასწარმეტყველი 117, 137, 183,
363

მოსე ხორენელი 67, 290, 321, 340, 345,
346, 347, 348, 355, 395, 396

მოსეს ხორხორუნთა ეპისკოპოსი 109

მტკვარი 37

მურადიანი პ. 294-299, 303-307, 315,
317-340

მცხეთა 23, 123, 139, 143, 145, 159,
173, 203, 242, 252, 277, 279, 282, 286,
287, 407

მხითარ აირივანელი 212, 356

მხითარ გოში 233, 405-406

ნაბუქოდონოსორი 67, 347, 348

ნარეკის მონასტერი 225, 227, 228, 229,
231, 232, 235

ნერსეს ბოყუნთა ეპისკოპოსი 95, 99,
107

ნერსეს ეანანდის ეპისკოპოსი 109
ნერსეს შნორპალი 305
ნესტორი 61, 63, 79, 99, 109, 155, 177,
207, 209, 211
ნოეა 31, 45, 79, 109, 139, 171, 205,
316, 380, 381
ნეკოპოლისი 21, 23
ნუნე მოციქული 201, 341

ოლიმპიოს (ოლიმპიოს, ოლიმპიო-
დორე) 185, 395, 396
ორდეკ უხუცესი 109
ორმანიანი მ. 227, 340
ორმულ სპარსელთა მეფე 211
ოსე წინასწარმეტყველი 71
ოქროპირი 347
ოშაკანი 109
ოშკი 195

პავლე მოციქული 61, 75, 81, 93, 117,
141, 177, 183, 209
პაკლე სამოსატელი 209, 368
პაკლე ტარონელი 368
პალდენ სეფე-სახლის ეპისკოპოსი 139
პაპუაშვილი თ. 236
პარტავი ქ. 191
პარტავის ველი 384
პატკანიანი ქ. 370, 379
პეტერსი პ. 213, 225, 226, 228, 229,
231-234, 240, 354, 382, 383
პეროზ სპარსელთა მეფე 355
პეტრე ანტიოქელი (მეაწრვალი) 147,
404, 405, 409
პეტრე ეპისკოპოსი 23, 75, 81, 83, 85,
87, 121, 123, 125, 131, 135, 141,
147, 187, 212, 237, 247, 255, 256,
286, 364, 403, 404, 406, 407-409
პეტრე მოციქული 173
პეტრე პატრიარქა 332
პეტრე სივნიელი 409
პოლქერიანე მარკიანე კეისრის თანა-
გეცხედრე 61, 361

პონტოს ზღვა 67, 347
პროკლე კონსტანტინეოლელი 30:
340
პტლავანნი (პტლუნნი) 109, 263

ჟორდანია თ. 405

რიფსიმეს მონასტერი 109
რომეღნი 21, 27, 31, 33, 41, 117, 12
127, 137, 195, 205, 207, 209, 21
361, 375-379
რომეღი ბიბლ. 23
რომანოზ კეისარი 302, 303
რომი (რომეღელთა ქვეყანა) 21, 23, 11
340, 363, 376, 378
რუშთავი 139
რშტუნნი 21, 95, 99, 105, 356

საბელიოსი 79
საბერძნეთი 97, 115, 341, 348, 34
351, 379
საგასტენი 356
საკლე ბიბლ. 25
სამარდეტო 95, 99
სამას ბაგარანის მონასტრის უხუცეს
109
სამთავისი 408
სამუელ ანელი 356
სამუელ ბიბლ. 27
სამუელ რიფსიმეს მონასტრის უხუცესი
109
სამუელ ტიმუელი ეპისკოპოსი 139
სამუელ ცურტაველი 133, 283, 284
სამუელ წინასწარმეტყველი 195
სანატრუკ სომეხთა მეფე 193
სარუსთი 139
საულ ბიბლ. 27, 195
საქართველო 290, 341, 347, 368, 40
საბაკ თბილელი 139
საბაკ სომეხთა კათალიკოსი 303, 30
340

- საბაკ ცურტაველი 133, 283, 284
 ნებასტია 213, 225-228, 234
 სებეოსი 348, 349, 351, 353, 355, 356-358
 სევეროს ანტიოქელი 79
 სემი ბიბლ. 177
 სივნიეთი 187, 189, 263, 364, 373
 სივნიელეები 95, 99, 105, 107, 139, 187, 191, 361, 364, 365, 367, 372
 სილიბისტრო რომის პაპი 340, 341
 სიმეონ მესხვეტე 91, 258, 259, 260
 სიზენონ მღვდელი 215, 225, 235
 სიმონ დარუნელი უხუცესი 109
 სიმონ მისანი 167, 173
 სიონ გოლთნის ეპისკოპოსი 95, 99, 107
 სიონი იერუსალიმის 43, 45, 141, 143
 სიონ სებასტიელი 234
 სისაკანი 356
 სკუტრი სოფ. 21
 სმბატ ბაგრატიონი ერკანის მარზპანი 16, 21, 41, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 109, 119, 121, 147, 149, 151, 157, 161, 173, 203, 241, 245, 246, 247, 262, 264, 267, 268, 273-283, 348, 349, 351, 352, 353, 356-358
 სმბატ სომეხთა მეფე 222, 227, 235
 სოლომონ მაქენელი 362, 367
 სოლომონ ბრძენი 49, 173, 183, 197
 სომეხნი 9, 17, 21, 25, 27, 35, 37, 41, 43, 49, 63, 67, 69, 95, 101, 105, 107, 109, 111, 115, 117, 119, 123, 125, 127, 131, 133, 135, 141, 143, 151, 161, 187, 189, 191, 193, 201, 203, 205, 212, 220, 222, 225, 227, 228, 230, 231-236, 238, 239-241, 248, 263, 265, 268, 272, 277, 281, 283, 284, 292-294, 302, 303, 305, 309, 313, 322, 323, 326, 327, 332, 341, 343, 344, 351-353, 356-358, 360-363, 365-370, 372-377, 381, 393, 397-402, 406-409
 სომხეთი (სომეხთა ქვეყანა) 15, 16, 21, 27, 41, 45, 47, 53, 61, 83, 87, 95, 97, 99, 103, 107, 115, 135, 139, 143, 159, 165, 167, 171, 187, 193, 201, 205, 227, 228, 231, 232, 233, 27. ზ. ალექსიძე
 235, 241, 244, 261-264. 273-276, 281, 283, 284, 288, 290, 294, 300, 301-304, 306, 340, 341, 348, 349, 351-353, 355, 357, 358, 362, 364, 366, 367, 369, 372, 374, 376-379, 380, 381, 398-404, 406-409 იხ. დიდი სომხეთი.
 სოსოენი 404
 სოპარნი 193
 სპარსეთი 97, 115, 193, 274, 306, 341, 348, 349, 351, 354, 358, 379,
 სპარსელები 21, 27, 95, 97, 103, 107, 157, 167, 187, 207, 348, 353, 362, 364, 379, 401
 სპარსელთა მხარე 153
 სრტავი 139
 სტეფანე ეპისკოპოსი 27
 სტეფანე სივნიელი 305, 313
 სტეფანოს ბაგრევანდის ეპისკოპოსი 109
 სტეფანოს ორბელიანი 213, 321, 356, 368, 371, 372, 405-406
 სტეფანოს რუსთაველი ეპისკოპოსი 139
 სტეფანოს სივნიელი სომეხთა კათალიკოსი 234
 სტეფანოს ტარონელი იხ. ასოლიკი
 სტეფანოს ცურტაველი 133, 283, 284
 ტარონი 304
 ტარსი 139
 ტაშირი 69
 ტერ-მინასიანი ე. 338
 ტერ-მკრტიჩიანი კ. 305, 306, 317, 318, 322, 337, 338
 ტიმოთე ბიბლ. 93, 183, 256, 394
 ტიმოთე ელური 337, 338
 ტიმუელი ეპისკოპოსი 139
 ტიტე (ტიტუს ფლავიუს ვესპასიანე) 43, 59
 ურდი 109
 ურპა იხ. ელესა 212, 213, 225, 227
 უტი 193
 უფრეთის ციხე 382, 383, 384

უსტანესი 9, 12, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 212, 213, 223, 224-240,
243, 245-289, 292, 293, 299, 300,
302, 308, 312, 315, 316, 318-324,
326-329, 335, 336, 339, 342-344,
346-349, 351-360, 366-369, 371-380,
382-409

ვაიტაკარანი 191, 384

ფარბი 109

ფარნავაჲ ქართველთა მეფე 290

ფილიპე მღვდელი 214, 221, 225, 235

ფოკა კეისარი 379, 404

ფოკას ასტერმიულის ეპისკოპოსი 139

ფოლკდნელი ეპისკოპოსი 139

ფორთი 139

ქალკედონი 21, 25, 27, 31, 33, 45, 57,
59, 63, 75, 79, 81, 85, 89, 91, 93,
99, 107, 109, 123, 127, 131, 133,
139, 141, 147, 149, 155, 157, 165,
177, 203, 207, 209, 211, 228, 233,
234, 236, 237, 249, 250, 251, 254,
255, 257-260, 262, 272, 275, 283,
302, 312, 343, 361, 365, 371, 375,
378, 381, 401, 403, 406

ქაში 177

ქართველთა ქვეყანა (სახლი) 23, 37,
45, 71, 153, 155, 165, 177, 193, 199,
203, 266, 281, 391, 408,

ქართველნი 9, 15, 17, 21, 25, 27, 35,
37, 43, 49, 51, 53, 57, 63, 65, 67,
69, 77, 93, 97, 101, 103, 105, 107,
119, 123, 131, 133, 143, 147, 157,
163, 165, 173, 177, 179, 181, 185,
187, 189, 201, 203, 205, 211, 212,
222, 226, 228, 230, 231, 232-240, 248,
253, 267, 280, 283, 284, 293, 302,
306, 307, 313, 322, 323, 326, 327,
341, 343-345, 359-361, 365, 367,
370, 371, 373-375, 397, 398, 401-403,
405-407, 409

ქართლი (ქართლის ქვეყანა) 75, 77,
117, 119, 123, 125, 131, 135, 149,

151, 159, 161, 211, 226, 230, 236,
237, 239-242, 244, 245, 247, 251,
253, 254, 257, 265, 265, 268, 271-
280, 282-287, 290, 292, 295, 301,
302, 304-306, 312, 313, 319, 325,
329, 341, 342, 347, 353, 367-370,
391, 394, 398, 399, 401-409

ქაჯ-ვაჰანა 226

ქორჯანა 139

ქრისტაფორ აბაჰუნთა ეპისკოპოსი 109

ქრისტაფორ სივნიელთა ეპისკოპოსი

95, 99, 105, 107, 263

ქრისტე იხ. იესუ ქრისტე

ქსისუთრიოს 395

ქურციკიძე ც. 177

ლევონდი 212

ზარსალარ სომეხთა მოძღვარი 99, 101,
103, 109, 149, 151

შაჰნაზარიანი კ. 370

შუშანიკი (შუშან) 67, 123, 133, 135,
143, 149, 199, 211, 237, 245, 246,
283, 284, 382, 383—393

ჩამჩენი მ. 377

ჩორი იხ. ქორი

ცურტავი 13, 14, 17, 25, 43, 47, 49,
51, 53, 57, 63, 65, 67, 69, 73, 89,
103, 115, 117, 119, 123, 125, 127,
133, 135, 141, 149, 151, 153, 157,
161, 169, 173, 193, 199, 203, 211,
226, 237, 241-245, 250-252, 254,
257, 264, 265, 270, 271, 274, 276,
278-281, 283-285, 318, 328, 345,
382, 383, 388, 392, 393, 408, 409

წათები (წადები) 222, 226, 235, 236

წანარეთი 67

წილკანი 328

ქორი (ჩორი) 193, 384

ხაჩიკ სომეხთა კათალიკოსი 219, 227-229, 234, 237

ხაჩიკიანი ლ. 301

ხორხორუნნი 109

ხოსრო სპარსელთა მეფე 107, 167, 211, 306, 349, 356, 357, 358, 359

ხოსრო ოშაკანის უხუცესი 109

ხუჟასტანელები 363

ხუჟიკი 23, 25, 27, 29, 33, 35, 37, 39, 45, 71, 77, 79, 81, 121, 125, 155, 167, 169, 175, 177, 179, 203, 239, 281

ხუს ძე ქამისა ბიბლ. 177

ქავახეთი 21, 67

ქავახიშვილი ივ. 13, 15, 238, 240, 243, 290, 291, 293, 294-295, 301, 319, 320, 322, 324, 327, 336, 339, 381, 400, 407

ქანაშია ხ. 291, 294, 295, 296

ქოჭიკ არამუნის უხუცესი 109

ჩაცუნი ვ. 340

ბერაკლე კეისარი 97, 213, 347, 348, 349, 351, 357, 358

ბერეთი 236

ბიშენე ბიბლ. 171

ბნარაკერტი 139

პოვანავანჯი იხ. იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი

პომეანჯი 193

გატნგენე ქორზანას ეპისკოპოსი 139

Աբաս 108

Աբգარიანი Գ. 12, 349, 350, 354

Աբნეიანი Մ. 338

Աբիღենო 346

Աբրահამ Աղբարანისეի 20, 36, 38, 40, 46, 48, 88, 94, 100, 102, 104, 106, 110, 112, 114, 116, 118, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 131, 140, 142, 146, 148, 162, 164, 166, 169, 172, 176, 180, 186, 188, 192, 198, 200, 202, 204, 352

Աբրահამ Կարიդիկ. ხრէ 108

Աբրահამ Ռշուռնեսա Կայ. 94, 98

Աբրահამ Գարբոյ ხრէ 108]

Աբրահამյան Ա. 10

Ադამ 184, 310

Աდიგე Ն. 301, 303

Ադունისի Կայ. 138

Աբანաս 220

Ախուրხան 219

Ակինեսონ Ն. 9, 213, 322, 330, 335,

338, 359, 369, 372, 379

Ահարინ 94, 98, 106, 215

Աղբարան 104

Աղբարանյ 170

Աղբարանյ 338

Աղբարանյ Մակեդონացի 66, 346

Աղբարան (Աղբարանից աղբարան, Աղբարանից կողմ, Աղբարանից տուն) 11, 13, 62, 66, 74, 104, 116, 118, 140, 180, 186, 188, 190, 192, 202, 204, 210, 224, 240, 343, 370

Աղբից վանք 108

Անատյան Հ. 224, 228

Ամարասու 190

Ամատունիք 94, 98, 106, 117, 158

Այրարատ 20

Անանյան Պ. 232, 338, 349, 380

Անասյան Հ. 213

Անասოստիան Եկեղ. 142

Անատոս 88, 92, 204
Անձևացիք 94, 98, 106
Անտիոք 10
Աշուշան 152
Ապահուցիք 108
Ապրուեզ-խոսրով 20, 94, 96, 98, 104
Առան 13, 150
Առաքելյան Վ. 370
Առնայ 94, 98, 108
Ասողիկ ո. Մտեփանոս Տարօնեցի
Ասուրիադէ եպ. 138
Աստերմիլզայ եպ. 138
Ատրնեբսեն 11, 74, 76, 148, 152, 160, 283
Արագածոտն 24, 46, 52
Արամ 22
Արամուց 108
Արարատ 233
Արեաց ազգ 176
Արեաց անշխարհ 126, 152, 174, 273
Արիոս 98, 108, 176
Արծափ 108
Արուն 108
Արշէզ 355
Արշակունցի ազգ 26
Արտագ 192
Արտաշէս 355
Արտաւազգայ Ապարանիք 108
Արքայուն 172
Արիսագր 66
Արիոց 132
Ասուն 108
Ազգերեանց Մ. 242, 347
Աշական 108

Բժնունիք 11, 94, 98, 106
Բողնիս 138

Գաբրիէլ 130, 131, 138, 312
Գայլ 20, 22
Գաշենացեալ 66
Գաշենք 11, 24, 66, 88
Գառնի 108
Գառնիկ 132
Դէորդ 368, 371
Դես (Գիս) Դրք. 188, 192
Դիգ (Գիզա) Դաշտկարանի 11, 98, 100, 108, 148, 150
Դիւլխանդանեան 8, 333
Դողրն 94, 98, 106
Դորոզու 150
Դուզարք 66, 346
Դրիգոր Անձևացեաց եպ. 94, 98, 106
Դրիգոր Լուսաւորիչ 13, 20, 40, 44, 48, 50, 54, 56, 60, 64, 74, 78, 80, 100, 104, 110, 114, 124, 130, 136, 142, 148, 152, 160, 162, 176, 180, 186, 183, 204, 222, 230, 232, 380
Դրիգորիս 108

Դաշտկարանի ո. Դիգ Դաշտկարանի
Դարբանք 192
Դարեն 66, 346
Դարունք 108
Դաւիթ 96
Դաւիթ եպ. Բողնիսյ 138
Դաւիթ երէց 108
Դուին (Դիւն) 20, 94, 98, 100, 102, 104, 186, 204, 338

Եղիպտոս 30
Ելի 98, 108
Եղազէս 11, 138
Եղիայ եպ. 132
Եղիաս Մոզ 166
Եղիշայ (Եղիշէ) 188, 192
Եղիվարդ գղ. 24

Բաբգեն (Բաբկեն) 130, 140, 202
Բաբելոն 72
Բաբելոն 46, 50, 52, 108
Բագարան 108
Բագրատունի ո. Մմբատ Բագրատունի
Բագրևանդ 108
Բառուտ 215
Բասեն 94, 98, 100, 104, 106
Բգրմեն 74, 76

Եղիվարդայ վանք 108
Եղիվաս 138
Եսայի 132
Եսայիա 215
Երեմայ (Երեմիա) 58, 309, 314
Երևան 108
Երուսաղեմ 12, 58, 84, 86, 120, 126,
128, 130, 132, 138, 140, 142, 144,
152, 160, 192

Եւզինիս 138
Եւցիմոս 78
Եւսեբի Կեսարացի 347
Եւտիրոս 78, 98, 108
Եւփիմեա 90
Եվեսոս 12, 30, 44, 78, 108, 170, 206
Եվրեմ 22

Զարարիա 138
Զարգունի դաշտ 192
Զենոն 88, 92, 204
Զուտարիմայ 22

Էնես 182

Ըստնգենե 140

Թաղէոս առաք. 13, 186, 189, 192,
201
Թաղէոս Առնոյ եպ. 94, 98, 108
Թէոդոս 94, 98
Թէոդորոս եպ. Փորթայ 128
Թէոդորոս Մէլիական զնդին եպ. 108
Թորգոմեանք 24, 359
Թորոսյան խ. 349, 354
Թռեղք 66

Իսահակ 138
Իսմայել 108
Իսիայեցիք 26, 46, 96, 182
Իտալիայ 202, 204

Իվերիացիք 66
Իւղ 108

Լևոն 11, 32, 44, 78, 88, 98, 108,
122, 130, 138, 154, 156, 164,
176, 208,
Լիբէա (Լիբիայ) 66, 346

Խաչ Մցխ. 122, 219
Խաչիկ 210, 219
Խոսրով սյարս բար. 106, 166, 210,
Խոսրով Աւշականի երէց 108
Խորխորունցիք 108
Խուժիկ 22, 24, 26, 28, 32, 34, 36,
38, 44, 70, 78, 80, 124, 132, 154
166, 163, 174, 176, 178, 202

Մաղ 222
Մանարք 66
Կարուղիկէ վանք 108
Կայեն 176
Կանգարք 146
Կաստացի եպ. 138
Կաւառ 20, 34, 122, 206
Կերիւրոս 166, 176
Կիս 22
Կիրակոս Գանձակեցի 212, 234, 356,
357, 405
Կիրակոս բահ. 136
Կիւրեղ 172
Կիւրոն Սիւուրացի 9, 10, 11, 20, 22,
24, 26, 34, 36, 38, 40, 42, 44,
46, 48, 50, 52, 66, 68, 70, 72,
76, 82, 84, 92, 102, 104, 106, 114,
116, 118, 120, 122, 124, 126, 128,
130, 132, 134, 140, 142, 146, 148,
150, 152, 154, 156, 160, 162, 164,
168, 170, 172, 176, 178, 180, 182,
184, 186, 188, 190, 192, 194, 198,
200, 202, 204, 210, 213, 224, 225,
228, 322, 330, 335, 368, 379, 409
Կոզմ 108
Կողունիայ 11, 20, 22

- Կոստանդինոս 110
 Կոստանդնուպոլիս 11, 12, 30, 44, 78, 108, 154, 170, 204
 Կոստանեանց Կ. 230
 Կովկաս (Կաւկաս, Կավկաս) Լ. 36, 64, 66, 346
 Կումրդայ եպ. 11, 138
 Կուր 36
- Ղազար 138
- Հակոբյան Ս. 230
 Հայք (Մեծ Հայք, Հայաստան) 9, 11, 13, 20, 24, 26, 34, 36, 40, 42, 44, 46, 48, 52, 60, 62, 66, 68, 82, 86, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 110, 114, 130, 134, 140, 142, 148, 150, 152, 156, 162, 164, 166, 176, 180, 186, 188, 190, 192, 200, 204, 212, 220, 230, 232, 351, 352, 353, 356, 358, 359, 371, 380, 381, 409
 Հերակղ 96, 351
 Հերակլէս 346
 Հիմենէ 170
 Հնարակերտ 138
 Հոմեանք 11, 192
 Հոյք 351
 Հոռոմք 11, 20, 22, 26, 30, 32, 84, 94, 104, 106, 122, 126, 142, 154, 156, 166, 204, 206, 210, 341
 Հոռմ 110
 Հովհաննկայ 11
 Հովհանն Իմաստասեր 380
 Հովհաննի վանք 108
 Հրէայք 70, 78, 80, 168
- Ճոր 192
- Մալխապէանց Սա. 242, 348
 Մակեդոն 98, 108
 Մայէն 108
- Մանանիյուն Հ. 232, 338
 Մանասէ 94, 98, 100, 104, 106
 Մանգլիսացիք 138
 Մանգլաւեաց Խաչ 202
 Մանգլիս 172
 Մաշտոց (Մեսրոպ) 9, 10, 136, 301, 303
 Մաշտոց եղիվարդեցի 368, 371
 Մառ Ն. 236
 Մասբուրք 192
 Մարդպետական եպ. 94, 99
 Մարիամ 60, 208
 Մարկիանոս 60, 146, 206
 Մարկիոն 78
 Մարուելի եպ. 138
 Մելիք-Սհանջաբեյան Կ. 212, 356
 Մենենկերտ 68
 Մեննունցիք 11, 94, 98
 Միհրդատ (Միհրդատ) 66, 346
 Միքայէլ 108
 Միխրար Դոշ 233, 406
 Մխիթար Այրիվանցեցի 212
 Մկրտիչ Հ. 347
 Մկրտչյան Կ. 341
 Մնացականյան Ա. 230, 240
 Մովսէս Խորենացի 11, 66, 346, 355, 395
 Մովսէս Խորխորունեաց եպ. 108
 Մովսէս Կաղանկատուացի (Դասխուրանցի) 11, 13, 224, 343, 344, 369, 370, 372
 Մովսէս կար. 20, 24, 26, 34, 36, 40, 42, 44, 48, 78, 80, 94, 100, 104, 106, 110, 116, 120, 122, 124, 126, 128, 132, 134, 140, 162, 166, 178, 186, 202, 359
 Մովսէս մարգ. 136, 182
 Մովսէս Սուրբաւայ եպ. 24, 42, 48, 50, 54, 56, 60, 62, 68, 72, 74, 76, 80, 82, 84, 86, 88, 92, 102, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 134, 138, 144, 148, 152, 156, 160, 202
 Մուրադյան Պ. 295
 Մարիկ (Մուրկ) 20, 94, 96, 104, 106, 146, 154, 166, 188

Մցխիբայ (Մցխիբ, Մծխիբ) 22, 122,
138, 142, 144, 158, 172, 202

Յակովբ առաք. 144, 188, 192

Յակովբ մարգ. 182

Յակովբ Յուրտաւոյ եպ. 132, 138

Յակովբ քահ. 44

Յաւիտեան 103

Յիսուս Քրիստոս 60, 206, 208, 308,
316 տ. Քրիստոս

Յոբնաղ 150, 132

Յոյնք 13, 96, 102, 106, 186, 188,
202, 204

Յոհան (Ոհան) կար. 106, 186

Յոհան Սառուսրի եպ. 138

Յոհանիկ Արծաւիայ եր. 108

Յովհան (Յովհաննէս, Յոհան) Աւետար.
154, 158, 176

Յովհանիկ Արտաւազդայ եր. 108

Յովհանիկ Ելոյ եպ. 98, 106, 108

Յովհանն Յուրտաւացի 132

Յովհաննէս Ամատունեաց եպ. 94, 98,
106

Յովհաննէս Դրասխանակերտեցի 356,
359

Յովհաննէս Մկրտ. 136

Յովհաննէս Յուրտաւացի 132

Յովհաննու վանք 46, 50, 52, 108

Յովսէփ Աղսունելի եպ. 139

Յովսէփ Կումրդացի 138

Յուդայ 66

Յուսանէս 103

Յուստին 88, 90

Յուստիանոս 90

Նաբուգոդոնոսոր 66, 346, 347

Նեստոր 60, 62, 78, 88, 98, 108,
154, 176, 206, 208, 210

Ներսէս Բմնունիք 94, 98, 106

Ներսէս Վանահոյ եպ. 108

Նիկիայ (Նիկէա) 11, 30, 44, 78, 108,
136, 138, 170, 204

Նիկոպոլիս 20, 22

Շուշանիկ (Շուշան) 66, 132, 142, 148,
210

Շարսաղար 98, 122, 134, 148, 150,
198

Շահագարեանց Կ. 340

Ոհան տ. Յոհան կար.

Ողմայիոսոս 182

Ոսկեան Ա. 331

Որդեակ 103

Որմիզդ 210

Ովսէ 70

Չամչեանց Մ. 228

Պաղղէն 138

Պարսիկք (Պարսք) 20, 26, 91, 96,
102, 106, 166, 186, 192, 205, 351

Պարսից կողմն 152, 156

Պարտաւ 190

Պաղղոս 60, 74, 80, 92, 116, 140,
176, 182, 209

Պետրոս եպ. 22, 74, 80, 82, 84, 120,
122, 124, 130, 134, 140, 146, 172,
186

Պետրոս Անտիոքացի 146

Պողոսյան Ս. 230

Պողբէր 60

Պոնտոս 11, 66, 346

Պողոունից վանք 108

Ջոջիկ 108

Ջաւախք 20, 66

Ռշտունիք 20, 94, 98, 104

Ռուզբաւ 138

Սաբելիոս 78

Սահակ Տփղեաց եպ. 138

Սահակ Յուրտաւացի 132

Սամաս 108

Մամարտիկոս 168
Մամբուլայի եպ. 138
Մամուել Անեցի 234, 356
Մամուել Հոխիսխիմէի եր. 108
Մամուել մարգ. 26, 194
Մամուել Տիմուելի եպ. 138
Մամուել Յուրուաւացի 132
Մանուորուկ 152
Մառուարի եպ. 138
Մաւուզ 24, 26, 194
Մերէտոս 12, 348-3, 355, 356, 358
Մեմ 176
Սևերոս 11, 78
Սիմէոն ԵՕ, 215, 259, 260
Սիմոն Գարունից եր. 108
Սիմոն կախարդ 166, 172
Սիռն Գողթան եպ. 94, 98, 106
Սիւղճ 42, 44, 142, 218
Սիսակոն 213, 368
Սիւնիք 94, 98, 104, 106, 140, 186,
188, 150, 369, 371
Սկուորի 20
Մմբատ Բագրատունի 20, 40, 94, 96,
98, 100, 102, 104, 108, 118, 120,
146, 148, 150, 155, 160, 172, 202,
222, 351, 352
Մոհսուռն 152
Մողմոն 174, 178
Մտեփաննոս Բագրևանդայ եպ. 103
Մտեփաննոս եպ. 26
Մտեփաննոս Ռուզբաւի եպ. 138
Մտեփաննոս Տարսնեցի (Ասողիկ) 234,
237, 354-356
Մտեփաննոս Յուրաւաւացի 132
Մաւփաննոս Օրբելեան 213, 234, 368,
369, 372, 405
Մրուաւի 138

Վահան 74, 76, 160, 283
Վահրամ 152, 158
Վաղարշակ (Վաղարշ) 13, 66, 190,
355
Վալադան 11, 190
Վասակ 22
Վարդան Բարձրբերդեցի 232, 234, 356

Վերիայ (Վերիտ) 11, 66, 346
Վիլր (Վրաց աշխարհ) 9, 10, 20, 22,
24, 36, 42, 44, 48, 50, 52, 56,
62, 64, 66, 68, 70, 74, 76, 92,
100, 104, 106, 116, 118, 130, 134,
140, 142, 152, 154, 156, 158, 160,
162, 164, 170, 172, 174, 176, 178,
180, 184, 186, 188, 192, 200, 202,
204, 210, 222, 213, 225, 228, 312,
322, 330, 335, 353, 368, 409
Վրաց-դաշտ 66
Վրրանէս քերթող 10, 40, 46, 48, 50,
54, 56, 62, 64, 68, 72, 74, 76,
80, 82, 84, 86, 88, 92, 94, 96,
100, 102, 104, 108, 112, 114, 116,
118, 120, 134, 144, 160, 162, 166,
172, 192
Վրկան 20, 94, 95, 98, 100, 102,
104, 108, 120, 142, 146, 148, 150,
156, 351-353

Տաշիր 68
Տարսի եպ. 138
Տէր-Մկրտչեան Գ. 338
Տիմորէոս Կուզ 182, 338
Տիմուել եպ. 138
Տիտոս 58
Տրդատ 110
Տփղիս 11, 36, 42, 66, 138, 158

Յուրուաւ 24, 42, 46, 48, 50, 52, 56,
60, 62, 64, 66, 68, 72, 88, 102,
114, 116, 118, 122, 124, 126, 132,
134, 140, 148, 150, 152, 160, 172,
194, 198, 202, 210, 241

Ուխտաւնէս 9, 11, 213, 225, 227, 232,
354, 355
Ուտի 192
Ուրդ 108
Ուփրէր 198

Փայտակարան 190
Փարբոյ վանք 108
Փիլիպպոս 214, 221յ
Փոկաս 138
Փողկղնլա եպ. 139
Փորրայ եպ. 138

Քաղկեդոն 20, 24, 26, 30, 32, 44,
52, 56, 58, 60, 62, 72, 74, 78,
80, 84, 88, 90, 92, 98, 108, 122,
126, 130, 132, 138, 140, 146, 148,
154, 156, 164, 176, 202, 208, 210,
259, 260, 338

Абегян М. 229, 304, 305, 323, 339
Абхазы 304
Авраам католикос 294, 298, 319, 327,
328, 331, 384, 400
Агатанчегос 339
Агванк 240, 241
Агванцы 370, 378
Адонц Н. Г. 236, 336—338
Аланы 304
Албания 240
Алексидзе З. 294, 319, 323, 324, 328,
330, 331, 333, 336, 337
Ампелій 336-338
Анатолий 336
Аревшатын С. С. 338
Армения 14, 230, 240, 299, 300, 320,
321, 338, 340, 355
Армяне 236, 304
Армянские аршакиды 355

Воскян А. 330
Вртанес 243

Григорий (Григор), Просветитель
298, 304

Բորգանայ (Բորչոնա) եպ. 140, 317
Բուշան 176
Բրիստափոր Ապոստոլաց եպ. 108
Բրիստափոր Սիւնեաց եպ. 94, 98,
104, 106
Բրիստոս 11, 50, 54, 56, 58, 62, 64,
70, 74, 76, 78, 90, 102, 108, 116,
118, 130, 136, 138, 140, 144, 176,
184, 192, 198, 204, 208, 216, 218,
266, 311

Օրմանեան Մ. 228, 378

Григорян М. 332
Грузия 14, 240, 241, 294, 320, 321
Грузины 304

Джавахишвили (Джавахов) И. А.
14, 238, 240, 243, 294, 321, 322,
324, 327, 339
Джанашия С. Н. 295
Диоклетиан 378

Иверия 300
Иверцы 370
Иисус Христос 301
Иоанисян А. Г. 230

Кавказская Албания 240
Кирнон (Кюрнон) 327 331, 400
Комитас 305
Корюн 295, 300
Кусикян И. К. 298

Малхасянц Ст. 348
Марр Н. Я. 236, 304, 340

- Маштоц 294, 298, 299, 300, 301, 304
Меликсет-Бекков Л. М. 401, 405
Мовсес Цуртавский 241
Моисей Хоренский (Мовсес Хорен-
цы) 329, 339, 355, 370
Мхитар Айриванский 356
- Орбели Р. Р. 9
Орбелян Ст. 329
- Сабинин М. 246, 408
Себеос 348
Симеон Ереванци 377
Стефан Сюнийский 305
- Aghovans 13
Albanians 370, 372, 373, 376
Ananian P. 380
Arhan 13
Armenia 376, 380, 381
Artsacids 380
- Brosset M. 9, 12, 17, 213, 377
- Caucasian Albanians 370, 372, 376
Chalcedon 338, 370
Chrysostomus 347
- David évêque de Mogni 18
Dousett C. J. F. 370, 379
- Enes Foronel 18
- Garitt 304
Georgians 370
Géorgie 377
Grigorio Illuminatore 380
- Hohannes de Coumourd, un autre 18
Hoseph Adounel 18
- Тер-Мкртчян К. 336, 337
Тимофей Элур 305
- Ухтанес (Ухтанэс) 320, 321, 322,
324, 330
- Халатянц Г. 355
Халкедон 240, 370
- Цады 236
Цуртав 241-243
- Шушаник 241
- Inglisian V. 338
- Mac-Dermot B. 376, 380
Manandian A. 373
Markwart J 228
Μεγασθενης 347
Meillet A. 298
Moses Dasxuranci 370
- Oukhtanes d'Ourha 227
Ourha 213, 225
- Peeters P. 213, 225, 226, 229, 232
382
- Sousanik 213, 225, 226, 232, 382
- Toumanoff C. 380
- Vagharchac 13
- Zakaria de Kartha 18

ვრთანეს ქერდოლს, რომ მან მისწეროს მის სამწყ-
სოს, კირონს და იმ ქვეყნის მთავრებს 51

ფილქა ბს

*ბიოქს ადაჯინ შიქსიხი ხაქსიკიყისინ შორთადაყ
აო ლრქანტა ზხრქიიღ' თსიჯაყარ აქიიოყ სერიიჟ
ზრქიიღი* 50

თ ა ვ ი 11

მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის პირველი ეპისტო-
ლე წმიდა გრიგორის საყდრის ადგილის მცველს
ვრთანეს ქერდოლს 51

ფილქა ბჩ

*შათასტანის ქიქიიჟინ შიქსიხი ხაქსიკიყისი ზ
ლრქანტა ზხრქიიღ* 54

თ ა ვ ი 12

ვრთანეს ქერდოლის პასუხი მოსე ეპისკოპოსის
ეპისტოლეზე 55

ფილქა ბჟ

*ღსნი ქიქიიჟინ შიქსიხი ლრქანტისი ლ ზ საყსალოყ
კაკთარაროქსინ* 56

თ ა ვ ი 13

მოსეს და ვრთანესის ეპისტოლეების შემდეგ მცირე
განმარტებაც 57

ფილქა ბზ

*ბიოქს ჯრჯანერასკან შიქსიხი ხაქსიკიყისი აო ქი-
ნასკხასან ზი* 56

თ ა ვ ი 14

მოსე ეპისკოპოსის საყოველთაო ეპისტოლე თავისი
მრევლისადმი 57

ფილქა ბდ

*შათასტანის ქიქიიჟინ შიქსიხი ხაქსიკიყისინ შორ-
თადაყ ზ ქინასკხიიფინ ზიიიფ* 60

თ ა ვ ი 15

პასუხი მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე
მისი სამწყოსაგან 61

ფილქა ბე

ბიოქს ჯრჯანერასკან თხასან ლრქანტისი ზხრქიიღ

ზღოცხ ბშ.

შათაასიანის ქვეშინ შიქსის ხაქსიოყრის ქ
ღრქმანისაქ ქაროყაასიოქ 76

თავი 21

მოდღვარ ვრთანესის პასუხი მოსეს ეპისტოლეზე 77

ზღოცხ ბწ

მოდღვარ ღრქმანისაქ ჴხრქმიოქ აო ჴხრქმან ღრქმან კა-
ქმიოქსიოქ ს აო ქქსიანს აქქსარქინ' ს სნჯრიოქ შიქ-
სისაქ ხაქსიოყრის აქათანსინ 76

თავი 22

ვრთანეს ქერდოლის ეპისტოლე, მოსე ეპისკოპოსის
 თხოვნით; კირონ ქართველთა კათალიკოსსა და იმ
 ქვეყნის მთავრებს 77

ზღოცხ ბჟ

მოდღვარ ღრქმანისაქ ჴხრქმიოქ აო შხორის ხაქსიო-
ყის ს სნჯრიოქ შიქსის ხაქსიოყრის 80

თავი 23

ვრთანეს ქერდოლის ეპისტოლე პეტრე ეპისკო-
 პოსს, მოსე ეპისკოპოსის თხოვნით 81

ზღოცხ ბრ

მქტ ჳრქმან იქ ათაღ გრქსაქ ს ჴხრქმან ქვეშინ
აქათაასიანის ქვეშინ ღრქმანისაქ ირ აო ჴხრქმან' ს
აო ქქსიანს აქქსარქინ' ს აო შხორის ხაქსიოყრის,
გორ ს სნჯრიოქ ხაქსიოყრის შიქსის გრქსაქ 82

თავი 24

თუ რატომ არ აღმოჩნდა «ეპისტოლეთა წიგნში»
 პასუხი იმ წერილისა, რომელიც მისწერა ვრთანესმა
 კირონს, იმ ქვეყნის მთავართ და პეტრე ეპისკოპოსს
 მოსე ეპისკოპოსის თხოვნით 83

ზღოცხ ბს

მოდღვარ ხრქმიოქ შიქსის ხაქსიოყრის აო ღრქმანსაქ
ღრქმიოქ 84

თავი 25

მოსე ეპისკოპოსის მესამე ეპისტოლე ვრთანეს ქერ-
 დოლს 85

თაქ *ღრქან მარჯყანტი* *ა* *აქლივ* *ნაქსარარავენ*
ღაქიყ 94

თ ა ვ ი 30

აბრაამის შესახებ, რომელიც უნდა ასულიყო სომეხ-
თა მამამთავრობის საყდარზე სმბატ ვრკანის მარზ-
პანისა და სხვა სომეხთა ნახარებების ბრძანებით 95

ჭ ი ლ ი 15

მარჯყა *სარათაქ* *ღრქან მარჯყანტი* *ქტ* *ქორმტ*
აღღტ *ა* *ქორი* *მ* *ტამანასა* *ხღს* *მარჯყან*

თ ა ვ ი 31

სმბატ ვრკანის მარზპანის შესახებ, თუ რომელი
ტომიდან იყო და როდის იყო მარზპანი . 97

ჭ ი ლ ი 16

მხინარქ *ღორ* *ქნღრხავ* *სარათ* *ღრქან მარჯყან*
ქან *ხაქსლიყთასვენ*, *ორღ* *ღარბსაქ* *ტქნ*, *ა* *ნორქნ*
რრამანა *ა* *ქ* *ჭიქნ* *კარღხაქ* *კაქიღღქილი* *ღაქიყ*
ქნთ *შარლანნ* *შოქსიქი*, *ა* *ღიღ* *ბხინარქნ* *ხთ*
ნიყა 98

თ ა ვ ი 32

ხელწერილი, რომელიც ითხოვა სმბატ ვრკანის მარ-
ზპანმა და მისი ბრძანებით დვინში მოსეს გარდაც-
ვალების შემდეგ განწესებულმა სომეხთა კათალი-
კოსმა იმ ეპისკოპოსთაგან, რომელნიც მოიქცნენ და
თავისი ხელწერილი მისცა მათ : 99

ჭ ი ლ ი 17

მხინარქ *სარათაქ* *ღორ* *ხთ* *ხაქსლიყთასვენ*, *ღორ*
იყ *ანოლანან* *ღხრადიქნ* *ღრხვაღ* *რანღხრბ* *ღრქშა-*
ნიქი *ა* *აქლიღ* *მქარანხლიღ* 100

თ ა ვ ი 33

სმბატის ხელწერილი, რომელიც მისცა ვრთანესსა
და სხვა ძმობასთან ერთად იმ ეპისკოპოსებს, რო-
მელთა სახელებიც ზემოთ წერია . 101

ჭ ი ლ ი 17

მარჯყა *ღრქმანქიქი* *ჭხრქიღი* 100

თ ა ვ ი 34

ვრთანეს ქერდოლის შესახებ . 101

9.10.18

მადეაჲს ხაქსლიაჲსაგნ აწიეჲსი მქსანაჲსამ ძი-
 ვიქსიოჲსი ხი ძამაჲრხაჲსი თსიქსი' ზასითათსი ქარს-
 ანუ ათაჲსიოჲსი 102

თ ა ვ ი 35

წინამძღვრის დასამტკიცებლად დათქმულ ადგილზე
 კვლავ შეკრებილ ეპისკოპოსთა შესახებ 103

9.10.19

ორ ხნუ ვქსი ძხონაჲრთქსანს სკრანამოჲს ქსასჲ
 სიხითიქსანოქსინჲსი ძიოქსიოჲსი ძხონარქსი ქქქქქქსი,
 ვორ ხითსი სკრანამოჲსი 106

თ ა ვ ი 36

აბრაამის ხელდასმის შემდეგ კრების სიტყვები და
 აღთქმა ხელწერილით, რომელიც აბრაამს მისცეს 107

9.10.20

ძხონარქსი' ვორ ხითსი სკრანამოჲსი ზაქსი ქსაქსიოქს-
 კისი' ხი მქსანოქსინჲსი აქსარქსი ზაქსი' აწიეჲსი'
 იოჲსი დნუ ქქსანოქსინამჲსი ზიოქსიოჲსი ხი ქსოჲსიოქს-
 ქსანს შორქსი სკაქსარქსიოქსინსი შიოქსიოქსი
 ვარქსი არქსი არქსი 106

თ ა ვ ი 37

ხელწერილი, რომელიც მისცეს აბრაამ სომეხთა კა-
 თალიკოსს სომეხთა ქვეყნის კრებიდან მათ, რომელ-
 ნიც იყვნენ ბერძენთა ხელმწიფების ქვეშ მავრიკეს
 მეფობისა და ხოსრო სპარსელთა მეფეთა-მეფის
 ქვეყნისმპყრობელობის დროს 107

9.10.21

ზარბხაჲსი ქსანს ქქქქქსი ქქქქქსი 108

თ ა ვ ი 38

კვლავ ვრთანეს მოძღვრის შესახებ 109

9.10.22

მადეაჲს ადრნოქსინსი სორქსი ქქქქქსი' ვორ ადრნოქს-
 აგ სკრანამოჲსი ზაქსიოქსინსი ხი ქსიოქსი ხაქსლიაჲსა-
 აგნსი, იო ძიოქსიოქსი ქსინსი აოქსი 112

თ ა ვ ი 39

წმიდა ზეთის კურთხევის შესახებ, რომელიც აბრაამ

მამამთავარმა აკურთხა მასთან შეკრებილი ეპისკოპოსების თხოვნით 113

გიორგი ხ

მადეა ირ ხნე ღლნე აკურიქე აკათიქ 114

თავი 40

იმის შესახებ, რაც ამის შემდეგ იუწყება 115

გიორგი ხს

ბილქე შიქსიქი სექსიქიქი შირთაღე აიღ სე-
რანამ ჯაქიე კაქიქიქიქი 114

თავი 41

მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლე აბრაამ
სომეხთა კათალიკოსს 115

გიორგი ხწ

შათაქსანე ქექიქიქი შიქსიქი სექსიქიქი შირ-
თაღე კსერანამე ჯაქიე კაქიქიქიქი 116

თავი 42

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის პასუხი მოსე ცურ-
ტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე . 117

გიორგი ხჟ

ბე ღნეჯე [ჯ]სენ შიქსიქი სექსიქიქი შირთაღე
ქ ქიქიქი ანეჯე სექსიქიქიქი ანეჯე ბენეჯექიქიქი
სერანამი 118

თავი 43

თუ რატომ [ვერ] მოვიდა მოსე ცურტავის ეპისკო-
პოსი აბრაამის ხელდასახმელად [მოწყობილ] ეპი-
სკოპოსთა კრებაზე 119

გიორგი ხჟ

ბილქე ანეჯენ ჯაქიე კაქიქიქიქი აიღ სიქიქი
ქსეჯე კაქიქიქიქი ქ ბენეჯე შირთიქი სექსიქიქიქი
ა აქე ანეჯე ქ სენეჯე სექსიქიქიქი . 122

თავი 44

სომეხთა კათალიკოსის პირველი ეპისტოლე კირონ
ქართველთა კათალიკოსს პეტრე ეპისკოპოსისა და
სხვა აზნაურთა მიერ [გადაცემული მოსე] ეპისკო-
პოსის თხოვნით 123

	<i>Գ Լ Խ Խ</i>	
<i>Պատասխանի առաջին թղթիցն տեսան Սրբահամու Հայոց կաթուղիկոսի՝ ի Կիւրոնէ Վրաց կաթուղիկոսէ</i>	124	
	თ ა ვ ი 45	
კიროն ქართლის კათალიკოსის პასუხი უფალ აბრა- ამ სომეხთა კათალიკოსის პირველ ეპისტოლეზე	125	
	<i>Գ Լ Խ Խ Զ</i>	
<i>Յաղագս որ ինչ գկնի թղթիցն Սրբահամու և Կիւրոնի</i>	126	
	თ ა ვ ი 46	
[იმის] შესახებ, რაც აბრაამისა და კირონის ეპის- ტოლეს შემდეგ [მონდა]	127	
	<i>Գ Լ Խ Խ Է</i>	
<i>Թուղթ երկրորդ տեսան Սրբահամու Հայոց կաթու- ղիկոսի առ Կիւրոն Վրաց կաթուղիկոսն . . .</i>	130	
	თ ა ვ ი 47	
უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მეორე ეპის- ტოლე კირონ ქართლის კათალიკოსს	131	
	<i>Գ Լ Խ Խ Ը</i>	
<i>Պատասխանի երկրորդ թղթիցն տեսան Սրբահամու Հայոց կաթուղիկոսի ի Կիւրոնէ Վրաց կաթուղիկոսէ</i>	132	
	თ ა ვ ი 48	
კირონ ქართლის კათალიკოსის პასუხი უფალ აბრა- ამ სომეხთა კათალიკოსის მეორე ეპისტოლეზე	133	
	<i>Գ Լ Խ Խ Թ</i>	
<i>Որ ինչ գկնի երկրորդ թղթին Սրբահամու և պա- տասխանոյն Կիւրոնի</i>	132	
	თ ა ვ ი 49	
რაც [მონდა] აბრაამის მეორე ეპისტოლესა და კი- რონის პასუხის შემდეგ	133	
	<i>Գ Լ Խ Խ Մ</i>	
<i>Թուղթ երրորդ տեսան Սրբահամու Հայոց կաթու- ղիկոսի առ Կիւրոն Վրաց կաթուղիկոսն</i>	134	
	თ ა ვ ი 50	
აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის მესამე ეპისტოლე კირონ ქართველთა კათალიკოსს	135	

თუ როგორ გაყო ორგულად კირონმა თავისი ნება ორ მხარედ	თ ა ვ ი 57	153
Գ Լ Խ Ե Ը		
<i>Թուղթ Մովսիսի եպիսկոպոսին Յուրտաւայ առ տէր Սմբատ Վրկան մարզպան</i>	თ ა ვ ი 58	
მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლე უფალ სმბატ ვრკანის მარზპანს		157
Գ Լ Խ Ե Թ		
<i>Պատասխանի թղթիցն Մովսիսի եպիսկոպոսին Յուրտաւայ ի Սմբատայ Վրկան մարզպանէ</i>	თ ა ვ ი 59	160
სმბატ ვრკანის მარზპანის პასუხი მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ეპისტოლეზე		161
Գ Լ Խ Կ		
<i>Յաղագս երրորդ պատճենին՝ որ ինչ վասն բաժանմանն Վրաց գրեցան, և յայտարարութիւն ժամանակաց</i>	თ ა ვ ი 60	162
შესახებ მესამე ნაწილისა, რომელიც ქართველთა გამოყოფისათვის დაიწერა და ეამთა აღწერა .		163
Գ Լ Խ Կ Ա		
<i>Յաղագս Կիւրոնի կշտամբութեան՝ և որ ինչ ի նմանէ գիր և բան ընդդէմ Աբրահամու, երրորդ թղթիցն, և որ այլևս ի բանից պատասխանի</i>	თ ა ვ ი 61	161
შესახებ კირონის მხილებისა და რაც მისგან წერილი და სიტყვა იყო აბრაამის წინააღმდეგ მესამე ეპისტოლეში, და სხვაც კიდევ პასუხიდან		163
Գ Լ Խ Կ Բ		
<i>Յաղագս յայտարարութեան առաջին պատճառին՝ որ վասն բաժանման Վրաց ի Կիւրոնէ</i>	თ ა ვ ი 62	178
კირონისგან ქართველთა გამოყოფის პირველი მიზეზის განმარტების გამო		179

	<i>ფ. ლ. ჯ. ყფ.</i>	
<i>მადიანა სიქიორიკ აკათონაიჩ რაძანმან 'ღრაგ' ირ ილა ხ რასაკოასილქსინტე ყიღრიინტი</i>	184
	თ ა ვ ი 63	
<i>ქართველთა გამოყოფის მეორე მიზეზის შესახებ, რომელიც კირონის წინააღმდეგობის გამო მოხდა .</i>		185
	<i>ფ. ლ. ჯ. ყფ.</i>	
<i>ზარბხალ ხ ნიჟნ სიორიორე სინღრიოც ქაქამე აკათონი- ქსინტე</i>	
	თ ა ვ ი 64	
<i>მსჯელობა კვლავ იმავე საკითხზე სხვა ისტორიიდან</i>		189
	<i>ფ. ლ. ჯ. ყბ.</i>	
<i>მტე ჟიროლამ ძამანასიჩ რასათაგინ შიღონღ ქა- ილაღ ჟან რღაქღ' ხ აკათონქსინტე ქარხანგ</i>	190
	თ ა ვ ი 65	
<i>თუ როდის ირწმუნეს [ქრისტე] აღბანელებმა სომ- ხებზე აღრე მათივე ისტორიიდან</i>		191
	<i>ფ. ლ. ჯ. ყღ.</i>	
<i>ზარბხალ ხ ნიჟნ სიორიორე ქსან ყიღრიინტი ირ ხნღ ღქნიტი ქღქნიჟნ აკათონი</i>	192
	თ ა ვ ი 66	
<i>კვლავ იგივე მსჯელობა კირონის შესახებ, რაც წე- რილთა შემდეგ იუწყება .</i>		193
	<i>ფ. ლ. ჯ. ყტ.</i>	
<i>მადიანა სიქიორე სიღჯანასი</i>	198
	თ ა ვ ი 67	
<i>წმიდა შუშანის შესახებ</i>		199
	<i>ფ. ლ. ჯ. ყღ.</i>	
<i>სიღჯარსილქსინტე ქაღიანა ჟიღაღაქილქსინტე ქღქსინ თხიან სიქარანამილ ჰაქიოგ კაქსიღღქსიოტი</i>	200
	თ ა ვ ი 68	
<i>შესავალი უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის სა- ყოველთაო ეპისტოლესათვის</i>		201
	<i>ფ. ლ. ჯ. ყბ.</i>	
<i>მტე ჟიროლამ ძამანასიჩ ანსიტალ ჟარ ძიღიქსი ჟაღ- ქსიღინტი, ლ მნალ ჰაქიოგ ლ სიღონანთეგ მქარან, ლ</i>		

Վրաց բաժանումն ի Հայոց, և զկնի ալմուրիկ գիր շրջակայական տևան Սբրահամու Հայոց կաթուղիկուսի	202
---	-----

თ ა ვ ი 69

თუ როდის დაიწყებულა ქალკედონის კრება, სომხები და ალბანელები ერთად დარჩნენ და ქართველები გამოეყვნენ სომხებს. ამის შემდეგ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე	203
--	-----

Գ ւ ու խ 2

Թուղթ շրջագայական տևան Սբրահամու Հայոց կաթուղիկուսի	204
---	-----

თ ა ვ ი 70

უფალ აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე	205
---	-----

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე

უ ხ ტ ა ნ ე ს ი

ՅԻՆԱՌՅԱ, ԹԱՐԻԼԻ, ԹՅՖՄԼԵԾԱ	212
ՄԽԵՏԱՆԵՍԻ ՆՍԽՐՈՒՄԻՆ ԿՅԱՐՈՒԵԾԻ	238

ՖԵՐԻԼՈՒԹԻ ՄՅԱՐՈՒԵԾԻ

1. Եպիստոլետա Վիգնի	239
Մխտանեսի տեքստոլոգիური ժիւղանի	239
Մխտանեսի ղեկավարի	248
2. Մոսէ Նորենլիսի «Սոմեխեթիս իստորիա»	345
3. «Յերակլես իստորիա»	348
4. Իօնէ ղրահանայերտլիսի «Սոմեխեթիս իստորիա»	358
5. Մոսէ Կալանկատլիսի «Ալբանտա իստորիա»	359
6. «Միջնայիսի ղարտլիլոն»	382

ՅԱՅԻՐԻ ՄՅԱՐՈՒԵԾԻ

ՅԱՅԻՐԻ ԵԱԾՄՈՐՇՄԵԾԻՆ ԿՐԻՏԻԿԻՆ ԿՐԻՆՇԻԿԵԾԻ	393
1. Լեգենդա Տաեկլիսի ցանեթիլեծիս ղիրեղլի ղիճե- ճիս Մեսաեծ	398
2. Լեգենդա ղեթրէ Եպիսկոօսիս Մեսաեծ	403
ԱԻՐԹԱ, ԵՄՈՅՐԱԳԻՄՄ ԵՎ ԵԹՆԻԿՄ ՏԱԽԼԹԱ ՏԱՅԻԵԾԵԼԻ	410

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების
კომისიის განმარტებანი

1. წიგნი I: თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ა ლ ი, პერიოდთე, თბ., 1960.
2. წიგნი II: ნ. კ ე ჭ ა ლ შ ა ძ ე, არიანე. თბ., 1961.
3. წიგნი III: ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, სპარსული ისტორიული საბუთები. ნაკვ. I. თბ., 1961.
4. წიგნი IV: ა. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე და ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ა ლ ი, გეორგიკა, ტომი პირველი, თბ., 1961.
5. წიგნი V: ნ. შ ო შ ი ა შ ვ ი ლ ი, გრიგოლ აკანელის „მოი-სართა ტომის ისტორია“. თბ., 1961
6. წიგნი VI: ლ. - ნ. ჯ ა ნ ა შ ი ა, ლაზარ ფარბეცის ცნობები სა-ქართველოს შესახებ, თბ., 1961.
7. წიგნი VII: ეთ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, იაკუთის ცნობები სა-ქართველოს და კავკასიის შესახებ. თბ., 1964.
8. წიგნი VIII: ი. ც ი ნ ც ა ძ ე, ძველი რუსული წყაროები (XI—XVI სს.) საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
9. წიგნი IX: გ. გ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, გიულდენშტედტის მოგზა-ურობა საქართველოში. ტომი I. თბ., 1962.
10. წიგნი X: ვლ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, სპარსული ისტორიული საბუთები. ნაკვ. II. თბ., 1962.
11. წიგნი XI: თ. მ ი ჭ ე ლ ა ძ ე, ქსენოფონტის „ანაბასისი“. თბ., 1967.
12. წიგნი XII: ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა. ტომი მეხუთე. თბ., 1963.
13. წიგნი XIII: ნ. ც ა გ ა რ ე ი შ ვ ი ლ ა, იოანე დრასხა-ნაკერტელის „სომხეთის ისტორია“. თბ., 1965.
14. წიგნი XIV: გ. გ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტომი II. თბ., 1964.
15. წიგნი XV: ს. ჯ ი ჭ ი ა, იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქარ-თველოსა და კავკასიის შესახებ. თბ., 1964.
16. წიგნი XVI: ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა, ტომი მე-ორე. თბ., 1965.

17. ი. ცინცაძე, ვასილ გაგარასა და არსენ სუხანოვის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1965.
18. წიგნი XVII: ნ. ლომოურა, დიონ კასიოსი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1966.
19. წიგნი XVIII. ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა. ტომი მეექვსე, თბ., 1966.
20. წიგნი XIX: ვლ. ფუთურიძე, ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1966.
21. წიგნი XX: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მეშვიდე. თბ., 1967.
22. წიგნი XXI: ზ. ალექსიძე, ეპისტოლეთა წიგნი. თბ., 1968.
23. წიგნი XXII: ი. ცინცაძე, ალექსი იევლევის 1650—1652 წწ. ამერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა. თბ., 1969.
24. წიგნი XXII²: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი მერვე. თბ., 1970.
25. წიგნი XXIII: ვლ. ფუთურიძე, ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1969.
26. წიგნი XXIV: ი. ცინცაძე, ტოლოჩანოვას იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650—1652 წწ. თბ., 1970.
27. წიგნი XXV: ა. ურუშაძე, აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკა“. თბ., 1970.
28. წიგნი XXVI: კ. კუცია, ესაი ჰასან ჯალალანცის „აღვანთა ქვეყნის ისტორია“. თბ., 1971.
29. წიგნი XXVII: მ. მამაცაშვილი, მაჯღ-ოს-სალტანეს „ქალაქ თბილისის აღწერა“. თბ., 1971.
30. წიგნი XXVIII: გ. ფუთურიძე, ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. თბ., 1971.
31. წიგნი XXIX: ბ. სილაგაძე, ს. ლუსინიანის „ოსმალეთის პორტას წინააღმდეგ ალი ბეის აჯანყება“. თბ., 1973.
32. წიგნი XXX: გ. ფუთურიძე, ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“. ნაკვ. II, თბ., 1973.
33. წიგნი XXXI: ა. გამყრელიძე, ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1973.
34. წიგნი XXXII: ნ. ასათიანი, მასალები მე-17 საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის (საქართველოს აღწერილობა შედგენილი პავლე ალექოელის მიერ). თბ., 1973.

35. წიგნი XXXII: კ. კუცია, არაქელ დავრიუცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1974.

36. წიგნი XXXIII: რ. კიკნაძე, ჯუვეინის ცნობება საქართველოს შესახებ. თბ., 1974.

37. წიგნი XXXIII: ე. ცაგარეიშვილი, არისტაკეს ლასტივერტეცის „ისტორია“. თბ., 1974.

38 წიგნი XXXVIII: მ. მგალობლიშვილი, ჟან შარდენის „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“. თბ., 1974.

39. წიგნი XXXIX: ზ. ალექსიძე, უხტანესის „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“. თბ., 1975.

УХТАНЕС
ИСТОРИЯ ОТДЕЛЕНИЯ ГРУЗИН ОТ АРМЯН
(На грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ნ. ჭანაშვია
გამომცემლობის რედაქტორი ც. ჭიშკელიძე
ტექნიკური ელ. ბოკერია
მხატვარი ვ. ხმალაძე
კორექტორი ბ. თოფურია

გადაეცა წარმოებას 21.3.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6.3.1975;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 27.75;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 23.77;

უც 00927;

ტირაჟი 5000;

შეკვეთა № 2938

ფასი 2 მან. 50 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 60
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Тип. АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19